

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Саша Д. Мишић

ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ И
ИТАЛИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 1968. ДО
1975. ГОДИНЕ

докторска дисертација

Београд, 2012

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Saša D. Mišić

POLITICAL RELATIONS BETWEEN
YUGOSLAVIA AND ITALY
1968 -1975.

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012.

Ментор:

Проф. др Љубинка Трговчевић-Митровић, редовни професор
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. др Предраг Симић, редовни професор
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Проф. др Милан Ристовић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Датум одбране:

Политички односи Југославије и Италије у периоду од 1968. до 1975. године

РЕЗИМЕ:

Докторска дисертација се бави политичким односима Југославије и Италије у периоду од војне интервенције пет чланица Варшавског уговора на Чехословачку 1968. до потписивања Осимских споразума 1975. године. На почетку рада се испитују последице које су на југословенско-италијанске односе оставила дешавања у Чехословачкој. Неслагање Југославије са политиком Совјетског Савеза и противљење војној интервенцији уклонило је све дотадашње сумње Италије у погледу независности југословенске спољне политике и њене везаности за Исток и отворило нову фазу у односима која се одликовала настојањем обе државе да интензивирају сарадњу на многим пољима. Истовремено, Италијани су дали иницијативу да започну поверљиви разговори како би се дефинитивно регулисало питање међудржавног разграничења и решила сва друга питања везана за границу која су била отворена још од краја Другог светског рата.

Главни циљ рада је да се на основу необјављених и објављених докумената из више домаћих и страних архива и релевантне литературе анализирају основне карактеристике политичких односа двеју држава у време када се одвијала последња фаза у дуготрајном процесу дефинитивног међудржавног разграничења и регулисања појединих других отворених питања. Рукопис, такође, представља покушај да се ови односи сагледају у ширем контексту Хладног рата, односно да се анализира улога великих сила, посебно САД, у југословенско-италијанским односима.

У периоду од 1968 до 1970. године обе државе настојале су да јавним изјавама, честим посетама државних званичника, благонаклоним ставом према мањинама са обе стране границе, продубљивањем и проширивањем економске сарадње, планирањем заједничких активности на ширем међународном плану и консултацијама двају министарстава иностраних послова манифестују политику добросуседства и сарадње. Проблеми везани за међудржавно разграничење и решавање других питања везаних за границу, попут регулисања статуса словеначке

мањине у Италији, нису били у првом плану, већ је њихово решавање било препуштено поверљивим разговорима на нивоу експерата.

До промене је дошло на децембра 1970. године у време када је била планирана посета југословенског председника Јосипа Броза Италији. Захваљујући притиску који су на државни врх вршили Словенци, Југославија је настојала да посету искористи како би решила нека од спорних питања. Италија је, са друге стране, због обзира према сопственој десници и иредентистичким круговима који су се томе противили, желела да посета буде манифестационог карактера. Неслагање око карактера посете резултирало је њеним вишемесечним одлагањем и довело билатералне односе у кризу. Истовремено, од тада су нерешени проблеми везани за границу почели да заузимају све више простора у политичким односима.

У периоду од пролећа 1971 до почетка 1974. године обе стране настојале су да регулишу „отворена питања“, а да притом задрже висок ниво билатералних односа. Међутим, неспоразуми око њиховог решавања били су све дубљи и кулминирали су почетком 1974. године избијањем нове кризе која је била још оштрија од претходне. Овог пута Југославија је „замрзла“ политичке односе и њихово поправљање условила коначним решавањем проблема границе. Након дуготрајних тајних преговора коначно је постигнут споразум и новембра 1975. године потписани су Осимски споразуми. Закључењем ових споразума могла је да почне нова етапа у развоју свестране билатералне сарадње, без хипотеке нерешених проблема везаних за државно разграничење и обележена успоном билатералних односа са свим пољима.

Кључне речи: Југославија, Италија, Трст, спољна политика, граница, мањине, Хладни рат.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политичка теорија, политичка историја и методологија политичких наука

UDC 327(497.1:450)"1968/1975"
323.2(497.1:450) "1968/1975"

Political relations between Yugoslavia and Italy 1968-1975

Abstract:

The PhD dissertation deals with political relations between Yugoslavia and Italy in the period from the military intervention of five members of the Warsaw Pact against Czechoslovakia in 1968 until the signing of the Treaty of Osimo in 1975. The paper starts with analyses of the consequences which the developments in Czechoslovakia left on Yugoslav-Italian relations. The Yugoslav disagreement with the politics of the Soviet Union and its opposition to the military intervention removed all Italian doubts regarding independence of Yugoslav foreign policy and its connections with the East and opened a new phase in their relations, characterized by attempts of both parties to intensify their cooperation in many fields. In the same time, Italians initiated opening of confidential talks in order to definitely regulate the issue of interstate border and resolve all other issues pertaining to the border which had remained open ever since the end of the World War Two.

The main goal of the paper is to analyse, on the basis of unpublished and published documents from several national and foreign archives and relevant literature, the fundamental characteristics of political relations between the two states in the time of the last phase of the long-lasting process of definite interstate bordering and resolution of some other opened issues. The paper is also an attempt to observe these relations in the broader context of the Cold War, i.e. to analyse the role of big powers, particularly the USA, in the Yugoslav-Italian relations.

In the period from 1968 to 1970, through public statements, frequent visits of state officials, benevolent attitude towards minorities at both sides of the border, deepening and expansion of economic cooperation, planning of joint activities in wider international sphere and consultancies of the two ministries of foreign affairs, both states attempted to demonstrate the good neighbourhood and cooperation policy. The problems pertaining to the interstate border and resolution of other issues in relation thereto, such is the regulation

of the status of Slovenian minority in Italy, were not in the forefront, but their resolution was left to confidential talks at the experts level.

The change occurred during the preparations for the visit of Yugoslav president Josip Broz to Italy, planned for December 1970. Due to the pressure which Slovenia exercised upon the highest state officials, Yugoslavia attempted to use that visit for resolving some of the disputable issues. Italy, on the other hand, concerned for its own rightist and irredentist circles which opposed the visit, wanted it to be of more ceremonial character. The disagreement about the character of the visit resulted in it being postponed for several months and brought the bilateral relations in crisis. In the same time, the unsolved problems related to the border started to occupy more and more space in political relations.

In the period from spring 1971 to early 1974, both sides attempted to regulate the “open issues” while maintaining a high level of bilateral relations. However, the disputes in the resolution process continued to grow, in order to culminate in early 1974 by the break out of new crisis which was even harsher than the previous one. This time Yugoslavia “froze” the political relations and conditioned their improvement with final resolution of the border issue. After long secret negotiations, the agreement was finally reached and the Treaty of Osimo was signed in November 1975. The conclusion of the Treaty enabled the commencement of the new phase in development of comprehensive bilateral cooperation, without the mortgage of unresolved issues related to the state border and notable for increase of bilateral relations in all fields.

Key words: Yugoslavia, Italy, Trieste, foreign policy, border, minorities, Cold War.

Field of study: Political Science

Academic discipline: Political Theory, Political History and Methodology of Political Science

UDC 327(497.1:450)"1968/1975"
323.2(497.1:450) "1968/1975"

Садржај

Предговор	1
Увод.....	11
Поглавље 1: Југословенско-италијански односи и Чехословачка криза 1968. године	(26-49)
1. 1: Тајна изјава од 2. септембра.....	26
1. 2: Италија и југословенски односи са Европском економском заједницом	36
1. 3: „Пакет 18 тачака“	41
1. 4: Питање словеначке националне мањине у Италији.....	45
Поглавље 2: Време интензивне сарадње	(50-117)
2. 1: Југославија и нова влада левог центра у Италији	50
2. 2: Посета Пиетра Ненија Београду и покушаји ширења сарадње на међународни план	57
2. 3: Ђузепе Сарагату Југославији	72
2. 4: У потрази за ефикаснијом економском сарадњом	99
2. 5: Сарадња на међународном плану	110
Поглавље 3: Посета Јосипа Броза Тита Италији и актуелизовање питања разграничења.....	(118-148)
3. 1: Поверљиви разговори Перишић - Милези Ферети	118
3. 2: Договор у Венецији.....	140
3. 3: Тито у Италији.....	142
Поглавље 4: У вртлогу унутрашњих нестабилности	(149-226)
4. 1: Рад „групе 4“ и неуспешни покушаји да се реше „отворена питања“	149
4. 2: Феријева акција за решавање међусобних проблема.....	156

4. 3: Италија и дешавања у Хрватској	169
4. 4: Неслагања унутар Југославије око разграничења са Италијом	176
4. 5: Пријем представника словеначке мањине код премијера Коломба	185
4. 6: Привредна сарадња након Титове посете Италији	191
4. 7: Југославија и Мезођорно	198
4. 8: Успостављање ближе војне сарадње	208
Поглавље 5: Југославија и влада Ђулиа Андреотија.....	(227-283)
5. 1: Андреотијева влада и проблеми у билатералним односима	227
5. 2: Дубровачки сусрет Минић – Медичи.....	252
5. 3: Последњи покушаји Перишића и Милези Феретија да реше „отворена питања“	263
5. 4: Нуклеарна електрана Кршко	274
Поглавље 6: Последња тршћанска криза	(284-327)
6. 1: Југословенски покушаји оживљавања преговора о разграничењу	284
6. 2: „Рат нотама“	292
6. 3: НАТО маневри на Јадрану	307
6. 4: Брозов говор у Сарајеву 15. априла и окончање кризе.....	312
Поглавље 7: Ка „јадранском миру“	(328-397)
7. 1: Тајни преговори Шнудерл – Карбоне	328
7. 2: Потписивање Осимских споразума	368
Закључак	398
Библиографија	407

ПРЕДГОВОР

Истраживач намеран да се посвети проучавању политичких односа између Италије и Југославије за време Хладног рата врло брзо ће се суочити са чињеницом да је историографија, како светска тако и југословенска, односно држава са постјугословенског простора, овом вишедеценијском периоду приступала на два различита начина. Време након завршетка Другог светског рата, омеђено уласком југословенских трупа у Трст 1945. са једне и потписивањем Меморандума о сагласности (МОС) 1954. године са друге стране, те обележено кризама, свађама и нетрпељивошћу између двеју држава, обилује историографским сазнањима. Истраживачи различитих струка својски су се потрудили да из више углова осветле догађаје који су обележили југословенско-италијанске односе у наведеном периоду, а акценат је стављен на такозвано Тршћанско питање. Библиографија радова се може мерити десетинама монографија, студија, научних чланака, публицистичких и пропагандних текстова, мемоара и дневника учесника догађаја и све то на више светских и локалних језика.

Сасвим је другачија ситуација са периодом након потписивања МОС-а. Истраживачима као да више није привлачило пажњу шта се то дешавало у политичким, економским и другим односима између две суседне државе које су настојале да након година свађа и непријатељства пронађу начин да поправе и унапреде међусобне односе и да до тада немирну границу отворе за несметан проток људи и робе. Тек последњих година, захваљујући италијанским и словеначким историчарима, почело је озбиљније проучавање овог периода, а дотадашња историографска белина почела је да се попуњава адекватним садржајем. У намери да допринесемо потпунијем познавању политичких односа између Југославије и Италије приступили смо овом истраживању.

Упркос чињеници да је 1954. година била прекретна и да је означила почетак константног успона међудржавних односа, које је крунисано потписивањем Осимских споразума 1975. године, одлучили смо се на изучавање ужег временског одсека чији је *terminus a quo* 1968. година. Научно оправдање за узимање 1968. као

почетне године истраживања лежи у чињеници да је то период обележен важним глобалним дешавањима која су директно и индиректно утицала на југословенско-италијанске односе. Наиме, период *детанта* у односима између Великих сила који је започео почетком шездесетих година дошао је у кризу војном интервенцијом пет чланица Варшавског пакта на Чехословачку у лето 1968. Овај догађај био је једна од вододелница у односима два блока, али није довео до напуштања идеје о *детанту*, већ напротив, довео је до још ближе сарадње између великих сила. Ова година је заправо, по мишљењу појединих истраживача, означила почетак најзначајније фазе *детанта* такозваног *Великог детанта*. Криза у Чехословачкој 1968. године имала је велики утицај на развој политичких односа између Југославије и Италије. Неслагање Југославије са политиком СССР-а и осуда војне интервенције отклонили су сумњу у независност њене политике, што је деловало на Италију да промени своју дотадашњу политику резервисаности и неповерења према званичном Београду. Штавише, Италија је односе са Југославијом почела да посматра и из угла сопствене безбедности, па је у бројним јавним и тајним иступима својих државних званичника пружала подршку Београду. На економском плану је настојала да помогне Југославији приликом преговора са Европском економском заједницом (ЕЕЗ) око извоза појединих југословенских производа у земље чланице заједнице. То је отворило пут за унапређење односа између две земље, те су и Италија и Југославија у наредном периоду низом активности настојале да манифестују политику добросуседства и сарадње. Истовремено, Италија је предузела још један веома важан корак. Дала је иницијативу за решавање свих нерешених питања из билатералних односа везаних за дефинитивно државно разграничење. Нови курс италијанске политике имао је добар пријем у Југославији, с обзиром на значај који је ова земља имала за југословенску државу. Званични Београд је посебно поздравио настојање Италије да реши бројна отворена питања из билатералних односа.

Круна *Великог детанта* било је заседање Конференције за Европску безбедност и сарадњу (КЕБС) у Хелсинкију 1975. године, која је завршена потписивање Завршног акта. У духу Хелсиншке конференције, новембра исте године дошло је до потписивања Осимских споразума између Југославије и Италије којим је коначно регулисно питање државне границе, последње које је остало отворено на

европском тлу од краја Другог светског рата. С тога се 1975. година чини као логичан *terminus ad quem* ове теме.

На унапређење односа између Југославије и Италије утицало је више фактора различитих по свом садржају, трајању и важности. У прву групу спадају они најдужега трајања који су били константа током постојања југословенске државе. Били су оличени у географској повезаности простора, као и у комплементарним привредним структурама двеју земаља. Оба ова чиниоца су омогућила развијање робне размене и економских односа у целини, који су чинили кичму међудржавних односа. Знатног утицаја имао је и војно-стратешки аспект односа изражен кроз традиционални интерес обе државе за утицајем на простору Балканског полуострва, односно, на ширем подручју Медитерана. Специфичност периода након 1954. године у билатералним односима огледала се у заинтересованости Италије да, у интересу сопственог националног интегритета и безбедности, на својој источној граници има стабилну и пријатељску државу која би јој, истовремено, била брана пред Источним блоком, али и веза у дијалогу званичног Рима са социјалистичким земљама Источне Европе. Од краја 50-тих година Југославија је за Италију била и спона са покретом несврстаних односно земљама такозваног Трећег света. Војно-стратешки фактор посебно је дошао до изражаја током 1968. године и након ње када је, из разлога националне безбедности обе државе, порастао интерес за међусобну сарадњу. Истовремено, тада је у политички дијалог Београда и Рима поред билатералних питања унета и пракса редовних консултација два Министарства иностраних послова о најважнијим међународним темама, које су излазиле из дотадашњих оквира међудржавних односа.

Постојале су и бројне препреке побољшању односа. Највећа сметња је била нерегулисана државна граница. Овај проблем, отворен од краја Другог светског рата, подразумевао је питање целовитог разграничења и дефинитивног регулисања границе које је подразумевало решавање бројних питања која су била у непосредној или посредној вези са питањем дефинитивног државног разграничења. Нерегулисан статус словеначке националне мањине био је један од највећих проблема у односима између две државе у проучаваном периоду.

Кочница у развијању међдржавних односа била је и унутрашња ситуација у обе државе. У италијанском случају она се огледала у готово сталној и увек дубокој подели на оне који су из политичких или идеолошких разлога у Југославији видели ривала и непријатеља и оне, који су вођени истом мотивацијом доживљавали суседну државу као сарадника и пријатеља. У прву групу спадала је италијанска иредента, десница и конзервативни кругови. Насупрот њима биле су партије италијанске левице. С тога не чуди што је дефинитивно решавање појединих проблема, попут граничног или мањинског, стално одлагано због потреба италијанске унутрашње политике. У истраживаном периоду на власти у Италији су већином биле владе такозваног „левог центра“ које су биле наклоњене сарадњи са југословенском државом.

Југославија је, пак, током шездесетих, а нарочито седамдесетих година, била прожета проблемима у чијој основи су се налазиле економске невоље и националне размирице, које су се манифестовале кроз албанске демонстрације 1968. на Косову и Метохији, Хрватско прољеће и слом српских, словеначких и македонских либерала. Све виднија улога република у креирању спољне политике имала је знатног утицаја на југословенско-италијанске односе.

Југословенско-италијански односи били су канал кроз који се могло пратити расположење Запада према званичном Београду. У биполарном свету друге половине XX века, Италија је у односу према Југославији наступала не само у свом већ и у интересу целокупног Запада као нека врста чувара интереса ове групе земаља, па је ширење свог утицаја доживљавала и као ширење утицаја НАТО пакта. Југославија је с друге стране, зависно од политичког тренутка, у суседној држави видела истурену стражу Запада, или је, пак, Италија била перципирана као „прозор на Запад“, односно веза са земљама НАТО пакта.

Главна намера са којом смо приступили истраживању била је да проучимо основне карактеристике политичких односа између две државе у време када се одвијала последња фаза у дуготрајном процесу дефинитивног државног разграничења и регулисања појединих других отворених питања из билатералних односа, која су на своје решавање чекала од краја Другог светског рата. Исто тако, настојали смо да утврдимо у којој мери су нерешени проблеми најчешће дефинисани

као „отворена питања“ утицали на ток политичких односа двеју држава. При томе нам није била намера да детаљно залазимо у све многобројне „нише“ веома развијених политичких односа, које су се од оних највиших на нивоу влада спуштале наниже преко регионалне сарадње све до контаката и братимљења појединих градова. Оптику посматрања смо најчешће задржавали на анализирању политичких односа на нивоу влада две државе. Настојали смо, такође, да дамо осврт и на економску сарадњу у мери у којој је утицала на политичке односе између двеју држава.

Један од најизазовнијих задатака био је направити унутрашњу периодизацију рада. Чини нам се да се време између 1968. и 1975. године може поделити у три веће целине. Период од 1968. до краја 1970. године обележен је интензивном сарадњом у свим областима, при чему питање државног разграничења и решавање корпуса „отворених питања“, мада актуелно, није играло значајнију улогу у политичким односима између две државе, а у јавности готово да уопште није било присутно. Поверљиви разговори који су се водили од јесени 1968. године били су у сенци веома живог настојања обе државе да продубе и прошире сарадњу на бројним пољима билатералних односа. Прекретни догађаји били су везани за посету југословенског председника Јосипа Броза Тита Италији, која је требало да се оствари децембра 1970. године када је проблем границе избио у први план. Од касне јесени 1970. па до пролећа 1974. године обе стране настојале су да реше „отворена питања“, а да притом задрже висок ниво билатералних односа. Временом, Југославија је постајала све нестрпљивија да дефинитивно реши „отворена питања“, што је довело политичке односе у велику кризу током прве половине 1974. године. Овим догађајем започиње последњи период који ће се окончати новембра 1975. године потписивањем Осимских споразума.

Ипак, одлучили смо се да рад поделимо на чак седам мањих целина, поштујући притом хронолошки приступ. У првом поглављу настојали смо да покажемо какав значај су имала дешавања у Чехословачкој на развој односа две државе. Друго поглавље посвећено је времену интензивне сарадње обележене посетама високих италијанских државних званичника Југославији и настојањима да се билатерални односи прошире на поље међународне сарадње. Као посебна целина

издвојена је посета Јосипа Броза Италији, с обзиром да је, по нашем мишљењу, била прекретна, утолико што је питање дефинитивног државног разграничења, које до тада није заузимало много простора у политичким односима, избило у први план политичких односа и постало тема о којој се полемисало у јавности. Четврто поглавље обрађује период обележен настојањима да се отворе нека нова поља сарадње, попут војне, и да се истовремено коначно реши питање државног разграничења. Пето поглавље посвећено је политичким односима две државе у време када је на челу Италије била влада Ђулиа Андреотија. У шестом поглављу обрађена је велика криза која је избила на пролеће 1974. године и довела политичке односе на ивицу усијања. Коначно, последња целина посвећена је тајним преговорима који су се завршили потписивањем Осимских споразума новембра 1975. године.

На основу свега напред наведеног сматрамо да је период омеђен 1968 и 1975. годином био један од најважнијих у билатералним односима, током кога су донете неке одлуке које су судбински одредиле будуће односе Италије и Југославије, па и држава које су настале након распада Југославије. У несразмери са важношћу ове теме је њена научна обрађеност. Може се рећи да до сада не постоји ниједна монографија која на целовит, свеобухватан и научно утемељен начин обрађује југословенско-италијанске односе у посматраном периоду. То се односи како на италијанску историографију тако и на југословенску, односно, историографије са постјугословенског простора.

Од земаља са простора бивше Југославије највећи допринос познавању ове тематике дала је словеначка историографија. То се у првом реду односи на радове историчарке Виљенке Шкорјанец. Она се овом темом почела бавити још 2001. године објављивањем текста „Jugoslovansko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973“, (*Zgodovinski časopis*, I. 55, št. 3-4. Ljubljana, 2001.) захваљујући чињеници да је дошла у посед приватних докумената Бориса Шнудерла, југословенског преговарача у тајним преговорима који су довели до потписивања Осимских споразума, и Милоша Минића, од децембра 1972. године потпредседника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове Југославије. Две године након првог рада на тему југословенско-италијанских односа Шкорјанец је

објавила још један: „Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973.“, *Zgodovinski časopis*, 57, št. 1-2, Ljubljana 2003. Најпотпуније дело ове ауторке је монографија *Osimska pogajanja*, Založba Annales, Koper, 2007. Коначно, ова ауторка је у два наврата публиковала и архивску грађу похрањену највећим делом у приватним архивама под насловом *Osinski pogajalski proces* (I del. Uvodna sinteza pogajanja; II del. Diplomatska pogajanja 1973-1974 – Zbirka Viri, št. 23. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2006; III del. Od Strmola do Osima, Zbirka Viri, št. 24. Ljubljana Arhivsko društvo Slovenije, 2007).

Поред Виљенке Шкорјанец бољем познавању појединих аспеката међудржавних односа допринели су и радови Невенке Трохе, која је прилоге за посматрану тематику дала радовима о положају националних мањина у две државе („Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji in italijanske v Sloveniji med letoma 1954-1990“. Вајс, G. (ur.); *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: Zgodovinski in pravni pregled 1866-2004*. UP ZRS, Knjižnica Annales Majora, Koper, 2006.). Допринос познавању теме дали су и: Јоже Пирјевец, Божо Репе, Борут Клабјан, Горазд Бајц и други. Напор да се обједине постојећа знања о Осимским споразумима представља и Зборник радова: *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975* (Založba Annales, Koper), који је објављен 2006. године.

Мада је словеначка историографија отишла најдаље у проучавању овог периода, њено интересовање задржало се само на појединим аспектима билатералних односа, попут решавања проблема границе или регулисања статуса словеначке националне мањине у Италији. При томе је занемарена шира оптика посматрања политичких односа између Југославије и Италије.

Италијанска историографија није посветила довољну пажњу односима две државе у периоду између 1968-1975. године. То је у нескладу са значајним учинком који је дала познавању југословенско-италијанских односа до 1954. године. На то је највећим делом утицала недоступност адекватне архивске грађе, пре свега оне похрањене у *Archivio Storico-diplomatico* италијанског Министарства иностраних послова у Риму. Проблем недостатка докумената делимично је превазиђен недавним отварањем веома богате и значајне приватне збирке докумената дугогодишњег

италијанског премијера и министра иностраних послова Алда Мора (Aldo Moro), која је похрањена у *Archivio centrale dello Stato* у Риму. Тако се у последње време појавило више радова из пера Масима Букарелија (Massimo Bucarelli), обједињених у делу *La „questione jugoslava“ nella politica estera del'Italia repubblicana (1945-1999)*, објављеном у Риму 2008. године. Попут Виљенке Шкорјанец, Букарели је у својим радовима користио и приватне хартије, пошто је дошао у посед заоставштине Отона Матеиа (Ottone Mattei), италијанског дипломате који је учествовао у преговорима који су довели до потписивања Осимских споразума. У новијим радовима какав је „Aldo Moro e l'Italia nella Westpolitik jugoslava degli anni sessanta“, (објављен у зборнику *Aldo Moro l'Italia reppublicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011.), Букарели је користио и документа из југословенских архивских установа. Поред наведеног аутора, радове о југословенско-италијанским односима објавили су и Ђовани Кавера (Giovanni Cavera, „Gli accordi di Osimo e la crisi politica italiana degli anni Settanta“, *Nuova Storia Contemporanea*, n. 3, 2006) и Лућано Монзали (Luciano Monzali, „La questione jugoslava nella politica estera italiana dalla prima guerra mondiale ai trattati di Osimo (1915-1975)“, in Franco Botta, Italo Garzia, (a cura di), *Europa adriatica. Storia, relazioni, economia*, Laterza, Roma-Bari, 2004). Италијанско-југословенски односи обрађивани су и у ширим синтетским радовима, попут монографије Марине Катаруце (Marina Cataruzza, *L'Italia e il confine orientale 1866-2006*, Il Mulino, Bologna, 2007).

Наведени недостатак докумената утицао је да се остави широк простор за италијанску мемоаристику и публицистику да својим, често политички и етнички обојеним и пристрасним судовима, креира перцепцију ове теме. То се нарочито односи на радове италијанских иредентистичких организација. Тако је, рецимо, активан био Лино Сардос Албертини (Lino Sardos Albertini, *Gli Accordi di Osimo nella realta e nel diritto. Un trattato da non ratificare*, Trieste, 1976).

Настојали смо да овим радом наведену историографску белину испунимо адекватним садржајем који ће се темељити на архивској грађи похрањеној у домаћим и страним архивима. У првом плану биле су две домаће архивске установе: Архив Југославије (АЈ) и Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије

(АМИП). Драгоцена и у многим аспектима незамењива грађа похрањена је у фонду 837 - Кабинет председника Републике, који се чува у архиву Југославије. У овом фонду налази се грађа о сусретима југословенског председника Јосипа Броза Тита са италијанским државницима, политичарима и привредницима; записници о бројним разговорима, најважнији извештаји који се односе на билатералне односе и многа друга важна документа за односе између Југославије и Италије. У Архиву Југославије користили смо и друге фондове, попут 507 (Савез комуниста Југославије) и 803 (Председништво СФРЈ). Делимично је прегледан и фонд 130 (Савезно извршно веће), али је његово коришћење било веома отежано због чињенице да грађа овог фонда за период након 1970. године није адекватно сређена.

Свакако незаобилазан био је Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије у коме је похрањена дипломатска грађа из периода социјалистичке Југославије. У фонду Политичка архива погледали смо више десетина кутија у којима се налази документа посвећена односима између Југославије и Италије.

У раду је коришћена и италијанска архивска грађа, али у много мањој мери него што је то био случај са југословенском. Разлози су већ наведени: недоступност докумената у Дипломатском архиву Министарства иностраних послова Италије и мали број фондова у Државном архиву који се односи на период шездесетих и седамдесетих година. Највише грађе пронашли смо у приватним хартијама похрањеним у Archivio centrale dello Stato у Риму. Ту се пре свега мисли на документа из личног архива Алда Мора и Пиетра Ненија (Pietro Nenni). Поред ових фондова погледани су и други, попут заоставштине италијанског политичара Уга Ла Малфе (Ugo La Malfa).

Приликом израде докторске дисертације обилато је коришћена и архивска грађа британског Националног архива у Лондону (The National Archives London – TNA). Посебно значајан био је фонд Foreign and Commonwealth Office (FCO). У раду је у мањој мери коришћена и грађа других архивских установа. То се посебно односи на Архив Републике Словеније, где је прегледана лична збирка Едварда Кардеља (фонд 1521), као и на поједина документа National Archives and Records Administration из Сједињених Америчких Држава, које нам је љубазно уступио колега Масимо Букарели на чему му се захваљујемо. Коришћена је, такође, и

штампа, пре свега дневни листови *Борба*, *Политика* и *Унита (L'Unità)* и поједини часописи, попут *Међународне политике*.

УВОД

Односи између Југославије и Италије током Хладног рата прошли су кроз бројне фазе и промене. Прве послератне године биле су обележене кризама и неслагањем у чијем средишту је био гранични проблем и решавање судбине области Јулијске крајине (Venezia Giulia) са центром у граду Трсту. Тршћанско питање отворено је на самом крају рата уласком југословенских трупа 1. маја 1945. године у овај град. Привремено је решено на интервенцију Великих сила, споразумима у Београду 9. јуна и Девину (Duino) 20. јуна када је повучена такозвана Морганова линија којом је област Јулијске крајине подељена на две окупационе зоне: Зону А са Трстом, која је стављена под контролу Англо-америчких савезника, и Зону Б под југословенском контролом.¹

Мировним уговором потписаним у Паризу 1947. године делимично је повучена граница између Југославије и Италије, али је остало нерегулисано више спорних тачака, такозваних џепова, на целокупној граничној линији од југословенско-италијанско-аустријске тромеђе на северу до Јадранског мора на југу.

¹ Литература о дешавањима на југословенско-италијанској граници у периоду од 1945. до 1954. године изузетно је обимна. Ту пре свега мислимо на дела италијанске историографије која су се веома исцрпно бавила овом тематиком. Наводимо неке од најважнијих радова: Giampaolo Valdevit (a cura di), *La crisi di Trieste, maggio-giugno 1945, una revisione storiografica*, Trieste, 1995.; Diego De Castro, *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954.*, Trieste, LINT, 1981; Gianni Oliva, *La resa dei conti. Aprile-maggio 1945: foibe, piazzale Loreto e giustizia partigiana*, Milano, Mondadori, 1999.; Raoul Pupo, *La rifondazione della politica estera italiana: la questione giuliana 1944-1946*, Del Bianco Editore, Udine, 1979; Raoul Pupo, *Fra Italia e Jugoslavia: saggi sulla questione di Trieste (1945-1954)*, Del Bianco Editore, Udine, 1989.; Raoul Pupo, „L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria (1943-1946)“, *Passato e Presente*, a. XV, (1997), 40; Raoul Pupo, *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938-1956)*, Del Bianco Editore, Udine, 2000; Corrado Belci, *Quel confine mancato, la linea Wilson 1919-1945*, La Morcelliana Editrice, Brescia, 1996; Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale 1866-2006.*, Bologna, Il Mulino, 2007.; Michele Vaina, *Trieste italiana*, Ed. Edizione tecniche, Milano, 1954.; Giampaolo Valdevit, *La questione di Trieste 1941-1954: politica internazionale e contesto locale*, F. Angeli, Milano, 1986.; Giampaolo Valdevit, *Il dilemma Trieste. guerra e dopoguerra in uno scenario europeo*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 1999. И историографије других држава дале су свој допринос: Bogdan Novak, *Trieste 1941-1954, The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, University of Chicago Press, 1970.; Maura Hametz, *Making Trieste Italian 1918-1954.*, Wiltshire, Cromwell Press, Trowbridge, 2005; J. B. Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943-1954*, Bruxelles 1966.; Roberto G. Rabel, *Between East and West: Trieste, United States and the Cold War*, Duke University Press, Durham, 1988. Историографија са бившег југословенског простора понудила је несразмерно мало радова у односу на значај тематике. Најновији су: Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Modrijan, Ljubljana, 1999.; Jože Pirjevec, „Trst je naš!“, *boj Slovencev za morje (1848-1954)*, Nova revija, Ljubljana 2008; Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojnopolitički aspekt*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009; Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2012.

Остало је, такође, нерешено горуће питање етничких мањина у односима две државе, видљиво кроз нерегулисан статус мањинаца у обе државе. Уговором је, међутим, привремено решена судбина града Трста и његовог залеђа одлуком да се створи Слободна територија Трста (СТТ) под управом Уједињених нација.

Након потписивања Мирног уговора започео је мукотрпан процес нормализације односа између две суседне државе. Исте 1947. године успостављени су дипломатски односи, а Југославија и Италија су настојале да реше низ проблема који су остали отворени од времена завршетка Другог светског рата. На списку нерешених питања нашла су се: изручења ратних злочина Југославији, подела италијанске ратне флоте, проблем исплате ратних репарација Југославији, реституција предмета културног, уметничког и историјског значаја, проблем оптаната и многа друга.

Међутим, нерешено тршћанско питање учинило је да се успостављање односа одвија споро и уз бројне трзавице. У првим поратним годинама на немирној југословенско-италијанској граници долазило је до честих чарки, инцидената, сукоба граничних патрола, који су се понекад завршавали и смртним исходом. Ништа боља ситуација није била ни на мору, где је било повреда граница територијалног мора и са једне и са друге стране.

Најозбиљнија криза у југословенско-италијанским односима одиграла се октобра 1953. године када су две државе дошле на ивицу оружаног сукоба. Криза је решена након тајних преговора потписивањем Меморандума о сагласности (МОС) у Лондону октобра 1954. године којим је Зона А прикључена италијанској држави, док је Зона Б остала под управом Југославије. Како је МОС носио привремени карактер и био провизорно решење, ове области су *de facto*, али не и *de iure*, ушле у састав наведених држава.

Потписивањем МОС-а 1954. године отворено је ново поглавље у односима две државе обележено сталним успоном и побољшањем односа. Од половине 50-тих напредак је био приметан на готово свим пољима, па су тако до краја ове деценије две државе потписале око 80 разних споразума, конвенција, протокола и записника

мешовитих комисија и одбора из свих области билатералних односа.² Највидљивији напредак био је у домену економске сарадње.

На развој економских односа утицало је више различитих фактора. Географска повезаност, заједничка граница, развијене саобраћајне везе, блискост тржишта и традиционална комплементарност привредних структура чинила је основу за веома живу и богату трговинску размену у којој је Југославија снабдевала тржиште Италије сировинама и пољопривредно-прехрамбеним производима, а из Италије увозила индустријске производе.

Мада је први трговински споразум између две државе потписан још 28. новембра 1947. године, а потом и први уговор о рибарењу италијанских рибара у југословенским водама 1949, прави успон економске сарадње настаје у другој половини 50-тих. Последњег дана марта 1955. године потписан је нови трговински споразум, који је допуњен марта 1960. године. Истовремено, потписани су Тршћански и Горички споразум о малограничном промету, којима је отворена граница за промет роба са циљем да се унапреди привредни развој Трста и Горице са непосредним залеђем, које је разграничењем ушло у састав Југославије (Бује, Новиград и Умаг у Хрватској и Копар, Нова Горица, Толмин и Сежана у Словенији).³

Све наведено допринело је да већ 1957. године Италија избије на прво место у југословенском извозу, док је у увозу од краја педесетих била међу прве три државе.⁴ Повећање робне размене утицало је и на друге облике економске сарадње, па је тако дошло до првих облика индустријско-техничке кооперације кроз југословенске куповине лиценци од италијанских фирми, али и до повећаног југословенског задуживања у Италији. Само током друге половине 50-тих Југославија се задужила у Италији за 110 милиона долара. Највећи део ове суме добијен је на основу споразума

² Архив Југославије, Фонд 837 - Канцеларија председника Републике (У даљем тексту: АЈ, КПР), I-3-a/44-15, Пријем амбасадора Алберта Бериа, 5. март 1960.

³ Робна размена се вршила на основу листа А, Б, Ц и Д утврђених међудржавним споразумом. Листе А и Б односиле су се на робу која је била под неким видом ограничења у Италији попут меса, месних прерађевина, млека и млечних прерађевина. Листе Ц и Д односиле су се само на Тршћански споразум и садржале су одређене контингенте робе на које се није плаћала царина. Уговором је био утврђен и износ бесцаринске размене који је износио око милијарду лира у једном правцу. Укупан промет на основу оба споразума је од 1957., па у наредном десетлећу био у сталном успону, па је на свом врхунцу 1966. износио око 10 милијарди лира у једном правцу.

⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-15, Пријем амбасадора Алберта Бериа, 5. март 1960.

о такозваним специјалним испорукама.⁵

Друга половина педесетих година донела је и први велики посао између две земље, који ће на неки начин постати симбол успешне привредне сарадње две државе. Наиме, у овом периоду склопљена су два аранжмана између торинског ФИАТ-а и крагујевачке Црвене заставе којима је започела сарадња на плану аутомобилске индустрије.

Две државе су током шездесетих година потписале више значајних уговора на пољу привредне сарадње. Један од најзначајнијих био је Споразум о привредној, индустријској и техничкој сарадњи потписан 28. новембра 1964. године у Риму на основу кога је формиран Мешовити комитет за привредну, индустријску и техничку сарадњу на чијем челу су били министри спољне трговине две државе. Комитет је требало да се састаје једном годишње и расправља о најзначајнијим питањима из области економске сарадње. Циљ овог комитета био је да повеже привреде две државе и поспеши, пре свега, индустријску сарадњу. Истовремено, Споразумом су била предвиђена и финансијска средства уз износу од 25 милиона долара која су у наредном периоду коришћена за кредитирање пројеката индустријске кооперације између двеју држава.⁶

Упркос јачању привредне кооперације између двеју држава, структура робне размене није се мењала деценијама. У југословенском извозу у Италију доминирао је извоз хране и сировина (пре свега извоз дрвета, меса и кукуруза), те је, у целини гледано, ова структура била најнеповољнија у односу на било коју другу земљу Запада.⁷ Насупрот „примарно-сировинској“ структури југословенског извоза у

⁵ Југославија је 1957. и 1959. године закључила два таква споразума. У другој половини фебруара 1957. године потписан је у Риму уговор између Италије и Југославије који је обезбедио комерцијални кредит у износу од 30 милиона долара. (The National Archives, Foreign Office 371 (У даљем тексту TNA, FO) 136806, Yugoslavia: Annual report for 1957). Други споразум о специјалним испорукама потписан је 15. јула 1959. године и обезбеђивао је кредит у висини од 50 милиона долара за рефинансирање италијанских извозника који испоручују робу Југославији по специјалним испорукама са плаћањем на кредит. АЈ, КПР, I-5-6/44-7, Споразум о специјалним испорукама.

⁶ Дипломатски архив Министарства иностраних послова Србије, Политичка архива (у даљем тексту: АМИП, ПА), Италија, година 1972., кутија 54, фасцикла 3, број документа 426267, Извештај са састанка Комисије за индустријску сарадњу са Италијом одржаном у Риму 26. и 27. јуна 1972. године.) Од наведене суме Италија је обезбедила двадесет милиона долара, а Југославија пет милиона.

⁷ АЈ, КПР, I-3-a/44-31, посета председника владе Италије Алда Мора, 8-12. новембар 1965. Специјални информативни билтен посвећен економским односима између Италије и Југославије, Београд 27. октобар 1965. године.

Италију, увоз из Италије био је типично индустријског карактера.⁸

Док је економска сарадња са Италијом након потписивања Меморандума о сагласности почела нагло да се развија и грана, политички односи су се знатно спорије поправљали и тешко ослобађали „непријатних остатака прошлости“.⁹ Југославија је била веома заинтересована да се успоставе ближи политички односи, па је већ на пролеће 1956. године сондирала терен код Италијана да Југославију посети министар спољних послова Гаetano Martino (Gaetano Martino). Насупрот југословенској страни, званични Рим је са великим опрезом и неповерењем приступио успостављању ближих политичких веза. Разлози су били бројни: негативно искуство из блиске прошлости, осцилације Југославије у односима са СССР-ом и земљама „лагера“, подозрење владајуће Демокришћанске партије (La Democrazia Cristiana - DC) према контактима које је Југославијама имала са партијама леве оријентације у Италији, разлике у друштвеним системима две земље и многи други.¹⁰ Отуда су на тражење Југославије да се успоставе ближи контакти на политичком плану посетом италијанског шефа дипломатије, из Рима поручивали како у том тренутку нису још увек били сазрели услови за посету на тако високом нивоу, те су предлагали да се са успостављањем политичких контаката започне са нижег нивоа, посетом једног подсекретара италијанског МИП-а.¹¹ Како ову идеју у Београду нису прихватили, на поправљање политичких односа морало је да се чека још неколико година.

Ближу политичку сарадњу ипак је „успоставио“ један подсекретар италијанског МИП-а. Радило се о Алберту Фолкију (Alberto Folchi) који је на јесен 1959. године дошао у Београд у званичну посету као прва италијанска политичка личност на

⁸ Исто.

⁹ АМИП, ПА, Италија, 1968, бр. 43397, Југословенско-италијански односи, 29. децембар 1967.

¹⁰ Тако је 1958. године најактуелнији проблем у билатералним политичким односима била намера Италије да приступи изградњи база за нуклеарне ракете средњег домета. На ову одлуку југословенска страна је марта 1958. године уручила први, а након годину дана и други *aide memoire* у коме се протествовало против ове намере западног суседа. Италија је одговорила својим *aide memoire* маја 1959. године. АЈ, КПР, I-3-а/44-12, Пријем Алберта Фолкија, 13. новембар 1959. године.

¹¹ АМИП, ПА, Италија, 1956, к. 37, ф. 16, бр. 48 337, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 27. маја 1956; Исто, ф. 17, бр. 411415, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 14. јула 1956; Исто, бр. 412 818, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 6. августа 1956.

високом нивоу која је посетила Југославију након Другог светског рата.¹² Ова посета отворила је серију сусрета државних званичника две земље. Тако је децембра 1960. у Риму боравио државни секретар за иностране послове Константин-Коча Поповић, а 28. јуна наредне године у Београду је био шеф италијанске дипломатије Антонио Сењи (Antonio Segni). Рим је током 1962. године посетио и потпредседник владе Југославије Александар Ранковић.¹³

Нове етапа у развоју политичких односа између две државе наступила је 1963. године када је на власт у Италији дошла прва влада левог центра коју су сачињавале Демокришћанска партија и Социјалистичка партија Италије (Il Partito Socialista Italiano- PSI) уз учешће Социјалдемократске партије Италије (Il Partito Socialista Democratico Italiano- PSDI) и Републиканске партије Италије (Il Partito Repubblicano Italiano - PRI). Окретање Италије ка левици позитивно је оцењено у Београду.¹⁴ Заправо, тек са ступањем на сцену нове политичке формуле долази до убрзаног поправљања политичких односа између две државе. Најкрупнији помак у развоју билатералне сарадње на овом плану била је посета премијера Италије Алда Мора Југославији. До ње је дошло новембра 1965. године након готово две године одлагања и припрема. Мора је био први председник владе Италије који је посетио суседну Југославију.¹⁵

Уговор о миру и Меморандум о сагласности, ипак, нису решили сва спорна питања између две државе. Напротив, оба уговора оставила су отвореним низ проблема, који су чекали да буду решени у наредном периоду. Највећи број „отворених питања“ односио се на подручја која су након Другог светског рата била припојена Југославији или на пограничну зону између две државе. Делила су се у две групе. Прву су сачињавала питања која су проистицала из уговорних обавеза:

¹² Значај Фолкијеве посете био је утолико већи пошто су у Државном секретаријату за иностране послове (ДСИП) сматрали да заступа и преноси ставове Ђованиа Гронкија (Giovanni Gronchi) председника Републике Италије и свог блиског пријатеља. О посети Алберта Фолкија видети: АЈ, КПП, I-3-а/44-12, Пријем Алберта Фолкија, 13. новембар 1959.

¹³ О посетама југословенских и италијанских државних званичника видети обимну грађу која је похрањена у: АЈ, КПП, I-3-а и I-5-б, Италија; Massimo Bucarelli, „Aldo Moro e l'Italia nella Westpolitik jugoslava degli anni sessanta“, *Aldo Moro l'Italia repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011. стр.123-124.

¹⁴ М. Bucarelli, „Aldo Moro e l'Italia nella Westpolitik jugoslava...“, стр. 127.

¹⁵ О посети Алда Мора видети грађу у АЈ, КПП, I-3-а/44-31, Италија, Посета Алда Мора 8-12. новембра 1965.; АМИП, ПА, Италија, к. 65; L'Archivio Centrale dello Stato, Roma (у даљем тексту ACS), Carte Moro, buste numero 77, 78.

дефинитивно одређивање и обележавање границе; проблем словеначке мањине у Италији; реституција културно-историјских и уметничких добара; нека нерешена питања опција. Другу групу сачињавала су питања из вануговорних обавеза: имовинско-финансијска питања са припојеног подручја и бивше зоне Б; закључење конзуларне конвенције и конвенције о правној помоћи; закључење културне конвенције и многа друга.¹⁶

Једно од најважнијих питања у билатералним односима две државе тичало се регулисања положаја националних мањина. То се пре свега односило на статус словеначких мањинаца у Италији. По подацима словеначких организација из Трста, у Италији је живело око 120 хиљада Словенаца. Највише их је било у тршћанској провинцији, где је живело око 60 хиљада. У горичкој провинцији било је 20 хиљада, а у видемској провинцији (it. Udine) око 35-40 хиљада Словенаца.¹⁷

Словеначко становништво у Италији није било задовољно својим статусом и правима, упркос побољшању положаја који је уследио након потписивања Меморандума о сагласности и доношења Специјалног статута 1954. године. Основни проблем мањине била је чињеница да су насељавали три провинције: Трст, Горицу и Видем, али да су, у зависности од тога у којој су провинцији живели, третирани на различите начине. Најбољи статус имали су тршћански Словенци чија права су била заштићена Специјалним статутом, као међународно-правним актом који је донет 1954. године као саставни део МОС-а. И Словенци у Горици и околини уживали су извесна национална права, али су она била уређења интерним италијанским законодавством. У најгорем положају били су Словенци у провинцији Видем којима италијанска држава није уопште признавала право националне мањине. Отуда је један од најважнијих захтева који је југословенска држава постављала пред Италију било уједначавање права свим Словенцима у овој држави, што је подразумевали и признање постојања мањине у Видму. Положај словеначке мањине се донекле поправио након формирања покрајине Фриули Венеција Ђулија (Friuli Venezia

¹⁶ АЈ, КПР, I-3-a/44-15, Пријем амбасадора Алберта Бериа, 5. март 1960.

¹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепеа Сарагата (Giuseppe Saragat) СФР Југославији, 15. септембар 1969. године. Тачан број припадника словеначке мањине у Италији у периоду након Другог светског рата није лако утврдити. У зависности од аутора њихов број варира од 50000 до 125 000. Табеларни преглед различитих процена о броју Словенаца у Италији види у: Raoul Pupo, *Il Lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Bur Milano 2006. стр. 304.

Giulia) 1963. године, пошто су покрајинске власти показале више спемности да решавају овај проблем. Међутим, главну сметњу представљали су законски прописи који су решавање мањинске проблематике стављали у надлежност централних државних власти у Риму.¹⁸

Поред регулисања положаја Словенаца у провинцији Видем и уједначавања права целокупној мањини на територији Италије, током 60-тих година мањинци су били заинтересовани за решавање читавог низ других питања. Она су се односила на: неусклађеност италијанског законодавства са одредбама које је прописивао Специјални статут, равноправно коришћење словеначког језика, истицање двојезичних натписа и коришћење словеначког језика пред судовима и управним властима.¹⁹ Актуелна су била и питања из области школства; питање регулисања права рада Тршћанске кредитне банке (Tržačka kreditna banka),²⁰ питање финансирања словеначких културних и спортских организација; изградња словеначког Дома културе у Горици и многа друга.²¹

Италијанска мањина у Југославији бројала је по попису становништва из 1961. године око 25 хиљада припадника и чинила је око 10% Италијана који су насељавали просторе Далмације и Истре у периоду пре Другог светског рата. Живели су у две југословенске републике. Њих око 2500 настањивало је три словеначке општине Копар, Изолу и Пиран, док је остатак живео у Хрватској.²²

Процес исељења италијанског становништва био је сталан. Поред великог броја Италијана који су се иселили у првим годинама након Другог светског рата за време такозваног „великог егзодуса“²³, тренд напуштања Југославије се наставио и

¹⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Словеначка етничка група у Италији и италијанска у СФРЈ.

¹⁹ Исто.

²⁰ Овај новчани завод основан је у Трсту 1957. године, а са радом је започео 1959. Банка је била организована као акционарско друштво и већином је окупљала словеначке пословне кругове из Трста. Од оснивања акционари банке су настојали да издејствују од централне *Banca d'Italia* право пословања са иностранством. АМИП, ПА, 1969, к. 67, ф.13, бр. 416 861, Промеморија од 19. маја 1969; Nevenka Troha, „Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji in italijanske v Sloveniji med letoma 1954 in 1990“, *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866-2004*, Zbornik radova, Knjižnica Annales Majora, Koper, 2004, стр. 150.

²¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Информација о положају словеначке етничке групе у Италији и о питањима граничног промета и пограничне сарадње- према ИВ СР Словеније.

²² N. Troha, „Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji...“, стр. 166.

²³ Веома је тешко утврдити тачан број Италијана који су након рата избегли из Југославије у Италију. Процене се разликују како између хрватске и словеначке са једне и италијанске историографије са друге стране, тако и унутар унутар историографија наведених земаља. Тако се по проценама

након потписивања МОС-а. У периоду од 1954. до 1962. године из бивше зоне Б одселило се чак 45% староседелачког становништва, којима је припадало 55% обрадивог земљишта и зграда на том подручју²⁴, а у десетогодишњем периоду након Лондонског уговора из хрватског дела некадашње зоне Б отишло готово 10 хиљада људи.²⁵ Било је и драстичних примера иселјења, па су тако 1963. године из Буја и Умага пребегли у Трст сви свршени ученици италијанске осмогодишње школе под изговором да им се није могло обезбедити запослење или даље школовање у Југославији, јер у Бујштини није било италијанске средње школе.²⁶ Италијанска мањина која је остала да живи у Југославији било је раштркана на широком простору, лишена било какве економске снаге и без националне елите која би је предводила.²⁷

Италијани који су се определили за живот у Југославији имали су своја удружења попут L'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, позориште у Ријечи и дневни лист *Voĥe del popolo* (La Voce del Popolo) и 17 културних удружења, од којих је једно од најпознатијег било Fratellanza.²⁸

Сасвим другачија ситуација била је са Италијанима, такозваним езулима, који су напустили Југославију и избегли у Италију. Највећи део њих избегао је у

хрватских историчара број избеглих са простора Истре и Далмације након Другог светског рата креће између 150000 и 190000 од којих добар део чини и хрватско становништво. У Италији су процене потпуно другачије и крећу се од 200000 до 350000. У југословенским службеним документима из каснијег периода најчешће се наводи бројка од 300 хиљада, али без улажења у детаље. О проблему броја избеглих опширније: Darko Dukovski, „Dva egzodusa: hrvatski (1919.-1941) i talijanski (1943-1955)“, *Adrias*, no.15, prosinac 2008., стр. 145-165; Gianni Oliva, *Profughi. Dalle Foibe all'esodo: La tragedia degli Italiani D'Istria, Fiume e Dalmazia*, Mondadori Милано 2009, стр. 32-35; Arrigo Petacco, *L'esodo. La tragedia negata degli Italiani D'Istria Dalmazia e Venezia Giulia*, Mondadori, Milano, 2009. Raoul Pupo, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, BUR, Milano 2006. стр. 187-191.

²⁴ АМИП, ПА, 1967, к. 58, ф. 6, бр. 43178, Информација о правној и политичкој ситуацији у вези са статусом подручја бив. СТТ, посебно бив. зоне Б.

²⁵ Са подручја три општине: Новиград, Бује и Умаг одселило се 9960 становника од којих је 6633 оптирало за Италију, а 3327 већином младих људи је пребегло у Италију. (АМИП, ПА, 1965, к. 60, бр. 441219, допис координационог одбора за Бујштину упућен СИБ-у 21.октобра 1965.). По италијанским подацима број становника који су напустили бившу зону Б у периоду од 1954. до 1962. године износио је 30 хиљада. АЈ, КПР, I – 5 - б/44-9, Забелешка у вези са појачаним иселјавањем становника бивше зоне Б, припадника италијанске мањине.

²⁶ АЈ, КПР, I-5-б/44-9, Забелешка у вези са појачаним иселјавањем становника бивше зоне Б, припадника италијанске мањине.

²⁷ R. Pupo, *In lungo esodo*, 243.

²⁸ N. Troha, „Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji...“, стр. 160.

покрајину Фриули Венеција Ђулија.²⁹ Били су организовани у више избегличких удружења, а по подацима које је имала Југославији око 100 хиљада избеглица било је активно у иредентистичким организацијама. Најважније и најмасовније биле су „Associazione Nazionale Venezia Giulia e Dalmazia“ (ANVGD) са седиштем у Риму; „L'Unione degli Istriani – Libera Provincia dell'Istria in Esilio“ (UILP) са центром у Трсту створена 1954. године након потписивања МОС-а и тесно повезана са неофашистичком партијом Movimento Sociale Italiano (MSI); „Lega Nazionale“ (LN) са центром у Трсту која је у Југославији важила за „центар најагресивнијег национализма“ као и више других организација.³⁰ Иредента је имала и већи број својих листова.³¹

Задатак да се бави питањима националних мањина имао је југословенско-италијански Мешовити одбор за питања етничких група, који је био предвиђен чланом 8 Специјалног статута из 1954. године. Први састанак Мешовитог одбора одржан је маја 1957. у Риму.³² Новембра исте године одржан је и други састанак у Београду.³³ Већ током првих разговора у којима се испитивало становиште обе заинтересоване стране око питања мањина појавиле су се две различите тачке гледишта на овај проблем. Италијанска страна је желела да Специјални статут, који је био саставни део МОС-а, замени тако да мањинско питање буде регулисано националним законодавствима. Југословенско становиште било је да се овај проблем мора регулисати неким међународним уговором.

Најспорније питање у билатералним односима било је питање разграничења. Гранична линија која се простирала од тремеђе између Италије, Југославије и Аустрије до Тршћанског залива у дужини од око 216 километара била је по правном карактеру и различитости међународних инструмената на којима се заснивала,

²⁹ Архив Југославије, Фонд број 507, Савез комуниста Југославије, Комисија за међународне односе и везе Централног комитета Савеза комуниста Југославије, (у даљем тексту: АЈ, 507/IX), 48/1-505, Непријатељска активност италијанске иреденте.

³⁰ Исто.

³¹ У иредентистичке листове били су убројани: *Арена ди Пола* (L'arena di Pola), *Ла воће Ђулиана* (La voce Giuliana), *Дифеза Адриатика* (La Difesa Adriatica), *Порта оријентале* (La porta orientale), *Пађине истриане* (Paggine Istriana), *Ати е меморије* (Atti e Memorie), *Езуле* (L'esule), *Звеља* (La sveglia), *Воће ди Сан Ђорођо* (La voce di San Gioglio) и *Изола ностра* (Isola Nostra). Исто.

³² NA, FO 371, 136806, Yugoslavia: Annual report 1957.

³³ Исто.

подељена у више сектора: северни сектор од тремеђе између Аустрије, Италије и Југославије до тремеђе између Југославије, Италије и бивше Слободне територије Трста (СТТ); део границе између бивше зоне А и Југославије; граница између бивших зона А и Б и граница у територијалним водама и Трашћанском заливу. Док су прва два сектора била регулисана Уговором о миру из 1947. године, границу између бивше зоне А и Б регулисао је Меморандум о сагласности, а разграничење територијалних вода и Трашћанског залива није било регулисано ни једним уговором.³⁴

Граница није била потпуно дефинисана због појединих спорних тачака дуж границе регулисане Уговором о миру. Највећи проблем представљало је разграничење на северном сектору, који је обухватао простор у дужини од 150 километара од тремеђе до Међе Васи (Dosso Giulio). Мешовита југословенско-италијанска војна комисија формирана непосредно након Мирвног уговора и дипломатска комисија која је почела рад крајем 1951. године, успели су да усагласе највећи део границе на овом сектору, али је ипак остао низ спорних тачака, такозваних цепова, око којих две стране нису могле да се сложе. Најспорније тачке разграничења биле су гребен Коловарат и брдо Саботино, те нека ситнија неслагања у вези са границом око Горице.

Средишњи део границе обухватао је простор од 46 километара и односио се на простор од Голича до Међе Васи. За овај део границе 1947. године је оформљена мешовита комисија коју су чинили представници Југославије и Англо-америчке војне управе СТТ-а која је у наредне две године радила на разграничењу. Као и на северном сектору границе, и овде је било неколико спорних тачака које су и након рада комисије остале нерешене. То се пре свега односило на село Кол и област око Волника и Сежане. Након МОС-а формирана је југословенско-италијанска комисија са задатком да разграничи овај сектор као и део границе у дужини од 22 километра између некадашњих зона А и Б. Комисија је успела да у потпуности разграничи део границе између бивших зона А и Б и да о томе потпише завршне записнике на јесен 1957. године. Поред две постојеће комисије које су радиле на разграничењу на

³⁴ АЈ. КПП I-3-a/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника републике Италије Ђузепе Сарагата СФР Југославији октобра 1969.

копну, од 1962. године придружила им се и трећа која је требало да разграничи територијалне воде и воде у Тршћанском заливу.

За југословенску страну граница одређена Уговором о миру и МОС-ом била је дефинитивна, па су настојали да се целокупан проблем разграничења од тромеђе на северу до Јадранског мора на југу третира јединствено.³⁵ У том циљу предлагали су спајање свих комисија у једну која би решила спорне тачке и довела до дефинитивног државног разграничења на копну и на мору. Италијани су проблем разграничења посматрали из другог угла. Попут Југословена и они су желели да што пре „затворе“ проблем границе, али се ово односило само на граничну линију одређену Уговором о миру. Тим пре што су сматрали да је Југославија, упркос одлукама Конференције, насилно „окупира“ делове италијанске територије, који су обухватили укупан простор од око 800 хектара.³⁶ Битно другачији био је однос Италије према линији која је раздвајала бивше зоне А и Б. За њих то није била државна граница, већ само демаркациона линија, па су инсистирали на њеној провизорности. За Италију ово су била два одвојена проблема која нису имала никакве међусобне правне повезаности.³⁷

Различит приступ државном разграничењу и статусу бивше зоне Б дошао је до изражаја приликом неуспешних преговора 1964. године. Наиме, након више покушаја предузетих у другој половини 50-тих, од којих је најозбиљнији био 1959. године, Југославија и Италија договорили су се крајем 1963. године да посао државног разграничења повере двојници опуномоћених амбасадора. Разговори су започели 19. марта 1964. у Риму и водили су их амбасадори Рикардо Ђустинијани (Riccardo Giustiniani) и Франц Кос. Након вишемесечних разговора, када се чинило да је компромис и решење на дохват руке, Италијани су саопштили југословенској страни како су приликом преговора они имали у виду само разграничење на граници

³⁵ То се могло видети у месецима након потписивања МОС-а. Док је званични Београд одмах приступио ратификовању његових одлука тако што га је Савезна скупштина одобрила већ 25 октобра 1954., а текст је објављен у додатку *Службеног гласника* након два дана, са Италијом је ствар била другачија. Италијани нису службено ратификовали Меморандум. Viljenka Škorjanec, *Osimka pogajanja*, Založba anales, Kopar, 2007, стр. 37.

³⁶ Archivio centrale dello Stato, Carte Nenni (у даљем тексту: ACS, Carte Nenni), serie governo, busta numero 120, fascicolo 4219, segreto, Appunto per On. Ministro, без датума.

³⁷ Исто; АМИП, ПА, Италија, 1955, к. 27, ф. 2, бр. 47978, Забелешка - италијанско тумачење провизорности МОС, 15. јун 1955. године.

по Уговору о миру и у Тршћанском заливу, али не и границу између бивших зона А и Б Слободне територије Трста која за њих остаје „провизорног“ карактера и да је Италија задржала суверенитет над целом територијом бивше СТТ.

Нерешен статус бивше зоне Б узроковао је низ проблема, попут нерешеног питања напуштене италијанске имовине, регулисање статуса држављанства, реституција културних добара са овог подручја, регулисање права на социјално осигурање, пензије инвалиднине и друго. Од пропасти преговора Ђустинијани-Кос италијанска теза о непрекинутом суверенитету над целокупним подручјем СТТ почела је да узрокује бројне међудржавне проблеме и доводи до политичких криза. Како су Италијани низом потеза оспорили право Југословенима на зону Б³⁸, у Југославији је 1965. године донета одлука да се убрза „ликвидирање“ остатака „провизорности“ и изједначи статус бивших зона А и Б. У том смислу је децембра 1966. године започето издавање нових личних карата које су истовремено биле и доказ о југословенском држављанству становника бивше зоне Б. Примена нових личних карата и неколико других мера довело је током јануара 1967. године до оштрог протеста Италијана и до прекида трговинских споразума који су били у току. Започела је озбиљна криза у билатералним односима, која је трајала више месеци и довела до замрзавања политичких односа између двеју земаља. У Београду су сматрали како је прекид трговинских преговора заправо био „тактички потез“ Италије са циљем да се поново покрену спорна питања око границе.

Мада је прекид преговора око новог трговинског уговора и замрзавање политичких односа било последица проблема везаних за нерешено питање око статуса зоне Б, Југославија је у томе видела вишеструке и много дубље узроке. Поред унутарполитичких разлога који су се огледали у борби у оквиру водеће Демокришћанске странке између двојице лидера партије Алда Мора и Аминтореа Фанфанија (Amintore Fanfani), у Београду су сматрали како затезањем односа са Југославијом Италија настоји да учврсти своје позиције на спољном плану у области

³⁸ Италија је у више наврата интервенисала по питању неких урбанистичких решења у Копру, попут рушења неких зграда на централном градском тргу, рушење појединих италијанских споменика и родне куће Назарија Саура (Nazario Sauro). Временом је све већи број италијанских установа почео да третира зону Б и припојена подручја као део своје територије. АМИП, ПА, 1967, к. 58, ф. 6, бр. 43178, Информација о правној и политичкој ситуацији у вези са статусом подручја бив. СТТ, посебно бив. зоне Б.

Медитерана. Томе је допринела и измењена ситуација у оквиру НАТО пакта након што је Француска напустила војне органе ове организације. То је код Италијана оживело идеју о „италијанској националној стратегији“ и војној улози Италије као главне војне силе Средоземља.³⁹

Криза у билатералним односима, којом је био прожет већи део 1967. године, превазиђена је након посете председника Савезног извршног већа (СИВ) Мике Шпиљка и Државног секретара за иностране послове Марка Никезића јануара 1968. године.⁴⁰ До посете је дошло изненада и на предлог Италијана. Значај ове посете био је велики пошто се радило о првој посети једног тако високог југословенског званичника Италији и представљало је узвратну посету оној учињеној од стране Алда Мора 1965. године. Мада су се овом посетом односи између две државе вратили у време пре замрзавања политичких односа, клима неповерења није била у потпуности развејана.

Додатни импулс поправљању односа дошао је после италијанских парламентарних избора који су се одиграли маја 1968. године. Дотадашња влада Алда Мора поднела је оставку, а нови кабинет саставио је још један првак демохришћана Ђовани Леоне (Giovanni Leone). За Југославију је много значајније од промене премијера било то што је са места министра иностраних послова отишао Аминторе Фанфани за кога се везивала претходна политика неповерења и резервисаности према Југославији⁴¹, а уместо њега кормило италијанске дипломатије преузео Ђузепе Медичи (Giuseppe Medici). Први контакти Медичија са југословенским амбасадором у Риму Срђом Прицом током јула указивали су на

³⁹АЈ, КПР, I-3-a/44-40, Подсетник о Италији и југословенско-италијанским билатералним односима (поводом пријема новог амбасадора Републике Италије Фолко Грабалца) 28. 10.1967.

⁴⁰ Предмет разговора вођених од 8. до 13. јануара било је регулисање важних међусобних питања. Најважнији резултат било је потписивање уговора о епиконтиненталном појасу којим је регулисан проблем острва Палагруже. Потом, дискутовано је и о везама Југославије са ЕЕЗ посебно због проблема са извозом југословенског меса у Италију. Веома важно било је и питање италијанске помоћи, а преко Италије и помоћи са Запада поводом тешког стања привреде и потребе да се оснажи југословенска привреда.

⁴¹ Као илустрација негативног мишљења које је Фанфани имао према Југославији може да послужи и изјава коју је бивши амбасадор у Југославији Роберто Дучи преко своје супруге пренео амбасадору Прици маја 1968. године. У њој се каже како је Фанфани „изразити непријатељ Југославије”, а да је ово непријатељство исказано у чињеници да није хтео „да ступи ногом на тло Југославије”. АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 63. ф. 8, број 419356, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. маја 1968. године.

„преиспитивање“ дотадашње италијанске политике према Југославији.⁴² Утисак који је нови министар иностраних послова оставио на Прицу био је веома повољан. Амбасадор је сматрао како је Медичи „човек који нема амбиција да води неку високу политику и воли да ствари поставља конкретно и практично“. У односу према југословенској држави био је „без предрасуда“ и „искрено“ се залагао за добре односе.⁴³ Међутим, након само месец дана политички односи између Италије и Југославије поново су стављени на пробу. Овог пута узнемиреност су изазвали догађаји који су се одиграли у Чехословачкој у касно, „варљиво“, лето 1968. године.

⁴² АМИП, ПА, 1968. к. 65, ф. 4, Извештај амбасадора Срђе Прице из Рима упућен ДСИП-у 15. новембра 1968.

⁴³ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 62, ф. 4, бр. 425412, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 10. јула 1968. године.

ПОГЛАВЉЕ 1

Југословенско-италијански односи и Чехословачка криза 1968. године

1.1 Тајна изјава од 2. септембра

Војна интервенција пет чланица Варшавског уговора на Чехословачку у ноћи између 20 и 21. августа довела је до поремећаја дотадашње равнотеже у међународном положају Југославије коју је карактерисало поштовање независности и територијалне целовитости земље од стране оба блока. Мада је Југославија настојала да очува 20 година дуго грађену позицију независности, чини се да ју је овај догађај у многим аспектима живота, посебно економским, поново приближио земљама Запада.⁴⁴ Истовремено, утицао је на то да земље Запада појачају своје интересовање за судбину југословенске државе. То се нарочито односило на Италију.

У првом тренутку чинило се да ће дешавања у Прагу поново пореметити југословенско-италијанске односе и вратити их у стање какво је било годину дана раније. Опет је у центру пажње био проблем границе. Њега је изазвао низ поступака југословенских званичника, од којих је последњи био говор Мијалка Тодоровића одржан на великом митингу у Београду 22. августа, дан након совјетске интервенције у Чехословачкој. Тодоровић је, пред окупљеном масом света говорио о Народоослободилачкој борби током Другог светског рата и, набрајајући области које су у рату ослободили партизани, у њих уврстио и Трст.

⁴⁴ Британске дипломате јављале су из Београда како је став о „независности“ омогућио Југославији да добије економску помоћ од САД и СР Немачке. Истовремено, криза је убрзала прозападни став („occidentation“) Југославије. TNA, Foreign and Commonwealth Office (dalje: FCO), 28/860, C.S.R Giffard to R.Nayman 13.1.1969.) Британски конзул у Загребу Арчи Мекензи (A.R.K. Mackenzie) закључио је како су „Руси“ у току једног дана учинили више за прозападни став Југословена него што је то Запад учинио у току деценије. Исто, A.R.K. Mackenzie, Yugoslav affairs in 1968 as seen from Zagreb, 20.12.1968.

Својатање Трста изазвало је незадовољство италијанске стране.⁴⁵ То је довело до интервенције италијанског амбасадора у Југославији Фолка Трабалце (Folco Trabalza) код Марка Никезића. Трабалца је искористио јавно иступање Тодоровића да свом саговорнику постави питање помињања града Трста у контексту југословенских територија. Том приликом је навео низ сличних „инцидената“ који су претходили Тодоровићевом говору и пренео забринутост Министарства иностраних послова Италије да би ови догађаји могли довести до проблема у сарадњи између двеју земаља.⁴⁶ Амбасадор је покренуо и питање третмана држављанства за лица из бивше Зоне Б.

Оживљавање проблема статуса Зоне Б од стране Италије само неколико дана након што су светом одјекнуле вести о интервенцији Совјетског Савеза у Чехословачкој и појави тенкова на улицама Прага изазвало је узнемиреност југословенских државних званичника и као да је потврђивало страхове о опасности за земљу од стране западног суседа. О степену неповерења које је у односу на Италију владало у самом југословенском врху у овим драматичним данима, сведоче и ставови изнети на седници Председништва и Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије која је одржана 21. августа. На њој је Јосип Броз посебно подвукао улогу Италије као дестабилизујућег фактора. Председник Југославије је нагласио како италијанска обавештајна служба „непрекидно ради у Истри“ и навео како је мишљење у Италији „да ће Југославија ускоро доћи у такву гужву да ће им се пружити могућност да на блиц окупирају читаву ову регију и да заузму све“.⁴⁷

Државног секретара Никезића забринула је Трабалцина интервенција и поновно покретање статуса Зоне Б у време кад се у Европи „отварају одређени

⁴⁵ Тако је Трабалца дан након Тодоровићевог иступања у разговору са замеником савезног секретара за спољну трговину Борисом Шнудерлом изразио незадовољство због изнетих ставова уз напомену како се никада не може изаћи пред југословенску јавност без помињања Италије. У одговору Шнудерл је навео да су поменути Тодоровићеви ставови били изнети у контексту интервенције Совјета у Чехословачкој и да је политичка и економска сарадња са Италијом преко потребна Југославији. АМИП, ПА, 1968, к. 66, ф. 1, бр. 431464.

⁴⁶ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 3, 429303, Телеграм ДСИП-а упућен амбасади у Риму 27.августа 1968.

⁴⁷ Нрвоје Класић, „Унутрашњеполитичке и ванјскополитичке активности Југославије након интервенције Варшавског пакта у Чехословачкој 1968. године“, *1968-четрдесет година после*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, стр. 535.

проблеми”, па је наложио амбасадору Прици да настоји да сазна шта стоји иза отварања овог питања од стране Италије.⁴⁸ Забринутост за безбедност земље на границама са Западом државни врх је поново показао 2. септембра на новом заједничком заседању Председништва и Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије на Брионима. Државни секретар за Народну одбрану Никола Љубичић изложио је присутнима суморну слику у којој се наша Југославија након дешавања у Чехословачкој. По његовим речима држава се налазила у најсложенијој ситуацији од краја рата јер је опасности долазила како са Истока тако и са Запада.⁴⁹

Испоставило се, међутим, да југословенска дипломатија није имала разлога да брине за своју границу према Италији. Наиме, 2. септембра, истог дана када је државни врх заседао на Брионима, Прица је по налогу Никезића посетио министра иностраних послова Италије Медичија.⁵⁰ Том приликом је изнео југословенско гледање на догађаје у Чехословачкој напомињући да се очекују „веће тешкоће“ у односима са СССР-ом и земљама Варшавског уговора у трговинској и економској области као и политички притисци у виду пропагандне кампање против Југославије.⁵¹ Прелазећи на билатералне односе амбасадор је нагласио како су дипломатски кораци Италије у вези са Зоном Б изазвали „извесно чуђење“ у Београду, посебно с обзиром на време када су предузети, те да је југословенској страни тешко да разуме „покретање овог питања у овој ситуацији“. Међутим, Медичи није дозволио Прици да заврши своје излагање уз образложење да су то „релативно неважне ствари“ које сматра превазиђеним и беспредметним. Нагласио је како Италија нема „никакве резерве“ према Југославији, да жели пуну сарадњу на свим пољима и да се „за свагда прекине са политиком недавне тужне прошлости“.

⁴⁸ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 3, 429303, Телеграм ДСИП-а упућен амбасади у Риму 27.августа 1968.

⁴⁹ Говорећи о стању на југословенским границама према земљама чланицама НАТО Љубичић је навео: „Што се тиче Запада ми моментално немамо никаквих података о некаквим мјерама са њихове стране. Али исто тако немамо никаквих података да су смањили макар за једну јединицу са југословенске границе у дубину своје земље, да би смањили на такав начин притисак на нашу земљу. Све оне снаге које су раније постојале на нашој граници у доба када смо ми предвиђали варијанту локалног рата са Западом стоје и сад.“ АЈ, 507, III/135, ауторизоване стенографске белешке са 12 заједничке седнице Председништва и Извршног комитета Савеза комуниста Југославије, 2. септембар 1968.

⁵⁰ АЈ, КПР, I-5-б/44-13, Извештај амбасадора Прице из Рима од 2.септембра 1968.

⁵¹ Исто.

На крају састанка Медичи је, по речима амбасадора Прице, „готово свечано“ прочитао раније припремљену изјаву која је гласила: „У овој тешкој ситуацији он ми даје тајну изјаву да нам, у случају да ми желимо да наше трупе, из било каквог разлога, повлачимо и премештамо с њихових граница, они дају пуну гаранцију за све што желимо“. На питање Прице да појасни део изјаве о гаранцијама, Медичи је нагласио да се ради о „гаранцијама безбедности“, али и свих других гаранција које жели југословенска страна.⁵²

Прица је о пријему код Медичија и изјави италијанске владе одмах обавестио државни врх на Брионима. Званични Београда је сутрадан по пријему извештаја из Рима упутио преко амбасадора Прице одговор италијанској влади у коме се констатовало како изјава „одговара важности тренутка, дугорочним виталним интересима наших двеју земаља и интересима мира и међународне сарадње у Европи и на Медитерану“.⁵³ Ова, чини се, помало безлична изјава „обогаћена“ је додатком послатим 6. септембра. У њему се тражило од Прице да саопшти министру Медичију како је изјава „нашла на врло позитиван пријем“ код југословенске владе.⁵⁴

Југословенска страна је у наредном периоду добијала изјаве, попут Медичијеве, и од више других италијанских званичника на различитим нивоима. Тако је Алберто Фолки, саветник у италијанској амбасади у Београду, приликом предаје текста Медичијеве изјаве Зденку Свети, шефу кабинета државног секретара, напоменуо како Југославија може да буде сигурна да је Италији „туђа и помисао“ да искористи „политички или војно“ новонастале тешкоће Југославије уз уверавање да су „леђа Југославије“ потпуно безбедна. Фолки је додао како је лично уверен да је изјава договорена са Западним савезницима „или је барем извршена консултација у

⁵² Исто. Након два дана посредством Алберта Фолкија, саветника у италијанској амбасади у Београду, стигла је Медичијева изјава у писаној форми у којој се прецизирало „у вези са текућим гласинама о могућности напада на Југославију од стране земаља Варшавског пакта, да југословенска влада –ако разматра предузимање војних мера предострожности- може потпуно рачунати да је италијанско држање инспирисано апсолутном коректношћу и пријатељством према Југославији“. АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 64, ф. 14, бр. 431802, Забелешка о разговору Зденка Свете са Алберто Фолкијем 4. септембра 1968.

⁵³ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.64, ф.14, 431800, Телеграм министра Никезића упућен амбасадору Прици 4.септембра 1968.

⁵⁴ Исто.

оквиру НАТО или само са САД⁵⁵. Чланови дирекције Социјалистичке партије Италије Де Мартино (Francesco De Martino), Бертолди (Gino Bertoldi) и Виторели (Vittoreli) у разговору са Прицом подржали су „у целини“ политику владе премијера Ђовани Леонеа према Југославији.⁵⁶ Најконкретнији је био Ренато Руђиеро (Renato Rugiero), шеф кабинета Франка Малфатија (Franco Maria Malfatti) подсекретара у италијанском МИП-у. У разговору са новинаром Ђуком Јулиосом Руђиеро му је пренео садржај разговора које су Италијани водили са Совјетима поводом интервенције у Чехословачкој. Италијанска страна је инсистирала на томе да од Москве сазна да ли планира интервенцију у Југославији, али нису добили одговор. Руђиеро је нагласио како Италија сматра да је „независна јака и либерална“ Југославија битан фактор њене сопствене безбедности, као и да би у случају напада СССР-а на Југославију „морали у оквиру западног савеза да због себе предузму хитне кораке“. На крају је подвукао да ће се Италија у циљу изградње поверења између две земље, одупрети покушају оживљавања сопствене иреденте, као и да је нова политика према Југославији широко прихваћена.⁵⁷

Изјава италијанске владе од 2. септембра, иако изнета у највећој тајности, није остала непозната у ширим дипломатским круговима. У разговору са британским амбасадором у Београду Теренсом Гарвејом (Terence Garvey) 20. септембра помоћник југословенског државног секретара Мишо Павићевић је, описујући му спољнополитички положај Југославије након совјетске инвазије на Чехословачку, подцртао да су се односи са Италијом „веома побољшали“ и да су Италијани показали „највеће разумевање“ за положај Југославије. Павићевић је додао како његова земља више не мора „да гледа преко рамена на словеначко-италијанску границу“. На директно питање британског дипломате да ли је било неких формалних договора са Италијом по том питању, Павићевић је признао како постоји споразум

⁵⁵ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 64, ф.14, 431802, Забелешка о разговору Зденка Свете са Албертом Фолкијем 4.септембра 1968.

⁵⁶ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф.7,436008, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 30. септембра 1968.

⁵⁷ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.61, ф.3. 436082, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 2. октобра 1968.

који је омогућио Југославији да помери трупе са словеначке на северну и источну границу према земљама Варшавског пакта.⁵⁸

Потврду ове информације Британци су добили и од Италијана у разговору британског дипломате у Риму Фичхерберта (Giles FitzHerbert) са де Бенедиктисом (de Benedictis) из италијанског Министарства иностраних послова. Де Бенедиктис је нагласио како су Југословени били „усхићени“ због овог потеза Рима и да је ефекат на италијанско-југословенске односе био најпозитивнији. При том је додао како Југословени нису тражили никаква додатна уверавања од италијанске владе.⁵⁹

Вести о изјави италијанске владе процуреле су и у јавност. Прво су се крајем септембра појавиле у *Њујорк тајмсу* (*The New York Times*) у тексту дописника овог листа из Беча, а потом и у неким другим листовима у САД.⁶⁰ Међутим, италијанска влада је, држећи се строге поверљивости информације, оставила своју јавност без обавештења о овом догађају, изузимајући алузије о идеји министра Медичија за решавање питања Јужног Тирола и Јадрана објављене у десничарском дневном листу *Темпо* (*Il Tempo*).⁶¹ Постоје индиције да је југословенска страна обавестила јавност о изјави италијанске владе.⁶²

Промењени курс званичног Рима у политици према Југославији био је манифестован и током посете Италији члана Савезног извршног већа Југославије Томе Гранфила половином септембра. У разговорима које је водио са председником италијанске владе Леонеом члановима његовог кабинета министрима Медичијем, Русоом (Carlo Russo) и Андреотијем (Giulio Andreotti), Гранфил је добио уверавања како је независна Југославија као „фактор мира у Европи“ у интересу италијанске

⁵⁸ TNA, FCO, 28/865, from T. Garvey (Belgrade) to Foreign Office(London), 30 September 1968.

⁵⁹ TNA, FCO, 28/529, from Giles FitzHerbert (Rome) to P. J. Barlowe (London), 11 October 1968.

⁶⁰ Информације су се прво појавиле 30. септембра у *Њујорк тајмсу* у тексту дописника из Беча под насловом: „Soviet Action Spurs New Alignments in Balkans; Move Against Czechs Leads to Act of Cooperation Yugoslavia, Austria, Italy and Albania are Affected“. Касније су се појавиле и у магазину *Тајм* (Time), у броју од 8. новембра 1968 у тексту: „Yugoslavia: In case of Attack...“. По писању *Тајма* Тито је након изјаве италијанске владе повукао војне трупе стациониране око Трста и све снаге концентрисао на границу према земљама Варшавског пакта.

⁶¹ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 59, ф. 4, бр. 437697, Оперативно писмо начелника II управе ДСИП-а Звонка Перишића упућено амбасадору у Риму Срђи Прици 10. октобра 1968.

⁶² TNA, FCO, 28/529, From Giles FitzHerbert (Rome) to P.J. Barlowe (London), 11 October 1968.

државе. Леоне је чак напоменуо како Италија „никако не би желеле ’великог суседа’ на својим границама“.⁶³

Нова клима у односима између две земље била је нарочито видљива у јавним иступањима највиших југословенских и италијанских државних званичника. Прва прилика за то био је велики скуп одржан 15. септембра у Новој Горици поводом 25-годишњице устанка Словеначког приморја. Пред масом од преко 100 хиљада људи, међу којима је било и делегација из 32 италијанске пограничне области, удружења италијанских партизана као и представника левичарских партија Италије, прочитано је поздравно писмо Јосипа Броза Тита, док је говор одржао Едвард Кардељ. Тито је у свом писму нагласио како је заједничка борба словеначких и италијанских партизана против фашизма имала посебан историјски значај, јер је представљала „темељ разумевања и сарадње између словеначког и италијанског народа“. У истом смислу је говорио и Едвард Кардељ. Говорећи, пак, о савременим билатералним односима са Италијом Кардељ је подвукао како је граница између две земље „једна од најотворенијих у Европи“ и да се „пријатељски односи“ Југославије и Италије све више развијају посебно у економској сфери.⁶⁴

Титово писмо и говор Едварда Кардеља у Новој Горици добили су велики публицитет у италијанској јавности. Водећи дневни листови, радио и телевизија пренели су опширне извештаје са скупа, а ударна места имали су делови у којима су Тито и Кардељ наглашавали пријатељске односе између два народа.⁶⁵ За британске дипломате ова иступања Тита и Кардеља била су „импресивна демонстрација“ добрих односа Италије и Југославије, а „екстремно пријатељски тон“ Кардељевог говора приписиван је управо италијанској изјави од 2. септембра.⁶⁶

Током септембра добри билатерални односи нашли су места у говорима председника СИБ-а Мике Шпиљка на седници Већа Савезне скупштине одржаној

⁶³ АМИП, ПА, Италија, к. 62, ф. 4, бр. 434441, Телеграм упућен из Рима 22. септембра 1968. године. О ком се великом суседу радило појаснио је Мишо Павићевић у разговору са италијанским амбасадором Трабалцом напоменом да је Леоне мислио на „руског колоса“. АЈ, КПП, I-5-6/44-13, Забелешка о разговору заменика државног секретара Павићевића са Трабалцом 9. октобра 1968.

⁶⁴ *Борба*, 16. септембар 1968.

⁶⁵ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 59, ф. 3, бр. 434516, Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 20. септембра 1968.

⁶⁶ TNA, FCO, 28/529, From K.H.M Duke (Belgrade) to P.J Barlow (London), 20. September 1968.

24. септембра, односно, говору Владимира Бакарића одржаном 29. септембра на митингу у Пазину поводом 25-годишњице од прикључења Истре, Ријеке, Задра и острва Југославији. Међутим, чини се да је најзначајнију манифестацију добросуседских односа имао говор председника Југославије одржан у Осијеку 10. новембра. Наиме, Тито је током октобра и новембра посетио више градова југо-источне Србије, Славоније и Барање. После говора одржаних на великим скуповима у Лесковцу и Прокупљу, Тито је говорио пред 200 хиљада људи у Осијеку. Иступање у највећем граду Славоније поводом 25-годишњице формирања VI партизанског ударног корпуса било је и прилика да се говори о актуелној међународној ситуацији.⁶⁷ Тито је, говорећи о односу Југославије са другим земљама, на прво место ставио Италију тиме очигледно желећи да подвуче значај италијанске помоћи пружене током Чехословачке кризе. При том је нагласио како су односи са Италијом „веома добри“, док је за економске односе назначио да се „све више побољшавају“.⁶⁸ Као и приликом манифестације у Новој Горици одржане два месеца раније, италијански државни званичници и јавност пропратили су говор председника Југославије са великом пажњом.

Међутим, давање публицитета у италијанској јавности изјавама о добросуседству изреченим од стране Југословена, као и уопште југословенским спољнополитичким ставовима, није било једино што су Италијани учинили у данима након совјетске интервенције у Чехословачкој. Највиши државни званичници Италије, попут својих југословенских колега, у јавним иступима настојали да покажу пријатељску политику према Југославији.⁶⁹ То је било највидљивије у говору

⁶⁷ Говор у Осијеку је, по виђењу неких домаћих и страних посматрача, у том тренутку представљао и формално одобрење за померање југословенске спољне политике према Западу. Ова оцена, коју је изнео уредник спољне политике у листу „Комунист“ Здравко Мичић у разговору са британским дипломатом у Београду Ј. Ц. Томасом, слагала се са погледима британских дипломата у Београду. TNA, FCO, 28/860, From J. C. Thomas (Belgrade) to P.J. Barlow (London), 13 November 1968.

⁶⁸ *Борба* 11. новембар 1968. Интересантно је да Тито у свом говору није поменуо Грчку, мада је по британским изворима њена улога у данима након Совјетске интервенције на Чехословачку била такође значајна као и улога Италије. TNA, FCO, 28/860. From K.H.M. Duke (Belgrade) to T.C. Barker (London), 15. November 1968.

⁶⁹ Речит пример ових настојања био је пријем поводом Дана Републике који је југословенска амбасада организовала 29. новембра. Прица је преносио Београду како је „по нивоу присутних“ то био најбоље организован пријем Дана Републике до тада, али и један од најуспелијих дипломатских пријема уопште. Присуство чланова владе министара Медичија и Русоа, Председника Представничког дома парламента Сандра Пертинија (Sandro Pertini) и других високих званика било је врло ретко на сличним манифестацијама, па је Павићевић био мишљења да је то одраз жеље Италије да и на тај

председника републике Ђузепе Сарагата (Giuseppe Saragat) одржаном у Трсту 4. новембра. Наиме, тога дана одржана је завршна свечаност поводом 50-годишњице од припајања овог града Италији. Манифестације су се одржавале током читаве 1968. године и биле су предмет будне пажње Југославије због страха да би могле бити искоришћене од стране италијанских иредентиста за „жаљење због изгубљених територија у Другом светском рату и за ревандикације према Југославији“.⁷⁰ Отуда су у више наврата преко амбасадора Трабалце у Београду и Прице у Риму упозорили италијанску страну на штету коју би евентуални испади националиста нанели добросуседским односима. Показало се да је страховање званичног Београда било без основа, јер током свечаности није дошло до иредентистичких испада. Напротив, председник Италије је у говору пред Тршћанима упутио поздрав „пријатељској југословенској нацији“ што су окупљени поздравили аплаузом. Сарагатове речи добијале су на још већем значају ако се узме у обзир да је то било прво овакво иступање једног државног званичника у граду који је важио за центар италијанске иреденте.⁷¹ Задовољство је показао и Сарагат у разговору са амбасадором Прицом. За италијанског председника је одсуство испада од стране иредентиста било доказ „једне врло добре атмосфере и опште сагласности са политиком пријатељства према Југославији“. При том је посебно нагласио како његов претходник на месту председника Италије Антонио Сењи неколико година раније није могао ни да заврши свој говор у Трсту због негодовања присутних.⁷²

И у контактима са другим државама Италијани су настојали да покажу „пуно разумевање“ за ставове Југославије поводом догађаја у Чехословачкој. Мада нису јавно иступали са изјавама у којима би пружали помоћ Југославији настојали су да код својих НАТО савезника обезбеде подршку за суседну земљу. Тако је приликом сусрета Медичија и Никезића у Њујорку 10. октобра италијански министар

начин манифестује посебно добре међудржавне односе. АМИП, ПА, 1968, к. 81, ф. 15, бр. 442953, Телеграм амбасадуре из Рима упућен Београду 2. децембра 1968.

⁷⁰ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 60, ф. 11, 42938, Телеграм Генералног конзула из Трста Марјана Тепине упућен ДСИП-у 19. јануара 1968.

⁷¹ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 60, ф. 6, бр. 440791, Телеграм амбасадора Прице, упућен ДСИП-у 8. новембра 1968. Сви италијански листови су у извештајима са манифестације у Трсту забележили овај део из говора председника Сарагата. Исто, к. 59, ф. 3, 440779, 11. новембра 1968.

⁷² АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 3, 442375, Телеграм амбасадора Прице упућен ДСИП-у 21. новембра 1968.

иностраних послова нагласио југословенском колеги како намерава у сусрету са председником Сједињених Америчких Држава Линдоном Џонсоном (Lyndon B. Johnson) да каже „да Италија удаљена свега 300 км од совјетске армије и да је њен витални интерес да се одржи стабилност у подручју“.⁷³ Чини се да је Италија имала великог удела и у формулисању познатог НАТО комуника од 16. новембра у коме се наводило како би „свака совјетска интервенција која би директо или индиректно угрожавала ситуацију у Европи или у подручју Медитерана“ проузроковала „међународну кризу с тешким последицама“.⁷⁴ Наиме, у разговорима појединих италијанских и југословенских државних званичника, који су претходили НАТО комуникау, Италијани су истицали потребу да НАТО треба „јасно да предочи“ СССР-у „заинтересованост за независан положај Југославије, као елемент безбедности јужног крила НАТО“.⁷⁵ Самостална италијанска изјава наводно је изостала због процене да би више штетила него користила Југославији.⁷⁶

Истовремено, Италијани су у разговорима са Совјетима, настојали да сазнају какве су им намере према Југославији. Тако је у разговору Медичија са министром иностраних послова СССР-а Андрејом Громиком (Андрей Андреевич Громико) приликом заседања Генералне скупштине УН у октобру било речи и о Југославији. Шеф италијанске дипломатије је том приликом изразио Громику „забринутост за ситуацију на Балкану после догађаја око ЧССР“ и при томе „изричито“ помињао

⁷³ АЈ, КПР, I-5-б/44-13, Забелешка из разговора државног секретара за иностране послове Марка Никезића са Медичијем 10. октобра 1968 у Њујорку. Међутим, судећи на основу забелешке из разговора Џонсона и Медичија, председник САД није поменуо Југославију, већ Румунију уз констатацију како би тамо ситуација могла измаћи контроли. *Foreign Relations of the United States 1964-1968, Volume XII, Western Europe, Memorandum of Conversation, Washington, October 11 1968.* Коришћено је само интернет издање: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xii/2255.htm> (сајт прегледан 1. јуна 2012).

⁷⁴ *Борба*, 17. новембар 1968.

⁷⁵ На овај начин је то формулисао Пероне-Капано (Perrone Capano), заменик генералног директора политичке дирекције италијанског Министарства иностраних послова у разговору са министром-саветником у југословенској амбасади у Риму Радком Мочивником. АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 60, ф. 6, 438540, Телеграм Р. Мочивника упућен ДСИП-у 24. октобра 1968.

⁷⁶ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 4, бр. 442825, италијански став објаснио је амбасадор ове земље у Шведској Грило у разговору са југословенским колегом Латинићићем. Грило је додао како је италијанска влада била припремила изјаву „да ће у случају напада на Југославију дати сваку могућу подршку“, али да је, „на савет“ бившег италијанског амбасадора у Београду Роберта Дучија, оваква изјава изостала.

Југославију и Румунију“.⁷⁷ Садржај разговора Медичи је пренео и Никезићу приликом већ поменутог сусрета. Громико је, по речима Медичија, у разговору настојао да остави утисак како у односима са Југославијом „нема никаквих проблема“ и уверавао италијанског министра иностраних послова да СССР нема намеру да чини било шта према Југославији.⁷⁸

Побољшање атмосфере било је видљиво и са италијанским војним круговима традиционално најопрезнијим када су у питању односи са Југославијом. Крајем септембра, на лични захтев Медичија, Министарство одбране дало је уверење да ће предузети све потребне мере код војних пограничних органа како би се спречили сви евентуални инциденти на граници са Југославијом.⁷⁹ Истовремено, половином новембра нагло су се поправили лични контакти са југословенским војним изаслаником у Риму што се огледало у решавању бројних ситинијих проблема као и у низу протоколарних гестова у којима му је указивана посебна пажња.⁸⁰

1.2 Италија и југословенски односи са Европском економском заједницом

Мада је криза у односима са социјалистичким земљама изазвана совјетском интервенцијом у Чехословачкој погодила све сегменте живота југословенске државе, највише се осетила на пољу економије, јер је опасност да би СССР са савезницима из Варшавског уговора могао угрозити Југославију била је најреалнија у овој сфери. С тога не чуди да је Југославија страховала од даљих потеза Совјета, чини се преваходно на економском плану, где се очекивало да ће Совјети применити одређене мере против Југославије.⁸¹ Опасност је била још већа због чињенице да је

⁷⁷ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 60, ф. 6, бр. 438540, Телеграм Р. Мочивника упућен ДСИП-у 24.октобра 1968.

⁷⁸ АЈ, КПР, I-5-б/44-13, Забелешка из разговора Марка Никезића са министром иностраних послова Италије Медичијем 10. октобра 1968. у Њујорку.

⁷⁹ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.59, ф.7, бр. 437770, Забелешка о разговору између помоћника државног секретара М. Вошњака и саветника италијанске амбасаде А. Фолкија 26.9.1968.

⁸⁰ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 3, бр. 441182, Телеграм амбасадора Прице упућен ДСИП-у 15.новембра 1968.

⁸¹ Америчка амбасада у Београду пренела је званичном Вашингтону извештај о разговору свог „извора“ извесног „Yugoslav-American“-а, који је имао састанак са Титом на Брионима 8. и 9. септембра у коме је Тито, између осталог, исказао страховање да би Совјети могли да уведу

Југославија на овом пољу била најрањивија због тешкоћа у спровођењу привредне реформе започете 1965. године. С тога не чуди да је Југославија у контактима са земљама Запада у први план стављала потребу да јој се економски помогне.⁸²

Страховање да би земље Варшавског пакта могле да „ударе“ на Југославију на економском плану појачано је и чињеницом да је Југославија у овом сегменту имала извесних потешкоћа у односима са појединим земљама Запада. То се пре свега односило на затварање тржишта Европске економске заједнице посебно у сфери пољопривредно-прехрамбених производа, које је започело 1964. године, што је утицало на пад југословенског извоза у земље чланице заједнице. Оваква политика ЕЕЗ директно је утицала и на југословенско-италијанске економске односе.

Како је напред речено, економски односи били су „главна база“ односа између Италије и Југославије. Међутим, услед поменутих протекционистичких мера ЕЕЗ у области аграра и увођења ограничења за увоз у земље чланице заједнице у виду прелевмана и суперпрелевмана, југословенски извоз у Италију пре свега говеда, говеђег меса и кукуруза, био је у великом паду. Проблем извоза југословенског меса на тржиште суседне Италије довео је до негодовања како југословенских државних органа, тако и привредника.

Пад југословенског извоза у западне земље, а посебно у Италију, утицао је да и Јосип Броз о томе веома оштро говори крајем јуна на VI конгресу Савеза синдиката Југославије одржаном у Београду.⁸³ Том приликом председник Југославије поменуо је као специјалан случај потешкоће које је имао југословенски

економске санкције Југославији. (Telegram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State, Belgrade September 14, 1968., <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xii/2255.htm> (сајт прегледан 1. јуна 2012.)). У том смислу је заменик државног секретара за спољне послове Мишо Павићевић говорио Гарвеју амбасадору Велике Британије у Београду. TNA, FCO, 28/865. Telegram From T. Garvey (Belgrade) to Foreign Office 30. September 1968.

⁸² Тако је Јосип Броз у разговору са Државним подсекретаром САД Николасом Каценбахом (Nicholas Katzenbach) 18. октобра у Београду нагласио да је у ситуацији изазваној кризом у Чехословачкој Југославија била потребна једино економска помоћ и додао како Југославија има оружја да опреми армију од 1.2 милиона људи. Telegram From the Under Secretary of State (Katzenbach) to the Department of State, Belgrade, October 18, 1968., <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xii/2255.htm> (сајт прегледан 1. јуна 2012.)

⁸³ *Политика* 27. јун 1968.

извоз меса у Италију. Ово апострофирање Италије изазвало је негативну реакцију италијанске дипломатије и јавности.⁸⁴

Пад извоза резултирао је повећањем дефицита у трговинској размени са Италијом у износу од више десетина милиона долара.⁸⁵ За првих осам месеци 1968.године извоз у Италију био је мањи за 23% у односу на првих осам месеци претходне 1967.године. Истовремено, у истом периоду увоз из Италије био је повећан за 16.2%. Изражено у новцу извоз је био мањи за 23 милиона долара, а за исту суму био је повећан увоз из Италије. С тога је Југославија након избијања кризе у Чехословачкој настојала да ове проблеме из економске сфере реши. Већ у поменутом разговору са Медичијем 2. септембра 1968. амбасадор Прица је искористио прилику да нагласи како је југословенској држави у новонасталој ситуацији најпотребнија економска помоћ, па ју је и затражио од италијанског министра. Економска питања била су главна тема посете Риму члана СИВ-а Томе Гранфила половином септембра.⁸⁶ Сви саговорници са којима је Гранфил разговарао истакли су жељу за „пуном“ економском сарадњом са Југославијом. Истовремено, обећали су помоћ за решавање спора са ЕЕЗ, а министар спољне трговине Русо истакао је потребу да две земље сарађују у припреми југословенских ставова за преговоре са ЕЕЗ. У том смислу предложено је да у Београд дође професор Албертарио, стручни саветник министра пољопривреде Италије и добар познавалац проблема извоза меса из Југославије у Италију. Конкретан резултат Гранфилове посете био је и меморандум у коме су посебно истакнути проблеми са извозом југословенског меса, говеда и кукуруза. Код појединих италијанских дипломата у Београду владало је уверење да би интервенција у Чехословачкој „представљала јак политички аргумен“ у преговорима са ЕЕЗ.⁸⁷

Међутим, југословенски захтеви наишли су на опозицију пре свега Француске, али и неких других земаља чланица ЕЕЗ. Тако је представник

⁸⁴ АМИП, ПА, Италија, 1968., к. 61, ф. 3, бр. 422792, Телеграм Друге управе ДСИП-а упућен амбасади у Риму 3. јула 1968.

⁸⁵ АМИП, ПА, Италија, 1968., к. 66, ф. 2, бр. 433963/22, Извештај Друге управе ДСИП-а од 24. септембра 1968.

⁸⁶ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 62, ф. 4, бр. 434441, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 22. септембра 1968.

⁸⁷ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 62, ф. 4, бр. 433855, Забелешка о разговору шефа одсека за Италију Б.Букумирића са II секретаром италијанске амбасаде Воцијем 17. септембра 1968.

Француске, по писању италијанског листа *24 Ore (Il Sole 24 Ore)*, у једном тренутку дебате међу чланицама ЕЕЗ по питању Југославије рекао: „Изгледа ми претерано рећи да се питање руских претњи може решити говеђим месом“.⁸⁸

Настојања Италије да помогне Југославији у решавању проблема са извозом на тржиште ЕЕЗ манифестовала су се током новембарског заседања Савета министара ЕЕЗ, када је министар Медичи, у складу са датим обећањима, снажно подржао југословенске захтеве према заједници.⁸⁹ Проблем је, међутим, остао отворен и на његово решавање требало је сачекати повољнији тренутак.

Неповољан тренд у робној размени настављен је и у последњим месецима 1968. године, па су резултати на крају године показивали да је извоз у Италију доживео суноврат од чак 21,6 %, односно износио је 176,5 милиона долара, док је увоз доживео вртоглави пораст од 17,8 % и достигао вредност од 268,7 милиона долара. Резултат оваквог кретања била је огромна пасива у трговачком билансу која је износила 92, 2 милиона долара. Овај прелом у трговинској размени постаје још очигледнији ако се упореди са резултатима из претходних година када је Југославија имала суфицит, а у 1967. године дефицит у трговинској размени износио је само 2, 6 милиона долара.⁹⁰

Паралелно са помоћи коју је Италија пружала у преговорима са ЕЕЗ отворила се још једна важна тема из економских односа. Радило се о добијању новог консолидационог зајма. Иницијативу за добијање зајма од Италије покренуо је Државни секретаријат за иностране послове у првој половини 1968. године. Она је наишла је на добар пријем у Народној банци Југославије. У овој установи сматрали су да би било „корисно“ да се покрене питање добијања новог кредита који би се односио на консолидацију југословенских обавеза које су доспевале у наредним годинама, с обзиром да је претходни кредит од 45 милиона долара требао да буде потрошен до краја 1968.⁹¹ Међутим, почетком лета још увек није било

⁸⁸ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 59, ф. 3, бр. 440922, Телеграм југословенског Генералног конзила Душана Аврамова из Милана упућен Београду 8. новембра 1968.

⁸⁹ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 3, 442006, Телеграм амбасадора из Рима од 21. новембра 1968. године. На ангажовању у корист Југославије амбасадор Прица се захвалио министру Медичију.

⁹⁰ АЈ, КПР, I-3-а/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепе Сарагата Југославији октобра 1969, 15. септембар 1969.

⁹¹ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 62, ф.11, бр. 417 386, Поверљиви допис Централне Народне банке Југославије упућен ДСИП-у 10. маја 1968.

„дефинитивног“ става, али се одлука о постављању захтева Италији за нови зајам сматрала као „највероватнија“.⁹² Очигледно, упркос постигнутој начелној сагласности меродавних кругова да постоји потреба да се од Италије затражи нови зајам, са одлуком се није журило. Међутим, совјетска акција у Чехословачкој убрзала је овај процес и учинила потребу за зајмом неопходном.⁹³

Конкретни кораци предузети су већ током септембра. Тако је, приликом већ помињане посете Риму члана СИВ-а Томе Гранфила, дошло до разговора и о зајму са министрима Русоом и Медичијем као и са гувернером *Банка д Италија (Banca d'Italia)* Гвидом Карлијем (Guido Carli). Гранфил је од италијанских државних званичника добио обећање да ће се „најхитније“ испитати став владе, а Медичи је обећао пуну политичку подршку овом југословенском захтеву. Договорено је да се разговори наставе са Карлијем у октобру приликом заседања Међународног монетарног фонда у Вашингтону.⁹⁴ Разговоре са Карлијем у Вашингтону водио је гувернер Народне банке Југославије Никола Миљанић. Карли је у разговору изјавио да „начелно“ постоји могућност да Италија одобри нови кредит, али је и нагласио да питање новог зајма треба разматрати у склопу укупних односа у међусобној размени како не би дошло до негативних последица на „развој размена и услуга“ између две државе.⁹⁵

Међутим, ствар са зајмом није ишла динамиком коју је желео Београд. Отуда је крајем октобра из Државног секретаријата за спољне послове упућен захтев југословенској амбасади у Риму да испита разлоге кашњења почетка разговора. Посета коју је Прица учинио подсекретару у италијанском МИП-у Малфатију није дала очекиване резултате, јер је италијански дипломата указао на „извесне тешкоће

⁹² АМИП, ПА, Италија, 1968, к.59, ф.4, 421397, Оперативно писмо ДСИП-а, од 5.јун 1968.

⁹³ Поред Италије вођени су разговори о новом зајму и са СР Немачком. По неким информацијама које су стизале преко италијанске амбасаде у Београду била је у оптицају и идеја да дође до „заједничког договора“ САД, СР Немачке и Италије у погледу одобравања кредита Југославији како је то већ било урађено за кредити за привредну реформу 1965.године. АМИП, ПА, Италија, 1968, к.61, ф.3, 442006/2У, Телеграм Друге управе ДСИП-а упућен амбасадама у Риму, Бону и Вашингтону, 26. новембра 1968.

⁹⁴ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 62, ф. 4, 434441, Телеграм амбасаде из Рима Београду 22.септембра 1968.

⁹⁵ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.62, ф.11, 437893, Телеграм II управе ДСИП-а упућен амбасади у Риму 24. октобра 1968.

са давањем државних финансијских зајмова“ од стране Италије.⁹⁶ Одговор из Рима очигледно није задовољио званични Београд, па је од Прице тражено да убрза акцију и усмери је на италијанску владу уз напомену да је „јак хитно“ да се питање добијања средстава што пре реши.⁹⁷ Током новембра питање добијања зајма добило је готово „драматичне“ размере, а учестале интервенције које су стизале из Београда Прица је оцењивао као „непотребно драматизовање“ које „ствара утисак готово паничне журбе“. На ову замерку амбасадора из Државног секретаријата је стигао одговор да су Југославији финансијска средства „у садашњем моменту јако потребна“.⁹⁸

Бројне интервенције југословенских државних званичника ипак су дале резултате. Тако је почетком децембра преко министра Русоа стигла сагласност италијанске владе да отпочну разговори око кредита. Мада је жеља Југославије била да се ствар са зајмом оконча до краја 1968, разговори стручњака започели су тек у јануару, а преговори су одржани у априлу 1969. године. Споразумом потписаним 16. априла у Риму Југославија је добила средства у висини од 68.8 милиона долара за покриће обавеза који су пристизале током 1969, 1970 и 1971. године по повољној каматној стопи од 5.5 % и са роком отплате од 8 година.⁹⁹ Добијена сума била је виша од оне коју је на почетку преговора понудила италијанска влада и која је износила 60 милиона долара, али и нешто нижа од жеље југословенске стране до добије 70 милиона долара.

1.3 „Пакет 18 тачака“

Изјава италијанске владе од 2. септембра о пружању „моралне подршке“ Југославији и изјаве пријатељства и добросуседства у наступима државних званичника обеју земаља нису биле једине последице које су дешавања у

⁹⁶ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.60, ф.6, 438873, Телеграм амбасадора из Рима упућен Београду 29. октобра 1968.

⁹⁷ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.62, ф.5, 438837, Телеграм Друге управе ДСИП-а упућен амбасади у Риму, 1. новембра 1968.

⁹⁸ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.62, ф.5, 439843, Телеграм амбасадоре из Рима упућен Београду 5. новембра 1968.

⁹⁹ АЈ, КПР, I-3-а/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепе Сарагата Југославији, 15. септембра 1969.

Чехословачкој донела политичким односима Југославије и Италије. Поправљање односа искоришћено је за отварање свих питања која су била нерешена још од краја Другог светског рата. Најважније међу њима било је дефинитивно разграничење између две државе и решавање бројних проблема везаних за границу. Покретач иницијативе за решавање граничног спора, по мишљењу југословенске стране, био је италијански амбасадор Трабалца, који је и пре совјетске интервенције у Чехословачкој о томе разговарао са замеником државног секретара Југославије Митјом Вошњаком. Међутим, конкретнији разговори са званичним Београдом отворени су тек 30. августа 1968. приликом посете Трабалце Вошњаку констатацијом италијанског амбасадора да је „дошао моменат“ за „деталнији“ разговор о проблему обележавања границе и разграничењу.¹⁰⁰ Дијалог на тему разграничења настављен је 17. септембра приликом сусрета М. Павићевића са Трабалцом у југословенском Државном секретаријату за иностране послове.¹⁰¹ Италијански амбасадор је југословенској страни пренео „личну“ поруку министра Медичија да је дошло време за „решење свих отворених питања“ између две земље. То се пре свега односило на дефинитивно формално утврђивање границе уз корекције и уступке обе стране на појединим спорним тачкама, али и на сва остала спорна питања из билатералних односа. Новина у односу на све раније предлоге италијанске стране била је то што је у овој иницијативи било предвиђено и дефинитивно решавање статуса зоне Б, односно, претварање провизорног у формално и дефинитивно решење. Овако формулисан предлог Рима се поклапао са југословенским концептом решавања граничног спора, те је добио пуну подршку званичног Београда.¹⁰²

Почетком октобра Трабалца је југословенској страни уручио поверљиви документ под насловом „Општа линија за евентуални глобални споразум о отвореним питањима између Италије и Југославије“ који је у 18 тачака садржао

¹⁰⁰ АМИП, ПА, Италија, 1968, к.61, ф.3, 431751, Забелешка о разговору помоћника државног секретара М. Вошњака са италијанским амбасадором Ф. Трабалцом 30.8.1968.

¹⁰¹ АЈ, КПР, I-5-6/44-13, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Павићевића са италијанским амбасадором Ф. Трабалцом на дан 17.септембра 1968.

¹⁰² Исто.

предлоге решења за низ отворених питања из међусобних односа.¹⁰³ У овом документу, који ће постати један од основа за решавање свих спорних „отворених питања“ између две земље у наредном периоду, највећи број тачака односио се на границе и све оно што је било у узрочној вези са решењем граничног проблема. „Пакетом 18 тачака“ је било предвиђено да се утврди граница у целој својој дужини од тромеђе Италија- Аустрија- Југославија до Јадранског мора. Како је по свом правном карактеру и различитости међународних инструмената на основу којих се заснивала, била подељена у четири сектора, документом је у пет тачака било предвиђено решење овог проблема, и то: тачком 1 требало је утврдити границу на северном сектору од тромеђе до села Међа вас која је била утврђена на основу Мировног уговора, полазећи од резултата постигнутих у до тада вођеним преговорима између амбасадора Коса и Ђустинијанија. Како су обе стране приликом разграничења на овом делу границе задржале под својом контролом одређене зоне, „депове“, преко оног што је било предвиђено Мировним уговором, тачка 6 је предвиђала њихову евакуацију; у другој тачки се предвиђало претварање у државну границу линије између села Међа вас и брда Голич, која је заправо представљала део границе између бивше зоне А Слободне територије Трста и Југославије, и која је била обележена од стране Мешовите југословенско-англоамеричке комисије 1950. године; трећом тачком пакета је било предвиђено да се у државну границу претвори најспорнији део разграничења који се односио на границу између бивших зона А и Б на простору од брда Голич до залива Свети Јернеј (San Bartolomeo) у Јадранском мору; разграничење вода у Тршћанском заливу било је предвиђено 5. тачком документа.¹⁰⁴

Поред разграничења, читав низ тачака односио се на питања која су била у вези са граничном линијом. Посебним тачкама било је предвиђено регулисање држављанства за припаднике италијанске етничке групе из бивше зоне Б (тачке 8 и 9) и словеначког становништва у Трсту (тачка 10); тачком једанаест „пакета“ предвиђало се регулисање имовинског питања Италијана из зоне Б и то, како

¹⁰³ Текст документа публикован је у збирци докумената: Viljenka Škorjanec, *Osimski pogajalski proces, I Del: Uvodna sinteza pogajanja; II. Del: Diplomatska pogajanja 1973-1974*, Viri, številka 23, Arhivsko društvo Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2006. (u daljem tekstu: *Viri* 23), стр. 76.

¹⁰⁴ Исто.

могућност да задрже или поново стекну власништво над имовином у бившој Зони Б, тако и дефинисање начина на који би били обештећени они којима је имовина била национализована или продата.

Једно од „најделикатнијих“ питања којим се бавио „пакет 18 тачака“ било је проналажење решења за Трст како би се обезбедио просперитет овог града који је био у економским проблемима, пошто је разграничењем био одсечен од свог природног залеђа. Отуда се документом предвиђало постизање низа споразума о сарадњи пограничних крајева у разним областима. То се пре свега односило на сарадњу тршћанске луке са лукама у Копру и Ријечи уз могућност да се задрже слободне зоне у Трсту или успоставе у корист Италије слободне зоне у двама наведеним југословенским лукама (тачка 12); сарадња на пољу саобраћаја са посебним акцентом на идеји да се изгради један аеродором којим би се користило становништво са обе стране границе (тачка 13) и изградња путева којим би се користиле обе државе (тачка 16); одржавање и могуће проширивање постојећег Видемског споразума и Трговинског споразума о пограничном малограничном промету (тачка 15). Коначно, тачка 17 отвара је могућност да се склопе и други споразуми „за добробит заинтересованог становништва, као и развој економских и културних односа између пограничног и приобалног становништва две земље“¹⁰⁵

Министар Медичи, који је важио за аутора овог документа, инсистирао је на томе да се разговори држе у највећој тајности и да немају официјелан карактер, већ да се пре подношења званичног предлога двама владама изврши „неформално сондирање“ проблема.¹⁰⁶

Југославија је свој одговор, такође у неофицијалној форми у виду промеморије, предала Трабалци 21. октобра. У њему је изразила спремност да се отпочну разговори за решавање свих наведених питања. По питању разграничења сматрала је да треба наставити преговоре које су водили амбасадори Кос и

¹⁰⁵ У преосталим тачкама 7 и 18 предвиђао се престанак важности Лондонског меморандума о сагласности и Споразум о приступању заинтересованих земаља одлукама предвиђеним тачкама 2 и 3. Исто.

¹⁰⁶ АЈ, КПР, I-5-6/44-13, Италија, Забелешка о разговору заменика државног секретара М.Павићевића са италијанским Амбасадором Фолко Трабалца дана 9. октобра 1968.

Ђустинијани током 1964. године.¹⁰⁷ Коначно, 29. октобра 1968. Никезић је дао „зелено светло“ да отпочну разговори. Задатак да поведу „експлоративне“ разговоре добили су Звонко Перишић, у том тренутку наченик Друге управе ДСИП-а, и Ђан Луиђи Милези Ферети (Gian Luigi Milesi Ferretti) опуномоћени министар и заменик директора политичке дирекције у италијанском министарству иностраних послова.¹⁰⁸

Први такав састанак био је уговорен за 5. новембар у Риму. Како би се сачувала тајност разговора Перишић и Милези Ферети су се договорили да „као параван“ искористе заседање Мешовитог одбора за питања етничких група које је требало да се одржи у италијанској престоници од 7. до 16. новембра и на чијем челу су били. У почетној фази разговора требало је „извршити биланс“ онога што је већ било договорено у разговорима између Коса и Ђустинијанија, па би се након тога прешло на разматрање „паката 18 тачака“.¹⁰⁹

1. 4 Питање словеначке националне мањине у Италији

Важно питање из билатералних односа, које није било изричито поменуто ни једном тачком италијанског „пакета“, али је, такође, требало да буде решено, односило се на регулисање статуса националних мањина, посебно словеначке етничке групе у Италији. У данима након совјетске интервенције у Прагу, разговарало се и о проблему националних мањина, а у оквиру италијанске иницијативе за регулисање свих нерешених питања између две државе. Покренуо га је амбасадор Трабалца у поменутом разговору са Мишом Павићевићем одржаном 17. септембра. Амбасадор је као „своју личну идеју“ изнео могућност да се положај мањина регулише националним законодавствима уместо Специјалним статутом из 1954. године.¹¹⁰ Овај предлог је појаснио 9. октобра приликом представљања „пакета

¹⁰⁷ АЈ, КПР, I-5-б/44-13, Италија, Забелешка о разговору заменика државног секретара М.Павићевић са италијанским амбасадором Фолко Трабалца 21. октобра 1968.

¹⁰⁸ АЈ, КПР, I- 5- б/44-13, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са италијанским амбасадором Ф. Трабалца, 29. октобра 1968.

¹⁰⁹ Исто.

¹¹⁰ АЈ, КПР, I- 5- б/44-13, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Павићевића са италијанским амбасадором Трабалцом 17. септембра 1968.

18 тачака“ Павићевићу.¹¹¹ Нагласио је како би будућим глобалним споразумом важећи Меморандум о сагласности био стављен ван снаге, а заједно са њим престао би да важи и Специјални статут. Укидањем Статута гарантовање мањинских права требало је да буде регулисано унутрашњим законима Италије када је у питању словеначка, односно законима Југославије када је била реч о италијанској мањини. У оба разговора Павићевић је остао уздржан и није износио став Југославије. Много одређенији био је Звонко Перишић у разговору са Трабалцом одржаним 22. октобра. Након што је амбасадор поновио став Италије по питању мањина Перишић је изјавио како Југославија даје предност регулисању овог питања путем једног међународног споразума.¹¹² Тако је већ након првих разговора на ову тему постало очигледно да Југославија и Италија решавању овог питања приступају са различитих позиција.

Упркос неслагању око начина регулисања статуса мањина, промењена клима у међудржавним односима утицала је и на однос према овом проблему. Видан доказ било је заседање Мешовитог одбора за питања етничких група одржаног у првој половини новембра 1968. у Риму.¹¹³ У извештају који је поднео ДСИП-у председник југословенске делегације у одбору Звонко Перишић констатовао је да је италијанска страна показала „више разумевања“ за захтеве Словенаца у Трсту и околини. Сва разматрана питања, па и она која су раније била предмет спорења, попут отварања словеначке средње школе индустријског смера у Трсту и решавање школског питања уопште, третирана су од стране Италијана без ранијих условљавања и тешкоћа. Перишић је закључио како су добросуседски односи омогућили да се рад одбора „премда по низу питања рутински и без спектакуларних резултата, одвија и заврши у радној и пријатељској атмосфери“.¹¹⁴

Да све не буде у духу добрих односа потрудио се и југословенски Генерални конзул у Трсту Маријан Тепина, који је почетком фебруара 1969. године започео широку акцију отварања питања положаја словеначке мањине у Трсту. Он је

¹¹¹ АЈ, КПР, I- 5- 6/44-13, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Павићевића са италијанским амбасадором Трабалцом 9. октобра 1968.

¹¹² АЈ, КПР, I-5-6/44-13, Забелешка о разговору Звонка Перишића са амбасадором Фолко Трабалцом 22. октобра 1968.

¹¹³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 67, ф. 13, бр. 436180, Извештај о XV редовном заседању Мешовитог одбора од 2. децембра 1969.

¹¹⁴ Исто.

обавестио министарство о „дискриминаторском притиску“ према Словенцима који је све јаче почео да се осећа посебно у области школства и просвете, и указао на негативну улогу коју је у том погледу имао представник италијанског Министарства иностраних послова у Трсту Гвидо Герин (Guido Gerin). Карактеришући га као богатог, способног и утицајног, Тепина је подвукао како је Герин „противсловеначко расположена личност“. Њему насупрот, сврстао је градоначелника Трста Марћела Спацинија (Marcello Spaccini) као поборника сарадње са Словенијом.¹¹⁵ Како је управо у то време избила афера са постављењем једне италијанске учитељице за секретара школског патроната места Репентабора (Монгурино) у околини Трста, насељеног већином словеначким становништвом, југословенски конзул је свој протест против овакве одлуке показао упућивањем протесног писма Герину. Шта више, излазећи из оквира уобичајене дипломатске праксе, Тепина га је и публиковао у *Приморском дневнику*, најважнијем гласилу словеначке мањине у Италији, а исто то учинио је и са одговором који му је Герин убрзо упутио.

Изношење полемике у јавност узнемирило је италијанске дипломате у Београду, па су објашњење потражили у ДСИП-у. Министар-саветник италијанске амбасаде у Београду Бриганте-Колона (Brigante-Colonna) је у разговору са начелником Управе за Западну Европу ДСИП-а Николом Мандићем, уз оgradu да говори приватно, а не службено, нагласио како се Тепина поставља као конзул словеначке етничке групе у Италији и јавном полемиком драматизује ситуацију у Трсту.¹¹⁶ Ствар је постала гора након неколико дана када је писмо које је Тепина упутио Герину објавио *Танјуг*, а потом га је пренела и *Борба*. Све наведено утицало је на Италијане да поново протестују у југословенском МИП-у.¹¹⁷

Понашање Тепине било је изненађење за званичнике у Београду, који нису били упознати са поступањима свог конзула. Зато је позван у Београд на разговор. Након разговора који је имао у ДСИП-у донети су закључци по којима је у југословенским односима са Италијом морало бити присутно и питање словеначке

¹¹⁵ АМИП, ПА, 1969., к.67, ф.13, бр. 44529, Телеграм Генералног конзулата из Трста упућен ДСИП-у 4. фебруара 1969.

¹¹⁶ АМИП, ПА, 1969, к. 66, ф.5,бр. 44791, Забелешка о разговорима Николе Мандића, начелника Управе за Западну Европу са Бриганте - Колона, министром саветником италијанске амбасаде од 7. фебруара 1969.

¹¹⁷ АМИП, ПА, 1969, к.67, ф. 13, бр. 44859, телеграм II управе ДСИП-а од 13. фебруара 1969.

мањине, али је констатовано како је начин на који га је Тепина постављао био противан постојећим добросуседским односима. Конзул је укорен због иступања које је било противно дипломатској пракси и предузето без претходних консултација са Државним секретаријатом. У закључку се констатовало како је требало предузети кораке како би се Италији ставило до знања да званични Београд не стоји иза потеза Тепине. Наведени закључак био је донет и због тога што је италијанска страна била мишљења да иза конзулових потеза заправо стоји словеначко руководство.¹¹⁸

Отварање питања положаја словеначке мањине од стране југословенског генералног конзула у Трсту ипак није много утицао на укупне билатералне односе. Сам Тепина је убрзо успоставио нормалне односе са Герином, али је упркос томе ипак наставио да објављује текстове у којима је критиковао званичну Италију због свог става према словеначкој мањини. Такло је публикувао и текст у *Међународној политици*. То је било повод министартву да му поново упути критику на његово недипломатско иступање.¹¹⁹

*

Југославија је, са друге стране, настојала да покаже добру вољу према италијанској мањини у Југославији. Чланове културно-уметничког друштва „Fratellanza“ које је окупљало Италијане из Ријеке, примио је јануара 1969. на Брионима Јосип Броз.¹²⁰ У здравици коју је одржао током заједничке вечере Тито није штедео лепе речи приликом описивања добросуседских односа према Италији. Карактеришући улогу италијанске етничке мањине у Југославији као „чврстог“ моста који спаја две државе, Тито је додао: „Нема готово ни једне границе у свијету која би била тако отворена као што је југословенско –италијанска.“ При том је нагласио како: „Милиони људи прелазе с једне на другу страну. И ово масовно прелажење југословенско-италијанске границе не причињава никакву штету ни једној ни другој страни, већ напротив огромно користи објема земљама, и то прије свега зато што се на тај начин људи међусобно упознавају“. Био је још речитији када је подвукао: „Ја сам много путовао по свијету и посјетио низ земаља и увјек кад сам

¹¹⁸ Исто.

¹¹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 67, ф.13, Телеграм II управе упућен конзулату Трст. 21. фебруара 1969. године.

¹²⁰ АЈ, КПР, II-2/374, Пријем делегације РКУД „Frateellanza“ из Ријеке на Брионима 9. јануара 1969.

говорио о томе какви би требало да буду односи између земаља, нарочито између сусједних које имају заједничке границе, ја сам узимао и узимам примјер југословенско-италијанске границе.“ На крају сусрета, враћајући се на билатералне односе, још једном је нагласио како је потребно да се свестрано развијају пријатељски односи између Италије и Југославије.¹²¹ Титове речи пропраћене су бурним одобравањем присутних припадника италијанске мањине.

Званични Београд био је посебно заинтересован да гостовање културно-уметничког друштва „Frattelanza” код југословенског председника добије што шири одјек у Италији. Отуда су настојали да сазнају какав је утисак учинио Титов говор. Штампа у Италији је са великом пажњом и позитивним коментарима пропратила овај догађај.¹²² У италијанском Министарству иностраних послова реакције су биле „изванредно“ повољне уз констатацију како се „данас може говорити да су југословенско-италијански односи ушли у нову фазу која је превазишла степен добросуседских односа и попримила карактер пријатељске сарадње“.¹²³

¹²¹ Исто.

¹²² АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 66, ф. 2, бр. 41717, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 13. јануара 1969.

¹²³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 69, ф. 1, бр. 41830, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 15. јануара 1969. Амбасадор Трабалца је, по речима саветника Тофана изреченим у разговору са Букумирићем, био “одушевљен” Титовим ставом по питању улоге италијанске етничке групе у развоју југословенско-италијанских односа. (Исто, к. 66, ф. 5, бр. 4974.)

ПОГЛАВЉЕ 2

Време интензивне сарадње

2. 1 Југославија и нова влада левог центра у Италији

Развој добрих односа између Југославије и Италије није био поремећен ни након што је децембра 1968. године дошло до кризе италијанске владе. Дотадашња „моноколорна“ влада састављена искључиво од демохришћана, која је била на челу земље од избора одржаних маја 1968, поднела је оставку, а италијанска држава поново се вратила опробаној формули левог центра, што је подразумевало поновно укључивање у владу Уједињене социјалистичке партије (Partito Socialista Unificato)¹²⁴ и Републиканске партије Италије. Половином децембра формирана је нова коалициона влада на челу са демохришћанином Марианом Румором (Mariano Rumor). У новој расподели министарстава социјалистима је, између осталог, припало и управљање спољном политиком Италије. На чело дипломатије уместо Ђузепеа Медичија дошао је председник Уједињене социјалистичке партије Пиетро Нени, и то двадесет година након што је по први пут обављао ову функцију.¹²⁵

Нова влада дочекана је са одобравањем у Београду, посебно због учешћа социјалиста у њој.¹²⁶ На то су утицале и изјаве појединих лидера ове партије у којима је изражавана спремност да се у предстојећем периоду много више пажње

¹²⁴ Уједињена социјалистичка партија Италије настала је 30. октобра 1966. године након уједињења дотадашње две партије: Социјалистичке партије Италије и Социјалдемократске партије Италије у нову странку. (Giorgio Galli, *I partiti politici italiani (1943-2004). Dalla Resistenza al governo del Polo*, BUR 2006, стр. 141; Paul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988*, Palgrave Macmillan New York, 2003. стр. 280) У југословенским изворима ова партија се најчешће називала Социјалистичка партија Италије. АЈ, 507, IX-48/IV-110, Информација о уједињењу ПСИ и ПСДИ, 7. новембар 1966; АЈ, КПП, I-3-а/44-43, Посета Пиетра Ненија, 28. маја 1969, Подсетник о Италији и југословенско-италијанским односима.

¹²⁵ Нени је био шеф дипломатије Италије од октобра 1946. до јануара 1947. године у другој влади Алђиде Де Гасперија (Alcide De Gasperi).

¹²⁶ Тако се у *Подсетнику о Италији и југословенско-италијанским односима* сачињеном поводом посете министра иностраних послова Пиетра Ненија Југославији маја 1969. године наводило: „Наши односи са италијанском Социјалистичком партијом, као коалиционим партнером у влади су један од елемената који врши позитиван утицај на међудржавне односе“. АЈ, КПП, I-3-а/44-43.

посвети унапређењу односа са суседном Југославијом. Приликом дебате у парламенту о поверењу влади, која је одржана крајем децембра 1968. године, новоизабрани секретар социјалиста Мауро Ферри (Mauro Ferri) говорио је о потреби да се јачају и продубе односи са Југославијом и одао признање њеној несврстаној политици.¹²⁷ У истом тону изјашњавао се и његов партијски колега председник Представничког дома италијанског парламента Сандро Пертини у разговору са југословенским амбасадром.¹²⁸

Посебно занимање југословенски државни званичници показали су за новог шефа дипломатије старог социјалистичког првака Пиетра Ненија. Однос званичног Београда према Ненију прошао је кроз више фаза и промена. Непосредно након Другог светског рата, у време када је Нени такође био министар спољних послова, односи су били испуњени неповерењем. На то је посебно утицао састанак Тита са генералним секретаром Комунистичке партије Италије Палмиром Тољатијем (Palmiro Togliatti) новембра 1946. године приликом кога је Нени, мада шеф дипломатије, био заобиђен.¹²⁹ Ненијеви ставови из тог периода у Југославији су оцењивани као „националистички“ и „ускогруди“.¹³⁰ Стање се погоршало након 1948. године када су социјалисти били на страни Информбироа у сукобу са Југославијом. До поправљања односа дошло је након што су Совјети интервенисали у Пољској и Мађарској 1956. године. Како се Социјалистичка партија Италије оградилa од овог чина СССР почело је њихово приближавање Југославији. С тога од 1957. године почиње период успона односа који је кулминирао 1959. када је Нени по први пут посетио Југославију и разговарао са Јосипом Брозом.¹³¹ Том приликом изнео је како социјалисти у спољној полтитици стоје на становишту да треба превазићи блоковску поделу света. Током 60-тих развијена је интензивна сарадња

¹²⁷ АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 61, ф. 4, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. децембра 1969.

¹²⁸ Сандро Пертини је говорио о „великим могућностима сарадње и даљњег развика пријатељства“ између двеју држава. АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 70, бр. 4431, Телеграм из Рима упућен Београду 10. јануара 1969.

¹²⁹ АЈ, 507, IX-48/IV-95, Забелешка поводом доласка у Југославију П. Ненија, генералног секретара Социјалистичке партије Италије од 9. до 17. децембра 1959.; М. Bucarelli, „Aldo Moro e l'Italia nella Westpolitik jugoslava ...“, стр. 134.

¹³⁰ АЈ, 507/IX-48/IV-95, Забелешка поводом доласка у Југославију П. Ненија, генералног секретара Социјалистичке партије Италије од 9. до 17. децембра 1959. године.

¹³¹ Исто.; М. Bucarelli, „Aldo Moro e l'Italia nella Westpolitik jugoslava ...“, стр. 134.

између Социјалистичке партије Италије и Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). У склопу ове сарадње Југославија је од 1960, па у наредних неколико година, финансијски помагала социјалисте.¹³²

У Београд су стизале информације како ће долазак Ненија на кормило дипломатије децембра 1968. године утицати на модификовање курса италијанске спољне политике. У честим разматрањима спољнополитичког положаја Италије у југословенском Државном секретаријату за спољне послове увек се полазило од констатације да је суседна држава чврсто ослоњена на Атлантски пакт и један од највернијих европских савезника САД, док се у европским пословима ангажовала и оријентисала ка јачању улоге и значаја ЕЕЗ. Међутим, југословенске дипломате су крајем 1968. и почетком наредне године подвлачиле како су од дешавања у Чехословачкој и након иступања Француске из војних структура НАТО, у Италији почеле да у први план избијају извесне идеје о потреби да се води спољна политика која би имала „националну физиономију“.¹³³ Нови погледи на спољну политику везивали су се управо за утицај социјалиста на владину коалицију. Промене које су уносили социјалисти требало је да се огледају у намери да се поново активира „европска политика“ Италије што је значило инсистирање на проширењу ЕЕЗ укључивањем Велике Британије као противтеже Француској и СР Немачкој. Истовремено, требало је више пажње посветити изградњи што чвршћих веза између чланица заједнице и формулисању аутономне спољне политике Европе која би јој дала „одговарајућу улогу“ у односу према два суперсилама.¹³⁴

Социјалисти су, по мишљењу југословенске дипломатије, инсистирали на „формули“ по којој је НАТО требало да има дефанзивне и географски ограничене циљеве. Мада је чланство у овом савезу за Италију била „неужност“ узрокована разлозима сопствене безбедности, социјалисти предвођени новим шефом дипломатије Ненијем били су против концепције по којој би „коезистенција блокова“ заправо значила споразумевање између САД и СССР које су носиле

¹³² АЈ, 507/IX-48/IV-95, Забелешка о разговору са представницима Ненијеве социјалистичке партије. Износ помоћи био је 50 милиона лира (око 80 хиљада долара) годишње. АЈ, КПР, I-5-6/44-8, Забелешка о разговорима другова Добривоја Видића и Предрага Ајтића са представницима Социјалистичке партије Италије Виторелијем и де Паскалисом 20. јула 1961.

¹³³ АЈ, КПР, I-3-а/44-43, Посета министра иностраних послова Пиетра Ненија, 28. мај 1969. године, Подсетник о Италији и југословенско-италијанским односима.

¹³⁴ Исто.

блокове, што је водило ка политици „поделе интересних сфера“ између две супер силе. А идеја о подели интересних сфера између супер сила чију би цену платиле мале државе била је баук који је уносио немир међу Југословене, јер су се препознали као потенцијалне жртве.¹³⁵ Насупрот оваквом развоју догађаја Италија се почела залагати за коегзистенцију блокова која би, међутим, подразумевала „директно споразумевање“ између појединих држава, чланица наведених блокова.¹³⁶

Да су југословенске дипломате имале добре информације показали су први Ненијеви спољнополитички потези. Он је одмах по преузимању функције у Фарнезини, како се другачије називало италијанско Министарство иностраних послова, предузео низ иницијатива како би ојачао спољнополитички положај Италије. Поред настојања да Италија призна Кину, главну пажњу намеравао је да посвети управо приликама у Европи, али и непосредном италијанском окружењу.¹³⁷ Отуда је у својим наступима већ од почетка мандата настојао да стави акценат на потребу да се створи једна европска политичка заједница и да Италија пружи значајнији допринос у решавању проблема попут европске безбедности.¹³⁸ Нени се показао као упоран поборник процеса попуштања у Европи, те је на сваком месту заговарао идеју о неопходности сазивања једне конференције која би се бавила европском безбедношћу.¹³⁹ Тако је на заседању политичке комисије ЕЕЗ одржаној у марту 1969. иступао против концепције ограниченог суверенитета и залагао се за политику попуштања у Европи и изградњу система безбедности базираном на

¹³⁵ Тако је Тито приликом посете бродоградилу у Краљевици 30. априла 1969. године говорио о проблему блоковске поделе света и напоменуо како „подјела свијета на блокове у исто вријеме значи и подјелу на интресне сфере. А чим се ради о интересним сферама онда тешко онима малима и средњим земљама које спадају у дотичну интресну сферу. То је извор сталног притиска на њих“. АЈ, КПП, II-1/164, посета Јосипа Броза Тита Краљевици 30. априла 1969. године.

¹³⁶ АЈ, КПП, I-3-a/44-43, Посета министра иностраних послова Пиетра Ненија, 28. мај 1969. године, Подсетник о Италији и југословенско-италијанским односима

¹³⁷ G. Mammarella, P. Sacace, *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2008, 225-225; Carla Meneguzzi Rostagni, „La politica estera italiana e la distensione: una proposta di lettura“, www.dsi.unipd.it/documenti/ProfMeneguzzi.pdf. (сајту приступљено 15. јула 2012.)

¹³⁸ Carla Meneguzzi Rostagni, „La politica estera italiana e la distensione: una proposta di lettura“, www.dsi.unipd.it/documenti/ProfMeneguzzi.pdf.

¹³⁹ Pia G. Celozzi Baldelli, „Le visite di Nixon in Italia e i dibattiti parlamentari italiani sull'art. 13 della NATO“, *La politica estera italiana negli anni della Grande Distensione (1968-1975)*, (a cura di) Pia G. Celozzi Baldelli, стр. 43-44. Балдели тврди како је Нени, забринут да његово иступање не буде оцењено као превише просовјетско и да не би био оптужен како користи политику *детанта* како би се Италију приближио Москви, био критичан према неким потезима Совјетског Савеза, као што је била политика према Чехословачкој.

„строгом“ поштовању принципа Повеље Уједињених нација која је подразумевала потребу да се посебно поштује „независност и суверенитет сваке државе“, као и одрицање од употребе силе и претњи у међународним односима.¹⁴⁰ Још речитији био је на састанку Савета министара НАТО априла 1969. у Вашингтону на ком се безуспешно залагао за сазивање европске конференције уз учешће земаља припадница оба блока на челу са САД и СССР. За Југославију је од посебног значаја било залагање Ненија да на будућој конференцији учествују и неутралне и несврстане државе које нису припадале ни једном блоку, попут Шведске и Југославије.

Већ у првим контактима са члановима Ненијевог кабинета југословенска страна је добила потврду да је нови министар „посебно заинтересован“ за пријатељство и „што интензивнију сарадњу“ са Југославијом.¹⁴¹ Истовремено, преко познатог новинара *Стампе (La Stampa)* Гореција дознала је како је нови министар намеран да у својој спољној политици ради на приближавању Југославији.¹⁴² Намера социјалиста да унапреде односе са Југославијом видела се већ крајем јануара 1969. приликом заседања италијанске скупштине. Нени је приликом образлагања буџета свог министарства изнео да ће у спољној политици Италија бити отворена према неангажованим и неутралним земљама, на првом месту према Југославији.¹⁴³ Потврду свих наведених ставова Прица је добио у сусрету са Ненијем 28. јануара 1969. године. У разговору су обојица констатовали висок степен сагласности по појединим међународним питањима, попут гледања на кризу на Блиском истоку.¹⁴⁴

У однос који је према Југославији имала нова влада, имао је прилику да се увери и Едвард Кардељ. Он је половином фебруара 1969. предводио југословенску

¹⁴⁰ Архив Југославије, фонд број 130, Савезно извршно веће (СИВ), фасцикла број 464, архивска јединица 762, 2 седница СИВ-а одржана 21. маја 1969. Информација о посети министра иностраних послова Републике Италије Пјетра Ненија Београду, у времену од 26 до 29. маја 1969. године.

¹⁴¹ О ставовима министра Ненија амбасадора је обавестио подсекретар у италијанском МИП-у и Ненијев заменик социјалиста Марио Загари (Mario Zagari). АМИП, ПА, 1969, к. 68, ф. 8, бр. 431 Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 3. јануара 1969.

¹⁴² АМИП, ПА, 1968, к. 61, ф. 4, бр. 445607, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. децембра 1968.

¹⁴³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 70, бр. 43 290. Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 28. јануара 1969.

¹⁴⁴ ACS, Carte Nenni, serie governo, b. 115, fasc. 2391, Conversazione ministro Nenni-Prica, Roma 29. gennaio 1969.; АМИП, ПА, Италија, 1969, к.68, ф. 8, бр. 43289, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. јануара 1969.

делегацију која је учествовала на XII конгресу Комунистичке партије Италије који се одржавао у Болоњи. Боравак у Италији Кардељ је искористио за низ сусрета са руководећим људима суседне државе. У сусретима са председником Сарагатом, премијером Румором, шефом дипломатије Ненијем и потпредседником владе социјалистом Франћеском Де Мартином одржаним у Риму разговарао је о међународним и билатералним темама. Из спектра међународних тема издвајали су се проблеми кризе на Блиском истоку и ситуације у Европи, посебно последице које је са собом донела војна интервенција у Чехословачкој. Управо је ова последња тема била повод италијанским саговорницима да се осврну на стање билатералних односа. Кардељ је добио потврду заинтересованости водећих италијанских политичара за даљи развој добрих међудржавних односа. Истовремено, они су истицали велики значај независне Југославије за Италију. Посебно речит био је председник Републике Сарагат. Он је нагласио како се на југословенским западним границама налази земља са чијим пријатељством и подршком Југославија „увек са сигурношћу може рачунати“.¹⁴⁵ Подсећајући на говор из новембра 1968. одржан у Трсту Сарагат је подвукао како је граница између две земље „једна од најслободнијих на свету“, а односи између држава пример добросуседства.

Попут Сарагата и премијер Румор се вратио на догађаје из претходне године, односно на изјаву италијанске владе од 2 септембра која је, по његовим речима, имала за циљ да Југославији пружи „моралну подршку“, додајући да је и без те изјаве „било јасно да Југославија данас није угрожена са Запада, већ са Истока“.¹⁴⁶ Румор је додао како је независност Југославије „од капиталног значаја“ за Италију, те да је Италија спремна да развија „што срдачније односе и што тешњу сарадњу у свим областима“. Председник италијанске владе је овај део разговора закључио констатацијом да југословенска влада може увек рачунати на помоћ Италије у свим областима апострофирајући и политичке односе, уз опаску да сарадња на овом пољу

¹⁴⁵ АЈ, КПР, I-5-6/44-14, Забелешка о разговору друга Кардеља са председником Сарагатом 18. фебруара 1969. у Риму.

¹⁴⁶ АЈ, КПР, I-5-6/44-14, Забелешка о разговору друга Кардеља са председником италијанске владе Румором 19. фебруара 1969. у Риму.

треба да се одвија „на основу узајамног поштовања система и националних интереса сваке стране“.¹⁴⁷

Кардељ је настојао да повољну климу у разговорима о билатералним односима искористи како би у први план ставио решавање горућих проблема из економских односа двеју држава који су настали деловањем ЕЕЗ. Тако је у разговору са Сарагатом нагласио како Југославија не негира „историјску нужност интеграционих процеса“ попут оних који су се одвијали у оквиру ЕЕЗ, али је нагласио како је становиште званичног Београда да је потребно „њихово отварање према трећима“. Сарагат је италијанску интеграцију у ЕЕЗ окарактерисао као потребу њене привреде додајући како не види никакве сметње да се ова организација шири према другим државама.¹⁴⁸ Сумирајући утиске са пута по Италији оценио их је као „изванредно“ корисне како из угла даљег развијања билатералних односа тако и због чињенице да су и виђења појединих тема из области међународних односа након разговора постала много јаснија.¹⁴⁹

Да је политика добросуседства и сарадње са Италијом била чврсто прихваћена од стране југословенског државног врха сведочи и низ сусрета Јосипа Броза са појединим републичким руководством, које је имао током јануара и фебруара 1969. У разговору са делегацијом Црне Горе на Брионима Тито је односе са Италијом оценио као „одличне“.¹⁵⁰ Исту оцену изнео је и руководству Србије са којим се, такође, срео на Брионима. Описујући однос Италије према Југославији Тито је напоменуо како је у сусретима са италијанским привредницима добио уверавање да у Италији „маса гледа врло позитивно на Југославију и верује, ако буде Југославија тако даље чврсто држала свој курс независности, да ће то у Италији јако поздравити.“¹⁵¹

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-14, Забелешка о разговору друга Кардеља са председником Сарагатом 18. фебруара 1969. у Риму.

¹⁴⁹ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 46634, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 20. фебруара 1969. године

¹⁵⁰ АЈ, КПР, II-2/375, Пријем представника ЦК СК Црне Горе на Брионима 17. јануара 1969.

¹⁵¹ АЈ, КПР, II-2/379, Пријем делегације ЦК СР Србије на Брионима 24. јануара 1969.

2.2 Посета Пиетра Ненија Београду и покушаји ширења сарадње на међународни план

Нове позитивне импулсе у сарадњи две државе додатно је требало да пружи посета министра Ненија Београду планирана за крај маја 1969. године. До првих сондирања терена за посету дошло је у другој половини марта, и то на помало необичан начин. Наиме, пресудан догађај био је један сусрет који је италијански министар имао са амбасадором Бугарске у Италији Ламбом Теловим до ког је дошло 17. марта.¹⁵² Једна од тема разговора била је Југославија, заправо односи које је Бугарска имала према овој земљи. Али оно што је највише забринуло званични Београд била је вест која се појавила након састанка, коју је већ сутрадан пренео Танјуг, по којој је Нени током разговора обећао да ће учинити званичну посету Бугарској. У време када су југословенско-бугарске тензије око такозваног Македонског питања биле у жижи, информација да ће министар суседне Италије са којом су односи били у успону посетити Бугарску пре Југославије деловале су веома узнемирујуће на званични Београд. О оваквом стању духа сведочио је и амбасадор Трабалца који је због негативне реакције на ову вест тражио од свог министра да се вест о посети Бугарској демантују.¹⁵³ Истим поводом отправник послова југословенске амбасаде у Риму Радко Мочивник посетио је Борина (Borin) шефа кабинета Ненија. Борин је у разговору појаснио како је Нени тек након инсистирања Телова „из учтивости у начелу прихватио позив“, и додао како жели да обавести југословенску владу да Нени заправо неће учинити посету Бугарској, те искористио прилику да „поново потврди решеност да са своје стране учини све како би се постојећа пријатељска сарадња са нашом земљом убудуће још више проширила и продубила“. Он је додао како Нени у том циљу жели да посети Југославију или Румунију, док би посета Бугарској дошла у обзир тек у „даљој перспективи“. Након овог разговора Мочивник је одмах предложио влади у Београду да што пре упути званични позив Ненију да посети Југославију.¹⁵⁴

¹⁵² ACS, Carte Nenni, b. 115, fasc. 2391, Appunto dell'onorevole ministro, Roma 17 marzo 1969.

¹⁵³ ACS, Carte Nenni, b.118, fasc. 2407, primo parte, telegrammi di giovedì 20 marzo 1969.

¹⁵⁴ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 13, бр. 410314, Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 21. марта 1969.

Разјашњење је уследило и у Београду након посете коју је амбасадор Трабалца учинио вршиоцу дужности државног секретара за иностране послове Миши Павићевићу. На питање амбасадора да ли може пренети позив Југославије за посетом Павићевић је одговорио позитивно.¹⁵⁵ Трабалца је искористио овај разговор као повод да свом министру упути и неколико размишљања о односима Италије према Југославији. У извештају Ненију образложио је вишеструку корист коју би званични Рим имао од министрове посете јадранском суседу. На првом месту је био развој билатералних односа. Трабалца је напоменуо како су они, захваљујући мудрости двеју влада и залагањем народа, доспели на један веома задовољавајући ниво и да настављају да се развијају на свим секторима. То је потврђено манифестацијама добросуседства израженим од стране председника обе државе, попут изјаве Сарагата дате у Трсту новембра 1968 или честог Титовог апострофирања билатералних односа као модела суживота две државе са различитим политичким системима.¹⁵⁶

Трабалца је, међутим, наглашавао и постојање „тужних фантазија из прошлости“ подвлачећи да „горке успомене“ увек разбуктавају сумње и неслагања што чини да је психолошка клима у којој су се развијали односи била нестабилна. С тога су, по амбасадоровом мишљењу, сусрети на највишем нивоу били потребни како би се консолидовали и учврстили односи између две суседне државе. Крајњи циљ ових настојања Италије Трабалца је видео у два дугорочна циља. Први је био да се пружи политички допринос ојачавању руководећих снага у Југославији како би свом социјално – политичком систему дали што хуманији и демократскији садржај. Други циљ био је да се, помагањем Југославије да развија своју слободу и самосталност у односу на Совјетски Савез, утиче и на „еволуцију“ појединих социјалистичких земаља Истока.¹⁵⁷

¹⁵⁵ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 410457, Телеграм ДСИП-а упућен амбасади у Риму 23. марта 1969. Нешто другачији ток разговора пренео је Трабалца министру Ненију. По италијанској верзији, Павићевић је био тај који је тражио да Нени учини своју прву званичну посету иностранству управо Београду. ACS, Carte Nenni, busta 119, fasc. 2410, Segreto, Strettamente riservato per L'On. Ministro, n. 1658, Belgrado 27. marzo 1969.

¹⁵⁶ ACS, Carte Nenni, busta 119, fasc. 2410, Segreto, Strettamente riservato per L'On. Ministro, n. 1658, Belgrado 27. marzo 1969.

¹⁵⁷ Исто.

Већ почетком априла Нени је прихватио позив за посету и преко Трабалце о томе обавестио Београд.¹⁵⁸ Мада није био одређен прецизан термин предвиђало се да би се могла одржати крајем маја, што је значило да би била прва Ненијева посета иностранству чиме је, по речима Борина, министар желео да подвуче значај који Италија придаје односима са Југославијом.¹⁵⁹ Нени је, такође, сугерисао да се приликом сусрета разговара о „крупним међународним темама“ попут Европе, Блиског истока, Медитерана и несврставања, док о конкретним билатералним питањима није требало да се дискутује.¹⁶⁰

Протеком времена растао је притисак југословенске стране да се посета реализује у најскоријем року, што је навело Трабалцу да о томе да ново појашњење свом министру. Образлажући „необичну упорност“ са којом су Југословени инсистирали на посети, Трабалца је сматрао да су разлози лежали у жељи званичног Београда да се на тај начин јавно манифестују италијански интереси за југословенску ситуацију и да се потврди спремност Рима за што ужу политичку сарадњу између две земље. Амбасадор је значај посете за Југославију видео и у њеном ширем међународном положају, пре свега у забринутости званичног Београда да би због погоршања односа са Совјетским Савезом и назнака да ће доћи до поновног дијалога Исток-Запад, Југославија, као ванблоковска земља, остала у изолацији. Из тих разлога Ненијева посета је, по мишљењу Трабалце, требало да повећа осећај сигурности код Југословена и олакша им да у спољној и унутрашњој политици наставе путем који су зацртали.¹⁶¹

Трабалца је добио потврду овог става и у разговору који је 10. априла водио са Миком Шпиљком, који је у међувремену постао председник Већа народа Савезне скупштине. Шпиљак му је са забринутошћу говорио о могућем договору између

¹⁵⁸ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 411963, Телеграм из Београда упућен амбасди у Риму 4. априла 1969; ACS, Carte Nenni, busta 116, fasc. 2394, telegramma mattina 5 aprile 1969. У својој верзији разговора Трабалца је напоменуо како је Павићевић нагласио да би Ненијева посета могла бити пре свих других посета.

¹⁵⁹ АМИП, ПА, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 413 578, Телеграм амбасада из Рима упућен Београду 14. априла 1969.

¹⁶⁰ АМИП, ПА, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 412 197, Забелешка о разговору Николе Мандића са Трабалцом 17. април 1969.

¹⁶¹ ACS, Carte Nenni, b. 116, fasc. 2394, Телеграм из Београда без датума.

САД и СССР који би оставио под контролом Совјета поједине земље и „индиректно“ изразио жељу за што ближом сарадњом „*fini sicurezza e tranquillita area stessa*“.¹⁶²

Какав је заправо био став италијанског Министарства иностраних послова о југословенској спољној политици у пролеће 1969. године најбоље сведочи припремни материјал сачињен у Фарнезини за потребе Ненијеве посете Београду. Како су основни ставови изнети у овом материјалу понављани у документима из каснијег периода, што говори о трајнијој вредности ових оцена, вреди да се на њима задржимо. Југословенска спољна политика, виђена очима италијанске дипломатије, била је у својој суштини обележена двама основним компонентама: комунизмом и аутономношћу.¹⁶³ Обе су нашле свој одраз у начину на који је конципирано деловање на спољном плану и биле су оличене у политици несврставања. Међутим, по мишљењу Италијана, Београд ову политику није доживљавао увек исто, а на ту несталност утицала је с једне стране промена међународне ситуације у којој је биполаризам и конфронтација на линији Исток-Запад уступао место мултиполаризму, а с друге унутрашње тешкоће у земљи.

Отуда се у Фарнесини није имало много поверења у овакву политику и сматрало се да је југословенска несврстаност промењива категорија и да је у једном тренутку значила „сагласност“ са Совјетским Савезом, а у другом везаност за прогресивне снаге такозваног трећег света, или, пак, могућност да се оствари један продубљени контакт са оним снагама на Западу које би могле, по мишљењу Београда, да допринесу „напретку и миру“ у свету. Управо због тога, процењивали су у италијанском Министарству спољних послова, за дипломатију Југославије се није могло рећи да је обележена сталном еквидистанцом према блоковима. Мада је настојала да очува своју аутономну позицију, приклањала се час Истоку час Западу у зависности од тренутне међународне констелације снага.¹⁶⁴

За италијанско министарство спољних послова везаност Југославије за Совјете никада није била прекидана, чак ни након резолуције Информбирао, и увек је била у позадини југословенске спољне политике. У појединим тренуцима она је

¹⁶² ACS, Carte Nenni, Serie Governo, b. 119, fasc. 2410, *segertissimo, urgentissimo*, da Belgrado a Roma 10 Aprile 1969. n. 306.

¹⁶³ ACS, Carte Nenni, Serie Governo, b. 120, fasc. 4219, *Politica estera Jugoslava*.

¹⁶⁴ Исто.

избијала на површину, као у време кризе на Блиском истоку и пуча у Грчкој 1967, године када је Београд оптуживао западне земље за империјализам. У тренуцима када су, пак, ти односи долазили у кризу и када се осећала угроженим од стране Варшавског пакта, као у време Чехословачке кризе и прокламовања Брежњевљеве доктрине о ограниченом суверенитету, Југославија се окретала Западу.

Однос Југославије према иницијативама за сазивање једне европске конференције о безбедности, која је у то време постајала све актуелнија тема у међународним односима, посматрао се из истог угла. С обзиром да Југославија није припадала блоковима, па сагласно са тим није могла да учествује у дијалогу који су међусобно водили, а и плашећи се опасности које је блокowska политика носила у односу на мале државе, Југославија је, по мишљењу дипломатских кругова у италијанском МИП-у, била „одлучно наклоњена“ свим иницијативама које су се односиле на *детант* и могућност распуштања блокова. У том контексту посматран је и позитиван став према Будимпештанском апелу који су марта 1969 лансирали Совјети.¹⁶⁵ Званични Београд је, међутим, тражио да се будућа европска конференција добро припреми и да се прецизирају питања о којима би се дискутовало.¹⁶⁶

Услед горе наведених настојања да задржи свој аутономни статус и одржава добре односе и са Истоком и са Западом, Југославија је имала посебан интерес да негује добре односе са Италијом као земљом која није била само суседна, економски повезана и блиска по традицији и начину живљења, већ и прикладна да буде природни излаз Југославије ка „слободном свету“. У Фарнезини се закључивало како је Италија међу свим западним земљама политички најпогоднија да са Југославијом развије активности усмерене на охрабривање њеног аутономног пута у спољној политици.¹⁶⁷

Информације о томе каква су била очекивања самог Ненија од предстојеће посете Југославији пружа његов сусрет са немачким канцеларом Вилијем Брантом

¹⁶⁵ Марта 1969. године на састанку у Будимпешти земље чланице Варшавског уговора су упутиле „Апел чланица Варшавског пакта свим европским земљама“ за одржавање Европске конференције о безбедности. Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, The Brookings Institution Washington, 1996, стр. 130-131.

¹⁶⁶ ACS, Carte Nenni, Serie Governo, b. 120, fasc. 4219, Politica estera Jugoslava

¹⁶⁷ Исто.

(Willy Brandt) који се одиграо 13. маја 1969. у Стразбуру.¹⁶⁸ Нени је свом саговорнику пренео како су односи са источним суседом „сјајни“, ако се оставе по страни још увек нерешени деликатни проблеми. Констатовао је како му се чини да је једини случај у коме су државе које још увек немају решено гранично питање у одлучним међусобним односима управо у случају Италије и Југославије. То је сликовито илустровао речима: „Ако постоји било које место за које се могло мислити да ће на њему бити подигнут, ако не Берлински зид, онда једна метална ограда онда је то било ово. Међутим, десило се супротно“.¹⁶⁹ Додао је како, без сумње, помаже позиција коју је Тито заузео према Совјетском Савезу у том смислу да је захваљујући таквом држању југословенског председника источна граница Југославије постала „наша граница“. Нени је предочио Бранту како је важна тема о којој је желео да разговара са Титом било сазивање једне паневропске конференције. Значај ове теме био је утолико већи јер је Тито у то време требао да одржи један припремни састанак са несврстанима. „Треба да видимо“ наглашавао је Нени „у којој мери су Југославија и друге несврстане земље спремни да учествују на једној конференцији Исток-Запад која је отворена и за њих“. „Ово је кључна тачка која треба да буде разјашњена“ закључио је италијански министар.¹⁷⁰

Да је проблем европске безбедности требало да буде средишње питање које је Нени намеравао да покрене приликом разговора са југословенским државним званичницима сведочи и разговор Трабалце са начелником Управе за Западну Европу у ДСИП-у Николом Мандићем, одржан непосредно након амбасадоровог боравка у Риму и разговора са министром.¹⁷¹ Трабалца је том приликом посебно говорио о Ненијевој жељи да „учини све што је у његовој моћи за мир и безбедност у Европи“. Амбасадор је преносио Ненијеве речи да Југославија и Италија „могу и треба да дају пример и покрену заједничку иницијативу на европском плану.“ Отуда је предстојећа посета требало да има другачији карактер од претходних које су биле искључиво билатералног карактера, да афирмише „нову димензију“ у односима две државе која превазилази билатерални карактер односа и „представља допринос две

¹⁶⁸ ACS, Carte Nenni, busta 121, fasc. 2422, Coloquio Nenni-Brandt, Strasburo, 13 maggio 1969.

¹⁶⁹ Исто.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ АМИП, ПА, Италија, 1969, к.66, ф. 6, бр. 414279, Забелешка о разговору Николе Мандића са амбасадором Италије Трабалцом 5. маја 1969.

суседне земље европској политици“. Европска сарадња је, по речима Трабалце, разлог зашто је Нени желео да прву званичну посету у својству министра учини баш Југославији, додајући како су „погледи на Европу“ две државе „идентични или блиски“. Закључио је како ће Европа „бити у центру политичких разговора“, као и да то укључује простор Медитерана. Мандић се сложио са својим саговорником и додао како су то и југословенска становишта.¹⁷²

Мада је Трабалца ова размишљања пренео у незваничној форми и без инструкција министра, да су то биле прави циљеви посете сведочи и разговор Прице са генералним секретаром италијанског Министарства иностраних послова Робертом Гајом (Roberto Gaја). Гаја је југословенском амбасадору пренео како ће главна тема разговора бити европска сарадња, односно питање италијанског предлога европске конференције и сарадње Исток-Запад. Напоменуо је како се питање европске безбедности и сарадње „не може препустити споразумевању између блокова, односно између водећих блоковских сила“ и додао како је за италијански предлог један од првих услова сагласност Југославије. У том контексту Италијани су желели разговор и око Блиског истока „јер евр.[ропска] безбедност се не може ни замислити без решавања и овог питања“.¹⁷³

Коначно, Нени је допутовао у Београд 26. маја. Током тродневне посете имао је веома густ распоред, пошто је разговарао са готово свим највишим југословенским државним званичницима, укључујући и председника државе.¹⁷⁴ Разговори у Државном секретаријату за иностране послове вођени су током два пленарна састанка, а државни секретар Мирко Тепавац и Нени су 27. маја имали и посебан разговор „у четири ока“. Очекивано, главне теме ових разговора тицале су се међународних проблема, а у средишту је било питање Европе. Образлажући своју визију европске безбедности и сарадње, Нени је својим саговорницима нагласио како међународну ситуацију карактерише „криза хегемоније две суперсиле“ и да СССР и САД не могу управљати светом као што су то чинили у претходном периоду. Наговештавајући престанак биполаризма и прелазак на мултиполаризам у

¹⁷² Исто.

¹⁷³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 418988, Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 20 маја 1969.

¹⁷⁴ Нени се у Београду срео са Јосипом Брозом, Мирком Тепавцем, Едвардом Кардељом, Митјом Рибичичем и Миком Шпиљком.

коме ће важне улоге имати Кина и земље трећег света, Нени се посебно задржао на улози Европе. У оквиру припрема европске конференције он је инсистирао на потреби развијања билатералних и мултилатералних односа који би се заснивали на економском, научно-технолошком и културолошком плану, а као пример такве сарадње узимао је добре односе између Италије и Југославије. Отуда је подвукао „нужност залагања за европску сарадњу и безбедност, као и да Италија и Југославија треба да воде заједничке акције у Европи“.¹⁷⁵

У разговору са Кардељом поново је једна од централних тема била Европа. Кардељ је напоменуо како је Југославија заинтересована за сарадњу са Италијом о европским проблемима и како би о томе требало чешће размењивати мишљење. Он је, такође, додао како две државе у многим питањима имају веома блиска гледишта и да су „на основном курсу мира и колективне безбедности у Европи“ интереси две земље заједнички, без обзира на разлике у положају и у неким ставовима. Нени се у потпуности сагласио и рекао како је сам предложио Тепавцу чешће контакте, а то је сугерисао и за друга министарства.¹⁷⁶

Нени је проблем Европе наметнуо и у сусрету са Титом. Наиме, југословенски председник је - уз констатацију да Југославија и Италија имају „прилично блиска гледишта“ на решавање појединих међународних проблема, што даје простора за заједничку активност на међународном плану - на почетку настојао да поведе разговор о Блиском истоку и политици несврставања. На Титову констатацију да безбедност у свету не треба тражити кроз блокове, који су по његовом мишљењу били превазиђени, Нени се надовезао тврдњом да се политика хегемонизма две велике силе ближи крају и да је један од најважнијих фактора преласка са биполарне на мултиполарну политику управо Европа. Он је напоменуо да је веома ангажован у борби за јединство Европе и појаснио да при том не мисли на „Европу `шесторице` (ЗЕТ), `седморице` (западноевропска унија), ни `осморице` (Европски савјет). Управо чињеница да постоје `Европе` 6, 7 и 8 учесника – настављао је Нени- говоре о томе да Европе као јединственог фактора још нема [...] Зато сам ја заинтересован за

¹⁷⁵ АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 416157, Извештај ДСИП-а о посети министра иностраних послова Републике Италије Пиетро Ненија Југославији од 26. до 29. маја 1969. године.

¹⁷⁶ АЈ, 507, IX- 48/IV-113, Забелешка о разговору Е. Кардеља са П. Ненијем, председником ПСИ у Београду.

конференцију о европској безбједности“. Још јаснији је био када је нагласио: „Јединство Европе треба да се оствари на плану континента јер једино тако може да има одговарајућу улогу“. На крају разговора Тито је нагласио да ће Југославија дати подршку Ненијевом залагању за развој европске сарадње.¹⁷⁷

Сагласност по питањима Европе и европске безбедности и сарадње добила је израза и у здравицама које су одржане последњег дана посете 28. маја на свечаном ручку који је Тито приредио поводом посете шефа италијанске дипломатије. Председник Југославије је изјавио како се у потпуности слаже са европском политиком Ненија и додао како ће и убудуће подржавати сваку „позитивну“ акцију по питању Европе. У одговору Нени је поновио своје ставове по овом питању и нагласио како од Европе треба учинити „не географски израз већ политички“. Закључио је како две државе на том пољу „треба и могу много да учине“.¹⁷⁸

Питање Средоземља је, такође, било предмет разговора, али не у оној мери у којој се то очекивало у Београду. Док су Италијани инсистирали на сарадњи по питању Европе, Југословени су то чинили за Средоземље. Државни врх на челу са Титом од доласка на власт социјалиста у Италији пажљиво је пратио изјаве које су долазиле из Рима по овом питању. Заправо, италијански став према Средоземљу постао је почетком 1969. године за југословенску државу и њеног председника кључна тачка око које се могла развијати сарадња две државе на међународном плану. Забринут због присуства флота САД и СССР на овом подручју, Тито се залагао за то да након окончања сукоба на Блиском истоку и престанка непријатељстава између Израела и Арапа „да и једни и други оду, да их нема.“ Након тога Средоземље је требало да буде под контролом „прибрежних“ земаља. У том смислу он је видео могућност да се у будућности организује једна конференција на којој би се окупиле земље Медитерана.¹⁷⁹ Он је у овој политици видео сагласност и идентичне интересе са Италијанима. Отуда је приликом поменутог сусрета са делегацијом Централног комитета СК Црне Горе јануара 1969. посебан акценат ставио на изјаве које су се могле чути у италијанском парламенту од стране

¹⁷⁷ АЈ, КПР I-3-a/44-43, Забелешка о разговору Председника Републике са министром иностраних послова Италије, Пиетро Нени-ем 28. маја 1969. године.

¹⁷⁸ АЈ, КПР, I-3-a/44-43, Посета министра иностраних послова Италије Пиетра Нениа 29. маја 1969.

¹⁷⁹ АЈ, КПР, II-2/393, Пријем наших амбасадора 18. марта 1969.

представника власти да политика Југославије према Средоземљу одговара интересима Италије због угледа и престижа који је Југославија имала међу афричким и арапским земљама и о потреби што тешње сарадње две земље на овом подручју. Тито је напоменуо да и југословенској страни такође одговара сарадња са Италијом на овом подручју и додао како је Средоземље „заиста најважније подручје“.¹⁸⁰ И у разговору са српским републичким руководством вођеном истог месеца на Брионима навео је како је италијанска влада „дала знак, и у парламенту је било речи о томе да се треба чим чвршће повезати са Југославијом ради Медитерана“.¹⁸¹

Међутим, Медитеран је током београдских разговора остао у другом плану. Мада је констатована „идентичност интереса“ на овом подручју, која се огледала у жељи за очувањем мира и сарадње, Нени није видео могућност да се сазове једна конференција средоземних земаља за коју се залагала Југославија због режима у Грчкој и Шпанији и због ситуације на Блиском истоку.¹⁸²

Још једна од тема о којој су Југословени желели да размене мишљење са италијанским шефом дипломатије била је делатност покрета несврстаних земаља. На њој се посебно задржао Јосип Броз, који је укратко изложио основне правце деловања овог покрета, ток припрема за нову конференцију и образложио настојање несврстаних земаља да се више ангажују на међународном плану. Ненијев став сводио се на то да је „позитивно“ оценио настојања Југославије да интензивирају активност покрета.

Разговори о крупним међународним темама доминирали су током Ненијеве посете Београду, али нису били занемарени ни билатерални односи две државе. Нени је почињао и завршавао разговоре управо стављајући посебан акценат на раније изнету изјаву италијанске владе да је постојање независне и несврстане Југославије у интересу безбедности италијанске државе. Он је то илустровао тврдњом да када би био угрожен суверенитет југословенске државе тада би „југословенска источна

¹⁸⁰ Говорећи о стању на Блиском истоку југословенски председник је напоменуо како постоји тенденција да Велике силе преузму решавање проблема на овом подручју и додао: „Сви се сада боје стварања некакве Свете Алијансе која ће сада рјешавати све проблеме на свијету. То је јако опасна ствар. И на томе питању Италијани хоће с нама да сарађују“. АЈ, КПР, II-2/375, Пријем представника ЦК СК Црне Горе 17. јануара 1969. године на Брионима.

¹⁸¹ АЈ, КПР, II-2/379, Пријем делегације ЦК СР Србије на Брионима 24. јануара 1969.

¹⁸² АМИП, ПА, к. 73, ф. 4, бр. 416 157, Извештај о посети министра иностраних послова Републике Италије Пиетро Нени-ја Југославији од 26. до 29. маја 1969.

граница била и италијанска источна граница“.¹⁸³ Југословени су узвраћали констатацијом како су односи између Југославије и Италије пример добрих односа две земље са различитим друштвеним системима.¹⁸⁴

Конкретне билатералне теме нису биле предмет званичних разговора министара иностраних послова, већ су се њима бавили чланови делегација које су учествовале у разговорима. Посебно важни били су разговори о економским односима. Њих су водили члан СИБ-а Томо Гранфил и генерални директор за економске послове у италијанском министарству спољних послова Соро (Soro). Током разговора разматрани су и начини да се превазиђу тешкоће у робној размени посебно због растућег југословенског дефицита у трговању са Италијом који је поново достигао рекордне размере и у првих шест месеци износио је 43.5 милиона долара.¹⁸⁵ Како је дефицит настао превасходно због познате рестриктивне политике Европске економске заједнице према извозу југословенског меса и кукуруза у земље чланице, Соро је навео да ће Италија, уз сагласност ЕЕЗ, покушати да пронађе „привремено решење“ за извоз југословенских пољопривредних производа у Италију. Једна од мера коју су предложили Италијани била је и да се искористи погранични промет како би се преко њега пласирала већа количина југословенског меса у Италију.¹⁸⁶ Сва обећања италијанске стране наишла су на веома добар пријем у Југославији.

Најзначајнији резултат разговора који се тичао економске сарадње било је формирање Специјалног мешовитог политичко-економског комитета, који је требао да има задатак да повремено и на захтев једне од страна разматра на политичком нивоу општи развој економских односа између двеју земаља. Идеја о оснивању једног *ad hoc* комитета појавила се почетком 1969. године и била је италијанска, а

¹⁸³ АЈ, КПР, I-3-a/44-43, Извештај државног секретара Тепавца о *tete – a – tete* разговорима са Ненијем.

¹⁸⁴ Јосип Броз је у разговорима са Ненијем тим поводом нагласио: „Односи између наше двије земље су међу најбољима кад се ради о земљама са различитим друштвено-политичким системима“. АЈ, КПР, I-3-a/44-43, Забелешка о разговору Председника Републике са министром иностраних послова Италије, Пиетро Нени-ем 28. маја 1969. године.

¹⁸⁵ АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф. 21. бр. Допис Саветног секретаријата за спољну трговину од 30. јула 1969.

¹⁸⁶ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 69, ф. 6, бр. 418561, Белешка о разговору Гранфила и Сора на дан 27. маја 1969.

ауторство се приписивало Ненију.¹⁸⁷ Разлози који су навели Италијане да предложe формирање једног оваквог тела лежали су у настојању да се на тај начин изађе у сусрет југословенској страни која је упорно инсистирала на томе да се постојећи Мешовити комитет за економску, индустријску и техничку сарадњу искористи за решавање бројних питања која, по мишљењу Италијана, нису била у његовој компетенцији.¹⁸⁸ У разговорима председника Мешовитог комитета Томе Гранфила и министра спољне трговине Италије Виторина Коломба (Vittorino Colombo) на заседању Комитета одржаном крајем фебруара у Риму, закључено је како су његове надлежности преуске и да на дипломатском нивоу треба тражити нов модел организовања који би у себе укључио могућност разматрања свих проблема из економских односа двеју држава.¹⁸⁹ Решење је пронађено у образовању Специјалног мешовитог политичко-економског комитета. Југословенска страна је прихватила ову иницијативу, па се на седници СИБ-а одржаној 14. маја сагласила са формирањем овог комитета.¹⁹⁰ Тако је Ненијева посета послужила да се ова одлука спроведе у дело.

У атмосфери отварања новог простора за сарадњу на ширем међународном плану и тражења адекватних механизма да се поспеши економска сарадња, решавање проблема државног разграничења било је, чини се, у потпуно другом плану. Нени се још на почетку свог министарског мандата сагласио са Медичијевим планом глобалног решења свих нерегулисаних проблема из билатералних односа обједињених у „пакету 18 тачака“ и одобрио наставак разговора експерата Звонка Перишић и Милези Феретија, али уз напомену да се и даље задржи њихова строга поверљивост.¹⁹¹ На основу овог одобрења Перишић и Милези Ферети одржали су

¹⁸⁷ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 69, ф. 5, бр. 410656, Забелешка Државног секретаријата за иностране послове од 2. априла 1969.

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ АМИП, ПА, 1969, к. 69, ф. 5, бр. 47 864, Телеграм из Рима упућен Београду 3. марта 1969; Исто, к. 71, ф. 21, бр. 415 602, Меморандум о разговорима између Коломба и Гранфила одржаним у Риму 22-28. фебруара 1969.

¹⁹⁰ АМИП, ПА, 1969, к. 69, ф. 6, бр. 416200, Телеграми из Београда упућен Риму 16. маја 1969. године.

¹⁹¹ АЈ, КПР, I- 5 – б/44-14, Забелешка о разговору оп. министра З. Перишића са отправником послова италијанске амбасаде А. Бриганте-Колоном 31. децембра 1968.; Исто, Забелешка о разговору државног секретара М. Тепавца с италијанским амбасадором Фолко Трабалца на дан 6. маја 1969.

састанак, други по реду, у периоду од 10 до 17. јануара 1969. у Риму.¹⁹² Међутим, уочи Ненијеве посете Београду из италијанског Министарства иностраних послова су инсистирали на томе да ови проблеми из билатералних односи не буду предмет разговора, са чим се југословенска страна сложила, уз ограду да не треба искључити изношење и неких проблема билатералних питања „уколико то једна и друга страна желе.“¹⁹³

Отуда су питања везана за разграничење била само узгред поменута приликом сусрета у Београду. То је „врло опрезно“ учинио државни секретар Мирко Тепавац у разговору у „четири ока“ са Ненијем 27. маја. Реакција италијанског шефа дипломатије свела се на констатацију да су постојећи проблеми око границе „у ствари ништа према онима који би настали у случају напада на Југославију“. Додао је како у италијанској јавности још увек постоје они који проблему границе придају важност, али да „огроман број у Италији зна да се Југославија мора подржати и да је то најбоља гаранција и за безбедност Италије“.¹⁹⁴

Да су била присутна настојања појединих кругова на југословенској страни да се посета ипак искористи како би се озбиљније покренуло неко од „отворених питања“ у међудржавним односима, сведочи и допис отправника послова амбасаде у Риму Радка Мочивника, уз који је Државном секретаријату за спољне послове проследио промеморију Словенске културно-господарске звезде (СКГЗ) из Трста о у коме су били изложени проблеми са којима се суочавала словеначка мањина у Италији. У промеморији СКГЗ, најзначајније пројугословенски оријентисане организације која је окупљала Словенце у Италији, наглашавало се како мањина није била задовољна спровођењем Меморандума о сагласности и наведена су најбитнија питања која нису била доследно испуњавана, попут права на употребу језика и јавних натписа на словеначком језику, и то не само на подручју тршћанске провинције, већ и у друге две провинције где су живели Словенци - Горици и Видму.

¹⁹² АЈ, КПР, I-5-6/44-14, Извештај Звонка Перишића упућен председнику СИБ-а Мики Шпиљку 27. јануара 1969.

¹⁹³ АМИП, ПА, 1969, к. 72, ф. 12, бр. 418988, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 20. маја 1969.

¹⁹⁴ АЈ, КПР, I-3-а/44-43, Разговори „у четири ока“ са Ненијем, без датума.

Мочивник је документ послао уз напомену да му се треба посветити пуна пажња и да се питање „на одговарајући начин“ постави током Ненијеве посете.¹⁹⁵

Још једно од питања које је словеначка мањина настојала да покрене приликом посете Ненија било је регулисање рада *Трићанске кредитне банке*. У посебној промеморији упућеној 19. маја преко југословенске амбасаде у Риму, тражило се проширивање права ове банке за пословање са иностранством и наводило како је то био захтев не само управног одбора банке, њених деоничара и клијената, већ и целокупне словеначке мањине у Трсту без обзира на њену политичку припадност.¹⁹⁶

У закључним оценама Ненијеве посете југословенске дипломате апострофирале су да је она означила „нови квалитет у односима“, јер је дотадашња сарадња која је била готово искључиво билатералног карактера сада била проширена на сарадњу на међународном плану.¹⁹⁷ Посебан акценат био је стављен на блискост у погледима на Европу, а Југославија је била вољна да пружи подршку иницијативи италијанског шефа дипломатије да се траже путеви за будуће заједничке активности. Коначно, посета је оцењена као „веома“ успешна.¹⁹⁸

У италијанском Министарству иностраних послова су, такође, сматрали како је Ненијева посета била доказ „срдачне атмосфере којом су обележени узајамни односи“ и прилика за отворену и широку размену мишљења око главних међународних проблема.¹⁹⁹ Нени је своје виђење посете, али и показане заинтересованости Југословена за продубљивање сарадње са Италијом, сумирао у свом дневнику речима да му је од првих разговора са државним секретаром Тепавцем постало јасно како је Италија за југословенску страну била „канал“ према Западној Европи, а да је он сам, због тога што је био социјалиста, представљао скоро идеалног „амбасадора“ за ту сврху.²⁰⁰

¹⁹⁵ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 67, ф. 13, бр. 416891, Допис амбасаде из Рима упућен Београду 11. маја 1969.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепе Сарагата Југославији, 15. септембра 1969.

¹⁹⁸ АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 416157, Циркуларни телеграм ДСИП-а упућен свим дипломатско-конзуларним представништвима Југославије у иностранству 5. јуна 1969.

¹⁹⁹ ACS, Carte Moro, b. 127, Sintesi della documentazione per la visita di stato nella Repubblica Socialista Federativa di Jugoslavia (2-6 ottobre 1969.).

²⁰⁰ Pietro Nenni, *I conti con la storia. Diari 1969-1971*, Milano 1983, стр. 332.

Успеху посете допринело је и писање штампе у обе земље.²⁰¹ У Југославији се посета пратила са великом интересовањем, а посебна пажња била је посвећена самој личности Ненија. Новине су нашироко и на ударним странама писале о Ненију као старом социјалистичком борцу, антифашисти и пријатељу југословенске државе.²⁰² На Апенинском полуострву штампа је о овом догађају писала „изнад очекивања, широко и позитивно“.²⁰³ У први план се истицало да је посета била „прилог и потврда одличних односа између две земље“.²⁰⁴ Нарочити акценат био је стављен и на чињеници да су разговори у Београду издигли сарадњу две државе са билатералних односа на сарадњу на европском и међународном плану, што је представљало „квалитативни скок“ у односу на претходни период.²⁰⁵

Током посете Нени је иницирао да се успоставе стални контакти на нивоу премијера и министра иностраних послова на којима би се разматрала и решавала питања из међусобних односа. У том смислу предложио је да Тепавац у току септембра посети Италију, што је југословенска страна прихватила.²⁰⁶ Конкретан резултат успешних разговора о широком спектру међународних тема било је успостављање редовних консултација на нивоу два министарства иностраних послова, прво те врсте које је Италија имала са неком комунистичком државом у Европи. Од те 1969. године, па у наредном периоду функционери два министарства периодично ће се састајати како би расправљали о важним и актуелним међународним питањима. Са друге стране, може се рећи да је Ненијева посета представљала врхунац сарадње две државе на међународном плану и да је добрим

²⁰¹ Детаљан преглед писања штампе видети у: ACS, Carte Nenni, b. 241, fasc. 2948, Visita di Nenni in Jugoslavia 26- 29. maggio 1969. Rassegna dell'ANSA; Исто, b. 242, fasc. 2949. Viaggio Nenni a Belgrado 26. maggio – 2. giugno. Rassegna stampa jugoslava.

²⁰² Овакав начин писања штампе амбасадор Трабалца је оценио као „изузетан“. P. Nenni, *I conti con la storia*, стр. 331.

²⁰³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 66, ф. 2, бр.419906, Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 2. јуна 1969.

²⁰⁴ Исто.

²⁰⁵ АМИП, ПА, 1969, к. 72, ф. 13, бр. 423783, Писање италијанске штампе о посети министра Пиетро Ненија Југославији.

²⁰⁶ Основна тема ових разговора требала је да буде попуштање затегнутости, сарадња и безбедност у Европи. У ДСИП-у су такође предлагали да се разради један програм са конкретним активностима за сарадњу са Италијом у широком спектру области (сустрети државних и политичких личности, туризам, евентуална сарадња у привредним гранама- попут енергетике и индустрије-, научна и културна сарадња. АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 416157, Информација о наредним задацима након посете министра иностраних послова Републике Италије Пиетро Нени, ДСИП 2. јул 1969.

делом била везана за личност првог човека Социјалистичке партије и његова настојања да Италија поведе динамичнију спољну политику и одигра активнију улогу на међународном плану.

2.3 Ђузепе Сарагат у Југославији

Још се утисци о Ненијевој посети нису били ни слегли, а из Рима је почетком јула стигао захтев да Југославија угости још једног званичника Италије – председника Републике Ђузепеа Сарагата. У питању је била посета на највишем државном нивоу, прва те врсте у више од педесет година дугој дотадашњој историји билатералних односа између два јадранска суседа. Ову иницијативу пренео је амбасадор Трабалца уз напомену да је италијански председник „веома заинтересован“ да до посете дође што пре.²⁰⁷

Југословенска страна била је помало затечена развојем догађаја, нарочито „личном сондажом“ Сарагата, који је преко Трабалце тражио да му се позив за посету упути директно преко Канцеларије председника Републике Италије, а не преко владе, како је била уобичајена пракса. Мада су сви у државном врху, укључујући Броза, били сагласни да је Сарагатова посета корисна и одмах му упутили званичан позив, ипак су тражили разлоге за неуобичајени начин на који је предложена, посебно због чињенице да је председнику Италије позив да посети Југославији био упућиван у више наврата у прошлости, први пут још јануара 1968. приликом посете Италији тадашњег председника СИВ-а Мике Шпиљка.²⁰⁸

У извештају који је тим поводом половином августа послао у Београд, Радко Мочивник је анализирао могуће мотиве који су навели италијанског председника да предузме овакав корак.²⁰⁹ Мочивник их је видео у сплету више спољнополитичких и унутрашњих фактора. Разлоге за посету налазио је у међународном положају Италије и њеном настојању да на спољном плану одигра много значајнију улогу од

²⁰⁷ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Италија, допис Јоже Смолеа упућен Јосипу Брозу 9. јула 1969.

²⁰⁸ АМИП, ПА, Италија, 1969, к.72, ф. 13, бр. 426 594, Телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 12. јула 1969.

²⁰⁹ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 13, бр. 430 312, Анализа могућих мотива садашње италијанске иницијативе за посету председника Републике Италије СФР Југославији.

оне коју је до тада имала. Сматрао је да је Сарагат водио рачуна и о ширем контексту, посебно о настојањима САД да побољшају односе са источноевропским земљама.²¹⁰ Добри југословенско-италијански односи, који су били у успону на свим пољима, више званичних и незваничних посета руководећих личности обе земље и атмосфера добросуседства - посебно видљива након догађаја у Чехословачкој 1968. - одиграли су важну улогу, по његовом мишљењу, у одлуци Сарагата да посети Југославију.

Мочивник је указао и на значај унутрашње политичке ситуације у Италији која је била уздрмана поновним расцепом Социјалистичке партије јула месеца који су изазвали управо социјалдемократи.²¹¹ Како је расцеп, по мишљењу југословенског дипломате, настао због антикомунистичког става социјалдемократа и њиховог одбијања да сарађују са Комунистичком партијом Италије, посета оснивача и једног од лидера социјалдемократа суседној социјалистичкој Југославији требала је да буде у функцији поправљања „лошег утиска“ који је на овај начин странка оставила у италијанској и међународној јавности.²¹²

Распад Социјалистичке партије на два дела од којих је странка била формирана – на Ненијеву Социјалистичку партију (мада Нени више није био доминантна фигура у овој партији) и Сарагатову Социјалдемократску партију – довео је и до раскола у влади и до њене оставке. Нову владу поново је формирао

²¹⁰ У том смислу Мочивник је сматрао како је Сарагат „водио рачуна о најновијим тенденцијама САД да следе политику побољшања односа са источноевропским земљама“. Посета Ричарда Никсона (Richard Nixon) Румунији и изгледи да ће амерички председник посетити Југославију могли су, по речима Мочивника, да делују као „сигнал“ италијанском председнику да затражи посету Југославији. Исто.

²¹¹ Уједињена социјалистичка партија Италије је доживела неуспех на изборима одржаним маја 1968. године када је освојила само 14.5 % гласова, што је било мање него што су у укупном збиру освојиле Социјалистичка и Социјалдемократска партија на претходним изборима (На изборима одржаним 1963 Социјалистичка партија Италије освојила је 13.8, а Социјалдемократска партија Италије добила 6.1% гласова). Неуспех на изборима разбуктао је унутарпартијска ривалства која су постојала све време и довело до поновног расцепа на две партије: Социјалистичку партију Италије коју је предводио Франђеско Де Мартино и Уједињену социјалистичку партију Италије на челу са Мауром Ферријем. Уједињена социјалистичка партија Италије вратила се фебруара 1971. године свом изворном имену: Социјалдемократска партија Италије.

²¹² На крају, начин који је Сарагат изабрао за сондажу посете и време када је то учињено упућивали су на закључак да се италијански председник водио и личним мотивима, односно настојањем да му се припишу заслуге за остваривање посете. Мочивник је на тај начин објашњавао и ћутање партијских гласила у вези вести да ће до посете доћи. АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 72, ф. 13, бр. 430312, Анализа могућих мотива садашње италијанске иницијативе за посету председника Републике Италије СФР Југославији.

Мариано Румор, али је она била састављена само од министара из редова демохришћана, док су сада подељени социјалисти остали изван власти. Уместо Ненија на чело италијанске дипломатије дошао је један од најзначајнијих личности Демохришћанске партије Алдо Моро. Политика нове италијанске владе према Југославији није се разликовала од претходне. Моро је одмах након ступања на дужност позитивно реаговао у вези са посетом Сарагата и подржао политику добросуседства и сарадње.²¹³ У говору одржаном у парламенту 24. септембра он је предстојећу посету председника Италије окарактерисао као „један печат и један почетак“. Посета је требало да запечати пријатељске односе две државе засноване на „поверењу и интензивној сарадњи“ и продубљене бројним међудржавним посетама и разгранатом сарадњом на економском плану. Истовремено, требало је да буде и почетак нове фазе блиских контаката на економском, политичком и пољу културе. Моро је подвукао: „Иако смо свесни конфликта из прошлости и осећања која су они изазвали, сматрамо да је за Италију од фундаменталног интереса безбедност и сарадња на нашој источној граници“.²¹⁴

Југословени су прихватили посету председника Сарагата, прецизирано је да се оствари у периоду од 2 до 6. октобра, а већ током августа започеле су опсежне припреме за његов дочек. Жеља Италијана била је да посета буде што свечанија, да Сарагат прошета улицама Београда и сретне се са грађанима, обиђе једну фабрику са којом је Италија имала сарадњу, једно пољопривредно добро, посети неки од југословенских универзитета или академија и том приликом евентуално добије почасни докторат и, на крају, један део времена проведе у лову.²¹⁵ Мада су Италијани предвиђали да се званични део боравка председника одвија у Београду и Србији, на инсистирање југословенске стране у агенду је укључена и посета Словенији и Хрватској, као републикама које су имале најразвијеније везе са суседном Италијом.²¹⁶

²¹³ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 66, ф. 4, бр. 26/89, Спољно-политичка оријентација нове владе, Рим 19. август 1969.

²¹⁴ АЈ, 507-IX-48/I-475, Посета друга Тита Италији, прилог 2а, неке раније изјаве италијанских званичних личности о граничном проблему.

²¹⁵ АЈ, КПП, I-3-а/44-46, Забелешка о разговору Митје Вошњака, помоћника државног секретара, са италијанским амбасадором Трабалцом 21. јула 1969. године.

²¹⁶ Предлог је дошао од стране самих република. Франце Попит, Председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Словеније, је у разговору са Титом 19. августа на Брионима

Италијански председник је у пратњи шефа дипломатије Мора допутовао у Београд 2. октобра.²¹⁷ О значају који је Италија придавала посети говори и чињеница да је заједно са италијанском делегацијом допутовао и велики број представника италијанских медија. У великој групи новинара, највећој која је до тада пратила неку посету Председника Италије, било је чак 28 директора листова и агенција који су својим доласком хтели да истакну политички значај посете.²¹⁸

Првог дана посете у поподневним сатима започели су званични разговори састанком министара иностраних послова. Мором је на почетку поново истакао како је главни задатак посете био да „запечатити и крунише“ дотадашњи добар развој међудржавних односа.²¹⁹ Разговор о међународним темама започео је образлагањем италијанског става према Европи.²²⁰ Навео је како по питању европске безбедности нова влада остаје на линији ставова које је заступао његов претходник на месту шефа дипломатије Нени, што је значило изграђивање услова за европску безбедност кроз развијање сарадње и са земљама које нису припадале блоковима, међу којима је првенствено била Југославија. Он је показао заинтересованост за југословенску оцену о перспективи политике несврстаних и нагласио како овај покрет даје „позитиван прилог међународним односима“.²²¹

Међународне теме доминирале су и у разговору који су сутрадан 3. октобра водили Јосип Броз и Сарагат уз присуство члана СИВ-а Томе Гранфила и Алда Мора. Броз је отворио разговор констатацијом да се југословенски спољнополитички ставови изражавају кроз покрет несврстаних земаља заснован на принципима

затражио да се у програм посете Сарагата укључи и његова посета Љубљани са чиме се Тито „потпуно сложио“. АЈ, КПР, II- 2/413, Пријем Франца Попита, Бриони 19. август 1969.

²¹⁷ У италијанској делегацији били су поред осталих и генерални директор МИП-а Роберто Гаја, Уго Морабито, опуномоћени министар у италијанском МИП-у, Еторе Стадерини (Ettore Staderini), дипломатски саветник Председника Републике и други. АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Извештај о посети Председника Републике Италије Ђузепе Сарагата, 22. октобар 1969.

²¹⁸ У Југославију је дошло 97 представника листова и агенција и 27 новинара радија и телевизије. Међу њима је било и 17 страних новинара акредитованих у Риму. АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Забелешка о групи италијанских новинара који долазе са председником Сарагатом у Југославију.

²¹⁹ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Информација о разговору приликом првог сусрета Државног секретара М. Тепавца са италијанским министром иностраних послова Мором, 2. октобра 1969.

²²⁰ Сажет приказ Морове европске политике видети у: Luciano Tosi, „Per una nuova comunità internazionale. La diplomazia multilaterale di Aldo Moro“. *Aldo Moro, L'Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011, стр. 29-39.

²²¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Информација о разговору приликом првог сусрета Државног секретара М. Тепавца са италијанским министром иностраних послова Мором, 2. октобра 1969.

Београдске и Каирске конференције.²²² Потом је укратко образложио југословенско становиште према најважнијим европским и светским проблемима и говорио о позитивним кретањима у односима Југославије са социјалистичким и земљама Запада. Посебно се задржао на питању Блиског истока и Медитерана. Након што је подсетио на југословенски план за решавање блискоисточног питања из 1967. године²²³, Броз је подвукао значај сарадње и појачаног ангажовања свих медитеранских земаља, међу којима Југославије и Италије, приликом решавања овог проблема. Закључио је како постојање флота САД и СССР у Средоземном мору „није ни мало утешно“ како за земље Медитерана тако и за Европу у целини.²²⁴

Председник Сарагат је упознао своје домаћине са спољнополитичким ставовима Италије према најважнијим међународним проблемима, али је задржао уопштени тон излагања, пошто му уставне надлежности нису дозвољавале да залази у конкретна питања. Поновио је тезу о дефанзивном карактеру НАТО пакта и ближе објаснио разлоге због којих је Италија видела гаранцију за своју безбедност у савезу са САД. Није се слагао са идејом о распуштању блокова као начину да се успостави нова равнотежа снага у свету, већ се залагао за стварање „нове етике“ која би заменила владајућу политику силе. Сарагат ју је видео у политици разоружања под контролом УН-а, у залагању за заједничко тржиште европских земаља и у отварању према Совјетском Савезу у социјалистичким земљама Источне Европе. Закључио је како је политика његове земље „оријентисана ка миру“, политика „која иде за стварање већег савеза са западним земљама у одбрамбене циљеве“ и политика „која припадање војним блоковима не сматра једно[м] дефинитивном и коначном политиком и која управо у том циљу ради на стварању једне нове међународне етике и једне нове равнотеже снага у Европи“.²²⁵

²²² АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Стенографске белешке разговора Председника Републике Јосипа Броза Тита са председником Републике Италије Ђузепе Сарагатом, 3. октобар 1969. године; Marko Vrhunec, *Šest godina sa Titom (1967-1973)*, Beograd 2001, стр. 58.

²²³ О југословенском ангажовању у решавању кризе на Блиском истоку након Трећег израелско-арапског сукоба 1967. године опширније види у: Dragan Bogetić i Aleksandar Životić, *Jugoslavija i izraelsko-arapski rat 1967*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2010.; Александар Животић, „Југославија и криза на Блиском истоку 1967- 1968. године“, *1968-четрдесет година после*, зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, стр. 51-67.

²²⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Стенографске белешке разговора Председника Републике Јосипа Броза Тита са председником Републике Италије Ђузепе Сарагатом, 3. октобар 1969.

²²⁵ Исто.

Алдо Моро је само конкретизовао опште политичке линије које је изнео Сарагат. Он је детаљније појаснио однос Италије према ЕЕЗ и сарадњи на европском континенту, према Вијетнаму, Кини и њеном сукобу са СССР-ом. С обзиром да је Тито највећи део излагања посветио Блиском истоку и Медитерану, и Моро се најдуже задржао на елаборацији овог проблема. Нагласио је да Италија од Средоземног мора жели да направи „зону мира“ и поздравио југословенске иницијативе да се до мира дође. Заложил се за споразумно решење сукоба између Израела и Арапа које би задовољило обе стране и које би се постигло у оквиру Уједињених нација и уз споразум Великих сила. Додао је како земље попут Италије и Југославије могу и треба да нешто учине али „у оквиру својих могућности“ и то не мимо, већ као помоћ ОУН и Великим силама. Излагање о овој теми је наставио речима да Италија жели да арапске земље буду „аутономне и независне, да воде сопствену политику, да не дођу из разноразних разлога под туђу хипотеку“ и закључио: „Најбољи допринос томе јесте једна политика коју спроводи Југославија и какву настојимо и ми да спроводимо. Мислим да таква наша политика према њима може да буде један ефикасан допринос очувању њихове независности, која је неопходна ако желимо да од Медитерана направимо море мира и обновљене цивилизације“.²²⁶

Сви ови разговори потврдили су, по процени југословенског државног врха, да Италија и Југославија имају „блиске или идентичне“ ставове о великом броју међународних тема: у погледу Европе, Средоземља, Блиског истока, Вијетнама и Уједињених нација.²²⁷ Југословенима је очигледно годило то што је Италија и овог пута показала интерес да од својих саговорника чује оцене о активности и политици несврстаних земаља, али и о другим темама, попут односа између СССР и Кине и о улози Кине у решавању вијетнамског проблема. У извештају ДСИП-а о резултатима посете истакнуто је како су Италијани показали спремност и жељу да у појединим питањима блиско сарађују са Југославијом. Мада су констатоване и разлике у

²²⁶ Исто.

²²⁷ Тито је након Сарагатовог излагања напоменуо како у закључцима две државе о међународним темама има „баш много тога заједничког“. Исто.

„оценама и прилазима“ решавању појединих питања, наглашавало се да су оне биле прихватане „са пуним разумевањем“.²²⁸

Слични су били и закључци званичног Рима. У извештају италијанског МИП-а о резултатима посете Југославији констатовано је како су ставови две земље по питању безбедности и мира у свету били истоветни, али посматрани са различитих позиција: Италија их је гледала са позиција припадности Атланском пакту, а Југославија из угла покрета несврстаних земаља. У погледу на Европу и европску безбедност такође је исказана сличност ставова. Мишљење југословенске стране да се ситуација у Европи почела развијати у позитивном правцу, чак и у Чехословачкој, прихваћени су као реалистични и сагласни са италијанским позицијама, али су Италијани, ипак, у својој оцени подвукли како су догађаји у овој земљи имали негативан утицај на процес попуштања у Европи. Сагласност је показана и по питању европске безбедности, посебно око става Италије да је безбедност требало да се постигне кроз широке форме сарадње и уз допринос свих европских земаља, а не само САД и СССР. Ипак, указивало се и на поновљен југословенски став око генералне подршке свим иницијативама усмереним на сазивање конференције. Чини се да је највећи степен сагласности показан по питању Медитерана и решавања кризе на Блиском истоку. Италијани су показали „склоност“ за заједничку акцију са Југословенима која би била подржана од стране ОУН и Великих сила.²²⁹ У закључном разматрању спољнополитичког положаја Југославије у извештају италијанског МИП-а се указивало и на важност Громикове посете Београду која се одиграла почетком септембра 1969. године и која је довела до поправљања односа између Совјетског Савеза и Југославије.²³⁰ Управо у овом приближавању две државе Италија је видела разлог због кога су Југословени у извесној мери одступили од свог раније заузетог става осуде совјетске интервенције у Чехословачкој и све више

²²⁸ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 433559, Извештај о посети Председника Републике Италије Ђузепе Сарагата СФРЈ од 16. октобра 1969.

²²⁹ ACS, Carte Moro, b. 147, f. 14, telegramma „segreto”, Visita Presidente Repubblica Jugoslavia, 6. ottobre 1969.

²³⁰ О посети Андреја Громика Југославији види: Љубодраг Димић, „Година 1968- исходиште нове југословенске спољнополитичке оријентације“, *1968-четрдесет година после*, Институт за новију историју Србије Београд, 2008, стр. 353-355.

почели да је посматрају са теоријског становишта.²³¹ Разговори о међународним темама и исказана блискост ставова били су у складу са оним што се могло чути неколико месеци раније приликом посете тадашњег министра иностраних послова Ненија.

Билатерална питања била су, такође, заступљена у разговорима који су вођени током посете италијанског председника. Највише речи поново је било о економским односима. У припреми разговора у Савезном секретаријату за спољну трговину издвојили су три најактуелнија питања из ове области: могућност размене у индустријском сектору (који је подразумевао извоз југословенских индустријских производа у Италију и индустријску кооперацију две земље), спровођење у живот споразума о Малограничном промету роба везаног за ратификацију нових Ц и Д робних листа Тршћанског споразума потписаног априла 1969. године²³² и решавање проблема извоза југословенског кукуруза у Италију. Проблем са извозом кукуруза настао је због дискриминационих мера које је Италија, уз одобрење ЕЕЗ, увела према увозу овог производа сувоземним путем у односу на транспорт преко лука. Наиме, Италија је имала право да приликом увоза кукуруза и осталих сточних житарица морским путем користи снижени прелевман све до краја 1972. године у циљу оспособљавања својих лука да буду конкурентне у односу на луке на северу ЕЕЗ. Износ овог прелевмана био је око 50 милиона долара годишње. Захваљујући пре свега наведеним рестрикцијама југословенски извоз овог производа у 1969. години смањио се за чак 58,8 % у односу на 1967. годину, када није постојала ова мера.²³³

О питањима из области економске сарадње најдетаљнији разговори вођени су 2. октобра на састанку двеју делегација предвођених Угом Морибатом, опуномоћеним министром у италијанском МИП-у, и Василијем Миловановићем

²³¹ ACS, Carte Moro, b. 147, f. 14, telegramma "segreto", Vista Presidente Repubblica Jugoslavia, 6. ottobre 1969.

²³² На састанку Мешовите комисије по трговинском споразуму из 1967. године, одржаном априла 1969, постигнут је договор да се донесу нове листе Ц и Д овог споразума. Новим листама, на којима се налазила роба којом се могло трговати без плаћања царине, укупан износ бесцаринског промета повећан је са 1045 милиона лира на 2800 милиона лира. У листу Ц извоза у Италију унета је и ставка да се може извести 4000 тона говеда и говеђег меса у износу од 2 милијарде лира. АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 7, бр. 48470, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1969.

²³³ Исто.

начелником управе за привредне односе ДСИП-а.²³⁴ Југословенска страна је поново указала на растући дебаланс у трговинској размени изазван пре свега због проблема извоза појединих пољопривредних производа у Италију. С тога су затражили од својих саговорника да у циљу уравнотежења размене подстакну италијанске привреднике да повећају куповине у Југославији, са чиме су се Италијани сагласили. Као и у више наврата до тада, југословенска делегација је позитивно оценила сарадњу Италије и њен допринос у регулисању трговинских односа између Југославије и Европске економске заједнице, а Италијани су поново обећали да ће пружити пуну подршку приликом решавања овог питања.

На састанку су била покренута и питања извоза југословенског кукуруза, индустријско-производне кооперације, унапређење сарадње приобалних подручија и нека друга ситнија питања. Италијанска страна је нарочито нагласила интерес за сарадњу у испитивању и експлоатацији морског дна и подвукла значај контактата који су тим поводом остварили југословенска ИНА (Индустрија нафте) и италијански ЕНИ (Ente Nazionale Idrocarburi).²³⁵

Економске теме биле су предмет разговора и приликом сусрета два председника, али о њима нису говорили Броз и Сарагат, већ Гранфил и Моро. Члан СИВ-а Томо Гранфил је на почетку излагања приметио како је у прошлости економија утицала на развој политичких односа, али да се временом ствари окренуле, па је интензивна политичка сарадња почела да доприноси побољшању економских односа. Скицирајући у основним цртама стање актуелне привредне сарадње у први план је истакао проблем високог дебаланса у међудржавној размени изазваног у највећој мери политиком ЕЕЗ. Гранфил је, међутим, главну кочницу даљег развоја економских односа између Италије и Југославије видео у много дубљем проблему који се огледао у недостацима структуре размене, при чему је Југославија извозила аграрне производе и сировине, а Италија машине и финалне производе. Овако створена комплементарност привреда, која је била основ интензивне привредне сарадње деценијама уназад, дошла је пред велико искушење

²³⁴ АМИП, ПА, 1969, к.73, ф. 4, бр. 433 559, Информација о југословенско-италијанским разговорима по конкретним билатералним економским питањима приликом посете председника Сарагата. 27. октобар 1969.

²³⁵ Исто.

затварањем тржишта ЕЕЗ, па и италијанског, за југословенске аграрне производе. Он је указао на чињеницу да су обе земље биле у интензивном развоју у протеклом периоду и да је почела да се формира „једна нова структура“. Зато је највећу перспективу видео у индустријској, техничкој и научној сарадњи две државе, као и у старој идеји о заједничком наступу на тржиштима трећих земаља, пре свега у државама које су припадале покрету несврстаних.²³⁶

Моро је потврдио важност економске сарадње за напредак међудржавних односа и нагласио да ће Италија наставити да подржава потребу да се ЕЕЗ отвара према Југославији. Као и у свим другим разговорима о економским темама који су вођени у Београду Моро је указао на италијански интерес за развијање сарадње у области истраживања Јадранског мора, при чему је мислио на сарадњу у експлоатацији морског дна.

Поред разматрања међународних тема и билатералних економских односа, у Београду се разговарало и о још једном корпусу питања која су се могла свести под заједнички именитељ - проблеми. Још током припрема за посету, у Државном секретаријату је половином септембра одржан састанак са представницима југословенских република како би се заједнички размотрио предлог програма посете.²³⁷ Договрено је да се осим о великим међународним темама поведу разговори и о билатералним питањима, па и о оним „деликатним“ које су Италијани обично желели да изоставе из званичних разговора, а за која су републичка руководства, пре свега словеначко, била нарочито заинтересована.²³⁸ Мада је планирани распоред посете био густ и није дозвољавао много простора за разговоре о „отвореним питањима“, а и Сарагат, како је већ речено, по уставним надлежностима није имао права да даје политичке изјаве и води политичке преговоре, ипак је донета одлука да се нађе времена и за постављање ових питања и

²³⁶ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Стенографске белешке разговора Председника Републике Јосипа Броза Тита са председником Републике Италије Ђузепе Сарагатом, 3. октобар 1969. године. Идеја да две државе сарађују на трећим тржиштима може се пратити још од половине 50-тих година.

²³⁷ Састанку нису присуствовали представници Босне и Херцеговине и Црне Горе. АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 1, бр. 427987, Закључци са састанка са представницима република у вези са посетом председника Републике Италије, 12. септембар 1969.

²³⁸ Радило се о питањима везаним за бившу Зону Б (попут судбине напуштене имовине), потом питање разграничења, амнестије лица за дела извршена у Другом светском рату, регулисање статуса словеначке етничке групе у Италији као и низа других питања која су требала да олакшају живот становништва уз границу. Исто.

да се то евентуално учини на радном нивоу на састанку функционера. Међутим, уочи посете у ДСИП-у је донета одлука да се и ова питања покрену током званичних састанака тако што би Тепавац у разговору са Мором требало да говори о „пакету 18 тачака“ односно о разговорима Перишића и Милези Феретија, као и да покрене питање положаја словеначке мањине у Италији. О истим темама требало је да разговара и председник СИВ-а Митја Рибичич у сусрету са италијанским шефом дипломатије.²³⁹

У складу са договореним, Тепавац се у поменутом разговору са Мором 2. октобра посебно zaloжио за побољшање положаја мањина и за решавање граничних питања. Његов саговорник је то прихватио и додао како званична Италија овим питањима посвећује велику пажњу и бира погодан моменат да их реши. Моро је нагласио како Италијани „позитивно гледају на дефинитивно сређивање свих односа“ између двеју држава.²⁴⁰

Проблем нерешених међудржавних питања покренуо је и председник СИВ-а Митја Рибичич у разговору са Мором вођеним 3. октобра. Том приликом је, поред разговора о другим међудржавним темама, поставио питање државног разграничења и подвукао да оно поред билатералне има и своју међународну димензију због „могућности мешања других да та питања остану несређена“. Шеф италијанске дипломатије је у одговору навео како гранична линија „поред географског аспекта има и велики политичко-психолошки значај“. Отуда је поновио да решење треба добро да се припреми и сачека „опортуни моменат“ како би се представило италијанском парламенту и јавности.²⁴¹

У разговору Јосипа Броза и Сарагата нерешена питања су, такође, била на дневном реду. Покренуо их је Тито констатацијом како су политички односи на таквом нивоу да „апсолутно“ омогућавају „да се они проблеми који постоје између нас, као што су погранични, могу врло брзо решити на обострано задовољство.“²⁴² Југословенском председнику је одговорио Моро. Он је оценио да су развитком

²³⁹ АЈ, КПР, I-3-1/44-46, Предлог ДСИП-а о учесницима и темама за разговоре, 26. септембар 1969.

²⁴⁰ АЈ, КПР, I-3-а/44-46, Информација о разговору приликом првог сусрета државног секретара М. Тепавца са италијанским министром иностраних послова Мороом, 2. октобра 1969. године.

²⁴¹ АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 2, бр. 437733, Забелешка о разговорима председника СИВ-а М. Рибичича с министром иностраних послова Републике Италије А. Мороом 3. октобра 1969.

²⁴² АЈ, КПР, I-3-а/44-46, Стенографске белешке разговора Председника Републике Јосипа Броза Тита са председником Републике Италије Ђузепе Сарагатом, 3. октобар 1969.

општих политичких односа између две државе „створени повољни услови“ за решавање пограничних проблема. Додао је, међутим, како се радило о осетљивим и слојевитим питањима, и поновио како су поред политичког имала и „психолошки“ значај и „правне реперкусије“. Отуда је указао на потребу да се њиховом решавању приступи „обазриво и постепено“.²⁴³

Обазривост на коју је упућивао Моро очито није много утицала на Тита да само дан након овог разговора проблем границе изнесе у јавност. Наиме, планом посете било је предвиђено да 4. октобра, у време када двојица председника буду у Словенији, Броз одржи конференцију за штампу на Брду код Крања. У току конференције, која је била веома посећена, Тито је на питање једног од присутних новинара о граници у „импровизованом“ одговору изјавио како су у односима између две државе „створени такви услови“ да се може разговарати и о проблемима који до тада нису били предмет разговора. Појаснио је да су у питању „неки гранични проблеми, неке корекције итд“ и додао како у вези са тим нема „некаквих тако тешких проблема који се не би могли решавати на задовољство обеју земаља“.²⁴⁴

Изјава југословенског председника о границама изазвала је велику пажњу како у јавности тако и у дипломатским круговима. Била је изненађење и за једне и за друге. Док је штампа, посебно италијанска, одмах пренела Титове речи о „мањим корекцијама границе“ и бавила се анализом њиховог тачног значења, међу дипломатама се живо дискутовало о мотивима који су навели Тита да јавно отвори ово питање које до тада није било присутно у јавности. Изјава је представљала изненађење и за југословенске дипломате који су затражили од ДСИП-а детаљније информације. Због тога је из Државног секретаријата 16. октобра упућена циркуларна депеша на адресе свих југословенских дипломатских представништава у иностранству са објашњењем Титове изјаве, али и подсетником о ставовима обе државе око дефинитивног разграничења. Из Секретаријата су подвукли да мада

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 70, ф. 2, бр. 436717, Допис Друге управе ДСИП-а упућен свим Дипломатско-конзуларним представништвима Југославије у иностранству 16. октобра 1969.

граница „правно“ није била регулисана то није представљало препреку „за врло успешан развој односа“.²⁴⁵

Брозова изјава у Крању ипак је највише изненадила италијанског шефа дипломатије, кога је вест о томе затекла на заседању ОУН у Њујорку, где је отпутовао одмах након посете Југославији. Она је за Мора била неочекивана како због напомене коју је дао у разговору 3. октобра да је неопходан „обазрив“ приступ наставку поверљивих разговора између Перишића и Милези Феретија, тако и због чињенице да је уочи посете у говору одржаном пред Комисијом за спољне послове италијанског Сената нагласио да се у Југославији неће разговарати о територијалним проблемима.²⁴⁶ Коначно, покретање овог питања од стране југословенског председника пало је у деликатном тренутку за италијанску државу, пошто је у то време јавност у овој земљи била посебно осетљива због решавања питања Јужног Тирола са Аустријом.

Забринут за могућу негативну реакцију јавности у Италији Мора је 5. октобра у телеграму упућеном Трабалци затражио да обавести званичнике у Београду како намерава да по повратку у Италију иступи пред парламентом како би ублажио могуће негативне ефекте Титове изјаве.²⁴⁷ Том приликом намеравао је да укаже на то како приликом посете Сарагата није било разговора о конкретним територијалним проблемима, али да у билатералним односима двеју држава постоје бројни проблеми који још увек нису решени, међу којима су били и они везани за границу и извршавање одредаба Мирвног уговора. Титову изјаву из Крања намеравао је да протумачи као потврду расположења званичне Југославије да се посвети решавању ових проблема.²⁴⁸

Међутим, Титова изјава у првом тренутку није изазвала негативне напесе у италијанској штампи захваљујући реакцији подсекретара у МИП-у Мариа Пединија (Mario Pedini), који је заједно са Сарагатом боравио у Словенији. Он је, на захтев италијанског председника, уз званични комунике о разговорима који је поделио

²⁴⁵ Исто.

²⁴⁶ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 68, ф. 7, бр. 434766, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 25. септембра 1969.

²⁴⁷ ACS, Carte Moro, b. 148, fasc. 12, telegramma „riservatissimo“ Moro a Trabalza 5. ottobre 1969.

²⁴⁸ Исто.

присутним италијанским новинарима, објаснио и контекст Титове изјаве користећи притом упутства које је Морове послао из Њујорка.²⁴⁹

Блага реакција штампе умирила је италијанског шефа дипломатије, те је у новом телеграму послатом из Њујорка 8.октобра поручио амбасадору да пренесе југословенским државним званичницима како је посета председника Сарагата представљала значајан корак ка учвршћивању пријатељства између Југославије и Италије и даљем развијању сарадње двеју држава. Ипак, још једном је подвукао како се разговори о најделикатнијим нерешеним питањима, посебно онима везаним за граничне проблеме, морају водити опрезно и у највећој поверљивости.²⁵⁰

Истог дана када је послао горњи телеграм у Београд Моро је говорио пред генералном скупштином ОУН. У овом познатом програмском говору у коме је изложио своју визију *детанта* и глобалне стратегије за очување мира, место су нашли и односи Италије са Југославијом, које је Моро окарактерисао као пример напора две земље да се превазиђу послератне разлике. Он је нагласио како посета Југославији представљала „кулминацију одличних односа који су се после рата развили између две суседне земље, између два суседна народа“.²⁵¹

Још речитији је био 21. октобра у говору одржаном у Представничком дому италијанског парламента. Повод за овај говор су биле интерпелације неколико посланика због Титове конференције за штампу у Крању, које су се у међувремену појавиле у јавности.²⁵² Након што је дао објашњење, које је било у складу са договореним са Београдом, Моро је искористио прилику да говори и о својим утисцима са пута по Југославији. Оценио је да је посета „запечатила поново нађено пријатељство двају народа“.²⁵³ Поред похвала изнетих на рачун посете Београду он је односе са суседном државом представио и као неку врсту модела по коме је

²⁴⁹ ACS, Carte Moro, b. 148, fasc.14, telegramma “riservato” Trabalza a Moro 6. ottobre 1969.

²⁵⁰ ACS, Carte Moro, b. 148, fasc. 12, telegramma „segreto“ Vinci a Trabalza, 8. ottobre 1969.

²⁵¹ АЈ, 507-IX-48/I-475, Посета друга Тита Италији, прилог 2а, неке раније изјаве италијанских званичних личности о граничном проблему.

²⁵² Интерпелације је поднело више посланика из редова МСИ (Франки, д'Аквино, Алмиранте, де Марцио), и либерали Малагоди (Giovani Francesco Malagodi) и Канталупо. G. Caviga, *н. дело*, стр. 24.

²⁵³ АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 3, бр. 43215, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. октобра 1969.

требало да се развијају односи Италије са другим државама Источне Европе, а границу између две државе окарактерисао је као најотворенију на свету.²⁵⁴

Изнето становиште италијанског шефа дипломатије уклапало се у југословенско виђење развоја односа између двеју земаља. У завршном извештају ДСИП-а о посети Сарагата, она је оцењена као веома важна и корисна, како за билатералне односе тако и за политику сарадње на ширем међународном плану. Закључено је како је посета „поново и убедљиво потврдила идеју коегзистенције“ и да је по својој важности превазишла међудржавне оквире и дала „пример политике сарадње од много ширег значаја“.²⁵⁵ О посети италијанског председника Југославији веома повољно је говорио и државни секретар Тепавац у експозеу који је поднео у Савезној скупштини 11. новембра на заједничкој седници Већа народа, Друштвено-политичког већа и Привредног већа, који је дневна штампа у целости пренела.²⁵⁶ Значај излагања био је тим већи, јер је једина тема експозеа била посета Сарагата и односи са Италијом. Тепавац је нагласио како први сусрет председника две државе представља „веома значајан допринос бољем узајамном упознавању, зближавању и јачању климе поверења између наших народа и држава“ као и „у извесном смислу сведочанство наше заједничке победе над антагонизмима и сукобима из прошлости“.²⁵⁷ Изјава Државног секретара је на неки начин крунисала веома повољан развој односа на свим секторима током 1969. године. И у Италији је оцењена веома повољно, па ју је чак и Југославији традиционално ненаклоњени тршћански дневник *Пиколо (Il Piccolo)* пропратио објављивањем позитивног

²⁵⁴ L. Monzali, „I nostri vicini devono essere nostri amici“ Aldo Moro, *L'Ostpolitik italiana e gli accordi di Osimo*, Aldo Moro, *L'Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli), Besa, Lecce, 2011, стр. 92. Југословенски амбасадор у Риму Срђа Прица оценио је, међутим, целокупан говор Мора као „блоковски обојен“ и као одступање од „еластичније“ и „самосталније“ италијанске политике коју је Италија почела водити у последњем периоду. У том контексту Прица је сматрао да је истицање пријатељства и сарадње са Југославијом било у функцији балансирања. АМИП, ПА, 1969, к. 68, ф. 7. бр. 440659, осврт на дебату у посланичком дому парламента о италијанској спољној политици, 6. новембар 1969.

²⁵⁵ АМИП, ПА, 1969, к 73, ф.4, бр. 433559, Извештај о посети Председника Републике Италије Ђузепе Сарагата СФР Југославији, 16. октобар 1969.

²⁵⁶ *Борба* 12. новембар 1969; *Политика* 12. новембар 1969.

²⁵⁷ Исто. У експозеу државни секретар је говорио и о конкретним видовима сарадње, пре свега на пољу економије и међународних односа, али се ни једном речју није осврнуо на „отворена питања“. Њих је у дискусији поменуо посланик из Хрватске Антун Бубић, који је навео како би влада требала да предузме конкретне кораке у правцу решавања проблема дефинитивног разграничења и питања напуштене имовине у Истри. (*Борба* 12. новембар 1969). *Политика* није пренела Бубићеву дискусију.

текста.²⁵⁸ Позитивна клима у билатералним односима утицала је на то да - како је то прокоментарисао Генерални конзул у Милану у свом годишњем извештају – „готово није забележен случај коме би се било са које стране могло приговорити“.²⁵⁹

Успешна посета Сарагата, изјаве које су се могле чути од шефова дипломатија обеју страна и целокупна атмосфера у билатералним односима била је примећена и од стране страних дипломата. Тако је британски амбасадор у Риму у свом годишњем извештају навео да је посета председника Сарагата и шефа дипломатије Мора „ставила печат на италијанско-југословенско помирење и допринела сигурности рањиве италијанске североисточне границе“.²⁶⁰

*

У Државном секретаријату за иностране послове, половином новембра 1969. године започеле су припреме за „конкретизацију“ онога што је договорено приликом посете италијанског председника Југославији, с обзиром на процену да је посета „унела нови квалитет за још ширу сарадњу и унапређење свих облика билатералне и шире мултилатералне сарадње“.²⁶¹ Пошто се очекивало да ће Јосип Броз, коме је Сарагат током боравка у Београду уручио позив да посети Италију, што је југословенски председник и прихватио, већ на пролеће 1970. одпутovati у узвратну посету Италији, од амбасаде у Риму и конзулата у Милану и Трсту захтевала се максимална ангажованост и посвећеност како би се што ефикасније спровели у дело сви договори постигнути у претходном периоду.

Како су сусрети са Ненијем, а потом и са Сарагатом и Мором отворили могућности за мултилатералне активности две земље, из Државног секретаријата за иностране послове су наглашавали потребу да се пажљиво анализирају потези Италије на спољном плану. То се односило на акције везане за европску безбедност,

²⁵⁸ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 66, ф. 7, бр. 440549, Допис ДСИП-а упућен амбасади у Риму 18. новембра 1969.

²⁵⁹ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 7, бр. 42774, Годишњи извештај за 1969. годину Генералног конзулата у Милану, 24. јануар 1970.

²⁶⁰ TNA, FCO, 33/1091, Italy: Annual review for 1969.

²⁶¹ АМИП, ПА, 1969, к. 68, ф. 9, бр. 443 357, Закључци разговора са другом Мочивник Радком, министром-саветником Амбасаде СФРЈ у Риму, одржаних 11. и 12. новембра 1969.

а посебно на активности на Средоземљу, где је југословенска страна „размишљала“ о могућем дијалогу са суседном државом.²⁶²

На пољу међудржавне сарадње главни акценат био је стављен на решавање нагомиланих проблема из економских односа, пре свега на проблем дебаланса у трговинској размени, пошто је југословенски дефицит крајем октобра већ био достигао суму од преко 80 милиона долара.²⁶³ Како је приликом посете Сарагата било договорено да Југославију посети једна група италијанских привредника, која је требало да испита могућност да се повећају куповине југословенских производа, то је из ДСИП-а налагано да се амбасада активира како би се ова посета реализовала. У непосредне задатке спадало је и решавање проблема везаних за извоз појединих југословенских пољопривредних производа, попут кукуруза и говеђег меса, нарочито због тога што је почетком 1970. године предстојало потписивање првог трговинског уговора између Југославије и ЕЕЗ.

Поред наведених задатака, у први план је била поново стављена потреба да се сагледају све могућности за развијање једне дугорочније економске сарадње, која је требало да доведе до „стабилнијег“ повезивања привреда две државе. У том циљу посебна пажња била је посвећена проширивању постојеће индустријско-производне сарадње копродукцијама у новим привредним гранама, потом развијање економске сарадње југа Италије са јужним деловима југословенске државе и даље испитивање могућности сарадње на Јадрану.²⁶⁴

На пољу решавања „отворених питања“ у ДСИП-у су са задовољством констатовали како су се ствари покренуле са мртве тачке. Титова изјава у Крању допринела је да једна тема која је до тада представљала „табу“ у јавности коначно изађе на светлост дана. Истовремено, Моро је преко амбасадора Трабалце у другој половини октобра послао инструкције да се поново покрену разговори између Перишића и Милези Феретија.²⁶⁵

²⁶² Исто.

²⁶³ АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф. 21, бр. 410 571/22. извештај ДСИП-а од 22. новембра 1969.

²⁶⁴ АМИП, ПА, 1969, к. 68, ф. 9, бр. 443357, Закључци разговора са другом Мочивник Радком, министром-саветником Амбасаде СФРЈ у Риму, одржаних 11. и 12. новембра 1969.

²⁶⁵ АМИП, ПА, 1969, к. 66, ф. 6, бр. 438 044, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 21. октобра 1969.

Међутим, реализацију свих наведених планова успоравала је нестабилна унутрашња ситуација у обе земље. То се посебно односило на Италију, где су се на дубоку политичку кризу, која је у овој земљи трајала током целе 1969. године, надовезала и социјална превирања од којих је највидљивија била акција синдиката везана за побољшавање положаја радништва. Бројни протести и захтеви за повећањем зарада претворили су се у „велики друштвени ураган“²⁶⁶ који је врхунац доживео током чувене „вруће јесени“ када је започела синдикална борба и организовање штрајкова, који су на улице извели милионе незадовољних радника. Синдикална борба уродила је плодом, па је децембра 1969. потписан нови колективни уговор (*Statuto dei lavoratori*) који је довео до повећања зарада радника. Раднички бунт и штрајкови нису били једина невоља која је задесила италијанску државу. Масовни протести погодили су многе сегменте италијанског друштва, па се чинило да су у овом „добу колективне акције“, како је то формулисао историчар Пол Гинзборг,²⁶⁷ све инсититуције биле крхке и подложне унутрашњим поделама и променама.

На нестабилну друштвену и политичку ситуацију надовезале су се и економске недаће. Оне нису биле изазване само унутрашњим тешкоћама већ и ширим међународном проблемима, посебно монетарном кризом. Највидљивије су биле у „бекству“ капитала у иностранство који се процењивао на више милијарди долара.²⁶⁸ Поред тога, раст зарада радника који је наступио као последица потписивања новог колективног уговора довео је до пораста цена што је изазвало инфлацију која је до почетка 1970. године почела озбиљно да мучи италијанску економију.

Проблеми са којима се Италија суочавала током целе године кулминирали су на њеном крају појавом терористичких аката. Експлозија бомбе подметнуте у миланској *Banca Nazionale dell'Agricoltura* 12.децембра однела је шеснаест живота, а

²⁶⁶ Serđo Romano, *Istorija Italije od Rizordimenta do naših dana*, Filip Višnjić Beograd, 2006, стр. 232.

²⁶⁷ P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 298-348.

²⁶⁸ У британском Форин офису процењивали су да је током 1969. године због унутрашње несигурности из Италије повучено око две милијарде долара. TNA, FCO, 33-1091, Italy: Annual review for 1969.

тог истог дана одјекнуле су и две бомбе у Риму. Ови терористички акти означили су почетак такозване „стратегије тензије“ у животу италијанске државе.²⁶⁹

Непосредна реакција владајућих демохришћана на социјалне немире и пораст насиља у Италији било је настојање да реконструишу владу и врате се опробаној формули левог центра. Међутим, овај задатак није био нимало лак, како због ривалства између странака, тако и због сукоба унутар појединих партија.²⁷⁰ Унутрашњу ситуацију су додатно компликовали и предстојећи локални избори планирани за 7. јун 1970. године. Након бројних састанака представника демохришћана, социјалдемократа, социјалиста и републиканаца одржаних током децембра и јануара и безуспешних покушаја да се постигне договор, премијер Румор је 7. фебруара 1970. вратио мандат председнику Сарагату.²⁷¹ Започела је још једна у низу владиних криза која ће овог пута потрајати више недеља.²⁷²

Без обзира на унутрашње тешкоће Италија није мењала свој раније зацртан курс према суседној Југославији и интерес да се очува висок ниво добросуседских односа. Штавише, почетком 1970. године тај интерес се појачао, што се манифестовало низом изјава државних званичника, али и конкретним активностима. Тако је бивши амбасадор у Југославији Роберто Дучи - који је почетком 1970. године преузео место генералног директора за политичке послове у италијанском Министарству иностраних послова - изјавио половином марта у разговору са амбасадором Прицом како је „у Италији опште прихваћено да је политика сарадње са Југославијом једина паметна политика и да је жеља Италије да се реше сва гранична питања“.²⁷³ Исто тако, званични Београд је веома позитивно оценио присуство подсекретара у Фарнезини Мариа Пединија на конгресу организације

²⁶⁹ P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 333-334; *Storia d'Italia, volume quarto: Dall'Unita a oggi*, Einaudi, Torino 1976, стр. 2725.

²⁷⁰ АЈ, КПР, I-5-б/44-15, Неке карактеристике унутрашње ситуације у Италији, 3. април 1970.

²⁷¹ TNA, FCO, 33/1089, From P. Hancock (Rome) to FCO (London), 7. february 1970.

²⁷² У Италији се термин криза употребљавао како би се описао период у коме је претходна влада била у оставци, а нова још увек није била формирана. Кризе влада у историји италијанске Републике нису биле неуобичајена ствар, али су од избора 1968. године оне биле све чешће и дуготрајније. Поређења ради, у скупштинском сазиву формираном након избора 1963. године било је четири кризе у укупном трајању од четири месеца, док је за свега годину и по дана трајања парламента изабраног 1968. било три кризе у трајању од 19, 23 и 31 дан и почињала је четврта која је, показале се, била најдужа. TNA, FCO, 33/1089, The italiana political "crisis" february/march.

²⁷³ АЈ, КПР, I-5-б/44-15, Неки елементи о расположењима у Италији у погледу односа са Југославијом; АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 412611, Информација о формирању нове коалиционе владе у Италији и ставовима владе о односима са СФР Југославијом.

„Национално удружење Венеција-Јулијска крајина-Далмација“, што је од југословенске стране протумачено као настојање владе у Риму да успостави одређену контролу над овом иредентистичком организацијом.²⁷⁴ У прокламовану политику добросуседства уклапало се и благонаклоно писање највећег дела италијанске штампе. Велики листови, попут *Кориере дела сера (Corriere della sera)*, *Стампа* или *Ђорно (Il Giorno)*, објавили су низ текстова у којима је посебно наглашен значај независне Југославије за сигурност италијанске источне границе, те да Италија „не треба да жали никакве жртве“ како би се Југославија „консолидовала“ и одржао њен независан положај на међународном плану.²⁷⁵ Изузетак су, као и обично, чинили листови деснице међу којима се по својим негативним написима о Југославији истицао часопис *Боргезе (Il Borghese)*.²⁷⁶ Позитивна атмосфера која се на овај начин створила навела је званичнике ДСИП-а на закључак да влада Италије настоји да „мобиличише“ своју јавност за даље продубљивање међудржавних односа, али и решавање „отворених питања“, међу којима је најзначајније било везано за коначно државно разграничење.²⁷⁷

Међутим, унутрашња нестабилност утицала је на одлуку италијанске стране да предложи одлагање посете југословенског председника за период када би на челу државе била стабилнија влада. У позадини ове одлуке налазиле су се и изборне рачунице с обзиром на одржавање предстојећих локалних и регионалних избора. По процени југословенских дипломата ни једна од водећих италијанских партија није била заинтересована за посету пре решавања унутрашње кризе.²⁷⁸ Зато су из Фарнезине предложили да се посета одржи тек на јесен исте године, што су у Југославији прихватили.

²⁷⁴ Исто.

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Овај римски недељник близак неофашистичкој МСИ у првим месецима 1970. године објавио је више текстова у којима је на негативан начин представио Југославију, посебно њене односе са Совјетским Савезом, због чега је ушао у полемику са московском *Правдом*. О полемици *Боргезе - Правда* детаљније види у: АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 4, бр. 414020, Информација о писању италијанске штампе о положају Југославије и југословенско-совјетским односима.

²⁷⁷ АЈ, КПР, I-5-6/44-15, Неки елементи о расположењима у Италији у погледу односа са Југославијом; АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 412611, Информација о формирању нове коалиционе владе у Италији и ставовима владе о односима са СФР Југославијом.

²⁷⁸ АМИП, ПА, Југославија, 1970, к. 100, бр. 42497, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 22. јануара 1970.

Док је Италија настојала да упркос унутрашњим тешкоћама и привременом одлагању посете председника Југославије настави са политиком пријатељства утврђеном у току претходне године, у Југославији су ствари, чини се, ипак стајале нешто мало другачије. Сличност са Италијом на почетку 1970. године била је у томе што су се и са друге стране Јадрана почели уочавати све видљивији знаци дубоке друштвене и економске кризе, посебно оне која је имала национални предзнак. Након превирања на Косову и Метохији и демонстрација албанског становништва новембра 1968. и такозване „цестне афере“ која је потресла Словенију половином 1969. на ред је дошла и Хрватска. Спор око „Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика“ који је избио 1967. године пренео се у институције половином јануара 1970. године када је одржана десета седница Централног комитета Савеза комуниста Хрватске која је била посвећена такозваном „случају Жанко“. Наведена седница представљала је увертиру за националистички покрет, који је у овој југословенској републици букнуо на пролеће наредне године и био познатији под називом Масовни покрет (МАСПОК).²⁷⁹

Буђење национализма у Хрватској имало је почетком 1970. године одраза и на неке ставове који су се у овој републици могли чути о Италији. Судећи на основу расправа које су током фебруара и марта вођене у појединим републичким и партијским телима, односно начина на који су интерпретиране у јавности, у Хрватској су била појачана настојања да се реше неки актуелни проблеми које је ова република имала у односу према суседној држави. Поред тога, чини се да је по први пут на дневни ред стављено и питање положаја хрватске националне мањине у Италији. О томе сведочи елаборат о исељеницима из Хрватске у Италији, који је припремио конзулат у Трсту, у коме је обрађен положај Хрвата на северу Италије и дати предлози за будући рад са овим становништвом.²⁸⁰ Радило се о једној шароликој скупини у коју су поред пет хиљада Хрвата, који су по пописима становништва из 1910. године живели на овом простору, убројани и сви они који су

²⁷⁹ О томе више у : Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988, treća knjiga*, Nolit, Beograd, 1988, стр. 399-409; Latinka Perović, *Zatvaranje kruga: ishod političkog rascjepa u SKJ 1971/1972.*, Svjetlost, Sarajevo 1991, стр. 116-127; Jovan Kesar, Đuro Bilbija, Nenad Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Književne novine, Beograd 1990., стр. 393-630. Предраг Симић, *Тито и НАТО. Успон и пад друге Југославије*, Новости, Београд, 2008, стр. 99-100.

²⁸⁰ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 5, бр. 4891, Исељеници из Хрватске у Италији и приједлози за будући рад.

након Другог светског рата као оптанти, избеглице или са отпустом из југословенског држављанства напустили Југославију и населили се на простору северне Италије. Како се заправо ово становништво у претходном периоду није уопште оглашавало као хрватска национална мањина, нити је са те позиције иступало пред италијанским или југословенским властима, а већина њих били и у италијанским иредентистичким организацијама, у елаборату су се предлагале мере како би се ова мањина активирала и придобила за сарадњу са Југославијом.²⁸¹ У шест тачака предложено је да се најпре прикупе подаци о Хрватима који су били вољни да сарађују са Југославијом и одвоје од иредентиста и „непријатељских елемената“; потом, налагао се контакт првенствено са пословним круговима и њихово повезивање са предузећима из Југославије; паралелно са овим предложен је рад на културно-просветном плану, организовање курсева хрватско-српског језика и достављање важнијих публикација и књига из Хрватске. Коначно, требало је синхронизовати рад између Хрватске и Словеније како би се у будућем ангажовању хрватске мањине користила искуства и организације словеначких мањинаца у Италији.²⁸²

Захтев за буђењем хрватског становништва на подручју Трста и северне Италије уз помоћ југословенске државе није добио подршку ДСИП-а, уз образложење да питање Хрвата на овом подручју није било део ни једног споразума с Италијом, и да се хрватска групација претходно морала самостално афирмисати и поставити своје захтеве пред италијанску владу. У Државном секретаријату се сматрало како не би било „ефикасно“ за Хрвате, а било би штетно и „елемент кварења односа“ са Италијом, ако би се питање хрватског становништва подигло на државни ниво и службено поставило пред италијанску страну.²⁸³ Своје неслагање са покретањем питања хрватске етничке групе у Италији показала је и Словенија.²⁸⁴

Расправа о односима између Југославије и Италије са посебним акцентом на односе Хрватске са суседном државом била је главна тачка дневног реда седнице

²⁸¹ Исто.

²⁸² Исто.

²⁸³ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 5, бр. 4891, Исељеници из Хрватске у Италији и приједлози за будући рад.

²⁸⁴ АМИП, ПА, 1970, к. 95, ф. 1, бр. 448849, Извештај Урада за народности Извршног света СР Словеније. У извештају се наводило како „из стручног угла“ није било могуће говорити о посебној хрватској етничкој групи у Италији.

Одбора за питања вањске политике и односа с иностранством Сабора одржане 12. фебруара у Загребу.²⁸⁵ О значају који се придавао овом састанку говори и чињеница да је осим чланова Одбора састанку присуствовало преко педесет људи међу којима и поједини републички руководиоци, представници савезне и републичке привредне коморе, појединих банака и предузећа. Седници су на захтев Извршног већа Хрватске присуствовале и дипломате на служби у Италији предвођене амбасадором Прицом.²⁸⁶ Мада је у званичном извештају са седнице подвучено да се односи између две државе повољно развијају и да „постојећи степен односа и међусобно повјерење и разумјевање“ дају могућност да се реше и питања која су још увек била отворена, посебно питање границе, у саопштењу за штампу које је пренео Танјуг наводило се како се на седници расправљало и о неким нерешеним проблемима у односима између две земље. Извештај Танјуга био је повод да италијански амбасадор Трабалца интервенише у ДСИП-у и затражи разјашњење о којим се проблемима радило, али га је умирило објашњење да је заправо била реч о имовини оптаната, односно „слободним добрима“ и проблеме који су се о вези ових питања појавили у Хрватској и Словенији.²⁸⁷

Непуних месец дана касније одржана је седница Комисије за друштвено-политички систем и међунационалне односе ЦК СК Хрватске. На заседању ове комисије одржаном 6. марта која је за тему имала „Нека идејно-политичка питања равноправности народа и народности у СР Хрватској“ расправљало се и о зонама А и Б бивше СТТ, као и положају националних мањина у Југославији и Италији. По ономе што је пренео Танјуг, али и *Борба*, *Политика*, *Вјесник* и неки други листови

²⁸⁵ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 49 793, Записник са 5. сједнице Одбора за питања вањске политике и односа са иностранством Сабора СР Хрватске, одржана 12. вељаче 1970.

²⁸⁶ Извршно веће Хрватске је позив Прици упутило директно преко амбасаде заобилазећи на тај начин ДСИП. Југословенски амбасадор у Риму је на исти начин добио и позив да дође на саветовање у Љубљану. Овакав начин комуникације у коме се заобилазио Државни секретаријат за иностране послове изазвао је негодовање ове установе. АМИП, ПА, 1970, к. 83, ф. 5, бр.43198, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 21. јануара 1970; Исто, Телеграм кабинета заменика државног секретара упућен Риму 26. јануара 1970.; Исто, бр. 43522, Телеграм из Рима упућен Београду 28. јануара 1970.

²⁸⁷ АМИП, ПА, 1970, к. 83, ф. 17, бр. 45437, Забелешка о разговору Николе Мандића са амбасадором Трабалцом од 13. фебруара 1970. Мандић је, очигледно иритиран због чињенице да је приликом организације састанка Одбора и објављивања саопштења Државни секретаријат за спољне послове поново био заобиђен, уз забелешку додао и примедбу да је потребно да се „интерно у СФРЈ боље координира активност и нарочито изјаве за јавност“ о односима са иностранством.

учесници расправе „изричито“ су констатовали како је бивша зона Б „дефинитивно интегрални део Југославије“.²⁸⁸

Ови ставови изазвали су нову интервенцију амбасадора Трабалце, посебно због тога што су информације из југословенске штампе пренели и неки тршћански листови. У разговору који је италијански амбасадор имао са Николом Мандићем 10. марта, а након неколико дана и са подсекретаром ДСИП-а Милорадом Пешићем, добио је уверавања како се не ради о званичним државним ставовима, већ једне од бројних комисија која се бавила питањем положаја и права националних мањина, да су спорна питања покренули чланови комисије са подручија зоне Б и да је штампа изнела „своју интерпретацију“ целе расправе.²⁸⁹ Мада је Трабалца прихватио ово објашњење, реакције у италијанској јавности, посебно у Трсту, нису изостале. Тако је Унија избеглица из Истре упутила је више протестних писама шефу дипломатије Мору. Он је на њих одговорио крајем марта умирујућом констатацијом да је положај зона А и Б непромењен и да је о томе обавештена југословенска влада.²⁹⁰

Као реакција на иступање италијанског шефа дипломатије уследио је 4. априла веома оштар текст у загребачком *Вјеснику* уперен против Мора, али и председника владе Румора, што је довело до нових интервенција италијанских дипломата у ДСИП-у. Писање *Вјесника* пало је у незгодно време када је у Италији након много тешких и дугих преговора и компромиса који су трајали недељама коначно формирана нова влада левог центра у коју су се поново нашли представници социјалиста, социјалдемократа и републиканаца.²⁹¹ Нова италијанска влада дочекана са одобравањем од стране званичног Београда, посебно због тога што су на низ важних ресора дошли министри за које се сматрало да имају позитиван однос према Југославији.²⁹² Отуда је чланак објављен у *Вјеснику* био у раскораку са

²⁸⁸ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 49361, Забелешка о разговору Николе Мандића, начелника Управе за Западну Европу, са амбасадором Италије Трабалцом 6. и 7. марта 1970.

²⁸⁹ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 49596, Забелешка о разговору Милорада Пешића, подсекретара за иностране послове СФРЈ, са италијанским амбасадором Трабалцом, 13. марта 1970.

²⁹⁰ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 4, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 27. марта 1970.

²⁹¹ Влада је формирана 27. марта 1970., а на њеном челу је био нови-стари премијер Мариано Румор. Детаљније о италијанским унутрашњим тешкоћама око формирања владе почетком 1970. године види у: ТНО, FCO, 33/1089. Reconstitution of the full centre left coalition government of Italy.

²⁹² Од 27 министара, колико је имао нови Руморов коалициони кабинет, за осморицу се сматрало да су наклоњени развоју сарадње и продубљивању добросуседства између двеју држава. У ту групу спадали су демохришћани: Алдо Моро, који је поново заузео ресор дипломатије, Рикардо Мизази (Riccardo

званичним ставовима ДСИП-а и, по процени Државног секретаријата, у супротности са политиком коју је југословенска држава водила према Италији.²⁹³ Како је у писању овог листа, гласила Социјалистичког савеза радног народа Хрватске, и раније било негативно интонираних текстова о Италији, у Државном секретаријату су сачинили информацију у којој су прецизно побројани сви случајеви када су ставови изношени у овом листу били у супротности са интересима званичне државне политике према Италији и упутили је Савезној влади са предлогом да се против *Вјесника* предузму одговарајуће мере.²⁹⁴

Негативни написи о Италији, који су свој врхунац доживели у чланку *Вјесника*, били су повод ДСИП-у да укаже на потребу да домаћа штампа усклади своје писање о Италији са „политиком добрих односа“ коју је спроводила југословенска држава. То је у пракси значило да су средства информисања требала да обавештавају јавност у Југославији и о догађајима који су имали позитиван утицај на „превазилажење остатака прошлости“ и доприносила решавању појединих нерешених питања из билатералних односа.²⁹⁵ Критика је била упућена и на начин на који је државна новинска агенција Танјуг у свом билтену вршила селекцију вести које су долазиле из Италије. Из Управе за информације ДСИП-а наводило се да се у билтену већином били регистровани они новински написи тамошње штампе који су били негативно интонирани према Југославији и таквим извештавањем доприносио

Misasi) нови министар просвете и Фламинио Пиколи (Flaminio Piccoli) министар државног учешћа; социјалисти: Франћеско де Мартино, подпредседник владе, Марио Загари, министар спољне трговине и Антонио Ђолити (Antonio Giolitti) министар буџета; социјалдемократи Ђузепе Лупи, министар туризма и природби и Луиђи Прети (Luigi Preti), министар финансија. АЈ, КПР, I-5-6/44-15, Неки елементи о расположењима у Италији у погледу односа са Југосалвијом; АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 412611, Информација о формирању нове коалиционе владе у Италији и ставовима владе о односима са СФР Југославијом.

²⁹³ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 4, бр. 412644, Забелешка о разговору Николе Мандића са амбасадором Трабалцом од 5. априла 1970.

²⁹⁴ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 4, бр. 414198, Информација о писању загребачког *Вјесника* о Италији од 18. IV 1970. године. *Вјесник* је и у прошлости водио антииталијанске кампање. Тако је током пролећа 1968. године у овом дневнику изашао читав низ текстова уперених против западног суседа, што је наишло на осуду како италијанских дипломата у Београду и Риму тако и негодовање у Државном секретаријату за иностране послове Југославије. АМИП, ПА, Италија, 1968, к. 59, ф. 2, бр. 418351, Информација о писању „Вјесника“ о војно-политичкој улози Италије у односу на Југославију, 28. мај 1968.

²⁹⁵ АМИП, ПА, 1970, к.79, ф. 1, бр. 412611, Информација о формирању нове коалиционе владе у Италији и ставовима владе о односима са СФР Југославијом. Ова опаска упућена на рачун штампе није била новост, пошто је ДСИП на исти начин реаговао и током јула 1969. године након посете министра Ненија када је, такође, указано на неусклађеност писања дела штампе са потребама државне политике. (АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 416157).

да се створи искривљена слика о ситуацији у Италији и о стању међудржавних односа.²⁹⁶

У Државном секретаријату за иностране послове нису били незадовољни само начином на који су поједини листови обавештавали јавност о односима према Италији. Подједнако незадовољни били су и због начина на који је државно и републичка руководства о стању у Италији и политици ове земље према Југославији обавештавао Генерални конзулат у Трсту. Генерални конзул Марјан Тепина је, како је напред речено, фебруара 1969. године већ био критикован од стране ДСИП-а због спора који је имао са Гвидом Герином. Годину дана касније у Државном секретаријату поново су имали примедба на његов рад. Овог пута разлог је био начин извештавања конзулата о неким догађајима из југословенско-италијанских односа, који се разликовао од ставова које су о тим догађајима имали амбасада у Риму и Државни секретаријат за иностране послове и могао да се „штетно“ одрази на информисаност југословенског руководства.²⁹⁷ Генерални конзулат је, по мишљењу ДСИП-а и амбасаде у Риму, у појединим депешама и извештајима, које је циркуларно слао не само на адресу Државног секретаријата и амбасаде већ и Извршним већима Словеније и Хрватске, предимензионирао поједине појаве и догађаје. То се односило на другачије оцене о деловању иредентистичких организација у Италији, којима је конзулат давао превелики значај, док су у ДСИП-у и амбасади у Риму сматрали како иредента у претходне две године више није представљала фактор који је могао да утиче на односе између двеју држава.²⁹⁸ Штавише, из амбасаде су јављали како се став италијанске владе према иреденти променио у односу на ранији период, па се тако влада дистанцирала од иредентистичких манифестација које су почетком новембра и децембра 1969. биле одржане у неколико италијанских градова, док је министарство унутрашњих послова Италије послало телеграме својим префектима у тим градовима да „није политички опортуно“ присуствовање наведеним манифестацијама, нити, пак, пријем

²⁹⁶ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 414266, Допис Управе за информације упућен амбасади у Риму 17. априла 1970.

²⁹⁷ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 83, ф. 7, бр. 43878, Допис ДСИП-а под насловом „Осврт на информисање конзулата“ упућен Генералном конзулату у Трсту 3. марта 1970.

²⁹⁸ Исто.

представника иредентистичких организација.²⁹⁹ То исто односило се и на став италијанских власти према југословенским националним мањинама на подручју конзулата.³⁰⁰ Међутим, као и годину дана раније, спор је током априла био изглађен.³⁰¹

Нису само поједини листови, или дипломате знали да баце сенку на успешан развој билатералних односа коју је Државни секретаријат за иностране послове предано настојао да очува и поспеши. То је неким помално неспретним изјавама чинио и државни врх. Тако је било и са говором који је Јосип Броза одржао на Ријечи 3. маја 1970. Тито је окупљеним грађанима говорио о времену када је град ослобођен „од фашистичке чизме“, али и о томе како је Југосавија успела да „добие натраг“ Истру, Пулу и Словеначко приморје.³⁰² У Фарнезини није било званичне реакције на ову изјаву, мада је Антонело Пиетромарки (Antonello Pietromarchi) задужен за Југославију у Министарству „у пријатељској форми“ напоменуо како је она изазвала „известан шок“ и да је нарочито неповољна реакција дошла из Трста. Поједини листови, попут *Пикола*, критиковали су иступање југословенског председника због подсећања на догађаје из 1945. године у време „када народи Југославије и Италије желе мир и сарадњу“. Додуше, већина листова пренела је и речи здравице одржане истог поподнева на пријему у хотелу „Увала Скот“ на Ријечи у којој се Тито „кориговао“ и много повољније говорио о југословенско-италијанској сарадњи и „задовољавајућим“ добросуседским односима.³⁰³

²⁹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 68, ф.2, бр. 445182, Допис ДСИП-а упућен Генералном конзулату Трст 24. децембра 1969.

³⁰⁰ АМИП, ПА, 1970, к. 83, ф. 7, бр. 43878, Допис ДСИП-а под насловом „Осврт на информисање конзулата“ упућен Генералном конзулату у Трсту 3. марта 1970.

³⁰¹ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 80, ф. 1, бр. 412517, Информација о разговору инг. Марјан Тепине, генералног конзула СФРЈ у Трсту 6 и 7. априла 1970. године.

³⁰² АЈ, КПР, II-1/186, Посета Крку и Ријечи 2-3 маја 1970.

³⁰³ Оно што штампа није пренела било је једно занимљиво виђење Трста и Тршћанске кризе из 1945. године које је присутним Ријечанима у опуштеној атмосфери током здравице за време ручка испричао југословенски председник. Говорећи о томе како је те године послао јединице IV армије на Трст „да предупредимо оне тамо наше савезнике да нам први не уђу, да узму први Трст, да ми будемо први тамо“ Тито је напоменуо како су Словенци желели да узму Трст, док он није био „одушевљен јако“. Појаснио је и зашто: „Знате Трст је био јако размажен, ми му у нашим тешким данима нисмо могли дати оно што су они давали, и имали бисмо велике тешкоће.“ На крају је дао и један осврт на савремени тренутак: „Али Трст је ипак све више и тијесно везан са Југославијом. Ми са Трстом...италијанско становништво у Италији је задовољно што има на својим границама једну пријатељску земљу, а ми смо исто тако задовољни да нисмо ишли до крајности, него смо реалистички гледали и сложили смо се с тиме да је много боље пријатељски живети у сусуједству него се тући

Тако је прва половина 1970. године протекла у извесном затишју у политичким односима изазваном унутрашњим нестабилностима у обе државе и уз понеку „трзавицу“ која је долазила из пограничних крајева. У ишчекивању да се коначно одреди датум посете југословенског председника Италији Београд и Рим настојали су да одрже позитиван тренд у односима стечен у претходној години и да спрече појаве које су то могле да наруше. У међувремену настојали су да решавају проблеме и развијају сарадњу у другим областима, нарочито на економском плану.

2.4 У потрази за ефикаснијом економском сарадњом

Током сусрета на највишем државном нивоу 1969.године од стране италијанских државних руководилаца у више наврата је подвучена жеља Италије да политички помогне југословенску државу путем проширења економске сарадње.³⁰⁴ У то се могао уверити и заменик савезног секретара за спољну трговину Борис Шнудерл који је 18 и 19. децембра боравио у Риму на заседању Мешовите комисије за индустријску сарадњу.³⁰⁵ Током боравка у Италији састао се и са двојицом италијанских министара: Рикардом Мизазијем и Карлом Русоом. Оба Шнудерлова саговорника подвукла су политичку важност економске сарадње између двеју земаља. Мизази ја говорио о „живом интересу“ италијанске државе за очување неутралне политике Југославије, док је Русо нагласио како су политички интереси Италије да има што боље односе са суседном државом и заложии се за „ефикасну“

међусобно и хрвати. Ето данас је та наша политика уродила плодом. И ми ћемо и даље тако наставити. У Италији ми имамо много пријатеља, долазе сада као да су код куће код нас, не само овде код вас у Истри, него иду бога ми у Загорје горе...туку тамо ове фазане..иду по читавој Југославији. И ми смо задовољни тиме да они имају толико поверења да могу доћи код нас сасма мирно, сасма слободно, а ми исто тако тамо.“ Исто.

³⁰⁴ АМИП, ПА, 1969, к. 69,ф. 7, бр 442359. Извештај о службеном путу у Рим на заседање Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, 26. децембар 1969. У годишњем извештају амбасаде из Рима за 1969. наводи се како је подршка Италије захтевима Југославије за склапање уговора са ЕЕЗ и заинтересованост и подршка консолидацији привреде југословенске државе била израз „не само економских интереса, већ и одређеног политичког става“. (АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф.7, бр. 48470.)

³⁰⁵ Мешовита комисија за индустријску сарадњу деловала је у оквиру Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу.

економску сарадњу и помоћ. Русо је био веома јасан када је додао: „Све што Италија учини за СФРЈ учини и за себе“.³⁰⁶

Користећи повољну атмосферу у разговорима, Шнудерл је упорно инсистирао на томе да Италија, осим вербалне подршке, Југославији пружи помоћ и конкретним активностима. Он је у разговору са Русоом навео како је затварање тржишта ЕЕЗ знатно погодило југословенску привреду и довело до великог трговинског дефицита. Како је добар део нерешених питања са ЕЕЗ заправо био везан за југословенско-италијанске односе настојао је да приволи своје саговорнике да помогну у њиховом решавању. Једно од најзначајнијих било је питање укидања заштитне клаузуре из Трговинског споразума потписаног између две државе јула 1967. године, јер је важност споразума истицала крајем 1969. године. Њеним укидањем Југославија је настојала да побољша своје преговарачке позиције према ЕЕЗ уочи завршних преговора за потписивање првог споразума са заједницом који су требали да се одрже почетком 1970. године, пошто је делегација ЕЕЗ настојала да италијанску заштитну клаузуру искористи као модел за уношење једне такве мере у уговор са Југославијом.³⁰⁷

Поред наведеног, Шнудерл је изнео и читав низ других нерешених питања из билатералних економских односа која су чекала да буду решена. Радило се о проблему ратификације робних листа Ц и Д Тршћанског споразума којим би се поспешило малогранични промет роба, пошто је Италија одуговлачила са ратификацијом; решавању питања извоза памучних тканина у Италију³⁰⁸; решавању проблема извоза југословенског кукуруза у Италију сувоземним путем, као и отварању пограничног прелаза за железнички саобраћај у Новој Горици.

Посебан проблем био је из домена финансијских односа и тицао се уговарања друге транше кредита од 68.8 милиона долара који је, како је напред речено, био одобрен априла 1969. Југословенска страна је упорно инсистирала на томе да јој Италија одобри другу траншу зајма у износу од 12 милијарди лира, али

³⁰⁶ АМИП, ПА, 1969, к. 69, ф. 7, бр 442359, Извештај о службеном путу у Рим на заседање Комисије за индустријску сарадњу са Италијом, 26. децембар 1969.

³⁰⁷ АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 7, бр. 48470, Годишњи извештај амбасаде из Рима.

³⁰⁸ Извоз југословенског текстила, односно памука и памучних тканина, у Италију није био под третманом либерализације, већ је био под системом „самоограничења“ и контингентан на тачно одређену количину која се могла из Југославије увести у Италију. Југославија је тражила или либерализацију и овог производа или повећање дозвољене количине за 10%.

државни званичници у Риму то нису чинили, изговарајући се веома тешком финансијском ситуацијом у којој се налазила Италија.³⁰⁹

Сва наведена питања о којима је Шнудерл разговарао са саговорницима у Риму разматрана су и током јануара 1970. приликом заседања Специјалног мешовитог политичко-економског комитета између Југославије и Италије. Разлог за активирање овог комитета била је жеља Београда да се посаветује са италијанском страном у погледу предстојећих разговора са ЕЕЗ, али и да уочи преговора са Бриселом покушају да се издејствују нека повољнија решења за горе наведена отворена питања из билатералних економских односа. Италијани су, мада невољно, пристали на заседање Комитета, уз напомену да би он требало да се одржи у атмосфери неформалне и пријатељске размене мишљења.³¹⁰

Резултати састанка Специјалног мешовитог политичко-економског комитета одржаног 23. јануара 1970 у Риму били су позитивни, јер је Италија обећала помоћ приликом решавања питања заштитне клаузуре, као и око постизања споразума за извоз говеђег меса из Југославије. Италијани, међутим, нису били много предусретљиви када је било речи о оним питањима која су задирали у њихове интересе. Тако Југословени нису наишли на разумевање по питању извоза југословенског кукуруза, уз обећање Италијана да ће пронаћи неко билатерално решење којим би се Југославији изашло у сусрет.

Када је Трговински уговор између Југославије и Европске економске заједнице коначно потписан 19. марта 1970. у Бриселу, Италија је сматрала да је одиграла одлучујућу улогу у олакшавању потписивања уговора.³¹¹ У том смислу је шеф италијанске дипломатије Моро на дан његовог потписивања упутио честитке

³⁰⁹ Како би илустровао тешкоће у којима се налазила Италија, Марио Педени је у разговору са амбасадором Прицом навео како је његова земља у таквим финансијским тешкоћама да није била у стању чак ни да издвоји суму од 4 милиона долара за зајам Сомалији. АМИП, ПА, к. 79, ф. 1, бр. 423545, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 13. јуна 1970.

³¹⁰ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 82, ф. 2, бр. 41133, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 12. јануара 1970.

³¹¹ ACS, Carte Moro, b. 133, Visita in Italia del presidente Tito. Elementi per le conversazioni alla Farnesina. У Италији се сматрало да је уговор са ЕЕЗ потписан како би се Југославији олакшало превазилажење економских тешкоћа у којима се налазила.

Тепавцу уз напомену да је позитиван резултат плод „заједничких напора“ Југославије и Италије.³¹²

Потписивањем уговора са ЕЕЗ, нарочито посебног протокола којим је привремено био регулисан извоз одређене категорије говеђег меса у земље чланице заједнице³¹³, донекле је ублажен највећи проблем у међусобној размени Југославије и Италије који се односио на пласман југословенских пољопривредно-прехрамбених производа на италијанско тржиште. Уговором, међутим, нису била решена сва питања која су интересовала Југословене, попут извоза југословенског кукуруза, дувана и вина. Како Италијани нису показивали превише воље да наведена питања реше билатералним разговорима, због заштите сопствених интереса, било је очито да ће Југославија и у будућности имати потешкоће да прода своје пољопривредне производе на ово тржиште.

С обзиром на то да је југословенски трговински дефицит са Италијом на крају 1969. године, упркос повећању извоза за 28, 2%, ипак износио 90,9 милиона долара, пред владе обе државе поставило се питање како решити овај највећи проблем у међусобним економским односима, који је све више попримао хронични карактер.³¹⁴ Тим пре јер Италија, као један од најважнијих партнера Југославије, није имала могућности да робни дефицит покрије неробним приходима попут дознака радника из иностранства или туризма, како је то било у случају односа Југославије са СР Немачком.³¹⁵ Штавише, у Италији су сматрали како су на секторима дознака радника и туризма интереси две државе били супротстављени.³¹⁶ Неробни прилив из Италије током 1969. године износио је 35 милиона долара. Он је умањио робни дефицит на око 55 милиона, али је укупни платни дефицит са Италијом у 1969., због ранијих дугова и кредита који су стизали на отплату, износио 114 милиона долара, док су укупна дуговања Италији по свим основама износила 477 милиона долара. Задатак је

³¹² АМИП, ПА, 1970. к. 227, ф. 5, бр. 411025, Телеграм Друге управе ДСИП-а упућен државном секретари који се налазио у Цакрти, 24. март 1970.

³¹³ Протокол се односио на олакшавање извоза „baby beef“ - а из Југославије у земље чланице ЕЕЗ.

³¹⁴ У току 1969. године укупна робна размена са Италијом износила је 543.5 милиона долара. Извоз је износио 226, 3 милиона долара, док је увоз из ове земље забележио раст од 18% и износио 317,2 милиона долара.

³¹⁵ АЈ, КПР, I-2/48-1, Припремни материјал за посету Јосипа Броза Италији.

³¹⁶ АСS, Carte Aldo Moro, b. 131, Visita di stato del presidente della Repubblica Socialista Federativa Jugoslavica Josip Broz Tito, Prospettive dell'economia Jugoslavia.

био отежан и чињеницом да је Европска економска заједница крајем 1969. године закључила прелазни период, па су земље чланице биле све мање самосталне у својим трговинским односима према државама нечланицама.

Решење за смањење дефицита, али и оздрављење економских односа у целини, обе државе виделе су у повећању југословенског извоза у Италију, првенствено путем развијања дугорочније индустријско-техничке сарадње у свим њеним видовима, посебно у онима који су обезбеђивали Југославији повећани извоз индустријских производа у Италију. Индустријска сарадња оцењена је као најперспективнији вид будућег развоја економских односа. Њом је требало да се још чвршће повежу привреде две државе и да се путем заједничког планирања и допуњавања производње омогући да се производи могу пласирати како на домаћа тако и на тржишта трећих земаља.³¹⁷ Овај вид сарадње добијао је на значају и због чињенице да је Италија била на првом месту на пољу економске, индустријске и техничке сарадње са Југославијом.

Приликом бројних сусрета између југословенских и италијанских државних руководилаца задужених за економске односе одржаних током 1970. године стално је наглашаван значај развијања овог сектора. Тако су савезни секретар за спољну трговину Мухамед Хоџић и министар спољне трговине Марио Загари током разговора у Риму 24. априла констатовали како даљи развитак економских односа треба тражити управо у индустријској сарадњи.³¹⁸ Истог мишљења била су и руководства појединих југословенских република, посебно оних које су имале развијену сарадњу са Италијом, попут Хрватске и Србије.³¹⁹ И у Италији су, такође, сматрали да је развитак индустријске кооперације један од најперспективнијих видова међусобне економске сарадње, како због тога што су италијанска предузећа

³¹⁷ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 61, ф. 2, бр. 420377, Економски односи са Италијом.

³¹⁸ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 86, ф. 5, бр. 417863, Извештај о путу савезног секретара за спољну трговину Мухамеда Хоџића на сајам у Милано и о разговорима са италијанским министром спољне трговине Марио Загари – ем у Риму у времену од 22-24. априла 1970.

³¹⁹ У извештају привредне коморе СР Хрватске из априла 1971. године каже се како је индустријска сарадња „одлучујући елемент“ будућег развоја економских односа две државе. (АМИП, ПА, к. 61, ф. 2, бр. 420377). Сличног мишљења били су и у Србији. Тако се у заједничком извештају Комисије за спољно-политичка и друга питања из односа са иностранством Републичког већа СР Србије и Комитета за односе са иностранством Републичког извршног већа од 25. новембра 1970. године о односима између СФРЈ и Италије каже да „путеве за проширење економске сарадње треба одлучније тражити у индустријској кооперацији и производној сарадњи уопште“. АМИП, ПА, 1970. к. 79, ф. 3, бр. 445299.

била најсроднија са југословенским и радо прихватана у овој земљи, тако и због чињенице да су две државе имале заједничку сувоземну и морску границу која је привредну сарадњу додатно подстицала.³²⁰

На путу успостављања блискије индустријско-техничке сарадње налазиле су се бројне препреке. Највеће су биле: избор повољних производних грана у којима би се развијала сарадња, проблем везан за финасирање међусобне сарадње и тешкоће везане за царинску и фискалну политику које су прешле у заједничку надлежност свих чланица ЕЕЗ.³²¹

У обе државе се појавила иницијатива да се преиспита постојећа, али и сагледа будућа комплементарност привреда како би се развила једна дугорочнија економско-индустријска сарадње. Целом овом послу требало је дати „политички импулс“, јер се није имало у виду само сагледавање могућности за сарадњу, већ и тешња интеграција две привреде. Оно што је било неопходно за наведени вид сарадње било је усклађивање средњорочних и дугорочних планова привредног развоја две државе.³²² Југословенска страна је сматрала како је један од проблема могао бити недовољно међусобно познавање привреда „са обостраним потребама и могућностима“ као и „можда извесно неповерење италијанских привредника у способност и спремност југословенске индустрије“.³²³ У том циљу Југославија је још током 1969. године предложила сусрет државних планера како би се ускладио будући развој привреда двеју држава.³²⁴

Италија је највише интересовања показивала за сарадњу на Јадранском мору. Сарадња на овом подручју интензивирала се у другој половини 60-тих када су две државе потписале неколико споразума. Прво је 1966. године потписан споразум о научној сарадњи који је обухватао и област океанографије, а Италијани су истакли интересовање за научну сарадњу у истраживању Јадрана. Споразум о разграничењу епиконтиненталног појаса потписан 1968. године био је 21. јануара 1970.

³²⁰ ACS, Carte Moro, b. 133. Visita in Italia del presidente Tito. Elementi per la conversazioni alla Farnesina.

³²¹ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 3, бр. 439496, Рим 30. октобар 1970.

³²² Исто.

³²³ АМИП, Па, Италија, 1970, к. 82, ф. 3, бр. 423022, Информација у вези са предстојећим V заседањем Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу са Италијом од 10. јуна 1970.

³²⁴ АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 7, бр. 48470, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1969. годину од 4. марта 1970.

ратификован што је пружио могућност за проширивање сарадње на истраживању и експлоатацији нафте и гаса. Још током преговора о закључењу Споразума Италијани су покренули питање заједничког истраживања и експлоатације морског дна.

Један од најважнијих споразума који се тичао Јадранског мора био је Споразум о риболову италијанских рибара у југословенским територијалним водама. Овај споразум је по својој суштини спадао у домен економских односа две државе, али је имао и велики политички значај. Још од првог споразума закљученог априла 1949. године, Југославија је свом западном суседу давала концесије за риболов италијанских рибара у југословенским територијалним водама, а заузврат је добила одређену новчану надокнаду-канон. За владу у Риму споразум је увек имао нарочиту политичку важност, пошто је омогућавао да део становништва Италије који се бавио рибарством на јадранској обали Апенинског полуострва на тај начин добије посао.³²⁵ Након првог споразума из 1949, током предесетих и шездесетих склопљено је још неколико са различитим роковима важења и могућностима да буду продужени.³²⁶ Последњи је био потписан априла 1969. са важношћу од три године односно до 31. децембра 1971, али без клаузуле о аутоматском продужењу.

Током 1969. године Италијани су са више страна, посебно приликом поменутих сусрета на највишем државном нивоу, покретали питање проширења и унапређења сарадње на Јадранском мору. Како је и на југословенској страни постојало интересовање за овај вид сарадње, чак и у самом државном врху, донета је одлука да се половином новембра 1969. године у Државном секретаријату за иностране послове одржи састанак са циљем да се чују ставови заинтересованих институција и република које су имале интерес за ову врсту сарадње.³²⁷ На састанку је одлучено да се у најзаинтересованијим установама: Државном секретаријату за народну одбрану (ДСНО), Савезном секретаријату за унутрашње послове (ССУП),

³²⁵ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепе Сарагата СФР Југославији октобра 1969, 15. септембар 1969.

³²⁶ Прво споразум из 1949. био је потписан на две године али је његова важност продужавана све до 1956. када је потписан нови споразум. Током 50-тих потписан је још један споразум и то 1958. године, да би био замењен новим уговором 1965. године. АМИП, ПА, 1973, ф. 47, бр. 430795. Информација о званичном предлогу италијанске владе за закључење новог споразума о рибарењу италијанских рибара у југословенским водама Јадрана и наша платформа за преговоре.

³²⁷ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 67, ф. 1, бр. 446583, Информација о питањима унапређења и проширења сарадње на Јадрану са Италијом од 14. фебруара 1970.

Савезном секретаријату за координацију научних делатности и Савезном секретаријату за привреду питање сарадње на Јадранском мору детаљније размотри и о томе обавести ДСИП.³²⁸

Војска је своје мишљење у виду промеморије упутила децембра 1969.³²⁹ Морнаричка управа, која је израдила документ, била је против отварања југословенских територијалних вода за стране истраживаче и отуђивања информација које су могле бити од важности за безбедност земље. Она је свој нагативан став образложила „принципијелним“ и разлозима војне природе, пошто је, по мишљењу војске, свако научно истраживање у себи садржало и војну компоненту. То се посебно односило на Италију која је као припадница НАТО-а имала „своја задужења“ за прикупљање података о Јадранском мору. У Државном секретаријату за народну одбрану сматрали су да је сарадња са иностранством била могућа једино изван југословенских територијалних вода. Остављена је, ипак, могућност да се одређени облици сарадње „у појединим локалитетима у територијалним водама који имају ограничени карактер“, попут бушења за нафту, могу дозволити, али само из учешће и домаћих установа и уз надзор војске.³³⁰ Сличне ставове заузео је и Савезни секретаријат за унутрашње послове.³³¹ На сасвим другачјим позицијама је био Савезни савет за координацију научних делатности. Савет је сматрао како је италијанској иницијативи требало посветити „знатну пажњу“, како због размене података и стручњака из ове области тако и због могућности да се добију међународна средства потребна за истраживања.³³²

Сумирајући сва мишљења различитих институција у ДСИП-у су донели закључке како је сарадња на Јадрану „неопходна“ из научних и привредних разлога, али да је требало водити рачуна о интересима одбране и безбедности земље. У Државном секретаријату за иностране послове нису делили неповерење према Италији коју су испољили ДСНО и ССУП, већ напротив сматрали су да

³²⁸ Исто.

³²⁹ АМИП, ПА, Италија, 1969. к. 73, ф.4, бр. 443 049, Промеморија за састанак у ДСИП-у по питањима проширења сарадње на Јадрану са Италијом.

³³⁰ Исто.

³³¹ АМИП, ПА, 1969, к. 73, ф. 4, бр. 443049, Допис Савезног секретаријата за унутрашње послове упућен ДСИП-у 19. децембра 1969.

³³² АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 67, ф. 1, бр. 446 583, Информација о питањима унапређења и проширења сарадње на Јадрану са Италијом од 14. фебруара 1970.

„добросуседски и пријатељски“ односи са овом земљом и дотадашња сарадња на овом подручју дају приоритет Италији у сарадњи на истраживању и експлоатацији Јадранског мора.³³³

Ипак, неусаглашеност „интереса, концепција и ставова“ на југословенској страни утицала је да се сарадња на овом пољу, посебно у области загађења Јадранског мора и у научно истраживачкој делатности - на чему су Италијани нарочито инсистирали - одвија веома споро. До помака ће доћи тек крајем фебруара 1972. године када су започели преговори о загађењу Јадранског мора.

Много конкретнија југословенско-италијанска сарадње на Јадрану била је везана за експлоатацију нафте и гаса. О овом виду сарадње годинама су интензивно водили разговоре ИНА и ЕНИ. Мада је и током 1970. године питање експлоатације нафте и гаса било актуелно, оно је све више почело да се поставља од стране политичара, а све мање од стране привредника, посебно италијанских. Тако је министар спољне трговине Марио Загари приликом разговора са Јосипом Брозом на Брионима 25. јуна 1970. нарочито нагласио жељу Италије да се на основу споразума о епиконтиненталном појасу закључи споразум о експлоатацији нафте и гаса у Јадрану и истакао да приликом разматрања овог питања „требају да буду у узети у обзир и политички интереси обеју земаља“.³³⁴ Како је Броз делио мишљење Загарија о значају сарадње на Јадрану обећао је да ће се лично заинтересовати за целокупан посао. Он је наложио државним органима да се цела ствар са овим послом испита, пошто је имао „поред економске и своју политичку садржину.“³³⁵ Међутим, упркос интересовању са највишег места и каснијих честих подсећања на политички значај кооперације ИНЕ и ЕНИ-а на Јадрану до реализације посла није дошло. Челни људи ИНЕ били су против тога да се истраживање Јадранског мора укључује у југословенско-италијанске разговоре о привредној сарадњи, пошто су желели да самостално изврше пробна бушења.³³⁶ Касније су преговарали са бројним нафтним

³³³ Исто.

³³⁴ АЈ, КПР, I-3-а/44-49, Пријем министра спољне трговине Марија Загарија, 25. мај 1970. Италијански министар је био мишљења да југословенска нафтна компанија не показује интересовање да сарађује са ЕНИ и да постоји опасност да америчке компаније добију одређене позиције на Јадранском мору.

³³⁵ Исто.

³³⁶ О одлуци да самостално искористе концесију за истраживање јадранског морског дна обавестили су и Јосипа Броза. АЈ, КПР, II-2/485, Пријем делегације СР Словеније, Београд 4.октобар 1970. године.

компанијама одлажући преузимање конкретних обавеза како би извукла што већу корист од будуће кооперације.³³⁷ ЕНИ је, са друге стране, пажљиво мотрио шта се дешава на плану истраживања Јадрана. Интерес италијанског гиганта за посао временом је опадао како због превеликих захтева ИНЕ које је постављала пред потенцијалне партнере тако и због чињенице да су налазишта нафте и гаса била много сиромашнија него што се у претходним годинама мислило.³³⁸

Још један облик дугорочне сарадње из области петрохемије, у који је Југославија желела да се укључи почетком 1970. године и који је остао нереализован, био је везан за ЕНИ. Радило се о изградњи гасовода који је требало да транспортује гас из СССР-а преко Чехословачке и Аустрије у Италију. Уговор о овом послу ЕНИ и Сојузнефтекспорт (Sojuzneftexport) склопили су децембра 1969. године.³³⁹ Ова вест била је сигнал словеначком Унион-гасу да покрене широку иницијативу код републичких и савезних органа да се испита могућност да се на гасовод прикључи и Југославија, односно Словенија. Тим више јер је Унион-гас током 1967 и 1968. године водио преговоре са италијанским партнерима да гасовод једним својим делом прође кроз Словенију и тако гасификује ову републику.³⁴⁰ Иницијатива је уродила плодом, те је током јануара 1970. године југословенска страна и званично показала интересовање да се укључи у пројекат гасовода. Италијани су, међутим, понудили могућност да се уместо прикључивања на већ одређену трасу, њен правац промени тако да гасовод у потпуности заобиђе Аустрију и уместо тога прође преко територије Мађарске и Југославије.³⁴¹ Да се ради о озбиљној намери ЕНИ-а потврдио је и италијански амбасадор Трабалца у разговору

³³⁷ Rosario Milano, „L’ENI e la Jugoslavia (1961-1971)“, *Aldo Moro, L’Italia Repubblicana e i Balcani* (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011, стр. 238. ИНА је током 1970. године преузела пробна бушења у заједници са Французима. (АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф.3, бр. 439 496). Заинтересованост за сарадњу са југословенском нафтном компанијом показао је и Шел.

³³⁸ R. Milano, *н. дело*, стр. 239; Да ЕНИ више није више показивао заинтересован за посао на Јадрану као претходних година приметили су и у ДСУП-у. АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф.3, бр. 439496.

³³⁹ R. Milano, *н. дело*, стр. 317.

³⁴⁰ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 82, ф. 2, бр. 412755, допис Унион-гаса упућен ДСИП-у 23. децембра 1970.

³⁴¹ АМИП, ПА, 1970, Италија, к. 82, ф. 3, бр. 436267, допис I управе ДСИП-а упућен амбасадама у Риму, Москви и Будимпешти – за личну информацију. У допису се наводи како је идеја потекла од ЕНИ. Милано у чланку о односима између ИНЕ и ЕНИ наводи, међутим, да је иницијатива потекла са југословенске стране и да ЕНИ није могао да мења трасу гасовода која је била утврђена уговором са СССР-ом. R. Milano, *н. дело*, стр. 317.

са Гранфилом јула месеца.³⁴² Ова идеја била је посебно актуелизована октобра исте године кад је ЕНИ преко свог директора за односе са јавношћу Ђузепеа Ратија (Giuseppe Ratti) покренуо живу активност како би се испитала могућност изградње гасовода преко Југославије и Мађарске.

Југословенска савезна влада је, такође, показала велику заинтересованост за наведени посао, па је формирала и посебну радну групу са задатком да испита потребе за гасом и могућност да гасовод прође кроз Југославију. Са југословенске стране директне преговоре са ЕНИ-јем водио је словеначки Петрол. Посао од кога се у Југославији много очекивало завршио се неславно, упркос чињеници да је и југословенска амбасада у Риму по налогу из Београда маја 1971. вербалном нотом указала италијанском МИП-у на посебан значај пројекта гасовода са гледишта економских односа две земље.³⁴³ Наиме, јула исте године, само дан пре него што је уговор са Аустријом објављен у штампи, италијанско Министарство иностраних послова и ЕНИ саопштили су званичном Београду да су се ипак определили за трасу гасовода која је била првобитно планирана и која је требала да прође кроз Аустрију. По мишљењу амбасадора Прице, који се и сам ангажовао како би гасовод прошао кроз Југославију, Италијани су се и пре почетка преговора са Југославијом већ били определили за Аустрију, али су из тактичких разлога искористили Југославију као „оруђе за уцену“ према Аустријанцима, док се Београд „уљуљкивао“ у лажним надама да може добити посао.³⁴⁴

Упркос чињеници да наведени крупни послови нису били реализовани, велики напори улагани током 1970. године да се повољна политичка клима искористи за даље развијање економских односа, посебно кроз проширење сарадње у домену индустријске кооперације дали су одређене резултате. Током године закључено је више послова индустријске кооперације, па се њихов укупан број до краја 1970. попео на педесет. То је имало утицаја и на југословенски извоз индустријских производа који је порастао за неколико процената и износио 35%

³⁴² АМИП, ПА, 1970, Италија, к. 78, ф. 8, бр. 427023, Белешка о разговору између Гранфила и Трабалце од 9. јула 1970.

³⁴³ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај амбасадe у Риму за 1971. годину, 26. фебруар 1972.

³⁴⁴ Исто.

укупног извоза у Италију.³⁴⁵ Италија је била на првом месту у укупном југословенском извозу са учешћем од 15,2 % и износом од 254,7 милиона долара, што је представљало повећање од 13% у односу на претходну годину. То је био знатно повољнији резултат у односу на оне које је Југославија остварила према осталим државама Западне Европе.

Међутим, стари проблем са југословенским дефицитом није био решен. Штавише, током 1970. године дефицит је порастао за више од 30 милиона долара у односу на 1969. годину и износио је преко 123 милиона. Разлог је био повећани увоз из Италије који је чинио око 13% од укупног југословенског увоза и износио је 377,9 милиона долара, што је италијанску државу смештало на друго место одмах иза СР Немачке. Дефицит је, као и претходних година, био донекле ублажен неробним приливом у износу од око 35 милиона долара.³⁴⁶

2.5 Сарадња на међународном плану

Паралелно са настојањима да унапреде економске односе, Југославија и Италија настојале су прошире и продубе контакте и на пољу међународне сарадње. Како је напред детаљно образложено, један од главних „плодова“ блиских међудржавних односа остварених након Чехословачке кризе био је обogaћивање подручја сарадње контактима и разменом гледишта о крупним светским питањима.

Непосредно након посете председника Сарагата, Државни секретаријат за иностране послове наложио је амбасди у Риму да пажљиво мотри на све спољнополитичке потезе које је повлачио западни сусед. Области у којима је Југославија видела могућност да сарађује са Италијом били су проблеми Европе, нарочито организовање европске конференције о безбедности и сарадњи, потом област Медитерана, могућност сарадње у Уједињеним нацијама везаним за

³⁴⁵ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 2, бр. 47 543, Извештај о VI заседању Мешовитог комитета за привреду, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије одржаном у Риму 1. и 2. децембра 1970.

³⁴⁶ АМИП, ПА; Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај за 1971, 26. фебруар 1972.

разоружање, као и друга подручија на којима су две државе могле да развијају заједничке акције.³⁴⁷

Настојања да се успоставе ближи контакти са Италијом уклапала су се у широку и веома динамичну спољнополитичку активност коју је Југославија почела да спроводи од краја 1969. године и чији је носилац био Јосип Броз. У њеном средишту било је даље развијање политике несврстаности, пошто је по процени југословенског државног врха затегнута ситуација у свету захтевала активније ангажовање земаља овог покрета.³⁴⁸ У намери да активира несврстане Броз је у првој половини новембра посетио Алжир и разговарао са председником Хуари Бумедијеном, а још живљу активност предузео је 26. јануара 1970. када је започео велику афричку турнеју приликом које је посетио осам земаља овог континента.³⁴⁹ Циљ путовања био је да унапреди билатералне односе, нарочито економске, али и да се постигне договор око сазивања конференције покрета несврстаних која је требало да се одржи током године у некој од земаља Африке.³⁵⁰ Врхунац ове активности било је заседање Треће конференције несврстаних које се током септембра одржало у замбијској престоници Лусаки. Још једна од важних југословенских преокупација било је стање на Средоземљу и Блиском истоку, где се сукоб између Израела и Арапа током 1970. године поново распламсавао.³⁵¹

Упоредо са залагањем да ојача утицај покрета несврстаних Југославија је наставила да интензивно развија и своју европску политику. Како закључује Љубодраг Димић, ову политику чинило је неколико важних саставница: оријентација на јачање односа са свим европским државама, подршка иницијативама које су имале за циљ да развијају сарадњу међу земљама Европе и да воде попуштању затегнутости. Важан елемент било је становиште да европска безбедност не треба да

³⁴⁷ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 68, ф.9, бр.443357, Закључци разговора са другом Мочивник Радком, министром-саветником Албасаде СФРЈ у Риму, одржаних 11. и 12. новембра 1969.

³⁴⁸ Љ. Димић, „Година 1968 –исходиште нове југословенске политичке оријентације...“, стр. 357.

³⁴⁹ Тито је турнеју започео посетом Танзанији (од 26. јануара до 2. фебруара); посетио је Замбију (од 2. до 9. фебруара); Етиопију (од 10. до 12. фебруара); Кенију (од 12. до 20. фебруара); Судан (од 20. до 23. фебруара); Египат (од 23. до 25. фебруара). Путовање је окончао након посете Либији у којој је боравио од 25. до 27. фебруара. ТНО, FCO, 28/1629, Yugoslavia: Annual Review for 1970.

³⁵⁰ Marko Vrhunec, *Šest godina sa Titom*, стр. 63.

³⁵¹ Тито се плашио како би „ескалација“ сукоба на Блиском истоку могла „јако погодити“ Европу „која већ сада има велике штете, на пример, због затварања Суеца.“ АЈ, КПР, II-2/483, Пријем Јанеза Становника, Београд 23. 9. 1970.

буде само ствар договора Великих сила и војних блокова, као и покретање властитих иницијатива како би се превазишла подељеност Европе на блокове.³⁵² Броз је био „одлучни“ противник решавања питања европске безбедности са блоковских позиција и свесрдно се залагао за „мултилатерални приступ“.³⁵³ При спровођењу једне овакве политике у дело, југословенски председник је сматрао да је један од најпогоднијих партнера била управо Италија.³⁵⁴

По оцени ДСИП-а италијанска дипломатија се и током 1970. године ослањала на „константе“ своје спољне политике: ослонац на НАТО и САД, „верност“ Европској економској заједници и „визији политичког уједињења Западне Европе“.³⁵⁵ Поред наведеног Италија је била „животно“ заинтересована за Медитеран, али се у ДСИП-у учавало како је интерес за овај простор био још наглашенији него раније.³⁵⁶ Као и у претходном периоду показивала је аутономнији приступ решавању појединих проблема, залагала се за сарадњу малих и средњих држава и развијала контакте са земљама Трећег света.³⁵⁷

Званичницу у Риму гледали су на суседну Југославију као на партнера са којим се могло разговарати о важним међународним темама које су интересовале обе државе. То се посебно односило на подручје Европе и Медитерана, с обзиром на чињеницу да су обе државе сматрале како је Средоземље заправо наставак-југ Европе, те да је безбедност европског континента неодвојиво везана за успостављање мира на Медитерану и Блиском истоку.³⁵⁸ Истовремено, Италијани су гледали на сарадњу са Југославијом и у контексту могућности да на тај начин афирмишу своју политику према свету несврстаних земаља.

За разлику од Југославије, сусед са друге стране Јадранског мора је током 1970. године био је закупљен бројним унутрашњим тешкоћама које су успоравале

³⁵² Љ. Димић, „Година 1968 –исходиште нове југословенске политичке оријентације...“, стр. 361-362.

³⁵³ „Како се може замислити европска безбедност на бази блокова?“ питао се Броз и закључивао: „Европска безбедност је могућа само без блоковске поделе и на бази међусобног споразумевања и сарадње“. АЈ, КПР, II-2/483, Пријем Јанеза Становника, Београд 23. 9. 1970

³⁵⁴ Исто. Становник је, међутим, нагласио како је за Италију „теже казати како мисли“, пошто је била „парализирана“ на дипломатском плану, због својих унутрашњих трзавица.

³⁵⁵ АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 7, бр. 48470, Информација о међународном положају и спољној политици Италије и југословенско-италијански односи; АЈ, КПР, I-2/48-1, Монографија о Италији.

³⁵⁶ АЈ, КПР, I – 5 – б/44-15, О програму нове италијанске владе, 20. мај 1970.

³⁵⁷ АЈ, КПР, I-2/48-1, Припремни материјал за посету Јосипа Броза Италији.

³⁵⁸ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 5, бр 446 250, Информација о југословенско-италијанским односима, 21. децембар 1970. године.

активности на спољнополитичком плану.³⁵⁹ Упркос дугом периоду владине кризе који је обележио највећи део године, спољна политика Италије није мењала правац, захваљујући чињеници да је место шефа дипломатије све време било у рукама једне личности - Алда Мора. Посебно интересовање Мора је показивао за стање на Медитерану и Блиском истоку, те је настојао да развије живу дипломатску активност према овом подручју. Током јануара посетио је Мароко, у априлу се обрео у званичној посети Турској, а следећег месеца разговарао је са египатским председником Гамалом Абдел Насером. У јуну је примио Абу Ебана, првог министра иностраних послова Израела који је посетио Италију, док је почетком септембра био у службеној посети Тунису, истог месеца министар спољних послова Египта Ријад је посетио Рим, а Мора је отпутовао у Иран.³⁶⁰ Активност италијанског шефа дипломатије резултирала је и са две конкретне иницијативе: прва се односила на увођење селективног ембарга на испоруке наоружања и формирање комитета који би то надзирао, а друга на иницијативу за отварање Суецког канала. Мада је Италија наставила да води своју политику „еквидистанце“ у односу на израелско-арапски сукоб на Блиском истоку,³⁶¹ како је 1970. година одмицала била је све приметнија тенденција окретања ка арапском свету.³⁶² Приближавање Арапима нису покварила

³⁵⁹ Након динамичних покушаја Ненија да унесе живост у спољнополитичке активности, Италија је од краја 1969. године, по мишљењу појединих италијанских историчара, ушла у период „апатије и умора“. G. Mammarella e P. Sacace, *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri*, Editori Laterza, 2008, стр. 227; Сличне ставове дели и Антонио Варсори. (Antonio Varsori, *L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992*, Editori Laterza 1998, стр. 174, 182.) Серђо Романо сматра да је током седамдесетих спољна политика Италије често била „колебљива и безбојна“. (Sergio Romano, *Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi*, RCS Rizzoli Libri S.p.A., Milano, стр. 162). Насупрот овим ставовима у једном извештају југословенског секретаријата за иностране послове наводи се како је у наведеном периоду започео период „тихе дипломатије“ који је допринео да Италија „буде више присутна и што боље прихваћена на свим подручјима“. АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 57, ф.18, бр. 46933, Подсетник за консултације саветника савезног секретара Ђ. Нинчића са МИП-ом Италије 15. марта 1972.

³⁶⁰ Luigi Vittorio Ferraris (a cura di), *Manuale della politica estera italiana 1947-1993*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1996, стр.266-267.

³⁶¹ Elena Calandri, „Il Mediterraneo nella politica estera italiana“, in: *Tra guerra fredda e distensione* (a cura di) Agostino Giovagnoli e Silvio Pons, Rubbettino, 2001, стр.365. У југословенском државном секретаријату су, такође, оцењивали политику Италије према Блиском истоку као политику еквидистанце. АЈ, КПР, I-2/48-1, Припремни материјал за посету Јосипа Броза Италији.

³⁶² Дobar приказ политике Италије према Медитерану и Блиском истоку током 1970. године дао је британски амбасадор у Риму П. Ф. Хенкок у извештају „Italy: the Middle East and the Mediterranean“ који је 19. октобра 1970. упутио у Foreign and Commonwealth Office. TNA, FCO, 33/1094.

ни дешавања у Либији, где је нова власт на челу са пуковником Муамером ел Гадафијем јула 1970. започела национализацију имовине Италијана у тој држави.³⁶³

Дијалог Италије и Југославије о најважнијим међународним проблемима започет половином 1969. наставио се веома интензивно током 1970. године, пре свега у оквиру консултација на нивоу министарстава иностраних послова. Током маја у Београду је боравио Роберто Дучи, а истим поводом у првој половини септембра у Риму је био подсекретар ДСИП-а Милорад Пешић. Теме о којима се разговарало биле су: Европа и европска безбедност и сарадња, односи на Балкану, Блиски исток, Средоземље и ситуација у југоисточној Азији. О значају које су обе стране придавале овим сусретима говори и чињеница да је током боравка у Београду са Дучијем разговарао Тепавац, док је Пешића у Риму примио Алдо Моро.³⁶⁴ Приликом ових сусрета разматране су и могућности заједничког и координираног деловања у оквиру Уједињених нација и Европе, а Италија је током разговора тражила подршку Југославије за кандидатуру за чланство у Савету безбедности ОУН.³⁶⁵

Италија је, такође, била заинтересована за користи који би несврстана Југославија могла да јој пружи у отварању према неким државама Трећег света. То се посебно односило на простор Африке. У том смислу важна је била посета државног подсекретара за иностране послове Мариа Пединија који је у Београд допутовао половином маја 1970. године. Мада је примарни циљ посете било гостовање на Институту за међународну политику и привреду, где је одржао предавање, Педини је имао и низ сусрета са водећим људима југословенске дипломатије укључујући савезног секретара Тепавца и његовог заменика Антона Вратушу.³⁶⁶ У разговорима о стању на Блиском истоку и Медитерану, Педини је

³⁶³ Након што је 1. септембра 1969. године освојио власт у Либији Гадафи донео је одлуку 21. јула 1970. да изврши национализацију имовине Италијана који су живели у овој северноафричкој земљи. L. V. Ferraris, *н. дело*, стр. 226 – 227.

³⁶⁴ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 417614, Информација о консултацијама између функционера Државног секретаријата за иностране послове и италијанског Министарства иностраних послова; Исто, ф. 2, бр. 433 925, Телеграм из Рима упућен Београду 9. септембра 1970. Моро је примио на разговарао Пешића и амбасадора Прицу, мада је у том тренутку био на годишњем одмору.

³⁶⁵ Одговор званичног Београда био је позитиван, а италијанска кандидатура гледана је „са симпатијама“. АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 2, бр. 434 188, Телеграм из Рима упућен Београду 12. септембра 1970.

³⁶⁶ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 48 982/2у, допис ДСИП-а упућен амбасади у Риму 21. маја 1970.

говорио о интензивирању односа са Египтом и плановима за велике пројекте које је Италија имала у овој држави.³⁶⁷ Нагласио је како би италијански политички и привредни кругови повољно гледали на учешће Југославије у овим активностима. Сматрао је како је Италија и Југославија уместо конкуренције требало да сарађују и заједнички улажу у Африку. Исто тако залагао се и за помоћ Југославије приликом италијанског отварања према Источној Европи. Пединијева идеја била је да југословенска предузећа заједнички наступају у Африци и земљама Трећег света.³⁶⁸ За југословенско-италијанску сарадњу на тржиштима трећих земаља залагао се и Марио Загари приликом посете Југославији крајем јуна. У већ поменутом сусрету са Титом изнео је и могућност да две државе заједнички наступају на тржиштима трећих земаља.³⁶⁹ Он је покренуо и тему отварања Суецког канала, као проблема који је погађао обе државе.³⁷⁰

Као и у претходном периоду две државе су биле нарочито заинтересоване да сарађују на решавању сукоба на Блиском истоку.³⁷¹ У Риму су сматрала како су позиције Југославије по овом питању биле веома блиске италијанским и да постоји простор за заједничку акцију, посебно због чињенице да су Југословени били у блиским односима са египатским руководством. Штавише, Италија је видела могућност да се преко Југославије још више приближи Египту и одигра посредничку

³⁶⁷ Педини је говорио о зајмовима које Италија намерава да одобри Египту, изградњи нафтовода Суец-Александрија и другим пројектима. АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 48982, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове Антуна Вратуше и државног подсекретара за иностране послове Италије Марио Педини 18. маја 1970.

³⁶⁸ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 48982, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове Антуна Вратуше и државног подсекретара за иностране послове Италије Марио Педини 18. маја 1970; Исто, допис ДСИП-а упућен амбасади у Риму 21. маја 1970.

³⁶⁹ АЈ, КПР I -3- а/44-49, Пријем министра спољне трговине Марија Загарија 25. јуна 1970.

³⁷⁰ Мада у забелешци о разговору нема речи о Суецу, да је проблем отварања канала био присутан у разговору сазнајемо на основу разговора које је Тито дан након сусрета са Загаријем водио са делегацијом Босне и Херцеговине на Брионима. (АЈ, КПР II-2/472, Пријем делегације БиХ 26. јуна 1970 на Брионима.). Губитак који је Италија претрпела затварњем канала био је огроман. По процени Алда Мора, у периоду од 1967. до 1971. износио је милијарду долара. Luciano Tosi, „Per una nuova comunità internazionale. La diplomazia multilaterale di Aldo Moro“, *Aldo Moro, L'Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luziano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011, стр.46.

³⁷¹ АЈ, КПР, I-2/48-1, Припремни материјал за посету Јосипа Броза Италији. Приликом боравка на консултацијама у Београду Дучи се у разговору са Тепавцем нарочито интересовао за ставове Југославије по питању Блиског истока, због предстојеће посете Мора Египту. (АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 417614, Информација о консултацијама између функционера Државног секретаријата за иностране послове и италијанског Министарства иностраних послова). Након посете италијанска страна је уручила Београду *aide memoire* о разговорима које је италијански шеф дипломатије водио у Каиру са Насером. АЈ, КПР, I-2/48-1, *Aide memoire* италијанског МИП-а о разговору Насер-Моро.

улогу у успостављању ближег контакта између ове северноафричке државе и САД.³⁷² У настојањима да се активно укључи у решавање блискоисточних проблема Италија је јуна сондирала терен и за слање трупа ОУН на границу између Либана и Израела у време када су ове државе започеле оружани сукоб и при томе је рачунала на сарадњу са званичним Београдом.³⁷³

Са друге стране, тражила је помоћ и посредовање Југославије у решавању проблема које је имала са Либијом. Амбасадор Трабалца је 3. августа, на основу инструкција владе, обавестио Југославију о тешком положају у коме су се нашли италијански грађани након што им је либијска власт национализовала имовину. Амбасадор је „замолио“ владу у Београду да „обзиром на пријатељство које везује Италију и Југославију“ покуша да посредује код либијских званичника како би се ситуација решила.³⁷⁴ Излазећи у сусрет овом захтеву Југославија је интервенисала у Триполију на чему јој је званични Рим захвалио.³⁷⁵

Упркос много крупних речи о потреби да се сарађује на ширем међународном плану, које су се могле чути са обе стране, конкретних заједничких акција готово да није било. Отуда се очекивало да нови импулс пружи посета Јосипа Броза Италији, али је она од фебруара 1970. када су била прва сондирања стално одлагана. Коначно, баш у време када је италијанска дипломатија настојала да пронађе начин да заштити своје становништво у северној Африци и у томе тражила помоћ и од Југославије, донета је одлука о термину посете. Наиме, на Апенинском полуостру је почетком августа 1970. решена још једна криза владе коју је изазвала оставка премијера Мариана Румора.³⁷⁶ Председник Сарагат је првих дана августа мандат за састав нове владе поверио још једном демохришћанину Емилијану Коломбу. Већ на својој првој

³⁷² Ово размишљање базирало су на информацијама које су добијали од југословенске стране и по којима је Египат показивао незадовољство због совјетског присуства у земљи, те да су у Каиру тражили неки други „канал“ за разговоре са САД и да су притом имали у виду Италијане као могуће посреднике. ACS, Carte Moro, b. 131, Visita di stato del Presidente Jugoslavo. Scambi di vedute sulla situazione mondiale. Elementi di conversazione.

³⁷³ АЈ, КПР, I-5-6/44-15, Забелешка о разговору државног подсекретара у ДСИП-у Милорада Пешића са италијанским амбасадором Фолко Трабалца, 9. јуна 1970.

³⁷⁴ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 429712/4У, Телеграм ДСИП-а упућен амбасади у Риму 5. августа 1970.

³⁷⁵ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 429883, Забелешка о разговору подсекретара М. Пешића са италијанским амбасадором Ф. Трабалца, 17. август 1970.

³⁷⁶ Мариано Румор поднео је оставку 6. јула након само сто дана од формирања владе. TNA, FCO, 33/1089, telegram from Rome to London, 6 July 1970.

седници одржаној 7. августа новоизабрана влада донела је одлуку да се да се посета југословенског председника организује у првој половини децембра, што су званичници у Београду прихватили.³⁷⁷

³⁷⁷ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 429809, Забелешка о разговору заменика државног секретара А. Вратуше са амбасадором Републике Италије Ф. Трабалцом од 10. августа 1970; Исто, бр. 429883, Забелешка о разговору подсекретара М. Пешића са италијанским амбасадором Ф. Трабалцом 17. августа 1970.

ПОГЛАВЉЕ 3

Посета Јосипа Броза Италији и актуелизовање питања разграничења

3.1 Поверљиви разговори Перишић-Милези Ферети

Посета Италији и Ватикану уклапала се у настојања Јосипа Броза да још више повећа југословенску присутност у Европи. Апенинско полуострво је требало да буде последња станица на великој турнеји коју је Броз започео октобра 1970. године посетом Белгији, а потом наставио обиласком Луксембурга и Холандије, те сусретима са француским председником Жоржом Помпидуом (Georges Jean-Raymond Pompidou) у Паризу и канцеларом СР Немачке Вилијем Брантом у Бону.³⁷⁸ Југословенски државни званичници имали су велика очекивања од предстојеће посете Италији и истицали су како је она „далеко значајнија“ од осталих посета европским државама, јер је Италија била највећи југословенски сусед, што је развој добрих билатералних односа био „стар“ тек петнаестак година и, коначно, јер је ово била прва званична посета Тита суседној држави.

Од посете се очекивало да буде место где ће две државе на највишем нивоу разменити ставове о важним међународним темама. У све затегнутој ситуацији на Блиском истоку и Медитерану, која се очитовала у појачаним притисцима двеју супер сила на овом простору и јачањем блоковске политике, Југославија је нарочито настојала да развије добре односе са својим суседима. То јој, међутим, није нарочито

³⁷⁸ Јосип Броз није имао намеру да иде у службене посете Француској и СР Немачкој, већ само на разговор са водећим људима ових земаља. (АЈ, КПР, II-2/483, Пријем Јанеза Становника, Београд 23. 9. 1970). Са Вилијем Брантом срео се у Бону 11. октобра на повратку из званичне посете Белгији и Луксембургу (у Белгији је боравио од 6 до 9 октобра, а у Луксембургу од 9 до 11. октобра) и са њим провео пет сати у разговору. Са Помпидуом се састао у Паризу 23. октобра на повратку из Холандије у којој је боравио од 20 до 23. октобра. (TNA, FCO, 28-1629 Annual review for 1970; Исто, FCO 28-1180, Visit of president of Yugoslavia to Western European countries.) Италијанска штампа пажљиво је пратили интензивну спољнополитичку активност Југославије. Посебно пажњу привукла је посета председника САД Никсона Југославији септембра 1970. и сусрет Јосипа Броза са Вилијем Брантом. Сусрет са канцеларом СР Немачке и целокупна европска турнеја посматрана је кроз призму већег ангажовања Југославије у европској политици. Општа оцена била је да Југославија представља „квалификованог посредника између двају блокова и несврстаних.“ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 102, ф. 3, бр. 438708, Телеграми из Рима упућен ДСИП-у 14. октобра 1970.

добро полазило за руком. Спор са Бугарском око македонског питања и страх да иза свега стоје Совјети, спора нормализација односа са Албанијом и извесно погоршање односа са Аустријом учинили су да се на посету суседној и пријатељској Италији гледало као на „значајан прилог“ јачању међународног положаја земље и „учвршћивање“ сопствене безбедности. У Београду су сматрали како је стабилна и независна Југославија из истих разлога била и у интересу Италије, али и да се уклапала у шире интересе Атланског пакта на простору Балкана и Медитерана.³⁷⁹ И у Италији су очекивали од предстојеће посете да допринесе бољој сарадњи на међународном плану. Отуда су у Риму настојали да се током сусрета два председника највише пажње посвети управо овим темама.³⁸⁰

Поред разговора о међународним темама обе државе слагали су се са тим да се током посете разговара и о билатералним питањима, у складу са праксом коју су примењивали и приликом ранијих сусрета високих државних званичника. Док су Италијани под тим подразумевали широк спектар тема из области политичке, привредне и културне сарадње, Југословени су, поред наведеног, имали на уму да у агенду уврсте и нерешена питања из међудржавних односа, каква су била коначно међудржавно разграничење и решавање питања статуса словеначке мањине у Италији. Штавише, како се време посете приближавало они су желели да посета југословенског председника не буде манифестационог карактера, већ да послужи како би се нека од спорних питања коначно и решила. На овакву одлуку званичнике у Југославији упућивали су резултати „експлоративних“ разговора Звонка Перишића и Милези Феретија о „пакету 18 тачака“, који су се у тајности водили готово две године и у вези са тим изјаве појединих италијанских државних званичника.

Након успешно завршене посете председника Сарагата Југославији октобра 1969. године и одлуке шеф италијанске дипломатије Мора да се наставе поверљиви „експлоративни“ разговори, Милези Ферети и Перишић састали су се у првој половини новембра 1969. у Новој Горици.³⁸¹ На овај састанак - четврти по реду од

³⁷⁹ АЈ, 507-IX-48/I-475, Анализа припрема за посету председника СФРЈ Италији и предлог за нашу даљњу акцију 19. јануар 1971.

³⁸⁰ М. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 54.

³⁸¹ Састанак у Новој Горици одржан је од 7. до 13. новембра за време заседања Мешовите комисије за малогранични промет. АЈ, КПР, I-5-6/44-14, Информација о поверљивим разговорима о разграничењу и другим отвореним питањима с Италијом, 27. новембар 1969.

1968. године – Милези Ферети је дошао са инструкцијама да, као и раније, са југословенским представником настави рад користећи као параван заседања југословенско-италијанских мешовитих комисија у којима су он и Перишић били председници и да у року од два до три месеца посао приведу крају. Након тога требало је да пред владе обе државе поднесу завршни извештај са предлозима за решење питања из „пакета 18 тачака“.³⁸²

Након састанка у Новој Горици састали су се још три пута и то децембра 1969. године у Београду, као и јануара односно фебруара 1970. у Риму.³⁸³ Резултати свих дотадашњих разговора о „пакету 18 тачака“, који су започели још новембра 1968. године, показали су да је за Југославију најзначајнији добитак било одрицање Италије од тезе о провизорности граница по МОС-у и прихватање разграничења целокупне границе од тремеђе са Аустријом на северу до Јадранског мора на југу. На преосталим спорним секторима у укупној дужини од 24 километара најспорније су и даље биле три тачке које су биле предмет расправа и приликом преговора вођених у првој половини 60-тих. На северу то је био Коловрат који је због своје стратешке важности био предмет дугих дискусија, али коначно решење није нађено.³⁸⁴ Друга спорна тачка био је сектор Саботина, где је југословенска страна успела да испослуже да се преко италијанске територије и о трошку Италије у будућности сагради пут као најкраћа веза између Нове Горице и области Брда која је била насељена словеначким становништвом. Италијани су, као и у прошлости на овом сектору затражили територијалну концесију за изградњу акумулационог базена на реци Сочи којим би се наводњавала област Фриулија.

Трећи спорни сектор разграничења био је Тршћански залив. Обе стране су настојале да границу територијалних вода у заливу помере што даље од своје обале и на тај начин омогуће лакши развој својих лука: Италијани Трста, а Југословени

³⁸² Исто.

³⁸³ АЈ, КПР, I-5-6/44-15, Информација од 25. марта 1970.

³⁸⁴ Перишић и Милези Ферети разрадили су три могуће варијанте које су требале да послуже како би се нашао компромис. Радило се заправо о томе ко ће контролисати два врха на Коловрату: Нагној и Поклабуц. Први предлог био је да врх Нагној контролише Југославија, а да Поклабуц буде под заједничком контролом; Други предлог је био да Нагној буде заједнички, а Поклабуц припадне Југославији и трећи да оба врха буду под заједничком контролом. Исто.

Копра.³⁸⁵ Југословенска страна је, у настојању да добије што повољнију границу у заливу, условљавала прихватање захтева Италије да се дозволи слободан пролаз италијанских ратних бродова код острва Палагруже добитком у Тршћанском заливу. Италија је, са друге стране, своје уступке у заливу условљавала добијањем територије на простору бивше зоне Б у области Миља (Muggia) како би проширила индустријску зону Трста. Овај захтев имао је своје економско оправдање, али и политички значај, будући да је то значило и повратак дела територије коју је Италија изгубила потписивањем Меморандума о сагласности.³⁸⁶ Италија је захтевала још једну територијалну концесију и то на сектору око Горице у близини будућег граничног прелаза Вртојба (Valico di S. Andrea) у циљу проширивања индустријске зоне овог града.³⁸⁷ Сва три наведена територијална захтева Италија је тражила под изговором да је то било у интересу пограничног становништва. Југословенска страна се противила територијалним концесијама, али је била заинтересована за индустријску кооперацију и улагање италијанског капитала у оквиру већ постојећих индустријских зона својих градова Копра и Нове Горице.

Поред проблема међудржавног разграничења Перишић и Милези Ферети расправљали су и о осталим питањима која су била везана за границу. У ову групу спадала су: питање држављанства, имовине, судбине МОС-а и питања регулисања статуса националних мањина.³⁸⁸ Најтеже решиво било је питање мањина. Како се дефинитивним регулисањем границе стављао ван снаге Меморандум о сагласности, иста судбина односила се и на његове додатке. Најважнији је био Специјални статут којим је било регулисано питање националних мањина. Мада су Перишић и Милези Ферети у седам дотадашњих сусрета само „дотакли“ овај проблем било је очито да две државе наступају са потпуно различитих позиција. Југословени су настојали да

³⁸⁵ Италијани су у преговорима одустали од почетне позиције по којој је требало да две трећине залива добије Италија, а једну трећину Југославија. Милези је као компромис понудио деобу по критеријуму средишње линије (медијане), али је Перишић инсистирао на принципу екви дистанце од најистуренијих тачака на обали, стим да се од тог принципа одступи на крајњој тачки унутар залива како би и Трст и Копар имали једнаке услове непосредног прилаза својим лукама. Исто.

³⁸⁶ Италија је мотивисала потребу за добијањем ове територијалне концесије и због задовољења потребе за изворима воде који су се налазили на подручју Рио Оспо (del Vallone dell'Ospos) и Рижарна (Val Rosandra). Исто.

³⁸⁷ За разлику од уступака на простору бивше Зоне Б које је одбијала, Југославија је била спремна да уступи овај део територије, али под условом да заузврат добије неку концесију, попут прихватања да се Горица отвори за међународни робни промет. Исто.

³⁸⁸ Исто.

питање мањина укључе у будући билатерални споразум. При томе су имали у виду целокупну словеначку мањину која је живела на простору Италије, а не само оне који су уживали права по Специјалном статуту. Италијани су, са друге стране, након искуства са другим мањинама, посебно аустријском у Јужном Тиролу, били против билатералног споразума и инсистирали да се мањинско питање реши унутрашњим законодавством земље у којој је мањина живела.³⁸⁹

Трећа група питања из „пакета 18 тачака“ у коју су спадала питања међусобне сарадње преговарачи су разматрали тек овлаш и постигли сагласност да се у будућем глобалном споразуму она могу споменути, али да се глобални споразум њима не оптерећује.³⁹⁰ Из овог комплекса Италија је највише пажње посветила могућности да се на југословенској територији у близини Копра направи један интерконтинентални аеродром који би био изграђен заједничким средствима и којим би управљале обе државе.

Мада је и приликом сусрета у фебруару 1970. Милези Ферети поново нагласио интерес италијанске стране да се разговори заврше у што краћем року, унутрашња криза италијанске државе и више промена влада током прве половине 1970. године учиниле су да се преговори наставе тек 6. јула. У међувремену, Перишић и Милези Ферети поднели су током априла својим владама извештај о току преговора. Комисија СИВ-а за националну безбедност и односе са иностранством је на седници одржаној истог месеца одобрила Перишићев извештај, али уз напомену да треба да заврше експлоративне разговоре, издвоје из „пакета 18 тачака“ она питања која су се могла решавати независно од разграничења и фокусирају се само на „кључне тачке“ будућег глобалног споразума, те да о постигнутим резултатима поднесу заједнички извештај својим владама. Након тога требало је да се започну званични преговори на нивоу влада.³⁹¹

³⁸⁹ АЈ, КПП, I-5-6/44-15, Информација од 20. маја 1970.

³⁹⁰ Трећу групу питања чинио је читав низ иницијатива за сарадњом коју је већином предложила Италија. У ову групу спадало је следеће: предлог сарадње између луке Трст и лука Копар и Ријека; ревизија постојећег споразума о риболову у јадранским територијалним водама; иницијативе за истраживање нафте и гаса на Јадрану и бројни други видови сарадње на Јадранском мору; сарадња при изградњи циклосинхотрона у Добердобу (Doberdo del Lago); сарадња при изградњи аутопутева и туристичких објеката, проширење постојећег уговора о малограничном промету итд. АЈ, КПП, 837, I-5-6/44-15, Информација од 25. марта 1970.

³⁹¹ АЈ, КПП, I-5-6/44-15, Информација од 20. маја 1970.

Током јулског састанка Перишић и Милези Ферети су се „у начелу“ договорили да „растерете“ пакет од споредних питања и за владе припреме извештај само о кључним питањима: разграничењу, мањинама, држављанству и имовини. У време трајања састанка дошло је, међутим, до поменуте оставке Руморове владе, па је министар Моро предложио да се разговори наставе тек на јесен.³⁹² Последњег дана сусрета 9. јула преговараче је примио Дучи и по налогу Мора пренео оцену да су поверљиви разговори „у толикој мери приближили изгледе за решење границе и других питања“ да се дошло у фазу када треба „донети политичке одлуке“ како би се решило ово питање.³⁹³ Заправо, већ почетка фебруара приликом разговора између амбасадора Прице и Гаје, генерални секретар Фарнезине је на помен посете Јосипа Броза Италији подвукао како би „требало размислити“ да се том приликом нешто уради и око тајних разговора, односно, да постоје услови да се том приликом изврши „неки акт, или нека уопштена декларација“ која би дала „нови елеменат“ у односима између Југославије и Италије.³⁹⁴ У истом смислу је говорио и Салициони (Angelo Salizzoni), саветник Мороа, приликом консултација двају министарстава иностраних послова одржаних током априла.³⁹⁵

Све напред наведено било је, очито, довољно Југословенима да изађу са званичним предлогом да се посета Јосипа Броза искористи да се дотадашњи „експлоративни“ разговори окончају и подигну на виши, владин ниво и озваниче. Југославија је са предлогом да се у агенду посете укључе и „отворена питања“ изашла половином септембра у разговору државног подсекретара Милорада Пешића са Дучијем приликом консултација МИП-ова.³⁹⁶ Пешић је том приликом обавестио Дучија како је југословенска влада прихватила извештај који је поднео Перишић о прелиминарним разговорима и да је „донела одлуку“ да предложи почетак

³⁹² АЈ, КПР, I-5-б/44-15, Белешка о поверљивим преговорима о разграничењу и другим отвореним питањима са Италијом, 22. јул 1970.

³⁹³ Исто. У телеграму који је одмах након сусрета са Дучијем упутио државном руководству земље Перишић је био још експлицитнији када је пренео Дучијеве речи да је „ситуација зрела за дефинитивне политичке одлуке о граници и другим отвореним питањима“. АМИП, ПА, 1970, к. 83, ф. 7, бр. 426 552, Телеграм из Рима упућен Београду 9. јула 1970.

³⁹⁴ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 44166, Телеграм из Рима упућен Београду 3. фебруара 1970.

³⁹⁵ АЈ, 507, IX – 48/1-475, Посета Јосипа Броза Италији. Анализа припрема за посету Председника СФРЈ Италији и предлог за нашу даљу акцију.

³⁹⁶ АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 3, бр. 434260, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. септембра 1970.

„званичних преговора“. Дучи је, међутим, био резервисан према предлогу да се о преговорима обавештава јавност пре посете југословенског председника правдајући то „деликатном“ ситуацијом у Италији.³⁹⁷ Под тим је подразумевао тешкоће са којима се суочавала Италија због протеривања италијанског становништва из Либије и проблеме у примени споразума са Аустријом о Јужном Тиролу.³⁹⁸

Док је Италија почела да одступа и све више показује како није спремна да за време предстојећег Титовог боравка у Риму на дневни ред разговора стави „отворена питања“, Југославија је појачавала притисак да посета донесе конкретне резултате. Нарочито интересовање показивале су две југословенске републике- Хрватска и Словенија. Руководећи људи Словеније, али и њихови представници у федерацији, настојали су да предстојећу посету искорите како би се постигао споразум са Италијом око питања која су била предмет експлоративних разговора између Перишића и Милези Феретија. При томе су у први план ставили решавање статуса словеначког мањинског становништва које је живело у Италији. У том циљу започели су широку акцију. Разговарали су са руководством Хрватске, контактирали су представнике словеначке мањине у Италији, координирали активност са ДСИП-ом и Савезним извршним већем. Коначно, крајем септембра затражили су пријем код Јосипа Броза.

До сусрета је дошло 4. октобра у Београду.³⁹⁹ У веома репрезентативној делегацији коју је предводио председник скупштине Словеније Сергеј Крајгер били су и председник Централног комитета Савеза комуниста ове републике Франце Попит, председник словеначке владе Стане Кавчич, заменик државног секретара за спољне послове Антон Вратуша, као и Едвард Кардељ, Стане Доланц, Митја Рибичич и Јанез Випотник. У овом важном и занимљивом разговору Стане Кавчич је изложио ставове словеначке стране о решавању спорних питања са Италијом. Полазећи од тога да је италијански предлог „пакет 18 тачака“ био преопширан, и да је „преоптеретио“ разговоре Словенци су се залагали да се разговор сузи на питања која су била „најнужнија“ и могућа за решавање приликом посете Италији. При томе

³⁹⁷ Исто; М. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 54.

³⁹⁸ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 3, бр 434260, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. септембра 1970.

³⁹⁹ АЈ, КПР, II-2/485, Пријем делегације СР Словеније, 4. октобра 1970.

су издвојили четири кључне тачке: границу, мањине, питање држављанства и имовине.

Питање повлачења границе није представљало велики проблем за Словенце. Кавчић је, уз напомену да не желе да се свађају са Италијанима „око сваке чуке, око сваке њиве“, изложио три основна става која је заступала ова република: први је био да се не дозволе граничне промене које би обухватале словеначко становништво; други се односио на разграничење на мору где нису прихватили решења која би ометала развој луке Копар; коначно, инсистирали су на изградњи пута око брда Саботино. Код питања држављанства залагали су се да остане *status quo* и да не буде никаквог пресељења становништва. У вези питања имовине предлагали су да се реши тако што би Југославија платила генералну одштету, а као другу опцију имали су у виду могућност да италијански грађани слободно продају своју имовину.⁴⁰⁰

Главни проблем, због кога су и тражили пријем код Броза, било је регулисање статуса словеначке мањине у Италији. Став словеначке делегације био је да се дефинитивно државно разграничење „нужно повеже“ са регулисањем положаја мањина и укључи у будући глобални споразум. У супротном, ако би се проблем мањине оставио по страни, стекао би се утисак да је словеначка мањина у Италији „продата“. Као полазну основу, „минимум“, за регулисање права словеначке мањине делегација је узимала Специјални статут по Лондонском меморандуму, односно, став да словеначка мањина на целој територији покрајине Фриули Венеција Ђулија не би смела да има мања права од оних предвиђених овим међународним уговором.⁴⁰¹ Максимум се одређивао у односу на права која су у Италији уживале француска и аустријска мањина.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Исто

⁴⁰¹ Предвиђали су, међутим, тешкоће, с обзиром на то да се у случају Словенаца у Италији заправо радило о „три мањине“: Словенце око Трста, који су били обухваћени Специјалним статутом; словеначко становништво око Горице и становништво у Фриулиу, односно „словенској Бенечии.“ Исто.

⁴⁰² Словенци су били свесни да за своје мањинце не могу добити она права које је имала аустријска мањина у Јужном Тиролу. Сергеј Крајгер је у вези са тим реално закључивао како таква права Словенци неће добити, али је „преседан“ са Јужним Тиролом требао да олакша одлуку Италијана да свим Словенцима дају права предвиђена Лондонским меморандумом. Франц Попит је био јасан када је нагласио: „Само ако су они [Италијани] у то време прогутали онај Лондонски меморандум у погледу словеначке мањине, ја мислим да би могли и у данашње време да прогутају најмање оно што већ Лондонски меморандум гарантује нашој мањини“. Исто.

За остварење ових циљева предлагала се и одређена тактика. Делегација је била мишљења да би током Титове посете било најбоље да се „направи“ поменути „генерални споразум“. Уколико ово не би било могуће онда се инсистирало „да се бар извуче минимум“, који би се састојао у томе да се „нешто каже о свим тим стварима“, заправо да се до тада незванични и експлоративни разговори озваниче. Словенци нису били против решавања и свих других питања које су Италијани предложили у „пакету 18 тачака“, посебно оних за које су и сами били заинтересовани. Ипак, сматрали су да је било непотребно мешати „кључна питања“ са онима везаним за економску сарадњу, па је ове друге требало решавати у склопу редовних односа између двеју држава.

Титов одговор био је афирмативан. Он је од делегације тражио да припреми „тачно и прецизно“ материјал по овим питањима, наглашавајући: „Треба да то ријешимо ако је могуће. Ако не бисмо могли све ријешити, да бар један дио ријешимо дефинитивно, рецимо гранично питање.“ Уз то је и додао: „Не би хтео да се војска мијеша, да разговара на чукама“.⁴⁰³

Сусрет Словенаца са Титом изазвао је реакцију на италијанској страни, а министар саветник амбасаде Бриганте Колона распитивао се код помоћника државног секретара Анте Дрндића о значају ове посете и садржају разговора.⁴⁰⁴ Отуда не чуди одлука ДСИП-а да на брзину организује седнице посвећене односима између Југославије и Италије у другим републикама, пре свега у Србији. Тако је већ 14. октобра одржана седница Комисије за спољнополитичка и друга питања из односа са иностранством Републичког већа Скупштине и Комитета републичког Извршног већа за односе са иностранством републике Србије којој су присуствовали Дрндић и амбасадор Прица.⁴⁰⁵ Да је основна намера састанка била да покаже како су све републике биле подједнако заинтересоване за односе са Италијом сведочи

⁴⁰³ Исто.

⁴⁰⁴ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 438040, Забелешка о разговору помоћника државног секретара Анте Дрндића са Бриганте Колоном 9. октобра 1970

⁴⁰⁵ У образложењу разлога за сазивање седнице Војислав Косовац, председник Комисије, навео је како односи са Италијом нису на дневни ред стављени „случајно, нити из формалних разлога“, већ због велике заинтересованости Србије за односе са Италијом, али се, ипак, извинио присутнима што није било никаквих припремљених материјала за седницу, пошто је организована „у веома кратком року“. АМИП, ПА, 1970, к.79, ф.2, бр. 439264, Стенографске белешке са XV седнице Комисије за спољнополитичка и друга питања из односа са иностранством и Комитета републичког Извршног већа за односе са иностранством одржана 14. октобра 1970.

напомена начелника управе ДСИП-а Николе Мандића, који је такође био присутан, да се о састанку објави „мало опширнија вест“ у штампи. Он је образложио како код званичника у Риму влада „мишљење и уверење“ да постоје разлике у ставовима између Словеније и Хрватске са једне и осталих република са друге стране. Отуда је објављивањем вести о овом састанку требало да се покаже како су за односе са Италијом биле подједнако заинтересоване све југословенске републике.⁴⁰⁶

У међувремену 8. октобра је одржана проширена седница Комисије за односе са иностранством и националну безбедност СИБ-а на којој је разматрана Информација о стању југословенско-италијанских експловативних разговора, коју је поднео Државни секретаријат за иностране послове.⁴⁰⁷ Најважнија одлука донета на седници била је да треба закључити разговоре Перишић-Милези Ферети и прећи у нову фазу формалних преговора на политичком нивоу. Закључено је, такође, да питања које су се односиле на разграничење, националне мањине и сарадњу која се директно односила на споразум о граници и била везана за живот пограничног становништва „не смеју“ да се везују и условљавају питањима шире економске сарадње. Како је за крај октобра био предвиђен сусрет Рибичича и италијанског премијера Коломба у Њујорку, Комисија је предложила да се и приликом тог сусрета разговара о неким отвореним питањима. Међутим, на седници није донета јасна одлука о томе да ли да се ова питања покрећу и решавају приликом посете Јосипа Броза, већ је наглашено како ће то зависити од стања преговора и нивоа постигнутих резултата до посете.⁴⁰⁸

Крајем октобра на заседању Уједињених нација у Њујорку дошло је до више важних сусрета југословенских и италијанских званичника. Најважнији је свакако био онај између председника СИБ-а Митје Рибичича и италијанског министра иностраних послова Мора. Током разговора Рибичич је предложио да се направи један целовит преглед билатералних односа, међу којима су своје место требала да нађу и „питања која још нису решена, а која могу да буду препрека за даљи развој

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ АЈ, КПР, I-2/48-1, Информација о поверљивим разговорима за евентуални глобални споразум о отвореним питањима између Југославије и Италије.

⁴⁰⁸ АЈ, 507, IX– 48/1-475, Посета Јосипа Броза Италији.

односа.⁴⁰⁹ Рибичич је то конкретизовао речима како се ради о граници и напоменуо како је то „осетљиво питање“ које југословенска страна не мисли да везује за посету Тита Италији. Да би појаснио изнети предлог председник СИВ-а је нагласио како је „потребно заузети став и видети када, како и у ком моменту у догледном времену би требало приступити његовом решавању“ и да је то „у интересу Италије, СФРЈ и Европе“. Излагање је као и у неколико претходних наврата закључио речима: „Нас не плаши чињеница што питање границе још није регулисано. Имамо одличне односе са Италијом. Међутим, гледајући ствар шире, види се да постоји могућност да трећи фактори користе то питање за своје сврхе.“⁴¹⁰

Моро је у одговору нагласио како је питање граница „деликатно“ и од великог интереса за јавност у обе земље. Стога је напоменуо „као пријатељ Југославије“ да се решење тог питања не би требало повезивати са посетом Тита. Обе стране су се сложиле како треба направити резиме до тада учињеног, али да се у комуникеу поводом посете граница не помиње изричито. Моро је био конкретнији рекавши како би помињање овог „врућег“ проблема могло да поквари односе између две земље.⁴¹¹

У Њујорку су, такође, разговарали Антон Вратуша и Роберто Дучи. Вратуша је поновио предлог да се са експлоративних разговора о „пакету 18 тачака“ пређе на виши политички ниво. С тим у вези Перишић и Милези Ферети требали су да заврше извештај владама и да се припреме текстови „за писмо или *aide memoare*“ у којима би се утврдило постојеће стање, напредак који је постигнут и „евентуално“ формулисале инструкције за даљи рад. У циљу разбијања „пакета“ Вратуша је предложио да се издвоје питања која би могла бити предмет одвојеног решавања. Са овим планом рада сложио се Дучи, што је након консултација потврдио и Моро. Дучи је, међутим, инсистирао да се разговори о „пакету“ одложе за период после посете још једном образлажући то неповољном политичком ситуацијом у Италији.⁴¹²

⁴⁰⁹ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 78, ф. 9, бр. 439896, извештај о разговору измешу Рибичића и Мора вођеном у Њујорку 24. октобра 1970.

⁴¹⁰ Исто.

⁴¹¹ Исто.

⁴¹² АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 2, бр. 439 206/2У, Извештај о разговору Вратуше и Дучија упућен амбасади у Риму 28. октобра 1970.

Као резултат ових настојања југословенске стране Перишић и Милези Ферети поднели су 21 новембра 1970. године усаглашени извештај о дотадашњим експлоративним поверљивим разговорима.⁴¹³ Извештај је показао да су се позиције две стране у многим спорним тачкама приближиле, али да је и даље постојао велики број питања за које није било пронађено решење.⁴¹⁴

Након разговора са Дучијем и Мором у Њујорку постало је јасно да се ни једно од питања за која су били заинтересовани Југословени неће моћи решити током Титове посете Италији. Оваквим развојем догађаја били су посебно незадовољни Словенци. На седници Централног комитета Савеза комуниста Словеније одржаној 9. новембра у Љубљани на којој су били окупљени водећи политичари ове републике могли су се чути оштри тонови против дотадашње политике Италије према решавању „отворених питања“, али и критике упућене југословенској дипломатији због начина на који је третирала ова питања.⁴¹⁵ Најречитији је био Кардељ који је тражио да Југославија решавању питања границе и мањине приступи са више офанзивности и да се уместо дотадашњих поверљивих разговора, којима су Италијани Југословене „вукли за нос“, пређе на званичне преговоре на нивоу влада. Кардељ је сматрао да се Италија заправо никада није одрекла права на Зону Б, али да то нису учинили ни Словенци када је у питању била Зона А и Трст. Зато се залагао за подједнак третман обе зоне што је заправо значило да би свако својатање зоне Б од стране Италије требало да има за последицу и отварање питања дефинитивног статуса Зоне А и Трста. Он је поставио питање да ли је прави моменат да се регулише питање Зоне Б и подвукао како процеси који се одвијају на граници нису још увек закључени и да ће од будућег развоја и јачања словеначког живља у материјалном погледу зависити ко ће бити моћнији и ко ће „постављати одлучујуће

⁴¹³ АЈ, КПР, I-2/48-1, Информација о поверљивим разговорима о граници и другим питањима с Италијом, 24. новембра 1970.

⁴¹⁴ На граници су остала отворена и нерешена питања: Коловрат (мада су се Перишић и Ферети „у начелу“ договорили за компромисно решење по коме би оба врха- Нагној и Поклабуц - била под заједничком контролом); Саботино; сектор код железничке станице у Горици; територијалне воде у Тршћанском заливу; захтеви Италијана за територијалним проширењем код Горице и Трста и евентуално постепено узимање у посед усаглашене границе. Исто.

⁴¹⁵ Архив Словеније, Osebna zbirka Edvard Karelj, 1521, k. 20, dok. 47, Zapis razgovora na CK ZK Slovenije dne 9. 11. 1970, ki so se ga udeležili tovariši Edvard Kardelj, Franc Popit, Sergej Krajger, Stane Kavčič, Janez Vipotnik, Andrej Marinc in Jože Smole.

захтеве“.⁴¹⁶ Са друге стране, сматрао је да Титова посета и није право време за решавање питања границе и мањине, јер преговори нису били добро припремљени. Како се ни једно питање које је интересовало Словенце није могло решити током Титовог боравка у Италији, присутни политичари предлагали су да се барем у здравици и комуникеу на крају посете о свему да обавештење, а после посете озбиљније приступи преговорима.⁴¹⁷

Двадесетак дана након седнице републичког Централног комитета Савеза комуниста Извршно веће Словеније упутило је један опсежни елаборат о стајалишту ове републике у вези са нерешеним питањима у односима са Италијом. На првом месту поново је, као и у претходним приликама, акценат стављен на решавање проблема словеначке мањине.⁴¹⁸

До новог сусрета Вратуше и Дучија дошло је крајем новембра у Милану.⁴¹⁹ Током дводневних разговора, који су започели 30. новембра, као уосталом и током свих других разговора везаних за посету, оцењено је да њен значај превазилази билатералне оквире. Дучи је и овог пута поновио захтев италијанске владе да се током посете не инсистира на решавању питања везаних за границу. У одговору Вратуша је нагласио да југословенска страна не инсистира на томе да се током посете Тита „оствари глобални споразум“, али је остао при ставу да је неопходно да се после „експлоративних“ разговора који су трајали две године „утврди докле се стигло“ како би се могло наставити даље. При том је додао како „не би било најсретније“ да две земље „посустану“ у тренутку када се у Европи решавају много крупнија питања, алудирајући на споразуме између Пољске и Немачке око границе, аргумент који је често коришћен са југословенске стране у припремним разговорима за посету.⁴²⁰ Након дуге дискусије саговорници су се начелно сагласили да

⁴¹⁶ Исто. Ово је била стара идеја, присутна и у ранијем периоду, о томе да време „ради“ за југословенску ствар. М. Bucarelli, „Aldo Moro e L'Italia nella Westpolitik“, стр. 118.

⁴¹⁷ У овом контексту може се посматрати и јавно иступање појединих словеначких руководиоца попут Станета Кавчича, који је у интервјуу листу *Панорама* изјавио како је питање границе отворено. АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 9, бр. 442482.

⁴¹⁸ АЈ, КПП, I-2/48-1, *Stališča SR Slovenije do nekaterih nerešenih vprašanj v odnosih z Italijo*, Ljubljana 21.11.1970.

⁴¹⁹ Исто, Забелешка о разговору између Вратуше и Дучија; М. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 54-55.

⁴²⁰ Аргументујући своју намеру да коначно реши спорна питања, југословенска страна је истицала и европске токове када је реч о признању граница, наводећи као пример немачко признање границе на

„покушају“ да из „пакета 18 тачака“ издвоје питања која су била „зрела“ за решавање, попут питања мањина, одштете за имовину оптаната, држављанства, као и низ мањих питања везаних за унапређење живота становништва које је живело уз границу. Договорено је да се о овој групи „приоритетних“ питања поведу разговори са оријентацијом да још у току 1971. године дође до конкретних резултата, али је Дучи инсистирао на „деликатности“ решавања проблема мањина због специфичних политичких прилика у Италији.

Коначно, чинило се да је у Милану ипак постигнут договор да се предложи двојници министара спољних послова да у првом сусрету, првог дана посете, заузму ставове о групи питања из „пакета“, као и о „Листи приоритета за 1971. годину“.⁴²¹ У том смислу припремила би се два поверљива документа за потпис министара. У првом би се „обавестили“ да „узимају на знање“ извештај Перишић-Милеси Ферети и да им се дају инструкције да „што пре“ поднесу предлог за глобално решење спорних билатералних питања, а у другом би се констатовала сагласност за убрзани рад на групи „приоритетних“ питања. Оба документа би требало да буду достављена на увид двојници председника и била потписана на крају посете. Документ о „пакету“ је требао да има строго поверљиви карактер, док би садржај документа о „приоритетима“ био за ограничену употребу. Вратуша је, такође, предложио свом саговорнику да две земље потпишу споразум или декларацију о међусобном пријатељству и сарадњи, као први документ те врсте који би југословенска држава потписала са неком суседном земљом.

Ако је након разговора Вратуша-Дучи у Милану изгледало да би Италијани могли пристати да разговор о спорним билатералним питањима уврсте у дневни ред посете, стање се кроз неколико дана променило. Амбасадор Трабалца је, након

Одри и Ниси и споразум Бон-Москва. (О томе, рецимо, види: АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 9, Стр. пов. бр. 434834, Забелешка о разговору Вратуше и Трабалце од 22. септембра 1970.) Италијанско виђење овог проблема било је другачије. У Риму су сматрали како у случају СР Немачке и Пољске није постојао потписан мировни уговор након Другог светског рата, док је у југословенско-италијанском случају он склопљен 1947. године. Потом, Мировним уговором из 1947. године Италија је изгубила велики део своје територије у корист Југославије, али не и Зону Б која је требало да буде саставни део Слободне територије Трста. Коначно, евентуално признавање југословенске суверености над зоном Б од стране Италије могло је бити само након преговора током којих је Италија требала да добије прикладну надокнаду. ACS, Carte Moro, b.131, visita di Stato del Presidetne jugoslavo, elementi di conversazione.

⁴²¹ АЈ, КПП, I-2/48-1, Информација о разговору Вратуше и Дучија.

консултација у Риму, у Београд донео инструкције упућене након разговора са Мором и председником владе Емилијом Коломбом, које су се разликовале од онога што су договарали Вратуша и Дучи у Милану. Трабалца је Морове погледе на садржај и карактер посете изложио у више разговора које је имао са југословенским дипломатама у Београду. У сусрету са Вратушом нагласио је да се Моро противи „начину, форми и термину поступања са извештајем Перишић – Милеси“.⁴²² Моро је био противан и идеји о размени писама, правдајући то деликатним положајем у коме се налазила влада и осетљивошћу италијанског јавног мњења. Исто тако, није био за разбијање „пакета“ и издвајање појединих питања, већ је остајао на позицијама да треба склопити један глобални споразум. Инсистирао је на томе да се о „пакету“ не расправља током Титове посете Италији, већ одмах након њеног завршетка, а за узврат нудио да се убудуће двојици експерата у разговорима придруже и амбасадори чиме би преговарачки процес добио на званичности форме и разговори били подигнути на политички ниво. Вратуша је поновио југословенски став по питању „пакета 18 тачака“ и нагласио како званични Београд не инсистира на решавању питања границе, али се није слагао са италијанским инсистирањем на глобалном споразуму. То је правдао чињеницом да би нерешавање питања границе блокирало и друга питања „од виталне важности за нормалан економски развој пограничних области“. Тиме би се, подвлачио је Вратуша, дошло до горег стања од оног које је постојало пре иницијативе о „пакету“.⁴²³

Трабалца је разговарао и са државним секретаром Тепавцем коме је поновио Морове предлоге.⁴²⁴ Након што је добио потврду од италијанског дипломате да Моро није спреман на издвајање појединих питања из „пакета“, нити да се две владе током посете званичним актом упознају са резултатима које су постигли експерти, Тепавац је констатовао да су очекивања у току припрема посете била много већа и да су требала да означе „известан напредак у односима“, а не да буду само манифестација добросуседства.⁴²⁵ На основу свега, подвлачио је, „једнострано“ је

⁴²² АМИП, ПА, 1970, Југославија, к. 102, ф. 7, бр. 444858, Телеграм ДСИП-а упућен амбасди у Риму 4. децембра 1970.

⁴²³ Исто.

⁴²⁴ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 3, Стр. пов. бр. 444922, Забелешка о разговору Тепваца и Трабалце од 7. децембра 1970.

⁴²⁵ Исто.

сужен простор за разговоре од „виталне“ важности за две земље и нагласио како је смисао посете председника Тита „развијање односа и подстицај за решавање отворених питања“. У складу са реченим, Тепавац је напоменуо да уколико Италија то не може обезбедити, посета би се могла одгодити за повољније време. Настављајући у истом тону замолио је Трабалцу да од своје владе добије одговоре о томе када и на ком нивоу би се водили разговори о спорним питањима из билатералних односа, на који начин ће две владе бити званично обавештене о раду експерата и охрабрити их да наставе рад како би се у догледно време постигло решење као и која питања из „пакета“ би имала приоритет у 1971. години. Тепавац је закључио како је председник Тито „толико пажљив да та питања може пристати да не покреће у току званичних разговора са Сарагатом, али се не може избећи да о њима говоре министри спољних послова“.⁴²⁶

Крут став Италијана и њихово противљење отварању спорних питања није била једина манифестација која је бацила сенку на предстојећу Титову посету. Заправо, у данима уочи планираног маршаловог доласка на Апенинско полуострво у италијанској јавности, као и у појединим политичким круговима, дошло је до врења. Најактивнија је била екстремна десница која је започела пропагандну акцију са циљем да се дискредитује предстојећа посета и умањи њен значај.⁴²⁷ Најозбиљнији акт који је суштински утицао на даљи развој догађаја било је појављивање текста „L’Italia rinuncerebbe alla Zona B di Trieste“, објављеног у десничарском дневнику *Темпо* 28. новембра.⁴²⁸ Овај лист обелоданио је постојање тајних разговора између две државе за решавање питања судбине зоне Б, напомињући да ће током предстојеће Титове посете бити склопљен уговор којим би Италија уступила поменућу област Југославији. Текст је изазвао лавину реакција и резултирао интерпелацијом групе посланика из редова десничарске и неофашистичке странке МСИ, али и демохришћана упућене министру Мору. У њој се наводило да, судећи по вестима које су кружиле дипломатским круговима, Југославија настоји да од

⁴²⁶ Исто.

⁴²⁷ Тако је приликом отварања сезоне у Римској опери, на премијери „Набука“, група фашиста бацала са балкона летке против ове посете. АМИП, ПА, 1970, к 102, ф. 6, бр 443308: телеграм амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 20. новембра 1970.

⁴²⁸ М. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 53.

италијанске стране „постигне одрицање од суверенитета“ над Зоном Б, као и да ће о томе бити разговора приликом предстојеће посете Тита.⁴²⁹

Моро је на интерпелацију одговорио 5. децембра, писменим путем. У одговору је навео да питања територијалног разграничења „излазе из оквира“ разговора приликом Титове посете, као и да „никакво одрицање од легитимних националних интереса с наше стране неће бити узето у разматрање.“⁴³⁰ Морова изјава, која је сутрадан објављена посредством државне новинске агенције АНСА, посебно помињање „легитимних националних интереса“ при чему се мислило на Зону Б бивше Слободне територије Трста која је по МОС-у припала Југославији „на управу“, изазвала је оштру реакцију југословенске стране, све време фокусиране на покушаје да од Италије испослује да се током посете у агенду укључи и разговор о спорним билатералним питањима о којима се расправа водила још од тренутка када је датум посете био дефинитивно фиксиран. На све ово дошло је и до демонстрација око две хиљаде неофашиста у Трсту које су, поред уобичајених увредљивих парола на рачун Југославије и Тита, подметанули и бомбу у један кафе у коме су се окупљали Словенци.⁴³¹ Након Морове изјаве у Напуљу је чак формиран и Комитет за одбрану Зоне Б.⁴³²

Све наведено било је довољно да југословенска страна одложи посету непосредно уочи њеног почетка. По речима, Марка Врхунца, тадашњег шефа Титовог кабинета, председник је 7. децембра сазвао делегацију која је требала да иде у посету Италији. Састанку су присуствовали и Сергеј Крајгер и Едвард Кардељ. Тито је том приликом рекао: „Посету морамо да откажемо и одложимо за боља времена, јер су се ствари у последњем тренутку погоршале и нећемо ићи тамо без резултата“. Након тога је нагласио како не мисли да говори о проблему граница, и да треба посету померити за неколико месеци и решавање „отворених питања“ везати за тај рок. Закључио је како сусрет треба да представља „корак напред“ у међудржавним односима.⁴³³ Надовезујући се на Титово излагање реч је узео Кардељ

⁴²⁹ АЈ, КПР, I-2/48-1, Белешка од 8. децембра 1970.

⁴³⁰ Исто.

⁴³¹ АМИП, ПА, бр. 445836, Телеграм из Трста бр. 86 од 10. децембра 1970.; Исто, бр. 445 756, телеграм бр. 84 од 9. децембра .

⁴³² АМИП, ПА, к. 60, ф. 1, бр. 4111, телеграм ДСИП-а упућен амбасади у Риму 8. јануара 1971.

⁴³³ М. Vrhunec, *Šest godina sa Titom*, стр. 89.; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 44-45.

и - очекивано - много оштријим речима нагласио: „Ми смо у вези са границама сувише дефанзивни и морамо отворено притиснути Италију, НАТО и Трст. Што се тиче Зона А и Б, живели смо у илузији да Италија прихвата те границе“. Томе је додао: „Ја сам за то да покажемо зубе, што ће бити корисно за Италију и друге земље, да дођу памети“, при чему је, очито, имао у виду и проблеме које је Југославија имала на источним границама са Бугарском.⁴³⁴

Коначно, одлука о одлагању посете донета је 9. децембра на седници Извршног бироа Председништва Савеза комуниста Југославије којој је присуствовао државни врх на челу са Јосипом Брозом.⁴³⁵ Констатовано је како су недавни потези Италије показали да се ради о извесној промени политике према Југославији. Главни разлог није био само притисак иреденте, већ и оцена италијанске владе да се Југославија налази у унутрашњим тешкоћама и да је могуће да се на њу врши притисак и на тај начин истакну претензије према њој. Извршни биро је закључио како би одржавање посете у новонасталим околностима могло да значи „прећутно саглашавање са претензијама Италије према Зони Б“.⁴³⁶

Привремено заоштравање односа између две земље смештало се и у шири међународни оквир. На поменутој седници одржаној 9. децембра наглашавало се да је иза италијанског става стајао НАТО коме је одговарало „држање једног таквог отвореног питања према Југославији“.⁴³⁷ Са друге стране, упирао се поглед на Исток и Совјетски Савез, посебно због чињенице да су управо у то време југословенско-бугарски односи пролазили кроз још једну од безбројних криза које су потресале односе двају земаља, а у чијем средишту је као и обично било македонско питање. Сумње су подгревале и гласине да су приликом сусрета Мора са шефом совјетске дипломатије Громиком у Риму и Москви Совјети одобрили акције италијанске стране.⁴³⁸

⁴³⁴ Исто. То потврђују и ставови ужег колегијума формираног у ДСИП-у са задатком да прати односе Југославије и Италије. На састанку одржаном 14. децембра закључено је: „Рашчишћавањем односа са Италијом дајемо одговор и другима (Бугарској)“. АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф.5, бр. 446124, Закључци са састанка ужег колегијума ДС 14. децембра 1970 –односи СФРЈ-Италија.

⁴³⁵ АЈ, 507/IX–48/1-475, Информација о југословенско-италијанским односима поводом одлагања посете председника Тита Италији.

⁴³⁶ Исто.

⁴³⁷ Исто.

⁴³⁸ Информације о томе да је потез Мора наступио након разговора са Громиком долазиле су из редова италијанских социјалдемократа. (АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 6, бр. 446 573, телеграм амбасаде

Југославија је, стога, настојала да испита став великих сила по питању најновијег спора са Италијом. У разговору са званичницима земаља са Запада указивала је на тежак спољнополитички положај у коме се налазила, посебно на тешкоће које је имала у односима са Бугарском.⁴³⁹ Тако је у разговору са британским послаником у Београду Томасом Гарвејом, високи југословенски функционер Стане Доланц, поред већ уобичајених изјава о иступу Алда Мора, додао како су у целу ствар могли бити умешани и Руси. Он је указао на чудну подударност између проблема који су довели до отказивања посете и поновног покретања бугарских захтева за Македонијом за које је сматрао да их подгревају Руси, који се желе окористити југословенским спољним проблемима да након Титовог „одласка” поделе Југославију.⁴⁴⁰

Поједине дипломате у Стејт департменту су се слагале са проценама југословенске стране да иза Бугара стоји СССР који покреће проблем Македоније „из политичких разлога“ у циљу притиска на Југославију и евентуалног припремања интервенције, ако за то буду постојали услови.⁴⁴¹ Истовремено, из Вашингтона, Лондона и других западних престоница стизала су уверавања да притисак на Југославију није био у интересу НАТО као и да иза Морове изјаве није било никаквих интереса овог блока држава. Наведене изјаве морале су деловати умирујуће на југословенску страну. То се посебно односило на став званичног Вашингтона, па су Југословени констатовали како су изјаве америчких државних званичника одражавале став о „стратешком интересу САД за очување интегритета и независности СФРЈ“, што је била и општа оцена државног врха у Београду и пре дешавања са Италијом, а посебно у време сусрета Тито-Никсон.⁴⁴²

Док су се дипломате са Запада трудиле да дају што потпуније виђење својих ставова по питању новонастале ситуације, увек демантујући да иза тога стоји

из Рима упућен ДСИП-у 17. децембра 1970). Андреј Громико боравио је у званичној посети Италији од 10 до 12. новембра, док је Моро боравио у Москви само неколико сати приликом пута у службену посету Јапану. TNA, FCO, 33/1095, Political Relations between Italy and Soviet Union, Visit of Mr Gromyko to Italy, from F. P. Hancock to Foreign and Commonwealth Office, 20 November 1970.

⁴³⁹ TNA, FCO, 28/1184, Political relations between Yugoslavia and Italy, from T.W Garvey to Foreign and Commonwealth Office, 11. December 1970.

⁴⁴⁰ Исто.

⁴⁴¹ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 5, бр. 446232, Информација о ставовима неких званичних представника САД око одлагања посете Председника Италији од 15. децембра 1970.

⁴⁴² Исто.

некакав шири интерес Запада и НАТО, са Истока, а посебно из СССР-а, нису стизале никакве информације. Амбасадор у Москви Вељко Мићуновић јављао је како совјетски представници „као и обично“ не покрећу ово питање у разговорима. Док штампа готово да није ни регистровала новонастали спор, интерни билтен званичне совјетске новинске агенције ТАСС, намењен информисању совјетских кадрова донео је опширне информације о одлагању посете са закључком да је понашање Југославије било резултат њене унутрашње кризе кроз коју је пролазила.⁴⁴³

Забринутост Југословена постаје разумљивија ако се има у виду да је то било време када се међу југословенским политичарима и у јавности увелико расправљало о намери великих сила да, зарад својих светских интереса, направе неки договор о подели сфера утицаја који би био на штету територијалног интегритета и независности Југославије. Оживео је „дух Јалте“ и „мит“ о подели фифти – фифти. У његовој суштини налазио се мишљење да су се Исток и Запад договорили око сфера утицаја која би евентуално водила ка подели Југославије.⁴⁴⁴

Са друге стране, оштра реакција Југословена изненадила је Италијане. Они су у одлагању посете видели потребу званичног Београда да своје унутрашње проблеме решава акцијама на спољном плану. У Риму су у први план стављали притисак које су на Тита и државни врх вршили Словенци и Хрвати како би се од Италијана добиле што веће концесије и посета искористила да се реше проблем граница и мањина. Веровали су, такође, да је Тито овим гестом желео да упозори остале југословенске суседе, на првом месту Бугарску, али и Албанију и Аустрију.

Након југословенске одлуке да одложи посету, било је неколико неуспешних покушаја, чињених са обе стране, да се у последњем тренутку она ипак реализује. Тако је одмах након вести да ће доћи до одлагања посете, југословенског амбасадора у Италији Срђу Прицу позвао на разговор подпредседник владе Франћеско Де Мартино. Том приликом је изјавио како питање зоне Б није спорно и да Италија нема територијалних „ревандикација“ на то подручје и да је у питању само „избор

⁴⁴³ АМИП, ПА, Италија, 1970, ф. 79, ф. 6, бр. 446442, телеграм југословенске амбасаде из Москве упућен Београду 16. децембра 1970.

⁴⁴⁴ Дobar приказ овог проблема видети у поверљивом извештају “Fifty-fifty and all that”, који је британски амбасадор у Југославији Гарвеј упутио у Лондон 21. октобра 1970. TNA, FCO, 28/1179, Foreign policy of Yugoslavia.

момента да се питање границе са Југославијом правно реши“.⁴⁴⁵ Како је сличне ставове чуо и у разговору са Коломбом, Прица је оценио да је одлагање посете показало италијанској влади да посета није само у југословенском већ и у интересу Италије.⁴⁴⁶

У другој половини децембра обе државе су интензивно настојале да пронађу решење за превазилажење новонастале ситуације. Након вишедневног усаглашавања ставова између двају министарстава спољних послова коначно је договорено да Мору новим саопштењем у италијанском парламенту анулира негативне последице претходно дате изјаве. У предлогу нове изјаве, коју је Рим проследио званичницима у Београду крајем децембра, истицало се како је италијанска политика према Југославији заснована на „најлојалнијем поштовању споразума и Уговора” између две државе укључујући и МОС, као и територијалне одредбе који су из њих произилазиле.⁴⁴⁷ Овако формулисану изјаву почетком јануара прихватило је и највише југословенско руководство на челу са Јосипом Брозом.⁴⁴⁸

Ради разјашњења спора са Италијом, који је настао након изјаве Алда Мора, у суседну државу је половином јануара упућен члан председништва Савеза комуниста Југославије Мика Трипало.⁴⁴⁹ Задатак његове мисије био је да разговара са представницима политичких партија Италије. При томе се није мислило само на оне странке које су и иначе биле у контакту са југословенском страном, попут Комунистичке партије Италије, већ и са представницима других странака посебно онима које су биле чланице владаће већине, као што је била Републиканска странка или Демокришћанска партија, са којима до тада нису били успостављени редовни

⁴⁴⁵ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф.3, бр. 445700, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 9. децембра 1970.

⁴⁴⁶ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф.3, бр. 445840, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 10. децембра 1970. године.

⁴⁴⁷ Исто.

⁴⁴⁸ Том приликом Тепавац је амбасадору Трабалци пренео и лично мишљење југословенског председника о даљем развоју догађаја. Тито је сматрао како није добро да се продужавају даље дебате „о свакој речи” и додао како се не жели стварање тешкоћа Мору „чији допринос у развоју италијанско-југословенских односа ценимо”. Тепавац је подвукао како Тито „гледа далеко” и сматра како је боље успешно превазићи настале тешкоће него се упуштати у дуге дискусије и полемике. АМИП, ПА, Италија, 1971. к. 60, ф. 5, бр. 4896, телеграм ДСИП-а упућен амбасадри у Риму 8. 01.1971. године; Исто, бр.4981, од 14. јануара 1971.

⁴⁴⁹ Трипалова посета планирана је да се одигра одмах након одлагања посете Председника Тита, али је на инсистирање Комунистичке партије Италије одложена тек за јануар. АМИП, ПА, 1970, к. 80. ф. 6, бр. 446046, телеграм Друге управе упућен амбасадри у Риму 10. децембра 1970; Исто, бр. 447362 од 24. децембра 1970.

међупартијски односи. На овај начин је Југославија настојала да прошири поље разговора са дипломатије и државних званичника на директне контакте са политичким странкама. Уочи пута у Италију Трипало се састао са амбасадором Трабалцом коме је још једном подцртао разлоге због којих је посета југословенског председника морала бити одложена. Нагласио је како је Морова изјава била изненађујућа за југословенску страну и појаснио југословенско становиште: „У данашњој ситуацији ми смо морали дубље размислити шта иза те изјаве стоји. Познато је да има доста шпекулација са унутрашњим стањем и односима у нашој земљи, па кад се Мороова изјава повеже и са нашим проблемима око границе са Бугарском, онда се јавља чињеница да се на двије стране отварају проблеми. Имајући у виду систем договарања суперсила, ви морате разумјети нашу узнемиреност и опрезност, тим више што вам је познато колико смо ми Југословени осетљиви и одлучни када се ради о нашој независности, територијалном интегритету и суверенитету“.⁴⁵⁰

Трипало је у Италију отпутовао 11. јануара.⁴⁵¹ Током три дана боравка у Риму водио је разговоре са представницима највећих италијанских партија.⁴⁵² Том приликом није се сусрео са министром Мором, нити, пак, са дипломатама из Фарнезине. У разговорима које је имао у Риму готово сви саговорници оценили су Морову изјаву као „грешку“, неспретно „исклизнуће“ изазвано потребама унутрашње политике које треба исправити.⁴⁵³ Улогу спољних фактора искључили су готово сви, изизимајући Социјалистичку партију пролетерског јединства чији је

⁴⁵⁰ АЈ, 507, IX-48/I-466, Забиљешка са разговора друга Мике Трипала члана Извршног бироа Предсједништва СКЈ са талијанским амбасадором Ф. Трабалца, 7. јануара 1971.

⁴⁵¹ АЈ, 507, IX-48/I-470, Информација о разговорима које је Мика Трипало, члан Извршног бироа ПСКЈ водио у Риму 11, 12 и 13. јануара са представницима радничких и демократских партија Италије. Заједно са Трипалом у Италију је отпутовао и Лука Солдић. АМИП, ПА, 1970, к. 80, ф.6 допис Друге управе упућен амбасади у Риму 18. децембра 1970.

⁴⁵² Трипало је у Риму разговарао са замеником генералног секретара Комунистичке партије Италије Енриком Берлингуером (Enrico Berlinguer) и чланом Политбироа Ђанкарлом Пајетом (Giancarlo Pajetta); политичким секретаром Демокришћанске партије Арналдом Форланијем (Arnaldo Forlani); секретаром социјалдемократа Мауром Феријем и члановима Дирекције Антонијем Кариљом (Antonio Cariglia) и Алдом Гарошијем (Aldo Garosci); члановима Дирекције Социјалистичке партије Италије Де Паскалисом (Luciano De Pascalis) Пиетром Леџијем (Pietro Lezzi) и Вићенцом Балсамом (Vicenzo Balsamo); секретаром Републиканске партије Италије Угом Ла Малфом и секретаром Социјалистичке партије пролетерског јединства (Partito socialista di unita Proletaria) Тулием Векиетијем (Tulio Vecchietti). Исто.

⁴⁵³ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 6, бр. 41259, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 13 јануара 1971.

лидер Тулио Векијети тврдио да иза свега стоје интереси Американаца. Југословенска реакција, пак, протумачена је као преоштра. Објашњење је тражено у унутрашњој ситуацији у оквирима Демохришћанске странке, али и у предстојећим председничким изборима у Италији. На основу контаката које је имао са политичким партијама, стекао је утисак да Морова изјава није била резултат спољних притисака, али да је на њу утицала међублоковска затегнутост у Европи. На изненађење званичног Београда исто тврђење о одсуству страног мешања имали су и представници италијанских комуниста.

Коначно, спор изазван Моровом децембарском изјавом превазиђен је 21. јануара 1971. када је италијански шеф дипломатије дао нову изјаву у спољно-политичком одбору италијанског парламента. Уследио је одговор Тепавца након седам дана у југословенској скупштини. Међутим, изјавама су само били анулирани негативни ефекти онога што је учинила Морова изјава од 5. децембра, али се нису решила спорна питања која су се односила на предмет будућих разговора приликом посете Тита, нити су могла да односе врате у нормалу. С тога су се две стране договориле да се уочи посете одржи сусрет министара иностраних послова на коме би се разговарало о спорним питањима. Договорено је да се сусрет одржи у Венецији 9. фебруара.

3.2 Договор у Венецији

Две стране су на састанак у Венецији дошле са различитим виђењима начина на који су спорна питања требала бити решавана. Моро је нагласио да Италија поштује све међудржавне споразуме, као што је МОС, и да је дискусија о фактичком стању границе ван сваке сумње. При том је нагласио како је главна тачка расправе време када се она треба дефинитивно правно регулисати и изаћи у сусрет југословенским захтевима. Он се, најпре, осврнуо на почетну базу коју је чинио „пакет 18 тачака“, да би се потом концентрисао на два суштинска питања: прво је било како Италија гледа на експлоративне разговоре вођене у протекле две године и друго, значајније, када види решавање свих спорних питања. Одговор на друго питање био је да то буде „у оном тренутку кад политичка ситуација у Италији буде дозвољавала да се без изазивања тешкоћа објави један такав споразум“. Моро је

поновио свој предлог да се наставе разговори у поверљивој форми, као и да се експертима прикључе и два амбасадора.

Тепавец је најпре нагласио како би југословенска страна „са највећим задовољством поздравила“ саопштење у коме би Италија потврдила дефинитивност границе, а затим је предложио поступак за решавање спорних питања. Предлагао је да се отпочну званични преговори, при чему би се из „пакета“ издвојила питања која се могу „нормално и јавно решити“. О главним питањима у које су спадали граница, држављанство, имовина и мањине могли су бити настављени тајни преговори, али је инсистирао на томе да се прецизира време њиховог завршетка.⁴⁵⁴ Након шесточасовне дискусије постигнут је компромисан договор по коме су два министра „узела на знање“ извештај експерта Перишића и Милези Феретија, који је био поднет још 21. новембра 1970. Договорили су се о наставку тајних експлоративних разговора на нивоу експерата, али да им се придруже и амбасадори обе земље Трабалца и Прица.⁴⁵⁵ Убрзо је ова група добила назив „група 4“. Мада је задржана глобалност у решавању спорних проблема, ипак су издвојени поједини „пакети“ који су се односили на одређена мања питања која су се тицала побољшања живота локалног становништва уз границу и могла су бити предмет посебних споразума.⁴⁵⁶ Договорено је, такође, да ће италијанска страна „спремати терен“ у јавности за коначно решење спорова. То је, заправо, значило да је Моро обећао југословенској страни да ће лично учинити све путем говора у парламенту, изјавама и сличним актима да за коначно решење питања границе што боље припреми италијанско јавно мњење.⁴⁵⁷

Југословенска страна је на дневни ред састанка у Венецији поставила и питање заштите словеначке мањине, пре свега оних који су живели „у Горичкој и Видемској покрајини“ у циљу јединственог третмана целокупног словеначког

⁴⁵⁴ АЈ, КПР, I-2/48-1, Забелешка о разговору између Тепавца и Мора у Венецији 9. фебруара 1971; ACS, Carte Moro, b.147, f. 14.; M. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 58-59.

⁴⁵⁵ Први састанак ове групе одржан је већ 18. марта 1971. АЈ, КПР, I-2/48-1, Пут Ј.Б. Тита у Италију, Информација о првом састанку амбасадора С. Прице и Ф. Трабалце уз учешће експерата З. Перишића и Милези Феретија.

⁴⁵⁶ АМИП, ПА, Италија, 1971. к. 60, ф. 8, бр. 47251, извештај о разговору Тепавца и Мора у Венецији 9. фебруара 1971.

⁴⁵⁷ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 1, бр. 427945, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 27. јула 1971.

мањинског корпуса. Моро је изразио спремност да италијанска влада „предузме потребне мере“ у оквиру италијанског законодавства како би се побољшали услови живота словеначког становништва које живело изван подручја обухваћеног МОС-ом и Специјалним статутом.⁴⁵⁸

Састанак у Венецији је био веома значајан по томе што су питања везана за коначно разграничење по први пут разматрана у званичној форми на нивоу министара. Истовремено, постигнут је договор о даљем поступку приликом решавања спорних билатералних питања.

3.3 Тито у Италији

Размена писама Мора и Тепавца током децембра 1970, њихове јавне изјаве током јануара наредне године, као и саопштење о разговорима које су водили у Венецији фебруара месеца, коначно су омогућили да се Титова посета одржи. Помало на брзину, Италија је предлог датума посете доставила почетком марта, а посета је остварена већ 25. марта када је Тито допутовао у званичну посету Италији.⁴⁵⁹

Посету су пратиле изузетне мере безбедности. Децембарска дешавања и снажан протест који су том приликом манифестовали десни кругови, учинили су да се из сигурносних разлога датум посете чува у тајности и објави тек пар дана уочи њеног извршења. Мада је целокупан боравак трајао од 25. до 29 марта, званична посета Италији била је само 25 и 26. марта. Након завршетка званичног дела посете Тито је 27. марта отпутовао у Торино где је обишао фабрику ФИАТ, а потом је одсео у вили Сан Росоре код Пизе. Наредни дан провео је у одмору и у обиласку Пизе са супругом Јованком. Последњег дана, 29. марта био је у званичној посети Ватикану.

⁴⁵⁸ АМИП, ПА, Италија, 1971.к. 60, ф. 8, бр. 47251, извештај о разговору Тепавца и Мора у Венецији 9. фебруара 1971.

⁴⁵⁹ Поред Тита и његове супруге Јованке, делегацију су чинили Мирко Тепавац, Сергеј Крајгер председник скупштине Словеније, Драгутин Харамџа председник Извршног већа Хрватске, Тома Гранфил члан СИВ-а задужен за економске односе са иностранством, амбасадор Прица, Марко Врхунец, Милош Мелоски спољнополитички саветник југословенског председника и Трајко Трајковски помоћник начелника управе у ДСИП-у.

Боравак југословенске делегације одвијао се на три плана. Тито је највећи део времена посветио разговорима о међународним питањима, а о истим темама разговарали су и Тепавац и Моро. Ударна тема била је ситуација на Блиском истоку, око које су две државе и раније имале највише додирних тачака. Позиције две земље остале су сличне, пошто су обе виделе решење за блискоисточни сукоб у оквиру деловања Уједињених нација и примене резолуције Савета безбедности из 1967. године.⁴⁶⁰ И Југославија и Италија наставиле су да пружају подршку мисији шведског дипломате Гунара Јаринга, који је под окриљем ОУН тражио решење за сукоб на овом подручју.⁴⁶¹

Обе земље имале су амбиције да врше улогу посредника и помиритеља између завађених страна. Тито је домаћинима опширно изложио своје ставове о Блиском истоку, с обзиром на то да је уочи посете Италији био у Каиру.⁴⁶² Преносећи утиске из разговора са новим председником Анваром ал Садатом обавестио је Италијане о „флексибилној политици“ Египта и настојањима да се пронађе решење за кризу. Како је једна од тема која је посебно интересовала и Београд и Рим било отварање Суецког канала, Броз је нагласио како је Египат био спреман да отвори канал под условом да се Израел повуче са окупираних територија. Истовремено, југословенски председник је поновио став да је Израел „стварност“ и да његово постојање признају ОУН, те да би на тај начин требало да се поставе и арапске земље којима је саветовао да одустану од паролe о „бацању Израела у море“.⁴⁶³

Са друге стране, Моро је говорио о својим импресијама са пута у Израел и о настојањима Италије да посредује између Арапа и Јевреја како би се дошло до трајног мира на овом простору. Запажање Мора било је да унутар израелског државног руководства не влада потпуно јединство и да постоје умеренији ставови по

⁴⁶⁰ ACS, Carte Moro, b. 133, Visita in Italia del presidente Tito, elementi per conversazione

⁴⁶¹ АЈ, КПР, I-2/48-1, Нацрт комуникае о посети председника СФРЈ Италији; Италија је била посебно заинтересована да од југословенске стране чује какав је био њен став према Јаринговој мисији. (ACS, Carte Aldo Mor, b. 133, Visita in Italia del presidente Tito, elementi per conversazione). Моро је у разговору са Тепавцем потврдио намеру званичног Рима да ће се и у будућности ангажовати како се не би прекршило примирје између зараћених страна дајући подршку мисији шведског дипломате. АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф.8, бр. 411156, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. марта 1971.

⁴⁶² АЈ, КПР, I-2/48-1, Забелешка о разговору председника Тита и Сарагата 26. марта 1971. у Риму.

⁴⁶³ Исто.

питању будућег решења блискоисточног сукоба, који нису за политику „затворених врата“ према преговорима.⁴⁶⁴

Југословенски државни званичници оценили су како је италијанско становиште о блискоисточној кризи „благо еволуирало“ у смеру „већег разумевања за ствар арапских земаља“ и да је разлог та „еволуције“ била дипломатска офанзива Египта и поверење које је званични Каиро имао према ставовима које је заступала Италије.⁴⁶⁵ Истовремено, по процени југословенске дипломатије, Титово излагање оставило „јак утисак“ на Италијане, пошто су очекивали да ће ставови југословенског председника бити много више „једностранни“ и окренути у правцу безрезервне подршке арапским ставовима.⁴⁶⁶

Током разговора о осталим међународним темама, попут Конференције о европској безбедности и сарадњи и питању Индокине, ставови две државе нису се приближили у односу на претходни период. Југословенски државни званичници оценили су да су италијански ставови по овим питањима „наглашеније условљени“ припадношћу Атланском пакту.⁴⁶⁷ И Италијани су били мишљења да су се по питању КЕБС-а показала различита гледишта. Разлике су се огледале у томе што је Југославија била за брзи прелазак на фазу милтилатералних контаката како би се Конференција припремила у што краћем временском року. Насупрот овом ставу Италија је сматрала како је пре сазивања Конференције требало решити питање

⁴⁶⁴ АЈ, 507, IX -48/1-475, Забелешка о наставку југословенско-италијанских разговора 26. марта 1971. године у Риму. По мишљењу југословенске дипломатије Морово излагање потврдило је да су Италијани били „све свеснији опасности која за Италију као Средоземну земљу представља продужење и заоштравање БИ [блискоисточне прим. С. М.] кризе и да траже могућност неког самосталнијег деловања за њено решавање“. АМИП, ПА, 1971, к. 77, ф. 6, бр. 414193, Извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25. до 27. марта 1971. године и разговорима делегација.

⁴⁶⁵ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф.6, бр. 414193, извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25. до 27. марта 1971. године и разговорима делегација. У вили Сан Росоре 27. марта се сусрео са подпредседником египатске владе и министром иностраних послова Махмудом Риадом, који је у то време био у посети Италији. (АЈ, КПР, II-2/48-1, Забелешка о разгору Тита и Ријада.) Ријад је оценио италијанске ставове као најповољније за Египат после оних које је заступала Француска. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф.6, бр. 414 193, Извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25. до 27. марта 1971. године и разговорима делегација.

⁴⁶⁶ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф. 6, бр. 414193, извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25. до 27. марта 1971. године и разговорима делегација.

⁴⁶⁷ Исто.

уговора о Берлину, па тек онда приступити њеној реализацији.⁴⁶⁸ Италијани су приметили како се током разговора о овој теми Тепавац здушно залагао за одржавање Конференције, док је Тито током разговора једва поменуо ово питање.⁴⁶⁹

Разговор југословенског председника о билатералним питањима био је сведен да разговор са Сарагатом *têt -a-têt* првог дана посете. Сарагат је уверавао свог госта да италијанска влада „у потпуности признаје и поштује“ МОС и све територијалне импликације које су из њега произиласиле, да су његове територијалне импликације дефинитивне, као и да је само питање времена када ће доћи до „преиначења његовог правног основа“.⁴⁷⁰ Тито је, у одговору, нагласио да Југославија уважава изнете аргументе и да ће „у интересу добросуседства и пријатељства показати разумевање и стрпљење“. Очекивао је, ипак, да ће италијанска страна приступити решавању овог „веома важног“ питања „чим буде превазиђена специфична ситуација која то тренутно отежава“.⁴⁷¹

Истовремено, питања из билатералних односа највише простора заузимала су у разговорима двојице министара спољних послова. У тим разговорима Тепавац је, полазећи од закључака састанка у Венецији, затражио да се реализују договори, посебно у вези границе и мањина. Моро је, с друге стране, поново потврдио решеност италијанске владе да поштује све договоре преузете у Венецији.⁴⁷² Италијански шеф дипломатије је „ван званичног оквира“ разговора напоменуо како постоји могућност да буду скраћени рокови за решавање спорних питања, пошто је у Венецији било речи да се она бити решена током 1972. године.⁴⁷³

Коначно, у разговору два министра било је речи и о економским односима између двеју земаља. Тепавац је у разговору са Мором подвукао да Југославија придаје „велику пажњу“ економским односима и напоменуо да од италијанске владе

⁴⁶⁸ У ставу Италије, односно Запада, питање Берлина имало је своју функцију и због тога што су на њему требале да се провере стварне намере Совјета да будућој Конференцији дају један конкретан садржај. ACS, Carte Aldo Mor, b. 133, Visita in Italia del presidente Tito, elementi per conversazione.

⁴⁶⁹ TNA, FCO, 28/1640, telegram from Rome to FCO, 30 March 1971.

⁴⁷⁰ АЈ, КПП, I-2/48-1, Забелешка о разговору Председника Републике са Председником Републике Г. Сарагатом 25. марта 1971.

⁴⁷¹ Исто.

⁴⁷² АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф. 5, бр. 413226, извештај југословенског амбасадора Прице упућен у Београд 3. априла 1971; Исто, к. 60, ф.8, бр. 411156, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. марта 1971.

⁴⁷³ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф. 6, бр. 414193, Извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25. до 27. марта 1971. и о разговорима делегација.

очекује „политичку подршку” за решавање питања из ове области.⁴⁷⁴ Моро је обећао да ће италијанска влада пружити политичку подршку како би се решила нека питања из економске сфере.⁴⁷⁵

Посебне разговоре на тему економске сарадње водили су члан СИБ-а Тома Гранфил и италијански министар спољне трговине Марио Загари. Њихови разговори кретали су се око неколико важних тема попут начина на који је требало да се реши проблема транзита израелских агрума преко јадранских лука. Овај проблем је настао након потписивања споразума између Израела и Европске економске заједнице и њиме је фаворизована тршћанска лука, док су југословенске луке Копар и Ријека стављене у „дискриминациони“ положај. Најважнија економска тема било је тражење финансијске подршке, при чему се озбиљно рачунало и на Италију као старог провереног кредитора. Гранфил је затражио убрзано одобравање друге и треће рате зајма који је Југославија добила од Италије 1969. године.⁴⁷⁶ Истовремено, указао је на потребу за добијањем новог „консолидационог“ кредита који је требао да помогне Југославији да стабилизује националну валуту. То је био део ширег плана који је у основи имао намеру да се од Међународног монетарног фонда и земаља Запада добију кредити у износу од више стотина милиона долара.⁴⁷⁷ Италијани, који су благонаклоно гледали на сваки потез који би Југославију ближе везао за Запад, обећали су да ће убрзати исплату кредита из 1969. и размотрити захтев за нови зајам. На том путу, међутим, стајала су ограничења у виду домаћих економских тешкоћа које су их лимитирале за акцију. Исто тако Италијани, нису били превише вољни да

⁴⁷⁴ АМИП, ПА, Италија, 1971. к.60, ф.8, бр. 411156, телеграм амбасаде из Рима од 28. марта 1971.

⁴⁷⁵ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 77, ф. 6, бр. 414 193, Извештај о званичној посети Италији Председника СФРЈ Ј.Б. Тита од 25 до 27. марта 1971. године и о разговорима делегација.

⁴⁷⁶ Проблем око добијања друге транше кредита из 1969. године у износу од 12 милијарди лира протезао се током целе 1970. године. Поред недостатка расположивих ликвидних средстава проблем је представљала и висина каматне стопе. Италија је предлагала да каматна стопа са 5.5 % колико је износила за прву траншу буде повећана на 7 %. Разлог за повећање био је у томе што је реална-тржишна каматна стопа скочила са 8.25 на 10.25%, па је самим тим био повећан и део који је италијанска држава морала да из буџета доплати кредитним заводима који су давали зајам. Након дугих преговора две стране су се договориле да камата износи 6,5%. (АМИП, ПА, 1970, к. 82, ф. 9, бр. 448713, Извештај амбасаде из Рима упућен ДСИП-у 22. децембра 1970). Банкарска конвенција била је потписана 27. јануара 1971. АМИП, ПА, 1971, к. 61, бр. 10, бр. 46227, телеграм из Рима упућен ДСИП-у 26. фебруара 1971.

⁴⁷⁷ Југославија је највише рачунала на Немачку и САД од које је очекивала 200 односно 150 милиона долара, ММФ-а 150 милиона, док су Италија, Француска и Велика Британија требале да поделе суму од око 150 милиона долара. TNA, FCO, 28/1640, From Hancock (Rome) to FCO, 2 April 1971.; ACS, Carte Moro, b.133, Visita in Italia del presidente Tito, elementi per la conversazione alla Farnesina.

помажу југословенску економију која им је личила на бунар без дна у који је требало убацивати новац.⁴⁷⁸

Приликом посете Италији Тито је 26. марта 1971. године разговарао и са представницима Словенаца у Италији. У разговору са делегацијом коју су сачињавали Албин Шкерк, посланик из редова КПИ у италијанском парламенту, као и други угледни представници мањинаца (Борис Раце, Драго Штока и Марко Валтрих) поред Тита учествовао је и Сергеј Крајгер, а тема разговора био је положај словеначке националне мањине у Италији.⁴⁷⁹ Тито је на почетку разговора напоменуо како би Италија требало да Словенцима обезбеди иста права која је имала немачка национална мањина и да је за то добио и подршку италијанског председника Сарагата. Додао је како ће се конкретне ствари регулисати у разговорима које ће водити Тепавац и Моро, али и упозорио да италијанска страна има тешкоће са десничарским партијама које се супротстављају побољшању положаја. При томе је „гарантовао” да ће Југославија пружити мањинцима „свестрану помоћ”. Нагласио је, такође, да је са југословенске стране учињено све да питање словеначке националне мањине буде што присутније у билатералним разговорима, али да не очекује брза решења. Додао је да је потребна флексибилност због унутрашњих италијанских тешкоћа, али да ће југословенска страна учинити све да се положај Словенаца изједначи са положајем осталих националних мањина.⁴⁸⁰

Потом је говорио Крајгер. Он је похвалио јединствен наступ мањинаца приликом предаје меморандума премијеру Коломбу децембра 1970. године о положају Словенаца у Италији. Упозорио је, међутим, да ће у будућности њен положај зависити од самог деловања мањине и поново указао на значај јединственог наступа. Крајгер је нагласио како су приликом разговора о садржају заједничке информације о посети од стране Југославије предложене шире формулације у коју има је место нашла и она о утицају мањинског питања на развој пријатељских

⁴⁷⁸ Италијански дипломата Пиетромарки је у разговору са британским амбасадором у Риму то илустровао речима да би било „апсурдно“ да Италија помаже Југославију која истовремено даје средства трећим државама, при чему је као пример напоменуо југословенску помоћ ратном ваздухопловству Замбије. TNA, FCO, 28/1640, Confidential, From T C Wood (Rome) to FCO, 6 April 1971.

⁴⁷⁹ АЈ, КПР, I-2/48-1, Запис о разговору Тита са словеначком делегацијом 26. марта 1971.

⁴⁸⁰ Исто.

односа, али да је то одбила италијанска страна.⁴⁸¹

У нацрту завршног комуникаа по питању етничких мањина наведено је како су две стране „посебно потврдиле” да пријатељској сарадњи нарочито доприноси „либерална политика према етничким мањинама у једној и у другој земљи” и изразили спремност да „етничким мањинама пруже највећу заштиту”.⁴⁸²

Резимирајући резултате посете, југословенска страна ју је оценила као „врло велики успех“, посебно у поређењу са мучном атмосфером која је владала током децембра 1970. Насупрот очекивањима уочи првобитно планиране посете да ће она послужити за решавање важних проблема, попут питања мањина или коначног решења границе, показало се да је мало времена било посвећено третирању билатералних питања. Ипак, у завршном комуникаеу констатовано је како је у току остварење договора из Венеције.⁴⁸³ Задовољство су делили и Италијани, јер спорна питања нису била предмет разговора на пленарним седницама, а осим појединих испада десних кругова, од којих је најкрупније било бацање бомбе на конзулат у Милану ноћ уочи доласка југословенске државне делегације, посета је имала велики и позитиван публицитет у италијанској и светској јавности. Из овог угла посматрања, значај посете био је у томе што је потреба за дефинитивним решењем граничних питања у јавном мњењу Италије знатно унапредовала на психолошком и политичком плану и створена је повољнија клима за решавање спорних питања.

⁴⁸¹ Исто..

⁴⁸² АЈ, КПР, II-2/48-1, Пут Ј.Б. Тита у Италију, Нацрт завршног комуникаа.

⁴⁸³ Исто.

ПОГЛАВЉЕ 4

У вртлогу унутрашњих нестабилности

4.1 Рад „групе 4“ и неуспешни покушаји да се реше „отворена питања“

Након посете Јосипа Броза Италији проблем међудржавног разграничења постао је једна од најважнијих тема у политичким односима две државе. Задатак да се бави овим проблемом добила је „група 4“, која је након сусрета Тепавца и Мора у Венеције фебруара 1971, а пре боравка југословенског председника у суседној држави, већ била одржала свој први састанак 18. марта у Београду. Резултати првог састанка показали су да Италијани нису напустили идеју да се проблему дефинитивног државног разграничења приступи кроз глобално решење, али су пристали на растеређење пакета у два правца: једна група питања која се у пакету нашла у циљу „унапређења живота становништва у граничном подручју“ могла је да се решава дипломатским путем⁴⁸⁴, док је друга група, која је „донекле“ била у вези са комплексом разграничења, могла да се решава у међувремену „на избалансираној основи, у интересу локалног становништва, држећи на памети да глобално решење остаје и даље главни циљ двеју страна“.⁴⁸⁵ У информацији коју је сачинио Звонко Перишић тражио је од југословенских државних руководиоца одобрење да се за предложена решења на горичком сектору одступи од става по коме се није смело парцијално решавати питање границе, већ једино у целини и то након коначног споразума о разграничењу. Он је тражио да се овом сектору приступи „прагматично и флексибилније, не напуштајући заузети начелан став у погледу целе границе“. Овакво постављање, које је одступало од раније заузете политичке линије, правдао је чињеницом да је граница пролазила средином Горице и

⁴⁸⁴ Радило се о питањима попут снабдевања водом, и гасом, изградња жичара и друга. АЈ КПП, I – 2, Информација о првом састанку амбасадора С. Прице и Ф. Трабалце уз учешће експерата З. Перишића и Г. Л. Милези-Феретија, одржаном 18. марта у Београду.

⁴⁸⁵ АЈ КПП, I–2/48-1, Промеморија о првом састанку амбасадора Ф. Трабалце и С. Прице уз учешће експерата Г. Л. Милези Ферети и З. Перишића 19. марта у Београду; Исти документ види и у :*Viri* 23, стр. 81.

Нове Горице, те да је „живот људи и степен сарадње“ тражио да се донесу таква решења.⁴⁸⁶

Месец дана након првог сусрета „група 4“ се окупила по други пут. Састанак је овог пута одржан у Риму у Министарству спољних послова од 26. до 28 априла.⁴⁸⁷ Теме о којима се расправљало биле су: националне мањине, споразум о италијанској имовини у бившој зони Б, пут на Саботину и базен на Сочи и гранична питања везана за горички сектор - такозвани „горички пакетићи“. У доброј атмосфери и „духу Венеције“ обе стране постигле су договор да владама предложе закључење споразума о италијанској имовини на подручју бивше зоне Б, на чему је инсистирала југословенска страна, и да се реше такозвани „горички пакетићи“ за које је претежно била заинтересована Италија. „Горички пакетићи“ подразумевали су отварање граничног прелаза у Ерјавчевој улици (via S. Gabriele) у Горици за прелаз пешака и мотоциклиста за који је била заинтересована Југославија, коректуру граничне линије на секцији Via Percortto трг железничке станице Monte Santo на којој је инсистирала италијанска страна, отварање граничног прелаза прве класе код Вртојбе (S. Andrea) и граничне корекције код Рожне долине /Casa Rossa/. Група се сложила да се одобри отварање граничног прелаза код Вртојбе, док је Италија као услов за отварање прелаза код Ерјавчеве улице тражила граничну исправку у реону горичке железничке станице.⁴⁸⁸

Након римског сусрета чинило се да су уродила плодом настојања југословенске стране да се напусти глобални приступ решавању граничних проблема оличен у италијанском „пакет 18 тачака“. Мада је италијанска страна и даље била заинтересована да се постигне један свеобухватни споразум, ипак је пристала да се издвоје и самостално решавају поједина питања која су се односила на „побољшање услова живота и рада локалног становништва“.⁴⁸⁹ У складу са ранијим договорима одлучено је да се нови сусрет одржи након два месеца у Београду.

⁴⁸⁶ АЈ КПП, I – 2/48-1, Информација о првом састанку амбасадора С. Прице и Ф. Трабалце уз учешће експерата З. Перишића и Г. Л. Милези-Феретија, одржаном 18.марта у Београду.

⁴⁸⁷ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 62, бр. 1, бр. 416695, састанак групе четворице одржали 26. До 28. Априла 1971.; *Viri* 23, стр. 81-82.

⁴⁸⁸ Исто.

⁴⁸⁹ Овај став пренео је Гаја у сусрету са Вратушом у Риму 17. Маја 1971. АМИП, ПА, Италија, к. 60, ф. 8, бр. 419 027, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. маја 1971.

Међутим, неочекивано за италијанску страну, Југославија је у времену између два састанка „групе 4“ почела да мења став. Званични Београд је наставио да инсистира на испуњењу договора о решавању имовинских питања, али је одустао од решавања територијалних корекција на горичком сектору, како је то било предвиђено „горичким пакетићима“. Промена става била је посебно видљива приликом трећег састанка „групе 4“ одржаног у Београду 5. и 6. јула. Поново су, као и на претходном састанку Југословени били нарочито заинтересовани да се реши питање имовине, па је у том смислу договорено да се формира једна *ad hoc* делегација коју су требале да именују владе двеју држава. Овог пута није се расправљало о „горичким пакетићима“, већ су они били смештени у оквиру ширег глобалног разграничењу на свим секторима границе од Голича до територијалних вода у Тршћанском заливу.⁴⁹⁰

Неслагања која су се појавила приликом јулског сусрета била су видљива и на питању објављивања резултата рада групе. Док су југословенски преговарачи инсистирали да се они обелодане, посебно споразум везан за решавање питање имовине, Италијану су то упорно одбијали уз образложење да је Београд одступио од договора око граничних корекција на сектору Горице. Током јула о томе су разговарали амбасадор Прица и Дучи. Директор политичке дирекције Фарнезине је подвукао важност решавања „горичких пакетића“, јер би се на тај начин убрзало глобално решавање проблема границе. На Прицино питање у вези објављивања резултата преговора око имовине, Дучи се упротивио њиховом објављивању уз образложење да се то питање не односи на „интересе пограничног становништва“, посебно не италијанског и да би његовим обелодањивањем постало јасно да две државе расправљају о питањима везаним за проблеме око бивше Зоне Б.⁴⁹¹ Конкретнији одговор Прица је добио почетком августа у разговору са Милези Феретијем. На чуђење амбасадора да се Италија противи објављивању закључака о преговорима о имовини, Милези Ферети је нагласио како је Моро био „врло

⁴⁹⁰ Радило се о шест сектора разграничења: територијалне воде у тршћанском заливу, централни део границе на сектору Голич - Међа Вас, горички сектор, сектор Саботино, сектор Брда /Collio/ и сектор Коловрат. АЈ, КПР, I-5-6/44-16, Забелешка о трећем састанку између амбасадора С. Прице и амбасадора Г. В. Макоте уз учешће експерата З. Перишића и Г.Л. Милези Феретија, одржаном у Београду, 5-ог и 6- тог јула 1971; *Viri* 23, стр. 82.

⁴⁹¹ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 58, ф. 4, бр. 426 728, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 19. јула 1971. године.

нерасположен“ због југословенског одбијања да се реше ситне граничне корекције око Горице и да објављивање преговора о имовини без презентирања неких резултата у корист италијанске стране „не би имало смисла“, пошто би то значило да се расправља само о зони Б, а са друге стране није показан напредак у погледу других питања која су се односила на практична ситна питања у интересу пограничног становништва.⁴⁹²

Наду да би се ствари могле помаћи са мртве тачке пружао је сусрет Мора и Тепавца 4. октобра 1971. у Њујорку приликом заседања Генералне скупштине УН. Уочи сусрета, Комисија за спољне послове Извршног већа Словеније је на састанку одржаном 24. септембра заузела становиште да је „од примарног значаја“ да Италија „без отежања“ одреди *ad hoc* делегацију која би преговарала око имовине и да влада у Риму „покаже стварну спремност“ да припреми глобално решење. У том случају реализација пакетића био би од „секундарног значаја“ и могао би да се спроведе у дело. Са овим одлукама био је упознат и Тепавац који се налазио у Њујорку.⁴⁹³

На састанку у Њујорку двојица министара, поред других питања, разговарали су и о граници. Овај њихов сусрет, трећи у 1971. години, на неки начин је установио праксу која ће трајати у неколико наредних година - све до потписивања Осимских споразума - да шефови дипломатија двеју држава користе сусрет у Њујорку како би разговарали о проблему разграничења. Приликом сусрета Тепавац и Мора су се сагласили са наставком рад на решавању „отворених питања“ и потврдили договор постигнут у Венецији.⁴⁹⁴ То је значило поштовање раније зацртаних рокова за постизање глобалног споразума, док би се у међувремену решавали поједини „пакети“. Тепавац је нарочито инсистирао на „легализацији рада на проблемима из издвојених пакетића“.⁴⁹⁵

⁴⁹² АМИП, ПА, 1971, к. 62, ф. 13, бр. 429089, Телеграм из Рима упућен ДСИП-у 2. августа 1971.

⁴⁹³ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 433750, Допис Друге управе упућен сталној мисији СФРЈ при ОУН 29. септембра 1973.

⁴⁹⁴ На Морову констатацију да је у Венецији договорен глобални програм за 1972. годину, а да је у међувремену могуће „студирање 'пакета'“, Тепавац је одговорио како од договора у Венецији „нема одступања“. АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 437073, Телеграм мисије СФРЈ из Њујорка 6. октобар 1971.

⁴⁹⁵ Исто.

Разговор између Тепавца и Мора у Њујорку ипак није деблокирао рад „групе 4“, мада је југословенски шеф дипломатије био изузетно задовољан разговорима.⁴⁹⁶ Пошто југословенска страна није пристала да прихвати решавање „пакетића“ за Горицу пре састанка групе, како су то тражили Италијани, званичници у Риму донели су одлуку да се предвиђени састанак одложи. Ово је наишло на оштро противљење Београда који је по сваку цену настојао да дође до новог сусрета „групе 4“. Тек након вишедневних мучних преговора и притисака од стране Југославије састанак је ипак одржан од 2 до 4. новембра.⁴⁹⁷

Ни овај састанак, четврти по реду, није дао резултате. Перишић и Прица уручили су југословенски нацрт глобалног споразума, док су Италијани обећали да ће то учинити накнадно. Помак је учињен по питању мањина, пошто је Милези Ферети обавестио југословенску страну да је Моро формирао једну студијску групу која је требало да изради законодавне и друге мере за заштиту Словенаца у Италији.⁴⁹⁸ Међутим, поново је запело око старог проблема везаног за граничне корекције код Горице и формирања *ad hoc* делегације за имовину. Италијани су и даље повезивали ова два питања и настојали да их паралело реше, а Југословени нису били спремни да решавају проблем границе код Горице издвојено од других питања везаних за целокупно државно разграничење. Мада су се договорили да рад наставе већ у децембру, обема странама било је јасно да преговори нису најбоље напредовали. Када је британски дипломата у Риму Вудс (Т. С. Wood) запито шефа одсека за Југославију у Фарнезини Пиетромаркија да ли су истините гласине да су две стране близу договора овај му је одговорио да ствари стоје сасвим супротно и да разговори уопште не иду добро. Пиетромарки је, притом, нагласио како је направљен тако мали напредак да су Италијани заузели позицију да важност Меморандума о сагласности треба продужити на неодређено време. Када су, међутим, рекли Југословенима како не виде потребу за било каквом журбом за постизање коначног решења око бивше зоне Б, добили су одговор да уколико се не

⁴⁹⁶ ACS, Carte Moro, b. 152, fasc. 3, telegramma da Brigante Colona a Aldo Moro 13. ottobre 1971.

⁴⁹⁷ *Viri* 23, стр. 83.

⁴⁹⁸ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 3, бр. 440 516, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 3. новембра 1971.

реши проблем границе неће бити напретка ни на другим пољима билатералних односа.⁴⁹⁹

Италијани су уочи новембарског заседања „групе 4“ покушали да заобилазним путем Југословенима још једном изложе своје максималне захтеве по питању разграничења на основу којих се могло изаћи из Њорсокака у који су разговори очито били запали, али и да подвуку тешкоће у којима се нашла влада по овом питању. То је 28. октобра учинио Пиетромарки приликом опроштајне посете саветника амбасаде у Риму Алексића. Пошто је навео како без одређених концесија које су Италији биле потребне због сопствене јавности ни један политичар није желео да „изгори“ потписивањем уговора са Југославијом, Пиетромарки је навео два основна захтева. Први се односио на територијалну концесију око брда „Голи“ које се налазило не територији зоне Б, док је други захтев био везан за разграничење у Тршћанском заливу, где су Италијани тражили 2/3 територијалних вода због несметаног пролаза италијанских ратних бродова.⁵⁰⁰ Пиетромарки је Алексићу изложио и разлоге због којих су Италијани били непопустљиви по питању регулисања права словеначке мањине. Он је то образложио „великим страхом“ да би мањинци, уколико би добили сва права која захтевају, могли да у будућности плебисцитом затраже припајање Југославији.⁵⁰¹

Навођење конкретних италијанских територијалних концесија можда је било изненађење за Алексића, који је - упркос најстрожој конспирацији на коју га је обавезао Пиетромарки - о свему одмах известио ДСИП, али није изненадило Звонка Перишића добро упућеног у све захтеве Италијана. Он је навео како се радило о познатим максималистичким захтевима које су Италијани постаљали као услов да се Италија одрекне „вештачки изграђене тезе“ о провизорности границе по МОС-у. Појаснио је како се топоним „Голи“ заправо односио на површину код Долине и Соцерба на коју су Италијани желели да прошире индустријску зону у Миљама.

⁴⁹⁹ TNA, FCO, 28/1640, from T. C Woods (Rome) to B. Sparrow (London) 19 November 1972.

⁵⁰⁰ Када је био у питању локалитет „Голи“ Пиетромарки је додатно појаснио да се ради о пустој и ненасељеној територији и да су Италијани били заинтересовани да добију 15 квадратних километара. На опаску Алексића да је то велика територија, Пиетромарки је навео како би Италијани пристали и на 12 квадратних километара, али да је ово најважније питање након кога би се сва друга питања могла лако решити. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 439397, телеграм из амбасаде из Рима упућен Београду 28. октобра 1971.

⁵⁰¹ Исто.

Настојање да се добије део територије бивше зоне Б уствари је требало да буде компензација за губитак дела територије бивше зоне А у области Рт дебела- село Хорватини која је по МОС-у припала Југославији.⁵⁰²

Новембарски сусрет „групе 4“, последњи у 1971. години, одржан је у политичкој атмосфери у Италији која се битно разликовала од оне у којој су се одиграла претходна три састанака. Ако су се у првој половини године питањем државног разграничења бавиле дипломате, а јавност о томе није била информисана сасвим другачија ситуација била је током јесени. Јавност, посебно тршћанска, брујала је о зони Б и разграничењу, организовали су се митинзи, упућивале се интерпелације на адресу италијанских државних званичника, а у једном моменту питање југословенско-италијанског разграничења постало је и тема о којој се говорило и у ширим европским оквирима. Пар дана уочи „групе 4“, тачније 29.октобра, могао се чак прочитати на насловној страни италијанског дневника *Темпо* велики текст „Наставак преговора у Риму за предају зоне Б“ који је у поднаслову појашњавао „Југословенски дипломата у тајној мисији.“⁵⁰³ Аутор текста, очигледно добро информисан, обавештавао је италијанску јавност о доласку Звонка Перишића у Италију и тајним преговорима о зони Б, који су били у току. Убрзо су и неки други листови започели са објављивањем текстова на исту тему.⁵⁰⁴

„Кривац“ за ову „индискрецију“ није била италијанска дипломатија и њен шеф Моро, упркос упорним и безуспешним настојањима званичног Београда да натера италијанске државне званичнике да започну са „припремом терена“ у јавности за коначно решавање питања границе. Напротив, од фебруарског сусрета у Венецији Моро није предузео ни један корак у том правцу, а званични Београд је био посебно изнећеђен када италијански шеф дипломатије није ни једном речју споменуо југословенско-италијанске односе приликом свог експозеа у парламенту

⁵⁰² АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 62, ф. 1, бр. 439 398, телеграм З.Перишића упућен Београду 31. октобра 1971. године.

⁵⁰³ ТНА, FCO, 1640,

⁵⁰⁴ *Борнале Д'Италија* је у броју од 3. новембра писао о „мисији“ југословенског дипломате Звонка Перишића који је у Рим како био тражио „сагласност о модалитету промене границе која је за сада демаркациона линија“. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 58, ф. 2, бр. 440545, телеграм из Рима 3. новембра 1971.

одржаном 23. јула.⁵⁰⁵ „Кривац“ је била једна партија владајуће коалиције левог центра, која је ово питање изнела на светлост дана. Радило се о Социјалдемократској партији Италије, односно о њеном генералном секретару Мауру Ферију.

4. 2 Феријева акција за решавање међусобних проблема

Ставови Социјалдемократске партије Италије према Југославији и нерешеном граничном питању били су познати од раније и јавно изнети током децембра 1970. године у време кризе око отказивања Титове посете Италији. Тада је ова партија - једина од странака владине коалиције - јавно изнела став да је Зона Б југословенска територија и да то питање, које је оптерећивало међудржавне односе, треба коначно скинути са дневног реда. Став према граници, као и потребу даљег развијања и продубљивања сарадње и пријатељства између двеју суседних држава представници ове партије константно су понављали у свим сусретима са југословенским представницима у Риму, а исто то чинили су и челни људи странке у Трсту.⁵⁰⁶ За социјалдемократе јака Југославија била је од прворазредног интереса за безбедност Италије, док су добросуседски односи били и од ширег међународног значаја. И у разговору са Миком Трипалом 12. јануара 1971. године у Риму секретар партије Фери и чланови дирекције Кариља и Гароши поновили су да за њихову партију не постоји југословенско-италијански територијални проблем, те да је граница одређена МОС-ом 1954. године коначна међудржавна границе која би могла да претрпи само евентуалне промене техничког карактера.⁵⁰⁷ У италијанској јавности су ову тезу

⁵⁰⁵ Мада су италијанске дипломате у Београду и Риму то тумачиле чињеницом да је Моро у поменутом експозеу само одговарао на интерпелације о спољној политици, међу којима није било ни једне која се тичала Југославије, у Београду се ипак веровало да је прави разлог за ово ћутање у незадовољству италијанског шефа дипломатије због југословенске непоспустљивости око питања територијаних концесија око Горице. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 58, ф. 4, бр. 428 651, забелешка о разговору Николе Мандића, начелника Управе за Западну Европу са италијанским министром саветником Бриганте Колоном 4. Августа 1971; Исто, бр. 429089, телеграм из Рима упућен Београду 2. августа 1971.; Исто, бр. 429351, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 6. Августа 1971.

⁵⁰⁶ АМИП, ПА, Италија, 1970, к. 79, ф. 7, бр. 447036, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. децембра 1970.; Исто, ф. 8, бр. 447759, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 24. децембра 1970.; Исто, к. 80, ф. 7, бр. 447 587, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. децембра 1970.

⁵⁰⁷ АЈ, 507/IX-48/I-470, Разговор М. Трипала, члана ИБ ПСКЈ, са Ферије, секретаром и Кариљом и Гарошије, члановима дирекције Уједињене социјалистичке партије (ПСУ) 12. Јануара 1971.

изнели на свом партијском конгресу одржаном почетком фебруара исте године. Том приликом челним људима странке је било нарочито стало да се конгресу обрати представник Југославије, што је испред ССРН Југославије учинио Горјан.⁵⁰⁸

Истовремено са настојањима да као део владајуће коалиције левог центра утичу на решавање граничног питања и зближавање две државе, социјалдемократи су настојали да успоставе партијске односе са ССРНЈ и СКЈ и изразили жељу да једна њихова делегација посети Југославију. Фери је у поменутом разговору са Трипалом показао интерес за успостављање међупартијских односа упркос „дубоким“ концепцијским разликама које су делиле италијанске социјалдемократе и југословенске комунисте. Том приликом је подсетио да је његова партија још од преломне 1948. године „са интересовањем и симпатијама“ гледала на југословенско искуство.⁵⁰⁹

Захтев социјалдемократа је прихваћен, па је на позив Савезне конференције ССРНЈ делегација странке предвођена Феријем посетила је Југославију од 18. до 21. априла 1971.⁵¹⁰ Боравак у Београду био је испуњен бројним сусретима. У Савезној конференцији ССРНЈ, која им је била домаћин, срели су се и разговарали са њеним председником Вељком Милатовићем, генералним секретаром Беном Зупанчичем, чланом Извршног одбора А. Петковићем и Димче Беловским, док је испред Савеза комуниста Југославије делегацији био домаћни члан Извршног бироа Председништва Мика Трипало. У ССРНЈ централна тема разговора са Милатовићем и Зупанчичем била је унутрашња ситуација у Југославији и Италији, док је у разговору са Беловским и Петковићем више пажње било посвећено међународним темама. Ферија и Кариљу највише је интересовала тренутна политичка и економска ситуација у Југославији, али и нека „системска решења“ коју су доносиле уставне реформе. Са своје стране нису много говорили о проблемима са којима се суочавала Италија, већ су главни акценат ставили на развој билатералних односа између две државе и подвукли како ће се њихова партија заложити да се међудржавни односи

⁵⁰⁸ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 1, бр. 45261, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 9. фебруара 1971.

⁵⁰⁹ АЈ, 507/IX-48/I-470, Разговор М. Трипала, члана ИБ ПСКЈ, са Феријем, секретаром и Кариљом и Гарошијем, члановима дирекције Уједињене социјалистичке партије (ПСУ) 12. јануара 1971.

⁵¹⁰ Заједно са Феријем у Београд су допутовали његов заменик Антонио Кариља и шеф Бироа за штампу партије Алфредо Ливи. АЈ, 507/IX-48/IV-118, Информација о посети делегације Социјалдемократске партије Италије 18-21. априла 1971.

развијају што интензивније на свим пољима. Било је приметно да су са „сумњом“ и „резервом“ гледали на политику Комунистичке партије Италије и њен однос према СССР-у. У сличном тону били су и разговори са Миком Трипалом.⁵¹¹

Поред партијских разговора вођених са челницима ССРНЈ и са Миком Трипалом испред СКЈ, Фери и Кариља разговарали су и са Мирком Тепавцем.⁵¹² На личну молбу Ферија делегацију је 20. априла примио и Јосип Броз.⁵¹³ У оба разговора социјалдемократи су остали чврсто на својим раније заузетим позицијама подршке даљем развоју билатералне сарадње и коначном решавању проблема границе и уверавали своје саговорнике како могу имати пуно поверење у њихову партију.⁵¹⁴ На интересовање Тепавца о томе како ова партија оцењује будућност решавања граничног проблема, Фери је подвукао да је граница „факат који је изван сваке дискусије“ и предложио да се решавање овог проблема укључи „у шири оквир једног споразума о пријатељству између Републике Италије и СФР Југославије“.⁵¹⁵ И у разговору са Брозом посебан значај дат је проблему регулисања границе. Фери је, као и у разговору са Тепавцем, уверавао Тита да лидер партије председник Сарагат, социјалдемократи и „највећи део политичких снага и јавности Италије“ желе да се то питање реши.⁵¹⁶

Очито у намери да подвуку значај који су придавали сарадњи у пограничним крајевима, социјалдемократи су истовремено са посетом Београду упутили и покрајинску патијску делегација из Трста предвођену секретаром Лућом Лонзом у посету Словенији. Као и у Београду поновљени су исти ставови у вези са развојем

⁵¹¹ Исто.

⁵¹² АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 414273, забелешка о разговору државног секретара М. Тепавца са генералним секретаром Социјалдемократске партије Италије Мауро Феријем и замеником генералног секретара Кариљом 20. априла 1971.

⁵¹³ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 414 727, телеграм из Рима упућен Београду 16. априла 1971. године. Радко Мочивник је подсећао да приликом разматрања овог захтева треба поред политичке оријентације странке узети у обзир и њихово залагање за унапређење билатералних односа.

⁵¹⁴ АМИП, ПА, Италија, к. 59, ф. 5, бр. 414273, Забелешка о разговору државног секретара М. Тепавца са генералним секретаром Социјалдемократске партије Италије Мауро Фери-ем и замеником генералног секретара Кариљом, 20. априла 1971.

⁵¹⁵ Исто.

⁵¹⁶ АЈ, КПР, I-3-а, Пријем делегације Социјал-демократске партије Италије на челу са Мауро Фери-ем 20. априла 1971.

билатералних односа и границе, с тим додатком да се Лонза заложии и за глобално решавање питања словеначке мањине.⁵¹⁷

Југословени су посету оценили као „корисну“, али су, чини се, показали извесну уздржаност према сарадњи са овом партијом. На то су могли утицати „крути“ проатлански ставови које је заузимала у својој спољнополитичкој оријентацији и чињеница да су били партија „више грађанског карактера него радничког“.⁵¹⁸ У тренутој политичкој ситуацији у Италији, које је била пред председничким и локалним изборима, уздржаност се могла тумачити обзирима које је Југославија имала према другим италијанским партијама са којима су од раније имали интензивну сарадњу.⁵¹⁹

Фери је своје ставове о југословенско-италијанској сарадњи изнео 29. априла у интервјуу словеначком *Делу*. Он је том приликом поновио став своје партије по питању границе и изјавио како је демаркациона линија заправо „ефективна коначна граница“ и да је потребно „само мало храбрости“ да се питање и формално коначно реши.⁵²⁰ Феријев интервју *Делу* није изазвао посебно интересовање у Италији. Једино су се огласила поједина тршћанска иредентистичка удружења⁵²¹ и *Пиколо* у коме је објављен оштар коментар из пера главног уредника Кина Алесија (Chino Alessi).⁵²²

Сасвим другачија реакција уследила је септембра након што је секретар социјалдемократа о истој теми говорио на конференцији за штампу у Трсту организованој након конференције странке за Фриули Венецију Ђулију одржаној у месту Прадибоско. Фери је том приликом, између осталог, говорио о и словеначкој мањини и нерешеном питању границе. Као и у више прилика до тада, он се поново заложии да се признају границе „онакве какве су биле успостављене после Другог

⁵¹⁷ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 422001, извештај о посети покрајинске делегације ПСДИ за АП ФЈК у СР Словенији 20. и 21. априла.

⁵¹⁸ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 1, бр. 45261, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 9. Фебруара 1971.

⁵¹⁹ О томе речито говори захтев ДСИП-а упућен амбасади у Риму да пошаље информације о реакцијама које је посета представника социјалдемократске странке изазвала код других југословенских партнера међу италијанским партијама. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 414 707, телеграм Друге управе упућен амбасади у Риму 28. априла 1971.

⁵²⁰ Ive Mihovilović, *Nema više zone B. Politički i pravni argumenti protiv presizanja Italije na sjevernu Istru (1954-1974. god.)*, Mladost Beograd 1974, стр. 56.

⁵²¹ Поводом Феријеве изјаве огласили су се „Unione degli Istriani“ и „Associazione della comunita Istriane“. АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 8, бр. 417 847, телеграм из Трста упућен Београду 7. маја 1971.

⁵²² У *Пиколу* је 6. маја изашао уводник под називом *Саморањавање*. I. Mihovilović, *н.дело*, стр. 56.

светског рата“.⁵²³ Појаснио је како проблем коначног повлачења границе између две државе заправо представља политичко питање и да дефинитивно формално-правно разграничење треба извршити на основу постојећих политичких односа између Италије и Југославије.⁵²⁴ Изјаснио се и за потпуну заштиту словеначке мањине у Италији. Као пример навео је споразум са Аустријом о Јужном Тиролу којим је, по речима Ферија, Италија показала способност да заштити своје мањине. Десетак дана након конференције за штампу огласила се и тршћанска федерација социјалдемократа резолуцијом у којој се заложила да се „са Југославијом постигну сталне и правно дефинисане границе“.⁵²⁵

Иступање Ферија, које је било учињено уз сагласност лидера социјалдемократа и председника Италије Сарагата, значило је да се у италијанској јавности од стране једне од владајућих партија напушта теза о „провизорности“ границе.⁵²⁶ Истовремено, изазвало је „огорчену“ реакцију представника МСИ како у Трсту тако и у централни ове странке у Риму. Секретар партије Ђорџо Алмиранте (Giorgio Almirante) огласио се у партијском органу *Секоло (Il Secolo d'Italia)* текстом у коме је веома оштро напао Ферија због ставова изнетих у Трсту.⁵²⁷ Неофашистима из редова МСИ убрзо су се прикључиле и иредентистичке организације, кругови око надбискупа Сантина, као и поједини десно оријентисани припадници тршћанских демохришћана. Све се убрзо претворило у праву кампању усмерену против социјалдемократа и Ферија, али и против суседне Југославије.

У анализи разлога којима су се руководили социјалдемократе, односно њихов секретар Фери приликом иступања на конференцији за штампу у Трсту Државни секретаријат за иностране послове видео је више различитих мотива унутрашње и

⁵²³ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434456, Телеграм Генералног конзулата у Трсту упућен Београду 8. септембра 1971.

⁵²⁴ АМИП, ПА, Италија, к. 60, ф. 2, бр. 434456, Информација о изјави секретара Социјалдемократске партије Италије Маура Ферија у вези зоне Б и словеначке мањине у региону Фурланија- Јулијска Крајина, 17. септембар 1971.

⁵²⁵ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 442136, Забелешка о разговору генералног конзула СФРЈ у Трсту и сарадника са руководиоцима Социјалдемократске партије Италије, 29. 9. 1971.

⁵²⁶ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 62, ф. 1, бр. 443241, Југословенско-италијански односи и проблем глобалног решења државне границе.

⁵²⁷ Алмиранте је упутио и личне увреде секретару социјалдемократа називајући га „у најбољем случају непријатна животиња“. Алмиранте се, такође, питао од кога је плаћен Фери да заступа наведене ставове. АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434545, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. септембра 1971.

спољнополитичке природе. Са једне стране изјава је имала своју функцију у страначким „политичко-изборним рачуницама“, док је са друге стране била израз шире политичке стратегије у односу на Југославију у чијем је средишту била процена да се решавањем граничног питања консолидује спољнополитичка позиција Југославије што је, процењивало се у ДСИП-у, било у интересу безбедности Италије и Атланског пакта. Званични Београд имао је на уму и чињеницу да су социјалдемократи имали утицаја у неким италијанским војним круговима (актуелни министар одбране Марио Танаси био је из редова ове партије) и да су били најтешње повезани са Сједињеним Америчким Државама, те је очито ова политика била у сагласности са ставовима САД.⁵²⁸ Касније, када је полемика између социјалдемократа и МСИ попримила и шире европске размере и када су се у њу укључили неки десничарски листови попут француског дневника *Orop*, наведеним аргументима био је придодат још један такође спољнополитичке природе, и по њему је залагање италијанских социјалдемократа за решавање питања границе са Југославијом било у функцији подршке Брантовој *Ostpolitik* и његовој Социјалдемократској партији.⁵²⁹ Амбасада у Риму оценила је Феријеву изјаву као позитивну за интересе Југославије, јер је по први пут изнела у јавност једну тему која се готово сматрала за „табу“ у италијанским средствима јавног информисања.⁵³⁰

Феријева изјава, с друге стране, довела је италијанске државне званичнике у „нелагодну“ ситуацију, пошто је поред притиска деснице изазвала реакцију и неких посланика демохришћана који су затржили од министра Мора да реагује.⁵³¹ Мада су у свим контактима са југословенском страном истицали да је влада сагласна са оним што рекао секретар социјалдемократа, ипак је подвучено како је Феријев корак „несрећан“, јер је додатно закомпликовао већ прилично сложену унутрашњу

⁵²⁸ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434456, Информација о изјави секретара италијанске социјалдемократске партије Маура Ферија у вези зоне Б и словеначке мањине у региону Фурланија-јулијска Крајина, 17. септембар 1971.

⁵²⁹ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф.3, бр. 439634, Информација о полемици у италијанској штампи око „зоне Б“ и одјеку у делу западне штампе /париски дневник „Ороп“ и други/, 1. новембар 1971.

⁵³⁰ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај амбасаде за 1971. годину, 26. фебруар 1972.

⁵³¹ Према наводима Антонела Пјетромаркија у разговору са Мочивником у Рим је допутовао покрајински секретар демохришћана из Трста и затражио од руководства партије сагласност да се објави једна изјава која би умирила гласаче ове странке пореклом из Истре. АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434878, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. септембра 1971.

ситуацију у Италији и тиме „учинио лошу услугу влади“.⁵³² При томе су се имали у виду како локални избори у тршћанској провинцији тако и предстојећи избори за председника републике Италије.

За владу у Риму ситуација је била тим гора, јер је за септембар био предвиђен неформални сусрет премијера Коломба са председником скупштине Словеније и чланом председништва СФРЈ Сергејом Крајгером, а очекивао се и пријем делегације словеначке мањине на који се чекало од децембра претходне године. Како су раније били планирани и сусрети између Милези Феретија и Перишића те путовање Дучија у Београд на редовне консултације министарстава иностраних послова предвиђене за крај септембра, ова концентрација сусрета могла је, по речима функционера Фарнезине, да створи утисак у јавности о „ужурбаној акцији“ за решавање отворених питања и створи прилику десници да развије кампању против владе.⁵³³ Отуда су Пиетромарки и Дучи у одвојеним разговорима са Прицом и Мочивником настојали да бар избегну Крајгерову посету Коломбу и преусмере је на сусрет са неким од министара који су се бавили економским ресорима, али је овај предлог наишао на противљење југословенске стране.⁵³⁴

Пошто „преусмеравање“ Крајгерове посете није успело италијанска влада је прихватила сусрет, али су из Фарнезине упутили молбу амбасадору Прици да штампа у Југославији третира сусрет Крајгера и Коломба као „куртоазну“ посету. То се нарочито односило на словеначку јавност, те су замолили да Љубљана од тога не прави догађај прворазредног значаја.⁵³⁵ Појачана осетљивост Италијана на деловање Словеније била је видљива и у разговору Пиетромаркија и Прице вођеном 16. септембра. Том приликом шеф југословенског одсека у италијанском Министарству иностраних послова напоменуо је амбасадору како Италијанима „није увек јасно“ каква је улога република у креирању југословенске спољне политике и притом подвукао како у односима са Словенијом често наилазе на тешкоће, а као пример

⁵³² Исто; АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434 878, телеграм из Рима упућен Београду 17. Септембра 1971.

⁵³³ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434929, телеграм о разговору амбасадора Прице са Дучијем од 18. септембра 1971.

⁵³⁴ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 434991, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 16. септембра 1971.

⁵³⁵ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 434929, телеграм о разговору амбасадора Прице са Дучијем од 18. септембра 1971.

навео како се неки проблеми, пре свега они везани за статус словеначке мањине, заоштравају и на тај начин се отежава доношење неких решења из билатералних односа.⁵³⁶

До сусрета између Крајгера и Коломба дошло је 20. септембра у Риму.⁵³⁷ Очекивано, Крајгер је инсистирало на томе да централне теме разговора буду државно разграничење и положај Словенаца у Италији. Сматрао је да су односи две државе „толико узнапредовали“ да би преговори требало да се подигну на виши владин ниво. Као кључни аргумент у прилог решавања „отворених питања“ навео је веома повољну климу у пограничним крајевима, која се није огледала само у контактима међу људима, већ и у све интензивнијој међупартијској сарадњи. Коначно, подсетио је саговорника и на шири европски оквир који је омогућавао решавање спорних проблема.

Коломбо је, са друге стране, упорно настојао да избегне разговор на ове теме заклањајући се иза констатације да ће се питање разграничења решити „чим сазрију прилике“, али притиснут од Крајгера, који га је стално враћао на овај проблем, изјавио је како је намера италијанске владе да се проблем што пре реши и да ће примити припаднике мањине који су на разговор чекали од децембра 1970. године.⁵³⁸

Крајгер се неформално састао и са представницима водећих италијанских партија.⁵³⁹ Поред разговора о крупним међународним темама сусрет је послужио и да се „испица пулс“ странака о ставовима које су заузимале према југословенско-италијанском међудржавном разграничењу. Основни утисак који је југословенска

⁵³⁶ У том смислу Пиетромарки је додао како би било „добро и потребно“ да Италија отвори свој генерални конзулат у Љубљани. АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 434991, телеграм из Рима упућен Београду 16. септембра 1971.

⁵³⁷ Заједно са Крајгером у посети је била и Лидија Шентјурц. Разговорима је присуствовао и амбасадор Срђа Прица. АМИП, ПА, 1971, к. 64, ф. 10, бр. 435 158, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 22. септембра 1971.

⁵³⁸ Исто.

⁵³⁹ Крајгер и Шентјурц контактирали су руководства Комунистичке партије Италије и разговарали са Ђанкарлом Пајетом, Ђорђом Наполитаном и Сегреом; срили су се са водећим личностима Партије пролетерског јединства Векијетијем и Луцатом; разговарали су са Де Паскалисом и Балсамом, члановима дирекције Социјалистичке партије, као и са социјалдемократима Феријем, Орландом, Гаросијем и Јанелијем и представницима демохришћана предвођеним Бернасоллом. (АМИП, ПА, 1971, к. 59, ф. 4, бр. 435 541, Извештај из Рима од 24. септембра 1971.). Крајгер се састао и са председником италијанског парламента Сандром Пертинијем. Позиву на разговор једино се није одазвао председник сената Аминторе Фанфани. АМИП, ПА, 1971, к. 64, ф. 10, бр. 435158, телеграм из Рима упућен ДСИП-у 22. септембра 1971.

страна стекла након разговора био је да је решавање овог питања било у потпуности препуштено демохришћанима као водећој партији владајуће коалиције. А доминантна струја у овој партији била је на позицијама „чекања на сазревање услова“ да се питање реши.⁵⁴⁰ За Бернасолу, шефа међународног одељења Демохришћанске странке, гранични проблем био је „ситан“ и „безначајан“ у односу на могућности развијања сарадње између Италије и Југославије у оквиру ширег европског плана.⁵⁴¹

Опозиционој, и Југославији идеолошки најблиској Комунистичкој партији Италије, такође је одговарало одлагање решавања питања дефинитивног међудржавног разграничења. Њој није одговарало решавање питања границе из унутарполитичких разлога, пошто је рачунала на могућност да уђе у једну будућу „леву владу“ са демохришћанима. Зато су у разговорима са Крајгером критиковали Феријево иступање и сматрали да оно иде на руку фашистима и десничарским снагама у Италији. Посматрајући проблем на ширем плану један од разлога који се југословенској амбасади у Риму чинио вероватним био је и тај да регулисање питања границе није било у интересу СССР-а.⁵⁴²

Отуда не чуди што су социјалдемократи остали усамљени у свом јавном залагању за дефинитивно регулисање југословенско-италијанске границе. У намери да изађу из „политичког вакуума“ у који су запали због ћутања свих осталих партија представници странке затражили су помоћ од Југославије. На састанку покрајинског руководства странке са Генералним конзулом у Трсту тражили су подршку југословенске штампе, изјаву неког од функционера ССРНЈ, анимирање словеначких

⁵⁴⁰ АМИП, ПА, 1971, к. 59, ф. 7, бр. 435 795, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. септембра 1971.

⁵⁴¹ У том контексту изнео је предлог да се у Трсту организује један састанак између Југославије, Италије и ЕЕЗ који би био посвећен питањима европске интеграције. Истицао је и могућност сарадње италијанских и југословенских лука. АМИП, ПА, 1971, к. 59, ф. 7, бр. 435795, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. септембра 1971; Исто, ф. 7, бр. 435 541, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. септембра 1971.

⁵⁴² АМИП, ПА, 1971, к. 59, ф. 7, бр. 435795, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. септембра 1971.

организација у Италији и притисак на руководство тршћанских социјалиста да се одлучније изјасне у корист акције социјалдемократа.⁵⁴³

Ако су партије од којих су социјалдемократи очекивали подршку остале пасивне, десница није мировала. Кампања против Ферија и за „спасавање зоне Б“ која је интензивно трајала од септембра временом је добијала нове облике. Тако је 3. октобра неофашистичка МСИ организовала митинг у Трсту на коме је пред неколико хиљада присутних говорио шеф странке Алмиранте. Он је поново оштро напао Ферија и говорио против Југославије истичући италијански карактер бивше зоне Б, али и Истре. На антијугословенске ставове лидера неофашиста званични Београд реаговао је преко амбасаде у Риму,⁵⁴⁴ а о свему је обавештена и италијански амбасадор у Београду.⁵⁴⁵

Након Алмирантеовог говора уследио је читав низ различитих иницијатива предузетих од стране деснице са циљем да се што више анимира тршћанска јавност. Растурани су леци, лепљени плакати са позивом да се „спаси Зона Б“, упућивана су протестна писма и телеграми водећим италијанским личностима и организовани зборови избегличких организација.⁵⁴⁶ Након протеста, митинга, и написа у штампи почетком новембра, у време када је одржан четврти састанак „групе 4“, тежиште полемике је пребачено у парламент. У врло кратком року на адресу владе и шефа дипломатије пристигло је више посланичких питања и интерпелација из редова неофашиста, либерала и демохришћана из Трста у којима се тражило објашњење у вези са југословенско-италијанским преговорима везаним за судбину бивше зоне Б.⁵⁴⁷

⁵⁴³ АМИП, ПА, 1971, к. 59, ф. 5, бр. 442 136, Забелешка о разговору између Генералног конзула СФРЈ у Трсту и сарадника са руководиоцима Социјалдемократске партије Италије за АП Фурланију-Јулијску крајину 29. септембра 1971.

⁵⁴⁴ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 438 039, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 16. октобра 1971.

⁵⁴⁵ АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 439709, Забелешка о разговору помоћника СС Илије Тополског са амбасадором Италије 26. октобра 1971.

⁵⁴⁶ АМИП, ПА, 1971, к. 62, ф. 1, бр. 442897, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 17. новембра 1971.

⁵⁴⁷ Посланици МСИ на челу са Алмирантеом упутили су парламенту захтев (mozione) у коме се од владе тражило да прекине све преговоре са Југославијом који су „евентуално“ били у току и да потврди изјаву Мора од 5. децембра 1970. у којој се говорило о „леgitимним националним интересима“ Италије над бившом зоном Б. (АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 2, бр. 440 947 телеграм из Рима упућен Београду 9. новембра 1971.) Поред захтева МСИ и секретар Либералне странке Малагоди поставио је у парламенту питање о преговорима између Италије и Југославије у вези зоне Б. (Исто, к.

Притиснута интерпелацијама и посланичким питањима, влада је била принуђена да се изјасни, а и њено име то је 12. новембра учинио Моро у спољнополитичком одбору парламента. О намери италијанског шефа дипломатије да у парламенту одговори на интерпелације била је обавештена и југословенска страна преко представника Фарнезине у Риму, односно амбасадора Валтера Макоте (Walter G. Mascota) у Београду. У Југославији се са нарочитом пажњом очекивало шта ће Моро рећи о југословенско-италијанским односима, како због сложене унутрашње ситуације у Италији, тако и због последица које је изјава могла да има на решавање „отворених питања“, али и политичке односе у целини.

Обазлажући своју политику према Југославији Моро се пред члановима одбора 12. новембра осврнуо на изјаву коју је дао 21. јануара у посланичком дому парламента, на саопштење о разговорима са Тепавцем одржаним у Венецији 9. фебруара и на заједничко саопштење које је објављено на крају Титове посете Италији марта месеца. На тај начин он је потврдио да владина политика према Југославији остаје на истој линији зацртаној на почетку 1971. године. Штавише, отишао је и корак даље и говорио о решавању појединих проблема који је требало да „побољшају животне услове пограничног становништва“. Додуше, он није помињао рад „групе 4“ и тајне разговоре који су били у току, већ је нагласио да се решавање ових проблема вршило путем устаљених дипломатских канала и у оквиру већ постојећег Мешовитог одбора за питања етничких група, као и у оквиру састанака између делегација које су се бавиле применом Видемског споразума. Коначно, Моро је говорио и о константном напретку билатералних односа, који је поред политичког највидљивији био на економском пољу. Закључио је како влада има намеру да настави са политиком плодне сарадње са суседном државом.⁵⁴⁸

Овако садржајна изјава италијанског министра иностраних послова није била очекивана од стране званичника у Београду. У краткој анализи коју је сачинио секретаријат за иностране послове и упутио председнику Републике, наглашавало се како је значај Моровог иступања био „шири и дубљи“ од уобичајеног одговора на

60, ф. 3, бр. 441 492, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 10. новембра 1971.) Њима се придружио и посланик владајућих демохришћана Гређи. (Исто, бр. 441 495, телеграм из Рима упућен Београду 11. новембра 1971.)

⁵⁴⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-16, Изјава Алда Моро-а у спољнополитичком одбору италијанског парламента 12. новембра 1971.

посланичка питања и настојања да се не наруше добросуседски односи са Југославијом. Издвојена су три суштинска елемента које је садржала Морова изјава и која су била од значаја за Југославију: потврђена је важност раније донетих докумената који су се тicali билатералних односа, попут саопштења о разговору Тепавац-Моро у Венецији; помињање решавања питања од интереса за становништво уз границу било је у ствари корак ка легализовању тајних преговора „групе 4“, док је указивање на важност међудржавних односа представљало „активну обавезу владе“ да ради у том правцу. У Савезном секретаријату за иностране послове (ССИП)⁵⁴⁹ се процењивало како је одговором „нанет извештај ударац екстремним тенденцијама деснице“ и закључено како Морова изјава представља „позитивну чињеницу“ у југословенско-италијанским односима.⁵⁵⁰

Међутим, нису сви делили позитивно мишљење о Моровој изјави. Отправник послова југословенске амбасаде у Риму Радко Мочивник у извештају упућеном ССИП-у сматрао је како поред позитивних елемената изјава имала и своју негативну страну. За Мочивника то што је Моро „недвосмислено“ изјавио како нема преговора између две државе није било намењено само да умири десницу, већ и да скрене пажњу Југославији да италијанска влада није била спремна да води званичне преговоре о граници. Он је указао на подударност кампање деснице са одсуством политичке воље владе да решава отворена питања. Мочивник је, за разлику од оцене ССИП-а, сматрао да Моро није учинио корак напред у припремању јавности за дефинитивно решење границе. Напротив, за њега је настојање владе да одложе преговоре заправо било „санкционисано“ Моровом изјавом у парламенту.⁵⁵¹

Подједнако важна била је и расправа која уследила након Моровог излагања. У њој су учешће узели представници социјалдемократа у чије име је одговорио Фери, потом у име социјалиста говорио је вођа парламентарне групе Луђано Де Паскалис (Luciano De Pascalis), испред МСИ Ернесто де Марцио (Ernesto De Marzio), док је у име либерала иступио секретар партије Ђовани Малагоди. Представници

⁵⁴⁹ Државни секретаријат за иностране послове је преименован у Савезни секретаријат за иностране послове након доношења уставних амандмана у другој половини 1971. године.

⁵⁵⁰ АЈ. КПР, I-5-6/44-16, Изјава Алда Моро о југословенско-италијанским односима, 18. новембар 1971.

⁵⁵¹ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 442381, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 16. новембра 1971.

осталих партија, међу којима и КПИ, нису узимали реч у дебати. Док су Фери са једне, односно Малагоди и Де Марцио са друге стране остали на ранијим позицијама које су заступале њихове странке, новину је представљала изјава социјалисте Де Паскалеса. Он је говорио о важности коју је стабилност на Балкану имала за општу европску безбедност и у том контексту нагласио је да Италија ту стабилност може да гарантује путем „признања постојећих територијалних реалности, и путем утврђивања, кроз преговаре и глобални споразум, границе између Италије и Југославије“.⁵⁵² Де Паскалисовом изјавом Социјалистичка партија се прикључила социјалдемократима у подршци ставовима да треба доћи до коначног разграничења између две државе, а Југославија је добила још једног савезника у настојањима да дефинитивно реши проблем границе са Италијом.⁵⁵³ Ћутање представника комуниста овог пута је тумачено као настојање да се не праве тешкоће влади, али је секретар партије Луиђи Лонго (Luigi Longo) у разговору са Прицом потврдио да је КПИ на становишту да су постојеће границе дефинитивне.⁵⁵⁴

Позиције које је заузела десница у југословенским дипломатским круговима процењиване су са њеног унутарполитичког аспекта и у односу према Југославији. На унутрашњем плану полемика са социјалдемократима и антијугословенска кампања имала је за циљ да десне снаге учврсте своје позиције у Трсту и покрајини и понове успешне резултате постигнуте на изборима са Сицилије 13. јуна 1971.⁵⁵⁵ У односу према Југославији имала је стратегију да поквари билатералне односе и отежа решавање питања државног разграничења.

⁵⁵² АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 442381, информација о реаговању итал. партија на Морову изјаву од 12. новембра 1971; АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Информација од 2. децембра 1971.

⁵⁵³ Тако је на крају 1971. године Југославија могла да рачуна на јавну подршку за решавање питања границе једино на две социјалистичке партије. Амбасадор Макота је у једном каснијем присећању навео како су на тај начин обе странке желеле да консолидују „ревизионисту Тита“ у његовом отпору према Совјетском Савезу. G. W. Maccota, „La Jugoslavia di ieri e di oggi“, *Rivista di studi politici internazionali*, Anno LV, n. 2, 1988. стр. 231.

⁵⁵⁴ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај за 1971. амбасаде у Риму, 26. фебруар 1972.

⁵⁵⁵ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 3, бр. 438 217, Информација о фашистичким и антифашистичким демонстрацијама у Трсту 3. октобра 1971.

4.3 Италија и дешавања у Хрватској

Упркос обострано израженој жељи да се наставе тајни разговори и рад „групе 4“, састанак предвиђен за децембар није одржан, пошто су две државе у то време биле преокупирани унутрашњим дешавањима. У Југославији је првог и другог децембра 1971. одржана 21. седница Председништва Савеза комуниста Југославије на којој се расправљало о ситуацију у Хрватској. Државни врх на челу са Титом обрачунао се са хрватским руководством, које је десетак дана касније на седници Централног комитета Савеза комуниста Хрватске поднело оставке.⁵⁵⁶ Истовремено, у Италији је 9. децембра започет процес избора за председника Републике. Након чак двадесет три круга гласања и пошто су претходно пропали покушаји да се изабере Аминторе Фанфани као званични кандидат демохришћана, односно Франђеско Де Мартино кога су подржавали социјалисти и комунисти, на Бадње вече за новог председника изабран је демохришћанин Ђовани Леоне.⁵⁵⁷ Избором новог председника државе, кабинет премијера Емилиа Коломба морао је да поднесе оставку, а убрзо се отворила још једна дуготрајна криза италијанске владе.

У Италији су са великом пажњом пратили коначан расплет кризе у Хрватској, која је трајала више година уназад, посебно због тога што је ова југословенска република била у непосредном суседству Италије и са њом имала веома развијене односе. Они нису били само економске природе, мада је учешће Хрватске у трговинској размени са Италијом износило око 30% укупног југословенског промета са овом државом, већ и политичке. Политичке везе огледале су се у живој сарадњи Хрватске са суседном италијанском покрајином Фриули Венеција Ђулија. Покретачи иницијатива за сарадњу били су Хрвати, нарочито након Титове посете Италији. Приликом заседања Комисије за вањске послове хрватског Сабора одржане 1. јуна то је било нарочито наглашено. Прилика да се ти односи додатно развију била је узвратна посета делегације Извршног вијећа Хрватске на челу са Драгутином Харамидом која је посетила покрајину Фриули Венеција Ђулија у периоду од 28 до 30. јуна 1971. О томе колико је делегацији Хрватске било стало да учини посету Италији сведочи и то да су се оглушили о предлог председника тршћанске

⁵⁵⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Трећа knjiga, Nolit, Beograd 1988, стр. 407-408.

⁵⁵⁷ P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 335; G. Galli, *н. дело*, стр. 157.

провинције Занетија да се пре посете делегације Хрватске учини узвратна посета руководства Словеније. Инсистирање Хрватске да има што развијеније односе са иностранством било је видљиво током целе 1971. године, а то су примећивале и стране дипломате у Београду.

Када се током јесени у Трсту и целој покрајини Фриули Венеција Ђулија повела жучна полемика подстакнута изјавама Феррија, са друге стране границе најбурније су реаговали управо у Хрватској. Сабору је поднета интерпелација од стране посланика Сиљана о коначном разграничењу и суверенитету Југославије у зони Б.⁵⁵⁸ Овај посланик из Истре критиковао је југословенску дипломатију због неактивности и тражио да се питање што пре реши. Оштри тонови који су долазили из Хрватске забринули су неке политичке кругове у Италији.

У италијанском Министарству иностраних послова су оштру реакцију и интервенцију Јосипа Броза и Председништва СКЈ према хрватском руководству сматрали „исправном.“ Истовремено, изражавана је и „добронамерна“ забринутост да догађаји не поприме оштрији ток, и да се поред оставки не покрену и судски процеси против смењених руководилаца, што се могло негативно одразити на расположење хрватског становништва.⁵⁵⁹ Била је, такође, изражена бојазан да би проблеми у Хрватској могли да доведу до јачања централистичких тенденција у Југославији. У процени информација које су добијали од својих дипломата из Југославије, у Фарнезини се више поверења поклањало генералном конзулату у Загребу него амбасади у Београду, јер је амбасадор Макота давао „исувише оптимистичке оцене“ о стању у земљи.⁵⁶⁰

Италијански дипломатски представници у Југославији настојали су да увере своје домаћине у то да званични Рим пружа подршку Титу у обрачуна са хрватским руководством. Амбасадор Макота је у разговору са чланом Савезног извршног већа Борисом Шнудерлом 15. децембра 1971. нагласио интерес Запада, нарочито Италије,

⁵⁵⁸ АМИП, ПА, 1971, к.62, ф1, бр. 441764, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. новембра 1971.

⁵⁵⁹ АЈ, КПР, I-5-6/44-16, Телеграм амбасаде СФРЈ од 15. јануара 1972.

⁵⁶⁰ Исто.

за развој ситуације у Југославији и подвукао како је њен независни положај „амортизер у Европи и свету“.⁵⁶¹

Како би уверио југословенски државни врх у пријатељску политику Италије, Моро је 1. фебруара 1972. преко амбасадора Макоте упутио поруку Тепавцу у којој му је поручио да су италијанска влада, јавност и све политичке партије „заинтересоване за стабилност данашње Југославије и то како за њену унутрашњу, тако и за стабилност њене спољне политике, засноване на несврставању коју италијанска влада високо цени“.⁵⁶²

Југословени су и овом приликом настојали да мимо званичних државних органа о дешавањима у својој земљи директно обавесте руководства италијанских политичких партија како на нивоу покрајине Фриули Венеција Ђулија тако и на централном државном нивоу. То се посебно односило на оне партије са којима је Београд одраније имао блиске партијске контакте, попут комуниста и социјалиста. На овај начин Југославија је заправо настављала праксу започету јануара 1971. када је у Риму Мика Трипало партијама објашњавао разлоге због којих је тада била одложена посета Јосипа Броза Италији.

Већ 6. децембра, само пар дана након 21. седнице, Митја Рибичич је отпутовао за Трст, где је разговарао са представницима Социјалистичке партије Италије⁵⁶³ и руководећим људима Комунистичке партије Италије за Фриули Венецију Ђулију.⁵⁶⁴ Разговорима су присуствовали и генерални конзул у Трсту Борис Трампуж, као и Марко Косин. Рибичич је приликом ових сусрета говорио о резултатима тек завршене 21. седнице СКЈ и мерама које је државни врх предузео за елиминисање национализма у Хрватској. Обе партијске делегације пружиле су пуну

⁵⁶¹ Шнудерл је искористио разговор да се код амбасадора распита о разграничењу и зони Б уз коментар да би Југославија желела да пријатељски реши проблем „и да тиме Италија може да помогне Југославији, како на унутрашњем, тако и на спољном плану“. АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 447391, Белешка о разговору Бориса Шнудерла, члана Савезног извршног већа са амбасадором Италије у СФРЈ Макотом, на дан 15. децембра 1971.

⁵⁶² АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Информација, порука Алда Мора савезном секретару Тепавцу, 9. фебруар 1972.

⁵⁶³ Испред Социјалистичке партије Италије разговору су присуствовали подпредседник тршћанске покрајине Питони, покрајински секретар Триангале и Лућано Волк. АМИП, ПА, 1971, к. 58, бр. 445282, Zabeležka о razgovoru тов. Mitje Ribičiča s predstavniki PSI v Trstu dne 6.12.1971., Ljubljana, 7.12. 1971.

⁵⁶⁴ На челу делегације КПИ био је секретар покрајинског комитета партије Силвано Баћики, а разговору су присуствовали и секретар тршћанске федерације Антонијо Куфаро и чланица секретаријата тршћанске федерације Јелка Гербец. Исто.

подршку одлукама југословенског државног врха и истакле интерес да у суседству имају стабилну и целовиту Југославију.⁵⁶⁵

У Италију је отпутовао и Владимир Бакарић кога је Извршни биро Председништва Савеза комуниста Југославије послао у Рим да упозна дирекције италијанских партија о најновијим догађајима у Југославији.⁵⁶⁶ Он је у Риму боравио од 17. до 20. јануара и разговарао са представницима Комунистичке партије Италије, Социјалистичке партије Италије, Социјалдемократске партије Италије и Социјалистичке партије пролетерског јединства. Мада је био планиран и сусрет са Демохришћанском партијом до њега ипак није дошло, али је након разговора Бакарића са Дучијем и ова партија била информисана о ставовима Југославије.

Централна тема свих разговора била су националистичка дешавања у Хрватској, али је Бакарић говорио и о промени устава доношењем амандмана и о последицама које су амандмани уносили у однос између федерације и република и покрајина. Без обзира на партију са којом је разговарао, свуда је истицао исти закључак: Југославија није имала намеру да „ревидира“ своју основну оријентацију на унутрашњем и спољнополитичком плану. Сви Бакарићеви саговорници били су заинтересовани за директна објашњења о развоју догађаја у Југославији. Питања покретана у разговорима била су различита и зависила су од тога која партија их је постављала. Комунисте предвођене лидером странке Луиђијем Лонгом највише је интересовало како су се међунационалне размирице одражавале на војску и да ли је несразмер у економском развоју југословенских република и покрајина утицао на појаву национализма.⁵⁶⁷ У разговорима са Феријем и Кариљом, представницима социјалдемократа, много више времена посвећено је конкретним дешавањима у Хрватској. Социјалисте је највише интересовало стање у Хрватској, као и став националистичких снага према Италији, могућа повезаност са фашистима и

⁵⁶⁵ Исто.

⁵⁶⁶ Заједно са Бакарићем у Италији је боравио и Звонко Грахек, заменик начелника Одељења за међународне односе и везе СКЈ. Разговорима је присуствовао и новопостављени амбасадор у Италији Мишо Павићевић и саветник амбасаде Гавро Вучинић. АЈ, 507/IX-48/I-431.

⁵⁶⁷ АЈ, 507/IX-48/I-431. Поред Лонга разговору су присуствовали члан Политбироа партије Ђанкарло Пајета и начелник Одељења за међународне односе Серђо Сегре. У информацији о разговору је нарочито истакнуто како је партијски врх КПИ дошао на разговор мада је у току била седница Централног комитета партије.

католичком црквом. Истакли су како у италијанској јавности постоје симпатије за хрватски аутономни покрет.⁵⁶⁸

Све партије, осим комуниста, показивале су забринутост да југословенски државни врх у решавању унутрашњих проблема не посегне за „недемократским“ мерама чија примена би негативно утицала и на дешавања у Италији. Посредно исказана је и бојазан да би најављена „централистичка“ решења могла да значе да се Југославија приближава Истоку и Совјетима, што је значило и поремећај равнотеже у односима на међународном плану, посебно у Европи.⁵⁶⁹ У италијанској амбасади у Београду су коментарисали боравак Бакарића у Риму „добродошлим“, посебно због тога што консултације није обавио само са комунистима и социјалистима.⁵⁷⁰ Сенку на посету бацила је криза италијанске владе, која је спречила Бакарића да се сретне са представницима демохришћана, али и лидером социјалдемократа Сарагатом и социјалиста Де Мартином.

Како Бакарић приликом посете Риму није успео да се сретне са демохришћана, прилика за разговор са представницима највеће италијанске партије указала се крајем јануара и почетком фебруара 1972. године када је у Југославију дошла прва званична делегација ове партије предвођена шефом међународног одељења партије Бернасолом.⁵⁷¹ Уочи сусрета секретар тршћанског огранка странке Серђо Колони (Sergio Coloni) и Корrado Белчи (Corrado Belci), члан руководства странке и подсекретар за спољну трговину Италије, нагласили су у разговору са новинаром *Приморског дневника* Богом Самсом како је став њихове странке био на линији подршке јединственој југословенској држави и да је то разлог због чега су у Југославију послали партијску делегацију на високом нивоу.⁵⁷² Међутим, током

⁵⁶⁸ Исто

⁵⁶⁹ Исто; АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 48577, Друга управа ССИП-а –оперативно писмо за март, 3. март 1972.

⁵⁷⁰ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 41483, Забелешка о разговору начелника Друге управе В. Пекића са министром саветником амбасаде Италије В. Бриганте Колоном 19. јануара 1971. О посетама југословенских делегација Италији амбасадор Павићевић је обавестио Мора 4. фебруара. АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 45005, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 6. фебруара 1972.

⁵⁷¹ Званична делегација Демохришћанске партије боравила је у Југославији од 30. јануара до 7. фебруара. Том приликом обишла је Београд, Загреб, Љубљану, Скопље и Опатију. АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 53, бр. 13, бр. 45359, допис ССИП-а упућен амбасади у Риму 14. фебруара 1972.

⁵⁷² АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 53, ф. 9, бр.42753, допис Генералног конзулата из Трста упућен ССИП-у 27. јануара 1972.

посете било је приметно да је делегација партије избегавала разговор на тему дешавања у Хрватској.⁵⁷³

Још једна од мера коју је предузела југословенска страна како би уверила западног суседа да се ситуација у Хрватској стабилизовала био је позив новоизабраног руководства ове републике на челу са председником Сабора Јаковом Блажевићем и Милком Планинц, председником Централног комитета Савеза комуниста Хрватске, упућен амбасадорима Макоти да већ током јануара посети ову југословенску републику. Макота је био „пријатно изненађен“ позивом да дође у Загреб, пошто је и сам желео да посети Хрватску, али је „био у дилеми“ како би се то могло протумачити од стране званичног Београда.⁵⁷⁴

Приликом посете изгледа да је било и неугодних тема пошто је, судећи на основу навода британског амбасадора у Београду Дугалда Стјуарта, Блажевић том приликом упутио веома оштре критике Макоти на рачун писања штампе о догађајима у Хрватској.⁵⁷⁵ Оштро реаговање новоизабраног хрватског руководства чини се да је било у нескладу са извештајима о писању италијанске штампе које су у Београд слали југословенски дипломатски представници из Рима, Милана и Трста, барем када су у питању били догађаји који су се у овој републици одиграли током децембра и јануара.

Судећи на основу извештаја југословенских дипломата, италијанска штампа и телевизија посветиле су пуно простора 21. седници Председништва СКЈ одржаној у ловишту Карађорђево 1. и 2. децембра и дешавањима која су уследила након тога. По њиховим оценама чинили су то „са доста објективности и реалности“ објављујући већином агенцијске вести АНСЕ и Танјуга или препричавањем

⁵⁷³ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 53, бр. 13, бр. 45359, допис ССИП-а упућен амбасади у Риму 14. фебруара 1972.

⁵⁷⁴ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 41483, Забелешка о разговору начелника II управе В. Пекића са министром саветником амбасаде Италије В. Бриганте Колоном 19. јануара 1972.

⁵⁷⁵ Према Стјуартовом извештају упућеном Форин офису крајем јануара 1972. Блажевић је том приликом рекао Макоти да је било доказа како је контрареволуционарна активност у Хрватској имала помоћ из иностранства. Пошто је „признао“ да је под термином иностранство мислио на Совјетски Савез, Блажевић је додао да под тим, такође, подразумева и Запад. На питање амбасадора да појасни у ком смислу је Запад био умешан у хрватска дешавања Блажевић је одговорио да је Запад то учинио кроз писање штампе због које се и жалио италијанском амбасадору. TNA, FCO, 28/2114, from D. L. Stewart (Belgrade) to Julian Bullard (London), 26 January 1972.

информација из југословенске штампе.⁵⁷⁶ Очекивано, „изразито негативно“ писала је фашистичка штампа, која је једина дала подршку смењеном хрватском руководству.⁵⁷⁷ Овој групацији на неки начин су се придружили и поједини тиражни и угледни листови. Посебан публицитет дао је *Кориере дела сера* и његова издања. Овај лист је објавио уводник угледног новинара Енца Бетице (Enzo Betizza) и неколико специјалних извештаја из Загреба и Београда, док је дописник из Беча редовно извештавао о догађајима.⁵⁷⁸ Један од најнегативнијих написа објавио је *Доменика дел кориере (Domenica del corriere)* 4. јануара 1972. из пера познатог италијанског новинара Сантина.⁵⁷⁹ Текстови објављени у фашистичким листовима, али и у „озбиљним“ новинама морали су бити разлог да званични Београд уложи приговор на писање италијанске штампе о догађајима у Југославији. На приговоре у вези писања италијанске штампе одговорио је Моро у већ цитираној поруци од 1. фебруара. Он је навео како у Италији не постоји непосредно дириговање штампом и да су поједини листови у потрази за сензационализмом објавили и неке негативне текстове о дешавањима у Југославији.⁵⁸⁰

Без обзира на жалбе због писања дела италијанске штампе, званична оцена ССИП-а о стању југословенско-италијанских билатералних односа након дешавања у Хрватској била је позитивна.⁵⁸¹ Они су и даље истицани као пример сарадње две државе, једне блоковске а друге несврстане, са различитим друштвеним и политичким системима. У Савезном секретаријату за иностране послове су сматрали

⁵⁷⁶ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 3, бр. 4724, телеграм Генералног конзулата из Милана упућен ССИП-у 7. јануара 1972.

⁵⁷⁷ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 3, бр. 42 615, Извештај о писању италијанске штампе после 21. седнице. 25. јануар 1972.

⁵⁷⁸ Амбасадор Макога је у разговору са секретаром за информације Србије Вукојем Булатовићем негативно оценио текст из пера угледног новинара и доброг познаваоца југословенских прилика Енца Бетице под насловом „Пост-титоизам већ почео“ објављен у овом листу. АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 447392, Забелешка о разговору Вукоја Булатовића са амбасадором Макогом 15. децембра 1971.

⁵⁷⁹ У тексту се на веома негативан начин писало о југословенском руководству и стању у земљи. Будући да је *Доменика дел кориере (La Domenica del Corriere)* била једна најтиражнијих и најчитанијих ревија у Италији, у амбасади су били решени да преко контулата у Милану директно интервенише код редакције листа. АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 3, бр. 4563, телеграм из Рима упућен ССИП-у 5. јануара 1972.

⁵⁸⁰ АЈ, КПР, I-5-6/44-16, Информација. Порука Алда Мора савезном секретару Тепавцу 9. фебруара 1972.

⁵⁸¹ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф.9, бр. 45311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења, 10. фебруар 1972.; Исто, к. 53, ф. 9, бр. 48 453, Југословенско-италијански односи, 7. март 1972.; АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 62, ф.1, бр. 443241, Југословенско-италијански односи и проблем глобалног решења државне границе.

како званична Италија нема „агресивних, експанзионистичких намера“ и да њеним националним интересима одговара „стабилна и независна“ југословенска држава, пре свега због страха „да југословенски простор не постане сфера доминантнијег утицаја СССР-а“, што је за последицу могло да има несигурност и смањену безбедност за Италију и Атлански савез.⁵⁸²

4.4 Неслагања унутар Југославије око разграничења са Италијом

У атмосфери унутрашњих политичких потреса, који су обележили крај 1971. и почетак 1972. године, настављене су припреме за за предстојећи састанак „групе 4“ који је требао да буде и завршни, будући да је по плану рада договореном приликом разговора Мора и Тепавца у Венецији 1972. година била означена као време када ће се питање дефинитивног разграничења коначно решити. На састанку одржаном у ССИП-у 4. јануара коме је присуствовао и амбасадор Павићевић договорено је да се изради једна свеобухватна информација о југословенско-италијанским односима у оквиру које је требало размотрити и проблем дефинитивног државног разграничења.

У Информацији, коју је током јануара израдио ССИП, детаљно су разрађени и оцењени сви аспекти југословенско-италијанских односа, посебно њихов утицај на питање дефинитивног разграничења.⁵⁸³ Мада су глобални међудржавни односи оцењени као „позитивни“, нерешена југословенско-италијанска граница представљала је „латентну опасност“ за добар развој тих односа. У пару са границом ишло је и питање регулисања статуса словеначке националне мањине.

Полазна тачка у разматрању могућности за дефинитивно разграничење била је констатација да је интерес обе државе да реше отворена питања и на тај начин скину „хипотеку“ која је ометала даљи развој међусобних односа. Пошто се констатовало како Италија очекује да добије одређене „компензације“ како би њена јавност лакше прихватила коначно разграничење, из ССИП-а се тражило да југословенски државни врх „размотри шта је цена и колики је обим тих

⁵⁸² Исто.

⁵⁸³ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 45311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења од 10. фебруара 1972.

компензација“ које је Југославија била спремна да понуди.⁵⁸⁴ У разради југословенског приступа решавању отворених питања тражило се „флексибилно постављање“ према решавању појединих спорних питања како би се италијанској страни из руку избио аргумент да су Југословени „тврди“ и неспремни да решавају поједина питања. У том смислу у ССИП-у су прагматично закључили како се не може рачунати на успех у преговорима уколико се очекује да ће „максимум наше непосустљивости постићи максимум попустљивости друге стране“. Упозоравали су како југословенска непопустљивост на „небитним питањима“ може довести до тога да Италија стекне „тактичко-пропагандну предност“ која је могла да доведе до тога да се на КЕБС-у одговорност за нерешавање границе у потпуности пребаци на Југославију.⁵⁸⁵

У ССИП-у се позиција Италије према граници фебруара 1972. године процењивала на следећи начин: италијанска страна је заиста желела да се граница дефинитивно реши - као и сва друга питања која су била са тим у вези - али је инсистирала на томе да самостално одлучи о политичком моменту изласка у јавност и пред парламент са једним таквим споразумом. За званичнике у Риму граница повучена Лондонским меморандумом 1954. године није била спорна, али је Италија инсистирала на томе да се једним новим билатералним споразумом промени њен правни наслов. Почетком 1972. године није још увек била спремна на то да се поведу званични преговори, већ једино експлоративни разговори који би требало да припреме решење и форму презентирања у јавности. У току преговора италијанска страна је излазила са предлозима за веће или мање „уступке“ као и за поједине облике сарадње, како би се створила „оптика“ за презентирање глобалног решења.⁵⁸⁶

Југославија није прихватила ни један од понуђених предлога за сарадњу, изузев спремности да се сарађује на привредном плану путем индустријских кооперација и „декларативне“ заинтересованости за сарадњу на Јадрану. У Информацији се наводило како је овај негативни став према италијанским

⁵⁸⁴ У Информацији се подвлачило како у том смислу „има ствари које се могу учинити без штете по интерес Југославије и појединих република“. Исто.

⁵⁸⁵ Исто.

⁵⁸⁶ Исто.

иницијативама „морао деловати“ да опадне интересовање Италије за дефинитивно решење границе.⁵⁸⁷

У закључку Информације наводило се да нерешен проблем границе у промењеним међународним околностима „може да постане предмет махинација на рачун територијалног интегритета СФРЈ“. Како се на фактор времена, у коме би се питање постепено и само од себе могло решити, није могло рачунати предлагало се да Југославија питање границе што пре реши.⁵⁸⁸

Почетком фебруара Колегијум савезног секретара за иностране послове је размотрио Информацију и донео одлуку да се проблем границе изнесе пред Комисију за односе са иностранством и националну безбедност СИБ-а како би се уочи састанка „групе 4“ донеле неке конкретне одлуке.⁵⁸⁹ На одлуку ССИП-а да предложи савезној влади разматрање питања границе утицаја је могло имати и отворено неслагање између ССИП-а и Извршног већа Словеније око приступа преговорима за разграничење. Полемичку око тога на који начин и са којим циљевима водити преговоре са Италијом покренуло је Извршно веће Словеније, односно његов председник Стане Кавчич писмом упућеним председнику СИБ-а Џемалу Бједићу 2. јануара 1972. године.⁵⁹⁰ У писму су, према мишљењу ССИП-а, Словенци предлагали платформу за преговоре која је одступала од платформе Савезног извршног већа на основу којих су до тада вођени преговори у оквиру „групе 4“. Извршно веће Словеније у наведеном писму „изричито“ је истицало да не признаје „у току досадашњих преговора било каква већ парафирана одступања, нити на терену постављене граничне ознаке све док не буде постигнут Споразум о граници у целини“, што је по оцени Савезног секретаријата за иностране послове било одступање од дотадашњих експлоративних разговора који су по одобрењу Савезне владе вођени дуже време са Италијанима.⁵⁹¹

Судећи на основу сусрета са које је имао у Риму током децембра и јануара месеца, новоизабрани југословенски амбасадор у Италији Миша Павићевић – који је

⁵⁸⁷ Исто.

⁵⁸⁸ Исто.

⁵⁸⁹ АМИП,ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 45331, Оперативно писмо ССИП-а за фебруар 1972, 11. фебруар 1972.

⁵⁹⁰ АМИП, ПА, к. 53, ф. 9, бр. 45 311, допис ССИП-а упућен Комисији СИБ-а за односе са иностранством и националну безбедност 12. фебруара 1972.

⁵⁹¹ Исто.

током новембра 1971. године ступио на дужност уместо Срђе Прице – стекао је утисак да су италијански државни званичници и администрација МИП-а заинтересовани за решавање питања границе на начин како је то договорено у Венецији фебруара 1971. При томе су одлазећи председник Сарагат и генерални секретар Фарнезине Гаја истицали као успешан модел преговоре са Аустријом, који су на крају довели до потписивања уговора о Јужном Тиролу.⁵⁹²

Коначно, састанак „групе 4“ био је заказан да се одржи у Београду 28 и 29. фебруара 1972. На њему су требала да се разматрају питања о којима се и иначе расправљало током претходних годину дана: споразум о „пакетићу“ на сектору код железничке станице у Новој Горици; разграничење територијалних вода у Тршћанском заливу и време почетка преговора о италијанској имовини у бившој зони Б.⁵⁹³ Група је требало и да изради нацрт глобалног споразума о граници и питањима у вези с границом. Током завршних припрема за сусрет дошло је, међутим, до озбиљне унутрашње кризе у Италији. Формална оставка владе, која је увек следила након избора новог председника Републике, претворила се у кризу владе. Новоизабрани председник Леоне у договору са парламентарним странкама решио је да излаз потражи у расписивању ванредних парламентарних избора. Отуда је разумљиво да сусрет није могао да донесе конкретније резултате. Министар у оставци Моро и генерални секретар Фарнезине Гаја нагласили су амбасадору Павићевићу како је у таквој ситуацији било немогуће да се очекује политичка одлука о граници и да је она морала да сачека формирање нове владе.⁵⁹⁴

Састанка „групе 4“ одржан последњих дана фебруара и почетком марта у Београду није био последњи, јер ће се четворица састати још једном јануара 1973. године, али у промењеним политичким околностима и са ограниченим задатком да резимирају свој дотадашњи рад у завршном извештају. Међутим, он је био последњи од кога се очекивало да може дати неке резултате, што се није догодило. Италијанска страна је након сусрета наставила да инсистира да се разговори у форми

⁵⁹² У том контексту „група 4“ је требало да током тајних експлоративних разговора покуша да постигне што већу сагласност како би се владама доставио што мањи број питања за решавање. АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 446976, Забелешка о разговору М. Павићевића, амбасадора СФРЈ у Риму са Гајом, генералним секретаром италијанског МИП-а, дана 10. децембра 1971.

⁵⁹³ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 45311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења од 10. фебруара 1972.

⁵⁹⁴ АМИП, ПА, 1972, к.53, ф. 9, бр. 47 604, телеграм из Рима упућен Београду 26. фебруара.

„групе 4“ наставе и након избора у Италији. При томе није нудила никакве гаранције да ће се ти разговори и завршити у неко догледно време.⁵⁹⁵ Овакав приступ „отезања“ није одговарао југословенској страни, посебно због тога што су и предстојећи избори за италијански парламент носили неизвесност по унутрашњу ситуацију у овој земљи. У ССИП-у су сматрали како настављање преговора у форми „групе 4“ није био у интересу Југославије, јер је продужавао тезу о провизорности границе и није био у складу са ранијим договорима. Отуда се предвиђала стагнација у разговорима о државном разграничењу све до тренутка док се не формира нова влада која би могла да пристане на отварање званичних преговора.⁵⁹⁶

Неуспех у раду „групе 4“ и немогућност да се реши питање дефинитивног државног разграничења додатно су појачале тензије које су већ постојале између између Савезног секретаријата за иностране послове и руководства Словеније. Различити ставови по питању границе и начина на који су вођени југословенско-италијански преговори, који су постојали између ССИП-а и Словеније у претходном периоду претворили су се у отворен сукоб током заједничке седнице Председништва Савеза комуниста Југославије и председништва СФРЈ одржане на Брионима 12. априла 1972.

Седница је била посвећена спољнополитичком положају Југославије. У њеној припреми Савет за спољне послове Председништва СФРЈ је након вишемесечног рада покушао да у једном нацрту документа усагласи различита гледишта у политици према суседима која су се у претходном периоду појавила на на нивоу Федерације и република, при чему је Федерација кривила републике, а републике се браниле чињеницом да је главни креатор спољне политике био ССИП као федерална установа.⁵⁹⁷ У нацрту документа се наводило како је један од основних принципа југословенске политике према суседима „поштовања

⁵⁹⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф.5, бр. 48577, Оперативно писмо ССИП-а за март, 3. март 1972.

⁵⁹⁶ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 48577, Оперативно писмо за март Друге управе ССИП-а од 3. марта 1972.

⁵⁹⁷ На овај начин је проблем настао на релацији Федерација-републике описао председник СИБ-а Митја Рибичич. Архив Југославије, фонд 803, Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (даље: АЈ, 803), фасцикла број 388, Стенографске белешке са Друге заједничке седнице Председништва СФРЈ и Председништва Савеза комуниста Југославије, Бриони 12. април 1972. године. Исте стенографске белешке налазе се и у АЈ, 507, III/166.

територијалног интегритета, неповредивости и непромењивости граница“.⁵⁹⁸ Овај документ се са осталим материјалима припремљеним за седницу нашао пред члановима два председништва и био предмет жестоке критике, пре свих Едварда Кардеља.⁵⁹⁹ Он је критиковао начин на који је ССИП водио спољну политику, посебно према суседним државама. За Кардеља је став који се могао прочитати у документу под називом „Битне карактеристике садашње фазе међународних односа и консеквенције за положај и општу оријентацију Југославије“ да Југославија треба да код својих суседа подстиче „заинтересованост за безбедност Југославије [...] како не би заоштравањем према нама отварали простор за притиске других и тиме доводили у питање сопствени интерес за мир и стабилност на овом подручју“ био израз „снисходљивости“, док се он залагао за „принципијелан“ и „чврст“ однос према суседним земљама. Изнети став послужио му је као увод за критику односа југословенске дипломатије према Италији и тезе о дефинитивности границе. Он се није слагао са ставом ССИП-а да Југославија једнострано призна границу између зона А и Б као дефинитивну, док је Италија то одбијала да учини. На тај начин југословенска страна се доводила у положај да признаје компромис са Италијанима око границе на сопствену штету уместо да, сугерисао је Кардељ, „Италији кажемо, ми имамо више интереса да та граница не буде дефинитивна него ви, ако за вас то није дефинитивна граница и за нас није. Јер је зона А онда више за вас спорна него што је зона Б за нас.“⁶⁰⁰ Кардељ је нагласио како изнетим ставом није желео да Југославија заоштрава односе са Италијом, већ да истакне како је потребно заузети „принципијелни“ став по питању државног разграничења „а не овако непринципијелно маневрирати по тим питањима“.⁶⁰¹ На коментар изненађеног Тита, који је председавао седницом, да је то „био наш став прије“, Кардељ је одговорио

⁵⁹⁸ Исто.

⁵⁹⁹ Исто. Кардељева дискусија налази се и у његовом личном фонду у Архиву Словеније (Arhiv Slovenije, fond 1521, škatola 24, Rasprava Tovariša Edvarda Kardelja na seji predsedništva SK ZKJ/ po vsebini je razvedeno da je bila seja med IX in X kongres ZKJ). Како се део стенограма о Италији похрањен у Архиву Словеније донекле разликује од стенографских белешки из друга два фонда одлучили смо се да користимо стенограме похрањене у Архиву Југославије, с обзиром на чињеницу да смо из истог извора користили и цитате других учесника у дискусији.

⁶⁰⁰ АЈ, 803, ф. 388, Стенографске белешке са Друге заједничке седнице Председништва СФРЈ и Председништва Савеза комуниста Југославије, Бриони 12. април 1972.

⁶⁰¹ Исто.

како је то била југословенска позиција према Италијанима у прошлости, али да сада „због практицизма губимо у неким стварима принципијелне позиције испод ногу.“

На Кардељеву критику одговорио је шеф дипломатије Тепавац. Он је нагласио како спор око дефинитивност граница није био термилошке, већ суштинске природе и да у југословенском државном вођству око тог питања не постоје истоветна схватања. Сматрао је како је „неприхватљиво“ да се избегава термин дефинитивности границе, јер би свако негирање дефинитивности од стране Југославије подразумевало исто такву недефинитивност и од стране суседних држава. Да би илустровао речено и он се вратио на проблем разграничења са Италијом и навео како је: „послат на разговоре са Мором, [фебруара 1971. у Венецији прим. С.М.] који су цели били обележени нашим захтевом да се не доводи у питање дефинитивност границе између Италије и Југославије.“; као и да је то био званични став и Словеније. Навео је, међутим, како Италија не признаје дефинитивност границе под притиском сопствене иреденте. Како би био још јаснији присутне је подсетио да су у Трсту били дељени леци у којима се критиковала влада у Риму због преговора са Југославијом око коначног државног разграничења уз коментар иреденте да ће „можда ускоро настати могућност да се разговара о томе, не са целом Југославијом, него са самом Словенијом, у ком случају ће кажу цела зона Б бити наша, па је чак то продужено и на дубље територије Југославије.“ Отуда се Тепавац zaloжио да начело дефинитивности буде основ југословенске политике према суседима.⁶⁰²

Жучна полемика наставила се Кардељевим одговором у коме је појаснио свој став о границама. Он је подвукао како се у случају Италије радило о питању равноправног третирања обе стране и навео: „ми не можемо признати Италијанима право да сматрају зону Б као своју, а да се ми унапред одричемо - по тој логици - права на зону А. То је више тактичко него принципијелно питање. Мислим, наиме, да ту слабимо своју позицију у преговорима са Италијом.“ На овај начин Кардељ је изнео ставове које је заступао и у ранијим приликама као што је био састанак словеначког руководства одржан новембра 1970. године у Љубљани уочи Титове посете Италији.

⁶⁰² Исто.

Кардељ није био усамљен у критикама на рачун ССИП-а. Придружило му се неколико других учесника у дискусији, од којих је најконкретнији био Јосип Врховец. И он се највише задржао на питању разграничења са Италијом и критиковао као „неприхватљиву“ тезу о једностраном истицању дефинитивности границе за коју је сматрао, попут Кардеља, да слаби преговарачку позицију Југославији према Италији.⁶⁰³ Отуда је изнео предлог да се више не истиче начело дефинитивности граница, јер би у супротном то значило „да ми Италији признајемо зону А као дефинитивни део италијанског националног територија, а то што Талијани шуте на то, значи да они зону Б још не признају као дефинитивни дио југословенског територија.“ За Врховца је наведено било толико важно да је предложио „да оно буде дефинирано као став на највишем политичком форуму, како би то била обавеза за све оне који се баве нашом вањском политиком дипломатском делатношћу, да у том погледу више не би било забуне и спорова“.⁶⁰⁴

Тито се током седнице није укључио у расправу о граници, мада се у завршној речи придружио Кардељевим критикама спољне политике. Међутим, сутрадан је у разговору са Тепавцем подржао ставове о дефинитивности југословенских државних граница које је заступао ССИП.⁶⁰⁵ Теза о дефинитивности југословенских граница је на крају изгледа ипак била одбачена, пошто се у закључцима са седнице, које је сачинила за то формирана комисија, није спомињала.

Док је током априла југословенски државни врх расправљао о будућим правцима југословенске спољне политике, а у оквиру тога и о карактеру државних граница, у Италији је југословенско-италијанска граница била предмет расправа у јавности. Фебруарски састанак „групе 4“ није био пропраћен пажњом италијанске јавности као у случају када су се четворица састала у Риму новембра претходне године. У првим недељама узавреле предизборне атмосфере односи са суседном Југославијом, посебно преговори око нерешеног питање границе нису били тема о којој се полемисало. Ипак, ствар се променила у завршној фази изборне кампање, а

⁶⁰³ Врховец је нагласио како: „Наше садашње, овако једнострано истицање дефинитивности границе, значи да ми Италији признајемо зону А као дефинитивни део италијанског националног територија, а то што Талијани шуте на то, значи да они зону Б још не признају као дефинитивни дио југословенског територија.“ Исто.

⁶⁰⁴ Исто.

⁶⁰⁵ Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac, sećanja i komentari*, Radio 92 Beograd, 1998, стр. 230.

најзаслужнији за то био је француски лист *Комбат* (*Combat*). Овај париски дневник је 21. априла објавио чланак о састанку Перишића и Милези Феретија одржаном крајем фебруара и почетком марта у југословенској престоници. По наводима *Комбата* приликом тог сусрета постигнут је „правни аранжман“ којим се Италија одрекла суверенитета над зоном Б. Том приликом је, наводно, била потписана и „Београдска конвенција“ о правном уступању зоне Б Југославији, а реализација овог договора требала је да уследи одмах након избора и формирања нове владе.⁶⁰⁶

Чланак је, очекивано, изазвао велику позорност у италијанској јавности, а његове наводе сутрадан је демантовало Министарство иностраних послова Италије.⁶⁰⁷ Врло брзо су реаговали и југословенски државни званичници демантијем ССИП-а на посебном брифингу који је тим поводом организован за новинску агенцију Танјуг. Мада се није знао прави разлог објављивања овог текста демохришћански *Пополо*, али и поједини други италијански листови, сматрали су како је била реч о „предизборном трику“ неофашиста са намером да науде Мору, који је управо тих дана требало да одржи предизборни митинг у Трсту. Заиста, Моро је 24. априла говорио на скупу у овом граду, али том приликом није ни једном речју поменуо писање *Комбата*. Са друге стране, говорио је о југословенско-италијанским односима и рекао да су са источним суседом успостављени блиски односи сарадње на економском и политичком плану „уз строго узајамно поштовање суверенитета, независности, немешања и територијалног интегритета.“ Очито имајући у виду лоше искуство из децембра 1970. године, када је одговарајући на посланичко питање МСИ у парламенту довео до одлагања Титове посете Италији и озбиљне кризе у међудржавним односима, Моро је овог пута избегао полемику око текста објављеног у париском дневнику, већ је само потврдио оријентацију званичне Италије на развијање добросуседских односа са Југославијом. Амбасадор Павићевић је оценио

⁶⁰⁶ Ive Mihovilović, *н. дело*, стр. 62.

⁶⁰⁷ У демантију се међутим није негирао сусрет Перишића и Милези Феретија, али је наведено да је њихов сусрета био у циљу „тражења решења за билатералне проблеме у интересу граничног становништва“. АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 415745, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 24. априла 1972.

да су Моров говор одржан у Трсту и деманти Фарнезине били „коректни“ према југословенској страни.⁶⁰⁸

Међутим, није се све завршило на тексту објављеном у *Комбату*. Недељник *Борге* је уочи одржавања избора објавио и „пакет 18 тачака“ из 1968. године. Мада је Фарнезина демантовала аутентичност и овог документа, Дучи је у разговору са Павићевићем нагласио да је несхватљиво како су строго поверљива документа доспела у штампу, с обзиром да је у Италији за њихово постојање знао ограничен број људи. То је заправо била алузија на могућност да је информација „процурела“ из југословенских извора. Дучи је подсетио како је *Комбат* и 1965. године објавио поверљиве информације о југословенско-италијанским преговорима о граници и да и тада у италијанском Министарству иностраних послова нису могли да открију ко је проследио податке париском дневнику.⁶⁰⁹

Ако је питање дефинитивног разграничења у једногодишњем периоду након посете Јосипа Броза остало нерешено и предмет жучних спорове како између Југославије и Италије, тако и унутар ових држава, билатерални односи на неким другим пољима наставили су да се развијају и гранају. То се пре свега односило на поправљање положаја словеначке мањине у Италији, развијање војних односа и покушајима продубљивања економске сарадње. Истовремено, настављена је и пракса консултација два министарства спољних послова око међународних проблема.

4. 5 Пријем представника словеначке мањине код премијера Коломба

Једно од питања које је било предмет разговора у оквиру рада „групе 4“ односило се на положај словеначке мањине у Италији. О њему се, међутим, није

⁶⁰⁸ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 415789 телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 24. априла 1972. године.

⁶⁰⁹ *Комбат* је 3. марта 1965. године објави информације о састанку амбасадора Тустинијанија и Жуља у вези са решавањем граничног проблема. Дучи је навео како су анализом садржаја оба текста у Фарнезини дошли до закључка како су била писана под псевдонимом и да је стил информације био идентичан. (АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 7, бр. 416 967, телеграм из Рима упућен ССИП-у 7. маја 1972. године.) Југословени су 1965. године истраживали ко је био инспиратор спорног текста и дошло до информација да је то могао бити дописник АНСЕ из Београда Оскар Милу иначе пореклом из Трста. АМИП, ПА, 1965, к. 60, бр. 410253, допис УПИН-а упућен амбасади у Паризу 31. марта 1965.

расправљало само у оквиру разговора четворице. Напротив, било је на овај или онај начин присутно у политичким разговорима представника две државе на различитим нивоима, а о положају и правима Словенаца у Италији расправљало се и у оквиру Мешовитог одбора за питања етничких група. Истовремено, почев од 1970. године почела је да се одвија све организованија акција самих мањинаца преко појединих партија и мањинских организација.

Најважнији правни „оквир“ на основу ког се одвијала заштита Словенаца био је Специјални статут уз Меморандум о сагласности, али је он важио само за словеначко становништво у тршћанској провинцији. О судбини Статута и његовом проширењу на све Словенце у Италији, како је напред речено, расправљало се у оквиру тајних експлортивних разговора за дефинитивно разграничење двеју држава. Са друге стране, поједине политичке партије у Италији у којима су Словенци били најактивнији, попут Комунистичке партије Италије и Социјалистичке партије Италије, поднеле су законске пројекте за заштиту словеначког становништва у овој земљи. Најактивнија у том погледу била је тршћанска аутономна федерација Комунистичка партија Италије, с обзиром на чињеницу да је највећи део политички ангажованих Словенаца био учлањен у ову партију.⁶¹⁰ Комунисти су 29. априла 1970. преко сенатора професора Паола Семе и десет других сенатора из својих редова поднели *Нацрт закона за признавање права словеначкој народној мањини у Фријулију Јулијској крајини*.⁶¹¹ Исти текст предложио је у италијанском парламенту посланик Албин Шкерк такође из редова КПИ 11. августа исте године. Албин Шкерк поднео је пре овог предлога закона и *Нацрт закона за решавање питања школских установа у горишкој покрајини и на тржаишком територију*, који је после допуна од стране државног подсекретара Елија Росатија (Elio Rosati) спојен са законским предлогом, који је поднео демохришћанин Корадо Белчи и од тада је био познат под

⁶¹⁰ Број Словенаца који су били учлањени у КПИ био је већи него укупна број политички ангажованих Словенаца у свим осталим партијама заједно. Према неким подацима 60 % словеначког бирачког тела гласало је за КПИ. АЈ, 507-IX-48/IV-494, Информација о ставу КПИ према положају словеначке националне мањине у Италији и питању југословенско-италијанске границе.

⁶¹¹ Закон је био предложен под бројем 1180. Имао је 33 члана подељених у шест глава: опште одредбе, школство, културне установе и средства информисања, одредбе о употреби словеначког језика, повратак првобитним облицима словеначким именима и презименима, повратак првобитних локалних назива, заштита посебности крајева у којима Словенци живе и одредбе о финансирању. Исто.

називом закон Белчи-Шкерк-Росати или само Белчи-Шкерк.⁶¹² Поред КПИ свој законски предлог за заштиту Словенаца у Италији поднела је 1971. године и Социјалистичка партија Италије под називом: *Posebni prepisi za zaščito slovenske jezikovne skupnosti*.⁶¹³ Организација Словенска скупност блиска демохришћанима поднела је исте године своју петицију за заштиту права мањинаца.

Са друге стране и представници мањинских организација у Италији почели су све јединственије да износе своје захтеве пред италијанку владу и државу. Најважнија организација словеначке мањине Словенска културно господарска звезда такође је поднела 1971. године свој предлог закона о заштити мањине под називом: *Osnutek ukrepov v korist slovenske jezikovne skupnosti v autonomni deželi Furlaniji Julijski krajini*.⁶¹⁴

Током октобра 1971. мањинско питање поново је дошло у жижу интересовања. Повод је било незадовољство Словенаца у Италији начином на који је вршен попис становништва у обе државе. Словеначке организације из Трста, Горице и Видма уочи пописа објавиле су изјаву у којој су изнеле примедбе на форму пописног упитника, односно, на начин како је третирано словеначко становништво. У упитнику је код одређења националности услов био „језик који се говорио код куће“ што се није допало словеначким организацијама, пошто је на тај начин број Словенаца могао бити мањи од стварног, те су унапред прогласили предстојећи попис као безвредан.⁶¹⁵

О могућим неправилностима приликом предстојећег пописа становништва расправљано је и у оквиру заседања Мешовитог одбора одржаног у Београду од 19. до 26. октобра. Југословенска страна је том приликом упозорила Италијане на обавезе које је имао званични Рим које су биле предвиђене Специјалним статутом у

⁶¹² Исто.

⁶¹³ „Aneka Sodobnosti XII: Novo obdobje v prizadevanjih za stvarno enakopravnost: Usoda slovenske narodnostne skupnosti v Italiji - druga anketa (1972)“, *Sodobnost (1963-)*, letnik 20, številka 2. URN:NBN:SI:DOC-RY62ILQZ from <http://www.dlib.si> (сајт прегледан 15. маја 2012). Овај законски предлог поднео је посланик Фортуна и у парламентарној процедури био је заведен под бројем 3536. АМИП, ПА, 1972, Италија, к. 52, ф. 5, бр. 47 468, Годишњи извештај амбасаде из Рима за 1971. годину.

⁶¹⁴ „Aneka Sodobnosti XII: Novo obdobje v prizadevanjih za stvarno enakopravnost: Usoda slovenske narodnostne skupnosti v Italiji - druga anketa (1972)“, *Sodobnost (1963-)*, letnik 20, številka 2. URN:NBN:SI:DOC-RY62ILQZ from <http://www.dlib.si>

⁶¹⁵ *Борба*, 8. октобар 1971.

вези за пописом становништва. Представници Италије у Одбору дали су уверавања да ће неће бити кршења права мањине.⁶¹⁶

Након што је попис извршен притужбе су се наставиле, овог пута у званичној форми. Разлог за жалбе је био „запостављање права словеначке мањине“ због начина на који је попис вршен. То се пре свега односило на недостатак формулара на словеначком језику и одбијање пописивача да прихвате формуларе испуњене на овом језику. Из тог разлога југословенска страна је довела у сумњу резултате пописа и навела како се због наведених пропуста резултати неће признати.⁶¹⁷

Централни догађај када је у питању била словеначка мањина у Италији у периоду након Титове посете Риму одиграо се крајем 1971. Наиме, 2. децембра премијер Коломбо је примио једанаесточлану делегацију словеначке мањине коју су чинили представници свих мањинских организација и политичких странака из Трста, Горице и Видма. У делегацији су били најугледнији словеначки представници у Италији међу којима и Албин Шкерк посланик у италијанском парламенту из редова Комунистичке партије Италије, Борис Раце председник СКГЗ, Драго Штока представник Словенске скупности, Душан Ловрина представник Комунистичке партије из Горице, Борут Пахор из регионалне дирекције Социјалистичке партије Италије и други.⁶¹⁸ Италијански премијер је примио мањинце годину дана након што је 27 представника Словенаца у Италији упутило опсежну Споменуцу на адресу Палацо Киђи, седишту италијанске владе, у којој су изложили своје проблеме и затражили да се састану са италијанским премијером.

Посета премијеру Коломбу, прва те врсте у односима италијанске државе и њених грађана словеначког етничког порекла, протекла је у доброј атмосфери. Главни захтев мањинаца био је, као и много пута до тада, да се изједначе права свих Словенаца који су живели у тршћанској, горичкој и видемској покрајини, односно да заштита мањина буде глобална. Од италијанске владе су затражили да подржи и

⁶¹⁶ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 2, бр. 433 733, Извештај о XVIII редовном заседању југословенско-италијанског Мешовитног одобра предвиђеног чланом 8. Специјалног статута/ Прилог II Меморандума о сагласности од 5. октобра 1954. године/ одржаног у Београду од 19. до 26. октобра 1971.

⁶¹⁷ АМИП, ПА, 1971, к.60, ф. 4, бр. 441782, телеграм из Рима упућен Београду 12. новембра 1971.

⁶¹⁸ *L'Unita*, 3 dicembre 1971. У делегацији су били и Предан из културног кружока Иван Трнко као представник Бенешких Словенаца, Валтрешић из редова социјалиста и подпредседник провинцијске „ђунте“ у Горици, као и Павлин из Демократске уније Словенаца.

постави на дневни ред законске предлоге који су се налазили у парламенту и тицали се заштите словеначке мањине. Поред тога, делегација је изнела и остале мањинске захтеве који су били предмет дискусија још од времена након Другог светског рата. Радило се о укидању фашистичког законодавства које је дискриминисало словеначку мањину; признавање диплома; доследно увођење двојезичних натписа; обезбеђење правичне заступљености у јавним службама; увођење радио-телевизијског програма на словеначком језику; увођење словеначких школа у видемској покрајини; давање веће надлежности регионалној влади Фриулиа Венеције Ђулије и неки други ситнији захтеви.⁶¹⁹

Коломбо је позитивно реаговао на све захтеве, осим захтева да се и Словенцима из Видемске провинције призна једнак статус са осталим припадницима ове мањине. Посебну пажњу придавао је закону Белчи-Шкерк из области школства и лично се обавезао да ће радити на убрзавању расправе о овом питању. На културном плану је нарочито истакао значај рада Словеначког гледалишча у Трсту. Према општој оцени словеначке мањине и Генералног конзулата у Трсту посета је била успешна и представљала је важан догађај за мањинску заједницу. Оцена Савезног секретаријата за иностране послове била је да је сусрет мањинаца и Коломба био корак напред у правцу сарадње између владе и Словенаца у Италији на плану остваривања права мањине.⁶²⁰

Значај посете словеначке мањинске делегације Коломбу, онако како га је видела југословенска амбасада у Риму, био је у томе да је код водећих политичких кругова продрло сазнање да су нерешена питања мањине таквих размера да се њима морао позабавити председник владе. Још једна важна ствар била је да су Словенци добили могућност да непосредно разговарају са италијанским премијером.⁶²¹ У разговору Гаје и југословенског амбасадора Павићевића генерални секретар Фарнезине је напоменуо како је пријем мањинаца код Коломба представљао део

⁶¹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47 468, Годишњи извештај за 1971, амбасаде у Риму, 22. фебруар 1972.

⁶²⁰ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Информација о пријему делегације словеначке мањине у Италији код председника италијанске владе Емилија Коломба од 16. децембра 1971; АМИП, ПА, к. 60, ф. 4, бр. 444785.

⁶²¹ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај за 1971, амбасаде у Риму, 22. фебруар 1972.

плана владе да реши проблем словеначке мањине.⁶²² Задовољство разговором показали су и сами представници мањине. У разговору са отправником послова Мочивником навели су како је Коломбо био „коректан, шта више љубазан“ и да је током разговора преузео и одређене обавезе. Генерално мишљење мањинаца било је да је делегација постигла „више него што се могло очекивати“.⁶²³

Сусрет Коломба са представницима словеначке мањине и већ поменуто формирање студијске групе која је требало да ради на законодавним и другим мерама заштите словеначког становништва коју је образовао Моро крајем 1971. године, и о којој је Ферети говорио Перишићу приликом новембарског сусрета „групе 4“, чинили су озбиљан помак у регулисању права Словенаца у Италији.⁶²⁴ У ССИП-у су сматрали како су оба догађаја била „на линији плана и програма италијанске владе за решавање статуса словеначке мањине“.⁶²⁵

Током наредне 1972. године чини се да мањинско питање није било у првом плану. Парламентарни избори у Италији успорили су рад на пројектима закона о школству и закона о заштити права словеначке етничке групе у Италији који су били поменути током заседања претходног парламентарног састава. Па, ипак, словеначка заједница је и током ове године настојала да реши низ мањих питања везаних за школство, двојезичне натписе, уређење културних институција и решавање других ситних питања. Једно од питања које је било решено у првој половини 1972. године тичало се уређења статуса Словенског гледалишча у Трсту. Ово позориште имало је велику важност за словеначку заједницу, али од оснивања није имало сталан статус и било је у великим финансијским тешкоћама. Проблем статуса је коначно решен потписивањем формалног акта којим је постало стално и од тада је званичан назив позоришта био Словенско стално гледалишче. Након тога активност је била усредсеђена на добијање субвенција од италијанске државе како би се решио и

⁶²² АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 446976, Забелешка о разговору М. Павићевића, амбасадора СФРЈ у Риму са Гајом, генералним секретаром италијанског МИП-а, дана 10. децембра 1971.

⁶²³ АМИП, Па, 1971, к. 60, ф. 4, бр. 444144, телеграм из Рима упућен ССИП-у 2. децембра 1971.

⁶²⁴ Судаћи на основу импресије коју је стекао британски амбасадор Стјуарт приликом посете Словенији 3. априла 1972. године у овој републици су сматрали како је питање положаја и заштите словеначке мањине било можда мање свеобухватно него што су желели, али су се уздали у Морову комисију која је била формирана са циљем да припреми ново законодавство по том питању. TNA, FCO, 28/2115, From Bentley (Belgrade) to B. Sparrow (London) 7 Aprile 1972.

⁶²⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 45311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења, 10. фебруар 1972.

његов тежак материјални положај. На томе је инсистирала национална мањина, а њихов предлог је био да се додели стална годишња субвениција у износу од 40 милиона лира.⁶²⁶ Предлог о финансирању позоришта постао је један од захтева са којим су Југословени иступали приликом заседања Мешовитог одбора за питања етничких група.⁶²⁷

4. 6 Привредна сарадња након Титове посете Италији

Посета Јосипа Броза Италији првих дана пролећа 1971. године требала је да, између осталог, пружи подстицај свестраном развоју економске сарадње две државе. У складу са тим првих месеци након ње примећивала се велика живост у контактима на привредном плану. Најважније питање из економских односа, чију је реализацију Југославија ставила у средиште пажње, било је финансијске природе и односило се на исплату треће транше кредита из 1969. године, као и добијање новог консолидационог зајма о коме је Тито током посете разговарао са премијером Коломбом. Мада је том приликом Италија обећала да ће Југославији одобрити нови кредит и исплатити јој заосталу траншу претходног, решавање ових финансијских питања није било ни мало једноставно.

„Глад“ за кредитима, који би помогли Југославији да реализује стабилизациони програм и регулише платно-билансне тешкоће у које је запала, учинили су да се обрати Међународном монетарном фонду и на адресе већине земаља Запада. Члан СИВ-а Тома Гранфил, савезни министар за финансије Јанко Сломе, Борис Шнудерл и други југословенски емисари упутили су се у САД, Канаду, СР Немачку, Француску, Италију, Велику Британију, Аустрију, Белгију, Холандију, Швајцарску, Шведску и Јапан са истим захтевом – да се Југославији

⁶²⁶ АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 423039, Забелешке са састанка Звонка Перишића са представницима словеначке етничке групе у Трсту одржаног 7. јуна 1972 у Липици.

⁶²⁷ АМИП ПА, к. 53, ф. 2, бр. 424196, Информација о састанку председника Мешовитног одбора за етничке групе (тачка 8 Специјалног статута Меморандума о салгасности) одржаном на Плитвицама 8 и 9 јуна 1972.

одобре нови кредити. Највећи део земаља показао је „вољу“ да помогне и то мотивисао политичким разлозима.⁶²⁸

Југославији је било нарочито стало да Италија буде прва земља са којом би склопила уговор о зајму, пошто би то био добар пример и подстицај за друге државе са којима је преговарала о новим финансијским кредитима.⁶²⁹ Преговори о закључењу новог кредита одржали су се 13. и 14. јула у Риму. Југословенску делегацију предводио је члан СИБ-а Тома Гранфил а италијанску министар спољне трговине Марио Загари.⁶³⁰ Резултат преговора било је договор о финансијском зајму од 75 милиона долара који је Југославија требало да искористи у три транше од по 25 милиона почев од 1972. године, са роком одплате од седам и по година и „грејс“ периодом од годину и по дана. Висина каматне стопе и остали детаљи том приликом нису разматрани, већ је остављено да се то регулише у време потписивања уговора. Међутим, до оваквог исхода се није дошло лако. Италијани су током преговора упорно инсистирали на томе да кредит не буде чисто финансијски, већ делом и „робни“, односно да буде везан за увоз опреме из Италије. У Риму су то образлагали унутрашњим економским и политичким тешкоћама. На крају су, ипак, пристали да удовоље захтеву југословенске стране да целокупан кредит буде финансијски и „невезан“.⁶³¹ На одлуку Италије да додели чисто финансијски кредит утицаја су могли имати и спољни фактори, пошто су САД обећале југословенским државним

⁶²⁸ У Форин офису, примера ради, сматрали су како је било потребно да се Југославија помогне да одржи економску стабилност и политичку независност. Када се на јесен 1971., ситуација у југословенско-совјетским односима почела поправљати у Лондону су сматрали да је било још важније помоћи Југославију „како се не би осећала разочарано у вољу и способност Запада да јој притекне у помоћ“ у време кад се борила са унутрашњим потешкоћама. Поставило се и питање да ли је Југославија, услед веома тешке финансијске ситуације у којој се нашла, била способна да настави са политиком несврстаности подржаваној од стране Запада. Закључак је био да из политичких и стратешких разлога било вредно „платити одговарајућу цену“ како би се ово питање решило у корист Запада. Истовремено, истицани су и „снажни економски разлози“ против додељивања кредита Југославији, а њих су заступала економска министарства, попут министарства трезора. На крају је Велика Британија изашла са понудом да Југославији обезбеди робни кредит у износу од 10 милиона фунти. О томе опширније видети у: TNA, FCO, 28/1652, Credits for Yugoslavia.

⁶²⁹ На то је указао и Тома Гранфил у разговору са амбасадором Макотом почетком јула 1971. АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 3, бр. 424585, разговор друга Гранфила са амбасадором Макотом 2. јула 1971.

⁶³⁰ АЈ, КПР, I – 5 – 6/44-16, Информација о финансијским преговорима са Италијом.

⁶³¹ Исто; АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 10, бр. 427 132, циркуларни телеграм Управе за привредне односе упућен амбасадама Париз, Бон, Брисел, Хаг, Лондон, Вашингтон, Токио, Берн и Беч.

званичницима да ће „вршити притисак“ на владу у Риму да одобри што повољнији кредит.⁶³²

Сумирајући резултате преговора југословенска делегација је оценила како је Италија манифестовала велики интерес за добрим односима са Југославијом. Делегацију је примио председник државе Сарагат, а штампа и телевизија су о свему веома опширно извештавале. Нарочита пажња била је посвећена чињеници да је Италија била прва држава која је изашла у сусрет Југославији и одобрила јој кредит. У Риму су чак желели да у завршни коминике буде унета формулација о „посебним интересима за стабилношћу Југославије“ који је имала Италија, али су одустали након што им је Гранфил „на поверљив начин“ предочио могуће негативне последице једне овако сročене формулације.⁶³³

Након успешно окончаних преговора очекивало се да врло брзо дође до потписивања уговора о зајму. Две делегације које су средином октобра у Риму преговарале о детаљима уговора, нису, међутим, могле да се усагласе око висине каматне стопе. Као и у случају друге транше за зајам из 1969. године италијанска страна инсистирала је да камата буде 6.5%. Југословени су, пак, тражили да она буде нижа и наводили као пример кредите које су јој одобриле САД по каматној стопи од само 4% и СР Немачка по стопи од 6%, али ови аргументи нису имали ефекта.⁶³⁴ Коначно, 7. децембра 1971. у италијанској престоници Марио Загари и Борисав Јовић,⁶³⁵ потписали су уговор о зајму, али без прецизирања висине каматне стопе.⁶³⁶

⁶³² АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 3, бр. 425 430, телеграм III управе ДСИП-а упућен амбасади у Риму 14. јула 1971. Југославија је успела да добије кредите од већине земаља од којих је тражила позајмицу. Тако јој је СР Немачка одобрила 300 милиона марака, Француска 100 милиона франака, Јапан 30 милиона долара. Како у САД нису постојале законске могућности за одобравање финансијског кредита одобриле су Југославији одлагање плаћања доларског робног кредита од око 60 милиона долара. Притом су одобриле закључење неколико нових послова којима је требао да се поспешу југословенски извоз. Овој суми треба прикључити и *standby* аранжман са ММФ-ом у висини од 83.5 милиона долара. TNA, FCO, 28/1652, Credits for Yugoslavia.

⁶³³ АЈ, КПР, I – 5 – 6/44-16, Информација о финансијским преговорима са Италијом.

⁶³⁴ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 10, бр. 438 040, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 19. октобра 1971.

⁶³⁵ Борисав Јовић је током 1971. године постао члан СИБ-а и председник југословенског дела Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије.

⁶³⁶ TNA, FCO, 28/1652, From T.C. Woods (Roma) to B. Sparrow (London) 15 December 1971.; АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47 468, Годишњи извештај за 1971, 26. фебруар 1972.

Током децембра закључена је и банкарска конвенција о коришћењу треће транше кредита из 1969. године, а Југославија је пристала да камата буде 6.5%.⁶³⁷

Током 1971. године актуелизовано је и питање сарадња две државе на тржиштима трећих земаља. О овој теми говорио је Марио Педини почетком марта у разговору са делегацијом југословенских планера, која је у марту била у посету Италији. Педини је поново изнео идеју о индустријској кооперацији у област Медитерана.⁶³⁸ Најконкретнији догађај по овом питању одиграо се половином јула 1971. године у римском Институту за међународну привредну сарадњу и питање развоја (ICEPS) када је одржан састанак привредника Југославије и Италије са циљем да се пронађу путеви за заједничко пројектовање и извођење радова у земљама „трећег света“. О значају овог дуго најављиваног скупа сведочи чињеница да су се у улози покровитеља и главних говорника појавили ресорни министри за спољну трговину Загари и Гранфил. Упркос много крупних речи које су се могле чути од присутних министара скуп није дао неке конкретне резултате⁶³⁹ Општи утисак Југословена, такође, није био повољан, пошто су из разговора са присутним италијанским привредницима стекли утисак да је њихова намера била да придобију југословенске фирме на картелисање према земљама у развоју и да се договоре о избегавању конкуренције на трећим тржиштима.⁶⁴⁰ Тако се и ова иницијатива у коју су обе стране улагале велике наде фактички исцрпла већ након првог састанка. Додуше, за крај 1971. године био је планиран нови састанак, али до њега није дошло.⁶⁴¹

Током године италијански парламент је коначно ратификовао листе Ц и Д Тршћанског споразума које су на тај начин постале оперативне. Међутим, од априла

⁶³⁷ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47 468, Годишњи извештај за 1971, 26. фебруар 1972.

⁶³⁸ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 2, бр. 48 219, Телеграм из Рима упућен Београду 3. марта 1971.

⁶³⁹ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 4, бр. 441 913, Документа са састанка југословенско-италијанских привредника 14. јул 1971.

⁶⁴⁰ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај амбасаде из Рима за 1971. годину од 26. фебруара 1972. Да није била у питању само жеља да се прошири сарадња, већ и да се спречи „нелојална конкуренција“ између предузећа две државе упозорио је и генерални директор за споразуме у Министарству спољне трговине Италије Фракаси. АМИП, ПА, 1971, к. 63, ф. 4, бр. 417 553, телеграм из Рима упућен Београду 5. маја 1971. године.

⁶⁴¹ И у наредном периоду готово да није било сарадње на трећим тржиштима. Изузимајући нека заједничка истраживања, какво је било геоистраживање у Индији, Пакистану и Сомалији, других заједничких наступа-према тврдњи амбасаде у Риму- није било. АМИП, ПА, 1975, Италија, к. 53, ф. 15, бр. 411 726, Економски извештај за 1974. годину, 7. март 1975; Исто, к. 55, ф.7, бр. 449901.

1969. када су листе измењене и проширене па до ратификације 1971. године оне су изгубиле на актуелности, те је југословенска страна настојала да на дневни ред постави и питање њихових нових ревизија и промена.⁶⁴²

Настојања обе стране да прошире поља међусобне привредне сарадње нису помогли Југославији да током 1971. превазиђе свој основни проблем у економским односима са Италијом из претходних неколико година – огроман трговински дефицит. Штавише, он је на крају године достигао историјски рекорд и износио чак 170.2 милиона долара, што је било за 38.1% више него претходне године. Разлог за повећање мањка у трговини са Италијом био је смањени извоз и то за 11,2% у односу на претходну годину уз истовремено повећање увоза за 4.9%. Разлози за овакво стање били су бројни, а на југословенској страни су постојала различита виђења око тога шта је пресудно утицало да се забележи тако висок дефицит.

Југословенски привредници сматрали су да је кривица била на италијанској страни, која је разним рестриктивним мерама ометала, па чак и заустављала извоз појединих индустријских производа и полупроизвода. Користила је, притом, као изговор сумњу да Југославија има ниске - дампиншке цене, да за поједине производе превазилази дозвољене количине за увоз и да поједине производе реекспортује из трећих земаља.⁶⁴³ На тај начин, сматрали су привредници, Италија је ограничавала либерализацију коју је Југославија уживала на основу *ex OEEC*, односно табеле А Импорт. Отуда су почетком фебруара 1972. на састанку југословенског дела Југословенско-италијанске коморе у Београду затражили од државних органа да заведу неке противмере. Истовремено, о свему је обавештена и југословенска јавност.⁶⁴⁴

Амбасада у Риму није се слагала са изнетим ставом привредника, наглашавајући да мере ограничења које је спроводила Италија „на притисак

⁶⁴² АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 5, бр 47468, годишњи извештај амбасаде из Рима за 1971. годину од 26. фебруара 1972.

⁶⁴³ Од половине 1971. године појавили су се проблеми са извозом вештачког ђубрива, пошто су Италијани тврдили да су цене биле дампиншке. Отуда је суспендована либерализација за овај производ. Исти проблем појавио се и са нитроцелулозом, алуминијумом, регенерисаним каучуком и још неким производима. Исто.

⁶⁴⁴ Информацију са састанка привредника пренели су поједини листови, попут *Привредног прегледа*, и *Вјесника*. АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 2, бр. 413 538, Информација о стању економских односа СФРЈ – Италија, 6. април 1972.

сопствених произвођача“ нису имале значајних материјалних последица током 1971. године. Она је узроке високог југословенског дефицита видела превасходно у унутрашњим југословенским проблемима и слабостима, међу којима су посебно били изражени: велика унутрашња потражња, „глад“, за робом због које није било довољно вишка за извоз, инфлација, слаби извозни стимуланси и многи други. Ови узроци били су повезани са колебањима италијанске привреде и појавама протекционизма, што је довело до генералног смањења увоза у Италију, па и производа из Југославије.⁶⁴⁵

Поводом жалби југословенских привредника одржан је 21. марта 1972. у Савезном секретаријату за иностране послове састанак о економским односима са Италијом на коме су поред ССИП-а присуствовали и представници свих других установа заинтересованих за економске односе са овом земљом.⁶⁴⁶ На састанку је тамним бојама осликано стање у југословенско-италијанским економским односима. Готово у свим областима сарадње резултати су били неповољни по Југославију. Поред великог дефицита у трговинског размени, још лошија ситуација била је у платном билансу оптерећеном великим бројем кредита које је Југославија узимала у предходном периоду, тако да је укупан дефицит са Италијом на крају 1971. године износио више од 330 милиона долара. Присутни су највише замерки, попут привредника, упутили на рачун третмана који је имао југословенски извоз индустријских производа. Констатовано је како Италија бројним мерама којима ограничава увоз југословенских производа заправо „ставља баријере“ на промену структуре југословенског извоза и на тај начин настоји да задржи традиционалну комплементарност двеју привреда која је била више у италијанском интересу и није одговарала Југославији.⁶⁴⁷ Једнодушна оцена присутних била је да су билатерални економски односи незадовољавајући и да је Италијанима то јасно требало ставити до знања користећи притом сусрете, посете и контакте на свим нивоима. То је важило и за југословенску амбасаду у Риму са чијим се виђењем узрока проблема очито нису

⁶⁴⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр 47468, годишњи извештај амбасаде из Рима за 1971. годину од 26. фебруара 1972. године

⁶⁴⁶ Међу укупно тринаест присутних било су представници Савезног секретаријата за спољне послове, за спољну трговину, за финансије и за привреду, представник Савезне привредне коморе и Народне банке Југославије. АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 2, бр. 413 538, Информација о стању економских односа СФРЈ- Италија, 6. април 1972.

⁶⁴⁷ Исто.

слагали. Такође, тражили су да се спроведе једна свеобухватна анкета код привредника и установа како би се прибавили сви неопходни подаци за све оне производе чији увоз су ометали Италијани и тако спречиле даље оптужбе и ограничења извоза.⁶⁴⁸

Истовремено, Југославија је завела низ мера како би санирала лошу привредну ситуацију и смањења дефицит у платном билансу. Једна од њих уведена половином децембра 1971. године била је усмерена на смањивање југословенског увоза тако што су поједини артикли стављена под режим „сагласности“, што је заправо значило да је њихов увоз требало да буде одобрен од стране надлежног министарства. Како су на удару ове мере били и италијански производи, то је изазвало незадовољство у Риму и честе жалбе италијанских привредника, а било је и мишљења да је мера била посебно негативна за интересе Италије.⁶⁴⁹ Југославија је настојала да ово демантује наглашавајући да је од увођења мере до половине априла 1972. издала сагласност за увоз робе из Италије у износу од 2.6 милијарди лира⁶⁵⁰ и да су много строжије мере биле примењене према увозу из СР Немачке. Како год било, ова мера је врло брзо почела да даје резултате. Ако је у прва два месеца 1972. године биланс робне размене са Италијом показивао југословенски дефицит од 16.2 милиона долара⁶⁵¹, стање се врло брзо почело поправљати у корист Југославије, па је већ почетком јуна југословенски извоз у Италију повећан за готово 37%, а увоз смањен за око 4 % што је довело и до смањења робног дефицита.⁶⁵² На повољне резултате у југословенску корист у великој мери утицала је и чињеница да је због недостатка меса у ЕЕЗ и укидања прелевмана и царина дошло до великог

⁶⁴⁸ Исто.

⁶⁴⁹ Италијани су били посебно погођени ограничењем извоза ципела, која је нарочито погађала мања и средња италијанска предузећа. АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 3, бр. 426267, Извештај о трговинским преговорима са Италијом у оквиру III састанка Мешовите комисије по Трговинском споразуму од 1. јула 1967. одржан у Риму од 28. јуна до 1. јула 1972.

⁶⁵⁰ АМИП, ПА, 1972, к. 56, ф.8, бр. 413651, телеграм управе за привредне односе ССИП-а упућен амбасади у Римму 13. априла 1972.

⁶⁵¹ АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 2, бр. 413 538, Информација о стању економских односа СФРЈ- Италија, 6. април 1972

⁶⁵² АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 3, бр. 426267, Извештај о трговинским преговорима са Италијом у оквиру III састанка Мешовите комисије по Трговинском споразуму од 1. јула 1967. одржаном у Риму од 28. јуна до 1. јула 1972. године. Ови трендови су се током јесени благо изменили, па је закључно са октобром 1972. године извоз Југославије у Италију био већи за 30.9%, а извоз Италије у Југославију је настао да пада, па је износио 7.6%. За првих седам месеци дефицит платног биланса смањен је са 319.3 на 133.9 милиона долара, док је стање дуга износило 398 милиона долара. *Viri* 23, стр. 84.

југословенског извоза овог производа у Италију.⁶⁵³ Погољан тренд по Југославију наставио се до краја 1972., па је година завршена са „само“ 92 милиона долара дефицита што је било знатно смањење у односу на претходну годину. Укупан биланс трговинске размене на крају године износио је преко 700 милиона долара. Италија је изгубила прво место у југословенском извозу, а највећи купац робе из Југославије постао је Совјетски Савез. Са друге стране, задржала се на другом месту у југословенском увозу, одмах иза СР Немачке.

Поправљање платног биланса са Италијом био је само део веома позитивног тренда у економском развоју Југославије током 1972. године. Захваљујући бројним рестриктивним мерама и двама девалвацијама динара из 1971. године, као и неробном приливу, пре свега од туризма, Југославија не само да је успела да реши проблем дефицита у платном билансу већ је годину завршила са изненађујућим плусом у благајни од око 200 милиона долара. Успех је био тим већи, јер се држава током године суочила са два велика проблема: жетва је била веома лоша, а епидемија великих богиња (Вариола вера) претила је да озбиљно угрози туристичку сезону. С тога и не чуди да су поједине стране дипломате сматрале како је суфицит у каси био „више од чуда“.⁶⁵⁴

4. 7 Југославија и Мезођорно

Југославија је током 1971. године показала посебно интересовање за југ Италије. Мезођорно (како се овај део Италије другачије називао) је Југословенима био посебно интересантан, пошто су постојале сличности јужних крајева две државе. Оба су била неразвијена подручја са сличним проблемима, попут емиграције радне снаге, и у оба је држава улагала средства како би подстакла развој.⁶⁵⁵ Отуда је током године већи број делегација посетио овај део Италије. Још уочи посете Јосипа Броза

⁶⁵³ Исто.

⁶⁵⁴ TNA, FCO, 28/2410, Yugoslavia: Annual review for 1972.

⁶⁵⁵ У Југославији је на неразвијеном подручју живело 35% становништва а у Италији 37%. Италија је за развој југа издвајала 1 % националног дохотка, док је Југославија издвајала 2%. Постојале су и бројне разлике, а једна од највећих је била та што је су у Италији неразвијени делови земље обухватили јужне регионе земље, а у Југославији је неразвијених подручја било у готово свим републикама, без обзира на то да ли су били на југу или северу земље.

коначно је реализован дуго планирани сусрет планера две државе. Југословенска делегација предвођена директором Савезног завода за друштвено планирање Рикардом Штајнером посетила је Италију прве недеље марта 1971.⁶⁵⁶ Делегација је разговарала са италијанским министром за биланс и програмирање Ђолитијем (Antonio Giolitti), министром за развој југа Тавианијем (Paolo Emilio Taviani), подсекретаром у Фарнезини Пединијем и руководећим људима државне агенције за развој југа (Cassa del Mezzogiorno- каса за југ) при Институту за спољну трговину. Делегација планера провела је део боравка на Мезођорну у посети појединим установама у овим крајевима земље. Током априла пут овог дела Италије упутила и делегација Института за економске и друштвене науке, а током лета је у областима Пуља и Базиликата развојну политику Италије према југу испитивала једна студијска делегација Извршног већа Србије.⁶⁵⁷ На југу је крајем новембра и почетком децембра боравила и делегација Фонда за развој.⁶⁵⁸

Југославија се за Мезођорно није интересовала само да би на делу видела како је централна влада из Рима примењивала политику развоја југа. Јужни део Италије, посебно његова јадранска обала, Југославији је био интересантан и због настојања да га привредно веже за своје неразвијене јужне крајеве. Међутим, представљао је велику непознаницу. Југословенски привредници показивали су слабо интересовање за овај део Апенинског полуострва, пошто је сарадња, нарочито економска, била усредсређена на северни део земље, на троугао који су чинили градови Милано, Торино и Ђенова са центром у Милану, као и на покрајину Фриули Венеција Ђулија и град Трст.⁶⁵⁹

Добар показатељ заинтересованости је био број представништава која су имала југословенска предузећа у јужној Италији. Док је на северу радило више десетина представништава, па је само у Милану у току 1971. године функционисало

⁶⁵⁶ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 2, бр. 48219, Посета делегације планера Југославије.

⁶⁵⁷ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 447437, Извештај о посети Италији студијске делегације републичког Извршног већа СР Србије од 27. јуна до 4 јула 1971.

⁶⁵⁸ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр. 47468, Годишњи извештај амбасаде из Рима за 1971. годину од 26. фебруара 1972.

⁶⁵⁹ Економски саветник амбасаде у Риму Видо Кнежевић је у свом годишњем извештају за 1968. навео податак да је спољнотрговинска мрежа на крајњем северу Италије чинила око 95% укупног југословенског присуства на простору Италије. АМИП, ПА, 1969, к. 2, ф. 4, бр. 44396, делови годишњег извештаја амбасаде из Рима, 6. фебруар 1969.

око 60, а наредне године број се увећао на чак 75 са тенденцијом даљег увећања,⁶⁶⁰ на југу је ситуација била потпуно другачија. Изузимајући пар представништава југословенских фирми у Бариу, није постојало ни једно представништво на југу Италије, а на подручју Напуља, Сицилије и Сардиније била је одсутна било каква активност Југославије, мада је интерес италијанске стране постојао.⁶⁶¹

Ништа боља ситуација није била ни са пласманом југословенских извозних производа. Осим традиционално присутног меса и дрвета није било других артикала који су се продавали у овом делу Италије, а и ови производи нису стизали директно из Југославије већ посредством фирми које су пословале на северу земље.⁶⁶² Још лошија ситуација била је на плану одржавања политичких контаката. Они су били ретки и већином су се сводили на сусрете представника градова, при чему је у првом плану била сарадња збратамљених градова, попут Титограда /Подгорице/ и Бариа.

Иницијатива за сарадњу ипак је било и оне су наизменично долазиле са обе стране. Крајем 50-тих Италијани су предложили сусрет заинтересованих привредних комора Јужне Италије и јужних делова Југославије у Барију уз учешће челних људи Црне Горе и области Пуља.⁶⁶³ Настојања за успостављањем сарадње са југословенске стране појавила су се половином 60-тих. Предњачила је Црна Гора којој је италијански југ био у непосредној близини, а њена „природна“ оријентација у повезивању са иностранством била је Италија. После више контаката привредника из ове републике и италијанске провинције Пуље, од којих је најзначајније било 1964. године када је дошло до сусрета привредника у Подгорици, Извршно веће

⁶⁶⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 451485, Годишњи извештај конзулата у Милану за 1972. годину. Међутим, поред критика које су се могле чути са југословенске и нарочито италијанске стране да је била превелика концентрација југословенских представништава у Милану, у Генералном конзулату у овом граду сматрали су да то „није случајно, нити неоправдано“ и да има своје економско оправдање, пошто су покрајине Ломбардија и Пијемонт учествовале са 43% у укупном италијанском увозу, а град Милано са око 36%, док је на страни извоза тај проценат износио 57% за покрајине, односно 30% за Милано. (АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 5, бр. 44204, Информација о афилацијама и представништвима југословенских предузећа у Италији (Подручје Генералног конзулата Милано). 28. јануар 1972.) У ову групу представништава нису уврштене веома бројне „приватне фирме“ у власништу југословенских грађана које су деловале на том подручју. По проценама из половине 1972. године број ових фирми само у Трсту износио је око 250. АМИП, ПА, 1972, к. 70, ф. 1, бр. 420367, Информација о организацији и раду спољнотрговинске мреже привремених организација у иностранству, 10. јул 1972.

⁶⁶¹ АМИП, ПА, 1969, к. 66, ф. 4, бр. 44396, Годишњи извештај за 1968. годину, 6. фебруар 1969.

⁶⁶² АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр 410 223, Годишњи извештај конзулата у Барију за 1972. годину, 26. фебруар 1973.

⁶⁶³ АЈ, КПП, I-3-а/44-15, Пријем амбасадора Алберта Бериа, 5. март 1960.

Црне Горе је октобра 1965. године, уочи посете Југославији тадашњег председника владе Италије Алда Мора, предложило Државном секретаријату за иностране послове да размотри могућност склапања Споразума о локалној размени између приобалних подручја Црне Горе и Јужне Италије.⁶⁶⁴ Споразум је подразумевао размену роба на основу посебних робних листа и олакшице приликом преласка границе за становништво које је живело на подручју на коме је требало примењивати будући споразум (у Црној Гори средишњи део области требао је да буде око града Бара). Предлог, очито рађен по моделу већ постојећих Тршћанског и Горичког споразума о малограничном промету, предочен је италијанској страни приликом Моровог боравка у Југославији те године, а иза њега је стала и југословенска савезна влада.⁶⁶⁵ Званична Италија, међутим, није показала интерес за његову реализацију, како због чињенице да није видела нарочити интерес да на тај начин везује свој југ за једну неразвијену југословенску републику тако и због сумње да се принцип пограничне сарадње могао применити за области које нису биле одвојене копненом границом већ морем.⁶⁶⁶ Чини се да ни влада у Београду у том тренутку није много инсистирала на развијању сарадње „прекоморских области“.⁶⁶⁷

Без обзира на негативан одговор Италијана у вези са Споразумом, сарадња између Црне Горе и Пуље наставила је да се развија и наредних година, посебно између привредних комора Бариа и Подгорице. Интензивирана је након отварања сталне трајектне линије на релацији Бар-Бари и Дубровник-Бари. Крајем 1967. године, уочи посете председника СИБ-а Мике Шпиљка Италији, тадашњи италијански амбасадор у Југославији Фолко Трабалца предлагао је да се охрабри

⁶⁶⁴ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 56, ф. 12, бр. 462682, Нека питања за разговоре на првом састанку Мјешовите савјетодавне комисије за праћење привредних друштвених и културних односа између СР Црне Горе и италијанске области Пуља.

⁶⁶⁵ Исто.

⁶⁶⁶ ACS, Carte Moro, b. 78, sottofasc. 6, Visita in Jugoslavia 8-12 Nov. 1965, Documenti per la visita.

⁶⁶⁷ Током посете Алда Мора новембра 1965. године разговарали су и тадашњи министри спољне трговине Н. Џуверовић и Б. Матарела. Џуверовић је констатовао како се сарадња приобалних подручја одвија пре свега преко сарадње градова, али да југословенска страна нема предлога како би се она побољшала. Матарела је предложио да се сарадња поспешује преко администрација и привредних комора. АМИП, ПА, 1968, к. 65, ф.5, бр. 439556, Белешка о разговору Н. Џуверовића, савезног секретара за спољну трговину са Б. Матарелом министром спољне трговине Италије, 10. новембра 1965.

сарадња приобалних подручја нарочито путем ближих контаката привредника.⁶⁶⁸ Министарство иностраних послова Италије сложило се са овом идејом Трабалце.⁶⁶⁹

Нови импулс плановима за сарадњу јужних крајева дат је у време посета на највишем нивоу октобра 1969. године. Приликом боравка у Београду и разговора са југословенским државним званичницима министар Моро је наглашавао интерес „људи из покрајине Пуље“ за развијање односа и подвукао жељу да се ти односи поставе на „солидније“ основе.⁶⁷⁰ Истицање овог облика сарадње од стране италијанског шефа дипломатије било је разумљиво будући да је и сам био родом из Леџеа, а да је Бари био његов изборни округ. Том приликом начелно је изражена заинтересованост обе стране да се приобална подручја повежу преко интензивније економске сарадње која је подразумевала учешћа на сајмовима, робну размену, саобраћајно повезивање, туризам, научну и техничку сарадњу и то пре свега путем активности која би се одвијала преко трговинских комора и заинтересованих привредника.⁶⁷¹

Најозбиљнији покушај да се оживи сарадња између обала јужног, али и средњег Јадрана⁶⁷², било је закључивање сајамског компензационог аранжмана названог Центро-Југ. Овај аранжман обухватао је сарадњу привредне коморе Црне Горе, Сплита и Мостара са југословенске и Барија, Пескаре и Анконе са италијанске стране.⁶⁷³ Основна намера сајамског аранжмана била је да стимулише трговинску размену између наведених области.⁶⁷⁴ Заправо, он је био рађен по узору на већ

⁶⁶⁸ ACS, Carte Moro, b. 85, telegramma, segreto, da Trabalza a Ministero degli affari esteri, argomenti visita in Italia Presidente Spiljak 31. dicembre 1967.

⁶⁶⁹ ACS, Carte Moro, b. 85, telegramma, segreto, da Ministero degli affari esteri a Trabalza, argomenti visita Presidente Spiljak, 3. gennaio 1968.

⁶⁷⁰ АМИП, ПА, 1969. к. 73, ф. 2, бр. 437 733, Забелешка о разговорима председника СИВ-а М. Рибичича с министром иностраних послова Републике Италије А. Мором 3. октобра 1969.

⁶⁷¹ АЈ, КПР, I-3-a/44-46, Извештај о посети председника Републике Италије Ђузепе Сарагата СФР Југосалвији 22. октобар 1969. године.

⁶⁷² За разлику од Црне Горе, која је настојала да се повеже са Италијом на републичком нивоу, остале југословенске републике које су виделе интереса за сарадњу прекоморких области охрабривале су сарадњу појединих својих Основних привредних комора. Тако је Хрватска подржавала повезивање Основне привредне коморе Сплита са Анконом и Баријем. АМИП, ПА, 1970, к. 79, ф. 1, бр. 412 393, Привредна сарадња с Италијом, Загреб, сјечањ 1970.

⁶⁷³ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 5, бр 47468, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1971. годину, 26. фебруар 1972.

⁶⁷⁴ АМИП, ПА, 1971, к. 61, ф. 2, бр. 47 543, Извештај о VI заседању Мешовитног комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу између Југославије и Италије одржаном у Риму 1. и 2. децембра 1970. године.

постојећи сајамски аранжман Алпе-Адриа који је обухватао северне делове две државе и који је више година уназад успешно функционисао.

Током прве половине 1971. године дефинисан је садржај аранжмана, а потом је потписан споразум у Бариу. Њиме је била предвиђена међусобна робна размена у висини од 4 милијарде лира у оба правца.⁶⁷⁵ Након потписивања упућен је Савезној влади у Београду и влади у Риму на усвајање. Савезно извршно веће га је прихватило јуна 1971. и о томе 7. октобра меморандумом обавестило генералног директора у италијанском Министарству спољне трговине Фракасија.⁶⁷⁶ Међутим, италијанска страна није прихватила један овакав споразум, те га је Министарство спољне трговине Италије 30. децембра исте године званично одбило уз образложење да није био у складу са обавезама које је Италија има у оквиру Европске економске заједнице и да –пошто се предвиђало стварање аутономних конта плаћања - одступа од конвертибилног начина плаћања на који је Италија била обавезна због чланства у многим организацијама које су то од ње тражиле. Поред ових разлога био је присутан и страх да би прихватањем аранжмана Центро-Југ и стварањем „малих клиринга“ влада у Риму отворила могућност и другим италијанским регионима да изађу са сличним захтевима што јој није одговарало.⁶⁷⁷ Још један аргумент против био је да би сличне споразуме могле да траже и друге земље Медитерана.⁶⁷⁸ Италијани су и овог пута поновили аргумент, који је изношен и у ранијим приликама, како се примена пограничних олакшица није могла односити на приобална подручја, пошто се море није могло сматрати границом. Саркастично су закључивали како би у том случају и Португал био сусед са Сједињеним Америчким Државама.⁶⁷⁹

Са италијанске стране било је критика на одлуку владе да одбије аранжман Центро-југ, па је тако у ревији *Итал-југ*, која је излазила у Риму, у броју од 11.

⁶⁷⁵ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр 410 223, Годишњи извештај конзулата у Барију за 1972. годину, 26. фебруар 1973. године.

⁶⁷⁶ АМИП, ПА, Италија, 1971, к. 63, ф. 5, бр. 440 761, телеграм абасаде у Риму упућен ССИП-у 5. новембра 1971. године.

⁶⁷⁷ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр 410 223, Годишњи извештај конзулата у Барију за 1972. годину, 26. фебруар 1973.

⁶⁷⁸ АМИП, ПА, 1971, к. 63, ф. 5, бр. 440 761, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 5. новембра 1971.

⁶⁷⁹ Ову опаску изнео је генерални директор за споразуме у Министарству иностраних послова Фракаси у разговору са представницима југословенске амбасаде Стојковићем и Црњаком.

децембра 1971. године објављено отворено писмо главног уредника Луиђиа Сапорита упућено министру спољне трговине Загарију у коме се од њега тражило да преиспита одлуку о одбијању аранжмана.⁶⁸⁰ Упркос обећањима италијанских државних званичника да ће променити одлуку Италија није ратификовала овај споразум. И југословенска страна је почетком 1972. године одлучила да више не покреће ово питање на државном нивоу, већ да се остави заинтересованим привредницима две земље да сами пронађу неки други начин за економско повезивање.⁶⁸¹

Ипак, половином 1972. године приликом састанка Мешовите комисије по Трговинском споразуму од 1. јула 1967. године италијанска страна се „у принципу“ сложила са реализацијом аранжмана, али уз услов да се он одвија незванично и преко једне југословенске и италијанске банке.⁶⁸² У настојању да сајамски аранжман Центро-југ ипак заживи, Савезна привредна комора је јула 1973. године донела унилатералну одлуку о ступању на снагу овог споразума, а потписници аранжмана биле су привредне коморе Црне Горе, Србије, Мостара и Сплита. У ту сврху одредила је и суму од 2 милијарде лира као југословенски део споразума.⁶⁸³

Важан корак на путу повезивања јужних крајева Италије и Југославије било је отварање конзулата у Бариу 10. фебруара 1972. године.⁶⁸⁴ Било је то, поред амбасаде у Риму и генералних конзулата у Милану и Трсту, четврто дипломатско представништво Југославије у Италији.⁶⁸⁵ Конзулат је под својом јурисдикцијом

⁶⁸⁰ АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 2, бр. 413538, Информација о стању економских односа СФРЈ – Италија од 6. априла 1972.

⁶⁸¹ АМИП, ПА, к. 52, ф. 5, бр. 47 468, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1971. годину, 26. фебруар 1972.

⁶⁸² АМИП, ПА, 1972, к. 54, ф. 3, бр. 426267, Извештај о трговинским преговорима са Италијом у оквиру III састанка Мешовите комисије по Трговинском споразуму од 1. јула 1967 одржаним у Риму од 28. јуна до 1. јула 1972. године.

⁶⁸³ На основу одлуке Савезног секретаријата за спољну трговину вредност робних листа износио је 4 милијарде лира и то по две за извоз и увоз. АМИП, ПА, 1975, к. 56, ф. 12, бр. 462682, Нека питања за разговоре на првом састанку Мјешовите савјетодавне комисије за праћење привредних друштвених и културних односа између СР Црне Горе и италијанске области Пуља.

⁶⁸⁴ АМИП, ПА, 1972, к. 55, ф. 8, бр. 481 192, Извештај о отварању Конзулата СФРЈ у Барију, 17. фебруар 1972. године.

⁶⁸⁵ Крајем 1972. године Генерални конзулат у Милану поднео је предлог ССИП-у да се отвори и конзулат у Ђенови. Образлажући овај предлог Генерални конзул Славко Лукас навео је низ разлога: Ђенова је била важна лука кроз коју је пролазио велико број југословенских бродова и где су своја представништва имала три југословенска поморска предузећа (Југолинија из Ријеке, Јадрослободна из Сплита и Југоагент из Београда), у овом граду је била веома развијена „подземна“ активност Југословена (проституција, шверц, послови са дрогом, трговина југословенским белим рољем). У

имао поред Пуље још три италијанске области: Базиликату, Калабрију и Сицилију, односно осамнаест провинција које су их сачињавале. Покривао је огроман простор од преко 70 хиљада квадратних километара са више од 12 милиона становника, што је чинило око једну петину Италије. Међутим, на почетку рада био је ипак највише окренут Пуљи и Бариу.⁶⁸⁶ Југословенски конзул у Бариу био је једини каријерни конзул у области Пуља, док је у граду и области било још двадесет три почасна конзула.⁶⁸⁷

Највеће интересовање за отварање југословенског дипломатског представништва у Бариу показивала је Црна Гора. О томе речито сведочи присуство члана Извршног већа ове републике Вида Кнежевића на свечаном отварању, као и разговори вођени са градоначелником Бариа и председником владе области Пуља непосредно након тога у којима је наглашено да се отварањем конзулата стварају повољни услови за унапређење сарадње Југа Италије са одговарајућим подручјима Југославије „уз нарочити акценат на Црну Гору“.⁶⁸⁸

У тренутку отварања конзулата у Барију, Југославија је у овом граду имала још само два своја представништва: филијалу Центропродукта и представништво Савезне привредне коморе. Током 1972. године још је једино подгорички Индустијалимпорт отворио своју филијалу.⁶⁸⁹ С тога не чуди да се у свом првом годишњем извештају конзул Ђорђе Поповић жалио како не постоји интересовање југословенске стране за ово подручје Италије. Ни једна република, изузимајући Црну Гору, није показала занимање за рад новоформираног конзулата, а иста ствар је

ССИП-у, међутим, овај предлог нису прихватили. АМИП, ПА, 1972, к. 55, ф. 9, бр. 442876, Предлог за отварање конзуларног представништва у Ђенови, 2. новембар 1972.

⁶⁸⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 410223, Годишњи извештај Конзулата у Барију за 1972. годину, 26. фебруар 1973.

⁶⁸⁷ АМИП, ПА, 1974, к. 55, ф. 8, бр. 420526, Годишњи извештај Конзулата у Барију за 1973, 12. април 1974.

⁶⁸⁸ АМИП, ПА, 1972, к. 55, ф. 8, бр. 481192, Извештај о отварању Конзулата СФРЈ у Барију, 17. фебруар 1972.

⁶⁸⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 410 223, Годишњи извештај за 1972. годину, 26. фебруар 1973. Крајем 1968. године у Барију су деловали и Проди (представништво Интерекспорта и Авала филма из Београда) и Бинекс из Сарајева. Такође своје представништво је имала републичка привредна комора Црне Горе. (АМИП, ПА, 1968, к. 66, ф. 3, бр. 444444, Информација о трговинским представништвима на подручју Јужне Италије.). Током 1974. године отворена је филијала Југотурса, међутим, исте године је Индустијаимпорт затворио своје представништво, па је број југословенски представништава на Југу Италије остао исти. АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 15, бр. 45737, Извештај Конзулата Бари од 3. фебруара 1975.

била и са привредницима, па конзулат у току прве године рада готово да није добио ни један захтев за успостављање сарадње са неким фирмом на југу.⁶⁹⁰

Сарадња јужних крајева две државе била је нешто живља једино у време одржавања привредних сајмовима. Југославија је традиционално била присутна на Левантинском сајму који се сваке године одржавао у Бариу, док је Црна Гора настојала да се што више италијанских излагача појави на сајму у Будви. И овде се, међутим, показивао недостатак интересовања за економску сарадњу. Конзул Поповић је извештавао како се југословенско присуство на сајму у Бариу 1972. године сводило на „кожну конфекцију и галантерију, нешто дрвета, мало конзерви и туристички штанд“, те да је излагачима једини мотив био да продају изложену робу како би се покрили трошкови учешћа на сајму.⁶⁹¹ На другим сајамским манифестацијама, попут познатог Медитеранског Сајма у Палерму, Југославија уопште није узимала учешће.

У жељи да подстакну упознавање и сарадњу јужних крајева две земље су настојале да их боље саобраћајно повежу. Мада се често наводило како су јужна подручја географски блиска и да их дели само уска деоница мора ове области су заправо биле веома лоше повезане. Важан корак у правцу бољег саобраћајног повезивања било је отварање фериботске линије Бар-Бари и Бари –Дубровник.⁶⁹² Поред поморског саобраћаја било је и покушаја да се уведе авио линија на релацији Подгорица - Тиват- Бари. Током септембра 1972. године био је организован и пробни лет на овој дестинацији, али се након тога „из економских разлога“ није успоставила редовна линија.⁶⁹³

Нове перспективе за унапређење сарадње јужних крајева Италије и Југославије отварао је градња пруге Београд-Бар, која је требало да буде повезана у

⁶⁹⁰ Изузетак је била југословенска Удружена дуванска индустрија која је посредством конзулата успоставила контакте са привредницима из Барија. АМИП, ПА, 1968, к. 66, ф. 3, бр. 444444, Информација о трговинским представништвима на подручју Јужне Италије.

⁶⁹¹ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр 410 223, Годишњи извештај за 1972. годину, 26. фебруар 1973. године.

⁶⁹² Дубровник са околином био је повезан са Бариом и Пуљом у туристичком погледу. Тако је област Пуље учествовала на Дубровачким љетњим играма и неким другим спортско-културним догађајима. У току туристичке сезоне на релацији Дубровник-Бари саобраћала су три трајекта, док је ван сезоне број линија био мањи. АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 15, бр. 45737, Извештај Конзула из Барија од 3. фебруара 1975.године.

⁶⁹³ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр 410 223, Годишњи извештај за 1972. годину, 26. фебруар 1973. године.; АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 15, бр. 45737, Извештај Конзула из Барија од 3. фебруара 1975.године.

јединствен саобраћајни систем Београд-Бар-Бари, као и градња луке Бар.⁶⁹⁴ То је био један од главних разлога да крајем маја 1973. године у званичну посету скупштини и влади региона Пуља и трговинској комори Бариа допутује делегација скупштине Црне Горе на челу са председником скупштине Видојем Жарковићем.⁶⁹⁵ Том приликом потписан је посебни протокол привредних комора Црне Горе и Бариа којим се предвиђало даље унапређење економских односа два суседна подручја. Протоколом је било предвиђено формирање једне саветодавне мешовите комисије која би се бавила развојем привредних односа као и читав низ мера које је требало предузети како би се ти односи побољшали.⁶⁹⁶ Међутим, оснивање мешовите комисије и реализовање свих активности предвиђених Протоколом започели су тек у другој половини 70-тих година.

У проучаваном периоду сарадња Југославије и Мезођорна сводила се на манифестације пријатељства, размене посета и на област културе и спорта између Црне Горе и Дубровника са једне и области Пуља са друге стране. Привредна сарадња готово да је у потпуности изостала, а речит пример је чињеница да се од 80 уговора о кооперацији и 27 уговора о заједничком улагању капитала између италијанских и југословенских фирми само један односио на југ Италије.⁶⁹⁷ Иста ситуација била је и у домену политичких односа. Мада су поједини италијански државници, попут Алда Мора, охрабривали сарадњу на локалном нивоу, централна власт у Риму ипак није дозвољавала да области воде неку своју аутономнију политику на спољном плану, па су покушаји Црне Горе да на том плану продуби односе са Пуљом остајали без већих резултата. Ако је судити на основу начина на који је третирала свој конзулат у Бариу, југословенска држава, такође, није придавала велики значај јужном делу Италије. О томе речито говори податак да је

⁶⁹⁴ Градња пруге Београд-Бар започела је 1952. године и завршена тек након две и по деценије пуштањем у саобраћај 1976. године. О писању штампе о изградњи пруге видети веома корисну базу података на сајту: <http://www.oeg.uni-kiel.de/belgrad-bar/webseite/index-Dateien/Page346.htm> (сајт предледан 1. августа 2012)

⁶⁹⁵ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 3, бр. 426 242, Саопштење о сусрету делегација СР Црне Горе са владом Пуље 29. маја 1973. године.

⁶⁹⁶ Привредна сарадња била је планирана у области туризма, саобраћаја, сарадње лука Бар-Бари и сајамска срадња. Исто, Протокол о разговорима вођеним у трговинској комори Бариа на дан 29. маја.

⁶⁹⁷ Радило се о кооперацији између Офићине Калабресе Бари (Officine Calabrese Bari) и Фабрике вагона Краљево. АМИП, ПА, 1975, бр. 413446, Годишњи извештај конзулата Бари за 1975. годину, 18. фебруар 1976.

током прве три године постојања и рада од конзулата затражен само један извештај о билатералној проблематици из оквира јурисдикције Конзулата у Бариу, а да ССИП није упутио ни један осврт на извештаје које је слао Конзулат.⁶⁹⁸

4. 8 Успостављање ближе војне сарадње

Након Титове посете Италији интензивирана је сарадња у још једној области. Радило се о контактима између двеју армија. Војна сарадња између Југославије и Италије била је једна од последњих области међудржавних односа која је побољшана након Другог светског рата. Први конкретни покушаји да се успоставе контакти дошли су 1964. године, а иницијатори су били Италијани.⁶⁹⁹ Они су током јуна понудили југословенском Генералштабу да купи хеликоптере Агуста који су били део наоружања италијанских оружаних снага, али званични Београд није прихватио ову понуду.⁷⁰⁰ Југославија је негативно одговорила и на позив да упути једну пловну јединицу ратне морнарице на фестивал „Европа у цвећу“, који се у јануару сваке године одржавао у Сан Рему, уз образложење да су на фестивалу присуствовале само земље чланице Атланског пакта.⁷⁰¹ Септембра исте године италијански војни изасланик у Београду незванично је изнео предлог да једна јединица италијанске ратне морнарице посети неку од југословенских лука, али је и овај предлог остао без позитивног одговора.⁷⁰²

Мали корак учињен је током 1966. године када се Југославија одазвала позиву италијанског Националног поморског института да учествује на фестивалу краткометражног филма из поморског живота који је одржан у Милану у оквиру „Fiera di Milano“. На фестивалу се представила филмом „Вјетар у леђа“ који је за тему имао живот питомца Војно-поморске академије. Наступ је био успешан, пошто је филм освојио прву награду.⁷⁰³

⁶⁹⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 15, бр. 45737, Извештај Конзула из Барија од 3. фебруара 1975. године.

⁶⁹⁹ Исто.

⁷⁰⁰ Исто.

⁷⁰¹ АМИП, ПА, Италија, 1967, к. 57, ф. 5, бр. 49423, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1966.

⁷⁰² АМИП, ПА, Италија, 1965, к. 58, ф. 12, бр. 45946, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1964.

⁷⁰³ АМИП, ПА, Италија 1967, к. 57, ф. 5, бр. 49423, Годишњи извештај амбасаде у Риму за 1966.

Јануара исте 1966. године са првом иницијативом за сарадњу изашла је и Југославија. Она је упутила званичан позив италијанској страни да пошаље један брод своје ратне морнарице у посету некој од југословенских лука.⁷⁰⁴ Мотив за упућивање позива свакако треба тражити у снажном позитивном импулсу који је целокупним билатералним односима дала посета председника владе Италије Алда Мора Југославији новембра 1965. године. Упркос задовољству са којим су прихватили позив, Италијани су отезали са одговором, што је у Београду било протумачено као одбијање да се да сагласност.⁷⁰⁵ Разлози противљења Италије, по мишљењу Југословена, били су у томе што НАТО-у у том тренутку није одговарала директна веза две армије, због сумњи да је Југославија била везана за Варшавски уговор и Совјетски Савез.⁷⁰⁶ Ипак, новембра месеца, након готово једногодишњег отезања са одговором, италијанско Министарство иностраних послова је одобрило посету, те је о томе италијански Генералштаб јануара 1967. године обавестио југословенског војног изасланика у Риму.⁷⁰⁷ Посета је предвиђена за пролеће исте године, али је морала бити одложена због кризе у политичким односима која је, избивши крајем јануара, обележила прву половину године, а у чијем средишту је био спор око нерешеног граничног питања. Након што је криза решена, а политички односи враћени у нормално стање, италијански МИП је половином јуна 1967. предложио свом министарству одбране да у септембру коначно упути један брод у званичну посету југословенској луци Сплит. Италијанско министарство одбране сматрало је, међутим, да због извесних „нервоза“ које су Југословени показали према Италији и њеним оружаним снагама посету треба одложити.⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ АМИП, ПА, Италија, 1966, к. 74, ф. 5, бр.43331, Рим бр. 51, 22. јануара 1966. године. Југословенски амбасадор у Риму Иво Вејвода је приликом уручивања званичног позива генералном секретару италијанског Министарства иностраних послова Каталану навео како је то „корак даље у политици доброг суседства“ између две државе. Пре Вејводе о посети су разговарали и југословенски војни изасланик у Италији пуковник Богдан Зајшек и италијански адмирал Кошулич. Италијанска страна је позив за посету примила са „очигледним задовољством“.

⁷⁰⁵ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 71, ф. 6, бр. 431 442, Информација о међуармисјким односима са оружаним снагама Италије и неким новим моментима који их карактеришу.

⁷⁰⁶ АМИП, ПА, Италија, 1969, к. 71, ф. 6, бр. 424 517, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 30. јуна 1969. године.

⁷⁰⁷ ACS, Carte Moro, b. 66, fasc. 5, Appunto per S.E. il Ministro, Roma 29 agosto 1967.

⁷⁰⁸ По мишљењу адмирала Микалиа радило се о југословенским притужбама на скуп резервних официра Атланског пакта који је крајем октобра требао да се одржи у Трсту; проблему око узвраћања посете југословенских бродова некој италијанској луци и проблемима који су се у то време појавили у односима Италије са Грчком. Исто.

Реализовање планиране посете једног италијанског војног брода Југославији поново је актуелизовано током посете председника Савезног извршног већа Мике Шпиљка Италији јануара 1968. године.⁷⁰⁹ У складу са овим договором јула 1968. два брода италијанске ратне морнарице посетила су луку Сплит.⁷¹⁰ Ова петодневна посета Сплиту и Југословенској ратној морнарици означила је почетак војне сарадње двеју држава.

Након дешавања у Прагу августа исте године појачано је интересовање две државе за овим обликом сарадње. Резултат се показао марта месеца 1969. када су Италијани упутили позив југословенској ратној морнарици да у периоду од 26 до 31. маја узврати посету и пошаље формацију својих бродова у луку Таранто.⁷¹¹ Југословенска страна је позив прихватила, па су три брода под командом вицеадмирала Љубе Труте крајем маја посетила ову италијанску ратну луку.⁷¹² Непосредно након успешног завршетка прве посете једне југословенске војне јединице Италији уследио је захтев италијанске ратне морнарице да јединица миноловаца посети луке Лошињ и Дубровник. За разлику од претходних посета ова је требала да буде незванична и да успостави праксу оперативних посета бродова две ратне морнарице. Након вишенедељног премишљања проузрокованог чињеницом да су посету својих бродова у то време тражиле САД, СССР и Велике Британије, југословенска страна је одобрила посету. Најзасужнији да до ње дође био је ДСИП, који је сматрао да због „добросуседских и пријатељских односа и чињенице да је Италија јадранска земља“ посету треба одобрити.⁷¹³ До посете три миноловца

⁷⁰⁹ Питање посете италијанских ратних бродова једној југословенској луци у разговору је поменуо тадашњи италијански премијер Моро. На ову констатацију се надовезао Шпиљак предлогом да се оствари шира сарадња између оружаних снага две земље. Након посете Шпиљак је у разговору са новинарима поменуо и питање југословенске-италијанске војне сарадње што је изазвало велику позорност не само у јавности две земље већ и на ширем међународном плану, посебно код Совјета. ACS, Carte Moro, busta 85, telegramma riservato, da Ministero degli affari esteri (Roma) a ambasciata di Belgrado 25. gennaio 1968.; АМИП, ПА, 1968, к. 67, ф. 2, бр. 45523 Информација о посети председника Савезног извршног већа СФРЈ Мике Шпиљка Италији од 8. до 13. јануара 1968. године.

⁷¹⁰ Наиме, 5. јула у сплитску луку упловили су ракетни разарач „Intrepido“ и фрегата „Carlo Bergamini“ под командом вицеадмирала Марија Гиљиа. (*Slobodna Dalmacija*, 6. sranj 1968.).

⁷¹¹ АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф. 6, бр. 49785, допис Друге управе ДСИП-а упућен Кабинету Државног секретара за народну одбрану 21. марта 1969.

⁷¹² АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф.6, бр. 422 030, Извештај команданта ВПО пов бр. 1011 од 3. јуна 1969 у вези узвратне посете наших ратних бродова Ратној морнарици Италије.

⁷¹³ АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф.6, бр. 422 926, допис ДСИП-а упућен Кабинету председника СИВ-а 24. јуна 1969.

италијанске ратне морнарице луци Дубровник дошло је у периоду од 22 до 28. јула 1969. године.⁷¹⁴

Поправљање односа на пролеће 1969. године било је видљиво и у многим другим аспектима војне сарадње: Италијани су предложили да Југославија упути захтев за пријем својих слушалаца у војну алпску школу у Аости; маја исте године је начелник наставног одељења италијанског Генералштаба копнене војске одржао једно предавање на Вишој војној академији у Београду; порасло је интересовање италијанских војних предузећа за продају опреме југословенској војсци, а поправљен је и третман југословенског војног изасланика у Италији.⁷¹⁵

По процени Државног секретаријата за народну одбрану разлог за поправљање ситуације у војним односима и покретање бројних италијанских иницијатива било је мотивисано политичким разлозима и везано за држање Југославије током кризе у Чехословачкој, које је развејало дилеме око везаности Југославије за Совјетски Савез. Значајну улогу играло је и настојање да војни односи не заостану за развијеном сарадњом у другим областима. Исто тако, успостављање контаката између две војске било је потребно италијанској влади и због „смиривања италијанске веома јаке и антинатовски расположене левице.“ Коначно, важан фактор била је и брига званичног Рима за сопствену националну безбедност.⁷¹⁶

Истовремено са унапређивањем ове области међусобне сарадње, у врху југословенске државе нису били потпуно нестали и страхови да би италијански војни кругови могли да угрозе југословенску државу. То се није променило ни након познате изјаве од 2. септембра 1968, а чини се да је било константна појава у југословенском, а посебно Титовом, перципирању политике суседне државе. Тако је Броз приликом сусрета са представницима Словеније на Брду код Крања 5. јануар 1969. године, поред речи хвале за билатералну сарадњу са Италијом истицао и потенцијалну опасност по безбедност југословенских граница, која је претила од западног суседа. У том контексту он је руководству Словеније описао преписку са одлазећим председником САД Линдоном Џонсоном у којој је Тито нагласио како

⁷¹⁴ АМИП, ПА, 1969, к. 71, ф.6, бр. 430 219, Извештај ДСНО о посети одреда миноловаца Р.М Италије Дубровнику.

⁷¹⁵ АЈ КПП, I-3-а./44-46, Материјал за разговоре приликом посете председника Републике Италије Ђузепе Сарагата СФР Југославији октобра 1969.

⁷¹⁶ Исто.

постоје одређени војни кругови на Западу који желе корекцију југословенске територије и појаснио да је имао у виду Италијане, уз напомену да је у недавној прошлости постојала опасност од војног пуча у овој земљи.⁷¹⁷

Неповерење у намере појединих италијанских војних кругова према Југославији, Тито је поновио у разговору са представницима ЦК СК Црне Горе 17. јануара 1969. године на Брионима.⁷¹⁸ Још речитији био је у разговору са руководиоцима Службе државне безбедности са којима се састао током маја 1969. Тада је напоменуо како у Италији додуше постоје „прогресивне снаге којих се и влада сада мало држи и које су за добре односе са нашом земљом“. Међутим, додао је како „постоје и јаке снаге које увијек гледају преко Јадранског мора на нашу Далмацију, на Вилсонову линију.“ Присуство ових других за југословенског председника била је стална појава, које се Италијани нису одрицали.⁷¹⁹

Наредну 1970. годину карактерисало је извесно затишје у војној сарадњи. Италијани су и даље предњачили у иницијативама, па су тако затражили да једна јединица ратне морнарице у саставу од три корвете незванично посети луку Сплит.⁷²⁰ До посете ратних бродова дошло је септембра месеца.⁷²¹

Са друге стране, Тито је и даље био сумњичав према италијанским војним круговима. У новом разговору са Словенцима на брду код Крања 18. маја 1970. он је током разговора о ситуацији на Блиском Истоку и могућностима да се дође до јаче ескалације сукоба и на Средоземљу нагласио како не зна „како ће се понашати Талијани“ и додао: „видите, талијански Генералштаб, чим се тамо [на Блиском Истоку **при. С.М.**] нешто деси одмах гледа ту преко наших граница. Не бих рекао влада, већ талијански Генералштаб, ми то знамо“.⁷²²

⁷¹⁷ АЈ, КПР, II-2/373, Пријем представника СР Словеније, Брдо код Крања 5. јануар 1969. године. Тито је додао како ствари не треба драматизовати, али да треба „бити стално на опрезу“.

⁷¹⁸ АЈ, КПР, II-2/375, Пријем представника ЦК СК Црне Горе 17. јануара 1969. године на Брионима.

⁷¹⁹ КПР, II-2/401, Тито је тим поводом закључио: „А ми не знамо шта ће сутра бити у Италији, каква ће бити влада, ко ће доћи на власт. Ако буде реакција дошла на власт онда ћемо бити у закашњењу да предузмемо мјере које су потребне“.

⁷²⁰ АМИП, ПА, 1970, к. 78, ф. 8, бр. 418 985, Забелешка о разговору Николе Мандића и Бриганте-Колона 14. маја 1970.

⁷²¹ Три италијанске корвете: „Pietro de Cristoforo“, „Umberto Grosso“ и „Salvatore Todaro“ под командом капетана бојног брода Лина Равалика посетиле су Сплит у периоду од 17. до 21. септембра 1970.

⁷²² АЈ, КПР, II-2/464 Пријем делегације СР Словеније, брдо код Крањ 18. мај 1970.

У Брозовом схватању улоге оружаних снага Италије и њиховог односа према Југославији ништа се није променило током године, па је тако у разговору са делегацијом Савезне конференције ССРНЈ на Брионима 8. јула поново говорио о односу оружаних снага Италије према Југославији. Како су у то време били актуелни унутрашњи потреси у Италији, праћени бројни штрајковима, југоловенски председник се осврнуо и на могућу улогу оружаних снага у будућим дешавањима у суседној земљи. Присутним делегатима Социјалистичког савеза радног народа Југославије је рекао: „Ево, на примјер, ја сада страхујем због догађаја у Италији. Тамо су штрајкови. Ја врло добро знам, јер имам такве информације, да је у војним круговима у Италији један добар дио за политику владе, демократског унутрашњег уређења. Али већи дио чека свој час реванша према Југославији, надајући се да ће имати подршку НАТО-а ако би дошло до таквог сукоба“.⁷²³

Упркос неповерењу које је постојало у Југославији према одређеним италијанским војним круговима и присутним страховањима како ће се оружане снаге западног суседа понашати у случају да, рецимо, сукоб на Блиском истоку „ескалира“, то ипак није спречило југословенски војни врх да на пролеће наредне 1971. године предложи Италијанима блиску војну сарадњу. Прекретни догађај била је посета Јосипа Броза Италији током које су обе стране дале подршку развоју међуармијске сарадње.⁷²⁴

Предлог за интензивирање војне сарадње након Титове посете дао је Државни секретар за народну одбрану генерал Никола Љубичић априла 1971. у разговору са италијанским амбасадором Фолком Трабалцом приликом амбасадорове опроштајне посете пред одлазак на нову дипломатску дужност у Пекинг. Љубичић је предложио сарадњу између две армије и подсетио Трабалцу на заједничке југословенско-италијанске одбрамбене потребе и као пример навео управо могућност да се блискоисточни сукоб прошири.⁷²⁵ Трабалца је Љубичићев предлог сматрао изузетно

⁷²³ АЈ, КПР, II-2/475, Пријем делегације Савезне конференције ССРНЈ, Бриони, 08. јула 1970.

⁷²⁴ АМИП, ПА, 1971, к. 64, ф. 5, бр. 436 031, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 30. септембра 1971. године.

⁷²⁵ National Archives and Records Administration (даље: NARA), RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numeric Files (даље: SNF) Political and Defence (даље: POL-DEF), Entry 1613, Box 1752, Intelligence Note, RSEN– 35, 7 June, secret/no foreign Dissemination (захваљујем колеги Масиму Букарелију на уступљеним документима из архива САД); видети и: Massimo Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 41

важним, па о њему није известио Рим редовним дипломатским путем, већ преко војних канала, а по повратку у Италију разговарао је са Гајом и шефом обавештајне службе италијанских оружаних снага Витом Мићелијем (Vito Miceli).⁷²⁶ Након овог разговора југословенски војни кругови покренули су исто питање на више других страна. Југословенски војни аташе у Бечу пуковник Врховец у разговору са италијанским колегом на служби у Аустрији нагласио је како је војно руководство било одлучно у намери да сарађује са Западом, прво са Италијом, али исто тако и са НАТО.⁷²⁷ Идеју о војној сарадњи покренуо је и извесни југословенски штабни официр који је био гост италијанских оружаних снага,⁷²⁸ а иста тема била је предмет разговора новог италијанског амбасадора у Југославији Валтера Макоте (G. Walter Mascotta) са Љубичићем, његовим помоћником генералом Иваном Долничаром, као и са генералом Милошем Шумоњом. Мада југословенски војни врх није износио прецизне предлоге, говорило се о могућностима научно-техничке сарадње у војној области, куповини војне опреме у Италији, узајамним војним посетама и другим видовима сарадње.⁷²⁹

Најконкретнији је, изгледа, био југословенски војни аташе у Риму пешадијски пуковник Павле Шуц. У разговору са италијанским дипломатама и војним званичницима Шуц је, наводно, предлагао веома блиску сарадњу две армије, која је подразумевала коришћење италијанских авијацијских база од стране Југословена и

⁷²⁶ NARA, Nixon Papers, National Security Council Files (даље: NSC), Country Files (даље: CO), Europe - Italy, Box. 695, Martin to Rogers, Roma, 1. June 1971, tel. "Secret" 3427,

⁷²⁷ NARA, Nixon Papers, NSC, CO, Europe - Italy, Box. 695. Martin to Rogers, Roma, 1. June 1971, tel. "Secret" 3427 Пуковник Врховец је у војно-дипломатским круговима аустријске престонице важио за прозападно оријентисаног и забринутог за односе Југославије са земљама Варшавског пакта, посебно са Совјетима и Мађарском. Половином 1971. године затражио је од свог белгијског колеге да му достави НАТО студије о југословенској војној ситуацији. Мада је овај необичан захтев побудио интересовање НАТО земаља, британски војни аташе у Бечу Тод објашњавао га је личном иницијативом југословенског војног аташеа и његовим блиским везама са белгијским колегом, а не неком битнијом променом политике Југославије према Истоку. TNA, FCO, 28-1647. Political relations between Yugoslavia and NATO, secret, Yugoslav request for NATO studies, from E. H. B Gibbs (Vienna) to V. Sparrow (London) 19 August 1971.

⁷²⁸ NARA, Nixon Papers, NSC, CO, Europe - Italy, Box. 695, Martin to Rogers, Roma, 1. June 1971, tel. "secret" 3427, У документу се не наводи име официра, али се вероватно ради о генералу Танасковићу који је у то време био у посети Италији. АМИП, ПА, 1971, к. 64, ф. 5, бр. 428 103, Војни односи између Италије и Југославије-забелешка- 12. јул 1971.

⁷²⁹ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 413 609, Забелешка о разговору начелника II управе В. Пекића са италијанским министром-саветником Бриганте Колона, 31. марта 1972.

реципрочно коришћење југословенских војних постројења од стране Италије.⁷³⁰ Војни аташе је чак износио и предлог да две државе склопе један тајни војни уговор, који би постао оперативан у случају опасности и евентуалног ратног сукоба.⁷³¹

Мада остаје нејасно да ли је Шуц наведене предлоге износио на основу инструкција војног и државног врха или на сопствену иницијативу и да ли је изричито износио предлог за склапање војног уговора⁷³², тек идеја о војној сарадњи која је укључивала и склапање евентуалног тајног војног уговора побудила је велику пажњу у Риму. У италијанском министарству иностраних послова, министар Моро и руководећи људи Фарнезине, генерални секретар Гаја и политички директор Дучи, били су заинтересовани за проширивање и продубљивање војне сарадње са источним суседом, али и сумљичави према идеји о склапању једног војног споразума, пошто је у себи носио опасност да се на тај начин прошири зона одговорности НАТО-а и на Југославију. Нешто резервисанији према међуармијској сарадњи били су поједини конзервативни и антикомунистички настројени војни кругови.⁷³³

Југословенски предлози за успостављање ближих војних веза са Италијом били су предмет интересовања и у Вашингтону. Највише пажње, очекивано, привукао је предлог за склапање тајног војног споразума. У једној поверљивој обавештајној белешци сачињеној почетком јуна за потребе Стејт департмента анализирани су могући разлози који су су мотивисали званични Београд да изађе са једним оваквим предлогом пред Италијане.⁷³⁴ У основи југословенског предлога, како су то видели у Вашингтону, била је забринутост званичника у Београду од могуће опасности по безбедност земље, која је долазила од стране Варшавског пакта

⁷³⁰ NARA, Nixon Papers, NSC, CO, Europe - Italy, Box. 695. Martin to Rogers, Roma, 1. June 1971, tel. "Secret" 3427.; M. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 41-42.

⁷³¹ NARA, RG 59, SNF, POL-DEF, Entry 1613, Box 1752. Rogers to Martin and Leonhart, Washington, 12 August 1971, tel. "Secret" 148201, Део документа се налази на адреси <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d230> - напомена број 8. (прегледано 13. маја 2012);

⁷³² Италијански амбасадор у Вашингтону Еђидио Ортона, који је известио Стејт департмент о југословенским захтевима за блиском војном сарадњом, није био најјаснији у објашњењу да ли је идеју о формалном тајном уговору предложио југословенски војни изасланик, или је то била интерпретација италијанског војног званичника који је са њим разговарао. Исто.

⁷³³ M. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 42-43.

⁷³⁴ NARA, RG 59, SNF, POL-DEF, Entry 1613, Box 1752, Intelligence Note, RSEN– 35, 7 June, secret/no foreign Dissemination,

и Совјетског Савеза. Мада Југословени нису видели тренутну опасност од акције Совјета, бринули су их маневри Варшавског пакта који је требало да се одрже на лето у суседној Мађарској, што је за Југословене био вид застрашивања у теренутку када се земља борила са унутрашњим тешкоћама изазваним пре свега догађајима у Хрватској. У Београду је владао страх да би Брежњевљева доктрина могла да буде примењена на Југославију.⁷³⁵

У Стејт департменту су сматрали како је предлог за склапањем војног споразума са Италијом, мада помало изненађујући, био у складу са прозападним заокретом у политици заваничног Београда, који је био приметан након догађаја у Чехословачкој 1968. године. Југославија је од 1969. године настојала и добрим делом успела да се повеже са војним круговима Запада, али јој није пошло за руком да добије тешко наоружање за које је била заинтересована, пре свега због недостатка новчаних средстава којим је требало да плати то наоружање. Томе је требало додати и повећану рањивост југословенског спољнополитичког положаја која је била све очигледнија како се Титова владавина ближила крају. Све наведено, сматрали су у Стејт департменту, довело је до одлуке југословенског државног врха да се испита могућност војног повезивања са Италијом, а преко ње и са Атланским савезом. По процени Американаца, југословенска очекивања да би са Италијом могли да потпишу формални војни уговор нису била велика, већ се у најбољем случају очекивала нека врста „дентлеменског споразума“ са једном чланицом НАТО-а од које се могла добити помоћ у случају претње по интегритет и државни суверенитет Југославије. Међутим, непосредни циљ Београда могао је бити да добије приступ наоружању са Запада по ниским ценама или бесплатно.⁷³⁶ Коначно, анализирано је и због чега је Југославија изабрала баш Италију за потенцијалног војног партнера. Најважнији разлог био је заједнички стратешки интерес за одбраном Љубљанске капије и Јадранског мора од могуће претње са Истока.

Од априла 1971. године када је Љубичић изнео предлог за сарадњом Трабалци, па у наредних неколико месеци није било баш најјасније коју врсту војних веза Југославија заиста жели да успостави са Италијом. Међутим, почетком јула

⁷³⁵ Исто.

⁷³⁶ Исто.

Југославија је изашла са конкретним предлозима. Њих је саопштио помоћник државног секретара за народну одбрану генерал Иван Долничар у разговору са италијанским војним изаслаником у Југославији пуковником Боргезијем.⁷³⁷ Долничар је нагласио како су свеукупни међудржавни односи створили предуслове да се и војна сарадња две државе подигне на виши и квалитетнији ниво. У предлогу није било никаквог помена о евентуалном тајном војном споразуму, већ је Долничар предложио развијање сарадње на следећим пољима: у војно-економској и научно техничкој области; у размени искустава и достигнућа у области обуке, командовања и организације; размени војне публицистике и литературе; евентуално и школовању војних кадрова у италијанским војним школама. Додао је како су обе државе биле заинтересоване „да Јадран буде море мира и добре сарадње, да у Јадранском мору буду само наше флоте, а и шире да Медитеран припада само прибрежним земљама, без страних војних флота“. Боргези се сложио са Долничаревим излагањем и напоменуо како верује да ће ова иницијатива наићи на добар одјек у Риму.⁷³⁸

Предлог о војној сарадњи који је укључивао техничку сарадњу, размену информација и контакте, али без помена било каквог формалног споразума било је нешто за шта је био заинтересован и званични Рим. Италијани су током лета озбиљно разматрали и заузели политички став да се развија војна сарадња између две државе.⁷³⁹ Важан корак у том правцу био је предлог да Југославију посети шеф Генералштаба италијанске копнене војске генерал Франћеско Мереу (Francesco Meru), који је амбасадор Макота, на основу инструкција Мороа, почетком августа саопштио генералу Шумоњи.⁷⁴⁰

⁷³⁷ АМИП, ПА, 1971, к. 64, ф. 5, бр. 428103, Забелешка о сусрету Долничара и италијанског војног изасланика Боргезија 1. јула 1972. године.

⁷³⁸ Исто.

⁷³⁹ О томе сведочи и разговор између Алда Мора и аустријског министра иностраних послова Рудолфа Кишлгера вођен приликом њиховог сусрета у Риму половином јула. На забринутост Кишлгера да би Совјети могли интервенисати у Југославији, као што су то већ учинили у Чехословачкој 1968. године, Моро је одговорио да је Италија настојала да понуди Југославији неку врсту осигурања повећањем сарадње на војном плану. Ante Batović, *The Balkans in Turmoil-Yugoslav Political Crisis and its Positions Between the Blocks 1966-1971*, LSE IDEAS (коришћено је интернет издање: http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/pdf/Balkans_in_turmoil.pdf - прегледано 25. септембра 2012.).

⁷⁴⁰ АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 4, бр. 428 651, Забелешка о разговору Николе Мандића, начелника Управе за Западну Европу са италијанским министром саветником Бриганте Колоном, 4. августа 1971.

Италијане је једино збуњивало то што су све наведене југословенске иницијативе биле покретане од стране војске, док се дипломате о томе нису изјашњавале, па је то изазвало извесне недоумице код италијански државних званичника, посебно у Фарнезини, да ли се радило о искључиво војној иницијативи за сарадњом или су у све биле укључене и дипломате. У намери да испита став југословенских дипломата, Дучи је у разговору са амбасадором Прицом 19. јула покренуо питање војне сарадње. Он је упитао амбасадора зашто иницијатива за овом врстом сарадње није постављана и од стране дипломата, већ је долазила искључиво из војних кругова. Дучи је искористио прилику да подвуче спремност Италије да подигне ниво војне сарадње у мери у којој је то одговарало Југословенима. Био је конкретан када је рекао да су Италијани спремни на размену војних лица на било ком нивоу и поменуо евентуалну размену посета на нивоу начелника Генералштабова. Прица је искрено одговорио како није имао инструкције да покреће питање војне сарадње и додао како је у дилеми ко је заправо први покренуо идеју о развијању војне сарадње. Дучи је, међутим, био изричит и нагласио да су покретачи били Југословени, док италијанска страна није предлагала војну сарадњу због „осетљивости“ целе ствари. На основу разговора Прица је с правом закључио како је Дучи покренуо ово питање због жеље да сазна да ли се ради о некој посебној политици војске и да ствар постави на међудржавни колосек.⁷⁴¹

Италијанска страна је, у ишчекивању посете генерала Мереу-а и конкретнијих југословенских предлога за војну сарадњу, припремила листу својих предлога и преко војног изасланика уручила је Државном секретаријату за народну одбрану.⁷⁴² Међутим, уместо да и сами предложе план активности, Југословени су почели да се повлаче. Мада су током августа прихватили посету, првих дана септембра ипак су саопштили Италијанима да се посета шефа Генералштаба не може прихватити у току 1971. године, већ се мора одложити за наредну годину. Одлагање је изазвало незадовољство и разочарење у Риму, а Италијани су му придавали и извесну политичку тежину. Дучи је у разговору са Прицом нагласио како му је „жао“ што до посете неће доћи, али је изразио и задовољство што су обе земље биле спремне на

⁷⁴¹ АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 4, бр. 426611, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 19. јула 1971.

⁷⁴² АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 413609, Забелешка о разговору начелника II управе В. Пекића са италијанским министром-саветником Бриганте Колона, 31. марта 1972.

ужу војну сарадњу. У намери да истакне како је спремност за сарадњу била прихваћена и од италијанског војног врха, навео је како је „просто невероватно како су војне личности из темеља измениле свој однос према Југославији и заузеле најпозитивнији став у питању наших односа“. Објаснио је да је такав утисак стекао из разговора са начелником Генералштаба италијанског министарства одбране генералом Енцом Маркезијем (Enzo Marchesi), начелником Генералштаба ратне морнарице Росели-Лоренцинијем (Giuseppe Roselli Lorenzini) и шефом обавештајне службе генералом Мићелијем.⁷⁴³

Незадовољство одлуком да се одложи посета Мереу-а није крио ни амбасадор Прица. Он је сматрао да неактивност Југославије и одбијање неких конкретних италијанских иницијатива може да изазове „подозрење“ код западних суседа и да се негативно одрази и на друге области међудржавних односа. Зато је тражио да се поново размотри одлука о одлагању посете или да се бар одреди тачан датум када би се могла одржати. Прица је видео корист од развијања сарадње на војном плану и за решавање питања коначног државног разграничења. Сматрао је, наиме, да би се Мереу током посете могло указати на значај који је овом питању придавала југословенска армија, те да би се његовим решавањем и односи између две војске брже и свестраније развијали.⁷⁴⁴

Пасивизирање Југословена по питању војне сарадње, коју су тако здушно предлагали почетком године, било је предмет анализе у Фарнезини. Закључци до којих су у италијанском МИП-у дошли сводили су се на то да Југославија није желела да до посете начелника Генералштаба једне НАТО земље дође у време када се очекивала посета совјетског лидера Леонида Брежњева (Леонид Ильич Брежнев).⁷⁴⁵ Очито да је ово резонување Италијана имало основа пошто се инсистирање за војном сарадњом током пролећа и лета 1971. године поклапало са периодом у коме је притисак који је долазио са Истока био нарочито интензиван, а

⁷⁴³ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 432 689, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 3. септембра 1971.

⁷⁴⁴ АМИП, ПА, 1971, к.64, ф.5, бр. 436 031, допис амбасаде у Риму упућен Београду 30. септембра 1971.

⁷⁴⁵ Антонело Пиетромарки, који је ово размишљање пренео Алексићу, навео је како „постоје такође и вести“ по којима је Југославија од Совјета добила „обећање и гаранције“, као и војну помоћ, па отуда Југославија више није била заинтересована за војну сарадњу са Италијом. АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 439397, телеграм из Рима упућен Београду 28. октобра 1971.

да је нагло спласнуло уочи и након посете совјетске делегације која је довела до поправљања односа између Совјетског Савеза и Југославије.⁷⁴⁶

Остаје нејасно шта су заправо биле праве намере Југословена по питању војне сарадње са Италијом у току пролећа и лета 1971. године. Да ли је иза свега стајала истинска жеља да се са суседном земљом уђе у неку врсту војног савеза, или је, пак, по среди било настојање да се војни односи подигну на ниво који је подразумевао техничку сарадњу, размену информација и посете војних званичника? Италијани су, чини се, заиста веровали да су Југословени били искрени када су предлагали конкретну сарадњу која је подразумевала и оперативну сарадњу у случају будућег рата.⁷⁴⁷ Са друге стране, изгледа да југословенске дипломате у Риму нису биле упућени у разговоре које је имао војни аташе у Италији Павле Шуц. Ако је судити на основу извештаја саветника амбасаде у Риму Радка Мочивника, који је послао у Београд половином новембра, италијански војни званичници и функционери МИП-а у разговору са амбасадором и југословенским војним изасланицима у Риму покретали питање војне сарадње и „наговештавали и спремност италијанске стране да се приђе разматрању неких питања из домена оперативне сарадње у случају рата (прихват снага, снабдевање, базирање авијације, садејство поморских снага, подршка итд.)“⁷⁴⁸ На све ово „наши другови“ коментарисао је Мочивник „нису давали ни иницијативу ни повод за покретање предлога међуармијске сарадње те врсте, већ су без коментара саслушавали такве италијанске предлоге и редовно о њима извештавали.“⁷⁴⁹ За Мочивника намера Италије била је да продубљењем војне сарадње веже Југославију за Запад. Поред тога, Мочивник је, попут Прице, питање војне сарадње повезивао са дефинитивним државним разграничењем. Како је у то време ово питање било актуелизовано због заседања „групе 4“, Мочивник је сматрао

⁷⁴⁶ Посета Совјетске делегације предвођене Брежњевом одиграла се од 21. до 24. септембра. Она је била увод у период бољих односа између Југославије и СССР-а. О томе опширније у: Dragan Bogetić, „Križa jugoslovenskog društva početkom 70-tih i pitanje sovjetske pomoći ostanku Titovog režima“, *Istorija 20. veka*, бр. 2, 2010, стр. 79-92.

⁷⁴⁷ Пиетромарки је у већ цитираном разговору са Алексићем навео како је у бројним контактима са југословенским војним круговима чак било говора „о помоћи Италије Југославији у ев.[енуталном] рату, коришћење италијанске територије за потребе ЈНА итд.“ АМИП, ПА, 1971, к. 58, ф. 5, бр. 439397, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. октобра 1971.

⁷⁴⁸ АМИП, ПА, 1971, к.64, ф. 5, бр. 442 478, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. новембра 1971.

⁷⁴⁹ Исто.

да исказана неспремност Рима да реши питање границе била повезивана са југословенском неспремношћу да се развија међуармијска сарадња. Шта више, Мочивник је италијанско инсистирање да се развије војна сарадња видео као замену за одлагање решавања питања границе.

Ма како било, крај 1971. и почетак наредне године протекли су у затишју, када је реч о војној сарадњи. Обе стране остале су на својим позицијама. Италијани су и даље излазили са новим иницијативама, а Југословени се трудили да односе сведу на минимум. То се најбоље могло видети марта 1972. године када је италијански војни изасланик изнео два конкретна предлога за војну сарадњу. Први је био позив ЈНА да учествује на прослави стогодишњице алпских јединица која је одржавала половином маја у Милану и на којој су поред Југославије требале да учествују и Француска, Аустрија, Савезна Република Немачка и Швајцарска; други предлог био је да се 14. јуна исте године негде на граници сретну две алпске патроле. Југославија је оба предлога одбила под изговором да у земљи влада епидемија великих богиња, те да због тога није могло да се изађе у сусрет захтеву Италијана. У италијанској амбасади у Београду овако срочен одговор протумачили су као југословенско одбијање да сарађује са Италијом на војном плану.⁷⁵⁰ Понашање Југословена очигледно је деловало збуњујуће на Италијане, па је саветник амбасаде Бриганте Колона затражио разговор у ССИП-у у намери да разјани став Југославије према војној сарадњи са Италијом. Он је начелнику Друге управе Војиславу Пекићу изложио дилему у којој се нашла италијанска страна и затражио званично објашњење. Колона је подвукао како је италијанска страна била спремна за широку војну сарадњу са Југословенима која је укључивала обезбеђивање приступа свим италијанским војним фабрикама- укључујући и познату Галилео у Фиренци специјализовану за производњу најмодерније електронске опреме - свим војним школама и родовима војске, при чему није тражила да Југославија то исто допусти Италији.⁷⁵¹ Међутим, југословенска страна није показивала жељу за сарадњом. Месец дана након овог разговора Пекић је позвао Колону и саопштио му да Југославија не мења своју политику „за могућу и реалну“ сарадњу на међуармијском

⁷⁵⁰ Исто.

⁷⁵¹ Исто

плану. А то могуће и реално подразумевало је и неопходност да се води рачуна о стварним потребама и интересима које је свака стана имала и да се на основу тога предлажу облици сарадње.⁷⁵²

Док су Италијани били у дилеми какав је био став Југославије и према војној сарадњи, са друге стране границе заинтересованост за војном сарадњом је заиста постојала. У ССИП-у се процењивало како Југославија треба да развија овај облик билатералне сарадње, али уз поштовање принципа несврстаности. Међуармијска сарадња требало је да има позитивно дејство на, чини се, за Југославију много битнијег питања дефинитивног државног разграничења.⁷⁵³ Југословенима је, међутим, сметало „упадљиво“ инсистирање званичног Рима на развијању војних односа. У ССИП-у су то тумачили као део једне много шире и дугорочне стратешке концепције Италије, односно, НАТО-а и као последицу „бојазни“ да би се Југославија могла приближити СССР-у, посебно јер је у то време у посети Југославији био совјетски министар одбране маршал Гречко.⁷⁵⁴ Сличног мишљења били су и у Генералштабу ЈНА. Попут дипломатских кругова у ССИП-у, војска је, такође, сматрала да је било уочљиво стално инсистирање Италијана за проширивањем војне сарадње у разним правцима, што је превазилазило интересе Италије и очито било дириговано од стране НАТО. И у војсци су сматрали да би разлог лежао у процени Италије да се Југославија приближава Истоку.⁷⁵⁵ ССИП и Генералштаб били су сагласни у томе да није била случајност што се италијанска иницијатива поклопила са унутрашњим невољама у којима се налазила Југославија.

Југославија је ипак пристала на неке облике сарадње, па је тако начелник Генералштаба копнене војске генерал Мереу коначно посетио Југославију од 12. до 15. јуна 1972, готово годину дана након што је први пут предложено да дође у посету

⁷⁵² АМИП, ПА, 1972, к. 57, ф. 9, бр. 415 070, допис Друге управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 3. маја 1972.

⁷⁵³ У Информацији ССИП-а сачињеној почетком фебруара 1972. године наводило се: „Уколико се између армија успоставе нормални контакти и уколико се буду развијали облици који су сугерисани с једне или друге стране, то може да има велики политички значај за смањење отпора једном глобалном решењу о граници и решавању других питања“. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 45 311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења.

⁷⁵⁴ АМИП, ПА, Италија, 1972, к. 52, ф. 6, бр. 413 609, Забелешка о разговору начелника II управе В. Пекића са италијанским министром-саветником Бриганте Колоном, 31. марта 1972. године. Совјетски министар одбране маршал Гречко боравио је у Југославији од 27. марта до 1. априла. 1972.

⁷⁵⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 57, ф. 9, бр. 415 070, дописи II управе упућен Риму 3. маја 1972.

Југославији.⁷⁵⁶ Месец дана касније био је реализован и сусрет између две алпске патроле на југословенско-италијанској граници. Војна сарадња је, ипак, наставила да се развија, али не темпом који је био наговештен у првој половини 1971. године.

*

Слична ситуација била је и на пољу међународне сарадње. Након посете Јосипа Броза Италији обе стране залагале су се да постигнута сагласност по неким питањима из међународних односа буде материјализована конкретним заједничким акцијама. То се пре свега односило на Блиски исток. Броз је половином јуна 1971, током пријема новоизабраног италијанског амбасадора Макоте, „сугерисао“ да се успоставе динамичнији контакти и консултације представника две владе по питањима Блиског истока и да буду „конкретније“, те да се доцније прошире и на друге земље Средоземља.⁷⁵⁷ У истом смислу говорио је и одлазећем амбасадору Трабалци, напоменувши како се корисна сарадња две државе може развијати и на спољнополитичком плану, без обзира на разлике у друштвеним системима и упркос чињеници да је Италија била чланица Атланског пакта, а Југославија несврстана земља.⁷⁵⁸

Током јесени исте године настављене су и консултације два министарства иностраних послова. Тим поводом у Београду је 30. септембра боравио Дучи и разговарао са помоћником Савезног секретара Илијом Тополоским. Дучи је у разговору о Блиском истоку показао и интересовање „да се нешто конкретно учини“ како би се стање на овом подручју поправило, али се као и обично све завршило на размени мишљења и обострано исказаном интересу да се „избегну опасности које би могле да изазову нови ратни сукоб.“⁷⁵⁹ И током 1972. године Италијани су показивали стални интерес за размену мишљења о ситуацији на овом неуралгичном

⁷⁵⁶ Током боравка у Београду Мереу је посетио Војну академију као и Војни музеј на Калемегдану, док је у Скопљу обишао једну војну јединицу. (*Narodna armija*, година XXVIII, број 176, 15. јун 1972). Мереу је 13. јуна разговарао са савезним секретаром за народну одбрану Николом Љубичићем. *Борба* 14. јун 1972.

⁷⁵⁷ АЈ, КПР, I-3-а/44-55, Пријем амбасадора Ђузепе Валтер Макота 18. јуна 1971.

⁷⁵⁸ АЈ, КПР, I-3-а/44-53, Пријем амбасадора Фолка Трабалце 19. априла 1971.

⁷⁵⁹ АМИП, ПА, 1971, к. 60, ф. 9, бр. 436 197, Забелешка о разговорима у Савезном секретаријату за иностране послове између помоћника СС И. Тополоског и генералног директора за политичке послове италијанског МИП-а Р. Дучи 30. септембра 1971.

подручију. Амбасадор Макота и министар саветник амбасаде Бриганте Колона често су посећивали ССИП и тражили разговор по питању Блиског истока.⁷⁶⁰

Италијанима је половином 1972. године било нарочито стало да дође до консултација двају министарстава иностраних послова. У више наврата током маја и јуна Дучи је „ургирао“ да се консултације што пре одрже. Југословени су, међутим, били мишљења да је згодније да се то учини на јесен исте године. Дучи је, међутим, наставио да инсистира на што скоријем састанку користећи при томе све могуће канале како би пренео своју жељу Београду. Тако је у више наврата о томе говорио амбасадору Павићевићу, а исту тему покренуо је и Милези Ферети у разговору са Перишићем приликом њиховог сусрета у оквиру Мешовитног одбора за питања етничких група.⁷⁶¹ Разлози због којих ССИП није пристајао на одржавање консултација у термину који су предложили Италијани били су двоструки. Пре свега, Југословени их нису сматрали неопходним, пошто су у првој половини године били одржани бројни сусрети представника две државе у којима се разговарало о међународним питањима.⁷⁶² Са друге стране, уколико би се консултације одржале у јуну, како је то предлагао Дучи, створиле би несразмеру у односу на друге земље са којима су Југословени, такође, размењивали мишљења о спољнополитичким питањима. То би, сматрали су у ССИП-у, створило погрешан „спољни утисак“ да је ова врста односа са Италијом била нарочито развијена, што „није одговарало истини“. Званичном Београду је инсистирање Италије за блиском сарадњом МИП-ова, као и у случају „тенденција на подручију међуармијске сарадње“, било једино разумљиво ако су се имали у виду политички разлози који су стајали иза тога,

⁷⁶⁰ И италијанске дипломате у арапским земљама биле су веома заинтересоване да добију што више информација о југословенској политици према Блиском истоку. АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф.5, бр. 416880, Оперативно писмо ССИП-а за мај 1972.

⁷⁶¹ Милези Ферети је подвукао како је Дучи „јако желео“ да се консултације са Петрићем одрже, пошто „има много питања на међународној сцени.“ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 423077, Забелешка о разговору Звонка Перишића са опуномоћеним министром Феретијем 9. јуна 1972.

⁷⁶² У ССИП-у су наводили како је од почетка године дошло до сусрета између Дучија и Нинчића по питањима КЕБС-а; Бадурине и Петрињанија, односно Перишића у вези са проблемима разоружања и загађења Јадрана; о медитеранској конференцији несврстаних разговарали су амбасадор Макота и заменик савезног секретара Јакша Петрић као и амбасадор Павићевић и Дучи; о односима Југославије и Европске економске заједнице амбасадор Макота водио је разговор са Борисом Шнудерлом. АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 7, бр. 423090, Забелешка у вези обновљеног италијанског предлога да се одрже консултације између ССИП-а и италијанског МИП-а.

односно, „дубље политичке консидације“.⁷⁶³ При томе се, очито, мислило на настојање Запада и НАТО да преко Италије Југославију чвршће вежу за себе.

Дучи је наставио да инсистира на консултацијама и, позивајући се на министра Мора, упутио позив помоћнику савезног секретара за иностране послове Јакши Петрићу да дође у Рим, где би разговарао са Гајом и министром. Упорност са којом су Италијани тражили састанак представника два министарства навела је Управу за Западну Европу ССИП-а да подробније анализирају мотиве за овакво понашање. Југословенске дипломате су упоредиле веома интензивну размену мишљења са Италијанима по питању међународне сарадње, инсистирање Италијана на војним контактима (у то време генерал Мереу је био у Београду) и бројне сусрете привредних делегација који су у то време били у току, са потпуним одсуством разговара о „суштинским отвореним питањима политичких односа између две земље“ под изговором да је влада у Риму у кризи и да се све мора одложити за јесен. Чини се да је закључак који су на основу наведеног извели у ССИП-у веома важан за разумевање стања у ком су се налазили политички односи између две државе половином 1972., - годину дана од Брозове посете Италији и амбициозних планова да се билатерална сарадња шири у свим правцима. Наиме, у Управи су наводили како се „учвршћује“ оцена „да Италијани иду интензивно и систематски на учвршћење вањске 'фасаде' одличних итало-југословенских односа, иза које и даље остају отворена важна питања за развој политичких односа, као што је признање територијалног *status quo* и споразума о дефинитивном регулисању садашње границе по МОС-у, одрицање од тезе о провизијама (**sic.**) односно о италијанском суверенитету над бившом зоном Б.“⁷⁶⁴ С тога су предложили да се консултације не одрже у термину који је тражио Дучи, већ на јесен, што је савезни секретар за иностране послове прихватио.

Нова прилика да се реше „суштинска питања“ из политичких односа између Италије и Југославије, у поређењу са којима су сва друга очито била тек „вањска фасада“, указаће се тек марта 1973, годину дана након фебруарско-мартовског заседања „групе 4“ у време када је ССИП био много мање аутономан у доношењу

⁷⁶³ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 418 323, допис ССИП-а упућен амбасади у Риму 22. маја 1972.

⁷⁶⁴ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 7, бр. 423090, Забелешка у вези обновљеног италијанског предлога да се одрже консултације између ССИП-а и италијанског МИП-а. 15. јуна 1972.

одлука, а на његовом челу се налазио Титу одани Милош Минић, док је Италијом управљала влада десног центра на челу са Ђулием Андреотијем и шефом дипломатије Ђузепе Медичијем. У међувремену политички односи две државе пролазили су кроз успомене и падове о којима ће на странама које следе бити више речи.

ПОГЛАВЉЕ 5

Југославија и влада Ђулиа Андреотија

5. 1 Андреотијева влада и проблеми у билатералним односима

Прва половина 1972. године протекла је у већ уобичајеној унутрашњој турбуленцији која је захватила Италију. Било је очекивано да влада Емилиа Коломба неће преживети резултате председничких избора одржаних децембра претходне године и долазак у Квиринале демохришћанина Ђованија Леонеа. Мада термин редовних избора није био предвиђен за прву половину 1972. године, председник Леоне је по први пут у историји земље распустио парламент и расписао ванредне опште изборе који су се и одржали 7 и 8 маја. Резултати избора показали су да се италијанско бирачко тело благо померило ка десници. Главне политичке странке Комунистичка партија Италије и Демохришћанска партија остале су на готово истим позицијама на којима су биле четири године раније. Највећи губитник избора била је левичарска Социјалистичка партија пролетерског јединства, која са освојених свега 1.9% гласова није успела да уђе у парламент, док су прави победници избора били неофашисти МСИ – који су фебруара 1972. апсорбовали малу монархистичку странку Partito Democratico di Unita Monarchica и постали Movimento Sociale Italiano - Destra Nazionale (МСИ- ДН)- дуплирајући број гласова у односу на изборе одржане 1968. године.⁷⁶⁵

Већ у току кампање демохришћани су врло јасно ставили до знања да желе нову владу у којој неће бити места за социјалисте, посебно због неслагања које се појавило између ове две партије током кампање за председничке изборе. Након парламентарних избора формирана је нова влада на челу са једним од првака

⁷⁶⁵На изборима је Комунистичка партија Италије освојила је 27.1 % гласова што је представљало раст од свега 0.3% у односу на изборе из 1968. Демохришћани су са 38.7% изгубили 0.4%, али су и даље остали најмоћнија политичка странка у земљи. Социјалистичка партија добила је 9.6, а социјалдемократи 5.1% што је укупно чинило 14.7% и било за 0.2% више од претходних избора када су ове странке биле уједињене. МСИ-ДН је на изборима освојила 8.7% што је у поређењу са 4.4% освојених на изборима 1968. било готово дупло више. P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 442.

Демохришћанске партије Ђулием Андреотијем. У њој су поред демохришћана место нашли социјалдемократи и либерали - по први пут након 1957. године – док је новом кабинету спољну подршку пружала Републиканска партија Италије. Изван власти је остала Социјалистичка партија, али и лево крило демохришћана у коме је кључно место имао бивши шеф дипломатије Алдо Моро.⁷⁶⁶ Тако је након више година владавине политичке формуле левог центра на власт у Италији дошла влада која је била деснија од претходних.

Државни врх у Београду је са нестрпљењем и страховањем очекивао резултате парламентарних избора, посебно због могућности да неофашисти добију значајнију улогу у италијанском политичком животу. Када је Андреоти крајем јуна формирао нову владу, у Југославији се веровало да она неће мењати своју политику према Југославији, мада је било констатовано како је „за жаљење“ што је Моро изгубио позицију шефа дипломатије. Међутим, долазак Ђузепеа Медичија на место министра иностраних послова дочекан је са одобравањем, пошто је од раније био познат његов благонаклон однос према Југославији. Између осталог прихватио је да буде председник италијанско-југословенског центра у Риму који је требало да буде отворен крајем 1972. године. Поред Медичија за још неколико министра Андреотијевог кабинета се сматрало да су пријатељски наклоњени Југославији и присталице решавања најважнијег међудржавног политичког питања- дефинитивног међудржавног разграничења.⁷⁶⁷ Песимистички се, међутим, предвиђало да ће сталне политичке кризе које је проживљавала Италија, тесна парламентарна већина владе и ојачана крајња десница, додатно успорити напредак у решавању „отворених питања“, јер влада „неће имати ни снаге ни храбрости да предузме смелије иницијативе ни на унутрашњем а још мање на спољном плану, поготово не у националним питањима као што је питање границе“.⁷⁶⁸

Потврда ових ставова била је и дебата у парламенту о програмској декларацији владе у којој је Андреоти на питање посланика МСИ-ДН о преговорима око Зоне Б негирао њихово постојање и нагласио да је једини важећи документ

⁷⁶⁶ TNA, FCO, 33/2196, Italy: Annual review for 1972; АМИП, ПА, 1972, к. 53. ф. 1 бр. 424554, Телеграм амбасаде из Рим упућен Београду 27. јуна 1972.

⁷⁶⁷ АМИП, ПА, 1972, к. 53. ф. 1 бр. 424554, Телеграм амбасаде из Риму упућен Београду 27. јуна 1972.

⁷⁶⁸ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 1, бр. 425576, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 10. јула 1972.

између две земље био Меморандум о сагласности.⁷⁶⁹ Ипак, помак у односу на решавање проблеме из међудржавних односа представљао је однос Андреотија према словеначкој мањини. У поменутој дебати нови премијер је, одговарајући на питање једног посланика из Јужног Тирола о положају аустријске мањине у Италији, напоменуо како се заштита мањина односи и на Словенце настањене у овој земљи. Ово је било први пут да је у оквиру расправе о Јужном Тиролу, која је трајала више година, поменута и заштита словеначке мањине.⁷⁷⁰

Први сусрет амбасадора Павићевића са новоизабраним италијанским министром иностраних послова одиграо се 21. јула 1972. године. Амбасадор је, очекивано, разговор одмах скренуо на проблем границе и подсетио Медичија на његову иницијативу „пакет 18 тачака“ из 1968. године и нагласио како је она допринела да се поправе билатерални односи између две државе, али је са жаљењем констатовао како четири године од њеног покретања „отворена питања“ још увек нису била решена.⁷⁷¹ Павићевић је још једном појаснио да је заинтересованост Југославије за „формално-правно“ решавање ових питања било мотивисано жељом да се скине „хипотека“ и уклони стални узрочник честих неспоразума и криза који су кварили добросуседске односе. Као илустрацију навео је деловање деснице и иреденте у штампи и парламенту, која је користила ова питања како би помутила добре односе између две државе. Отуда је изразио наду да ће повратак Медичија на место шефа италијанске дипломатије допринети да се решавање ових проблема најзад покрене са мртве тачке.

Медичи је у разговору наступио са крајње конкретним предлозима. Предложио је сусрет са југословенским савезним секретаром Тепавцем и чак навео да би то могло бити од 28. августа до 6. септембра, а као место сусрета навео је Дубровник. У строгом поверењу је нагласио да је лично заинтересован за реализацију своје иницијативе из 1968. године и како сматра да нова влада центра са Андреотијем на челу може учини више на решавању питања границе од претходних кабинета левог центра. Подвукао је, међутим, како је за постизање решења била

⁷⁶⁹ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 1, бр. 425576, Телеграм из Рима упућен Београду 10. јула 1972. Андреоти је исте ставове поновио и приликом дебате у сенату. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 427 033, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 15. јула 1972.

⁷⁷⁰ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 1, бр. 425576, Телеграм из Рима упућен Београду 10. јула 1972.

⁷⁷¹ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 427493, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 21. јула 1972.

неопходна „флексибилност“ обе стране. Медичи је додао „у строгом поверењу“ како зна да администрација Фарнезине на питање разграничења гледа нешто другачије од њега, али да он и влада у којој је министар „гледају шире, политички на цео проблем“.⁷⁷²

Разговор је оставио повољан утисак на Павићевића, који је сматрао да је Медичи био искрен када је говорио о жељи да реши „отворена питања“ и делио министрово мишљење да нова влада може учинити више од претходних, пошто се није морала плашити оптужби деснице за националну издају. Амбасадор је, ипак, био у дилеми да ли је министар био свестан свих отпора према решавању „отворених питања“ који су се појавили како у Министарству иностраних послова тако и у неким десно оријентисаним политичким круговима. Да је био у праву показао је и разговор са Дучијем са којим се срео неколико дана након разговора са Медичијем.⁷⁷³ Директор политичке дирекције Фарнезине био је скептичан у вези намере свог министра да се интензивније ангажује око решавања „отворених питања“. Разговор се водио и око рада „групе 4“. Док је Павићевић поновио ставове Југославије по којима је „група 4“ завршила своју мисију и да рад у тој форми није дао очекиване резултате, Дучи је критиковао југословенски тврд став и непопустљивост и то илустровао одбијањем минималних граничних исправки код Горице, на што је Павићевић одговорио познатим контрааргументом по коме су главни кривци били Италијани, пошто су одуговлачили са преговорима око регулисања италијанске имовине у Зони Б.⁷⁷⁴

Наведени разговор још једном је потврдио југословенско становиште да су у погледу приступа решавању „отворених питања“ постојале разлике између администрације МИП-а Италије и министара који су били на челу ресора спољних послова. Павићевић је након разговора стекао утисак како је Медичи лично „могао бити спремнији да се више ангажује“ него што је то био Моро, пошто за разлику од свог претходника није био оптерећен унутарполитичким обзирима и комбинацијама. За разлику од Медичија ставови челних људи Фарнезине били су другачији.

⁷⁷² АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 427 493, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 21. јула 1972.

⁷⁷³ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 427 542, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. јула 1972.

⁷⁷⁴ Исто.

Међутим, оно што је било заједничко једнима и другима било је подвлачење потребе да Југославија покаже више „флексибилности“, заправо попустљивости и спремности на компромисе приликом преговора, с том разликом што су у Фарнезини имали на уму већу флексибилност пре свега Југословена.

Прилика да се провере ставови нове италијанске владе према Југославији пружила се крајем септембра када су се Тепавац и Медичи срели у Њујорку. Овај већ традиционални сусрет шефова дипломатије две државе на маргинама заседања Генералне скупштине Уједињених нација био је овог пута готово у потпуности посвећен разговору о државном разграничењу и настојањима да се пронађе начин како да се изађе из ћорсокака у који су запали разговори након последњег сурета „групе 4“ одржаног крајем фебруара и почетком марта 1972. у Београду.⁷⁷⁵ На неки начин ово је био и речит пример колико је питање коначног државног разграничења све више заузимало простора у укупним политичким односима између две земље.

Југословенска тактика према овом проблему од последњег састанак „групе 4“ била је заснована на ставу да су дотадашњи разговори завршени и да се као суштинско питање издвојило „формално-правно“ решавање границе по МОС-у, док су сва остала питања била подређена овом главном нерешеном проблему.⁷⁷⁶ За разлику од почетка године када је прилаз ССИП-а и руководства Словеније био различит, па је због тога долазило и до конфликта, уочи сусрета у Њујорку стицао се утисак да су ставови били усаглашени. То се могло видети на основу сугестија које је Извршно веће Словеније упутило Секретаријату уочи сусрета Тепавац - Медичи.⁷⁷⁷ Основне ставке предлога ове републике биле су: Словенци нису били заинтересовани за даљи разговор у оквиру „групе 4“ и разматрање питања у оквиру „пакета 18 тачака“. Основни захтев ове републике био је да се на владином нивоу решава питање правног уређења границе по МОС-у. Сви други разговори о граничним коректурама и исправкама требали су да се врате у надлежност техничких комисија. Словенија није била заинтересована да заједно са главним

⁷⁷⁵ АМИП, ПА, к. 52, ф. 8, бр. 434580, Забелешка о разговору Савезног секретара М. Тепавца са италијанским министром за иностране послове Г. Медичи-ем у Њујорку 27. септембра 1972.

⁷⁷⁶ *Viri* 23, стр. 88.

⁷⁷⁷ У допису којим су прослеђене сугестије Извршног већа Словеније Савезном секретару Тепавцу који се налазио у Њујорку начелник Друге управе Пекић навео је како оне „у суштини целовито потврђују и подржавају“ ставове ССИП-а. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 434 587 допис Друге управе ССИП-а упућен сталној мисији СФРЈ у Њујорку, 26. септембра 1972.

питањем решава и друга која су била обухваћена „пакетом“ и сматрала је да се она требају решавати редовним дипломатским путем. Очекивано, тражили су и да Италија „што пре“ путем закона регулише статус словеначке мањине.⁷⁷⁸

Оба министра су приликом сусрета позитивно оценила укупне билатералне односе између две државе и сложили се да је било неопходно да се коначно реше и „отворена питања“. Оно у чему су се разликовали била је метода наставка рада и време које је било потребно да се преговори око границе окончају. Док је Тепавац наглашавао како је проблеме требало „неодложно“ решити и подсећао на обећања и временске рокове које је дао Моро у Венецији фебруара 1971, које Италија није испунила, Медичи је сматрао да решење није било могуће постићи током 1972. године и као разлоге навео је предстојеће локалне изборе у Трсту и неким другим деловима Италије као и предстојеће конгресе социјалиста и демохришћана који су могли да имају утицаја на положај и стабилност Андреотијеве владе. Медичи је, с тога, предложио план активности који је подразумевао сусрет министара у Дубровнику крајем 1972. или почетком наредне године како би се договорили око метода постизања решења за „отворена питања“. У том смислу он је видео корисност „групе 4“ која је требало да одржи још један састанак на коме би израдили завршни извештај. У међувремену је требало припремити јавност у покрајини Фриули Венеција Ђулија како би прихватила решење везано за границу.⁷⁷⁹

Тепавац се сложио са предлогом који је изнео Медичи, али је за њега пресудно било то да ли је заиста постојала спремност и снага владе у Риму да у блиском временском року коначно регулише границу по МОС-у и да о томе отвори званичне преговоре са Југославијом. Како је Медичи помињао скори почетак Конференције о европској безбедности и сарадњи као временски рок до ког је преговори требало да се окончају, његов југословенски колега је, такође, указао на предстојећи КЕБС, али у сасвим другом контексту. Тепавац је подвукао како је југословенско-италијанска граница била једина правно нерегулисана државна међа у Европи, те да би Југославија могла проблем разграничења да изнесе пред форум Конференције и тако га „интернационализује“. Отуда је затражио од италијанске

⁷⁷⁸ Исто.

⁷⁷⁹ АМИП, ПА, к. 52, ф. 8, бр. 434580, Забелешка о разговору Савезног секретара М. Тепавца са италијанским министром за иностране послове г. Медичи-ем у Њујорку 27. септембра 1972.

стране да се „јавно декларише уз јавну одлуку о именовању делегација“ и на тај начин задржи решавање проблема на међудржавном нивоу.⁷⁸⁰

Очито изненађен овом југословенском „претњом“, Медичи је био против интернационализације проблема и навео како је за решавање питања границе било потребно да се испуне одређени политички предуслови који су се могли остварити након поменутих локалних избора и конгреса социјалиста и демохришћана. Још једном је подвукао како је Андреотијева влада способна да реши питање границе лакше од претходних, пошто јој је једину опозицију представљала екстремна деснице.

Тепавец је упозорио да Југославија, мада нема партија, има других „обзира“ преко којих се није могло прећи и указао на осетљивост јавног мњења у Словенији и Хрватској као најзаинтересованијим републикама да се спорни проблем реши, али и да је граница југословенска, те да је за њено регулисање заинтересована цела земља. Додао је како питање разграничења није било „обично преговарачко питање“ већ се радило о озбиљном политичком питању које је било нерешено од краја Другог светског рата.⁷⁸¹

Након сусрета двојице министара у Њујорку на Италијане је посебан утисак оставило југословенско упозорење да би питање границе могли да интернационализују и о свему обавесте КЕБС. Још више су их, међутим, забринули поједини потези које је Југославија почела да вуче током септембра и октобра који су били у супротности са прокламованом политиком добросуседства. Заправо, у кратком временском року „акумулирало“ се неколико проблема који су бацили озбиљну сенку на политичке односе две државе.

Први спор избио је око додељивања италијанских пензија становницима настањеним на територији бивше зоне Б од стране италијанског друштва *Associazioni Cattolica dei Lavoratori Italiani* (АКЛИ). Наиме, тршћанска испостава овог друштва започела је са решавањем питања пензија становницима старијим од шездесетпет година са подручја Јулијске крајине који су у периоду од 1920 до 1926. године били

⁷⁸⁰ Исто.

⁷⁸¹ Исто.

запослени, али нису имали социјално осигурање.⁷⁸² Међутим, услов за остваривање права на пензију био је да су задржали италијанско држављанство, док им је Генерални конзулат у Копру издавао потврду да су до 10. Јуна 1940. године били настањени у неком од места на територији Зоне Б. Како је на основу италијанског законодавства овом становништву било омогућено да оствари право на пензију за наведене године радног стажа, велики број њих из словеначких општина Копар, Изола и Пиран као и хрватских Бује, Умаг и Новиград почео је да се обраћа конзулату у Копру и тражи наведену потврду. На ову појаву одмах је реаговало словеначко руководство које је потез са пензијама оквалификовало као покушај Италије да на тај начин докаже како је област Зоне Б италијанска национална територија и да утиче на локално становништво да се декларишу као италијански држављани.⁷⁸³

О деловању АКЛИ-ја расправљала је и Међуопштинска конференција Савеза комуниста Изоле, Копра и Пирана одржана 12. септембра у Копру. Том приликом је осуђен „недопустив чин појединих организација из Италије према становништву овог дела Словеније“ које су појединим становницима словеначког приморја давале новчану и другу помоћ у замену за изјаву у којој би прихватили италијанско држављанство.⁷⁸⁴ Спор је избио и у јавност након што су поједини листови објавили вести о деловању АКЛИ-ја. Тако се у словеначком издању *Комуниста* појавио чланак из пера секретара Уреда за спољне послове Извршног већа Словеније Силва Деветака, који је пренела *Борба*, у коме је аутор тврдио да у Југославији нису били против давања пензија и социјалне помоћи од стране Италије, али да су она морала бити вршена на основу међународних норми и уз знање и сагласност југословенских

⁷⁸² Радило се о Закону број 35 донетом 1. фебруара 1962. године који се односио на становнике не само Јулијске крајине већ и Тридента, заправо територија које су након Првог светског рата биле одузете Аустроугарској и прикључене Италији. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 418 542, Подсетник о питањима у вези италијанског поступка око додељивања пензија и других облика социјалне помоћи становницима бивше зоне Б СТТ.

⁷⁸³ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 8, бр. 432799, Zabležka o razgovoru z generalnim konzulom Italije v Kopru Onofriom Messino v petek, dne 8/9 -1972. Марко Косин, начелник Уреда за спољне послове Извршног већа скупштине Словеније, је у разговору са конзулом Месином врло оштрим тоном нагласио како се иза оваквих италијанских, потеза попут додељивања пензија, крију „злонамерне политичке намере“ које нису у складу са добросуседским односима. Косин је закључио како је ово био пример „прорачунате акције италијанске стране“ која је желела да и на овај начин докаже тезу о италијанском суверенитету над Зоном Б.

⁷⁸⁴ TNA, FCO, 28/2126, from P.H. Williams (Belgrade) to FCO (London), 29. September 1972.

власти. За Деветака проблем са пензијама био је један нови аспект територијалних претензија према Југославији. Мада је оштрица реаговања била усмерена на деловање АКЛИ-а и иредентистичких и фашистичких група, ипак се аутор чланком индиректно обраћао и италијанској влади због толерантности према мешању у унутрашње ствари Југославије.⁷⁸⁵

Спор око пензија добио је још ширу димензију када се у њега укључила и Хрватска. На седници Савјета за односе са иностранством Извршног вијећа ове републике одржаној 26. септембра затражено је од Тепавца да ствар подигне на државни ниво и да у предстојећем сусрету са шефом дипломатије Италије Медичијем покрене и питање деловања АКЛИ-ја. За Савјет је деловање ове организације на територији општина Бује, Новиград и Умаг, представљало „грубо мијешање“ у унутрашње послове југословенске државе и непоштовање међународних уговора које је могло да „наруши“ добросуседске односе, па је тражено да се обустави њена даља активност.⁷⁸⁶

О деловању АКЛИ расправљала је и словеначка скупштина 29. септембра, а члан Већа народа Скупштине Југославије Јоже Вилфан упутио је 3. октобра посланичко питање Савезној влади од које је тражио да одговори које је мере предузела против таквог деловања италијанске стране.⁷⁸⁷ Два дана након тога, на заседању Друштвено-политичког већа Савезне скупштине, посланику Вилфану је одговорено да су ставови које је заступала Хрватска и Словенија били „у потпуном складу“ са ставовима СИБ-а и да су државни органи интервенисали код представника Италије како би се акција АКЛИ обуставила.⁷⁸⁸

Каква год била стварна намера Италијана са акцијом око АКЛИ-ја, у ССИП-у се процењивало да је иза тога стајало настојање званичног Рима да и на тај начин покуша да „примени“ сопствено законодавство на подручју Зоне Б и тако подрије југословенске позиције на овом простору.⁷⁸⁹

⁷⁸⁵ *Борба*, 22. септембар 1972.; АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 3, бр. 433539, допис ССИП-а упућен амбасади у Риму 26. септембра 1972.

⁷⁸⁶ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 418542, допис Савјета за односе са иностранством упућен ССИП-у 22. рујна 1972.

⁷⁸⁷ АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418542, посланичко питање др Јоже Вилфана од 3. октобра 1972.

⁷⁸⁸ АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418542, Подсетник о питањима у вези италијанског поступка око додељивања пензијау других облика облика социјалне помоћи становницима бивше зоне Б СТТ.

⁷⁸⁹ *Viri* 23, стр. 210.

У време југословенске кампање против АКЛИ-ја појавио се и проблем са продужавањем важности југословенско-италијанског рибарског споразума. Последњи споразум био је склопљен априла 1969. са важношћу од три године односно до 31. децембра 1971., али без клаузуле о аутоматском продужењу. Након његовог истека Италија је предложила да му се продужи важност до 30. априла 1972. године. Савезно извршно веће се сагласио са овим предлогом, али је на инсистирање Хрватске, Црне Горе и Словеније инсистирало на томе да се закључи нови споразум који би по свом карактеру био много рестриктивнији од претходног.⁷⁹⁰

Највећи противник закључења новог рибарског споразума била је војска. За Савезни секретаријат за народну одбрану са становишта одбране на Јадранском поморском бојишту, требало је потпуно забранити рибарење италијанских бродова у југословенским риболовним зонама, пошто су се рибарски бродови „неограничено и организовано“ бавили шпијунирањем југословенске стране.⁷⁹¹ Војска је, излазећи у сусрет политичким потребама државе, на крају ипак дала сагласност да се закључи нови рибарски споразум. Међутим, након што је Југославија предочила захтев за склапање новог рестриктивнијег споразума, Италија је одустала од тога да се постојећи споразум продужи. Стање је мировало све до августа 1972. када је Италија затражила продужење важности ранијег уговора, што је југословенска страна овог пута одбила да учини.⁷⁹² Овакво југословенско понашање било је својеврсни преседан, пошто је званични Београд по први пут одбио да продужи важење постојећег споразума до закључења новог.

Трећи и најозбиљнији проблем у билатералним односима изазвала је одлука Југославије да национализације италијанска добра на територији која су по Меморандуму о сагласности припала Југославији. Наиме, на дан сусрета Тепавца и Медичија у Њујорку 27. септембра у *Службеном гласнику* Југославије број 51/72, објављена је Уредба Савезног извршног већа о измени и допуни Уредбе за спровођење закона и других савезних правних прописа на територији на коју је

⁷⁹⁰ Исто.

⁷⁹¹ АМИП, ПА, 1972, к. 55, ф. 4, бр. 434 137, допис Савезног секретаријата за народну одбрану упућен Другој управи ССИП-а 26. септембра 1972. године

⁷⁹² АМИП, ПА, 1973, ф. 47, бр. 430795. Информација о званичном предлогу италијанске владе за закључење новог споразума о рибарењу италијанских рибара у југословеским водама Јадрана и наша платформа за преговоре; *Viri* 23, стр. 89.

проширена цивилна управа Федеративне Народне Републике Југославије која је била објављена у *Службеном гласнику* број 56 из 1954. године. Новом септембарском уредбом брисана је тачка 6 члана 6 претходно наведене Уредбе из 1954. године. Избрисана тачка 6 односила се на некретнине страних држављана/Италијана на југословенској територији на којој се примењивао Лондонски меморандум и њиме се италијанска имовина изузимала од закона о национализацији из 1948. године.⁷⁹³ Њеним брисањем заправо је уклоњена законска препрека која је онемогућавала национализују непокретне италијанске имовине на територији која се простирала на шест пограничних југословенских општина од којих су три биле у Словенији (Копар, Изола и Пиран) и три у Хрватској (Бује, Умаг и Новиград). Радило се о већином напуштеној имовини често називаној и „слободна имовина“ (ит. *beni liberi*) која је још увек била уписана као власништво италијанских држављана, без обзира што су се власници иселили са те територије у роковима које је предвиђао члан 8 Меморандума о сагласности.⁷⁹⁴ Југословенска држава је овом савезном уредбом заправо једнострано прекинула преговоре око решавања питања судбине италијанске имовине који су започели након потписивања МОС-а, а посебно били интензивирани после сусрета Мора и Тепавца у Венецији фебруара 1971. године и приликом преговора у оквиру „групе 4“.⁷⁹⁵

Предлагачи ове мере били су Словенци који су априла 1972. године, очито након пропасти састанка „групе 4“, изашли са предлогом да се укине тачка 6 члана 6 и да се италијанска непокретна имовина стави под удар закона о национализацији. Ова мера није имала само свој економски ефекат, који је био од нарочитог значаја за становнике са подручја шест пограничних општина, већ је имала и значајне политичке последице. Како је тачка 6 био једина уредба у којој се важеће

⁷⁹³ Уредба је гласила: „Одредбе члана 7а Закона који се односи на национализацију некретнина страних држављана не примењује се на територију наведеној у члану 1 ове Уредбе“ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 418 542 Предлог потпуно прилагођавање законодавства на југословенској територији на којој се примењује Лондонски меморандум /бивша зона Б и 3 насеља бивше зоне А/.

⁷⁹⁴ У ССИП-у се процењивало да се радило око 3000-4000 добара састављених већином од малих земљишних поседа и породичних кућа у вредности од око 4.6 милиона долара. АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418542, Предлог СР Словеније да се укине тачка 6 члана Уредбе за спровођење закона и других правних прописа на територији на коју је проширена цивилна управа ФНРЈ.

⁷⁹⁵ Делегације две владе су још 1957. године у извесној форми започеле преговоре, али су они прекинути на југословенски захтев. АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418542, Забелешка у вези предлога ИВ СР Словеније СИВ-у за национализацију италијанске имовине у бившој „Зони Б“ Слободне територије Трста.

југословенско законодавство на овој територији разликовало у односу на остатак земље, његовим укидањем била би одстрањена једина преостала правна препрека која је спречавала потпуну примену законодавства Југославије на том подручју, али исто тако био би уклоњен и једини преостали сегмент провизорности на територији МОС-а, те би на тај начин ова територија била у потпуности уклопљена у Југославију.⁷⁹⁶

Савезна влада се сагласила са овом словеначком иницијативом и 18. априла 1972. године изашла са предлогом о прилагођавању законодавства.⁷⁹⁷ У СИБ-у су предвиђали протесте званичног Рима, те су предлагали да се сви приговори одбију уз образложење да је Југославија након више година од потписивања Мирног уговора и МОС-а имала право да у потпуности примени своје законодавство на овој територији на исти начин како је то већ раније учинила Италија са бившом зоном А, као и да је Југославија и даље била спремна да о овоме закључи један споразум са Италијом.⁷⁹⁸

Током маја 1972. предлог Словеније разматран је и у Савезном секретаријату за иностране послове. Правна служба Секретаријата, је на основу југословенског тумачења одредаба Меморандума о сагласности, сматрала како нема правних сметњи да се национализује италијанска имовина, али је подсетила да Италија има различито виђење овог међународног документа, с обзиром да одредбе МОС-а својевремено из политичких разлога нису биле прецизно дефинисане.⁷⁹⁹ Политичка процена ССИП-а била је нешто другачија. У ССИП-у су се начелно слагали са словеначким предлогом, али су указивали и на то да је Меморандум о сагласности обавезивао Југославију и Италију да закључе један споразум о обештећењу за напуштену имовину. Мада се актом национализације поништавао „материјални темељ италијанске тезе о провизоријуму и теорије о италијанском суверенитету над `зоном Б`“ њиме се, ипак, није могло решити отворено питање обештећења за одузету имовину. Отуда су у Савезном секретаријату за иностране послове

⁷⁹⁶ Исто.

⁷⁹⁷ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 418 542 Предлог потпуно прилагођавање законодавства на југословенској територији на којој се примењује Лондонски меморандум /бивша зона Б и 3 насеља бивше зоне А/.

⁷⁹⁸ Исто.

⁷⁹⁹ Исто, Предлог СР Словеније да се укине тачка 6 члана Уредбе за спровођење закона и других правних прописа на територији на коју је проширена цивилна управа ФНРЈ.

предлагали да се пре укидања тачке 6 Италијанима ипак укаже на намеру југословенске стране да једнострано приступи национализацији уколико се одмах не приступи преговорима. На тај начин, сматрали су југословенски дипломатски кругови, извршио би се и притисак на италијанску страну да приступи преговорима.⁸⁰⁰ Настојање да се изабере преговори уместо једностраних аката било је мотивисано и предвиђањем негативне италијанске реакције, као и постојањем ризика од пролазних тешкоћа у међудржавним односима на економском и политичком плану.⁸⁰¹ Посебно је подвучена потреба да се изабере прави тренутак за спровођење ове мере како се не би поклопила са неким другим догађајем.

Поступајући у складу са мишљењем ССИП-а, Звонко Перишић је 1. јуна 1972. о југословенској намери да национализује италијанску имовину обавестио Бриганте Колону на једној дипломатској вечери.⁸⁰² Италијански дипломата је, међутим, остао на истим позицијама на којима је била званична Италија приликом расправе о питању имовине у оквиру „групе 4“ и „узгред“ подсећао да је договор око имовине био везан за решавање „горичког пакетића“, односно „урбанистичког“ решења границе код жељезничке станице у Горици.⁸⁰³ Перишић је на исту тему разговарао и са Милези Феретијем приликом заседања Мешовитог одбора за питања етничких група 8. и 9. јуна на Плитвицама.⁸⁰⁴ Упозорио га је да постоје „конкретне иницијативе“ да се питање национализације имовине реши једним једностраним југословенским актом. Ферети је „с пажњом“ саслушао Перишићево излагање и обећао да ће о свему обавестити министра. Како се након тога италијанска страна није оглашавала по овом питању, у Југославији су ово ћутање очито протумачили

⁸⁰⁰ АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418 542, Мишљење у вези предлога ИВ СР Словеније за национализацију италијанске имовине у бившој зони Б СТТ, од 30. маја 1972.

⁸⁰¹ У Секретаријату се предвиђало да би то могло бити на пољу кредитно-финансијских односа, у потенцијалним италијанским рестрикцијама на увоз појединих производа из Југосалвије и у тешкоћама које би Италија могла правити у односима Југославије са Европском економском заједницом. АМИП, ПА, к. 53, ф. 2, бр. 418542, Забелешка у вези предлога ИВ СР Словеније СИВ-у за национализацију италијанске имовине у бившој „Зони Б“ Слободне територије Трста.

⁸⁰² АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 7, бр. 420 510, Забелешка о разговору З. Перишића са Бриганте Колоном од 1. јуна 1972.

⁸⁰³ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 7, бр. 420 510, Забелешка о разговору З. Перишића са Колоном од 1. јуна 1972.

⁸⁰⁴ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 2, бр. 423077, Забелешка о разговору Саветника савезног секретара Звонка Перишић с опуномоћеними министром Милези Ферети 9. јуна 1972.

као негативан одговор, те је Југославија, како је напред речено, 27. септембра донела Уредбу о национализацији имовине.

Међутим, судећи на основу чињенице да је Уредба о национализацији била објављена на дан сусрета Тепавац-Медичи, и готово истовремено са спором око рибарског споразума и проблемима око АКЛИИ-ја, очито се није превише пажње обраћало на препоруку ССИП-а да се изабере прави моментат за обелодањивање ове одлуке. Зато и не чуди што су италијански званичници оценили да је почетком октобра дошло до „гомилања негативних појава“ у билатералним односима.⁸⁰⁵ Дучи је у разговору са амбасадором Павићевићем 8. октобра подвукао како су наведени потези Југославије били у нескладу са политиком пријатељства за коју су се залагали министри приликом сусрета у Њујорку и да је Медичи био „непријатно изненађен“ одлуком о национализацији, пошто је била донета уочи сусрета са Тепавцем, а да га савезни секретар о томе ни једном речју није обавестио. Политички директор Фарнезине је у вези са одлуком о национализацији уручио Павићевићу вербалну ноту у којој су изражене „најшире резерве“ према овој одлуци званичног Београда.⁸⁰⁶

Прилика да се разјасне неспоразуми у међудржавним односима указала се након пар дана током боравка Дучија у Београду на редовним консултацијама два Министарства иностраних послова. Дучи је поред разговора о међународним темама са Ђуром Нинчићем имао и сусрете са водећим личностима Секретаријата Тепавцем и његовим замеником Петрићем.⁸⁰⁷ У овим разговорима одржаним 10. октобра политички директор Фарнезине настојао је да убеди Југословене у корисност још једног састанка „групе 4“ која би се састала до краја 1972. године и израдила завршни извештај, те га предочила владама обе државе. Док се Петрић уздржао од коментара и констатовао како рад групе није дао резултате и да су четворица заправо завршила рад, Тепавац се, изгледа, сагласио са одржавањем састанка уз ограду да

⁸⁰⁵ *Viri* 23, стр. 89. Мишљење Италијана делио је и амбасадор Павићевић. Он се питао зашто је морало да дође до „акумулације“ проблема у међудржавним односима. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 435 199, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 8. октобра 1972.

⁸⁰⁶ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 435 199, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 8. октобра 1972.

⁸⁰⁷ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 8, бр. 436 026, Забелешка о разговору саветног секретра М. Тепавца са Робертом Дучијем, генералним директором за политичке послове МИП-а Италије 10. октобра 1972; Исто, бр. 435 937, Забелешка о разговору ЗСС Ј. Петрића са генералним директором политичке дирекције у МИП Италије Робертом Дучијем 10. октобра 1972.

њихов нови сусрет не треба схватити као наставак функционисања „групе 4“. Дучи је савезном секретару изнео и италијански план за другу фазу рада која је требала да уследи одмах након завршетка рада групе. У овој фази две владе је требало да преговарају „слободно и на најпогоднији начин“ и да у шестомесечном периоду од краја 1972. године до почетка заседања КЕБС-а покушају да постигну глобални споразум. Као и приликом разговора са Павићевићем пар дана раније, Дучи се осврнуо на наговештаје Југословена да ће изнети питање границе пред КЕБС које је Тепавац изнео Медичију у Њујорку током септембра, и још једном поновио како је став италијанске стране да спор треба решити путем билатералних преговора.⁸⁰⁸

Дучијева посета Београду и његови покушаји да активирањем „групу 4“ реши неке од проблема у билатералним односима дошли су у незгодан час, пошто се Југославија у то време поново нашла у великим унутрашњим политичким тешкоћама. Ако је крај претходне године протекао у разрачунавању са руководством Хрватске, октобар 1972. био је у знаку чистке у Србији. Тито је изнудио оставке либералног српског партијског руководства на челу са Марком Никезићем и Латинком Перовић, а њима се прикључио и велики број других функционера међу којима и савезни секретар за иностране послове Мирко Тепавац. Он је југословенском председнику понудио оставку још 15. септембра, али ју је Броз прихватио тек 20. октобра у исто време са српским руководством.⁸⁰⁹

Догађаји у Србији изазвали су велику пажњу у италијанској јавности. У штампи су се низали текстови посвећени још једној унутрашњој кризи у суседној држави, а посебну пажњу привлачила је оставка Тепавца. Она се тумачила као знак солидарности савезног секретара са руководећим људима Србије.⁸¹⁰ Мада је већина листова наглашавала да његовом оставком неће бити промењен спољнополитички курс југословенске државе, биле су присутне и „шпекулације“ да се Југославија све више приближава Совјетском Савезу и да одлазак Тепавца с места шефа дипломатије, али и оставка Коче Поповића, заправо значе напуштање дотадашње

⁸⁰⁸ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 8, бр. 436 026, Забелешка о разговору саветног секретра М. Тепавца са Робертом Дучијем, генералним директором за политичке послове МИП-а Италије 10. октобра 1972.

⁸⁰⁹ А. Nenadović, *н. дело*, стр. 164.

⁸¹⁰ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 4, телеграм Генералног конзулата из Милана упућен Београду 2. новембра 1972. године; Исто, бр. 440 142, телеграм Генералног конзулата из Милана упућен Београду 9. новембра 1972. године.

прозападне оријетације југословенске дипломатије. Ова размишљања су посебно добила на снази након што су Југославија и Совјетски Савез 2. новембра 1972. потписали уговор о економској и техничкој кооперацији који је предвиђао да Југославија добије дугорочни кредит под веома повољним условима.⁸¹¹

Унутрашња криза очито је имала утицаја на одлуку Југославије да упркос проблемима са пензијама и социјалним давањима, које је изазвала акција АКЛИ-ја на седници Комисије за односе са иностранством и националну безбедност СИБ-а одржаној 26. октобра донесе одлуку да ублажи држање према Италији. Мада су остали при раније изреченом ставу у вези АКЛИ-ја, донета је одлука да се питање пензија и социјалних давања на територији Зоне Б реши споразумно, дипломатским путем и да се има обзира према „осетљивој“ политичкој ситуацији у Трсту, где су се крајем новембра очекивали локални избори. Из Савезног секретаријата за иностране послове су наложили Павићевићу да код италијанских званичника у Риму иницира разговоре о потписивању новог рибарског споразума не чекајући евентуални италијански предлог за почетак преговора. У односу на став који је Југославија по овом питању заузимала током године, ово је био значајан помак и правдан је потребом „преузимања иницијативе“ у односу на суседну државу. Одлучено је, такође, да се изађе у сусрет Италији и по питању састанка „групе 4“, али уз напомену да састанак буде организован само у циљу израде завршног извештаја о протеклом раду. Коначно, предложено је да се прихвати састанак двојице министара који је Медичи предложио још јула месеца и да се одржи током јануара 1973. године у неком месту у Југославији.⁸¹²

Међутим, неочекивано за Југославију, сада су Италијани почели да одступају од свог раније датог предлога о раду „групе 4“ и сусрета министара иностраних послова. То је постало очигледно током сусрета Медичија са југословенским државним званичницима до ког је дошло 9. новембра на београдском аеродорому приликом пропутовања италијанског шефа дипломатије за Букурешт.⁸¹³ Мада је у

⁸¹¹ Југославија је од Совјета добила кредит у износу од 540 милиона долара са каматом од само 2% који је требао да се реализује у наредних десет година. ТНА, FCO, 28/2116.

⁸¹² АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 3, бр. 437867, телеграм Друге управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 30. октобра 1972.

⁸¹³ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 9, бр. 441276, Забелешка о разговору в.д. СС Ј. Петрића са италијанским министром иностраних послова Ђузепе Медичи-ем 9. новембра 1972.

разговору са Јакшом Петрићем, који је након оставке Мирка Тепавца био вршилац дужности савезног секретара за иностране послове, највише речи било о међународним темама, посебно о Медитерану, ипак је Петрић скренуо разговор и на билатералне односе. Он је изразио спремност за сусрет два министра у складу са раније постигнутим договором Тепавца и Медичија и као оквирни термин поменуо јануар месец. За разлику од сусрета са Тепавцем у Њујорку, Медичи је овог пута био много неодређенији и избегао је да говори о термину састанка, већ је навео као могућност да се два министра сретну у току наредне 1973. године.⁸¹⁴ Овако формулисан „евазивни“ одговор забринуо је државне званичнике у Београду. Протумачен је као последица преиспитивања италијанске политике према Југославији до које је довео низ фактора од којих су најважнији били унутрашња нестабилност у Југославији, Тепавчева оставка, неизвесност и нагађања у вези са будућим правцем југословенске спољне политике, као и проблеми који су се појавили у билатералним односима.⁸¹⁵

Ипак, већ 17. новембра Медичи је преко Гаје поручио Југословенима да је разговор на београдском аеродрому био неспоразум изазван његовим лошим познавањем страних језика и да италијанска влада остаје при свом ставу у вези са сусретом министара и предложеним планом рада на решавању „отворених питања“. Медичијево враћање на договор из Њујорка амасадор Павићевић је приписао „умирујућем“ дејству који је на Италијане имао говор Јосипа Броза одржан 10. новембра у Скопљу, у коме је југословенски председник говорио како неће бити одступања од зацртане југословенске спољне политике. Званичници у Риму су морали бити задовољни и делом говора посвећеном Италији у коме је подвукао како је граница између две земље толико отворена „тако да је такорећи и нема“.⁸¹⁶

Ако је Титов говор у главном граду Македоније имао позитивно дејство на италијанску страну, сасвим супротан ефекат изазвало је његово обраћање политичком активу Словеније у Љубљани 11. децембра. Како је у то време био

⁸¹⁴ Исто.

⁸¹⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 57, ф. 18, бр. 440 809, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 18. новембра 1972. године; Исто, телеграм Друге управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 22. новембра 1972.

⁸¹⁶ АЈ, КПР, II-1/221, Посета Македонији: Куманово, Скопље, Тетово 7-10. новембра 1972. Говор одржан пред политичким активом Македоније у Скопљу 10. новембра 1972.

отворен проблем са словеначком мањином у аустријској покрајини Корушкој, оштрица говора била је уперена према Аустрији.⁸¹⁷ Тито је, међутим, упутио и критике Италији због односа према словеначкој мањини, али и због тога што је дозвољавала „разним фашистичким елементима“ да „роваре“ у Истри и словеначком приморју.⁸¹⁸

Брозов говор изазвао је негативну реакцију у Фарнезини, где су речи југословенског председника протумачене као „вид напада“ на италијанску владу.⁸¹⁹ У Риму су Титово иступање примили са посебним негодовањем због тога што је управо у то време италијанска влада настојала да са неколико спољних манифестација покаже добру вољу према источном суседу и подвуче пријатељске политичке односе. То се посебно односило на оснивање Центра за југословенско-италијанске односе у Риму на чему је посебно инсистирао министар Медичи. Центар је био отворен 12. децембра, дан након говора у Љубљани, а тим поводом била је одржана свечана оснивачка седница у велелепној палати Барберини на којој су присуствовали министри Медичи и Матеоти и велики број других личности из политичког и привредног живота Италије.⁸²⁰ Југославија није била импресионирана овом италијанском манифестацијом пријатељства сматрајући да је права намера званичног Рима била да отварањем центра „створи привид“ своје заинтересованости за развијање билатералне сарадње.⁸²¹

⁸¹⁷ АЈ, КПР, II-1/222, Посета Словенији од 9-15. децембра 1972. године. Реч председника Тита политичком активу Словеније, 11. децембар /Љубљана; TNA, FCO, 33/1676. from W. Bentley (Belgrade) to A.C Green (London), 14 December 1972.

⁸¹⁸ АЈ, КПР, II-1/222, Посета Словенији од 9-15. децембра 1972. године. Реч председника Тита политичком активу Словеније, 11. децембар /Љубљана.

⁸¹⁹ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 10, бр. 444989, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 15. децембра 1972.

⁸²⁰ Оснивање Центра за југословенско-италијанске односе било је замишљено да буде веома значајна манифестација пријатељства између две суседне државе. Међу оснивачима Центра били су министар Мауро Фери, сенатор Буфалини из редова КПИ, Марио Загари бивши министар из редова Социјалистичке партије Италије, посланици Сређо Сегре из КПИ и Корадо Белчи из Демокришћанске странке као и посланици Спадолини и Бандијера. За директора Центра био је постављен угледни новинар АНСА-е и главни уредник часописа *Итал-југ* Луиђи Сапорито. АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 10, бр. 444 493, телеграм из Рима упућен Београду 13. децембра 1972.

⁸²¹ У једном извештају из 1976. године о Центру за југословенско-италијанске односе каже се како је основан „у периоду када је италијанска страна оклијевала да приступи озбиљном и суштинском решавању отворених граничних питања и када је италијанска дипломатија имала интерес да се овом акцијом створи привид о томе да Италија са своје стране чини све да се италијанско-југословенски односи унапреде и да за тешкоће које постоје они не носе одговорност“. АМИП, ПА, Италија, 1976, к. 55, ф. 7. Центар за југословенско-италијанске односе.

Исто тако, 1. децембра у *Кориере дела сера* познати новинар овог листа Дино Фрескобалди објавио је текст *Un' amicizia da rafforzare/Пријатељство које треба јачати* у коме се аутор залагао за коначно решавање питања границе.⁸²² Фрескобалди је, по мишљењу амбасадора Павићевића, први који је у италијанској штампи „недвосмислено, веома позитивно и конструктивно“ писао о потреби Италије да приступи разграничењу и притом користио политичке, а не правне аргументе. Како се радило о аутору који је био близак италијанском Министарству иностраних послова, амбасадор је сматрао како је чланак био „на линији“ припремања италијанске јавности за решавање питања границе и представљао „први позитивна продор“ у једну табу тему у јавности Италије.⁸²³ Коначно, Медичи је у разговору са француским министром иностраних послова Шуманом нагласио како Италија намерава да са Југославијом реши питања везана за границу.⁸²⁴ Отуда су Медичи у Риму, а Макота у Београду изразили „чуђење“ због начина на који је Тито у Љубљани говорио о Италији и затражили хитна званична тумачења појединих ставова које је изнео југословенски председник. Свакако су умирујуће деловала објашњења амбасадора Павићевића и Тополоског да Југославија не мења политику према Италији.⁸²⁵

Међутим, Тито се није зауставио на критикама изреченим у главном граду Словеније. Много оштрији био је у говору пред „политичким активом“ Црне Горе одржаном 29. децембра 1972. у Подгорици. Говорећи о кампањи која се у иностранству водила против Југославије, нагласио је како „неки наши сусједи нагађају како би могли доћи до дјелова наше територије“. Био је конкретнији када је апострофирао Италију у којој „има неких пет или шест крупних иредентистичких организација“ које су настојале да италијанску владу одговоре од споразума око зоне

⁸²² Повод за Фрескобалдијев текст била је победа Вилија Бранта на изборима у СР Немачкој новембра 1972. године. У преводу текста објављеном у збирци докумената *Viri 23* наслов је *Италија-Југославија пријатељство које треба јачати*, *Viri 23*, 100-101; V. Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškoga srećanja zunanjih ministrov 1973“, *Zgodivinski časopis*, 3-4, br. 55, 2001. стр. 477.; G. Cavera, н. дело, стр. 32.

⁸²³ АМИП, ПА, 1972, к. 52, ф. 4, бр. 443064, Телеграм амбасадуре из Рима упућен Београду 3. децембра 1972.

⁸²⁴ АМИП, ПА, 1973, к.49, ф.17, бр. 411 735; V. Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškoga srećanja zunanjih ministrov 1973“, стр. 478.

⁸²⁵ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф.10, бр.446141, Телеграм амбасадуре Павићевића упућен Београду 31. децембра 1972.

Б.⁸²⁶ Пошто је нагласио како је Зона Б југословенска, Тито је показао разумевање за тежак положај владе у Риму која је била под „притисцима“ иреденте, али је подвукао како Југославија жели да се влада у Риму „мало енергичније дистанцира од таквих организација, које имају реваншистичких апетита на наш териториј“.⁸²⁷

Антијугословенска активност иреденте, о којој је Броз говорио у Подгорици, у послератном периоду зависила је од стања међудржавних односа, али су дипломатски кругови у ССИП-у процењивали да су њен утицај и значај временом били у опадању, те да су поједине иредентистичке манифестације последњих година имале много мањи одјек у јавности него што је раније био случај.⁸²⁸ Појачана делатност иреденте примећивала се једино приликом избора у Италији, у време унутрашњих нестабилности у Југославији и током значајнијих збивања у односима између Италије и Југославије, посебно оних везаних за коначно решавање питања границе.

Крајем 1972. године делатност иреденте, уклопљене у шире оквире италијанске екстремне деснице, била је концентрисана на спречавање покушаја италијанске владе да приступи решавању „отворених питања“ и настојање да се проблем бивше зоне Б на неки начин интернационализује и представи као проблем који није задирао само у интересе Југославије и Италије, већ европски проблем који задира у интересе НАТО-а.⁸²⁹ Мада је делатност иреденте била највидљивија преко

⁸²⁶ Говорећи о италијанској иреденти Тито је нагласио: „Једни су за то да се зона Б чим прије припоји Италији и врше притиска на талијанску владу да не иде са нама ни на какав споразум о зони Б.[...] Има других који су за припајање читаве Истре, а има и трећих који желе Истру, Задар и читаву Далмацију. Дакле, неколико варијанти које су сада оживјеле. О томе се пише, на томе се хране разни фашистички елементи. Ми о томе не можемо увијек ћутати, мораћемо на такве ствари и одговорити“. АЈ, КПР, II-1/224, Посета Црној Гори од 27. децембра до 4. јануара 1972. године.; Ive Mihovlović, *н. дело*, стр. 70.

⁸²⁷ Исто.

⁸²⁸ У већини информација ССИП-а о југословенско-италијанским односима које су сачињене у току 1972. године истицано је како су активност и утицај иреденте у Италији у опадању, док њихове манифестације имају много мањи одјек него раније (види нпр.: АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 9, бр. 45311, Југословенско-италијански односи и питање дефинитивног државног разграничења, 10. фебруар 1972). Те оцене задржане су и крајем године, па је у једном елаборату датованом на 25. децембар 1972, само пар дана пре него што је југословенски председник одржао свој познати говор у Подгорици, наглашено како је међу иредентистичким круговима и организацијама у последњим годинама дошло до „раслојавања, диференцијације и међусобних сукоба које доводе до резигнације и мирења са стварношћу“. Активност ових организација сводила се на покушаје њених најекстремнијих експонената да посланичким питањима, интерпелацијама полемикама у штампи на неки начин испровоцирају владу у Риму да поремети односе са Југославијом. *Viri* 23, стр. 90.

⁸²⁹ *Viri* 23, стр. 90; АЈ, 507/IX-48/1-505, Непријатељска активност италијанске иреденте.

иступања њених лидера и путем штампе, у Југославији су учавали и покушаје да своју делатност пренесу и у Истру на италијанску мањину која је живела на том подручју. Исто тако, Тито је имао у виду и делатност АКЛИ-ја.

Све наведено послужило је југословенском председнику као повод да иреденти посвети део говора одржаног крајем децембра у Подгорици. Реакција италијанских државних званичника била је брза. Италијански МИП је одмах интервенисао. Како је амбасадор Павићевић у то време био у Југославији, Гаја је на разговор позвао отправника послова Брзића и затражио званично објашњење и тумачење. Он је навео како је министар Медичи „са изненађењем и извесном nelaгодношћу“ примио Титов говор у главном граду Црне Горе, посебно рекавши да италијанска влада треба да се „енергичније“ дистанцира од деловања иреденте. Гаја је навео како се активност иреденте могла видети једино у пропагандној делатности и да влада у Риму ни на који начин не подржава ове снаге.⁸³⁰ Истим поводом објашњење је затражио и амбасадор Макота у ССИП-у од заменика савезног секретара Јакше Петрића.⁸³¹ И Петрић и Брзић су истакли како је деловање иредентистичких, фашистичких и других крајње десничарских елемената против Југославије постало све интензивније. Петрић је додао како Југославија не искључује могућност да се активност италијанске деснице не „координира“ са сличним акцијама у другим земљама. Као главни аргумент изнео је да се на скуповима иредентиста редовно појављују и представници италијанских локалних власти „што може да остави утисак да таква активност ужива и званичну подршку“.⁸³²

Након италијанских интервенција у Риму и Београду ССИП је једним циркуларним телеграмом обавестио своје дипломатске представнике у најважнијим амбасадама о садржају разговора Гаје и Макоте са Брзићем и Петрићем, као и стварне разлоге због којих је Броз на наведени начин говорио о југословенско-италијанским односима. Из ССИП-а су објашњавали да Југославија није имала намеру да квари односе са западним суседом. Напротив, политика према Италији била је на линији даљег унапређења односа. Оно што је Броз настојао да постигне

⁸³⁰ АЈ, КПР, Белешка од 1. јануара 1973.

⁸³¹ АМИП, ПА, к. 47, бр. 455, Забелешка о разговору заменика савезног секретара Ј. Петрића са амбасадором Италије Г. Макотом 4. јануара 1973.

⁸³² Исто.

критикама упућеним на рачун повезаности владе и иреденте било је да на неки начин изврши притисак на владу у Риму да „изразитије“ манифестује сопствени интерес за добрим односима са Југославијом, „у првом реду на тај начин да пружи конкретне доказе о стварном залагању за рјешавање отворених питања, посебно оних што су везана за границу и гранично подручје“.⁸³³

Судећи на основу процена амбасадора Павићевића, званичници у Риму су, такође, Титове говоре оцењивали као вид притиска на Италију да убрза решавање „отворених питања“, али су сматрали да иступања југословенског председника у Љубљани и Подгорици имају и шири значај и да су била мотивисана разлозима унутрашње и спољнополитичке природе.⁸³⁴ Како је напред речено, Југославија је у то време била у спору и са Аустријом око положаја словеначке мањине у Корушкој, па је већи део говора у Љубљани био посвећен управо овом проблему.⁸³⁵ Као и увек, спољнополитички потези били су диктирани и разлозима унутрашње политике. Пошто је у то време дошло до чистке либералног словеначког руководства предвођеног председником Извршног већа Скупштине СР Словеније Станетом Кавчичем⁸³⁶ један од разлога за оштрији став према суседним државама Аустрији и Италији било је јачање унутрашњег јединства земље.⁸³⁷

Титов говор у Подгорици, међутим, само је „навео воду на воденицу“ италијанске деснице и иреденте, која је и најбурније реаговала на његову изјаву. Док се већи део италијанске штампе уздржао од коментара и пренео само агенцијске вести о говору или га је чак потпуно игнорисао, десно оријентисани листови *Ликоло*,

⁸³³ АМИП, ПА, 1972, к. 53, ф. 10, бр 446141, циркуларни телеграм ССИП-а упућен 11. јануара 1973.

⁸³⁴ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 42 970, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. јануара 1973.

⁸³⁵ Југославија је тражила од Аустрије да испуни одредбе Државног уговора од 15. маја 1955. године које су се односиле на права југословенских мањина. У том циљу 8. новембра 1972. је упутила и ноту влади суседне државе и истовремено о томе обавестила и Велике силе потписнице аустријског државног уговора: Француску, Велику Британију СССР и САД. Још један проблем који је кварио односе између две државе било је деловање антијугословенске емиграције са територије аустријске државе.

⁸³⁶ О деловању и смени словеначког либералног руководства и Станета Кавчича видети: Božo Repe, „Slovenski 'liberalizem' šezdesetih let in vloga Staneta Kavčiča“, *Slovenija- Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988, Zbornik radova*, Ljubljana 2010, стр. 109-120; Jože Pirinič, „Vlada Staneta Kavčiča in njena gospodarska politika“, *Slovenija- Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988, Zbornik radova*, Ljubljana 2010, стр. 121-141.

⁸³⁷ TNA, FCO 28/2414, NATO Confidential, Review of Yugoslav developments, february 7, 1973.

Рома, Темпо и *Секоло* искористили су говор за нове нападе на Југославију.⁸³⁸ За једног од челних људи иредентне и вођу организације *Unione degli Istriani* тршћанског адвоката Лина Сардос Албертинија, помињање иреденте од стране југословенског председника у Подгорици представљало је једну од победа иреденте и потврду њеног успешног деловања у одбрани Зоне Б.⁸³⁹

Како би се разјаснио новонастали спор у југословенско-италијанским односима, који је претио да озбиљније поквари политичке односе, Јосип Броз се почетком јануара састао са амбасадором Павићевићем, који је такође боравио у Црној Гори. Приликом њиховог разговора у Милочеру, Тито је наложио амбасадору да се сретне са италијанским шефом дипломатије Медичијем и пренесе му позитивне оцене југословенског председника о односима са Италијом. Поступајући у складу са добијеним инструкцијама, Павићевић се 18. јануара 1973. срео са Медичијем. Током разговора амбасадор је нагласио како су делови Титових говора у Љубљани и Подгорици представљали реакцију на „неке негативне појаве и активности иредентистичких и неофашистичких елемената у Италији“, те да упозорења нису била упућена италијанској влади већ носиоцима таквих активности.⁸⁴⁰ Павићевић је пренео Титову поруку да се југословенска политика према Италији не мења и да званични Београд жели да се добросуседски односи развијају у свим правцима. Део Титове поруке Медичију односио се и на „отворена питања“. Амбасадор је пренео „жељу“ југословенског председника да се са дневног реда скине „хипотека“ нерешеног државног разграничења, пошто није представљала само „анахронизам“, него и „стални извор неспоразума и криза које користи иредента, фашисти и сви противници добросуседских односа,“ што је било много опасније за односе између две земље.⁸⁴¹

Медичи се сагласио са југословенским ставом да је било потребно коначно решити проблем разграничења и поновио предлог изречен још јула 1972. године о

⁸³⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 47, ф. 1, бр. 4804, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 5. јануара 1973.

⁸³⁹ Lino Sardos Albertini, „Come é nata L'Unione degli Istriani“. Текст је доступан на: <http://www.leganazionale.it/esodo/linosardosunione.htm> (сајт прегледан 1. јуна 2012).

⁸⁴⁰ Павићевић је конкретно навео како се радило о реваншистичким написима у иредентистичкој и неофашистичкој штампи, појачаној активности езула у бившој зони Б и афери са социјалним пензијама које је изазвао АКЛИ. АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 42702, телеграм из Рима упућен Београду 19. јануара 1973.

⁸⁴¹ Исто.

сусрету два министра спољних послова, који би се концентрисао једино на разматрање нерешених питања везаних за границу. Као модел будућег уговора предложио је споразум сличан оном који су склопиле Италија и Аустрија како би решиле питање Јужног Тирола.⁸⁴² Медичи је конкретно предложио да се састане са југословенским министром иностраних послова у другој половини марта. При томе је још једном подвукао како је влада десног центра на челу са Ђулием Андреотијем била много спремнија да реши проблеме, да је политички моменат за то повољан и да је додатни стимуланс у прилог решења била Конференција за европску безбедност и сарадњу.⁸⁴³

Међутим, како је то већ било уобичајено у југословенско-италијанским политичким односима, притисци и пожуривања званичног Београда да се реши гранични спор доводили су до неповољних изјава италијанских државних званичника, које је, опет, врло вешто користила италијанска десница за кварење међудржавних односа. Овог пута реакција на Титове говоре у Љубљани и Подгорици било је лично писмо италијанског премијера Андреотија упућено председнику удружења *Unione degli Istriani* Сардос-Албертинију које је објавио *Пиколо* 23. јануара 1973. Писмо је представљало одговор на Сардос-Албертинијев телеграм који је овај упутио на адресу италијанског премијера 31. децембра претходне године у вези са изјавом Јосипа Броза у Подгорици. Председник владе Италије је у писму нагласио како влада у Риму „и надаље с највећом пажњом прати проблем у вези са италијанским суверенитетом у зони Б.“⁸⁴⁴ Помињање италијанског суверенитета у контексту зоне Б изазвало је, очекивано, велико узбуђење у југословенским службеним круговима.

Истог дана када је тршћански дневник објавио поменуто писмо, амбасадор Павићевић је, не чекајући инструкције из Београда, затражио хитан пријем код Гаје и разјашњење у вези са Андреотијевим писмом.⁸⁴⁵ Врло оштрим тоном и драматизујући ситуацију упозорио је на штетност оваквих изјава и подсетио на сличну изјаву Алда Мора из децембра 1970. која је довела до одлагања Брозове

⁸⁴² Исто.

⁸⁴³ Исто.

⁸⁴⁴ АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф. 17, бр. 411 735,

⁸⁴⁵ АМИП, Па, 1973, к. 47, бр. 42998, телеграм из Рима упућен Београду 23. јануара 1973.

посете и озбиљних компликација у политичким односима између две државе. Гаја, изненађен оштрином наступа југословенског амбасадора, настојао је да спорну изјаву прикаже у другом светлу: да Андреоти није имао на уму да истакне италијански суверенитет над Зоном Б, већ да се у писму говорило „о проблемима који се тичу итал.[ијанског] суверенитета“ на овој територији.⁸⁴⁶ На Павићевићево питање да ли се најновијом изјавом премијера заправо мења став званичног Рима и дезавуише Медичи, Гаја је одлучно одбио било какво одступање од ранијег договора и подвукао како су ставови шефа дипломатије истовремено и ставови Андреотија односно званични ставови владе. Након пар дана помоћник савезног секретара Илија Тополоски позвао је на разговор отправника послова Ђовани Сарагата од кога је, затражио „аутентично“ тумачење и објашњење садржаја писма.⁸⁴⁷

Приликом интервенције у Београду и Риму југословенска страна је користила крупне речи. Павићевић је упозоравао да ће писмо деловати „као бомба“ у Југославији, док је Тополоски збуњеном Сарагату пренео како су у ССИП-у били „шокирани“ Андреотијевом изјавом. Међутим, стварна намера званичног Београда није била да на овом питању заоштрава политичке односе са Италијом, мада је било и размишљања о евентуалном одлагању сусрета два министра. Циљ интервенција Павићевића и позивања Сарагата на разговор био је да се изврши притисак на владу у Риму како би се значајније извинила дипломатским путем и да се преко штампе изврши јавно дистанцирање од писања *Пикола*.⁸⁴⁸ Драматизовање ситуације требало је, такође, да покаже Италијанима озбиљност која се придавала свакој изјави италијанског премијера и да у исто време послужи као „контрабаланс“ италијанским интервенцијама у вези са изјавама које је дао Тито у Љубљани и Подгорици.⁸⁴⁹

У ишчекивању да од италијанске владе добије тражена појашњења, југословенска дипломатија настојала је да проникне у стварне мотиве који су

⁸⁴⁶ Исто.

⁸⁴⁷ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Забелешка о разговору помоћника савезног секретара Илије Тополоског са Сарагатом 27. јануар 1973.

⁸⁴⁸ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Предлог платформе за сусрет п. председника СИВ-а и савезног секретара за иностране послове са италијанским министром иностраних послова Ђузепе Медичи-ем 19. марта 1993 (документ је публикован и у : *Viri* 23, стр. 105-111); АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 451 480, Забелешка у вези са писмом италијанског премијера Андреоти-а објављеног у тршћанском листу „Il Piccolo“ од 23. јануара 1973.

⁸⁴⁹ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Забелешка о разговору помоћника савезног секретара Илије Тополоског са Сарагатом 27. јануар 1973.

руководили Андреотија да упути писмо тршћанском *Ликолу*. Општа оцена била је да се радило о унутрашњим потребама владе, пошто се време када је писмо послато поклапало са интензивном кампањом деснице и иреденте и њиховом настојању да се влада одлучније изјасни према Титовим говорима. Истовремено, писмо је било доказ да је положај владе погоршан и да је Андреотијев кабинет почео да показује све више обзира према унутрашњим политичким дешавањима.⁸⁵⁰

Како би о Андреотијевом писму била обавештена и домаћа јавност у ССИП-у су одлучили да један дневни лист о томе објави краћи коментар. Избор је пао на загребачки *Вјесник*, па је Друга управа написала текст и проследила га београдском дописнику листа како би га публиковали што је, уз извесне неугласице око садржаја текста, у броју од 4 и 5. фебруара и учињено.⁸⁵¹

Андреотијево писмо није направило велику штету билатералним односима, нити је довело до одлагања већ планираног сусрета између двојице шефова дипломатија. Почетком фебруара ССИП је преко Павићевића обавестио италијанску страну да се и званично прихвата предлог Медичија за разговоре.

5. 2 Дубровачки сусрет Минић-Медичи

У Савезном секретаријату за иностране послове прихватили су сусрет двојице министара који је предложио италијански шеф дипломатије и о томе обавестили амбасадора Павићевића.⁸⁵² Као место састанка предложен је Београд, а алтернативно Дубровник, али је касније договорено да то буде Дубровник. Првобитна идеја

⁸⁵⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 48 520, Елаборат амбасаде у Риму под називом „Билатерални односи, отворена питања и основни елементи платформе за сусрет министара иностраних послова Југославије и Италије у Дубровнику“ од 28. фебруара 1973.

⁸⁵¹ ССИП је упутио текст *Вјеснику* уз сугестију да се у њему ништа не мења како се не би испустио неки од делова за које су у Савезном секретаријату сматрали да су неопходни да се публикују. Да све неће ићи по плану видело се истог дана када је стигла интервенција из ЦК СК Хрватске у којој је предложени текст оцењен као „одбранашки“ и да ће они саставити и публиковати други оштрији и примеренији чланак. Текст који се појавио у *Вјеснику* био је заиста другачији од оног предложеног од стране ССИП-а, а појашњење за овакво понашање хрватских комуниста дао је члан републичког Извршног већа Хрватске Новак Прибићевић, који је навео да је текст дошао у тренутку када је у ЦК Хрватске био у току разговор с једном делегацијом из Буја и да је то утицало да се објави оштрији коментар. АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф. 17, бр. 411735/73, Информација Друге управе ССИП-а од 5. фебруара 1973.

⁸⁵² АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 42702, Телеграм II управе упућен амбасади у Риму 5. фебруара 1973.

Медичија била је да се састанак у потпуности посвети разговору о граници и да се том приликом превасходно договори метод будућих преговора, али је доцније на захтев самих Италијана у разговоре укључено и разматрање ширих билатералних тема као и размена мишљења о међународним проблемима.

Југословенска страна је прихватила проширивање разговора и на друге теме уз ограду да тежиште ипак буде на решавању „отворених питања“, јер је то био основни мотив за организовање сусрета двојице министара. На потребу да се предстојећи сусрет искористи за један *tour d'horizon* о билатералним и међународним питањима посебно је указивала југословенска амбасада у Риму. Павићевић је подсећао да је у двогодишњем периоду након Титове посете Италији марта 1971. године интензитет политичких конатаката на највишем владином новоу „знатно“ опао, да је настао својеврсни „вакум“, што је за последицу имало и одсуство заједничких наступа две земље у неким важним међународним питањима. При томе се имала у виду интензивна спољнополитичка активност Андреотијеве владе на свим пољима, која је била посебно видљива у западноевропским интеграцијама, ангажованости према социјалистичким државама, несврстаним и неутралним земљама.⁸⁵³

Задатак да се састане и разговара са Медичијем добио је нови југословенски савезни секретар за иностране послове Милош Минић. Он је на ту дужност именован 15. децембра 1972. године.⁸⁵⁴ На место савезног секретара дошао је на изричиту жељу самог Јосипа Броза и уз знање и сагласност Титовог најближег сарадника Едварда Кардеља. Са именовањем још једног Србина на чело дипломатије било је упознато и српско републичко руководство преко Драже Марковића и са именовањем се сагласило.⁸⁵⁵ Први Минићев велики сусрет на међународној сцени био је управо сусрет са Медичијем.

⁸⁵³ У изузетно живој спољнополитичкој активности од доласка на власт половином 1972. године Андреоти је посетио Москву, а Медичи бројне земље попут Кине, Руминије, Аустрије и Египта. АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 48 450, извештај амбасаде из Рима од 28. фебруара 1973. године

⁸⁵⁴ Он је поред финкције шефа дипломатије постао и подпредседник СИВ-а.

⁸⁵⁵ Душан Чкребић, *Поглед искоса*, Службени гласник Београд, 2009, стр.94. Сведочење Чкребића, коме је Марковић препричао садржај разговора са Титом и Кардељом око именовања Минића, побија тврдње Ранка Петковића изнете у књизи *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943-1991*, да је одлука да се именује Минић била „ко зна које по реду понижење за тадашње руководство Србије

Уочи сусрета у Дубровнику, који је заправо требало да представља наставак сусрета између Тепавца и Мора у Венецији из фебруара 1971, Минић и ССИП су настојали да се што темељитије припреме за разговоре са Италијанима.⁸⁵⁶ Југословенске државне званичнике пре свега су „мучила“ два кључна питања на која је требало одговорити како би се проценила могућност стварног решења „отворених питања“. Прво се односило на дилему око тога да ли је предложени састанак био „искључиво лична иницијатива“ министра Медичија или га је одобрила и италијанска влада, док је друго било везано за спремност и стабилност Андреотијевог кабинета да спроведе у дело глобално решење за границу.

На оба питања званични Београд почетком 1973. године није имао јасне одговоре. Најмање сумње било је у намере министра Медичија за кога се веровало да је искрено заинтересован за решавање питања границе, посебно због континуитета у његовом залагању за решавање ових проблема, који се могао пратити још од 1968. године и „пакета 18 тачака“. Већа непознаница био је став Андреотијеве владе. Дипломатски кругови у ССИП-у били су уверени да се овог пута није радило само о личној иницијативи министра, већ да је о свему била упозната влада и премијер Андреоти и да су дали одобрење за сусрет са југословенским савезним секретаром за иностране послове.⁸⁵⁷

Много је било теже дати одговор на питање о спремности и снази италијанске владе да закључи споразум са Југославијом због сталне унутрашње нестабилности ове државе. Судаћи на основу изјава појединих чланова Андреотијевог кабинета о потреби да се коначно реши проблем италијанске источне границе, у Београду су дошли до закључка да влада жели да пре почетка КЕБС-а постигне коначни

које је, после 'изношења аргумената' да Милош Минић нема подршку у Србији, морало да прихвати Титов наум и одлуку“. (Р. Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943-1991*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 60).

⁸⁵⁶ Настојање да се разговори у Дубровнику што темељитије припреме може се приписати министарском дебију Минића, али и његовој особини да послу прилази одговорно и систематично (Д. Чкребић, *н. дело*, стр. 98.) Да је Минић у Дубровнику био изузетно добро припремљен за разговоре сведочи и италијански амбасадор Валтер Макота. G. W. Maccota, „Osimo visto da Belgrado“, *Rivista di studi politici internazionali*, 60, numero 237, 1993, стр. 58.

⁸⁵⁷ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Предлог платформе, ССИП, 2. март 1973 (Документ је објављен у: *Viri* 23, стр. 108.)

споразум. Упитна је, међутим, била могућност владе да то заиста и учини, с обзиром на њен нестабилни положај.⁸⁵⁸

Југословенски дипломатски кругови имали су оскудна сазнања о платформи са којом је италијанска страна требало да дође на разговор у Дубровник. Из више разговора које је амбасадор Павићевић водио са функционерима Фарнезине и министром Медичијем могла су се назрети тек неке основне поставке. Италијански шеф дипломатије је инсистирао на потреби „флексибилности“ и „узајамног разумевања“, залагао се за реализацију свог плана од 18 тачака из 1968, а од конкретних питања помињао је једино разграничење на сектору Горице. Милези Ферети је, такође, у разговорима помињао „пакет 18 тачака“ и у оквиру тога стару идеју о изградњи једног аеродрома на југословенској територији који би служио интересима обе земље.⁸⁵⁹ Речита је била и изјава Роберта Дучија који је у једном неформалном разговору са Павићевићем јадиковао како је проблем за Италију у томе што коначним решавањем границе „нема шта да добије“, за разлику од времена када је потписан Меморандума о сагласности након кога јој је припала Зона А са Трстом.⁸⁶⁰

Све наведено указивало је на настојања Италијана да решавање основног проблема разграничења повежу са презентацијом споразума својој јавности и да је то био разлог због кога су се стално враћали на предлог „пакета 18. тачака“. Из југословенске амбасаде у Риму су предлагали да ССИП размотри који би од предлога из овог плана могао да буде прихваћен истовремено са глобалним споразумом. Исто тако, италијанска влада је „условљавала“ решавање питања границе по МОС-у извесним корекцијама и добицима на граници регулисаној Мировним уговором из 1947. године.⁸⁶¹

Још један веома важан фактор који је битно утицао на процену ССИП-а о стварној могућности да се овог пута дође до решења „отворених питања“ био је шири међународни оквир. Почетком 1973. године чини се да је ситуација у свету, а поготово у Европи погодовала закључењу споразума. Опште смиривање између

⁸⁵⁸ Исто.

⁸⁵⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 47562, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 19. фебруара 1973; АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 48 520, Извештај амбасаде из Рима од 28. фебруара 1973.

⁸⁶⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 48 520, Извештај амбасаде из Рима од 28. фебруара 1973.

⁸⁶¹ Исто.

Истока и Запада, потврђивање територијалног *status quo* и принципа неповредивости граница, Брантова *Ostpolitik* потврђена победом његове Социјалдемократске партије на изборима за Бундестаг новембра 1972. године, и његовим поновним избором за канцелара СР Немачке децембра исте године били су елементи који су говорили у прилог коначног решења питања југословенско-италијанске границе.

Изнад свега био је почетак прве фазе Конференције за европску безбедност и сарадњу. Наиме, на позив финске владе 22. новембра 1972. године су започели мултилатерални припремни разговори експерата представника 32 европске земље уз учешће Канаде и САД у месту Диполи код Хелсинкија са задатком да припреме будућу Конференцију.⁸⁶² На Конференцију су рачунале обе стране. Југословенима је она била „средство извесног притиска“ на Италију како би се проблем око границе што пре решио, а то се и видело, како је напред речено, приликом низа сусрета југословенских и италијанских државних званичника почев од краја септембра 1972. године и сусрета Тепавца и Медичија у Њујорку. Званични Београд је користио КЕБС и њен прокламовани циљ о неповредивости граница у Европи како би италијанско инсистирање на провизоријуму границе по МОС-у карактерисао као „анахронизам“ у односу на савремена европска кретања.

Уочи сусрета у Дубровнику Минић и ССИП су настојали да се што темељитије припреме за разговоре са Италијанима, а посебна пажња била је посвећена изради једне платформе на основу које би се наступало у разговорима. У формулисању платформе чини се да је и даље била присутна дилема из претходног периода оличена у два приступа решавању проблема границе. Први концепт који је доминирао током експлоративних разговора Перишић- Милези Ферети и рада „групе 4“ полазио је од тога да будући глобални споразум треба да реши правни статус границе по МОС-у и истовремено изврши корекцију граничне линије повучене Мировним уговором. Договор око ситнијих исправки везаних за џепове на граници требало је да претходи потписивању глобалног споразума у коме би дефинитивно било решено и питање границе по Меморандуму о сагласности. Овај концепт слагао се са италијанским виђењем будућих преговора, пошто је италијанска влада

⁸⁶² Припремни разговори трајали су више од шест месеци и завршили су се 8. јуна 1973. године доношењем Плава књига. Agie Bloed (ed.), *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*, Martinus Nijhoff Publishers, Amsterdam, 1990. стр. 3.

„условаљавала“ постизање споразума о правном наслову границе по МОС-у одређеним корекцијама границе одређене мировним уговором. Разлог за овакав приступ Италијани су образлагали потребом да се споразум оправда пред јавношћу и прихвати у парламенту. Чини се да је то био и став одређених кругова у ССИП-у као и амбасаде у Риму.

Други концепт формулисан је након састанка „групе 4“ фебруара-марта 1972. године када је постало јасно да формула поверљивих експлоративних разговора не може донети резултате. У средиште је стављао потврђивање поделе територије бивше СТТ и границе по МОС-у као дела јединствене југословенско-италијанске државне границе. Тек након „квалификованог“ решавања овог основног питања била би створена „повољна клима“ и потребни услови и за избалансирано решавање појединих још отворених питања разграничења.⁸⁶³

Најзаслужнија за формулисање овог другог концепта чини се да је била Словенија. Са словеначким размишљањима по питању границе и разграничења савезни секретар Милош Минић упознао се приликом посете овој републици и разговора са њеним руководством почетком 1973. године, непосредно након ступања на дужност. Том приликом јасно му је стављено до знања да проблем границе према Италији не постоји и да је она „дефинитивно утврђена и неповредива“, и да то није било отворено питање, већ се радило о територијалној аспирацији Италије над простором бивше зоне Б.⁸⁶⁴ Од ССИП-а се тражило да питање мањина третира као посебан проблем и да сви проблеми „који оптерећују те односе“ морају бити присутни у међудржавним контактима и изношени пред домаћу и страну јавност.⁸⁶⁵

Словенци су изашли и у јавност са овим оценама које је изнео Силво Деветак. Он је, наиме, у једном интервјуу нагласио како је за Словенију италијанско-југословенска граница била у целости решена мировним уговором и Меморандумом

⁸⁶³ *Viri* 23, стр. 88.

⁸⁶⁴ Словенци су очекивано критиковали дотадашњу сарадњу са ССИП-ом и указивали на размимоилажења између њиховог републичког руководства и Савезног секретаријата, те наглашавали да би основа спољнополитичког наступа Југославије требала да буде заснована на одлукама два Председништва, при чему се свакако мислило на закључке са заједничке седнице одржане 12. априла 1972. на Брионима на коме је поражена политика коју је заступао ССИП. АМИП, ПА, 1973, к. 59, ф. 2, бр. 445 070, Разговори са Минића са политичким руководством република и покрајина /збирна информација/ 17. октобар 1973.

⁸⁶⁵ Исто.

о сагласности. Он се залагао да „вијугице“, како је назвао одступања од границе Мировном уговору - заправо цепове које је већином држала Југославија мимо одлука уговора- не треба да се мењају. Како је Деветакова изјава била прештампа на у *Приморском дневнику* постала је позната и италијанској јавности.⁸⁶⁶ На њу је реаговао и Медичи у разговору са Павићевићем и оценио да такав прилаз решавању отворених проблема не може бити пут за проналажење решења.⁸⁶⁷

Ставови у коначно формулисаној платформи коју је амбасадор Павићевић уручио Медичију 14. марта били су умеренији. Акцент је био стављен на два питања: потребу да се закључи споразум којим би се потврдила државна граница у целој дужини од југословенско-италијанско-аустријске тромеђе на северу до Јадранског мора на југу и да се разграниче територијалне воде у Тршћанском заливу. Предвиђало се, такође, да опуномоћеници „припреме конкретна решења“ за разграничење на граници одређеној према Мировном уговору. Чини се да је за Југословене посебно важна ставка која се односила на положај националних мањина. У платформи се није помињао Специјални статут, већ је било предвиђено да будући опуномоћеници предложе владама „план и календар мера“ у циљу заштите мањина, као и да две владе о томе дају „реципрочне изјаве“ у оквиру унутрашњег законодавства и у складу са постојећим међудржавним споразумима. Како би се изашло у сусрет Италијанима у папиру је нашла места и сарадња „у интересу пограничног становништва“.⁸⁶⁸

Како је било и предвиђено 19. и 20. марта дошло је до сусрета између Минића и Медичија у Дубровнику. Разговори су вођени на два плана. О питању границе Медичи и Минић разговарали су у „четири ока“ оба дана сусрета,⁸⁶⁹ док су остале билатералне и међународне теме разматране на пленарној седници две делегације одржаној 19. марта.⁸⁷⁰ У разговорима у „четири ока“ првог дана сусрета, којима је

⁸⁶⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 46347, телеграм амбасаде у Риму упућен Минићу 13. фебруара 1973.

⁸⁶⁷ Исто.

⁸⁶⁸ *Viri* 23, стр. 112.

⁸⁶⁹ Забелешка о разговорима „у четири ока“ публикована је у *Viri* 23, стр. 119-125. О Дубровачком сусрету двојице министара видети и: V. Škorjanec, *Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškoga srećanja zunanjih ministrov* 1973, стр.479-483.

⁸⁷⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф.2, бр. 413 130, Забелешка о разговорима потпредседника СИБ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића са министром за иностране послове

присутствовала и југословенски преводилац Лијана Тамбача, Медичи је у складу са својом идејом да би споразум требало да пружи доказ о „конкретним предностима“ за погранично становништво изнео два проблема. Први се односио на сектор око Горице, а други је био везан за Трст. Када је реч о Горици, Медичи је сматао да се заправо ради о једном граду подељеном граничном линијом, па је сматрао да није било у интересу ни једне стране да мање корекције границе кваре добросуседске односе. Тршћански проблем је оценио као много деликатнији. Није била никаква новост за југословенску страну када је поновио да је проблем овог града недостатак простора за даљи индустријски развој. Међутим, Медичи је овом проблему пришао на нови начин. За разлику од ранијих захтева Италијана да се Југославија на неки начин приволи да уступи део територије у бившој зони Б како би се на том простору развијала тршћанска индустрија и обезбедили извори воде за овај град, Медичи је предложио да се индустријска зона прошири на територију Словеније тако што би Италијани закупили територију на дужи временски период. „Кад би се у томе успело“, образлагао је своју замисао Медичи „Трст би обезбедио простор за неопходно проширење своје индустријске зоне, а словеначка привреда имала би несумњиве користи од инвестиција италијанског капитала на њеној територији“.⁸⁷¹ У једном оваквом решењу италијански министар је видео и велике политичке користи, јер би на тај начин тршћанска индустрија зависила од водених извора који су се налазили на територији Словеније, због чега би дугорочно морала да рачуна на добросуседске односе.

Минић је предлог о индустријској зони оценио као интересантан, док је за горичко подручје навео да би се уз „обострану добру вољу“ проблем могао решити. Он је поновио начелни став Југославије, по ком је граница са Италијом била дефинитивна, али и додао да је влада у Београду вољна да „флексибилно“ приступи решавању отворених проблема. Ако је Медичи у средиште разговора ставио проблем Трста и Горице југословенски савезни секретар је то учинио са проблемом мањина, посебно због тога што Италијани у својој платформи, коју су уручили Југословенима

Италије Ђузепе Медичијем за време радне посете од 19. до 20 марта 1973. у Дубровнику (Забелешка публикован у: *Viri* 23, стр. 119-136).

⁸⁷¹ АЈ, КПР, I-5-6/44-16, Подсетник о разговорима савезног секретара М. Минића са министром Медичијем 19. и 20. марта 1973. у Дубровнику; *Viri* 23, стр. 120.

вече уочи сусрета, нису ни једну реч посветили овом проблему. Додуше, Медичи је у уводном делу разговора покренуо ово питање напоменувши како је за званични Рим неприхватљиво да се друге државе мешају у права мањина на италијанској територији и да ће Италија питање Словенаца решити унутрашњим законодавством. Минић је, међутим, упорно инсистирао на томе да у будући глобални уговор уђе одговарајућа формулација која би се односила на мањине уз образложење да би престанком важности Специјалног статута настали вакум требало попунити гаранцијама права мањина, јер би се у супротном оне осетиле „превареним и угроженим“.⁸⁷²

Сутрадан се разговор о отвореним питањима одвијао у нешто другачијој атмосфери. Мада је било предвиђено да поново буде вођен „у четири ока“ и да му присуствују само министри и Тамбача, на захтев италијанског шефа дипломатије разговору су се прикључили Перишић и Милези Ферети, пошто је на дневном реду било формулисање једне платформе која је требало да послужи као оквир за будући рад опуномоћеника на решавању отворених питања. Највише расправе изазвала је формулација везана за тачку која се односила на дефинисање границе по МОС-у. Док је за Југословене границу требало „потврдити“, Италијани су сматрали да је треба „утврдити“. Иза овог наизглед лексикографског проблема крио се суштински спор око тумачења линије повучене МОС-ом. Минић је у италијанском настојању да „утврди“ границу видео заправо стару тежњу Рима да добије територијалне уступке на територији зоне Б. Зато је инсистирао на томе да се Милези Ферети, који је упорно бранио италијанску формулацију, јасно одреди да ли признаје постојећу границу као дефинитивну и непромењиву, што је он након много оклевања и учинио. Коначно, пронађена је компромисна формула по којој је требало „претворити“ демаркациону линију одеђену МОС-ом у државну границу.

Други проблем био је везан за мањине. На наваљивање Минића и Перишића да у платформу уђе и једна одредба која би предвиђала „реципрочне“ изјаве о пружању заштите мањинама, Медичи је упорно настојао да се то учини „унилатералним“ изјавама сваке владе пред сопственим парламентом. Овај став Медичи је правдао страхом Италије да би се могао поновити случај са споразумом

⁸⁷² Исто.; *Viri* 23, стр 121.

Де Гаспери- Грубер око Јужног Тирола који нису имали намеру да понове у случају словеначког становништва. Тек након уверавања Минића да Југославија нема намеру да тражи од Италије оно што су захтевали Аустријанци за Јужни Тирол, италијански шеф дипломатије је пристао да у платформу уђе и део о мањинама, али формулисан тако да две владе „истовремено“ дају „свечане изјаве“ о заштити мањина.

Након доста муке и преговора склопљен је договор о платформи која није била потписана, већ је у форми радног папира и „џентлеменског договора“ требало да послужи као основ за рад опуномоћеницима.⁸⁷³ Договорено је да улогу опуномоћеника преузму Перишић и Ферети и да „у најкраћем могућем року“ коначно заврше преговарачки процес који је трајао још од новембра 1968. године. Основ платформе, која је одмах названа и „Дубровачка платформа“, чинио је Медичијев „пакет 18 тачака.“ У шест тачака био је разрађе план на основу кога је требало постићи глобални споразум и тако затворити сва „отворена питања“ између Југославије и Италије. Будуће глобално решење требало је да буде фокусирано на две главне категорије питања: разграничење по Мировном уговору и на питања која су била везана за Меморандум о сагласности. У оквиру посебне тачке био је предвиђен низ мера за „унапређење сарадње у интересу пограничног становништва“. Коначно, био је прецизиран и рок у ком су преговарачи морали да припреме предлог глобалног пројекта и он је био 1. мај 1973.⁸⁷⁴

Током сусрета у Дубровнику и разговора „у четири ока“ Минић и Медичи су се договорили да успоставе још један канал за преговоре о државном разграничењу. У том циљу одређена су двојица тајних емисара са задатком да у случају да се појаве потешкоће у разговорима између Перишића и Милези Феретија, спрече пропаст преговора и наставе да преговарају до коначног постизања решења. Улоге тајних

⁸⁷³ *Viri* 23, стр. 125.; V. Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973“, стр. 483.

⁸⁷⁴ *Viri* 23, 122. V. Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973“, стр. 481

емисара припале су Еуђениу Карбонеу, генералном директору Министарства индустрије Италије, и Борису Шнудерлу члану Савезног извршног већа.⁸⁷⁵

Предлог за отварање паралелног канала потекао је са италијанске стране. Првих дана марта Карбоне се, на основу овлашћења које је добио од Андреотија и Медичија, обратио Борису Шнудерлу, са којим је сарађивао у Мешовитом комитету за привредну, индустријску и техничку сарадњу, са понудом да њих двојица „у четири ока, мимо званичних канала у најстрожој тајности и за време викенда“⁸⁷⁶ поведу разговоре за решавање четири основна питања везана за дефинитивно државно разграничење: положај словеначке мањине; извршити корекцију границе код Горице коју би требало одредити мало функционалније; решити питање цепова на граници; споразумети се око пловног канала од Савудрије до Трста.⁸⁷⁷

Једини који су били упознати са постојањем овог тајног канала били су Андреоти, Медичи и председник Републике Ђовани Леоне са италијанске и Тито, Кардељ и Минић са југословенске стране. Карбоне се, по сведочењу Корада Белчија, уочи Дубровника састао и са југословенским председником. Тито је саговорнику наводно рекао да би волео да за живота реши гранично питање, пошто би након његове смрти могло доћи до распада државе, што не би одговарало интересима Италије.⁸⁷⁸

Отварање још једног тајног канала, поред већ постојећег који је такође словио за тајни, Виљенка Шкорјанец објашњава настојањем руководећих људи Италије пре свега демохришћана, односно премијера Андреотија, да успоставе непосредан контакт са југословенском страном ван дипломатских токова и на тај начин реше питање државног разграничења.⁸⁷⁹ Упитно је, међутим, да ли се радило о врху

⁸⁷⁵ V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 59; V. Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškoga srećanja zunanjih ministrov 1973“, стр. 485-486.; M. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 64.; G. W. Maccota, „Osimo visto da Belgrado“, стр. 63.

⁸⁷⁶ АЈ, КПР, I-5-б/44-16, Белешка од 6. марта 1973. Јосип Броз, који се у то време није налазио у престоници, на документ је дописао „Задржати све ово у тајности до мог доласка у Београд“. (исти документ објављен је у: *Viri 23*, стр. 163-165).

⁸⁷⁷ Исто; M. Vrhunec, *н. дело*, стр. 150.

⁸⁷⁸ Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, Il Mulino Bologna, 2007, стр. 337.

⁸⁷⁹ V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 50. Шкорјанец је до овог става дошла на основу разговора који је обавила са Минићем и интервјуа са Шнудерлом. Обојица саговорника, нарочито Шнудерл, сматрали су да је Медичи извршио „директиву“ своје странке. Разговори са Минићем и Шнудерлом објављени су у : *Viri 23*, Beležka о pogovoru na temu Osimskih pogajanj z Milošem Minićem, стране 18-

Демокришћанске странке познате по томе да је унутар себе имала више струја (Моро, Фанфани и Румор)⁸⁸⁰. Пре би се могло рећи да се радило о двојцу Андреоти – Медичи, који је марта 1973. био на власти. Томе би се могао додати и начин на који је Медичи водио спољну политику за време док је био шеф италијанске дипломатије. У дипломатским круговима био је, наиме, познат као министар који је имао обичај да води тајну дипломатију, па је са страним званичницима расправљао о важним стварима „у четири ока“, док су његови сарадници чекали иза затворених врата и у ходницима. Медичи је уз подршку Андреотија и овог пута очито посегао за личном дипломатијом заобилазећи администрацију Фарнезине.⁸⁸¹

Како год било, овај канал током 1973. године није заживео. Своју праву и одлучујућу улогу у склапању коначног договора о разграничењу почеће да игра тек од половине 1974. године. У међувремену настављени су преговори преко Перишића и Милези Феретија.

5.3 Последњи покушаји Перишића и Милези Феретија да реше

„отворена питања“

Након Дубровника Перишић и Милези Ферети састали су се у Риму од 11 до 14. априла и одржали четири састанка. Том приликом италијанска страна уручила је југословенској предлог глобалног решења који је садржао италијанско виђење договора из Дубровника. Он је предвиђао повраћај Италији свих територијалних цепова дуж границе повучене Мировним уговором из 1947. године који су били у поседу Југославије; територијално проширење у корист италијанске државе око реке

22, посебно 18 и 19; Исто, Intervju s pooblašćenim pogajalcem Borisom Šnuderlom, стране 23-32, посебно 23.

⁸⁸⁰ У разговору са Шнудерлом 2. јуна 1973. Карбоне је навео како је са постојањем тајног канала упознао Мора, Румора и Фанфанија и да је добио потврду да се сви „слажу са концепцијом, да се проблем границе дефинитивно реши“. (*Viri* 23, стр. 175-176.) Међутим, амбасадор Макота у својим сећањима каже како је Моро био упознат са тајним каналом тек 1974. године. G. W. Mascota, *Osimo visto da Belgrado*, стр. 63.

⁸⁸¹ Британски амбасадор у Италији Хенкок сматрао је да због склоности Медичија за „тајном“ дипломатијом понекад није било лако утврдити у ком правцу иде италијанска спољна политика. (TNA, FCO, 33/2200, Foreign policy of Italy, Italian Mediterranean policy.) И југословенски амбасадор Павићевић је у више наврата наводио како је Медичи са њим разговарао насамо, док су сарадници чекали иза затворених врата, као и да се италијански шеф дипломатије жалио на ставове које је по спољнополитичким питањима заузимала администрација Фарнезине.

Соче како би се изградио један акумулациони базен; била је прецизирана идеја о индустријској зони која је требало да се простире на простору од 10 километара квадратних у области Val Rosandra и Vallone dell’Ospos; разграничење територијалних вода у Тршћанском заливу било је предвиђено по принципу да свака страна добије по три наутичке миље дуж обале и да се формира једна зона заједничке пловидбе; настављајући се на договоре „групе 4“ било је предвиђено формирање једне делегације која би се бавила италијанским добрима у зони Б; пројектом је била предвиђена и сарадња лука.⁸⁸²

Ферети је Перишићу овај појекат представио као резултат „продубљеног студија“ Медичија и Министарства иностраних послова са основним циљем да буде полазна тачка за даљу „консолидацију“ свеукупних међудржавних односа. Како је за такво виђење једног глобалног споразума било потребно обезбедити „солидну већину“ у италијанском парламенту, решења која су понудили била су „уравнотежена“ и полазила су од претпоставке да је њима обе државе требало нешто да губе и нешто да добију.⁸⁸³

Општи утиска који је Перишић понео са састанка био је позитиван. Он је био уверен да италијанска страна на челу са Медичијем заиста жели да изврши обавезе преузете у Дубровнику, а да је Фарнезина настојала да у предвиђеним роковима представи свој предлог решења. И укупна унутрашња и спољна ситуација у Италији, по процени југословенског дипломате, ишла је на руку стабилности Андреотијеве владе, што је било од значаја за постизање решења у предвиђеним роковима. Италијани су очекивали да ће званични Београд показати више „флексибилности“ како би дошло до решења. Ипак, они су у свом предлогу у више ставки одступили од Дубровачке платформе, поново истакли у први план проблем индустријских зона и унели нову тачку о територијалном мору код Палагруже која је била део „пакета 18 тачака“ али не и Дубровачке платформе.⁸⁸⁴

Југословенска страна је италијански предлог пројекта глобалног споразума сматрала као полазни преговарачки папир, па је у складу са тим припремила свој пројекат који је садржао детаљне одговоре на све тачке италијанског предлога. Овај

⁸⁸² М. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 65.

⁸⁸³ АЈ, КПП, Белешка о разговорима Перишић –Ферети упућена Јосипу Брозџу 20. априла 1973.

⁸⁸⁴ Исто.

нацрт разликовао се у готово свим тачкама од оног што је предложио Милези Ферети.⁸⁸⁵ Перишић је југословенски нацрт предао Милези Феретију на новом састанку одржаном такође у Риму од 2 до 5. маја. Мада се италијански преговарач уздржао од коментарисања нацрта који му је уручио Перишић било је очигледно да Италијани нису били задовољни његовим садржајем. Милези Ферети се ограничио на примедбу да му за оцену папира требају консултације са министром Медичијем, али и са „неким другим на највишем нивоу“. Основна дилема чије разјашњење је тражио од југословенског преговарача била је: да ли је предложени папир био југословенска „полазна тачка“ (*punto di partenza*) за преговоре или „завршна“ (*punto d'arrivo*) о којој се није могло преговарати, на што је Перишић одговорио да се ради о „полазној тачки“ и да су на тај начин посматрали и италијански папир који је Милези Ферети предао током априлског састанка.⁸⁸⁶

Овакво тумачење нацрта глобалног споразума изазвало је неспоразум између две владе. Након готово двадесет дана ћутања италијанска страна се 23. маја огласила поруком Милези Феретија, коју је Перишићу пренео амбасадор Макота. У њој је било јасно назначено да је Италија свој папир саставила тако да он не буде преговарачки, већ нека врста коначног предлога (*punto d'arrivo*), што је заправо искључивало преговоре и „игнорисало“ југословенске предлоге.⁸⁸⁷ Феретијева порука била је за Перишића још један доказ да су Италијани остали при ставу из Дубровника да је разграничење „предоминантни“ југословенски интерес због кога је званични Београд требао да „плати одговарајућу цену“.⁸⁸⁸ Разочарење није крио ни Медичи. У разговору са Павићевићем, до ког је дошло истог дана када је Ферети упутио поменуто писмо, он је јадиковао како је Италија спремна да промени правни статус зоне Б, али да Југословени нису били спемни да ураде „ништа или скоро ништа“ како би се дошло до решења. Поново се вратио на тезу из Дубровника и указао како је кључна ствар „показати становништву Трста да добијају нешто“, јер у

⁸⁸⁵ *Viri* 23, стр. 136-139.

⁸⁸⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 29, бр. 418863, телеграм из Рима упућен Минићу лично 5. маја 1973.

⁸⁸⁷ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 421 268, телеграм Друге управе упућен амбасадору Павићевићу лично 23. маја 1973. Букарели наводи да је Ферети већ приликом сусрета у Риму почетком маја јасно ставио до знања Перишићу како је југословенско становиште неприхватљиво за Италију. М. Visarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 66.

⁸⁸⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 15, бр. 421 268, телеграм Друге управе упућен амбасадору Павићевићу лично 23. маја 1973. године.

супротног није било реално очекивати да влада, преоптерећена другим проблемима, себи придода нове невоље. С обзиром да је главни разлог сусрета била намера Павићевића да пренесе Минићеву поруку о утисцима из Дубровника, амбасадор је изложио југословенске ставове о четири питања која су избила у први план као најважнија: индустријска зона, питање сарадње лука, положај словеначке мањине у Италији и територијална питања. Оно што је Италију свакако највише интересовало односило се на индустријску зону и сарадњу лука. Павићевић је пренео заинтересованост Југославије и Словеније за један пројекат индустријске зоне, али и указао на проблеме око закупа територије на чему су Италијани инсистирали. Медичи је био разочаран негативним одговором око закупа констатујући како је и за Југославију било боље да њени радници раде у једној зони која је југословенска територија „него да иду ван“ у СР Немачку и друге земље. Нешто повољније реаговао је на заинтересованост лука Копар и Ријека за сарадњу са тршћанском и другим италијанским лукама.

Југославија је, пак, акценат стављала на проблем мањина, посебно због тога што у италијанском пројекту глобалног споразума о томе није било ни једне речи. Разматрана су и територијална питања. Павићевић је пренео став савезног секретара да неће бити тешкоћа око повлачења границе код Горице, али и подвукао значај Брега и Небла за Југославију због словеначког становништва које је живело на тој територији, уз констатацију да ће званични Београд имати разумевања за сличне италијанске интересе.⁸⁸⁹

Овај разговор помогао је да преговори Перишића и Феретија привремено изађу из ћорсокака у коме су се нашли. Нови сусрети двојице преговарача уследили су током јуна.⁸⁹⁰ Прво су се састали од од 5 до 8. јуна, а потом и од 26 до 29. јуна. У оба наврата место сусрета био је Рим. Током састанака који су се одржали почетком

⁸⁸⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 423332, телеграм амбасаде из Рима упућен Милошу Минићу-лично 23. маја 1973.

⁸⁹⁰ Перишић и Милези Ферети су се током јуна састали укупно девет пута, а југословенски преговарач је о сваком састанку саставио забелешку. Након првог дела састанка 15. јуна поднео је информацију ССИП-у, а то исто учинио је и 4. јула. Све забелешке и информације објављене су у збирци докумената *Viri 23* на странама 139-149. Уредница наведене збирке словеначка ауторка Виљенка Шкорјанец је на основу наведених забелешки и информација користећи дескриптивну методу рада публиковала чланак „Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973“ који је објављен у *Zgodovinskom časopisu*, 57, бр. 1-2, на странама 149-160. Ауторка се није бавила преговорима одржаним током априла и маја.

месеца, једна од главних тема разговора била је индустријска зона. Југословенска страна је уместо закупа понудила формирање више царинско-индустријских зона које би својом унутрашњом регулативом биле уклопљене у прописе Европске економске зајединце.⁸⁹¹ Поред тога, разговарало се и о разграничењу вода у Тршћанском заливу и пловидби италијанских ратних бродова кроз југословенске воде око Палагруже и острва Галијуле, као и о територијалним питањима око Коловрата, Саботина и Горице. Југословенска страна је наставила да инсистира на проблему мањина, али Италијани још увек нису имали одређени став према овом питању.

Како је у време трајања разговора дошло до оставке Андреотијеве владе, Перишић је предвиђао могућност застоја у преговорима. Из тог разлога предложио је да се југословенска платформа о преговорима допуни са неколико нових елемената.⁸⁹² Пре свега предлагао је наставак рада опуномоћеника у складу са платформом која је формулисана у Дубровнику у циљу да се преговори заврше до јула и почетка рада Конференције за европску безбедност и сарадњу.⁸⁹³ Није искључивао ни могућност да Југославија питање границе и мањина изнесе пред форум Конференције. Уколико би дошло до застоја у преговорима Перишић је предлагао да се италијанској страни предочи да ће се наставити сарадња на свим пољима, али да се неће толерисати појаве које би доводиле у питање југословенски суверенитет над зоном Б. Коначно, требало је прихватити сваку италијанску иницијативу за наставак преговора уз услов „да постоје битне претпоставке за добронамерност италијанске стране и да се споразум може постићи у најкраћем могућем року“.⁸⁹⁴

Приликом четири састанка одржана од 26 до 29. јуна централне теме разговора биле су поново везане за индустријску зону, сарадњу лука, мањине, територијална питања и разграничење у Тршћанском заливу, као и проблем

⁸⁹¹ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 425-395, телеграм амбасаде из Рима упућен Минићу-лично 8. јуна 1973; *Viri* 23, стр. 144; V Škorjanec, „Neuspeli jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973“, стр. 148.

⁸⁹² *Viri* 23, стр. 145; V. Škorjanec, „Neuspeli jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973“, стр. 149-150.

⁸⁹³ Прва фаза Конференције за европску безбедност и сарадњу започела је 3. јула и трајала је до 7. јула 1973. године. А. Bloed, *н. дело*, стр. 4.

⁸⁹⁴ *Viri* 23, стр. 145.

италијанске имовине на простору бивше зоне Б.⁸⁹⁵ Мада су ставови о појединим питањима почели да се приближавају, проблем је настао око тога како наставити даљи рад. Перишић је инсистирао на томе да опуномоћеници поднесу завршни извештај владама и подсећао да је рок за завршетак преговора био 1. јул. Са друге стране, Ферети није пристајао на израду заједничког извештаја правдајући то чињеницом да преговори „нису исцрпљени“.⁸⁹⁶ По Перишићевој процени на ову одлуку утицало је очекивање Фарнезине да се у Италији састави нова влада, па је по мишљењу Феретија и администрације у МИП-у за новог италијанског министра било боље да испред себе има сагласност двојице опуномоћеника да су разговори показали напредак „у духу `дубровачке платформе`“ и да се требају продужити, уместо једног завршног извештаја који би био „у доброј мери“ негативан и могао да доведе до „колебања“ новог шефа дипломатије.⁸⁹⁷

Италијани су били незадовољни зато што Перишић није хтео да прихвати наставак разговора опуномоћеника и сматрали су да је у тромесечном периоду након Дубровника остварен незнатан напредак у најважнијим питањима, попут индустријске зоне и вода тршћанског залива. Дучи је у разговору са амбасадором Павићевићем још једном јасно подвукао да је за Италију најважније да „становништво Трста нешто добије, како би се савладали отпори“.⁸⁹⁸ Исто мишљења био је и Бернасола који је за југословенску непопустљивост оптужио „тврди“ став који су заступали Словенци.⁸⁹⁹ Југословени су, пак, у очекивању нове владе и новог министра наставили да упорно инсистирају на формулисању завршног извештаја. Супротстављена гледишта око тога да ли наставити разговоре или поднети завршни извештај владама поново су блокирале рад на решавању „отворени питања“.

⁸⁹⁵ Детаљније у: *Viri* 23, стр. 145-149; V Škorjanec, „Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pregajanj v letu 1973“, стр.150-154.

⁸⁹⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16. бр 428250, телеграм амбасаде из Рима упућен Минићу-лично 29. јуна 1973.

⁸⁹⁷ Исто.

⁸⁹⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 4, бр. 429080, телеграм амбасаде из Рима упућен Минићу-лично, 6. јула 1973. године.

⁸⁹⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 4, бр. 430952, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. јула 1973. године.

*

У време док су Перишић и Милези Ферети безуспешно покушавали да пронађу неко решење за „отворена питања“ Италија је по ко зна који пут ушла у нову политичку кризу која је довела до пада владе. Одлуку о судбини кабинета Ђулиа Андреотија донео је XII конгрес Демокришћанске странке који је одржан од 6 до 10. јуна 1973. године. Дилема ове странке која се састојала у томе да ли да остану у влади са либералима или да се врате опробаној формули левог центра и сарадњи са социјалистима решена је 7. јула формирањем владе левог центра на челу са Марианом Румором и са социјалистичким министрима у својим редовима.⁹⁰⁰ Тежиште рада Руморовог кабинета од формирања било је на решавању бројних економских проблема са којима се суочавала држава. На то их је упућивала стагнација привреде и висока стопа инфлације, која је са 13% била највиша у Западној Европи, одсуствовање са посла и штрајкови учинили су да је италијанска економија била у незавидном положају.⁹⁰¹

Општи утисак страних посматрача, кога су делиле и југословенске дипломате у Риму, био је да спољна политика Италије и новог министра Алда Мора неће бити битно промењена упркос промени владе и да ће у основним линијама задржати континуитет претходног Андреотијевог кабинета.⁹⁰² Улазак социјалиста у владу југословенска страна је, као и обично, сматрала позитивним елементом за развој међудржавних односа, али не и за решавање „отворених питања“.⁹⁰³

Приликом излагања програма владе у парламенту, Румор је поменуо и „одличне“ односе са Југославијом. За амбасадора Павићевића помињање југословенске државе био је значајан елемент програмског говора новог премијера.⁹⁰⁴ Павићевић је констатовао како Југославија има важно место у спољној

⁹⁰⁰ G. Galli, *н. дело*, стр. 161. Конгрес је донео и промене у руководству странке. Уместо Арланда Форланија генерални секретар постао је Аминторе Фанфани.

⁹⁰¹ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, извештај амбасадора Павићевића о спољној политици Италије, 29. новембар 1973.

⁹⁰² TNA, FCO, 33/2492, Italy: Annual review for 1973; АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, извештај амбасадора Павићевића о спољној политици Италије, 29. новембар 1973.

⁹⁰³ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, извештај амбасадора Павићевића о спољној политици Италије, 29. новембар 1973.

⁹⁰⁴ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 1, бр. 431060, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. јула 1973.

политици Италије и у њеним економским плановима и да има „трајан“ интерес за развијање добрих односа са источним суседом у свим областима.⁹⁰⁵

Уочи формирања нове владе Минић се срео са одлазећим министром Медичијем у Хелсинкију приликом заседања КЕБС-а. Основна преокупација југословенског шефа дипломатије била је везана за став будуће владе према решавању „отворених питања“. Он је упозорио италијанску страну да би свако одуговлачење са решењем могло да дугорочно поремети међудржавне односе. Медичи је уверавао Минића како „нема никакве сумње“ да ће и нова влада, ма ко је саставио, наставити да спроводи дотадашњу политику према Југославији.⁹⁰⁶ Наводе Медичија потврдио је и генерални секретар Фарнезине Гаја у разговору са Павићевићем, уз напомену да је званичном Београду однос новог министра према Југославији већ био познат и да ће Моро наставити политику „пријатељства и добросуседских односа“.⁹⁰⁷

Након формирања Руморове владе званичници у Београду настојали су да испитају какав је њен однос према југословенско-италијанским односима, посебно према договору из Дубровника. Међутим, заузели су став да на томе не инсистирају и не дају посебне иницијативе, већ да се сачека италијанска реакција и да се више информација добије приликом сусрета амбасадора са новим министром Мором. У том циљу Павићевић је већ половином јула затражио куртоазну посету.⁹⁰⁸ Био је, такође, планиран и сусрет између Минића и Мора у Њујорку приликом заседања Генералне скупштине Уједињених нација.

Током августа пажњу југословенске стране привукао је интервју подсекретара у Министарству иностраних послова Теzare Бенсија који је дао листу *Аванти*. Бенси

⁹⁰⁵ АМИП, Па, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, извештај амбасадора Павићевића о спољној политици Италије, 29. новембар 1973.

⁹⁰⁶ Медичи је том приликом подвукао како је „смешно“ да се води расправа „о стварима које немају ни политички ни географски ни историјски значај“ у време када су се у Европи одигравали значајни и позитивни процеси везани за Конференцију о европској безбедности и сарадњи. Ипак, оценио је да уколико Југославија буде показала „добру вољу у решавању `мањих ствари` и главни проблем ће релативно безболно наћи своје решење“. АМИП, Па, 1973, к. 47, ф. 430374, Забелешка о разговору потпредседника СИВ и савезног секретара за иностране послове М. Минића са министром иностраних послова Италије Ђ. Медичијем 5. јула 1973. године у Хелсинкију.

⁹⁰⁷ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 430468, телеграм амбасадора Павићевића упућен Београду 13. јула 1973; Исто, бр. 430500.

⁹⁰⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 430500, телеграм амбасаде из Рима упућен Минићу-лично, 13. јул 1973.

је, говорећи о односу између Истока и Запада, дотакао и питање граница. Мада није помињао МОС нити југословенско-италијанску границу у југословенској амбасади у Риму су сматрали да је његово иступање било у индиректој вези са отклањањем „постојеће хипотеке“ у међудржавним односима и да је једно оваква изјава морала бити одобрена од стране Мораа.⁹⁰⁹ Како је ово било прво иступање неког званичника нове владе у вези са границама, а из ССИП-а је наложено амбасади у Риму да будно прати све реакције на ову изјаву. Ипак, већ након пар дана Милези Ферети је у разговору са отправником послова Брзићем изнео да је Бенси говорио у лично име и да за изнете ставове није имао одобрење министра.⁹¹⁰ Сам Бенси је у разговору са Павићевићем половином септембра рекао како се његова изјава није односила на границе између Југославије и Италије, већ на границе СР Немачке и Пољске.⁹¹¹

Изостанак конкретних иницијатива за наставак разговора Перишића и Милези Феретија у вези са Дубровачком платформом утврдио је Југословене у раније заузетој платформи за будуће постављање према Италијанима. Како је било очито из разговора након Дубровника да је италијанска страна југословенску спремност за разговоре тумачила као искључиви интерес Југославије за решавање отворених питања, у Београду су заузели став да више не покрећу иницијативе за наставак разговора нити да показују посебно интересовање за решавање „отворених питања“. Са друге стране, један од приоритетних задатака био је да се Италијани, односно министар Мора, на неки начин доведу у ситуацију да сами изнесу свој став о будућности преговора за глобално решење. Од Мора се очекивало да оцени да ли постоји „обострани интерес“ за решење и да ли је политичка ситуација у Италији таква да омогућава склапање глобалног споразума. Уколико је таква спремност постојала, тебало је преговоре ослободити поверљивости која их је огрничавала само на рад опуномоћеника, те им прикључити и експерте. У случају ако би Италијани проценили да им даљи преговори нису били у интересу, заузет је став да то не буде

⁹⁰⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 434205, допис Друге управе ССИП-а упућен Извршним већима Хрватске и Словеније, 17. августа 1973.

⁹¹⁰ Исто.

⁹¹¹ Бенси је искористио разговор да подвуче како је питање границе за његову партију решено и да је постојеће стање дефинитивно. Додао је да Југославија може рачунати на подршку Социјалистичке партије и њега лично. Амбасадор је, међутим, закључио како Бенси уопште није био обавештен о договору из Дубровника и раду Перишића и Милези Феретија. АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 438 645, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 14. септембра 1973.

разлог за кварење глобалних билатералних односа, али је, такође, подвучено да се у том случају неће толерисати појаве која би довеле у питање југословенски суверенитет и територијални интегритет, безбедност граница, права и заштиту мањина, односно, све оне појаве које би на неки начин биле тумачене као покушај Италије да се меша у унутрашње послове Југославије.⁹¹²

Ћутање југословенске стране било је сасвим другачије протумачено од стране италијанског амбасадора у Југославији Валтера Макоте. Амбасадор је сматрао како је оно могло бити последица новог, позитивнијег, „постављања“ званичног Београда према Руморовој влади. Повод за овај закључај била је посета Загребу током септембра 1973. у којој је Макота био заједно са италијанском делегацијом предвођеном Атилијем Фераријем државним подсекретаром у министарству за спољну трговину.⁹¹³ Током разговора њихов домаћин савезни секретар за спољну трговину Емил Лудвигер осликао је „ружичастим“ бојама стање међудржавних односа, па је чак предложио да Италија „замени“ СР Немачку на месту најважнијег југословенског привредног партнера. Макота је био изненађен „неуобичајеном“ понудом Лудвигера, посебно јер је савезни секретар предлог поновио у више наврата и јасно изнео став да је економски „загрљај“ СР Немачке био за Југославију исувише чврст, те је указао на могућност која се пружала Италији да „учини више“ нарочито на пољу индустријске кооперације.⁹¹⁴ Међутим, Макоту је још више изненадила чињеница да у разговорима са Лудвигером, као и током других сусрета у Загребу и Хрватској, по први пут није било спомена, чак ни индиректног, зоне Б и отворених питања. Шта више, амбасадор је подвукао како ова тема није била покретана ни у федералним установама и да се више није осећао притисак да се „такозвани `дух Дубровника`“ спроведе у дело. Мада није искључивао могућност да је ћутање око зоне Б и истовремено настојање за што бољим економским односима заправо било мотивисано настојањем да се на тај начин учини додатни притисак на СР Немачку, ипак је сматрао да су постојали озбиљни разлози да се верује да је посредни била једна нова политика Југославије према Италији. Како би илустровао ово своје

⁹¹² *Viri* 23, стр 151; V. Škorjanec, „Neuspeli jugoslovansko-italijanski diplomatski pogajanj v letu 1973“, стр. 155.

⁹¹³ ACS, Carte Moro, busta 162, sotofasc.7, segreto, Jugoslavia, R.F.G.- Italia, Belgrado 14 Settembre 1973.

⁹¹⁴ Исто.

запажање, Макота је нагласио да треба имати на уму да је у Југославији у последњих десетак година владало мишљење да је некорисно, чак и контрапродуктивно, тражити од једне италијанске владе левог центра да формално призна југословенски суверенитет над зоном Б и да је решавање овог проблема било „политички могуће“ једино док се на челу државе налазила влада центра или десног центра.⁹¹⁵ На тај начин, објашњавао је Макота, могло се разумети покретање овог питања за време претходне Андреотијеве владе и ћутање које је уследило након повратка левог центра на власт у Италији. Ако је влада левог центра била непријемчива за решавање „отворених питања“ она је, као идеолошки блискија званичном Београду, могла бити осетљивија према економским и друштвеним проблемима Југославије. С тога је ћутање око зоне Б могло да донесе подршку и блискију сарадњу на економском плану. У том контексту амбасадору Макоти је био разумљив предлог Лудвигера и истовремено изостанак разговора о отвореним питањима. Речју, Макота је очито био мишљења да је Југославија, зарад блискијих економских односа са Италијом, била спремна да стави у други план решавање отворених проблема, односно, да је превагнуо економски интерес у односу на решавање главног политичког питања – државног разграничења.

Макоти су могли дати за право резултати привредне сарадње. Како је напред речено, од половине 1972. године југословенски дефицит у трговинској размени почео је да се смањује. Штавише, у првих девет месеци 1973. године резултати су били још бољи, а Италија је поново избила на прво место у југословенском извозу, док је задржала другу позицију у укупној трговинској размени Југославије са иностранством. Робна размена за првих девет месеци 1973. године била је још интензивнија, па је већ у септембру достигла износ од 700 милиона долара што је био резултат једнак размени за целокупну претходну годину. Посебно значајно било је смањење југословенског дефицита на само 25.2 милиона долара, што је било смањење од чак 50 % у односу на исти период 1972. године.⁹¹⁶ Подједнако добри били су и резултати на пољу индустријске кооперације и заједничких улагања, где је

⁹¹⁵ Исто.

⁹¹⁶ За првих девет месеци 1973. године југословенски извоз је порастао за 46,7%, а југословенски увоз из Италије 27.7%. АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, Извештај о спољној политици Италије од 29. новембра 1973.

Италија заузимала друго место иза СР Немачке са укупно 79 уговора о кооперацији и 22 о заједничким улагањима.⁹¹⁷ И сви други видови економске сарадње попут кредитних послова, пограничне робне размене, сајамског аранжмана Алпе-Адрија такође су показивали добре резултате.

Међутим, економски односи патили су и од неких крупних недостатака. Један од њих, који се испољио током 1973. године, било је одсуство крупних послова. То не значи да за такву врсту ангажовања није било иницијатива у време владе Андреотија. Напротив, Италијани су покренули више таквих пројеката. Приликом сусрета два министра у Дубровнику Медичи је искористио разговор да подвуче заинтересованост за неколико великих послова, попут кооперације за тов говеда вредан више десетина милијарди лира.⁹¹⁸ Ипак, у првом плану био је истакнут интерес Италије за учешће у изградњи нуклеарне електране Кршко. Настојање Италије да добије овај велики посао у Југославији обележио је целу 1973., а посебно неколико последњих месеци ове године.

5.4 Нуклеарна електрана Кршко

На конкурс за изградњу прве (испоставиће се и једине) нуклеарне електране у Југославији у месту Кршко у Словенији од три преспеле понуде у две је био укључен капитал италијанских компанија. У првој понуди био је удружени капитал велике италијанске фирме из енергетског сектора Ансалдо (Ansaldo) и америчке компаније Џенерал електрик (General Electric), при чему је учешће Ансалда било преко 50%. Овом конзорцијуму било је прикључено и југословенско предузеће Ђуро Ђаковић. И ФИАТ је био заинтересован за Кршко, па је са 10 % капитала учествовао у немачкој понуди коју су чинили Крафтверк Унион (Kraftwerk Union) – Сименс (Siemens). Трећи понуђач била је америчка компанија Вестингхаус (Westinghouse).⁹¹⁹

⁹¹⁷ Југославија је до октобра 1973. године била склопила укупно 375 уговора о дугорочној производној кооперацији и 72 уговора о заједничком улагању. Исто.

⁹¹⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф. 2, бр 413 130, Забелешка о разговорима подпредседника СИБ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића са министром за иностране послове Италије Ђузепе Медичијем за време радне посете од 19 до 20. марта 1973 у Дубровнику; (Забелешка је објављена и у зборнику докумената *Viri* 23, стр. 125-136.)

⁹¹⁹ АМИП, ПА, 1973, к.50, ф. 20, бр. 442 318, Забелешка о разговору Емила Лудвигера, савезног секретара за спољну трговину са амбасадором Макотом 5. октобра 1973.

О заинтересованости Италијана сведочи и *aide memoire* који је амбасадор Макота уручио Минићу још током фебруара месеца,⁹²⁰ као и чињеница да је италијанска држава за овај посао била издвојила суму од 50 милијарди лира у оквиру рада Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, али ван „плафона“ предвиђеног за кредитирање послова у Југославији.⁹²¹

Приликом заседања Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу 5 и 6. марта 1973. у Београду, италијанска страна предвођена министром Матеотијем велику пажњу посветила је нуклеарној електрани. Током разговора са Борисавом Јовићем у оквиру рада Комитета, али и у свим другим сусретима стално је подвлачен велики значај који се придавао овом послу како за италијанске привреднике тако и за владу.⁹²² И током сусрета Медичи-Минић у Дубровнику италијанска страна се заложила да буде прихваћена понуда једне од две италијанске фирме, али је одговор Минића био неодређен, те је једино нагласио да коначна одлука о извођачу радова неће бити мотивисана разлозима политичке већ економске природе.⁹²³

Изузетну заинтересованост за изградњу нуклеарне централе Италија је показивала и након сусрета у Дубровнику. О Кршком су разговарали и подсекретар за спољну трговину Ферари са југословенским савезним секретаром за спољну трговину Емилом Лудвигером приликом њиховог сусрета на Загребачком велесајму одржаном од 2 до 10. септембра. Том приликом Лудвигер је сугерисао да италијанска страна, односно Ансалдо - Ценерал електрик побољша своју понуду. Крајем октобра исте године по налогу министра Матеотија у Југославију је дошао подсекретар у министарству спољне трговине Ђулио Орланди. Основни разлог посете била је управо електрана Кршко. У уводном делу разговора, који је водио са Ваничком, подсекретаром у Савезном секретаријату за трговину, Орланди је са

⁹²⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 47, бр. 44088, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 13. фебруара 1973.

⁹²¹ АМИП, ПА, 1973, к.49, ф.2, бр. 44907, Белешка о разговору са Д. Негретијем (Negretti), економским саветником италијанске амбасаде у Београду, одржаном 3. фебруара 1973.

⁹²² АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 19, бр. 415800, Извештај о VII заседању Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, Београд 5. и 6. март 1973.

⁹²³ АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф. 2, бр 413 130, Забелешка о разговорима потпредседника СИБ-а и савезног секретара за иностране послове Милоша Минића са министром за иностране послове Италије Ђузепе Медичијем за време радне посете од 19. до 20. марта 1973 у Дубровнику; *Viri* 23, стр.128.

задовољством коментарисао међусобну трговинску размену, која се у то време готово приближавала уравнотежењу. Поновио је и оно што је, чини се, било опште место приликом разматрања економских односа две државе: да са „спонтаности“ треба прећи на „више реда“ што је подразумевало дугорочнију сарадњу, заједничко наступање на трећим тржиштима, повезивање планера и усклађивање привредних планова и промену инструмената економске сарадње.⁹²⁴ Међу бројним секторима будуће проширене дугорочне сарадње највише се задржао на могућностима које је пружала сарадња у домену енергетике и у том контексту поменуо је Кршко.⁹²⁵ Орланди је указао на велику заинтересованост Италије да учествује у изградњи електране и замолио да се коначна одлука о инвеститору не доноси док се не саслушају нови предлози италијанске стране.

Италијани су имали и низ сусрета са представницима Словеније и Хрватске, пошто је од стране савезних органа сугерисано да ће коначну одлуку о извођачу донети ове републике.⁹²⁶ За прихватање понуде Ансалдо-Ценерал електрик интервенисао је почетком новембра и амбасадор Макота у разговору са Јакшом Петрићем. Он је сматрао да је усвајање ове понуде било у складу са настојањима да се интензивирају привредни односи између две државе и да би Југославији донело низ предности попут спремности италијанске државне фирме Енел (Enel) да откупи вишак електричне енергије коју би произвела будућа нуклеарка. Истовремено, добијањем једног тако великог посла поспешила би се привредна кооперација између две државе. О разговору са Макотом био је обавештен и државни врх на челу са Јосипом Брозом.⁹²⁷ Све наведене интервенције, међутим, нису уродиле плодом. Почетком децембра донета је одлука да посао око изградње нуклеарне електране Кршко добила америчка компанија Вестингхаус.

Вест да нису добили посао око изградње Кршка изазвала је веома живе коментаре код Италијана. Најбурније је реаговао Батистини, економски саветник италијанске амбасаде у Београду. У разговору са генералним конзулом у Милану

⁹²⁴ АМИП, ПА, 1973. к. 50, ф. 20, бр. 446 848, телеграм Прве управе упућен амбасади у Риму, генералним конзулатима у Милану и Трсту и конзулату у Бариу.

⁹²⁵ Орланди је поред сектора енергетике поменуо и сарадњу у области производње стоке и меса, транспорта и обојене металургије. Исто.

⁹²⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 21, бр. 456645, Белешка о разговору В. Ваничека са подсекретаром Фераријем на дан 3. децембра 1973.

⁹²⁷ АЈ, КПРІ-5-6/44-16, Забелешка о разговору ЗСС Ј. Петрића с амбасадором Италије

Славком Лукасом, вођеним у Београду, Батистини је наступио драматично уз коментар да таквом одлуком престаје југословенско-италијанска привредна сарадња и да Италија не може да оствари ни један значајнији посао са Југославијом.⁹²⁸ У сличном тону наступио је и генерални директор за трговинске споразуме у италијанском Министарству спољне трговине Фракаси. Он је приликом сусрета са саветником југословенске амбасаде у Риму Маркићем изразио незадовољство развојем економских односа између две државе. На примедбу изненађеног Маркића да резултати трговинске размене говоре супротно, те да се обим трговинске размене приближавао суми од милијарду долара, Фракаси је истакао како су незадовољни развојем индустријске кооперације и посебно подвукао да су „разочарани“ губитком посла око нуклеарне електране.⁹²⁹

Било је и реалистичкијих реаговања попут оног Роберта Дучија, који се у време када је донета одлука о инвеститору затекао у Београду на консултацијама двају министарстава иностраних послова. Он је у једном неформалном разговору са старим знанцем новинаром Франом Барбијеријем нагласио како је Италија „погођена“ губитком посла, али да су вероватни разлози што је амерички Вестингхаус добио посао били у посети америчког државног секретара за финансије Џорџа Шулта (George P. Shultz) Београду и да се очито радило о делу ширег финансијског ангажовања САД према Југославији.⁹³⁰

Да је Италија и после губитка посла са Кршком остала заинтересована за учешће у изградњи капиталних објеката у Југославији, посебно нуклеарних електрана сведочи и разговор амбасадора Павићевића са министром спољне трговине Матеотијем 12. фебруара 1974. године. Том приликом Матеоти је нагласио да је његова земља заинтересована за изградњу друге нуклеарке у Југославији, о којој је тада било речи, и да ће званични Рим овога пута бити много спремнији за

⁹²⁸ АМИП, ПА, 1974, к. 57, ф. 3, бр. 4594, Забелешка Генералног конзула Славка Лукаса о приватном боравку у Београду од 1-4. децембра 1974.

⁹²⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 21, бр. 452 665, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у и СССТ-у 5. децембра 1973.

⁹³⁰ АМИП, ПА, к. 48, ф. 17, бр. 453 248, Забелешка о разговору Фране Барбијерија са Робертом Дучијем 5. децембра 1973.

учешће у надметању са другим земљама.⁹³¹ У истом смислу амбасадору је говорио и подсекретар у министарству иностраних послова Бенси.⁹³²

У јесен 1973. године сарадња се без сметњи одвијала и у другим областима. То се посебно односило на војну сарадњу. Током новембра Италију је посетио начелник генералштаба ЈНА генерал Стане Поточар. Њега је поред начелника генералштаба адмирала Еуђениа Хенкеа (Eugenio Henke) примио и министар одбране Танаси, коме је Поточар уручио позив савезног секретара за народну одбрану Љубичића да посети Југославију, што је Танаси и прихватио. Обе стране оцениле су посету као „веома успешну и корисну“ за развој даљих односа између две армије.⁹³³

У позитиван биланс међудржавних односа могли су се убројати и недраматизовање извесних питања попут национализације италијанске имовине на подручију бивше зоне Б, која се одвијала убрзаним темпом, као и то што Италијани нису превише придавали значај чињеници да Југославија није ратификовала рибарски споразума који је коначно био потписан 15. јуна 1973. у Београду.⁹³⁴

*

Ако су трговинска размена и војна сарадња биле у успону над нека друга поља међудржавних односа почели су да се надвијају облаци. У ССИП-у су приметили како није било италијанских иницијатива за контакте на високом или нижем нивоу и да је једино било контаката око рутинских билатералних питања.⁹³⁵ Са друге стране, Фарнезина је почела да „декуражира па и директо кочи“ контакте који су се до тада одвијали на нивоу италијанских покрајина и југословенских република Словеније и Хрватске. У том смислу она је прво послала инструкције

⁹³¹ АМИП, ПА, 1974, к. 55, ф. 9, бр. 46680, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 15. фебруара 1974. Матеоти је додао како би у случају конкурса за нову нуклеарку Италија дала једну понуду и да би компаније из ове земље наступе заједно, а не као у случају Кршког када су Ансалдо и ФИАТ били конкуренти.

⁹³² Исто.

⁹³³ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 4, бр. 450933, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 23. новембра 1973.

⁹³⁴ АМИП, ПА, 1973, к. 49, ф. 19, бр. 424129, допис Друге управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 18. јуна 1973. године. Нови рибарски споразум предвиђао је смањење броја рибарица у циљу очувања рибљег фонда и развијања југословенске рибарске привреде. Био је, такође, смањен и број дозвола за риболов, а уместо риболовне зоне код острва Јабука отворена је нова у близини Дубровника. Висина канона износила је 2.4 милијарде лира.

⁹³⁵ *Viri* 23, стр. 152.

свом генералном конзулу у Загребу да не учествује у програму делегације покрајинске владе Емилија Ромања, која је септембра, током загребачког велесајма, посетила Хрватску и имала низ сусрета са хрватским републичким врхом, уз образложење да се председник регионалне владе Гвидо Фанти (Guido Fanti), иначе комуниста, оглушио о захтев централних власти у Риму да се консултује са њима око садржаја посете Хрватској.⁹³⁶ Крајем истог месеца стопирана је и раније планирана посета Словенији делегације покрајине Фриули Венеција Ђулија. Врло живи контакти између између Словеније и Хрватске са једне и покрајинских органа власти Фриули Венеција Ђулија са друге стране били су један од видова сарадње који се често наводио као специфичност југословенско-италијанских односа и посебан вид продубљивања политичке сарадње. Овај вид сарадње који је започео 1968. године посетом делегације Словеније суседној италијанској покрајини Фриули Венеција Ђулија наставио се током 1971. године када је ову италијанску покрајину посетила и делегација Хрватске, а 1973. године требало је да дође до узвратних посета. Новоизабрани председник покрајине Фриули Венеција Ђулија демохришћанин Антонио Комели (Antonio Comelli) је 29. јула 1973. на позив који му је пренео генерални конзул Југославије у Трсту Борис Трампуж одговорио позитивно, а већ на првој седници владе позив је прихваћен.⁹³⁷ Међутим, 26. септембра члан покрајинске владе Колони изјавио је Трампужу да се посете југословенским републикама одлажу за наредну годину. У први мах Југословени нису знали шта је повод за једну овакву одлуку, али је Трампуж, доцније, из приватног разговора са Колонијем дознао да је разлог одлагања била забрана централних власти у Риму да се посете реализују.⁹³⁸

Након директног интересовања амбасаде у Риму који су били мотиви за једну овакву одлуку, у Фарнезини су напоменули како су још новембра 1971. године упутили допис по коме су сви контакти појединих области са другим републикама морале да имају претходну сагласност централне владе у Риму, а у том контексту наведен је и случај посете делегације покрајине Емилија Ромања Загребу која је била

⁹³⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 50, ф. 29, бр. 438962, телеграм из ССИП-а упућен Риму 25. септембра 1973.

⁹³⁷ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16. бр. 442 555, телеграм Генералног конзулата из Трста упућеног ССИП-у 5. октобра 1973.

⁹³⁸ АМИП, Па, 1973, к. 48, ф. 5, бр. 446 512. приликом разговора са покрајинским одборником Колонијем Трампуж је сазнао да су мотиви за забрану биле старе ствари везане за проблем границе и слободних добара.

изведена без салгасности Рима.⁹³⁹ Како год било, посете Словенији и Хрватској су биле одложене, а оваква одлука изазвала је негодовање у Југославији и бачила озбиљну сенку на билатералне односе две државе.

Други проблем који се отворио крајем 1973. године био је везан за положај мањина. За разлику од претходних година када је иницијатор ове теме увек била Југославија, сада су Италијани покренули ово питање. Наиме 19. новембра Милези Ферети је у разговору са амбасадором Павићевићем покренуо питање положаја *L'Unione italiana*, организације која је окупљала италијанско становништво у Истри. Ферети је, уз ограду да се ради о унутрашњем питању Југославије, ипак нагласио како их забрињава појава да се приликом прављења нацрта нових устава Хрватске и Словеније примећивао различит третман италијанске мањине у ове две републике. Нагласио је како је уставом предвиђени положај Италијана у Словенији био отворенији и либералнији у односу на нацрт устава у Хрватској. Он је указао и на случај са првим човеком *L'Unione italiana* Антониом Бормеом коме није било дозвољено да иде на припремни састанак међународне конференције о мањинама, која је 1974. године требала да се одржи у Трсту.⁹⁴⁰

Интервенција Феретија навела је дипломатске кругове ССИП-а да преиспитају дотадашњи приступ решавању питања мањина. Ако је до тада о проблемима Словенаца расправљано само у оквиру Мешовитог одбора за питања етничких група, сада је Савезни секретаријат заузео становиште да се о појединим актуелним питањима која су се односила на положај и статус Словенаца у Италији требало расправљати и у оквиру редовне дипломатске комуникације између две државе.

Згодна прилика да се то одмах и спроведе у дело биле су предстојеће редовне годишње консултације двају министарстава иностраних послова о међународним проблемима које су требале да се одрже 5. децембра у Београду. Југославија је желела да искористи боравак директора политичке дирекције Фарнезине Дучија у југословенском главном граду како би се разговарало и о билатерали. Ова пракса је

⁹³⁹ АМИП, ПА, 1973, к. 48, 17, бр. 452 532, телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 4. децембра 1973.

⁹⁴⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 6, бр. 450 417 телеграм амбасаде у Риму упућен Београду 20. новембра 1973.

била потпуно неуобичајена пошто се од успостављања консултовања МИП-ова 1969. године ни једном није десило да се поред размене мишљења о актуелним међународним питањима у оквиру званичног дела састанка разговара и о међудржавним односима. Тако је приликом боравка Дучија на консултацијама два МИП-а ово питање покренуто. Том приликом југословенска страна је поставила питање усвајања закона о словеначкој мањини у Италији.⁹⁴¹ Исто тако, амбасадору Павићевићу је наложено да посети Милези Феретија и на тај начин у Фарнезини покрене тему положаја словеначке мањине у Италији. Налагала се и извесна хитност у раду с обзиром на то да је за половину децембра било предвиђено редовно заседање Мешовитог одбора за питања етничких група. Из ССИП-а су поручивали да би главни предмет разговора требало да буде питање троструког третмана мањина, спорост којом италијански парламент ради на усвајању законских нацрта везаних за положај Словенаца, као и на неуједначен однос који су према мањини имали централна влада и покрајинско руководство.⁹⁴²

Међутим, већ 12. децембра у Италији се десио помак у регулисању статуса словеначке мањине. Тог дана у италијанском парламенту коначно је усвојен закон Белчи-Шкерк из области школства којим је регулисан положај словеначких школа у Италији.⁹⁴³ Овај закон заведен под бројем 932 представљао је допуну раније донетог закона број 1012 из 1961. године и његовим одредбама дотадашњи локални школски инспекторати и дидактичке дирекције у тршћанској и горичкој провинцији добили су званичан статус, а по први пут су формиране дирекције средњих школа. Законом је такође, био одређен годишњи допринос владе за састављање, превођење и штампање наставних књига на словеначком језику и уређен је правни статус словеначког наставног особља. Њиме је било предвиђено и формирање једне комисије на нивоу покрајине Фриули Венеција Ђулија, која је требало да буде саветодавни орган покрајинском школском надзорнику по питањима везаним за

⁹⁴¹ АМИП, ПА, 1873, к. 48, ф. 17, бр. 452 855, телеграм Друге управе упућен амбасади у Риму 6. децембра 1973. године.

⁹⁴² АМИП, Па, 1973, к. 48, ф. 6, бр. 452 899, телеграм Прве управе ССИП-а упућен Павићевићу 7. децембра 1973.

⁹⁴³ http://legislature.camera.it/_dati/leg06/lavori/stencomm/08/Leg/Serie010/1973/1212/stenografico.pdf (прегледано 1. јуна 2012.)

словеначке школе.⁹⁴⁴ Комисија је представљала максимум који је италијанска држава била спремна да пружи словеначком становништу у његовим захтевима да има аутономну школску управу.⁹⁴⁵ Закон Белчи-Шкер био је први корак након дванаест година дугог периода од претходног закона из 1961. којим је регулисано подручје школства на словеначком језику.

Приликом обраћања посланицима у парламенту један од предлагача закона Албин Шкерк рекао је како је упркос закону остало још много нерешених питања из области заштите словеначке мањине. Том приликом он је поменуо проблем школовања на матерњем језику словеначке мањине у Видму, проблем са недостатком школе индустријско-техничког типа у Трсту и Горици на словеначком језику, проблем признавања диплома стечених у Југославији и поједина друга питања.⁹⁴⁶

Приликом заседања Мешовитог одбора за питања етничких група, који је своју двадесето заседање одржао у Београду од 17. до 22. децембра, било је речи о закону Белчи-Шкерк. Док су Италијани у њему видели посебно позитиван елемент на плану заштите и развоја словеначке мањине, југословенска страна је „поздравила“ његово доношење, али и указала на мањкавости и недоследности закона.⁹⁴⁷ На заседању Италијани су поново много оштрије него до тада критиковали пропусте у остваривању права заштите своје мањине у Југославији и поново покренули питање положаја мањинаца у Словенији и Хрватској предвиђених у нацрту новог устава. Италијани су покренули и питање положаја наставног кадра у школама италијанске мањине, док је југословенска страна у први план ставила финансирање појединих

⁹⁴⁴http://legislature.camera.it/_dati/leg06/lavori/stencomm/08/Leg/Serie010/1973/1212/stenografico.pdf (прегледано 1. јуна 2012); Tomaž Simčič, „Pravna podoba slovenske šole od zavezničke vojaške uprave do zakona 38/2001“, *Na oni strani meje. Slovenska majšina v Italiji in njen pravni položaj: Zgodovinski in pravni pregled 1866-2004*, (ur.) Gorazd Bajc, Knjižnica Annales Majora, Koper 2004. стр. 210.

⁹⁴⁵ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Storia degli Sloveni i Italia 1866-1998*, Marsilio 1998, стр. 119.

⁹⁴⁶ http://legislature.camera.it/_dati/leg06/lavori/stencomm/08/Leg/Serie010/1973/1212/stenografico.pdf (прегледано 1. јуна 2012.)

⁹⁴⁷ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 6, бр. 452954, Извештај југословенског дела југословенско-италијанског Мешовитог одбора за питање мањина предвиђеног чланом 8 Специјалног статута у прилогу МОС од 5 октобра 1954. године, о XX редовном заседању.

установа Словенаца у Трсту попут Словеначког позоришта, Глазбене матице и Народне библиотеке.⁹⁴⁸

Тако је почетком 1974. године Југославија већ била формулисала нешто измењену тактику приступа мањинској проблематици. Она је од децембра све више преносила овај проблем са решавања путем Мешовитог одбора у дипломатске и међувладине оквире. Осим тога, од сусрета са Дучијем 5. децембра настојала је да мањинска тематика има своје место и у консултацијама два МИП-а. Као главне проблеме мањине издвојила је: доследно испуњавање обавеза по Специјалном статуту; подједнак и равноправан третман мањина у све три провинције где су живели Словенци и да он буде гарантован „глобалним законодавством“ и другим прописима; финансирање словеначких културних, спортских и других институција и инсистирање на употреби словеначког језика у јавном животу Италије.⁹⁴⁹

⁹⁴⁸ Исто. Посебно драматично било је стање у Словенском сталном гледалишту коме је због огромних дугова претило гашење.

⁹⁴⁹ *Viri* 23, стр 209.

ПОГЛАВЉЕ 6

Последња тршћанска криза

6.1 Југословенски покушај оживљавања преговора о разграничењу

Како се 1973. година ближила крају, Југословени су постајали све нестрпљивији да сазнају разлоге због којих се Руморова влада и министар Моро нису изјашњавали око Дубровачке платформе и наставка преговора за решавање „отворених питања“. До планираног сусрета између Мора и Минића у Њујорку није дошло, пошто италијански шеф дипломатије није уопште допутовао на заседање УН. Уместо са Мором савезни секретар се неформално срео са Дучијем. Овај сусрет није приближио ставове двеју страна. На Минићеву констатацију да се ствари у вези са границом не решавају, Дучи је одговорио да су они своје предлоге проследили, али да је одговор Југословена био незадовољавајући. Очито изнервиран Минић је напоменуо како Италијани требају да дају иницијативу за разговор и да југословенска страна не може држати поверљивост разговора „ad calendas grecas“. На ово упозорење Дучи је одговорио како би обе стране требало да сачувају поверљивост разговора.⁹⁵⁰

Ништа више светлости на став Италије по питању преговора око границе није бацио ни сусрет кога су имали Павићевић и Моро у Бариу. Попут сусрета у Њујорку и овај је био случајан и одиграо се током одржавања сајма у овом граду. На питање југословенског амбасадора када ће коначно бити примљен, Моро се изговарао на заузетост и обећао да ће га примити у најскорије време. Тумачећи разлоге за Морово одлагање сусрета Павићевић је изнео два могућа мотива: још увек недефинисан став министра према даљем раду на решавању питања границе или „процена“ да због

⁹⁵⁰ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 441449, телеграм Прве управе ССИП-а упућен амбасадору Павићевићу 27. септембра 1973.

унутрашњих разлога за Италију тренутно није прави моменат да покреће „отворена питања“.⁹⁵¹

Југославија је током новембра 1973. донела одлука да ипак прекине са дотадашњом тактиком ћутањем и чекања, те да пред Италију одлучније постави питање дефинитивног државаног разграничења, пошто су у ССИП-у проценили да код нове италијанске владе не постоји спремност да се испоштује рок за њихово решавање који је био задат у Дубровнику и да је влада у Риму наставила са старом тактиком одуговлачења.⁹⁵² Истог мишљења био је и амбасадор Павићевић. Песимиста по питању могућности да се гранично питање реши у догледно време, он је у дилеми да ли да се чека да Италијани први повуку потез и на званичан начин изнесу свој став према Дубровачкој платформи и на тај начин дају иницијативу за наставак рада Перишића и Милези Феретија или да званични Београд први учини корак у том правцу сматрао да југословенска страна треба да предузме и формалне кораке у циљу да се влада у Риму званично изјасни о Дубровачкој платформи, југословенским предлозима за глобални споразум и наставак преговора о томе.⁹⁵³

Попут покретања питања мањина, Југословени су искористили децембарски боравак Дучија у Београду да на дневни ред разговора ставе и проблем границе. Заправо, Југословене је најмање интересовао главни разлог због кога је директор политичке дирекције Фарнезине боравио у Београду-консултација два МИП-а о међународним темама. Ма како било, током разговора вршиоц дужности руководиоца сектора за Италију у Савезном секретаријату за иностране послове Креачић покренуо је разговор о „отвореним питањима“. Дучи је одговорио како се приликом њиховог решавања није радило о недостатку политичке воље већ о постојању

⁹⁵¹ Павићевић је ове претпоставке темељио и на основу карактера Мора кога је одликовала „колебљивост, неодлучност и велики опрез“. АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 441 047, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 29. септембра 1973.

⁹⁵² *Viri* 23, стр. 201. Савезни секретар Милош Минић је сматрао како италијанска политика према „отвореним питањима“ има свој континуитет који се огледа не само у разговорима о том питању већи и у одуговлачењу да се оно скине са дневног реда.

⁹⁵³ Павићевић је сматрао како обе варијанте имају своје предности и недостатке. Чекање да се Италијани први изјасне било је у складу са ставом Београда да и Италија треба да покаже да има интереса за признавање границе по МОС-у као државне и тиме избије из руку италијански аргумент да је заправо Југославија једино заинтересована за решавање „отворених питања“. Друга варијанта је значила да се Италија „примора“ на изјашњавање и да се не дозволи одуговлачење са одговором, те да се поново појави са иницијативом у моменту када јој највише одговара. АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 16, бр. 451143, извештај амбасадора Павићевића о спољној политици Италије, 29. новембар 1973. године.

интерних тешкоћа у влади Италије. Навео је како влада у Риму сматра проблем границе решеним, али да би „преурађене акције“ могле да дају супротан ефекат. Додао је, ипак, да нису наишли на разумевање код југословенске стране по неким питањима из Дубровачке платформе, што је Андреотијева влада сматрала неопходним како би се решавала „отворена питања“. И у разговору са замеником државног секретара Петрићем разговарало се на исту тему. Дучи је, уз напомену да влада због заузетости другим проблемима није разматрала ово питање, нагласио како су југословенски предлози били „исувише удаљени од 'духа Дубровника' да би могли представљати чврсте основе за практична решења“.⁹⁵⁴

Више информација о ставу Италијана у погледу договора из Дубровника требало је да пружи Милези Ферети, будући да је у другој половини децембра, како је напред речено, боравио у Београду на заседању Мешовитог одбора за питања етничких група. Ферети је у разговору са Павићевићем уочи састанка потврдио да је главна сврха његовог доласка у Југославију заправо био разговор са Перишићем о „отвореним питањима“. На питање амбасадора о ставу Руморове владе према решавању ових проблема одговорио је како италијанска влада сматра да опуномоћеници треба да наставе рад.⁹⁵⁵

Сусрет Милези Феретија и Перишића није дао очекивана разјашњења. Ферети није дошао са новим предлозима, а није имао ни нове инструкције за наставак разговора, пошто о томе није разговарао са министром Мором. Уместо тога у разговору се поново вратио на дискусију вођену током преговора одржаних након Дубровника и подвукао како италијански предлог решења није био замишљен да буде „полазна тачка“ преговора, већ основа за један глобални споразум, уз могућност извесних „коректура“ и то по принципу „компензација“. Перишић је поновио југословенски став да интерес за глобално решење мора бити обостран и да Југославија није била спремна да плати „додатну цену“ за свој „наводни“ једностран интерес за глобално решење. Он је још једном подвукао како

⁹⁵⁴ АМИП, ПА, 1973, к.47, бр. 452960, Забелешка о разговору заменика савезног секретара Јакше Петрића са генералним директором Политичке дирекције италијанског МИП-а Робертом Дучићем 5. децембра 1973. године.

⁹⁵⁵ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф.6, бр. 454151, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 13. децембра 1973. године

југословенска влада није била у обавези да чува поверљивост разговора и запретио да би о свему могла бити обавештена јавност.⁹⁵⁶

Поновно покретање питања обелодањивања тајних преговора забринуло је Милези Феретија који је такву могућност оценио као „катастрофу“.⁹⁵⁷ Да се није радило о празној претњи Југословена сведочи и говор Сергеја Крајгера у Липици одржан 22. децембра, који је *Дело* сутрадан пренело у целини и у коме је високи словеначки руководилац наговестио да ће јавност о „отвореним питањима“ везаним за границу бити „правовремено“ обавештена од стране Скупштине и Извршног већа.⁹⁵⁸ Неколико дана касније на исту тему говорио је и председник Скупштине Словеније Андреј Маринц. Додатни притисак на италијанску владу да се коначно изјасни о Дубровачкој платформи био је позив амбасадору Павићевићу да дође на реферисање у Београд.

Све наведено очито је дало резултата, пошто је Моро 9. јануара 1974, након више од пет месеци одуговлачења, коначно примио Павићевића.⁹⁵⁹ У разговору који је трајао четрдесет минута италијански шеф дипломатије се извињавао амбасадору што га није раније примио и то поново правдао превеликом заузетости и честим путовањима. На Павићевићеву напомену да се за пет месеци од формирања Руморове владе нико формално није изјаснио о договорима из Дубровника нити је италијанска страна одговорила на предлоге званичног Београда за решење „отворених питања“, Моро је одговорио да „постоји континуитет италијанске владе, да садања влада потврђује сагласност са ставом претходне владе и да она прихвата обавезе које је примила претходна влада у вези отворених питања“.⁹⁶⁰ Моро је у више наврата током разговора подвукао да се политика Италије према Југославији неће мењати и да је заснована на пријатељству и сарадњи. Такође, изразио је жељу да се сретне са савезним секретаром Минићем. За Павићевића је овим потезом Мора

⁹⁵⁶ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. 6, бр. 45095, телеграм заменика савезног секретара упућен амбасади у Риму 26. децембра 1973.

⁹⁵⁷ Исто.

⁹⁵⁸ АМИП, ПА, 1973, к. 48, ф. бр. 456137, телеграм заменика савезног секретара упућен амбасади у Риму 27. децембра 1973.

⁹⁵⁹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Забелешка о разговору амбасадора СФРЈ у Риму М. Павићевића са министром иностраних послова Италије Алдом Мором 9. јануара 1974.

⁹⁶⁰ Исто.

ситуација у којој су се две државе налазиле од формирања нове владе у Риму половином 1973. била напoкoн деблокирана.⁹⁶¹

Само два дана након сусрета Мора и Павићевића састао се у Београду Колегијум савезног секретара за иностране послове коме су поред Минића, присуствовали и његов заменик Јакша Петрић, Звонко Перишић, амбасадор Павићевић и руководећи људи служби за међународне односе Хрватске и Словеније.⁹⁶² Основна тема састанка била је како се даље поставити према Италији у решавању „отворених питања“, а у склопу укупних политичких односа са овом суседном земљом. Највећи оптимиста био је Павићевић. За њега вишемесечно ћутање италијанске владе и неизјашњавање о „отвореним питањима“ није представљало део плана и тактике званичног Рима како би се извукла нека корист, већ „један пропуст“, и „минус“ који им је нанео штету. Чини се да је амбасадор остао помало усамљен у овом свом позитивном погледу на став Италије. Сви други учесници састанка били су убеђени да се у позадини наведеног понашања налазила одређена тактика и скривене намере италијанске владе. Јакша Петрић је понашање Италије укључивао у оквире ширих планова САД и НАТО-а према Југославији. Сматрао је како понашање Мора није било одраз личних мотива министра, већ плод одређене политике која је у својој основи имала настојање да се одговорност за нерешавање проблема пребаци на Југославију. Био је крајње конкретан када је рекао како је прави циљ италијанског одуговлачења са решавањем „отворених питања“ „створити стање да се ствари не решавају и да се чека повољнији тренутак у коме ће они моћи да остваре своје аспирације, то значи територијалне ревандикације“. Мада решење за новонасталу ситуацију није видео у заoштравању политичких односа и „отварању фронта“ према суседној држави, сматрао је да Југославија не би требало да дозволи да поново постане жртва италијанског тактизирања.⁹⁶³ С тога је предлагао спровођење тактике потпуног инкорпорирања Зоне Б у оквире Југославије

⁹⁶¹ *Viri* 23, стр. 187.

⁹⁶² Колегијуму су присуствовали и: Новак Прибићевић, Миро Креачић, Анђелко Блажевић, Веселин Поповац, Марјан Осолник, Силво Деветак, Златко Узелац, Ђуро Нинчић, Милан Стојковић, Менац и Давор Костањшек. Исто.

⁹⁶³ Он је то образложио чињеницом да се ради о великој граници и да Југославија и Италија имају „много достигнућа“, те би се кварењем односа довео у питање „читав низ остварења која су од велике важности за политику суседства и према западном савезнику“. Исто.

и предузимање одлучних мера уколико би званични Рим покушао да прекрши и блокира такав став.

Већина учесника састанка сложила се са оним што је изнео Петрић. Савезни секретар Минић сматрао је, такође, да је италијанска политика била уклопљена у шире оквире политике САД, али је додао како званични Рим испољава и самосталнију иницијативу за што блискију сарадњу са Југославијом. У том контексту он је изнео сопствено виђење италијанске политике према Југославији. На једној страни било је настојање да се развије и што је могуће више разграна међудржавна сарадња на свим пољима, нарочито економском. Насупрот овој политици пријатељства, добросуседства и развијања свестране сарадње налазило се настојање да се питања везана за Зону Б и границу држе отвореним и да се тактиком одуговлачења прикрију права „иредентистичка“ очекивања према југословенској територији.⁹⁶⁴

Савезни секретар за иностране послове је дефинисао и суштину југословенске политике према Италији. Она се састојала у прихватању понуђене свеобухватне сарадње, пошто је то било и у интересу Југославије и у складу са политиком добросуседских односа до које је званичном Београду било нарочито стало. Са друге стране, Југославија је настојала да преговара са Италијом око „отворених питања“ како јој се не би пребацивало у међународној заједници да кочи ситуацију и не решава проблеме. Упоредом са преговорима Југославија је настојала да у потпуности инкорпорира Зону Б у своју националну територију.⁹⁶⁵

У погледу будућег наступања према Италији Минић је био мишљења да је сарадња две државе требало „безусловно“ да се настави, пошто је то био дугорочни интерес Југославије. Сва спорна питања, посебно она на којима су инсистирали представници Словеније (положај словеначке мањине у Италији и стање њених установа, питање Видемског споразума, положај и будућа организација Мешовитог одбора за питања етничких група) требало је постављати и решавати једно по једно. Коначно, требало је „оштро“ реаговати на свако истицање права Италије на Зону

⁹⁶⁴ Приликом помињања иреденте Минић није има у виду само „профашистичке“ кругове на италијанској политичкој сцени, попут партије МСИ-ДН, већ је тврдио како такве ставове заступају и друге „врло озбиљне снаге“ у Италији. У једном тренутку расправе он је подвукао како је иредента „основа целог италијанског става“. Исто.

⁹⁶⁵ Исто.

Б.⁹⁶⁶ Минић је, међутим, био веома опрезан у вези информисања јавности око преговора са Италијом на којој су инсистирали Словенци. Мада није спорио потребу да се домаћа јавност о свему обавести, ипак је налагао опрез у погледу форме, облика и садржаја онога што је требало саопштити и као могућност предлагао да се за ту сврху искористи заседање неког тела федерације, попут скупштинских одбора за спољну политику.⁹⁶⁷

На основу дискусије која је вођена 11. јануара, ССИП је 20. фебруара 1974. године сачинио информацију о југословенско-италијанским односима и разрадио платформу за будућу политику према западном суседу.⁹⁶⁸ Почетна теза била је да Југославији не би одговарало заоштравање односа са Италијом. У том смислу платформом је био предвиђен читав низ корака којима се требала поспешити и обогатити међусобна сарадња у разним областима. У домену привредних односа предлагале су се иницијативе на нивоу контаката органа планирања, заједничко улагање капитала, сарадња у области енергетике, заједнички наступ на трећим тржиштима, могућност сарадње на истраживању гаса на Јадранском мору и сарадња лука на овом мору, сарадња у пољопривреди и друго, заправо све оно што се већ годинама уназад предлагало као начин да се поспеше и продубе односи у овој области билатералних односа. Посебну важност имао је малогранични робни промет у оквиру кога је Југославија била заинтересована за потписивање новог Споразума о малограничном промету лица којим би се заменио важећи Видемски споразума из 1962. године. У документу се инсистирало на развијању регионалне сарадње, заштити словеначке мањине, закључивању билатералног споразума о признавању високошколских диплома, отварању нових и преквалификација старих граничних прелаза, закључивање споразума о екстрадицији као и низа других споразума из области сарадње две државе. До тада постигнуте резултате у војној сарадњи требало је наставити и продубити, посебно у домену ваздухопловства две армије. Коначно, предлагало се развијање сарадње са свим италијанским демократским политичким

⁹⁶⁶ Исто.

⁹⁶⁷ Исто.

⁹⁶⁸ *Viri* 23, стр. 206-214.

партијама, сарадња парламената и наставак политичких консултација на нивоу два Министарства иностраних послова.⁹⁶⁹

Када је била реч о питањима везаним за границу, први задатак био је да се „преквалификује назив проблема“ тако што се више не би употребљавао назив „отворена питања“, већ да се ради само о „непризнавању и несређивању 22 км границе по МОС-у од стране Италије“. На овај начин је била прихваћена словеначка теза како ју је на седници колегијума 11. јануара поново изнео Силво Деветак.⁹⁷⁰ Платформом је била предвиђена потпуна инкорпорација онога што се сада звало Бујштина и Копарштина – уместо термина Зона Б - у оквиру југословенске државе. То је подразумевало: брзу национализацију италијанске имовине, проширење социјалне конвенције с Италијом из 1956 и на ово подручје и промена терминологије Видемског споразума о малограничном промету особа.⁹⁷¹ На крају, налагала се и дипломатска активност у више праваца од којих је најважнија била та да се моментално реагује на сваки покушај италијанских претензија на ово подручје.

Очито у складу са закључцима Колегијума од 11. јануара југословенска/словеначка страна је само неколико дана након састанка предузела први корак у циљу инкорпорације Зоне Б у састав Југославије. Како би јавно показали да је граница између бивших Зона А и Б и дефинитивно државна међа, на три гранична прелаза Песек (Pese), Шкофије (Rabuiese) и Свети Јернеј (S. Bartolomeo) постављене су металне табле на којима је писало: „СФР Југославија-СР Словенија“.⁹⁷² Овај потез није био новина, пошто је Југославија десет година раније између зоне А и Б такође поставила знаке, додуше не металне, са натписом „Државна граница“. Разлика је била у томе што су тог октобра 1964. југословенске власти након протеста званичног Рима спорне натпис одмах уклониле, док јануара 1974. године то нису имале намеру да учине.

⁹⁶⁹ Исто, стр. 212-213.

⁹⁷⁰ Исто, стр. 193-194

⁹⁷¹ Исто, 213.

⁹⁷² Југославија је исти потез начинила октобра 1964. године када је такође поставила табле са натписом “Државна граница”, али су након протеста Италије биле демонтиране. ACS, Carte Mogo, busta 162, 3.febbraio 1974. Segretissimo, Appunto per l'onorevole Ministro.

6. 2 „Рат нотама“

На реакцију италијанске стране у вези са подизањем металних табли на граници није требало дуго чекати. Прву информацију о томе донео је *Пиколо* 25. јануара објављивањем фотографије металних табли, али без коментара.⁹⁷³ Већ сутрадан у истом дневнику огласило се удружење *Unione degli Istriani* апелом на премијера Румора и друге чланове владе да заштите интересе Италије⁹⁷⁴, а потом је група посланика припадника МСИ-ДН, на челу са Де Видовичем поднела интерпелацију парламанту са питањем министру спољних послова у вези са постављањем натписа на граници.⁹⁷⁵ Информација о постављању табли дошла је у Фарнезину преко италијанског конзулата у Копру, а званична реакција уследила је 21. фебруара када је на разговор у Министарство иностраних послова позван југословенски амбасадор Павићевић. Том приликом Дучи му је уручио вербалну ноту датiranу на 15. фебруар.⁹⁷⁶ У њој се указивало на југословенски потез са таблама уз напомену како је он био у супротности са Уговором о миру и МОС-ом према којима „југословенски суверенитет није никада проширен на италијанску територију означену као ’Зона Б’ неостварене слободне територије Трста“.⁹⁷⁷

Павићевић, који није био упознат са постављањем табли, у први мах није реаговао другачије него како је то чинио у сличним приликама када је у питању била спорна граница. Он је поновио југословенске аргументе по којима је италијанска теорија о њеном суверенитету над Зоном Б била „чиста фикција“ и подвукао да нота представља „крупан корак натраг“ у напорима две државе да реше проблем границе, поготово у време када се очекивало поновно покретање преговора за њихово коначно решавање.⁹⁷⁸

Ситуација се, међутим, заоштрила већ сутрадан, након што су југословенске дипломате у Риму превеле и пажљивије проучиле садржај ноте. Павићевић је одмах

⁹⁷³ *Il Piccolo*, 25. gennaio 1974.

⁹⁷⁴ *Il Piccolo*, 26. gennaio 1974.

⁹⁷⁵ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 57, ф. 1-34, бр. 483/74, Телеграм Генералног конзулата из Трста

⁹⁷⁶ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 10, бр. 462400, Ноте и други материјали ССИП-а поводом италијанских претензија на југословенску територију.

⁹⁷⁷ Исто; АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 48277, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. фебруара 1974.

⁹⁷⁸ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 48276, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. фебруара 1974.

телефоном затражио хитан састанак са Дучијем уз образложење да је став о италијанству Зоне Б до тада био став иреденте, али не и званичне државне политике. Отуда је упитао Дучија да ли се ради о „грешци“ у формулацији или је то сада постала и политика званичне Италије. Током сусрета који се одиграо истог поподнева Дучи је одмах нагласио да је посредни неспоразум настао услед лоше координације у Министарству иностраних послова, те је саопштио амбасадору да повлаче ноту и сматрају је непостојећом. Уместо ње саопштио је усмени демарш у коме је изостављена спорна констатација о италијанству Зоне Б.⁹⁷⁹

Упркос усменом повлачењу ноте, а са њом и спорних навода, југословенска страна није била задовољна. У ССИП-у су сматрали да се није радило ни о каквој „грешци“, већ о смишљеном потезу учињеном са циљем да се „афирмише“ становиште о италијанском карактеру Зоне Б. С тога су тражили да се одлука о поништавању ноте саопшти писаним путем.⁹⁸⁰ Уместо да то учини италијанска страна је 11. марта предала нову ноту у којој је само поновљен садржај претходно поништене ноте.⁹⁸¹ Овим чином криза је започела.

Обе стране настојале су да пронађу могуће разлоге који су мотивисали ону другу да заоштри ситуацију. У анализи мотива који су могли да наведу званични Рим да уручи ноту у којој се оспоравао суверенитет Југославије над Зоном Б у ССИП-у се наводило више елемената. Разлог се тражио у тешком међународном положају Југославије, па се у том контексту указивало на временску подударност овог чина са „познатим западним шпекулацијама у вези са СФРЈ“. Исто тако, указивано је и на бројне италијанске унутарполитичке разлоге, попут интензивнијег „превирања у италијанској владајућој структури“, кризе у односима унутар владајуће коалиције, сукоба демократских снага са крајњом десницом и бројни други проблеми. Као једини конкретни елементи који су могли да сигнализирају да је

⁹⁷⁹ Исто. Интересантно је да се међу документима сачуваним у хартијама Алда Мора налази и забелешка о разговору са амбасадором Павићевићем, коју је сачинио Роберто Дучи 22. фебруара. У њој се не помиње вербална нота од претходног дана, већ једино усмени протест. Дучи је, наводи се у забелешци, затражио од амбасадора брзи одговор о мотивима који су навеле Југославију да подигне спорне металне табле на граници и напоменуо како задржава могућност да му уручи и протест у писаној форми. ACS, Carte Moro, busta 162, Appunto, Roma 22 febbraio 1974.

⁹⁸⁰ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 49762, телеграм из Београда упућен амбасадору у Риму 28. фебруара 1974; (Исти документ објављен је и у : *Viri* 23, стр. 216)

⁹⁸¹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 410915, телеграм из Рима упућен Београду 11. марта 1974.

посреди нека крупнија промена става према Југославији наведена су два момента: захтев за повећање војног буџета уз образложење да се то чини због „нејасне“ ситуације у Југославији и забрана увоза југословенског меса у Италију. Спекулисало се, такође, и са могућом умешаношћу Совјетског Савеза због чињеница да се почетак кризе подударао са посетом Риму министра иностраних послова СССР-а Громика током које је совјетски дипломата, наводно, изјавио како су за Москву прихватљиве мање граничне коректуре у Европи уз поштовање суверенитета.⁹⁸²

У првом тренутку и у Фарнезини су настојали да протумаче мотиве којима су се руководили Југословени приликом подизања спорних граничних табли. Са једне стране у том чину су видели настојања званичног Београда да се италијанска страна примора да што пре закључи споразум о „отвореним питањима“. У том контексту подсећало се на сусрет преговарача Перишића и Милези Феретија приликом заседања Мешовитог одбора 20. децембра 1973, али и на изјаве појединих словеначких руководиоца, попут Крајгерове у Липици, дате током децембра претходне године у којима се упозоравало на могућност да се југословенска јавност информише о преговорима између две државе. Још један мотив могло је бити заседању КЕБС-а на коме је став Југославије, по мишљењу Италијана, постао ближи совјетским ставовима. На све ово требало је додати и бројне унутрашње проблеме, као и нестабилне односе Југославије са СССР-ом.⁹⁸³

Реакција југословенске стране уследила је 15. марта када је заменик државног секретара за спољне послове Јакша Петрић уручио амбасадору Макоти вербалну ноту као одговор на ноту коју је италијанска страна предала неколико дана раније.⁹⁸⁴ У њој су изнете две главне тезе које ће постати основ за разумевање југословенских позиција током кризе. Пошло се од става да су Југославија и Италија регулисале своју границу са два уговора, Мировним уговором закљученим у Паризу 1947. и МОС-ом потписаним у Лондону 1954. године, којима је Југославија стекла суверенитет над територијом бивше Зоне Б, што је имплицирало да је свака тврдња Италије у којој се говорило о италијанству ове области заправо представљала напад

⁹⁸² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Подсетник о неким најбитнијим питањима везаним за најновији развој односа са Италијом, 13. март 1974.

⁹⁸³ ACS, Carte Moro, busta 162, 3. febbraio 1974., segretissimo, Appunto per l'onorevole Ministro.

⁹⁸⁴ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Забелешка о разговору заменика савезног секретара Ј. Петрића са италијанским амбасадором Г. В. Макотом 15. марта 1974.

на суверенитет и територијални интегритет Југославије, односно „отворену територијалну ревандикацију на делове СФРЈ“ и покушај ревизије споразума склопљених након Другог светског рата. Стављање у исту раван оба међународна акта учињено је са намером да се Италији укаже на то да југословенска страна подједнако признаје како одлуке донете 1947. тако и одлуке донете у Лондону 1954. године. Тим више, јер је Италија у својој ноти поменула и подизање табли на граничном прелазу Песек који није био на граници регулисанеј МОС-ом, већ Мировним уговором, што је значило да званични Рим не признаје границу у целини и сматра је отвореном. Други аргумент односио се на КЕБС и требао да има много шире дејство. Југославија је нагласила како Италија својим поступцима „подрива основе“ напора европских земаља за мир. Коначно, нотом се упозоравало да Италија руши две деценије дуго грађено добросуседство између суседних земаља.⁹⁸⁵

Основна намера Југославије била је да нотом пружи кратак, јасан и одлучан одговор Италији. Она је настојала да истицањем свог пуног суверенитета над простором који је добила уговорима предупреди сваку правну полемику о карактеру границе према МОС-у. С тога су у ноти истакнути само они аргументи који су по мишљењу званичника у Београду могли да пруже Југославији најпогоднију основу за предстојећу полемику на коју се рачунало.⁹⁸⁶

Јакша Петрић је, образлажући амбасадору Макоти ставове изнете у ноти, нагласио како је спорни став по коме је Зона Б италијанска територија „изазвао изненађење и огорчење“ у Југославији. Додао је како је Југославија „учинила велике жртве“ за развој добрих односа са Италијом, јер се одрекла дела територије насељене југословенским становништвом, и да би попут Италије, могло отворити и питање Зоне А. Петрић је напоменуо како италијанска нота значи „ревандикацију“ на део територије Југославије и да „овакву важну чињеницу“ југословенска страна неће моћи да сакрива и да ће о томе „на смирен начин“ обавестити јавност.⁹⁸⁷

Претња Јакше Петрића остварена је већ сутрадан публикавањем коминикеа у коме се наводило, између осталог, да је италијанска страна својом нотом и познатим

⁹⁸⁵ Текст ноте видети у: АМИП, ПА, 1974, бр. 412267; ACS, Carte Moro, busta 162, fasc. 7.

⁹⁸⁶ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 412231, цирлукарни телеграм свим југословенским Дипломатско-конзуларним представништвима у иностранству 15. март 1974. године.

⁹⁸⁷ АЈ, КПР, 1-5-6/44-17, Забелешка о разговору заменика савезног секретара Ј. Петрића са италијанским амбасадором Г. В. Макотом 15. марта 1974.

ставом о италијанском карактеру Зоне Б у своју званичну политику према Југославији укључила ставове који су до тада били присутни само у десничарским иредентистичким круговима. Ширећи оптику посматрања италијанског чина, у коминикеу се истицало како је довођење у питање граница утврђених уговорима након рата званични Рим „минирао“ систем међународних односа, односно мир и безбедност у Европи и то у време када су били актуелни напори за успостављање једног система који би то гарантовао.⁹⁸⁸

Полемика нотама и саопштењима се наставила 19. марта када је италијанска страна уручила нову ноту. У њој су наведене одредбе МОС-а са циљем да се покаже како нису тачна југословенска тумачења овог уговора, по којима је Југославија добила „суверена права“ над Зоном Б. Исто тако, наводило се да „тешку забринутост“ изазива поистовећивање два уговора.⁹⁸⁹ Оцена званичног Београда била је да су новом нотом Италијани настојали да увуку Југославију у правну полемику и тако је одвуку од суштине свог става који је Италија и даље задржавала.⁹⁹⁰ Након Савезног секретаријата за иностране послове и Фарнезина је издала саопштење за јавност у коме се скретала пажња на то да је југословенска страна „искривљено“ тумачила одредбе МОС-а. Италијани су остали на свом старом становишту да је између бивших Зона А и Б била повучена само „демаркациона линија“ а не граница.⁹⁹¹

Овако формулисан став званични Београд оценио је као померање полемике на правни терен како би се југословенска страна потиснула у дефанзиву.⁹⁹² С тога су на седници Савезног извршног већа одржаној 20. марта 1974. донете одлуке које ће представљати основу за вођење југословенске политике према Италији у наредном периоду.⁹⁹³ Пошто су присутни саслушали излагање председника СИБ-а Џемала Бједића донели су одлуку да треба „одлучно реаговати и деловати офанзивно,

⁹⁸⁸ ACS, Carte Moro, busta 162, fasc. 7, Comunicato Jugoslavo.

⁹⁸⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр 412 472, Телеграм ССИП-а упућен Ј. Петрићу (који се у том тренутку налазио у Алжиру), 21. март 1974. ACS, Carte Moro, b. 162. f. 7. Nota verbale.

⁹⁹⁰ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 1 о југословенско-италијанским односима, 21. марта 1974.

⁹⁹¹ ACS, Carte Moro, b. 162. f. 7; АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 1 о југословенско-италијанским односима, 21. март 1974.

⁹⁹² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 1 о југословенско-италијанским односима, 21. март 1974. године.

⁹⁹³ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 4, бр. 414 643, Допис Савезног извршног већа упућен ССИП-у 29. марта 1974.

најенергичније предузимати све потребне мере“ пошто су присутни оценили како се радило о „флагрантном нападу италијанске владе на суверенитет и територијални интегритет земље“.⁹⁹⁴ Било је планирано да се акција одвија у више праваца.

Одлуком СИВ-а од 20. марта Југославија је намеравала да проблем државног разграничења интернационализује тако што би ССИП наложио југословенској делегацији на КЕБС-у, који је у то време заседао у Женеви,⁹⁹⁵ да Конференцију упозна са „италијанским претензијама које представљају ударац циљевима ове конференције“ и покушај „ревизије“ стања створеног након Другог светског рата. Исто тако налагало се свим дипломатским представницима Југославије у свету да се ангажују како би објаснили „суштину непријатељских аката“ италијанске владе. То се посебно односило на земље гаранте Меморандума о сагласности: САД, СССР, Велику Британију и Француску. Требало је, такође, о свему обавестити генералног секретара Уједињених нација Курта Валдхајма.⁹⁹⁶ Обавештавањем Великих сила и УН није се имала намера да се тражи арбитража или подршка, већ да се изложи југословенско виђење спора са Италијом и покаже „чврстина и одлучност“ у одбрани територијалног интегритета државе.⁹⁹⁷

На унутрашњем плану истом одлуком СИВ-а било је наложено друштвено-политичким организацијама да предузму „одговарајуће активности“ како би се што подробније о свему упознала домаћа јавност. Коначно, седнице СИВ-а од 20. марта формирана је посебна група коју су сачињавали преставници Савезног секретаријата иностраних послова, ССНО-а, ССУП-а и Савезног секретаријата за информације са задатком да координира акцију у вези спора са Италијом.⁹⁹⁸

Истовремено, југословенска влада је након седнице упутила саопштење за штампу у коме је спорна формулација о италијанском карактеру Зоне Б оцењена као „отворени атак на суверенитет и територијални интегритет СФРЈ и као груб покушај

⁹⁹⁴ Исто.

⁹⁹⁵ Након сусрета министара иностраних послова у Хесинкију јула 1973. године, Конференција је са прекидима наставила рад на експертском нивоу у Женеви у периоду од септембра 1973 до јула 1975. A. Bloed, *н. дело*, стр. 5.

⁹⁹⁶ Исто; АМИП, ПА, Италија, к. 58, ф. 1, бр. 412478, телеграм ССИП-а упућен амбасадама СФРЈ Москва, Вашингтон, Лондон, Париз, мисија СФРЈ при УН Њујорк, 22. март 1974.

⁹⁹⁷ АМИП, ПА, Италија, к. 58, ф. 1, бр. 412478, телеграм ССИП-а упућен амбасадама СФРЈ Москва, Вашингтон, Лондон, Париз, мисија СФРЈ при УН Њујорк, 22. март 1974.

⁹⁹⁸ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 4, бр. 414643, допис Савезног извршног већа упућен ССИП-у 29. марта 1974.

кршења важећих споразума којима је дефинитивно одређена југословенско-италијанска граница“. У саопштењу је наглашено како је нотом Италија као своју политику преузела ставове које је до тада заступала једино италијанска иредента.⁹⁹⁹

Оштра порука, међутим, није била упућена само влади у Риму. Акција која је била предузета у циљу информисања великих сила и генералног секретара УН, али и план да се о томе обавести КЕБС-у представљала је једну ширу поруку која се није тичала само Италије. Оштром реакцијом и информисањем слала се порука да ће Југославија на исти начин реаговати и у случају сличних поступака који би долазили са неке друге стране.¹⁰⁰⁰

Први резултати одлуке СИВ-а да „активира“ домаћу јавност били су видљиви врло брзо, па су након само пар дана широм земље започеле „спонтане“ манифестације и јавни протести против италијанске владе. Важну место у југословенској акцији имала су средства информисања, пре свега штампа. С обзиром да прве реакције штампе након размене нота нису биле задовољавајуће донета је одлука да се у јавности читав проблем са Италијом третира много шире и „са више одлучности и јасноће“, па је у том циљу 20. марта одржан у ССИП-у састанак са представницима најважнијих домаћих листова, радија и телевизије.¹⁰⁰¹ Поред тога, почели су да се одржавају редовни брифинзи како би се што оштрије „разобличиле“ италијанске аспирације. Већ од 22. марта све је почело да поприма обресе једне добро синхронизоване и вођене кампање. Сви дневници, радио и телевизија стављали су на ударно место вести о Италији, а то је било богато илустровано фотографијама са протесних митинга на којима су доминирале пароле подршке државном руководству. Посебно се водило рачуна да се покаже јединство земље, па су објављиване вести о протесним скуповима из свих крајева на којима је осуђивана политика Италије. Важну улогу у координирању пропагандне акције одиграо је Танјуг, који је дневно емитовао збирну информацију са свих протесних скупова у земљи које су дневни листови преузимали и објављивали на ударним странама.

⁹⁹⁹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Белешка – Извод из саопштења за штампу са седнице СИВ-а упућен Јосипу Брозу 20. марта. 1974.

¹⁰⁰⁰ Исто.

¹⁰⁰¹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 1 о југословенско-италијанским односима, 21. март 1974.

Упркос настојању да се у потпуности диригује писањем штампе, у првим данима кризе било је и „пропушта“, што је навело СИБ да на седници Комисије за спољну политику и безбедност 26. марта донесе одлуку да се одржава дневни контакт са штампом како се не би појављивале дезинформације у јавности.¹⁰⁰² До краја марта средства јавног информисања су редовним брифинзима и инструкцијама била потпуно инструментализована и у служби антииталијанске кампање. Како је требало деловати и на више стотина хиљада грађана који су били на привременом раду у иностранству за њих је на брзину била припремљена посебна брошура о југословенско-италијанским односима која је требало да буде штампана у чак сто хиљада примерака и на више светских језика.¹⁰⁰³

Ефекат контролисања и усмеравања јавности имао је своје последице и у бројним писмима подршке којима су били обасипани Јосип Броз, СИБ, и друге државне институције, у којима се изражавао протест против Италије, али и спремност да се бране границе земље.¹⁰⁰⁴ На адресу председника Републике стигло је на стотине писама и телеграма са разних страна од припадника свих „народа и народности“ и свих старосних узраста у којима се изражавала спремност да се „са оружјем у руци“ одговори Италији и „да живот“ за „интегритет, слободу и независност“ Југославије.¹⁰⁰⁵ Оружја су хтели да се лате остарели борци из минулог рата, попут извесног Живана Даковића из села Лесковца који се заједно са синовима јављао у добровољце како би ишли у борбу против непријатеља. Спремност за борбу показивали су и радници фабрика из целе земље, те су у телеграмима и писмима са више стотина потписа подржавали државно руководство. У информацијама припремљеним за Јосипа Броза посебно је истицано како су одлучност да бране отаџбину показивали бројни радници на привременом раду у иностранству. Нису изостали ни студенти, па је тако две хиљаде редовних студената заједно са наставницима и радницима Више економске школе у Београду тражило од Тита:

¹⁰⁰² АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација о активности Савезног извршног већа поводом италијанске ноте СФРЈ.

¹⁰⁰³ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација бр. 9 о југословенско-италијанским односима до 30. марта 1974. године.

¹⁰⁰⁴ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација о телеграмима упућеним Председнику Републике поводом ноте италијанске владе.

¹⁰⁰⁵ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација о телеграмима упућеним Председнику Републике поводом ноте италијанске владе, 17. април 1974. године.

„Позовите нас и сви ћемо стати у борбене редове ако то затреба“. Све то заокруживали су пионири попут ученика V разреда основне школе М. Хацић из Бањалуке који су поручивали „другу Титу“ да су спремни за борбу против непријатеља „бар као курири“.¹⁰⁰⁶

Оштром реакцијом југословенске јавности и великим размерама које је попримила кампања били су изненађени и Италијани, посебно због чињенице да су протесни зборови у фабрикама и митинзи на трговима и улицама били најраспрострањенији далеко од италијанских граница, на потпуно другом крају земље у Србији и Македонији.¹⁰⁰⁷ Италијанском амбасадору Макоти целокупна антииталијанска кампања по методама и форми личила је на оне организоване за времена фашизма у Италији.¹⁰⁰⁸

Југословени су упоредо са пропагандном акцијом у земљи пратили и писање италијанске штампе. Писање појединих значајних листова, посебно текстови који су повољно писали о Југославији били су преношени у домаћој штампи. Како су се у појединим листовима појављивали и новински чланци који су по мишљењу Београда били противни интересима земље, већ од 25. марта прорадила је цензура и започела серија забрана дистрибуције појединих бројева.¹⁰⁰⁹

Поступајући по одлуци СИБ-а од 20. марта да се о спору обавести КЕБС, представник Југославије амбасадор Ђуро Нинчић искористио је седницу од 22. марта да спор са Италијом изнесе пред форум Конференције. У дугој декларацији коју је том приликом прочитао поновљени су ставови о италијанским ревандикацијама према југословенској територији, који су се већ могли прочитати у штампи. Тако је, након претњи које су се први пут појавиле још 1972. године, Југославија питање државног разграничења коначно интернационализовала. Одмах је уследио одговор

¹⁰⁰⁶ До 9. маја југословенском председнику било је упућено око 800 писама. АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација о телеграмима упућеним Председнику Републике поводом ноте италијанске владе, 9. мај 1974.

¹⁰⁰⁷ АМИП, ПА, Италија, к. 58, ф. 2, бр. 413799, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. марта 1974.

¹⁰⁰⁸ G. W. Maccota, „Osimo visto da Belgrado“, стр. 61.

¹⁰⁰⁹ У току кризе под удар цензуре дошло је више десетина бројева појединих италијанских дневника и часописа. Цензура је радила до краја 1974. године. Детаљније видети у: АМИП, ПА, Италија, 1974, кутија 55.

представника Италије Фарачеа, али у њему није било полемичких тонова, већ је настојао да правним аргументима појасни стајалиште званичног Рима.¹⁰¹⁰

Југославија није само обавештавала домаћу и светску јавност и дипломате о новонасталом спору. Већ 23. марта на граници са Италијом демонстрирала је и силу. Наиме, покренула је своје трупе према граничној/демаркационој линији у снази од пет пешадијских батаљона, а неколико тенкова појавило се на улицама Копра.¹⁰¹¹ Вест о тенковима објавила је и италијанска штампа.¹⁰¹² Исто тако, започети су фортификацијски радови на граници и војне вежбе у унутрашњости земље.

У односу према Италији државни врх је заузео став да најоштрије реагује и ствар до краја „изведе на чистину“.¹⁰¹³ Констатујући да „незграпност“ Италијана мора да се искористи, званични Београд је тежиште своје акције уперио према влади, остављајући тако „неокрњен“ простор за деловање свих политичких снага у Италији које су биле за добросуседске односе са Југославијом.¹⁰¹⁴ Притом је коришћена иста тактика као и у претходним ситуацијама када су међудржавни односи били заоштрени. Док су оштро нападали владу у Риму, Југословени су истовремено настојали да путем личних контаката ступе у додир са водећим личностима политичких партија и угледним појединцима из политичког и јавног живота, без обзира да ли су били на власти или у опозицији, са којима су до тада имала развијену сарадњу са намером да их директно обавесте о новонасталом спору и објасне им своје позиције.

Југословенска влада је и пре седнице СИБ-а настојала да примени ову тактику, па су у том смислу Павићевић и његови сарадници у амбасади добили инструкције да о развоју догађаја посебно информишу „пријатеље“ из редова социјалдемократата, попут Ферија и Матеотија, и да настоје да утичу на њих да се

¹⁰¹⁰ Италијански представник на КЕБС-у је од Фарнезине још 21. марта добио прецизне инструкције за иступање пред Конференцијом у случају да Југославија покрене питање граница и зоне Б. АСС, Carte Moro, b. 163, telegramma. segreto, 23 Marzo 1974.

¹⁰¹¹ TNA, FCO, 28/2637, from R.T. Jenkins to Green 27 March 1974.

¹⁰¹² Информацију је прво објавио *Пиколо* 24. марта, а сутрадан је то учинио и *Коријере дела сера*. текстом свог новинара Енца Пасанзиа *Perché i cari armati in Capodistria*. (G. Caverà, стр. 34). Због ових написа југословенске власти су забраниле дистрибуцију наведених бројева *Пиколо* и *Коријере дела сера*. АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 55, ф. 1, бр. 413431; Исто, бр. 413508.

¹⁰¹³ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 1, бр. 412441, допис Прве управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 21. марта 1974.

¹⁰¹⁴ Исто.

„ограђују од поступака владе и да на њу врше притисак“.¹⁰¹⁵ У амбасади су врло брзо направили план контаката са појединцима из разних области и на различитим нивоима са којима је требало разговарати о новонасталом спору. У врху листе били су бивши председник Републике и лидер социјалдемократа Сарагат, генерални секретар социјалиста Де Мартино, лидер комуниста Берлингуер и подсекретар у Фарнезини социјалиста Бенси.¹⁰¹⁶ На наведеном списку се нису нашле неке личности попут Пиетра Ненија за кога су у амбасади проценили да не би био користан саговорник због „носталгичног“ става у вези границе.¹⁰¹⁷

Павићевић је последњих дана марта имао низ сусрета са политичким личностима Италије. Тако се 27. марта састао са Берлингуером, који је навео како је избијање спора било изненађење за КПИ и као могући разлог уручивања спорне ноте навео „махинације реакционарних функционера италијанског МИП-а“.¹⁰¹⁸ Већ сутрадан посетио је Сарагата који је, очекивано, био на позицијама да су границе повучене Мировним уговором и МОС-ом коначне,¹⁰¹⁹ а истог мишљења били су и остали социјалдемократи које је контактирао. Генерални секретар социјалиста Де Мартино је у разговору са амбасадором 28. марта настојао да смири ситуацију. Он је поручио југословенском државном врху да демократске партије у Италији немају територијалне претензије према суседној држави и да ће социјалисти деловати у циљу решавања проблема. Истовремено, апеловао је на Југословене да не драматизују ситуацију.¹⁰²⁰ У Југославији су били задовољни реакцијом социјалдемократа, али не и социјалиста и комуниста, пошто нису утицали на владу да промени свој став. Отуда се налагала појачана активност СКЈ и ССРНЈ према

¹⁰¹⁵ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф.1, бр 412322, Телеграм ССИП-а упућен амбасадри у Риму 19. марта 1974.

¹⁰¹⁶ АМИП, ПА Италија, 1974, к. 58, ф. 3, бр. 414083, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 26. марта 1974.

¹⁰¹⁷ АМИП, ПА Италија, 1974, к. 58, ф. 3, бр. 414 085, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 26. марта 1974.

¹⁰¹⁸ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација бр. 7 о југословенско-италијанским односима од 28. марта 1974. године; АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф.3, бр. 414247, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 27. марта 1974.

¹⁰¹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 4, бр. 414410, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 28. марта 1974. године; АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација бр. 8 о југословенско-италијанским односима од 29. марта 1974.

¹⁰²⁰ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Разговор са Де Мартином, 29. март 1974.; Исто, Информација бр. 9 о југословенско-италијанским односима од 30. марта 1974.; АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 4, бр. 414497, телеграм из амбасаде из Рима упућен Београду 29. марта 1974.

овим партијама.¹⁰²¹ Упорна настојања Југославије да за своје ставове придобије блиске партије нису дала видан резултат. То се пре свега односило на КПИ која је остала на неутралном и „објективистичком“ ставу и то јавно прокламовала уводником објављеним у партијском дневнику *Унита* 30. марта из пера Ђезаре Сегреа.¹⁰²² Своју позицију КПИ је, као и раније, правдала „страхом од оптужби за националну издају“.¹⁰²³ Став италијанских комуниста је у Београду примљен са негодовањем.¹⁰²⁴ Након првог „таласа“ контаката са партијама и личностима од раније наклоњеним Југославији, из ССИП-а су дописом од 30. марта налагали да амбасадор ступи у контакт и са демохришћанима, па чак и са Фанфанијем.¹⁰²⁵

Судећи на основу првих потеза које је повлачио амбасадор Макота, чини се да Италија није очекивала овакав развој догађаја. Док је Павићевић на основу детаљних инструкција ССИП-а плански контактирао широк круг личности из политичких партија и јавног живота, његов италијански колега у Београду био је остављен да на сопствену иницијативу покуша да разјасни ставове своје земље по питању новонасталог спора.¹⁰²⁶ Макота је иницирао бројне састанке са свим званичницима за које је сматрао да ће га примити на разговор, уздајући се у лична познанства и у нади да ће успети да објасни позицију Италије у односу на спор који је био у току. Низ сусрета започео је 23. марта састанком са Борисавом Јовићем чланом СИВ-а и председником југословенско-италијанског Мешовитог комитета за привредну, индустријску и техничку сарадњу, потом је разговарао са председником

¹⁰²¹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 9 о југословенско-италијанским односима од 30. марта 1974.

¹⁰²² *L'Unita*, 30 Marzo 1974.

¹⁰²³ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 4, бр. 414822, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 30. марта 1974.

¹⁰²⁴ У информацији припремљеној поводом доласка делегације КПИ на Десети конгрес Савеза комуниста Југославије, који се одржао маја месеца 1974. у Београду, о односу ове партије према југословенско-италијанском разграничењу наводило се: „Позивајући се на своју националну одговорност, а понекад и на своје изборне потребе /што је неодрживо са становишта принципијелности/ КПИ се не изјашњава одлучније у прилог решавања питања у вези југословенско-италијанске границе. У најновијој ситуацији штампа КПИ у одређеној мери заостаје иза штампе Социјалистичке партије у погледу оцена ноте италијанског МИП-а од 11. марта 1974. године“. АЈ, 507, IX-48/I-517, Комунистичка партија Италије. Информација поводом доласка делегације Комунистичке партије Италије на Десети конгрес СК Југославије, Председништво СКЈ, мај 1974.

¹⁰²⁵ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 5, бр. 415385, допис ССИП-а упућен амбасадору у Риму 30. марта 1974.

¹⁰²⁶ Амбасадор Макота сведочи како је реаговао на сопствену иницијативу и одговорност и додаје: „Одлучио сам [...] да изађем на чистину“. G. Walter Maccotta, „Osimo visto da Belgrado“, стр. 61.

Савезне скупштине Киром Глигоровим, чланом СИБ-а Борисом Шнудерлом и више дипломата у ССИП-у (Анђелком Блажевићем, Радком Мочивником и Новаком Прибићевић) и савезним секретаром за инфомације Будимовским.¹⁰²⁷ Сви југословенски званичници са којима је амбасадор разговарао упорно су настојали да представе сву озбиљност кризе у који су запали политички односи две државе, а Мочивник је навео како је озбиљнија и од оне која је децембра 1970. године изазвала одлагање посете Јосипа Броза Италији и најдубља још од времена потписивања МОС-а.¹⁰²⁸ У разговору Макоте са Анђелком Блажевићем, начелником Прве Управе у ССИП-у, југословенски дипломата је напоменуо како Италија нотом од 11. марта по први пут од времена Другог светског рата у писменој форми поставља територијалне захтеве према Југославији.¹⁰²⁹

Заоштрени билатерални политички односи, који су прерасли у веома озбиљну кризу, навели су италијанску страну да још једном простудира могуће мотиве који су навели Југославију на овако бурну рекацију. Амбасадор Макота је у извештају Фарнезини навео низ разлога унутрашње и спољно-политичке природе. Унутрашњи разлози односили су се на сложену ситуација у земљи због осетљивог односа република и федерације, као и због повећане улоге република у креирању спољне политике, која се огледала у томе да су са сваком одлуком Савезног секретаријата морала бити упознате републике. Отуда, сматрао је Макота, није било адекватне реакције у федералним установама на одлуку словеначких руководиоца да се подигну спорне граничне табле, упркос очекиване негативне реакције у Италији.

Утицаја су имали и спољнополитички разлози. Италијанска нота је „пала“ у време појачање осетљивости Југославије која се осећала маргинализованом и изолованом. У односу према Западу сматрали су да нараста незаинтересованост за прилике у Југославији. Истовремено, Југословени су веровали да се на Западу

¹⁰²⁷ ACS, Carte Moro, b. 163, sotofasc. 2, telegramma in arrivo, segreto, da Maccota a Italdip, 23. 3. 1974; Исто, telegramma in arrivo, segreto, da Maccota a Italdip 26.3.1974.; Исто, telegramma in arrivo, segreto, da Maccota a Italdip, 29.3. 1974.; АЈ, КИР, I-5-6/44-17, Забелешка о разговору подсекретара Н. Прибићевића са талијанским амбасадором В. Макотом 25. марта 1974; G. W. Maccotta, „Osimo visto da Belgrado“, стр. 61.

¹⁰²⁸ ACS, Carte Moro, b. 163, sotofasc. 2, telegramma in arrivo, segreto, da Maccota a Italdip, 29. 3. 1974; АМИП, ПА, Италија, к. 58, ф. 2, бр. 413778, Забелешка о разговору ССС Р. Мочивника с амбасадором Италије у Београду В. Макотом на дан 28. март 1974.

¹⁰²⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 5, бр. 415342, Забелешка о разговору начелника Прве Управе, А. Блажевића, с амбасадором Италије В. Макотом, 26. март 1974.

очекује пост-титоистички период, посебно због спекулација око Титовог здравља.¹⁰³⁰ У том контексту, био је мишљења амбасадор Макота, у Београду се разматрао и акт Италије везан за ноту у којој је Зона Б наведена као италијанска територија. С тога су у Београду проценили како је након бројних спекулација, овај италијански чин био први конкретан акт Запада уперен против југословенске државе, па су реаговали бурно шаљући опомињућу поруку која је била адресирана на Италију, али је имала много шире значење.¹⁰³¹

У складу са наведеним закључком била су и јавна иступања у Риму. Први италијански званичник који се огласио био је председник владе Мариано Румор. Он је у програмском говору одржаном у парламенту 21. марта приликом представљања нове владе део излагања посветио и Југославији. Пошто је изјавио како италијанска влада жели да се односи између двеју држава и у будућности развијају на пријатељској основи додао је и како је влада „зачуђена и ожалашћена“ односом Југославије према Италији. Румор је одбацио као „неосноване“ све оптужбе изнете од стране Београда, по којима Италија има територијалних претензија према суседној држави.¹⁰³²

Мада је изјава била умирујућа, она за владу у Београду није представљала одступање од претходно изнетих ставова, већ је окарактерисана као дволична, јер је Румор признајући територијални интегритет Југославије из њега искључио Зону Б. С тога је новоформирана међуресорна група предложила да ССИП једном својом изјавом „разоткрије дволичност италијанског прилаза“ и поново стави фокус на спорну изјаву у којој се тврдило како је Зона Б италијанска територија.¹⁰³³

¹⁰³⁰ Савезни секретар за информације Будимовски рекао је Макоти како је италијанска нота од 11. марта била „круна“ кампање која је створена у СР Немачкој и преко Аустрије дошла и у Италију и била везана за притиске Совјета у вези са Титовим здрављем. (ACS, Carte Moro, b. 163, sotofasc. 2, telegramma in arrivo, segreto, da Macota a Italdip, 26.3. 1974.) У првом тренутку у италијанском Министарству иностраних послова појавила се и теорија да иза целе „гужве“ око ноте, стоји чињеница да је Тито озбиљно болестан и да је то мотивисало Југословене да покрену трупе на југословенској страни границе и започну серију бурних протеста широм земље. Међутим, Титово појављивање у јавности приликом посете египатског председника Садата, којом приликом је одавао утисак „осунчаног“ и здравог човека, демантовало је ове гласине. TNA, FCO, 28/2637, from A.J. Hunter (Belgrade) to A.F. Green (London), 29 March 1974.

¹⁰³¹ ACS, Carte Moro, b. 163, f. 2, telegramma in arrivo, segreto, da Macota a Italdip. 20. 3. 1974.

¹⁰³² ACS, Carte Moro, busta 162, f. 2, Discorso programmatico del On. Presidente del consiglio Mariano Rumor al Parlamento – 21 marzo 1974.

¹⁰³³ AJ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 2 о југословенско-италијанским односима од 22. марта 1974.

Криза у југословенско-италијанским односима изазвала је реакцију и у широј међународној заједници. Земље Запада су од самог почетка посветиле велику пажњу овом догађају. Три земље потписнице МОС-а: САД, Велика Британија и Француска од првих информација о свађи између Југославије и Италије понашале су се суздржано и биле једнодушне у свом ставу да се не сврставају ни на једну страну и остану доследне изјави коју су дале 1954. године да неће подржавати територијалне претензије ни Италије ни Југославије. У британском Форин офису сматрали су да је посредни билатерални проблем у који нису желели да се мешају, а њихов *locus standi* био је да се држе изјаве дате након потписивања МОС-а 1954. године.¹⁰³⁴ Исти став заузели су и Французи и преко генералног секретара МИП-а Де Курсела то пренели југословенској страни.¹⁰³⁵ Представници САД су у разговору са југословенским државним званичницима и дипломатама изразили „жаљење“ што је дошло до проблема „између двеју земаља са којима САД имају пријатељске односе“.¹⁰³⁶ Истовремено, подвлачили су интерес своје земље за одржавањем „независног статуса“ Југославије.¹⁰³⁷ У Београду, међутим, није били задовољни оваквим ставом, већ су очекивали да се Американци „ограде“ од италијанских поступака и територијалних претензија.¹⁰³⁸

У социјалистичких земаља ситуација је била другачија. Непосредно након избијања кризе није било ни интерног ни јавног реаговања, а изостали су и новински написи. Тек након неколико дана појавила су се реаговања штампе, а потом и државних и партијских функционера, која су била на линији подршке југословенским ставовима.¹⁰³⁹ Највећу подршку Југославији пружила је

¹⁰³⁴ TNA, FCO, 28/2637, from A. F. Green (London) to D. A. Burns (Belgrade) 3 April 1974.

¹⁰³⁵ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 5 о југословенско-италијанским односима од 26. марта 1974. Из ССИП-а су поручивали југословенском амбасадору у Паризу да Французе држе у току догађаја „јер сви услови постоје да одбију подршку Италијанима који се према САД држе покорно“; АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 3, бр. 413980, допис ССИП-а упућен амбасади у Паризу 1. априла 1974.

¹⁰³⁶ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 10 о југословенско-италијанским односима од 1. априла 1974.

¹⁰³⁷ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 9, бр. 417529, Реаговање САД на најновији развој југословенско-италијанских односа, 10. април 1974.

¹⁰³⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 10 о југословенско-италијанским односима од 1. априла 1974.

¹⁰³⁹ Основна карактеристика писања штампе социјалистичких земаља била је осуда италијанске владе, али без изношења сопствених коментара. Новине су једино препричавале чланке из југословенске штампе. АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Иностранна штампа о ноти италијанске владе и ставу Југославије.

Чехословачка, посебно извештавањем у средствима јавног информисања.¹⁰⁴⁰ Попут Чехословачке и већина других социјалистичких земаља стала је на страну Југославије у спору са Италијом. То се није могло рећи за Румуне, који нису показивали никакав интерес за проблеме држећи се свог става „немешања“ у односе трећих земаља.¹⁰⁴¹

За Београд је, разумљиво, од посебне важности било становиште СССР-а. Став Совјетског Савеза, онако како га је процењивао ССИП, био је усмерен у два правца. У разговорима совјетске дипломате показивале су разумевање за позиције Југославије и истицале да се питање граница не може покретати. Како је у то време заседао КЕБС у Женеви, Совјетима је било стало до тога да њихова теза о непоромењивости граница ничим не буде поткопана. С тога су, као и представници осталих социјалистичких земаља, изражавали „неприкривена“ страховања да би криза могла да угрози КЕБС и *детант*. Поред ове „дозиране“ и „условљене подршке“, која је била видљива и у веома штурим натписима штампе, Југословени су примећивали да није било јавне осуде италијанских ставова. Истовремено, било је приметно настојање Совјетског Савеза да искористе сукоб Југославије са Италијом и додатно појачају притисак на Београд како би своје ставове приближио совјетским по питању КЕБС-а.¹⁰⁴²

6. 3 НАТО маневри на Јадрану

Првих дана априла југословенско-италијански спор добио је нову, ширу, димензију и још озбиљнији карактер. Повод за то била је вежба амфибијских НАТО снага на подручју северног Јадрана и северног дела Италије. Ови војни маневри названи „Dark Image 74“ (Тамна представа 74) започели су 29. марта, а у њима су учествовале италијанске војне снаге и делови VI флоте САД. У плану маневара било

¹⁰⁴⁰ Чехословачка штампа је објавила више текстова и од СССР-а. Југословенима је упадала у очи чињеница да су Бугари током марта о југословенско-италијанском спору објавили само једну вест. То је учинило *Работническо дело* 26. марта у краткој информацији од само четири реда. АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација бр. 6 о југословенско-италијанским односима од 27. марта 1974.

¹⁰⁴¹ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 6, бр. 415576, елаборат Друге управе ССИП-а под насловом „Реаговање у европским социјалистичким земљама на најновији развој југословенско-италијанских односа“ од 29. марта 1974.

¹⁰⁴² Исто.

је да се након завршетка вежбе бродови десет дана задрже у тршћанској луци. Мада су били планирани годину дана раније и благовремено најављени Београду, маневри су послужили југословенској страни да појача притисак на Италију, али и да оптужи САД и НАТО да су се у сукобу који је био у току сврстали на италијанску страну.

Помоћник савезног секретара за спољне послове Раиф Диздаревић позвао је 1. априла италијанског амбасадора Макоту и уручио му демарш поводом маневара НАТО. Он је указао на међусобну повезаност и синхронизованост маневара и уручивања ноте представљајући то као саставни део шире акције притиска на Југославију, при чему су маневри били војни, а нота од 11. марта политички део притиска. Узалуд је Макота одбијао сваку повезаност између погоршања односа и маневара и подсећао да је војна вежба била Београду најављена унапред како је и било предвиђено билатералним споразумом, који је о томе постојао.¹⁰⁴³

Диздаревић је истим поводом позвао и америчког амбасадора Туна коме је такође упутио демарш. И њему као и Макоти је указао на истовременост маневара и уручења ноте понављајући како оба догађаја представљају притисак на Југославију. При том је нагласио како је Југославија очекивала од САД да се ограде од италијанских „грубо изражених територијалних претензија“.¹⁰⁴⁴ Ово је било друго обавештавање америчке амбасаде, пошто је неколико дана раније и заменик државног секретара Петрић информисао Туна о југословенском ставу према маневрима. На примедбу амбасадора да су маневри били планирани још априла 1973. Диздаревић је узвратио питањем да ли су Италијани можда били ти који су синхронизовали своју акцију са НАТО маневрима.¹⁰⁴⁵

Упоредо са интервенцијама код дипломатских представника САД и Италије, међуресорна група је донела одлуку да се о маневрима обавести домаћа јавност, али да писање штампе буде „дириговано и одмерено“.¹⁰⁴⁶ Већ 2. априла Танјуг је о маневрима објавио текст из пера свог дипломатског уредника Велимира Будимира. Он је оценио маневре као „последњи корак у ескалацији притисака на Југославији“ и

¹⁰⁴³ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 5, бр. 415400, забелешка о разговору Диздаревића са Макотом 1. априла 1974; ACS, Carte Moro, b. 163, sotofasc. 2, telegramma in arrivo, segreto, da Maccota a Italdip, 1. 4. 1974.

¹⁰⁴⁴ АЈ, КПП, I-5-б/44-17, Информација бр. 10 о југословенско-италијанским односима, 1. април 1974.

¹⁰⁴⁵ TNA, FCO, 28/2637, from C. Booth (Belgrade) to A.F. Green (London), 4 April 1974.

¹⁰⁴⁶ АЈ, КПП, I-5-б/44-17, Информација бр. 10 о југословенско-италијанским односима, 1. април 1974.

довео их у везу са италијанском нотом.¹⁰⁴⁷ Већ сутрадан све је попримило обресе оштре новинске кампање. Тако је *Борба* на првој страни објавила редакцијски уводник под насловом *Маневри притиска* у коме су окарактерисани као „опасно повампирење страшила из периода хладног рата“ у циљу „заstraшивања једне мирољубиве и несврстане земље“.¹⁰⁴⁸

Интервенција званичног Београда и новинска кампања која је уследила и у којој је америчка страна оптужена да се ставила на страну Италије изазвале су негативну реакцију представника САД како у Београду тако и у Стејт департменту. Помоћник државног секретара за Европу Велс Стаблер (Wells Stabler) позвао је југословенског амбасадора у Вашингтону Тому Гранфила и поновио му званичне ставове своје земље да су против давања подршке било чијој територијалној претензији, а исто то Југословенима су саопштили и други представници Беле куће.¹⁰⁴⁹ Америчка амбасада у Београду је 3. априла издала званично саопштење о војним маневрима у коме се наглашавало да су они били раније планирани и да је њихово одржавање „постала пракса“ током више година. Коначно, још једном је подвучено да САД остају при ставу израженом приликом потписивања Лондонског меморандума 1954. године да неће подржавати захтеве ни Југославије ни Италије „на територију која се налази под суверенитетом или управом друге земље“. Мада је ово саопштење било дистрибуирано југословенској штампи није било објављено. То је додатно онерасположило амбасадора Туна, који је упутио писмо Диздаревићу у коме је изразио „узнемиреност“ због широке антиамеричке кампање која се спроводила у Југославији.¹⁰⁵⁰

Без обзира на уверавања која су стигла из Вашингтона, у Београду се настављало са инсистирањем на томе да су маневри део притиска Запада на Југославију. Шта више, Југославија је настојала да прикаже како је то део много ширег плана напада на несврстану политику и несврстане земље „управо у периоду њихове значајне активације и потребе још већег ангажовања у крупним питањима међународних односа“. Отуда је од својих дипломата у несврстаним земљама

¹⁰⁴⁷ TNA, FCO, 28/2637, from C. Booth (Belgrade) to A.F. Green (London), 4 April 1974.

¹⁰⁴⁸ *Борба*, 3. април 1974.

¹⁰⁴⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 9, бр. 417529, Реаговање САД на најновији развој југословенско-италијанских односа, 10. април 1974.

¹⁰⁵⁰ Исто.

тражила веће ангажовање како би се добиле „изјаве солидарности“ или „написи подршке“ у средствима информисања ових земаља. Од својих амбасадора у НАТО земљама очекивало се да се добије званична ограда од такве политике.¹⁰⁵¹

Како би одржала тензију и „натерала“ САД и Италију да се бране, Југославија је 5. априла, последњег дана одржавања маневара, предузела нови корак тако што је у дневној штампи публиковала садржај свих нота размењених са Италијом и објавила нове коментаре везане за маневре. Циљ ових акција био је исти: натерати италијанску владу да се одрекне ноте од 11. марта, а самим тим и претензија на Зону Б. Како није било реално очекивати да ће Италијани јавно повући ноту или спорне ставове из ње, пошто је то било неуобичајено у дипломатској пракси, то је заправо служило како би се што јаче учврстиле позиције за будуће преговоре око нерешених питања.¹⁰⁵² С тога је Југославија настављала са акцијом обавештавања дипломатских мисија и јавности о својим ставовима у спору са Италијом.

Намеће се питање шта је то могло мотивисати Југославију, да упркос помирљивим изјавама које су стизале из Рима и Вашингтона, настави са широком антииталијанском, а донекле и антиамеричком кампањом. Најбоље објашњење пружа елаборат о територијалним претензијама Италије према Југославији који је током априла сачињен у ССИП и достављен највишим државним руководиоцима.¹⁰⁵³ У њему су свеобухватно размотрени сви мотиви који су могли имати утицаја на италијанску владу да упути ноту од 11. марта, али се из садржаја елабората јасно уочавала и велика забринутост за место и улогу Југославије у биполарном свету половине седамдесетих година.

У елаборату се пошло од анализе општег стања у свету, посебно због погоршања међународне ситуације услед енергетске кризе и кризе на Блиском

¹⁰⁵¹ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 6, бр. 415494, циркуларни телеграм ССИП-а упућен свим Дипломатско-конзуларним представништвима Југославије, 2. априла 1974.

¹⁰⁵² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, информација бр. 14 о југословенско-италијанским односима, 6. април 1974. У том смислу међуресорна група је закључивала: „Свако наше преурањено помињање разговора или преговора могло би код Италијана створити утисак о нашој великој заинтересованости за решавање спора и сигурно би било схваћено као знак наше слабости“.

¹⁰⁵³ АМИП, ПА, 1974, к. 58, ф. 9, бр. 417 529, елаборат „Обнављање територијалних претензија Италије према Југославији и програм наших даљих акција“. Овај елаборат је сачињен у ССИП-у 17. априла, а пред Колегијумом савезног секретара се нашао 24. априла. Након скраћивања и дораде појединих делова био је прослеђен државном руководству 30. априла. (Коначну верзију види у: АЈ, КПР, I-5-6/44-17, 30. април 1974).

истоку које су се одиграле претходне године. Са забринутоћу се истицало како је то утицало на стагнацију *детанта*, те како Балкан поново улази у жижу интересовања и надметања великих сила и војних блокова „утолико пре што се на овом простору додирују најосетљивији делови Варшавског уговора и јужног крила НАТО, које никада није постигло довољну стабилност.“ Из тога је следила песимистичка прогноза по којој се појачавало надметање за овај простор „са разним шпекулацијама и алтернативама“, при чему се тестирала како чврстина и понашање Југославије, тако и „могуће реаговање друге стране у разним ситуацијама.“¹⁰⁵⁴

Југословене је нарочито узнемиравала држање САД и „реакционарних кугова“ на Западу за које је процењено да су у својој политици према Београду показивали „отворено незадовољство“. Овај закључак темељио се на негативним реакцијама које су изазвали потези несврстаних посебно након IV конференције овог покрета која је одржана у Алжиру 1973, као и помоћ коју је Југославија пружила Арапима у рату са Израелом октобра исте године. Промењени став САД видео се у томе што је амерички државни секретар Хенри Кисинџер избегао сусрет са Милићем на заседању генералне скупштине у Њујорку на јесен 1973. године и говорио оштро против несврстаних земаља, као и након његовог позива НАТО земљама да снизе ниво односа са Југославијом. Није занемарена ни антијугословенска кампања у којој је доминирала теза да се званични Београд приближава СССР-у, али и „шекулације“ о слабом Титовом здрављу и плану „Поларка“ о коме се нашироко писало у Западној штампи.¹⁰⁵⁵ У све ово уклопили су се и притисци у виду војних маневара НАТО на границама Југославије.

У анализи нису занемарени ни ставови СССР и осталих социјалистичких држава за које се констатовало да су упорно настојали да привуку Југославију у свој табор развијањем свестране билатералне сарадње. Када је у питању био поглед Совјета на спољнополитичке активности Југославије, посебно на политику несврстаних земаља, закључивало се како је био много „еластичнији“, али мотивисан

¹⁰⁵⁴ Исто.

¹⁰⁵⁵ План „Поларка“ био је везан за изјаве чехословачког емигранта генерала Шејне, који је појединим аустријским листовима изјавио како је постојао план Совјетског Савеза да изврши инвазију на Југославију преко територије Мађарске. На почетку кризе мађарски амбасадор у Југославији је 22. марта 1974. посетио помоћника савезног секретара за иностране послове Диздаревића и демантовао гласине о постојању наведеног плана. АЈ, КПП, I-5-б/44-17, Информација бр. 3 о југословенско-италијанским односима, 23. март 1974.

схватањем да им то пружа погодности у глобалној политици и проистекао из схватања да су несврстани „стратешка резерва“ социјалистичких држава. На исти начин тумачио се и став осталих социјалистичких држава у односу на спор са Италијом за који се констатовало да је био уздржан и резервисан. Није, међутим, занемарено и то што је СССР константно давао подршку Бугарској у спору око Македоније.

У том контексту посматрана је позиција Италије. Као и често пута до тада, наглашавало се да Италија има посебно место и улогу у стратегији САД и НАТО према Балкану и да је она сама „сагледавала своје интересе у чврстом остајању у савезу са САД и војним и економским структурама са Запада“. С тога је акција Италије са нотом од 11. марта за званични Београд представљала истовремено континуитет дугорочних „иредентистичких“ циљева ове земље, али и део ширег притиска на Југославију посебно од стране САД и Запада. Није, међутим, занемариван ни фактор унутрашње политичко-економске нестабилности Италије посебно због чињенице да је половином маја коначно требало да се одржи дуго најваљивани референдум о разводу брака о коме су се бирачи требали изјашњавати према политичкој опредељености.¹⁰⁵⁶

6. 4 Брозов говор у Сарајеву 15. априла и окончање кризе

Месец дана након почетка кризе коначно се огласио и Јосип Броз говором одржаним у Сарајеву 15. априла пред бројним представницима „друштвено-политичких организација“ Босне и Херцеговине.¹⁰⁵⁷ Највећи део излагања посветио је спољнополитичком положају земље, посебно односима са Италијом. Пошто је указао на потребу да се одржи народно јединство, Тито је напоменуо како у свету постоје владе и државници склони да своје интересе остварују употребом војне силе и притисцима и да је Југославија „једна тачка на коју се данас врше притисци“. У

¹⁰⁵⁶ Исто.

¹⁰⁵⁷ Борба 16. април 1974. Део говора који се односи на Италију објављен је у већ цитираној књизи Иве Миховиловића (Ive Mihovilić, *Nema više zone B. Politički i pravni argumenti protiv presizanja Italije na sjevernu Istru (1954-1974. god.)* на странама 5-7.) Миховиловићева књига је објављена у време кризе и то очито у пропагандне сврхе.

том контексту оценио је и италијанске захтеве за Зоном Б и додао како више не постоји „никаква Зона Б“ и да је то интегрални део Словеније и Југославије. Како би био што јаснији нагласио је: „О томе ми с њима више никада нећемо разговарати, то је свршена ствар.“ То, међутим, није значило да је у потпуности затворио сва врата за преговоре око „отворених питања“. Ако је питање Зоне Б била „свршена ствар“ допуштао је могућност разговора око појединих „конкретних“ питања на граници. У складу са тактиком Југославије да за кризу оптужи италијанску владу а не народ, Тито је нагласио како је „огромна“ већина Италијана „љута“ на владу зато што је подлегла притисцима реваншиста и фашиста и додао: „Народ то тамо критикује“.¹⁰⁵⁸

Након одлучне изјаве да више нема Зоне Б, Тито је наставио говор у помирљивијем тону, речима да Југославија жели да са Италијом поново успостави односе који би били од користи обема странама. „Са Италијом желимо добре односе“ подвукао је и додао: „Ми немамо разлога да се светимо. Ја бих желео, и сматрам да је то потребно, да ми ту ситуацију сада смиримо, али да и даље будемо будни. Заборавити њима то нећемо. [...] Али ми не желимо да то даље распирујемо, већ да идемо на смиривање“.¹⁰⁵⁹

Титов сарајевски говор, који је био делимично приказан и на телевизији, имао је добар пријем како у Италији тако и шире. Судећи на основу разговора које су британске дипломате водиле у Фарнезини, Италијани су сматрали да је тон Титовог говора указивао на значајну промену расположења код Југословена, као и да је помињање могућности да се разговара о појединим конкретним питањима на граници отварало врата за решење дуготрајног проблема. Отоне Матеи, вршилац дужности шефа одељења за Југославију у Министарству иностраних послова, који је на том месту заменио Пиетромаркија, у разговору са саветником британске амбасаде у Риму Алистером Хантером подвукао је како нема Италијана који не би био за коначно сређивање граничног спора са Југославијом на начин да демаркациона линија у главним цртама буде претворена у државну границу. Проблем је, по његовим речима, био у томе што је влада, да би таква одлука прошла кроз парламент, морала да задовољи захтеве не само конзервативних Тршћана који су

¹⁰⁵⁸ Исто; Ive Mihovilović, *н.дело*, стр. 6

¹⁰⁵⁹ Исто.

били лично погођени граничним спором, већ и десних италијанских партија. Отуда је влада морала да овим групама и партијама покаже да је од Југославије добила неке концесије зарад одрицања права Италије на бившу Зону Б. Тако се у британском Форин офису сматрало да је говор помирљив и да је послао јасну поруку како треба ставити тачку на свађу.¹⁰⁶⁰

Међутим, само дан након Титовог говора у Сарајеву настављена је полемика нотама. Наиме, 16. априла Италија је уручила нову ноту, четврту по реду, која је била одговор на ноту Југославије од 30. марта. Влада у Риму је, не одступајући од раније изнетих ставова и остајући на правном терену, ипак настојала да делује помирљиво и бар делимично задовољи неке југословенске захтеве. У том циљу изостављено је помињање Зона А и Б и замењено изразима „северно“ и „јужно“ од демаркационе линије. Исто тако, како би изашла у сусрет југословенским захтевима да јој призна суверенитет над Зоном Б, у ноти је наведено да Италија „поштује демаркациону линију једнако, као што поштује државну границу“.¹⁰⁶¹ Уручујући ноту амбасадору Павићевићу, Гаја је напоменуо како је њен смисао да смири ситуацију у односима између две земље и одбацио је тврдње Београда да Италија жели да угрози интегритет Југославије. Он је понудио обнављање преговора о нерешеним питањима која су раније била предмет тајних разговора и упитао свог саговорника да ли је Југославија уопште спремна да о томе преговара. Током разговора у више наврата је поновио како Италија нема територијалних претензија на Југославију, али и да не може прихватити „једностране акте“ и политику „свршеног чина“ које је спроводила Југославија.¹⁰⁶² Нота је сутрадан била објављена у италијанској штампи и имала добар пријем код појединих страних дипломата у Риму.¹⁰⁶³

Званични Београд, међутим, није био задовољан њеним садржајем. Анализом ноте у југословенском ССИП-у дошло се до закључка како је италијанска влада, упркос настојању да се допринесе смиривању ситуације, избегла одговор на

¹⁰⁶⁰ TNA, FCO, 28/2638, from A. J. Hunter (Roma) to A. F Green (London), 30 April 1974.

¹⁰⁶¹ Текст ноте видети у: ACS, Carte Moro, b.162, sotofasc. 7, Nota Verbale, 16 Aprile 1974; превод ноте у: АЈ, КПР, I-5-б/ 44-17, Вербална нота, 16. април 1974.

¹⁰⁶² АЈ, КПР, I-5-б/ 44-17, Разгоро Павићевић-Гаја, 17. април 1974. (Viri, br. 23, str. 222-224.)

¹⁰⁶³ Британски амбасадор у Италији Патрик Хенкок сматрао је како је нота била помирљивог тона. TNA, FCO, 28/2868, From P.F. Hancock (Roma) to J. L. Bullard (London) 19 April 1974.

суштинска питања и полемику скренула на правни терен, а целокупну аргументацију презентирала тако да укаже на постојање отворених и још нерешених питања између две државе. Нота и разговор Гаје са Павићевићем били су усмерени у циљу поновног покретања преговора, али под италијанским условима, а у случају одбијања Југославије да на то пристане имали би алиби пред светском јавношћу.¹⁰⁶⁴ С тога је разумљива реакција, која је презентирана како италијанским дипломатама у Београду тако и југословенској јавности. Амбасадору Макоти је у интерним разговорима у више наврата поновљено да је најновија нота неприхватљива, чак „најгора“ од свих до тада уручених нота.¹⁰⁶⁵ Још речитији био је представник за штампу ССИП-а Милан Зупан у изјави изнетој на конференцији за штампу одржаној у Секретаријату 18. априла коју је пренео Танјуг. Зупан је навео како Италија најновијом нотом није одустала од територијалних претензија и додао како Рим оваквим поступцима отвара целокупно тршћанско питање.¹⁰⁶⁶

Јавно изнето упозорење да би својим поступцима могла да отвори и проблем бивше Зоне А представљало је део планираног притиска на италијанску владу да се одрекне свог става из ноте од 11. марта и призна демаркациону линију за државну границу. Коначно је употребљен аргумент који су Словенци заговарали више година уназад. То је дало резултате. Реагујући на Зупанову изјаву, заменик директора МИП-а Гардини је изразио бојазан да би отварање целокупног тршћанског питања могло да „побуди интересе трећих, отвори њихове апетите и подстакне их да се укључе у игру“ и додао како Италији није било у интересу да се ово питање отвори.¹⁰⁶⁷ У ССИП-у су били свесни да се влада Италије „плаши“ отварање овог питања, а и сами нису имали намеру да заиста отворе проблем Зоне А, јер су га сматрали дефинитивно решеним. Ипак, желели су да га искористе као аргумент помоћу кога

¹⁰⁶⁴ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф. 9, бр. 417529, Анализа и оцена италијанске ноте од 16. IV 1974. и неке сугестије за наше даље постављање.

¹⁰⁶⁵ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 2, бр. 419524, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. априла 1974.

¹⁰⁶⁶ *Борба* 19. април 1974. ССИП је у овом смислу послао допис свим југословенским дипломатско-конзуларним представништвима у иностранству. АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 58, ф.10, бр. 418125, телеграм ССИП-а упућен свим дипломатско-конзуларним представништвима Југославије 19. априла 1974.

¹⁰⁶⁷ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф.2, бр. 419524, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 23. априла 1974.

би одржали „интензитет“ код домаћих средстава информисања и „високу температуру“ у спору са Италијом.¹⁰⁶⁸

Међутим, није било потребно да се вештачки одржава тензија у југословенској јавности, пошто су то омогућили догађаји који су се одиграли на самом терену - у Трсту. Уље на ватру долио је национални секретар МСИ-ДН Алмиранте говором одржаним у овом граду 18. априла. Пред неколико хиљада људи окупљених на збору, чија је главна тема био предстојећи референдум о разводу брака, Алмиранте је говорио и о спору са Југославијом. Том приликом он је критиковао Комунистичку партију Италије зато што је дозволила да тршћански Словенци уђу у институције, подвлачећи како они представљају „унутрашњу опасност“ и додао како треба „уништити носиоце словенских бацила“.¹⁰⁶⁹ Мада су готово све тршћанске странке, укључујући и оне на власти, реаговале на ову изјаву и осудиле је, југословенска страна је сматрала како то треба да учини и влада у Риму, посебно јер је на то обавезивао Специјални статут којим су била регулисана права словеначке мањине. Када се на ово дода и инцидент који се одиграо десетак дана касније када је током ноћи активирана експлозивна направа у словеначкој школи Св. Иван у Трсту било је јасно да ће односи између две државе остати заоштени упркос помирљивим и умирујућим тоновима који су се могли чути са разних страна.

Југославија је настојала да дешавања у Трсту што боље искористи и прикаже их као „логичну последицу идентификовања политике италијанске владе са иредентистичким круговима која се испољила у истицању територијалних захтева према Југославији“. С тога је два дана након „атентата“ на словеначу школу Диздаревић уручио оштар демарш италијанском амбасадору у коме је за инцидент окривљена влада у Риму.¹⁰⁷⁰

Попут Југословена, и италијанске дипломате су се трудиле да што подробније образложе свој став владама земаља у којима су службовали. Нарочито су настојали да убеди своје Западне савезнике, пре свих САД, како им није била намера да

¹⁰⁶⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 25. о југословенско-италијанским односима, 24. април 1974.

¹⁰⁶⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 56, ф. 5, бр. 418936, телеграм Генералног конзулата Трст упућен Београду 23. априла 1974.

¹⁰⁷⁰ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 56, ф. 6, бр. 421328, Забелешка о разговору ПСС Р. Диздаревића с амбасадором Италије, В. Макотом 29. априла 1974.

отварању гранични проблем, већ да спрече Београд да предузме једностране акције по питању Зоне Б. У том смислу представник Италије при НАТО у Бриселу је још 17. априла дао изјаву на заседању Политичког комитета овог савеза у којој се говорило о провокативним акцијама Југославије и мирном одговору италијанске државе.¹⁰⁷¹

Да је у Стејт департменту било извесних сумњи у стварне мотиве и намере италијанских државних званичника могло се видети из разговора који је у другој половини априла имао један од Кисинцевих помоћника Џозеф Сиско са амбасадором Италије у Вашингтону Еђидиом Ортоном. Том приликом Сиско се пожалио (complained) амбасадору како би Италија требало да покуша да преговорима реши гранични проблем са Југославијом.¹⁰⁷² Ова опаска вероватно је била последица сусрета Кисинцера и Минића који се одиграо у Њујорку 15. априла током заседања скупштине УН. Мада је главна тачка разговора било стање билатералних односа, Минић је велики део разговора посветио питању тек минулих војних маневара одржаних на Јадрану и југословенско-италијанским односима. Док је он оптуживао Италију да води реваншистичку политику, Кисинцер је настојао да буде помирљив, па је од Југословена тражио да остану уздржани у својим акцијама.

У Фарнезини су били „благо ужаснути“ због Сискове примедбе и нераумевања италијанског стајалишта од стране САД, па су затражили од амбасадора да се састане са Кисинцером и разјасни њихову позицију.¹⁰⁷³ Током разговора Ортона је на основу инструкција добијених из Рима натојао да „распрши“ све америчке недоумице, посебно око тога какав је био став Италије према Зони Б. Након што је образложио став своје владе кривицу за спор пребацио је на Југославију, која је желела да реши проблем унилатерално и тако стави Италију пред свршен чин. Потом је прецизирао да је Италија била спремна да започне опште преговоре са Југословенима, али уз услов да се узму у обзир сви различити аспекти спора.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷¹ TNA, FCO, 28/2638, J. L. Brook to A.F. Green (London), 18.April 1974.

¹⁰⁷² TNA, FCO, 28/2638, From J. E.Cornish (Washington) to C. Hulse (London) 30. April 1974.

¹⁰⁷³ Исто.

¹⁰⁷⁴ ACS, Carte Moro, b. 163, sotofasc. 2, segretissimo-precedenza assoluta, da Ortona Italdip. 26. Aprile 1974.

Мада је на самом почетку разговора нагласио како САД не желе да буду умешане у ову свађу, Кисинџер је невољно упитао Ортону да ли Италијани желе америчко посредовање при решавању спора. Амбасадор је одговорио да његова земља, обраћањем на Стејт департменту, није имала за циљ да тражи посредовање у спору, већ да САД буде добар тумач италијанских ставова код Југословена. Он је пренео став Фарнезине да Италијани желе да Американци искористе овај разговор и преко своје амбасаде у Београду пренесу Југословенима како су у Риму расположени за обнављање преговора којима би се постигао један глобални споразум између две државе. Ортона је додао како је била важна свака акција која је ишла у прилог обнављању контаката, посебно јер се радило о једном „изузетно деликатном и неуралгичном подручју“.¹⁰⁷⁵

Изразећи у сусрет жељи Италије, Американци су након неколико дана преко своје амбасаде у Београду пренели садржај разговора Кисинџера и Ортоне. Том приликом је саветник амбасаде Тице нагласио да је став америчког државног секретара да остану изван проблема и његово решавање препусте билатералном договору Италије и Југославије. Званични Београд је поздравио овакво држање САД.¹⁰⁷⁶

Крајем априла југословенска страна је у потпуности формирала становиште за будуће наступање у односу према Италији. Био је донет детаљан план мера које је требало предузети у наредном периоду.¹⁰⁷⁷ У ССИП-у су проценили да у тренутној ситуацији Југославија више није била заинтересована за формално закључење уговора о граници и да би јој одговарала „изјава или званични акт“ владе у Риму да је граница дефинитивна. Тек након ове изјаве званични Београд је био спреман да преговара о неким питањима о којима се разговарало годинама уназад, попут „депова“ на северном сектору границе, разграничења на мору, обештећења за италијанску имовину и решавања статуса словеначке мањине у Италији, али не у „пакету“ и не тајно како је то чињено до тада. За поједина питања југословенска

¹⁰⁷⁵ Исто.

¹⁰⁷⁶ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59. ф. 2. бр. 420232, Забелешка о разговору шефа групе у Управи за Северну Америку Д. Грубора са саветником амбасаде САД Тице 29. априла 1974.

¹⁰⁷⁷ Ове мере биле су саставни део већ цитираног елабората „Обнављање територијалних претензија Италије према Југосалвији и програм наших даљих акција“.(види напомену 1053)

страна више није била заинтересована, а као пример наведен је захтев Италије за добијањем индустријске зоне.¹⁰⁷⁸

Превасходни циљ Југославије био је да у времену које је долазило изврши потпуну инкорпорацију онога што се сада звало Бујштина и Копарштина у оквиру државе укључујући и војно присуство на овом подручју. У односу према Италији званични Београд није имао намеру да блокира даљи развој билатералне сарадње, али је донета одлука да се свака значајнија активност сагледа кроз оптику „опортуности тренутка“. Ипак, одлучено је да се привремено прекину сви контакти који су били манифестационог карактера, да се у потпуности „замрзне“ војна сарадња и прекине са праксом консултација два МИП-а.¹⁰⁷⁹ Редовне дипломатске контакте требало је наставити на нивоу решавања текућих питања, док је политичке контакте, који су улазили у програме извршења неког конкретног циља, требало решавати према сваком појединачном случају. Посебна пажња била је посвећена положају словеначке мањине, чије проблеме је требало решавати преко свих постојећих канала, а не само преко Мешовитог одбора за питања етничких група. Коначно, требало је наставити сарадњу на оним пољима на којима су били видни и југословенски интереси. То се пре свега односило на економску сарадњу, али уз напомену да се контакти са италијанским привредницима искористе како би се објашњавали политички ставови Југославије у вези кризе.¹⁰⁸⁰

На спољнополитичком плану непосредни задатак југословенске дипломатије био је да се још активније ангажује у циљу „изолације“ италијанског положаја у односу на друге земље. Посебну улогу у том смислу добила су дипломатско конзуларна представништва у иностранству, које је требало да се „ванредно и максимално“ посвете објашњавању ставова Југославије и на тај начин утичу на што више земаља да се у спору одреде на југословенску страну. Званични Београд је имао намеру да на КЕБС-у инсистира на дефинитивности граница са Италијом и на

¹⁰⁷⁸ Исто.

¹⁰⁷⁹ Да ће доћи до замрзавања појединих облика сарадње који су се до тада успешно одвијали било је јасно већ на почетку кризе када је Југославија отказала посету италијанских ратних бродова Дубровнику, посету делегације покрајине Фриули Венеција Ђулија републици Словенији и одложила разговоре о пограничној сарадњи. АЈ, КПР, I-5-б, информација бр. 2 о југословенско-италијанским односима, 22. март 1974.

¹⁰⁸⁰ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Обнављање територијалних претензија Италије према Југославији и програм наших даљих акција“, 30. април 1974.

њеној неповредивости, а после Конференције планирао је да да једну „интерпретативну изјаву“.¹⁰⁸¹ На значају је добијала и суседска политика, па се инсистирало на томе да док траје спор на западним границама односе са другим суседима не треба отварати „без велике потребе“. Посебан значај имало је наступање према великим силама, нарочито према САД, као и према несврстаним земљама. У Југославији се размишљало чак и о изношењу спора пред форум УН, али тек као „крајњи корак“.¹⁰⁸²

*

У контексту билатералне сарадње у време кризе посебно интересантан био је случај малограничног промета лица. Како је „отворена граница“ била једна од највећих тековина у односима између двеју држава, којом су се обе стране хвалиле годинама уназад, Југославија је током марта, непосредно након избијања спора, решила да поштри контролу на граници и на неки начин ограничи слободу преласка, првенствено својих грађана. Ова мера у својој суштини била је економске природе и заведена је у циљу економског притиска на Трст и пограничну италијанску зону. Како је Трст био омиљена туристичка шопинг дестинација Југословена, број људи који је прелазио границу током дана био је изузетно велики, а куповине Југословена годинама су знатно доприносиле привреди града. Отуда је југословенска страна настојала да смањи број путовања својих држављана у циљу „да надлежни италијански фактори који су заинтересовани за економске односе са нама утичу на италијанску Владу да измени свој став.“¹⁰⁸³

Ова мера почела се спроводити тако што су поштрене граничне контроле и наложено туристичким организацијама које су грађане организовано водиле у Трст да смање своја путовања. Како се очекивало да добар део Југословена ускршње и првомајске празнике проведе у Трсту, Савезни секретаријат унутрашњих послова наложио је свим републичким органима унутрашњих послова да смање број

¹⁰⁸¹ Мада је у цитираном елаборату стајало како ће активност на КЕБС-у зависити од даљег развоја ситуације и понашања Италије и да ће Југославија „држати овај канал отвореним“, шеф дипломатије Минић је на Колегијуму ССИП-а посвећеном разговору о овом документу навео да ће Југославија искористити КЕБС. АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 66, ф. 2, бр. 420221, Резиме и закључци са састанка Колегијума савезног секретара за иностране послове, одржаног 26. 4. 1974.

¹⁰⁸² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Обнављање територијалних претензија Италије према Југославији и програм наших даљих акција“, 30. април 1974.

¹⁰⁸³ АЈ, КПР, I-5- 6/44-17, Информација бр. 6 о југословенско-италијанским односима, 27. март 1974.

издавања пасоша као још једну меру спречавања одласка већег броја грађана у Италију.

Резултати су се показали већ крајем марта када је забележен смањен број прелазака југословенских грађана за више од трећину, посебно становништва из пограничне зоне.¹⁰⁸⁴ На то је указао и Тито у сарајевском говору када је нагласио да су се ефекти кризе почели одражавати и на смањење трговинског промета, посебно у Трсту „где сада многи стоје, пред својим дућанима скрштених руку, јер нема Југословена који тамо купују робу.“¹⁰⁸⁵

Ако је смањен број путовања у Трст и Италију могао да радује званичнике у Београду, почела је да их забрињава тенденција смањивања броја посета Италијана и странаца који су долазили на одмор или у посету Југославији. Посебно јер се ближила главна туристичка сезона, а са њом и очекивања од великог девизног прилива од италијанских туриста.¹⁰⁸⁶ Како је југословенској амбасади у Риму и конзулатима у Милану и Трсту почео да се обраћа све већи број људи са питањем да ли је препоручљиво да се путује и проведе одмор у Југославији, међуресорна група је упозорила да циљ мере није био да се смањи број Италијана и других страних туриста, већ одласци домаћих туриста у Италију. Отуда је предложено да третман према Југословенима остане поштрен, али да се приликом уласка Италијана и других странаца контрола на граници ублажи, тако што би се брже обављале царинске и друге формалности. У том смислу међуресорна група је планирала да предузме опсежне мере како би се олакшао улазак туриста у земљу. Није се испуштала из вида ни чињеница да су Италијани из конкурентских разлога могли да поведу кампању у штампи против одласка туриста у Југославију због затегнутих међусобних односа. Како су били забележени случајеви антииталијанских иступања становништва уз границу скренута је пажња локалним органима да се то спречи.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ Тако је са просечних 15 000 изласка и 20 000 улазака дневно крајем месеца опао за више од 5000 хиљада. АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација број 9 о југословенско-италијанским односима, 30. март 1974.

¹⁰⁸⁵ *Борба*, 16. април 1974.

¹⁰⁸⁶ Генерални конзулат у Милану наводио је податак да је крајем априла било 35% мање резервација туриста који су желели да бораве у Југославији него у истом периоду 1973. године. АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 60, ф. 6, бр. 420 718, телеграм Генералног конзула Лукаса упућен Београду 24. априла 1974.

¹⁰⁸⁷ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација број 20, о југословенско-италијанским односима од 13. априла 1974.

Ипак, свако појављивање Италијана ван уобичајених туристичких дестинација карактерисано је као шпијунажа, па су такви посетиоци били стављени под посебан надзор.

Протеком времена и смиривањем кризе број путовања се вратио у пређашње стање, па чак и повећао, али је мера о ограничењу путовања остала на снази све до половине јуна када је међуресорна група донела одлуку да се укине, али не нагло већ постепено и селективно.¹⁰⁸⁸

*

Након првомајских празника односи између Београда и Рима били су и даље затегнути, али је постало очигледно да је врхунац кризе прошао. У намери да оконча спор Италија је настојала да што шире афирмише идеју о билатералним глобалним преговорима, па је активирала своје амасадоре у бројним земљама света како би објаснила своје становиште и елаборирала потребу за преговорима, а исто је чињено и у контактима са дипломатским кором у Риму. У истом циљу Дучи се крајем априла и почетком маја у више наврата састао са амбасадором Павићевићем.¹⁰⁸⁹ Приликом ових неформалних и „полузваничних“ разговора оценио је као нереално и неоствариво југословенско инсистирање да влада у Риму званично повуче ноту од 11. марта, пошто би тим чином био нарушен престиж Италије као државе. Уместо тога предлагао је обнављање преговора као јединог начина да се реше сва „отворена питања“ између две државе, посебно проблем бивше Зоне Б, пошто је Италији било немогуће да унилатерално призна демаркациону линију као државну границу. Предлажући преговоре имао је у виду стару идеју о склапању једног глобалног споразум које би у себи садржао решење за сва „отворена питања“ груписна у три категорије: правни наслов, граничне исправке и питања која су била од интереса за локално становништво. Најпроблематичнији преговори о граници требало је да се воде независно од преговора о осталим питањима, али паралелно са њима, а

¹⁰⁸⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација број 32 о југословенско-италијанским односима од 10. јуна 1974.

¹⁰⁸⁹ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 3, бр. 421 845, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 7. маја 1974.

решењем би се граница по мировном уговору и МОС-у претворила у државну границу.¹⁰⁹⁰

Образлажући овај предлог Дучи је навео како је у италијанском државном врху преовладала теорија да „отворена питања“ треба решити „пре повлачења председника Тита са политичке сцене“ и да је то био став који су заступале најуглађеније личности које су руководиле спољном политиком Италије.¹⁰⁹¹ О решености званичног Рима да преговорима дође до споразума сведочи и то да је Дучи о садржини разговора са Павићевићем консултовао министра Мора, који је такође инсистирао на отпочињању преговора, који су требали да омогуће да се „цео инвентар реши и досије затвори заувек“.

У Југославији се није благонаклоно гледало на италијанску иницијативу за покретање билатералних глобалних преговора, јер се то косило са јавно изреченим ставом да питање граница за Југославију више не постоји, да је решено, те да никакви разговори око бивше Зоне Б не долазе у обзир. Међуресорна група, као координатор акције према Италији, видела је у италијанској иницијативи само покушај званичног Рима да појача сопствене позиције, а кривицу за спор пребаци на Југославију.¹⁰⁹² Дучијева иницијатива, такође, није наишла на добар пријем. У ССИП-у је оцењено како је у свом иступању предлагао „максималне захтеве“. Као одговор на настојање Италије да пред што широм међународном заједницом покрене питање преговора и тиме „из дефанзивне позиције и међународне изолације пређе у акцију“, Југославија је настојала да појача активност своје дипломатије, па је својим представницима у иностранству наложила да будно прате све кораке италијанске дипломатије и да објашњавају југословенске ставове у циљу ојачања изолације италијанске политике.¹⁰⁹³

Југославија је 15. маја одговорила на ноту коју јој је Италија уручила месец дана раније. У овој ноти, која је била предвиђена да буде последња, Југославија је

¹⁰⁹⁰ Исто.

¹⁰⁹¹ Исто. У ову групу уврстио је демохришћане Румора, Мора, Фанфанија, Тавианија и Андреотија. Насупрот овој теорији Дучи је навео и другу по којој је требало сачекати „поститовски период“ када би решење граничног питања било „допринос учвршћењу Југославије“.

¹⁰⁹² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација број 29 о југословенско-италијанским односима од 9. маја 1974.

¹⁰⁹³ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 3, бр. 421390, циркуларна депеша упућена свим ДКП 7. маја 1974. То се посебно тражило од дипломатских представника сектора Африке, Азије и Латинске Америке, пошто су до тада пристигле информације биле „парцијалне и недовољне“. Исто, ф. 4, бр. 422641.

настојала да употпуни аргументацију коју је до тада јавно и званично износила. Како је у дотадашњем „рату нотама“ Италија своје ставове базирала на чињеницама правне природе, Југославија је у најновијој ноти настојала да изношењем сопствене правне аргументације покаже како свој став у спору заснива на „стриктном поштовању“ одредаба Мирвног уговора и МОС-а. С тога је у дугачком тексту ноте доминирала анализа и тумачење појединих чланова ових уговора, а приликом избора аргумената водило се рачуна и о ставовима које је Југославија заступала пред КЕБС-ом.¹⁰⁹⁴

Образлажући садржај ноте Петрић је у разговору са амбасадором Макотом поновио како за Југославију проблем граница не постоји и да не може бити предмет преговора. Он је нагласио како је намера Југославије да „стави тачку“ на полемику, али уколико би се она наставила поново је запретио отварањем целокупног тршћанског питања. Петрић је закључио како након кризе може да се отвори ново поглавље у односима, али да се оно мора заснивати на пуном поштовању територијалног интегритета и суверенитета Југославије.¹⁰⁹⁵

Уручивање нове ноте није имало већег одјека у Италији која је у то време била оптерећена унутрашњим проблемима везаним за одржавање референдума о разводу брака који се одржао 12. маја.¹⁰⁹⁶ Ово је био најважнији догађај у унутрашњем животу Италије у првој половини 1974. године, посебно због чињенице да се владајућа коалиција поделила око тога какав би требало да буде његов исход. Док је Демокришћанска партија била против развода брака и тако се сврстала са десницом, остатак коалиције био је у табору левих партија које су се залагале за могућност да се брак разведе. Југословенско-италијански спор око границе се заправо и одвијао у сенци унутрашње напетости везане за одржавање референдума. С тога су политичари из редова оних партија које су показивале разумевање за југословенске ставове, попут социјалдемокарата, били уздржани у изношењу својих

¹⁰⁹⁴ Текст ноте видети у: АЈ, КПР, Вербална нота 15. мај 1974; АМИП, ПА, 1974, к.59, ф.4, бр. 422641, Вербална нота, 15. мај 1974.

¹⁰⁹⁵ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 4, бр.422759. циркуларни телеграм упућен свим ДКП 15. маја 1974; Исто, АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Строго поверљива забелешка о разговору Ј. Петрића са амбасадором Макотом 15. маја 1974.

¹⁰⁹⁶ P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 348-351.

ставова правдајући то негативним последицама које би њихово уплитање у кризу могло имати на исход референдума.

Када је референдум одржан, а резултати показали да је превагу однела опција која се залагала за развод брака, то је пружио могућност социјалдемократима и социјалистима да се активније и слободније укључе у решавање југословенско-италијанског спора. То је дало прилику амбасадору Павићевићу да у низу сусрета покуша да сазна шта је била права позадина ноте од 11. марта, али и да одгонетне како се креира спољна политика владе и колико су утицаја на њено стварање имале коалиционе партије. Одговори које је добијао били су слични и говорили су да је Демокришћанска партија била креатор спољне политике Италије, док друге странке нису имале утицаја на доношење одлука и да нису консултоване у вези са спољнополитичким потезима. Шта више спољна политика била је препуштана бирократији у Министарству иностраних послова.¹⁰⁹⁷ С тога су оптужбе за покретање кризе најчешће ишле на рачун појединих функционера у Фарнезини, при чему се име генералног секретара Гаје најчешће спомињало.¹⁰⁹⁸ И у југословенском државном врху временом су дошли до уверења да већина чланова владе „није имала појма да се нешто спрема и спроводи“ и да су сазнали о чему се ради тек након што је цела ствар са нотама „пукла“ у јавности.¹⁰⁹⁹

Другачије виђење о томе ко је био покретач кризе нудио је југословенски генерални конзул у Трсту Борис Трампуж. Он је преносио информације прикупљене у тршћанским круговима по којима је главни инспиратор била САД, односно ЦИА, а мотив за изазивање кризе било је америчко неслагање са несврстаном политиком коју је водила Југославија. По истим изворима ЦИА је ову акцију повела преко иредентистичких кругова у Трсту предвођених председником „Unione degli Istriani“ Лином Сардосом Албертинијем, бискупом Сантином и послаником демохришћана Ђакомом Болоњом, док је аутор ноте од 11. марта био Гвидо Герин. Појединци у

¹⁰⁹⁷ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 5, бр. 424 501, разговор амбасадора Павићевића са министром привреде социјалдемократом Матеотијем.

¹⁰⁹⁸ У време кризе помињало се постојање две струје унутар Фарнезине. Прва, предвођена Гајом, била је ригиднија према Југославији и представљала кругове умерених демохришћана. Другу, блиску социјалистима, представљали су оне дипломате у администрацији које су реалистичније посматрале однос са источним суседом и биле наклоњеније Југославији. G. Caveria, *н. дело*, стр. 34.

¹⁰⁹⁹ AS, 1521, f. 25, govor Kardelja političkom arhivu SK Hrvatske o međunarodnoj političkoj situaciji i o položaju i ulozi Jugoslavije u međunarodnim odnosima, 24. oktobra 1974. Zagreb.

Фарнезини, попут Гаје, били су само непосредни извршиоци овог плана.¹¹⁰⁰ Ова верзија догађаја се није уклапала у оно што су југословенске дипломате могле чути од званичника Стејт департамента у Вашингтону, где се упорно понављао став да САД не подржава став ни једне стране и показивала велика заинтересованост да се односи између Италије и Југославије врате у нормалу. У том циљу нуђена је и посредничка улога.¹¹⁰¹

Ма како било, криза у југословенско-италијанским односима, мада ниског интензитета, ипак није престајала, а нов импулс дала је резолуција X конгреса Савеза комуниста Југославије који се одржао крајем маја, а у којој се поново говорило о италијанским претензијама на југословенску територију. Како је *conditio sine qua non* за поправљање односа било дистанцирање италијанске владе од ставова изнетих у ноти од 11. марта, званични Београд је и даље инсистирао на уздржаности и пасивности, што је значило одсуство потребе да се дају иницијативе за обнављање односа и решавање спора. Требало је и даље задржати замрзнуте политичке односе, што је подразумевало да се не одржавају контакти са члановима владе. Насупрот томе тражила се акција усмерена ка политичким партијама, синдикатима и економским круговима. Од југословенске штампе се захтевало да повремено објави добро познати став о дефинитивности границе, све у циљу да се остане активан и да се не дозволи италијанској страни да поправи своју позицију.¹¹⁰²

Полемика између двеју влада се, међутим, и даље настављала, а томе су допринели Италијани упућивањем промеморије влади у Београду 12. јуна, као одговор на конгресну резолуцију. У њој се подвлачило да се Италија придржава ставова изнетих у ноти од 16. априла, као и у „претходним дипломатских саопштењима о овом питању“.¹¹⁰³ У разговору између Гаје и Павићевића приликом уручења ноте, политички секретар МИП Гаја је напоменуо како министар Моро и

¹¹⁰⁰ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 5, бр. 424874, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 22. маја 1974; Исто, бр. 426748, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 28. маја 1974.

¹¹⁰¹ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 5, бр. 424718, телеграм ССИП-а упућен југословенској амбасди у Риму 23. маја 1974.

¹¹⁰² АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација број 32 о југословенско-италијанским односима од 10. јуна 1974.

¹¹⁰³ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 7, бр. 430067, PRO-MEMORIA, Roma 12 giugno 1974. (превод документа је на: Исто, бр. 430359).

италијанско Министарство иностраних послова желе да обнове дијалог. Павићевић је, остајао тврд у тумачењу југословенског става да су за Југославију преговори завршени у оном делу који се тичао границе по МОС-у. Напоменуо је, међутим, да је Југославија отворена за решавање отворених питања.

Уручивање промеморије у Београду је схваћено као поновно заостравање односа, јер се сматрало да понуда за обновом дијалога и преговора не значи ништа друго до враћање на позиције изречене у ноти од 11. марта. Садржина промеморије уско је повезивана са једним чланком који је публикован у листу *Пополо* 8. јуна у коме се показивао пун континуитет у политици територијалних ревандикација италијанске владе. За ССИП овај новински напис је требало оценити као „фиксирање стратешког става-реафирмисање територијалних претензија према Југославији“, те да су међусобно повезани и инспирисани са истог места.¹¹⁰⁴

И док су званични односи две земље поново почели да се затежу у дубокој тајности, ван дипломатских оквира и очију јавности, одвијала се жива активност у чијем средишту је било активирање тајног преговарачког канала успостављеног марта 1973. године у Дубровнику чији су главни актери били Борис Шнудерл и Еуђенио Карбоне.

¹¹⁰⁴ АЈ, КПР, I-5-б/44-17, Информација бр.33 о југословенско-италијанским односима, 18. јун 1974.

ПОГЛАВЉЕ 7

Ка „јадранском миру“

7. 1 Тајни преговори Шнудерл-Карбоне

До обнављања контаката дошло је половином маја када је Еуђенио Карбоне посетио Бориса Шнудерла у његовој кући у Пирану.¹¹⁰⁵ На састанак је, по сопственим речима, дошао уз знање и сагласност водећих демохришћана Румора, Мора, Андреотија и председника републике Леонеа и са „понудом“ да се настави „посао“ започет годину дана раније. Образлажући италијанске ставове навео је како је потребно да се проблем реши билатерално и указао да су настојања Југославије да проблем интернационализује погрешан пут који није могао да доведе до резултата. Италија је, по речима Карбонеа, имала намеру да призна сувереност Југославије над Зоном Б, али је заузврат тражила одређена погранична решења која би била у интересу обе стране. У преговорима је требало да се заобиђу „надлежни апарати“, па би се - након строго тајних преговора који је требало да трају тридесет дана - са готовим решењем дошло пред италијански парламент и владу. Оценио је како је унутрашња ситуација у Италији повољна због пораза који је доживео Фанфани на референдуму о разводу брака. Карбоне је посебно подвукао улогу министра одбране Ђулиа Андреотија за кога је тврдио да је „одлучно“ за решавање проблема и да ће „утицати на смиреније захтеве Италије у области границе“, а као доказ подсетио је на његов говор одржан у Удинама десетак дана раније.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁵ *Viri* 23, стр. 236; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 68.

¹¹⁰⁶ Андреоти је на великом скупу војних ветерана – Алпинаца- део говора посветио односима према Југославији. Он је том приликом нагласио како „мотиви сарадње са Југославијом апсолутно превладају над сваким разлогом мирољубиве и лојалне разлике по понекој тачки“. (*Viri* 23, стр. 224). Чини се да у Београду овоме нису придавали велику важност о чему убедљиво говори чињеница да је међуресорна група ССИП-а у својој редовној информацији припремљеној за државни врх овом догађају посветила маргинална пажњу наводећи га у одељку о писању италијанске штампе и то, чини се, не због изјава пријатељства према Југославији, већ због чињенице да су се на овом скупу нашли и Алпинци из Истре са паролом „Италијани, не заборавите Задар, Пулу и Ријеку“ и они из Трста са паролом „Браћо Италије, Италија не спава“. Да ССИП није придавао важност говору Андреотија говори и уводна реченица информације: „У развоју југословенско-италијанских односа током

Шнудер је у извештају упућеном Минићу, којим га је обавестио о овом разговору, навео као своје мишљење да је Карбоне заиста дошао са овлашћењем италијанског политичког врха, пре свега Андреотија, што га је навело на претпоставку да су у Риму целу ствар координирали са Американцима.¹¹⁰⁷ Мада се није директно одредио према италијанској иницијативи, из садржаја извештаја било је очито да је благонаклоно гледао на могућност да се обнове преговори и тако дође до решења граничног проблема, посебно јер је сматрао да су нереална настојања Југославије да путем међународног притиска принуди Италију на „капитулацију“ и наведе је да унилатерално призна југословенска права на Зону Б.¹¹⁰⁸

Извештај о разговору са Карбонеом Шнудерл није послао само савезном секретару Минићу, већ је, истовремено, о свему информисао и Председника Председништва Словеније Сергеја Крајгера. Руководство ове републике до тада није било упознато са отварањем тајног канала 1973. године, а Едвард Кардељ је био једини Словенац који је о томе био информисан. Ствар се очито променила након годину дана. Најзаслужнији за то је био управо Кардељ на чију иницијативу је обавештен најужи словеначки републички и партијски врх. Он је саветовао Минића да се о току преговора обавести и Словенија, и то образложио постојањем „ризика“ да би након окончања преговора Словенци могли да се успротиве потпису и ратификацији споразума.¹¹⁰⁹ Реакција Крајгера је била позитивна. Он је дао потпору за преговоре, али је од Шнудерла тражио детаљније информације о томе зашто је баш он изабран да буде преговарач са југословенске стране, како оцењује ток преговора и које резултате очекује. У одговору Шнудерл је навео како је лично познанство са Карбонеом и дугогодишњи рад на проблематици југословенско-италијанских односа могао имати пресудан значај да се Италијани њему обрате за преговоре. Сматрао је да је Карбоне „добронамеран и да не слепомиши“. На крају је замолио Крајгера да се у Словенији договоре око његове улоге у преговарачком процесу и образложио то речима да, како је реч о веома важном питању за

последњих дана нема ничега што би се јавно догодило, а што би имало неки посебан значај“. АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Информација бр. 29 о југословенско-италијанским односима, 9. маја 1974.

¹¹⁰⁷ У југословенском државном врху је владало уверење да је Ђулио Андреоти био блиско повезан са САД.

¹¹⁰⁸ *Viri* 23, стр. 238.

¹¹⁰⁹ Ову тврдњу изнео је Милош Минић у разговору са уредницом збирке извора Виљенком Шкорјанец, која је томе објавила белешку. *Viri* 23, стр. 19; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 72.

Словенију, преговарач мора да има потпуну подршку ове републике. Закључио је да ће одступити уколико у Словенији имају неку другу „политичку“ особу за преговоре.¹¹¹⁰

Идеју о обнављању преговора активирањем тајног канала добила је подршку и Јосипа Броза, који се сложио са Минићем да се иде тим путем и „види“ какво решење ће бити постигнуто. По Титовом мишљењу главни разлог који је мотивисао Италију да предложи тајне преговоре била је њена изолованост у свету и сазнање да би преговорима „добила у престижу у свету, као што је Брант добио у Немачкој, када је реч о источном питању“.¹¹¹¹

Десетак дана након првог сусрета, Шнудерл и Карбоне су се поново састали у Пирану. Шнудерл је на основу инструкција добијених од Минића саопштио свом саговорнику да је југословенска страна „начелно“ спремна да прихвати понуђене преговоре са Италијом, али уз напомену да у преговорима „треба ићи даље од договореног у Дубровнику“ и да је признање границе по МОС-у „минимум на коме треба ићи на горе“.¹¹¹² Договорили су се да обе стране обезбеде „ауторизацију“ у виду писмених овлашћења за вођење поверљивих преговора којима би се обезбедила њихова легализација, а такође се расправљало о месту где би се одржали преговори и учешћу експерата у преговарачком процесу. Одређен је и дневни ред будућих преговора, при чему је на првом месту био комплекс питања границе који је осим разграничења подразумевао и бројна друга питања попут мањине, имовине и држављанства. На другом месту били су такозвани „пратећи проблеми“ који су обухватили питања пограничне привреде, економске кооперације у граничном појасу при чему се мислило пре свега на индустријску зону, као и шира међудржавна економска питања. Италијанска страна остала је доследна у томе да се сва питања решавају глобално „у пакету“, док је за Шнудерла овакав приступ преговорима могао да изазове проблеме.¹¹¹³

Коначно, након договора Шнудерла са Минићем 11. јуна одлучено је да се Карбонеу јави да Југославија прихвати италијанску иницијативу за преговоре. Том

¹¹¹⁰ *Viri* 23, стр. 242.

¹¹¹¹ *Viri* 23, стр. 229.

¹¹¹² Исто, стр. 239.

¹¹¹³ *Viri* 23, стр. 240; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 71.

приликом договорен је и састав радне групе која би учествовала у преговорима. На челу је био Борис Шнудерл, а у њен састав су ушли и саветник савезног секретара у ССИП-у Радко Мочивник, који је већ био на служби у амбасади у Риму и као официр добро познавао проблем границе са Италијом, начелник Управе за међународно-правне послове Александар Јелић, који је као правни експерт учествовао у преговорима Перишић-Милези Ферети и шеф одсека за Италију у Савезном секретаријату за иностране послове Веселин Поповац. За везу између Шнудерла и Минића одређен је подсекретар у ССИП-у Новак Прибићевић.

Да ствари неће ићи по плану показало се након само пар дана. Нестабилна унутрашња политичка ситуација у Италији, која је мучила ову земљу дужи период, кулминирала је 13. јуна оставком владе Мариана Румора, која је на челу Италије била од 7. јула претходне године. Отварање нове владине кризе био је аларм за Минића, који је и до тада са доста неповерења прихватио италијанску понуду за преговоре, да након разговора и консултација са Титом донесе одлуку да се не прихвати почетак преговора све до тренутка док се ситуација у овој земљи не стабилизује.¹¹¹⁴ Међутим, након уверавања Карбонеа да пад владе неће утицати на преговарачки процес и да је континуитет рада обезбеђен „са највишег места“, као и мишљења Шнудерла да треба прихватити преговоре, Минић је ипак преломио и предложио председништу Југославије да прихвати преговоре са Италијом.¹¹¹⁵ Званична одлука о томе да се да „зелено светло“ за почетак преговора двојици тајних преговарача донета је 18. јуна на заседању Председништва Југославије у Карађорђеу.¹¹¹⁶

Тако су током јуна југословенско-италијански односи почели да се одвијају на два колосека. Док се у званичним односима настављала полемика и свађа коју је Моро покушавао да реши преко амбасадора Макоте, посредством Еуђениа Карбонеа отворен је тајни канал за преговарање како би се коначно решило гранично питање између двеју држава. Разлози који су мотивисали Италијане да покрену ову

¹¹¹⁴ АЈ, 803, к. 16, Стенографске белешке са III седнице Председништва СФРЈ одржане 18. јуна 1974. године у Карађорђеу. В. Шкорјанец је објавила део белешки у *Viri 23* (стр. 228-230), али их није датирала.

¹¹¹⁵ *Viri 23*, стр. 240.

¹¹¹⁶ АЈ, 803, к. 16, Стенографске белешке са III седнице Председништва СФРЈ одржане 18. јуна 1974. године у Карађорђеу; *Viri 23*, стр. 228-230; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 83.

двоструку политику били су непознаница за југословенско руководство. Минић, који је на поменутој седници Председништва обавестио присутне о стању југословенско-италијанских односа, сматрао је да таква „дволична“ политика није плод случајности, већ је „срачуната“ и да одражава подељеност у италијанском државном врху, при чему су на једно страни били руководећи људи демохришћана који су и упутили Карбонеа да тражи преговоре са Југословенима, а на другој се налазио „енигматични“ Моро који је важио за заступника „официјелне линије“ и инспиратора промеморије од 12. јуна. Минић је закључио како је Италија таква земља да „данас човек не зна с ким да разговара и са којом владом разговара“, на шта се Тито надовезао речима: „Кад је јача влада неће [да преговара - прим. С.М.], а кад је слаба не може“.¹¹¹⁷ Као одговор на овакву политику Минић је предлагао да и Југославија примени исту тактику, прихвати понуђене тајне преговоре и истовремено јавно одговори на промеморију.¹¹¹⁸ Овај предлог су прихватили присутни чланови Председништва.¹¹¹⁹

Резултат југословенске „двојне“ политике био је наставак полемике на званичном нивоу, те је тако помоћник савезног секретара Диздаревић уручио нову промеморију амбасадору Макоти 24. јуна, као одговор на италијанску промеморију од 12. јуна.¹¹²⁰ У њој је поновљен став да је Италија у својим нотама показала територијалне аспирације, као и да јој је Резолуција Х конгреса СКЈ послужила само као повод да понови територијалне претензије према деловима југословенске државе. За званични Београд промеморија од 12. јуна, посебно њен последњи став у коме се тврдило да Италија остаје верна „претходним дипломатским саопштењима о овом питању“, значила је реафирмацију раније изречених ставова и настављање

¹¹¹⁷ АЈ, 803, к. 16, Стенографске белешке са III седнице Председништва СФРЈ одржане 18. јуна 1974. године у Карађорђевићу; *Viri* 23, стр. 229.

¹¹¹⁸ Исто; *Viri* 23, стр. 230. Минић је још додао како одлука Југославије да прихвати тајне преговоре „узима у обзир Италијане такви какви јесу, а узима у обзир и позицију коју смо стекли и не треба никако дозволити да нам ту позицију ослабе. Јер они [Италијани прим. С.М.] су испали кривци за заоштравање и треба их држати у том теснацу. Њима је тешко и зато се тако на потпуно контрадикторан начин понашају“.

¹¹¹⁹ У том смислу сагласност је дао и Кардељ уз напомену: „Ја јесам за преговоре увек, мислим да они никад не могу да шкоде, с тим што смо се последњи пут договорили –пошто смо им довољно предлога давали да им овог пута кажемо- ви предлагате преговоре, ви предложите и шта хоћете, па ћемо онда видети да ли има места да преговарамо даље или не“. АЈ, 803, к. 16, Стенографске белешке са III седнице Председништва СФРЈ одржане 18. јуна 1974. године у Карађорђевићу

¹¹²⁰ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 7, бр. 430359, Забелешка о разговору ПСС Р. Диздаревића са амбасадором Италије В. Макотом 24. 6. 1974.

политике заостравања односа. Диздаревић је нагласио како се италијанска помеморија може тумачити једино као одуство спремности италијанске владе да се превазиђе заостреност у односима. Макота је упорно негирао да постоје италијанске претензије на југословенску територију и напоменуо како се сусрео са министром Мором и како му је овај потврдио спремност Италије да се обнове разговори којима би се решили проблеми. Додао је како полемика не ствара добру позицију за наставак преговора. Диздаревић је, међутим, остао доследан у тумачењу југословенског става према преговорима подвлачећи да о граници не може бити никакавих преговора, док се о другим питањима могло разговарати „под претпоставком да се за то претходно створе услови“. У разговору је настављана стара полемика око тога ко је и са којом мотивацијом прекинуо преговоре и нарушио „дух Дубровника“.¹¹²¹

Последњих дана јуна, непосредно након уручења промеморије италијанском амбасадору, ССИП је о односима са Италијом циркуларним дописом обавестио сва своја дипломатско-конзуларна представништва у иностранству.¹¹²² Пошто се констатовало како је Италија најновијим потезима потврдила да остаје на позицијама територијалних претензија према југословенској територији оштро су демантоване као неистините вести које је „лансирао“ званични Рим по којима су на одређеним нивоима већ били остварени контакти како би се решило спорно гранично питање. Како је Италија својом појачаном активношћу према појединим светским престоницама почела да прелази у офанзиву и стиче дипломатске поене, што је Југославија закључила из настојања САД и СССР да сугеришу Београду да билатералним путем и преговорима реши спорно питање, ССИП је својим представницима у иностранству поручивао како се не сме допустити да италијанска влада „поправи своју позицију, да себе прикаже као конструктивну, а нас као непопустљиву страну“. Зато је тражено да се будно прате све активности Италије и о томе извештава Београд, а да се у „наметнутим“ разговорима одлучно брани југословенско стајалиште.¹¹²³

¹¹²¹ Исто.

¹¹²² АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 431 766, Циркуларни телеграм ССИП-а упућен амбасадама 27. јуна 1974. године

¹¹²³ Исто.

Истовремено, другим циркуларним дописом упућеним у најважније светске престонице Москву, Вашингтон, Лондон, Париз, Брисел, Њу Делхи, Каиро, Пекинг и мисију при УН у Њујорку тражено је од југословенских амбасадора у овим државама да посете на највишем нивоу Министарства иностраних послова и информишу их о стању југословенско-италијанских односа. При томе се, као и у ранијим приликама, није тражило посредовање и мешање „великих“ у спор већ се желела пренети само југословенска верзија догађања.¹¹²⁴ Јасна је била намера Југославије да се на овај начин парира италијанској иницијативи, начини додатни притисак на званични Рим и истовремено задржи дипломатска иницијатива у југословенским рукама.

Док су обе стране настојале да живом дипломатском активношћу на међународном плану придобију што више подршке за своје ставове, у Београду је амбасадор Макота наставио са посетама појединим југословенским државним званичницима. Свестан да у тренутно заоштреној ситуацији неће бити примљен код Минића, настојао је да околним путем, сусретима са другим политичарима из врха власти, пренесе поруку свог министра. Након сусрета са Диздаревићем 24. јуна, крајем истог месеца иницирао је састанак са помоћником савезног секретара за иностране послове Марком Врхунцем¹¹²⁵, председником Одбора за спољну политику Савезног већа Скупштине Михајлом Јаворским¹¹²⁶ и председником Савезне скупштине Киrom Глигоровим.¹¹²⁷ Амбасадор је, без обзира са ким је разговарао, настојао да саговорнику појасни италијанско становиште око кризе у билатералним односима и приволи га да утиче на наставак глобалних преговора прекинутих претходне године. При том се стално враћао на преговоре Перишића и Милези Феретија и подсећао на „тајни документ“ који је италијанска страна уручила Југославији априла 1973. године након сусрета у Дубровнику, заправо италијанску платформу за решавање спорних питања.

¹¹²⁴ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 431 829.

¹¹²⁵ АМИП, ПА 1974, к. 55, бр. 431744, Забелешка о разговору ПСС друга М. Врхунца с амбасадором Републике Италије у Београду госп. Валтер Макота, 26. јуна 1974.

¹¹²⁶ АМИП, ПА, 1974. к. 59, ф. 8, бр 432, 926, Забљешка о разговору Михајла Јаворског, председника Одбора за спољну политику Савезног вијећа Скупштине СФРЈ, са италијанским амбасадором Г. В. Макота 3. јула 1974.

¹¹²⁷ АМИП, ПА, 1974. к. 59, ф. 8, бр. 437 267, Забелешка о разговору председника Скупштине СФРН, друга Кире Глигорова са амбасадором Италије у СФРЈ, Валтером Макотом 26. јула 1974.

За то време у дубокој конспирацији настављане су припреме за почетак тајних преговора између Шнудерла и Карбонеа. Нову препреку представљали су текстови овлашћења којима је обе стране требало да ауторизују преговарачки процес.¹¹²⁸ Како је њихов садржај у неку руку представљао и платформу будућих преговора, не чуди што се пажљиво читала и тумачила свака реч, посебно у Београду. Италијану су настојали да преговорима обухвате сва питања око којих се разговарало претходних година, па су зато у овлашћењу навели да решење треба тражити „у духу сусрета“ министара спољних послова две земље у Венецији 1971. и Дубровнику 1973. године. Југословени су, са друге стране, били заинтересовани да се разговара само о решењима границе и питањима која су била директно везана уз њу, а полазну основу представљао је Титов говор у Сарајеву од 15. априла.¹¹²⁹ Позивање на Венецију и Дубровник у италијанском овлашћењу за Минића је представљало враћање на старо и превазиђено и указивало на могућу „игру“ Италијана, посебно јер се у преговарачки процес, супротно договору, укључила и Фарнезина на челу са генералним секретаром Гајом. С тога је од Шнудерла тражио да преговоре одложи на извесно време.¹¹³⁰

Очигледна је била Минићева неодлучност да, без обзира на одлуку Председништва од 18. јуна, одобри почетак преговора. Мада је на почетку здушно подржао отварање посебног канала којим би се ван дипломатских оквира решавала спорна питања, временом је постао све сумљичавији у искреност Италијана да преговорима постигну споразум. На то је морало имати утицаја и понашање италијанске дипломатије која је деловала паралелно у односу на Карбонеа. Од Шнудерла је тражио додатне гаранције да су намере Италије искрене и да не иду на „провокацију“. Зато је пре доношења коначне одлуке затражио паузу како би се још једном посаветовао са државним врхом. Шнудерл је то искористио и замолио Кардеља за подршку како би савезни секретар одлучио да се крене у преговоре. По речима самог Шнудерла имао је намеру да на тај начин подржи Минића у одлуци да се крене са преговорима, пошто се савезни секретар желео заштитити у случају

¹¹²⁸ Факсимиле овлашћења видети у: *Viri 23*, стр. 39-41. Виљенка Шкорјанец их је публиковала у својој књизи (*Osimska pogajanja*, стр.74-76).

¹¹²⁹ *Viri 23*, стр. 245; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 72 -73.

¹¹³⁰ *Viri 23*, стр. 246.

неуспеха и могуће оцене о „политичкој наивности”. Шнудерл је сматрао да је Кардељева подршка одлучујуће утицала на почетак преговора.¹¹³¹

Шнудерлов притисак и вероватна Кардељева интервенција уродили су плодом, па је Минић ипак преломио и одобрио почетак тајних преговора. Две радне групе коначно су се састале половином јула у скровитом замку Стрмол у Словенији, који је изабран како због своје изолованости потребне за несметаним радом тако и због добре саобраћајне повезаности, будући да се налазио у близини љубљанског аеродрома.

Обе делегације дошле су на преговоре са усаглашеним дневним редом у коме су питања о којима је требало разговарати била подељена у две групе. У првој, важнијој, налазила се граница са пратећим проблемима међу којима и за Југословене нарочито значајно питање мањина. Другу су чинила питања посвећена економској сарадњи. Доминирало је питање формирања слободне индустријске зоне на коме је инсистирала Италија.

Међутим, полазне платформе за преговоре биле су различите. Италијани су преговорима приступили полазећи од разговора Мора и Тепавца у Венецији 1971. и Медичија и Минића у Дубровнику 1973., што је значило инсистирање на граничним исправкама, односно враћању територијалних „цепова“ које је држала Југославија, а међународним уговором су били додељени Италији. Поред тога тражили су и друге политичко-економске концесије како би признали Југославији право на Зону Б.¹¹³² Пристајали су на то да се проблем мањина укључи у текст коначног споразума, али не у виду посебног члана како је то тражио Београд, већ као део преамбуле будућег споразума, која би била допуњена свечаним декларацијама које су оба парламента требала да усвоје након ратификације споразума.¹¹³³

Југословенска радна група добила је инструкције у којима је стајало да прво треба саслушати и оценити предлоге са којима је долазила италијанска страна, па тек онда изнети своје ставове. Званични Београд није се више осећао везаним за Дубровачку платформу, већ је основно било да се у глобалном споразуму нађе члан

¹¹³¹ *Viri 23*, стр. 28, интервју Виљенке Шкорјанец са Борисом Шнудерлом; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 77-82.

¹¹³² M. Bucarelli, *La „questione jugoslava“*, стр. 71

¹¹³³ *Viri 23*, стр. 255. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 84.

којим би се регулисала права националних мањина, као и да статус бивше зоне Б и границе по МОС-у не може бити предмет разговора. Прихватили су разговор о формирању слободне индустријске зоне на коме је инсистирала Италија, али уз оgradu да „не долази у обзир уступање територије, нити закуп, као ни везивање тог питања за решење граничног питања.“¹¹³⁴ Делегације су се сагласиле да временски ограниче дужину трајања преговора на тридесет радних дана.

Прве рунде преговора одржане од краја јула до почетка септембра протекле су у разматрању свих спорних питања која су била предмет разговора у претходном периоду. Обе радне групе су на почетку разговора из тактичких разлога одступиле од онога што је договорено годину дана раније у разговорима Перишића и Милези Феретија, а већ једном дати уступци били су повучени. Највише пажње привукло је питање границе.

Разматрање границе показало је да су Италијани прихватили југословенски став да је треба третирати у целисти што је подразумевало и границу према МОС, која је до тада била предмет различитог правног тумачења две државе. Као и у раније вођеним преговорима, дуж граничне линије су се појавиле поједине спорне тачке око којих су две стране имале различита виђења. То се пре свега односило на настојања Италије да поврати „цепове“ Саботино и Коловрат који су Мироним уговором већ били додељени овој држави, али их је Југославија држала под својом контролом. Са друге стране Југославија је настојала да за себе задржи неке цепове упркос чињеници да су Мироним уговором припали Италији. У првом плану је било добијање свих насељених места у области Брда, које су Југословени правдали етничким аргументом, јер је на том простору живело словеначко становништво. Осим ових главних спорних тачака постојао је и читав низ других што је заправо показивало апсурдност границе повучене након Другог светског рата. Посебан проблем представљао је сектор око града Горице, где су поједине улице, па чак и једно гробље били подељени границом, па се овде расправљало о сваком метру простора. Како би решили проблеме, преговарачи нису само седели у самотном Стрмолу и проучавали мапе, већ су у циљу личног упознавања са проблемом

¹¹³⁴ АЈ, КПР, I-5- б/44-17, Подсетник о досадашњем току преговора за решавање отворених питања између Југославије и Италије, Београд 17. октобар 1974.

неуморно пешачили уз граничну линију и надлетали је хеликоптерима.¹¹³⁵ Коначно, требало је повући границу и у Тршћанском заливу.

Предмет нарочите пажње преговарача приликом њиховог другог сусрета одржаног почетком августа била су питања која су се тицала привредне сарадње, посебно формирање слободне индустријске зоне. Како је већ напред речено, за Италију је ово питање било од изузетне економске и политичке важности. Економски, било је значајно због настојања Италије да добије додатни простор на коме би Трст могао да развија своју индустрију. Политички значај био је још већи, јер је попут свих осталих економских одредби, требало да пред локалним становништвом „оправда“ потписивање глобалног споразума и остави утисак бриге италијанске државе са привредни просперите града и читавог региона. С тога је разумљиво зашто је у преговорима питање зоне за Италију било *conditio sine qua non* целог споразума. Југословени су прихватили да се о томе расправља за време преговора, али су се према зони односили са пуно резерве приступајући овом питању као великом уступку Италији.¹¹³⁶ Посебно су били против идеје пласиране у разговорима Перишић – Милези Ферети да се она формира тако што би у ту сврху Италија закупила део југословенске територије уз границу на период од 99 година.

Италијани су већ у припремним разговорима уочи преговора у Стрмолу одустали од идеје о закупу. Сам Карбоне је оценио како је то био нереалан захтев и предложио као алтернативу да обе земље дају по део земљишта на коме би се формирала зона и да у њој буде заједничка управа две државе.¹¹³⁷ Много сложенији проблем који су преговарачи морали да реше било је проналажење одговарајуће локације за будућу зону. Италијански наум да то буде негде на простору бивше зоне Б одлучно је одбијен, а томе су се посебно противили Словенци, како због разлога политичке природе тако и због чињенице да је словеначка обала била премала за ту намену.¹¹³⁸ Увиђајући тврд југословенски став по овом питању Италијани су одустали од инсистирања да она буде на подручју бивше зоне Б, па су затражили неки други простор, који би био богат водом неопходном за индустријску потрошњу.

¹¹³⁵ *Viri* 24, стр. 26 – 33; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 88-90.

¹¹³⁶ *Viri* 24, str. 32. V.Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 90-91.

¹¹³⁷ *Viri* 23, str. 240.

¹¹³⁸ *Viri* 23, стр. 254.; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 90-91.

При томе су имали у виду водом богат простор око места Росандра и Осп који се налазио на граници између некадашње СТТ и Југославије. Ипак, Шнудерл је, након дугог убеђивања, успео да увери свог саговорника да је због конфигурације терена најбоља локацију за будућу зону био простор који се налазио северније у области Карса, на подручју око Сежане и Фернетића.

Посебан проблем везан за зону била је њена организација, односно на којим принципима је требало да функционише. Преговарачи су у више наврата разматрали моделе за организацију царинског режима и контроле, својинских односа и пореских прописа; проблем држављанства предузећа, односно примене радног права, при чему је нарочиту тешкоћу изазивала чињеница да је Југославија желела да на сва своја предузећа у зони примени самоуправљање; такође се расправљало и о будућем облику заједничког управљања зоном. Посебан проблем представљало је усклађивање функционисања зоне са прописима Европске економске заједнице.¹¹³⁹

Коначно, већ почетком септембра радне групе усагласиле су ставове око нацрта Протокола у коме су били садржани сви модалитети функционисања заједничке слободне царинске зоне и који је требао да буде придодат споразуму о формирању зоне. Било је договорено да се у њој омогући италијанским и југословенским предузећима да се баве прерађивачком делатношћу у складу са режимом који је омогућавао извоз производа у ЕЕЗ. За све погоне у зони требало је да важе национални прописи према месту седишта предузећа коме су припадала у шта су били укључени и прописи о радном праву, девизном режиму и порезима. Зоном је требало да управља заједнички Мешовити комитет са састављен од подједнаког броја представника *Ente Autonomo Porto di Trieste* и одговарајуће југословенске организације.¹¹⁴⁰

Поред слободне индустријске зоне још два питања су решена релативно брзо и без већих тешкоћа. Реч је била о питању држављанства и национализоване имовине. У погледу држављанства проблем је представљала чињеница да су Италијани становнике бивше Зоне Б третирали као своје држављане. Како би то спречила у будућности југословенска страна је инсистирала на томе да се

¹¹³⁹ *Viri* 24, стр. 34-35.

¹¹⁴⁰ *Viri* 24, стр. 45.

држављанство становника бивше СТТ регулише „искључиво“ законодавством територијалне државе. Посебним поверљивим писмима која су требала да допуне члан споразума који се односио на држављанство била је предвиђена могућност да се свим припадницима италијанске мањине који у одређеном року изразе жељу да се иселе из Југославије у Италију да отпуст из југословенског држављанства. Исто правило важило је и реципрочно за припаднике југословенске мањине у Италији.¹¹⁴¹

Када је реч о национализованој имовини две делегације су се споразумеле да то питање буде регулисано посебним чланом уговора. Вратили су се на идеју да се у једном релативном кратком року од ступања на снагу будућег споразума формира *ad hoc* делегација која би закључила споразум о обештећењу за имовину италијанским физичким и правним лицима са подручја бивше зоне Б. Проблеми су настали око италијанског захтева да у споразум уђе и критеријум за одређивање висине накнаде, па су предложили да се у одредбу унесе да накнада мора бити „правична“ и одређена на основу „садашње вредности“ имовине са чиме се југословенска страна није сложила. Југославија није показа велико разумевање ни за захтев Италије да се одређен број добара остави на слободно располагање у случајевима када је власник оставио имовину на коришћење блиским сродницима.¹¹⁴² На крају је постигнута сагласност да та питања решава будућа *ad hoc* делегација.¹¹⁴³

Ако су већ у септембру делегације успеле да усагласе ставове око већине питања, изузимајући неколико спорних тачака на граници, постојало је једно које није било тако лако решиво. Радило се о мањинама. Већ након окончања првих разговора одржаних у другој половини јула било је јасно да ће највећи проблем представљати регулисање овог проблема. Југословенска страна је још од сусрета Минић-Медичи 1973. године упорно инсистирала на томе да будући глобални споразум мора садржати и одредбе везане за регулисање права националних мањина.

¹¹⁴¹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Подсетник о досадашњем току преговора за решавање отворених питања између Југославије и Италије од 17. октобра 1974; Исто, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974.

¹¹⁴² Италија је тражила да се око 200 добара остави слободним. АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974.

¹¹⁴³ АЈ, КПР, I- 5- 6/44-17, Подсетник о досадашњем току преговора за решавање отворених питања између Југославије и Италије од 17. октобра 1974; Исто, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974. године. *Viri 24*, стр. 42.

Разлог за овакав став, како је напред речено, лежао је у страху југословенске стране, првенствено Словенаца, да би након укидања МОС-а, а са њим и Специјалног статута којим су гарантована права словеначке мањине у Трсту и околини, мањинци остала без заштите гарантоване једним међународним уговором. То се односило на целокупну словеначку мањину која је живела у Италији. При томе се поново истицао пример немачке мањине у Јужном Тиролу као пожељан модел на основу кога је требало тражити од Италије да регулише питање словеначке мањине.

Италијани су имали потпуно другачије становиште. Они су од почетка преговор настојали да питање мањина потпуно искључе из глобалног споразума.¹¹⁴⁴ Њихов став био је да се овај проблем регулише на начин да се након укидања МОС-а питање мањина решава „искључиво на основу унутрашњих Декларација двеју влада“.¹¹⁴⁵ Важну улогу у томе имало је управо горко искуство са немачком мањином у Јужном Тиролу, па влада у Риму није желела да понови споразум сличан оном који су потписали Грубер и Де Гаспери. Како је напред наведено, приликом сусрета у Дубровнику марта 1973. Медичи је тек на наваљивање југословенске стране пристао да у споразум уђе одредба о пружању заштите мањинама, али у оквирима законодавства двеју земаља. Тако је већ од првог сусрета Карбонеа и Шнудерла јула 1974. италијански преговарач сматрао да је питање мањина политичке природе, те да му због тога нема места у једном споразуму који је требало првенствено да третира границу.¹¹⁴⁶ Максимум који је италијанска страна заступала на почетку преговора у Стрмолу био је да се питање мањина помене у преамбули споразума, док би се детаљи решања мањинског питања изнели у једностараним изјавама које би владе дале пред парламентима. За Шнудерла је било позитивно што су Италијани пристали да уопште укључе мањине у споразум, па је југословенска делегација у предлозима поставила као дилему да ли прихватити овакав италијански став.¹¹⁴⁷

Приликом сусрета југословенске радне групе са Минићем крајем августа 1974. разговарало се и о мањинама. Минић је предложио да се од Италијана тражи да

¹¹⁴⁴ Исто; *Viri* 24, стр. 69.

¹¹⁴⁵ Исто.

¹¹⁴⁶ *Viri*, стр. 32.; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 92.

¹¹⁴⁷ Исто. стр. 25 и 26.

у текст уђе обавеза две државе да у својим парламентима дају свечану изјаву о мањинама позивајући се на међународне уговоре, повељу УН и унутрашња законодавства. Радна група је, међутим, предлагала да се од Италијана тражи више, да у уговор уђе посебан члан о мањинама и да се помене Специјални статут као једна од основа из кога би проистицала права мањине. Минић се сложио да би предлог радне групе био повољнији за Југославију, али је у закључку разговора ипак наглашено да проблем мањина не сме да доведе до прекида преговора. На основу овог разговора може се закључити да је савезни секретар полазио са умеренијих позиција у односу на радну групу и да је упозорио преговараче да инсистирањем на решавању проблема мањина не доведу у питање цео преговарачки процес.¹¹⁴⁸

Проблем мањина био је присутан и током разговора двеју делегација вођених у августу и септембру. Италијанска страна се показала као непопустљива и одбијала је сваку дискусију о предлогу југословенског члана о мањинама. Сматрала је како је уношење посебног члана о овој проблематици „израз неповерења између влада“ и да је питање заштите мањина зависно од политичке воље. С тога су као максимум нудили једну свечану декларацију којом би се та политичка воља и показала. Тек након упорног инсистирања југословенске стране и истицања да је то заправо *condizio sine qua non* за даљи ток преговора Карбоне је „условно“ пристао на идеју о мањинском члану уз напомену да тиме „превазилази добијена овлаштења“ те да ова његова концесија има „необавезујући карактер“.¹¹⁴⁹ Тако је, фактички, југословенска страна тек септембра 1974. године успела да добије сагласност Италијана да се у будући глобални споразум укључи и посебан члан о мањинама.

Овај успех је био кратког века. Карбоне је упркос условно датој сагласности за мањински члан ипак одступио и чак запретио да ће напустити преговоре уколико југословенска страна настави да везује успех преговора за решавање овог питања. На убеђивања Шнудерла да је политичка потеба Југославије да се у споразум укључе мањине као „жива веза међу државама“ Карбоне је остао непоспустљив. Шнудерл је покушао да у разговору „у четири ока“ укаже на пресудан значај мањина речима да је по овом питању консултовао чак и председника Тита који је одговорио да „без

¹¹⁴⁸ *Viri*, 24, str. 45.

¹¹⁴⁹ *Viri*, 24, str. 43-44.

људи нема споразума“, те је, ипак, успео да га убеди да не прекида споразум, већ да у разговору са водећим људима у Италији покуша да пронађе решење.¹¹⁵⁰

Сам Шнудерл се, након што су искрсли озбиљни проблеми са мањином, прво обратио словеначком руководству, односно председнику Крајгеру. Како од њега није добио задовољавајући одговор упутио је лично писмо Кардељу. При томе је потпуно занемарио Савезни секретаријат и Минића.¹¹⁵¹ У писму упућеном Кардељу додао је да би пре одступио од преговора него што би „издао мањину“, што је очигледно било у супротности са Минићевом констатацијом да мањина не сме бити разлог за прекид споразума.

Половином септембра, након завршетка првих рунди преговора, чланови југословенске радне групе обавили су разговоре са руководством Хрватске и Словеније, као републикама које су биле највише заинтересоване за резултате преговора са Италијом. На састанку са словеначким руководством највећа пажња била је посвећена управо мањинском питању. За подпредседника ове републике Сергеја Крајгера ставови које је заступала радна група по питању мањине били су минимум који је могла да прихвати Словенија. За њега је било основно да италијанска влада прихвати да словеначку мањину изједначи у правима са другим мањинама које су живеле у Италији, посебно са Немцима у Јужном Тиролу. С тога је Словенија одлучно заступала становиште да се за словеначку мањину као минимум права обезбеди оно што је прописивао Специјални статут, упозоравајући преговараче да би свако евентуално одступање у Словенији било протумачено као „наметнути став“. Руководство Словеније је упозоравало радну групу да не прихвати принцип „пребројавања мањине“ и њено детаљније лоцирање.¹¹⁵²

Посебан проблем за Словенце била је формулација „југословенска мањина“ пошто се на тај начин настојало да се, на инсистирање Хрватске, у њу укључи „хрватска емиграција“ која је живела у околини Трста. Словеначко руководство је сматрало да та групација није аутохтона мањина и да се по томе разликује од Словенаца који су на том подручјима живели вековима, па тај „живаљ“ није требао да ужива иста права као и Словенци. Очито су поново дошли до изражаја ставови

¹¹⁵⁰ *Viri*, 24, str. 49

¹¹⁵¹ *Viri*, 24, str. 49. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 102.

¹¹⁵² *Viri* 24, стр. 50.

који су се могли чути из ове републике још током 1970. и 1971. године када су се Словенци, такође, бунили против настојања Хрватске да актуелизује питање положаја хрватске мањине у Италији.

За руководство Словеније најважнија ствар коју је требало постићи приликом преговора о мањинама било је уношење посебног члана у глобални споразум који би третирао ово питање. Закључујући своја разматрања о овом питању Словенци су нагласили како би било битно да „оно што са Италијом договоримо не створи утисак напуштености код словеначке мањине“ поготову јер се радило о „најбоље организованој нашој националној мањини, која је борбена и у томе не бежи од политичке конфронтације“, па би лоша решења деловала „обесхрабрујуће“ на југословенске мањине у другим земљама.¹¹⁵³ Словенија је била сагласна са предложеним решењима за остала питања, попут држављанства, имовине и слободне индустријске зоне.

Нешто другачија атмосфера и расположење било је у Хрватској. На састанку одржаном у Загребу група је информисала руководство ове републике о најважнијим тачкама преговора и образложила резултате до којих се у разговорима дошло. Образлажући начин регулисања питања држављанства било је посебно истакнуто настојање југословенске делегације да се избегне нека врста новог референдума, а евентуално исељавање Италијана, предвиђено поверљивим писмом, скрати на што краћи рок. Представници Хрватске су, изгледа, такође били веома заинтересовани за мањинско питање, али посматрано из другог угла. Њих су, наиме, много више интересовала питања везана за италијанску мањину у Југославији која је највећим делом била настањена управо у Хрватској. Представници ове републике нарочито су подвукли да треба избећи могућност „да се путем изјашњавања за италијанско држављанство на било који начин стимулира ’декларирање’ становништва Истре за италијанство“. Када је реч о решавању питања национализоване имовине руководство Хрватске предложило је да се „по могућности“ категорија слободних

¹¹⁵³ *Viri 24*, стр. 51. Радна група је бранила формулацију „југословенска мањина“, јер она није изричито помињала хрватску мањину, те је на тај начин остављала шири простор за интерпретацију. Подвлачило се да би у каснијем разговору могло бити изостављено помињање хрватске мањине и концентрисање на „припаднике хрватске националности“. (Исто, стр. 55).

добра избегне, а у случају да то није било могуће да се ограничи временски и по броју.¹¹⁵⁴

Чини се да су највише негодовања у Загребу изазвале економске одредба споразума. То се посебно односило на формирање слободне индустријске зоне, како због тога што су у Хрватској сматрали да једном таквом питању није место у уговору о граници тако и због бојазни да би се на тај начин фаворизовао привредни потенцијал Трста у односу на Истру и Словеначко приморије.

Реферишући о питању регулисања статуса националних мањина као најспорнијој тачки преговора радна група је истакла како је југословенској страни немогуће да прихвати мање од оног што је било већ прописано Специјалним статутом и указала на настојања југословенских преговарача да та права садржана у статуту прошире на Горишку и Видемску област. Наглашено је како се посебна важност придавала уређењу овог проблема путем једног међународног уговора који би додатно обавезивао Италију на поштовање свих мањинских права. У Хрватској су показали извесну скепсу према Специјалном статуту и његовим одредбама, а посебно су указали на проблем његовог ширења ван постојећих територијалних оквира. Ова уздржаност била је због тога што су у Хрватској указивали на проблеме у вези са „вањским обликама изражавања ’националних карактеристика’“ на подручију Истре, а посебно Ријеке и Пуле, областима које су након Другог светског рата припале Хрватској.¹¹⁵⁵

Током првих недеља тајних преговора у Стрмолу у редовним југословенско-италијанским односима није се дешавало ништа што је могло да укаже да се иза кулиса и у дубокој тајности одвијају разговори за решавање свих „отворених питања“ између двеју држава. Штавише, позиције обе стране заузете у ранијем периоду биле су непромењене. То се могло видети из говора који је министар Моро одржао 1. августа пред спољнополитичким одбором италијанске скупштине. У широко конципираном елаборату о месту и улози италијанске спољне политике у савременим глобалним дешавањима значајно место заузео је део излагања посвећен односима са Југославијом. У њему није било ничег новог у односу на оно што је са

¹¹⁵⁴ *Viri* 24, стр. 49.

¹¹⁵⁵ Исто.

званичне италијанске стране до тада већ било речено. Моро је поново истакао како је у интересу Италије да развија односе са „пријатељском“ суседном земљом и још једном изразио спремност владе у Риму да поштује „територијалну сферу“ која је проистицала из важећих међународних уговора, укључујући ту и МОС. Поново је ставио до знања да Италија неће предузимати унилатералне кораке и изразио спремност да се „у духу Венеције и Дубровника“ наставе започети разговори.¹¹⁵⁶

Коментаришући Морову изјаву о Југославији, отправник послова југословенске амбасаде у Риму Брзић навео је како она не садржи „нове елементе“ неопходне да се ствар покрене са мртве тачке.¹¹⁵⁷ За њега је изјава била само део тактике којој је био циљ да Италију извуче из дефанзиве у којој се нашла током пролећне кризе са нотама. С тога је предлагао ССИП-у да се на изјаву не одговара јавно, већ да се настави са одржавањем контаката са утицајним личностима владине коалиције из редова социјалиста и социјалдемократа како би се утицало на њих да појачају притисак на владу да иступи са изјавом или званичним актом којим би коначно признала границу према Југославији. Брзић је, такође, сугерисао да се у сусретима са италијанским амбасадором у Београду и представницима Фарнезине у Риму даље испита прави смисао Морове политике.¹¹⁵⁸

Из ССИП-а су му одговорили да се у потпуности слажу са опсервацијама које је изнео у својим дописима упућеним Београду и да су оне биле „истоветне“ са проценама Савезног секретаријата. Наложено му је да „без журбе“ посети италијански МИП и затражи додатна разјашњења око Морове изјаве.¹¹⁵⁹ Брзић је то ревносно чинио и пре добијања инструкција, па је приликом сусрета са Гардинијем на једном дипломатском пријему затражио тумачење Моровог говора. Заменик генералног директора Фарнезине, уз ограду да говори неформално и без ауторизације свог министра, оценио је како изјава представља одраз поправљене атмосфере у билатералним односима и ствара услов за сусрет двојице министара на

¹¹⁵⁶ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 438389, Телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 7. августа 1974.

¹¹⁵⁷ Брзић је обављао дужност отправника послова, пошто је амбасада у то време била готово пуста, јер су амбасадор и сви шефови одсека били на одмору. АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 438389, Телеграм амбасаде у Риму упућен ССИП-у 7. августа 1974.

¹¹⁵⁸ Исто.

¹¹⁵⁹ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 437824, Телеграм Прве управе ССИП-а упућен амбасади у Риму 14. августа 1974.

коме би се наставио дијалог „у духу Дубровника“.¹¹⁶⁰ У разговору са шефом одсека за Југославију Фраскетијем, са којим се срео половином августа, Брзић је добио истоветна тумачења. За њега је главни смисао изјаве била жеља министра да се наставе разговори вођени у Венецији и Дубровнику и да заправо представља „отворен директан позив на решавање спора путем преговора“. Очито неупућен у тајне преговоре Шнудерл-Карбоне, Фраскети је појаснио како дијалог за Италијане значи „да не могу само они дати већ да треба нешто и да добију“ и у том смислу се заложиио за регулисање свих „отворених питања“ у виду „пакета“ и путем двостраног споразума.¹¹⁶¹ Након сусрета са овом двојицом функционера МИП-а Брзић је закључио да је став Италије према „отвореним питањима“ остао непромењен и чврсто утемељен на тезама о провизорности границе и различитом степену суверенитета у бившим зонама.¹¹⁶²

Међутим, већ током септембра почели су да дувају нови ветрови у односима између две земље. Успех у првим рундама преговора на Стрмолу очито се одразио и на јавна иступања појединих југословенских државних руководиоца. Прво се огласио Стане Доланц говором на Вису 8. септембра у коме је говорио о спремности Југославије за сарадњу са суседном Италијом. Још речитији је био председник СИВ-а Цемал Биједић у говору одржаном у Пули 15. септембра на завршној прослави тридесетогодишњице оснивања 43. истарске дивизије, где је део излагања посветио и односима са Италијом.¹¹⁶³ Говорећи у помирљивом тону нагласио је како је Југославија спремна да даље развија и продубљује односе са суседном земљом, као и да реши сва питања од заједничког значаја.¹¹⁶⁴

Нова рунда тајних преговора између две делегације у Стрмолу одржана је крајем септембра, а у центру пажње поново је било питање мањина. Италијанска делегација након повратка са консултација у Риму није одступила од раније заузетог

¹¹⁶⁰ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 8, бр. 438707, Телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 10. августа 1974.

¹¹⁶¹ АМИП, ПА 1974, к. 59, ф. 8, бр. 439628, Телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 16. августа 1974.

¹¹⁶² Исто

¹¹⁶³ *Борба* 16. септембар 1974.

¹¹⁶⁴ За британске дипломате у Београду ово је била „маслинова гранчица“, коју је Југославија пружила Италији. TNA, FCO, 28/2638, From C. L. Booth (Belgrade) to Foreign and Commonwealth Office (London), 17 september 1974.

става правдајући се тиме да је министар Моро по овом питању био нарочито непопустљив.¹¹⁶⁵ С тога су обе стране велике наде полагале у сусрет два министра спољних послова до кога је требало доћи крајем месеца у Њујорку. Италијански преговарачи су у том светлу сугерисали да Минић током састанка изнесе стварни значај питања националних мањина и тако приволи Мора да у споразум буде укључен и члан који би се односио на ову проблематику „али формулисан тако да искључи међусобне ингеренције и предвиди аутономно решавање сваке ствари“.¹¹⁶⁶ Карбоне је пренео импресије италијанске стране да нису успели да увере свог министра да је за Југославију мањинско питање од пресудне важности. За Мора је инсистирање Југословена било само део тактике у интересу постизања глобалног решења. И југословенски преговарачи сматрали су како би разговори на тако високом нивоу могли бити пресудни за даљи ток разговора око мањина и да би без Минићевог „одлучног утицаја“ на Мора даљи разговори и постизање решења могли доћи у питање.¹¹⁶⁷

До сусрета министара спољних послова дошло је 28. септембра у Њујорку, где су обојица била на заседању генералне скупштине УН.¹¹⁶⁸ О важности сусрета сведочи и чињеница да су и један и други у Њујорк дошли лошег здравственог стања и да је Моро након састанка са Минићем због болести морао одмах да отпутује назад у Италију.¹¹⁶⁹ На почетку разговора Моро је нагласио како је политика Италије према Југославији непромењена и заснована на пријатељству и развијању сарадње у свим областима уз пуно поштовање територијалног интегритета и суверенитета

¹¹⁶⁵ АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 9, бр. 445982, телеграм из ССИП-а упућен савезном секретару Минићу у Њујорк 26. септембра 1974.

¹¹⁶⁶ Исто.

¹¹⁶⁷ АМИП, ПА, 1974, к. 56, ф. 7, бр. 446001, телеграм упућен савезном секретару Минићу у Њујорк 27. септембра 1974.

¹¹⁶⁸ Стенографску белешку о разговору Минића и Мора видети: *Viri 24*, стр. 58-61. Белешку Роберта Дучија о сусрету министара видети у: ACS, Carte Moro, busta 162, fasc. 7, segreto, Ducci a Macotta, 7. ottobre 1974. У извештају који је директор политичке дирекције Фарнезине, који је присуствовао разговору Минић-Моро, упутио Макоти не спомиње се постојање тајних преговора између Шнудерла и Карбонеа. Виљенка Шкорјанец је, сматрајући овај сусрет као „школски пример преговора на највишем нивоу“ у збирци *Viri 23* публиковала је превод разговора двојице министра на словеначки језик (*Viri 23*, стр. 33-36), а у горе наведеној збирци *Viri 24* и оргиналну стенографску белешку. Међутим, у књизи *Osimska pogajanja* само је поменула разговор и није се бавила његовом анализом. (види: V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 103).

¹¹⁶⁹ У разговору са амбасадором Павићевићем Дучи је навео како је сусрет и разговор са Минићем био главни разлог Моровог боравка у Њујорку. АМИП, ПА, 1974, к. 59, ф. 9, бр. 447353, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 3. октобра 1974.

Југославије. При том је подсетио на 1968. годину и време када се „Југославија нашла у тешкој ситуацији и када је Италија рекла да, што се тиче Италије не мора да брине“.¹¹⁷⁰ Елаборирајући своје становиште о споразуму, предложио је да се преко поново активiranог тајног „канала“ постигне целовито решење које би било спремно за објављивање у тренутку када обе стране процене да је најпогодније. Као и увек до тада, подвукао је различито правно тумачење које су заступале две стране у односу на границу и нагласио да треба пронаћи одговарајућу форму која би задовољила једне и друге. Као спорну тачку у разграничењу напоменуо је територијалне „депове“ на граници и апеловао на флексибилност како би се дошло до повољног решења. Решавање за Југославију најспорнијег питања националних мањина Моро је видео у унутрашњем законодавству и успротивио се интернационализацији овог проблема. Коначно, он је у атмосфери створеној заседањем КЕБС-а видео погодну прилику за постизање споразума.¹¹⁷¹

У одговору на Морово излагање савезни секретар је, у складу са претходним разговорима које је имао у Југославији, акценат ставио на значај мањинског питања за југословенску државу. Инсистирање на решавању овог проблема образложио је потребом да се новим глобалним споразумом замене одредбе прописане МОС-ом и Специјалним статутом и притом се позвао на разговоре и договоре које је о томе питању имао са Медичијем у Дубровнику 1973. године. Моро је покушао да одбаци значај овог сусрета речима да у Фарнезини не постоји писани траг о том разговору, али је Минић „апеловао“ на свог италијанског колегу да прихвати уношење посебног члана о мањинама у споразум, уз образложење да „мањине морају бити сигурне да после споразума неће имати мање права него сада, а та су им права призната у Мировном уговору, Повељи ОУН, уставима две земље.“¹¹⁷² Минић је тражио и Морову сагласност око тога да обе владе дају свечане изјаве којом би се обавезале да ће поштовати сва права мањина. Као главни мотив за инсистирање на оваквом третирању мањина Минић је навео жељу да мањинци у обе земље схвате „да нисмо направили споразум о другим питањима, а да смо притом занемарили њихова права“. Образлажући своје инсистирање на овом проблему Минић је напоменуо како

¹¹⁷⁰ *Viri* 23, стр. 59.

¹¹⁷¹ Исто.

¹¹⁷² Исто, стр. 60.

је циљ Југославије да се питање мањина реши на начин да међудржавни односи у будућности због њега никада не буду „помућени“. Међутим, судећи на основу Дучијевог извештаја о састанку, Минић у разговору није спомињао захтев да се у глобални споразум унесе посебан члан о мањинама, већ само посебне декларације две владе које би биле усаглашене. Исто тако, Минић је подвукао како је питање мањина за Југославију „изузетно важно“ и да би било тешко одобрити један уговор за који би се могло рећи да је заснован жртвовању права мањина.¹¹⁷³ Моро је, ипак, остао уздржан правдајући се потребом да целу проблематику детаљније проучи.¹¹⁷⁴

У наставку разговора обе стране сложиле су се да би споразум требало да буде билатералан и да би КЕБС могао да пружи повољну атмосферу да се обелодани. Минић је изразио бојазан да би стална нестабилност владе могла да ствар врати на почетак, али је Моро развејао ова страховања речима да ће уговор прихватити свака влада која би дошла на власт у Италији. На крају разговора Минић је поново истакао важност мањинског питања.¹¹⁷⁵

Сусрет двојице министара очито је утицао да се ствари са мањином покрену у смислу предлога које је дала Југославија. Тако је у завршној фази преговора у Стрмолу италијанска страна ипак пристала да у уговор уђе члан посвећен мањинама. На југословенски предлог он је садржао два става. Први је дефинисао положај мањине на територији на којој је важио Специјални статут и њиме је било предвиђено да Југославија и Италија „задрже на снази“ све прописе које су доношени у току спровођења Статута, али и да обезбеде ниво заштите предвиђен овим међународним актом. То је заправо значило да је Италија била обавезна да спроводи све мере које су биле прописане Статутом, а не само оне које је у протеклом периоду већ била спровела у живот. Други став овог члана је био још

¹¹⁷³ ACS, Carte Moro, busta 162, fasc. 7, segreto, Ducci a Macotta, 7. ottobre 1974. Ово је било од посебног значаја, пошто ће управо мањински члан бити предмет спора у наредном периоду.

¹¹⁷⁴ Очита Морова неупућеност у све детаље преговора Шнудерл-Карбоне, као и непознавање детаља договора постигнутог током сусрета у Дубровнику марта 1973. године забринуло је Минића. О томе сведочи разговор амбасадора Макоте са Новаком Прибићевићем до ког је дошло 30. октобра. Прибићевић је - уз констатацију да је савезни секретар био веома задовољан разговорима- навео и забринутост због слабије информисаности о стању преговора посебно договора из Дубровника. Макота је то правдао чињеницом да су разговори у Дубровнику између Минића и Медичија вођени „у четири ока“ и да је зато савезни секретар био упућенији у детаље овог договора. ACS, Carte Moro, busta 162, fasc. 7, segreta battuta a machina personalmente, Macotta a Ducci 31. Ottobre 1974.

¹¹⁷⁵ Viri, 24, str. 60. Шкорјанец сматра да је Минић на крају разговора „дипломатским језиком“ поставио мањинско питање као услов за споразум. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр.103.

важнији. У њему се наводило да ће две државе „спроводити аутономним путем своју политику максималне могуће заштите“ мањина руководећи се међународним актима попут Повеље Уједињених нација. Било је, такође, предвиђено да две владе дају свечане декларације пред својим парламентима у којима би детаљније дефинисале политику према мањинама.¹¹⁷⁶ Значај овог става и декларације која га је пратила био је у томе што се он односио на мањине које су живеле изван подручја на којем је важио Специјални статут, односно на Словенце који су живели у Горичкој и Видемској области. На тај начин је Италија по први пут признала постојање словеначке мањине у Видму, што је за руководство републике Словеније било од пресудне важности.

Током октобра и новембра 1974. решена су спорна питања на граници. Предлогом уговора било је предвиђено да на северном сектору граница буде повучена тако да већина спорних „цепова“ остане у оквиру Југославије.¹¹⁷⁷ Најспорнија тачка био је гребен Коловрат због своје стратешке важности. Након дугих преговора, током којих су консултовани и војни врхови двеју држава, постигнуто је решење да линија разграничења иде гребеном тако да обе државе буду присутне на тој тачки.¹¹⁷⁸

Решење је нађено и за разграничење у Тршћанском заливу. Мада је граница била утврђена по југословенском предлогу из 1973. године, Италијани су добили „незнатну“ исправку на изласку из залива.¹¹⁷⁹ То је омогућило да велики бродови могу неометано да уплове у тршћанску луку. У преговорима је, такође, било одлучено да италијански ратни бродови могу пловити унутрашњом страном острва Палагружа у конвоју ратне морнарице НАТО-а.¹¹⁸⁰

Тако су крајем новембра, шест месеци од првог сусрета, Карбоне и Шнудерл завршили преговоре у Стрмолу. Текстови споразума о „отвореним питањима“ и о

¹¹⁷⁶ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974.

¹¹⁷⁷ Од укупно 480 хектара спорног земљишта Југославији је припало 430, а Италији само 50 хектара.

¹¹⁷⁸ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974. С обзиром на чињеницу да Италија по одредбама Мировног уговора није могла да гради своја војна утврђења на мање од 20 километра од границе стратешки положај Југославије био је сигуран.

¹¹⁷⁹ АЈ, КПР, I-5-6/44-17, Извештај о току преговора са Италијом о граничним и другим питањима који је ССИП упутио председнику Титу 25. новембра 1974; V.Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 108.

¹¹⁸⁰ V.Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 108.

појединим питањима из привредне сарадње, попут слободне индустријске зоне, били су усклађени и завршени. По унапред договореној процедури преговарачи је требало да их парафирају, и потом поднесу на потпис министрима спољних послова. Међутим, услов за парафирање био је да их одобре политичка вођства обеју земаља.

За италијанску страну то није био нимало једноставан задатак због нестабилне политичке и економске ситуације у којој се земља налазила током целе 1974. године. Учестале размирице у оквиру владајуће коалиције левог центра које су у више наврата доводиле владу на ивицу опстанка кулминирале су 3. октобра када је Руморов кабинет поднео оставку. Политичка клима била је додатно затрована насилним деловањем крајње деснице оличеним у бомбашким нападима, киднаповањима и убиствима, и прожета бројним скандалима и заверама од којих је највећа била везана за хапшење бившег шефа обавештајне службе због сумње да је био умешан у припрему државног удара 1970. године. На нестабилну политичку ситуацију надовезале су се и велике економске тешкоће продубљене нафтном кризом која је Италију, великог увозника овог енергента, погодила свом снагом.¹¹⁸¹

У таквој атмосфери су се одржавали преговори у Стрмолу, посебно њихова последња фаза. Отуда не чуди што је на седници Председништва СФРЈ одржаној у Београду 17. октобра, на којој се разматрало и стање преговора са Италијом, постављено питање способности водећих људи Италије да одобре постигнута решења. Мада су из Рима стизала уверавања да су „врхови Италије“ одлучни да се постигне споразум, у Београду се уочавала извесна колебљивост, посебно када је у питању био Моро.¹¹⁸² Додатно неспокојство изазвала је информација да је председник Леоне половином октобра поверио мандат да састави нову владу генералном секретару и водећој личности Демокришћанске партије Амниторе Фанфанију за кога се у Београду сматрало да је ненаклоњен Југославији.¹¹⁸³

¹¹⁸¹ Италија је била нарочито погођена нафтном кризом будући да је 80% потреба за енергијом добијала из увоза. TNA, FCO, 33/2721, Italy: annual review for 1974.

¹¹⁸² АЈ, 803, ф. 18, Стенографске белешке са 10. седнице Председништва одржане 17. октобра 1974. године у Београду. Део стенографски белешки који се односи на Италију објављен је и у збирци докумената Вири (*Viri 24*, стр. 81-83), али је погрешно датиран на 23. децембар 1974.

¹¹⁸³ О страху Југословена да би доласком Амниторе Фанфанија на чело владе могао бити промењен однос Италије према Југославији речито сведочи разговор Анђелка Блажевића, дипломатског саветника Јосипа Броза, и амбасадора Макоте. ACS, Carte Moro, busta 162, sotofasc. 7, da Maccota a Ducci, 16. Ottobre 1974.

На састанку Председништва одржаном 17. октобра разговарало се и о проблему мањина, али не само у Италији већ и у Аустрији. Наиме, управо у то време озбиљно се заоштравао однос са суседном Аустријом, а у средишту спора било је питање положаја словеначке и хрватске мањине у овој земљи. Југославија је желела да покрене питање своје мањине, с обзиром на то да Аустрија није испуњавала одредбе Државног уговора из 1955. године. Због тога је, током октобра решила да, као и у случају Италије шест месеци раније, изврши јавни политички притисак на Аустрију и интеренционализује проблем. На прагу је био нови „рат нотама“ овог пута са Аустријом.¹¹⁸⁴ У контексту отварања новог фронта са још једним суседом неминовно се постављало и мањинско питање са Италијом. Заменик Савезног секретара Лазар Мојсов сматрао је како би дефинитивно решавање „комплекса односа“ са Италијом имало и свог ефекта на политику Аустрије према Југославији.¹¹⁸⁵ Тито је током седнице довео у везу одлагања Италије да решава мањинско питање са акцијама суседне Аустрије, док је Кардељ проширио оптику посматрања констатацијом да су обе државе упрегнуте у „антијугословенска коло политичког притиска на Југославију“ и да су свуда „умешани исти прсти“.¹¹⁸⁶ Мада није изричито навео чији су то прсти били умешани из целе дискусије на седници било је очито да је Кардељ мислио на САД. Кардељ се политиком Сједињених Америчких Држава много отвореније бавио у говору који је одржао политичком активу СК Хрватске такође октобра 1974. године. Враћајући се на још увек свежа дешавања веза за кризу око зоне Б, Кардељ је изнео мишљење да је САД била дубоко уплетена у њен ток. Он је сматрао да је иза догађаји око зоне Б стајала „политика притиска на Југославију, са много ширим циљем „да се покаже Југославији да треба да се подреди интересима империјализма на Медитерану“. Овакав закључак изводио је из низа потеза које су Американци повлачили на овом неуралгично подручју почев од Јом Купур рата из октобра 1973, па све до Кипарске

¹¹⁸⁴ Југославија је прву ноту Аустрији упутила 29. октобра 1974.

¹¹⁸⁵ АЈ, 803, ф. 18, Стенографске белешке са 10. седнице Председништва одржане 17. октобра 1974. године у Београду.

¹¹⁸⁶ Исто.

кризе 1974. године. Један од главних мотива САД било је напад на покрет несврстаних.¹¹⁸⁷

Показало се да је брига да би у Италији могла на власт доћи струја ненаколоњена Југославији била безразложна, пошто је Фанфани након само десет дана вратио мандат Леонеу. С тога су у Београду одахнули када је 23. новембра нову владу формирао Југославији наклоњенији Моро. Да су имали право показује и експозе који је нови премијер одржао 2. децембра. Наиме, у њему је Моро говорио и о источном суседу. Он је том приликом рекао како је обострана добра воља учинила да се могао дати „нови импулс“ пријатељским односима између Италије и Југославије.¹¹⁸⁸ За разлику од његовог претходног говора одржаног августа у спољнополитичком одбору италијанског парламента, децембарско излагање наишло је на веома повољан одјек у Југославији. Већ 5. децембра представник за штампу ССИП-а Милан Зупан је у увијеној форми поздравио изјаву и навео како је „охрабрујућа“ и да пружа разлог за очекивање да ће се односи између две државе „позитивно“ развијати. Он је поновио интерес Југославије за свеукупан развој односа са суседном Италијом „у духу пријатељства, узајамног разумевања и конструктивне сарадње“.¹¹⁸⁹

Овај сигнал из Београда утицао је на то да нови министар спољних послова Румор само неколико дана након састављања владе прими Павићевића, као првог амбасадора са којим се састаје након преузимања дужности. Образлажући овај чин Румор је навео како је тиме желео да покаже интересовање нове владе за унапређење пријатељских односа са Југославијом и на тај начин „потврди интерес и значај који влада и он лично имају у односу на решење отворених питања“. Румор је указао на корисност успостављања тајног канала и добар избор личности које су водиле

¹¹⁸⁷ AS, 1521, f. 25, govor Kardelja političkom arhivu SK Hrvatske o međunarodnoj političkoj situaciji i o položaju i ulozi Jugoslavije u međunarodnim odnosima, 24. oktobra 1974. Zagreb. Кардељ је на сличан начин говорио и током седнице Председништва Југославије која је одржана 18. јуна. Сматрао је како иза италијанских притисака стоји САД. Притом се, ипак, оградио и навео: „Нећу да тврдим да баш влада и Кисинџер, али из разноразних докумената па и тога што сами Италијани говоре, очигледно је да је ту нека америчка служба која ради. Американци држе више гвожђа у руци, с једне стране демантују, а с друге стране шаљу неку своју службу да врши притисак на одређене италијанске кругове“. АЈ, 803, к. 16, Стенографске белешке са III седнице Председништва СФРЈ одржане 18. јуна 1974. године у Карађорђевићу.

¹¹⁸⁸ Mario Dassovich, *I molti problemi della Italia al confine orientale*, Del Bianco editore, Udine, 1990. стр. 255.

¹¹⁸⁹ Борба, 6. децембар 1974.

преговоре, али је напоменуо да би требало очувати тајност до тренутка објављивања постигнутог уговора.¹¹⁹⁰ Тајност је требало очувати и због чињенице да су ове изјаве пријатељства побудиле интересовање у дипломатским круговима, посебно јер су уследиле након високе тензије у којој је протекао највећи део 1974. године.¹¹⁹¹

У очекивању да након завршених преговора у Стрмолу стигне позитиван сигнал из Рима југословенски државни врх је 23. децембра на Брионима на заседању проширеног састава Председништва СФРЈ, на коме су присуствовали и председници председништва република и покрајина разматрао резултате преговора Шнудерл – Карбоне.¹¹⁹² Било је ово прво упознавање ширег састава Председништва са тајним преговорима са Италијом. Уводно излагање имао је Минић који је веома позитивно оценио постигнуте резултате, посебно део о граници за који је навео да је био „повољнији него што се у прошлости оцртавао, било у ком моменту, као могућност“. Питање мањина такође је оценио повољно уз напомену да је ово био први случај да је мањински проблем регулисан билатералним уговором, па је на основу тога могао имати и „шири“ позитиван одјек. Образлажући постигнуте договоре из области економије посебно се задржао на слободној индустријској зони за коју је навео да има једну специфичну карактеристику „да је у неку руку за један део привреде који се тамо буде инсталирао, успостављен повољнији положај тиме што ће имати одређен олакшани пласман робе на тржиште Европске економске заједнице“. Мада је напоменуо како је зона требала бити италијанска „оптика“ којом би приволели своју јавност на прихватање споразума, за Минића је то било тако само „на изглед“, јер је по својој концепцији она била у „обостраном интересу“.¹¹⁹³ Остали учесници седнице, били су потпуно сагласни са оним што је изнео Минић. То се посебно

¹¹⁹⁰ АМИП, ПА, Италија, 1974, к. 59, ф. 9, бр. 458 837, Телеграм амбасе из Рима упућен Београду 8. децембра 1974. године

¹¹⁹¹ Британци су покушали да нешто више сазнају од Отоне Матеија у Фарнезини, али је он остао тајновит, уз констатацију: „Ми мислимо да је важно да се постигне споразум“. На питање А. Ј Хантера да ближе објасни на кога је конкретно мислио, с обзиром на његове раније изјаве да ће због унутрашњих тешкоћа влади левог центра бити тешко да прогура један споразум са Југославијом, није добио директан одговор, већ наговештај да се италијанска политичка ситуација променила и загонетно нагласио како су његова честа одсуства из министарства била због одређених „дипломатских путовања“. TNA, FCO, 28/2638, from A. J. Hunter (Rome) to A. F. Green (London) 13 December 1974.

¹¹⁹² АЈ, 803, ф. 22, Стенографске белешке са XVIII седнице Председништва СФРЈ, 23. децембар 1974; Део стенографских белешки које се односе на Италију публикован је у: *Viri 24*, стр. 84-91.

¹¹⁹³ Исто. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 112-115.

односило на Сергеја Крајгера који је похвалио како резултате које је у преговорима постигла југословенска делегација тако и добру сарадњу Словеније и ССИП-а. Једини дисонантни тонови долазили су из Хрватске. Јаков Блажевић појаснио је разлоге због којих су поједини чланови Председништва Хрватске имали примедбе на неке делове споразума који су се односили на привредну сарадњу.¹¹⁹⁴

Као и у више наврата до тада и на овој седници посебна пажња била је посвећена разматрању разлога који су навели Италију да се коначно одлучи да реши „отворена питања“ са Југославијом. Поред унутрашњег фактора на успешан завршетак преговора знатан, па чак и одлучујући утицај, је имао по мишљењу југословенског државног врха „спољни фактор“. Минић је на састанку Председништва одржаном 17. октобра посебно апострофирао улогу овог фактора. Он је сматрао да је Италија у сагласности са САД или унутар НАТО донела одлуку „да је наступио моменат када треба скинути хипотеку са нерешених питања у југословенско-италијанским односима“. Утицај САД био је позитиван пошто је по Минићу било у интересу Италије и Запада учвршћивање положаја Југославије према Совјетском Савезу. Мада је тврдио да се то не може документовати, Минић је био уверен да иза свега стоје Американци, посебно због чињенице да је личност која је „најчвршће“ стајала иза споразума са Југославијом био Андреоти за кога се, како је напред већ речено, сматрало да је „амерички човек“.¹¹⁹⁵ На састанку 23. децембра он је поновио како је интерес САД био да успоставе стабилност обзиром на бројне кризе које су потресале регион попут Кипарске кризе, Грчке, нестабилности у Италији. У том контексту Минић је сматрао да је САД утицала на владу у Риму да преговара са Југославијом.¹¹⁹⁶

Истог мишљења био је и председник Тито. Попут Минића, био је уверен да пресудну улогу у одлучивању имају САД. На седници Председништва одржаној 23.

¹¹⁹⁴ Он је навео како су примедбе биле „да се не прејудицирају југословенски магистрални правци који још нису дефинирани“ при чему се мислило на правце комуникација, водених путева и друго. Примедба је била и на индустријску зону у смислу да ће она бити „простор на којој ће јача економика јачати више до слабије економике у односима Италија и Југославија“. АЈ, 803, ф. 22, Стенографске белешке са 18. седнице Председништва СФРЈ, 23. децембар 1974.; *Viri 24*, стр. 87.

¹¹⁹⁵ АЈ, 803, ф. 18, Стенографске белешке са X седнице Председништва СФРЈ, 17. октобар 1974. године у Београду.

¹¹⁹⁶ АЈ, 803, ф. 22, Стенографске белешке са XVIII седнице Председништва СФРЈ, 23. децембар 1974. на Брионима; *Viri 24*, стр. 85.; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 113.

децембра он је у оквиру разговора о преговорима са Италијом нагласио како би било добро када би САД „мало притиснуле“ Италију да до потписа споразума дође што пре. Тито је додао како на Италију „уопште не треба рачунати да је она много независна по питању граница“.¹¹⁹⁷ Стога не чуди што је Тито месец и по раније у разговору са Кисинцером 4. новембра, приликом посете државног секретара САД Југославији, покренуо питање односа са Италијом. Тим више, јер је следећа станица Кисинцерове турнеје био Рим. Тито је током разговора рекао америчком државном секретару како је Југославија заинтересована да има добре односе са Италијом, али да „нажалост“ због слабости владе „поверљиви разговори“ који су вођени између две државе нису довели до склапања споразума.¹¹⁹⁸ Додао је да би на неки начин требало помоћи Италији. Међутим, разговор је скренуо на терен економских проблема са којима се суочавала Италија, па се саговорници нису вратили на југословенско-италијанске односе. Судаћи на основу извештаја из Рима, амерички државни секретар у разговорима са италијанским државним званичницима ипак није покретао питање Југославије.¹¹⁹⁹

Након што је крајем децембра југословенски државни врх позитивно оценио преговоре вођене у Стрмолу, а потом савезни секретар Минић у скупштини потврдио настојања Југославије да има добросуседске односе са суседном Италијом, са нестрпљењем се очекивао да из Рима стигне позитивна оцена преговора. Међутим, недеље су пролазиле, а реакције са Апенинског полуострва није било. У међувремену Југославија је настојала да држи политичке односе замрзнутим утолико што се трудила да избегава било какво јавно испољавање добросуседства на основу кога би се могло закључити да се односи између двеју земаља враћају у нормално стање. Насупрот југословенском ставу, Италија је, чини се, управо желела да неком спољном манифестацијом покаже како билатерални односи поново улазе у позитиван ток.

¹¹⁹⁷ АЈ, 803, ф. 22, Стенографске белешке са XVIII седнице Председништва СФРЈ, 23. децембар 1974.; (*Viri* 24, стр. 90.) V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр 117.

¹¹⁹⁸ FRUS, 1969–1976, Volume E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976, Document 71. Доступно на адреси: <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p1/d71> (сајт прегледан 1. августа 2012.)

¹¹⁹⁹ АМИП, ПА, 1974. к. 56, ф. 14, бр. 453363, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 15. новембра 1974.

Очит пример супротних приступа међусобним политичким односима била је акција око часописа *Итал-југ*. Како је јануара 1975. падала петогодишњица излажења ове месечне ревије њен одговорни уредник Луиђи Сапорито затражио је од Минића и неких других југословенских руководилаца да тим поводом дају изјаву о југословенско-италијанским односима, а исто то тражио је и од шефа италијанске дипломатије Румора.¹²⁰⁰ Сапорито је, такође, покренуо иницијативу да се сазове један округли сто у Риму на коме би се расправљало о економским односима између две државе. Ове иницијативе нису наишле на разумевање у Београду. У Савезном секретаријату за иностране послове били су мишљења да акције око ревије *Итал-југ* треба одбити, пошто се по процени ССИП-а радило о познатој тактици Италије да настоји да се посредством „одређених манифестационих акција пред јавношћу две земље и света створи привид успешног тока сарадње, а истовремено одложи решавање основних питања између две земље која су у надлежности влада“.¹²⁰¹

Ствари се нису много поправиле ни након изјаве министра Румора 23. јануара у спољнополитичкој комисији италијанског парламента у којој је део говора био посвећен односима са Југославијом. Румор је нагласио како „у духу обостраног пријатељског разумевања и поштовања захтева и интереса обе стране управо дајемо подстицај односима између две земље, са чврсто намером да дођемо до конкретних реализација како на економском тако и на политичком плану“.¹²⁰² Румор је додао: „При томе се инспиришемо дугорочном визијом будућности Италије и Југославије у једној Европи потпуно ангажованој у напорима за сарадњу и мир“.¹²⁰²

Руморова изјава није јавно коментарисана од државних званичника и прошла је готово незапажено у југословенској јавности.¹²⁰³ То, међутим, не значи да је била игнорисана од стране званичног Београда. Напротив, била је предмет детаљне анализе. Оцењена је позитивно, као корак напред у односу на изјаву премијера Моро од 2. децембра претходне године, и као део припрема парламента и италијанске јавности за решење спорних питања, при чему је у интересу бољих односа са

¹²⁰⁰ АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 9, бр. 41483, Забелешка Прве управе ССИП-а од 20. јануара 1975.

¹²⁰¹ Исто.

¹²⁰² АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф.1, бр. 43530, Белешка поводом изјаве министра иностраних послова Италије Мариана Румора о југословенско-италијанским односима.

¹²⁰³ Интерно образложење било је „да је на италијанској страни да учини следећи конкретни корак ка дефинитивном решењу спорних питања који Југославија треба да „мирно сачека“. Исто.

Југославијом, али и мира у Европи Италија требала поднети одређене жртве. Уочавало се, међутим, да изјава у себи садржи и извесне назнаке по којима италијанска страна није била потпуно задовољна постигнутим и да је потребан „ретуш“ договореног у Стрмолу у смислу извесних уступака од стране Југославије.¹²⁰⁴

Да су у ССИП-у били у праву када су на овај начин тумачили Руморову изјаву говори и сусрет Макоте са Минићем до ког је дошло 30. јануара 1975.¹²⁰⁵ На почетку разговора Макота је образложио да је до кашњења са одговором италијанске стране дошло због здравствених проблема и обавеза које је имао министар Румор након преузимања функције почетком децембра, што је довело до тога да је документе из поверљивих разговора почео да проучава тек половином јануара. Пошто је проучио текстове споразума, италијански министар је био мишљења да је потребно да се Шнудерл и Карбоне сретну још једном како би се цео договор финализовао. Макота је напоменуо да су потребне минималне исправке споразума из Стрмола које су требале да буду процедуралног карактера, али није улазио у то на шта су оне требале да се односе.

Минић је прихватио позив за нови састанак уз напомену да ће југословенска делегација доћи на преговоре само како би „пажљиво саслушала“ предлоге италијанске стране и уз упозорење да би суштинске промене у односу на договорено у Стрмолу изазвале „забринутост“ Београда. Као и у више наврата до тада Минић је подвукао значај споразума не само за билатералне односе, већ и за Европу у контексту заседања КЕБС-а и додао да треба „све учинити“ како би се договор постигао пре завршетка Конференције како се не би стекао утисак да су документи КЕБС-а принудили Југославију и Италију да потпишу споразум.¹²⁰⁶

¹²⁰⁴ Исто.

¹²⁰⁵ АЈ, КПР, I-5-б/44-18, Италија, Забелешка из разговора председника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове М. Минића са италијанским амбасадором Г.В. Макота, на тражење амбасадора 30. јануара 1975; АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 11, бр. 44 716, телеграм ССИП-а упућен Риму 31. јануара 1975; *Viri*, 24, стр. 91-93. Неколико дана пре овог сусрета Карбоне је телефонски контактирао Шнудерла и обавестио га о одлуци Румора да затражи још један састанак преговарача. (V. Škorjanec, *Osimski pogajanja*, стр. 119-120.)

¹²⁰⁶ АЈ, КПР, I-5-б/55-18, Италија, Забелешка из разговора подпредседника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове М. Минића са италијанским амбасадором Г. В. Макота, на тражење амбасадора 30. јануара 1975; *Viri* 24, стр. 91-95.

Мада је италијански захтев за новим концесијама био очекиван, у Београду се није знало која је била позадина ове италијанске иницијативе: да ли је прави циљ Италије био добијање ситнијих уступака или се радило о суштинској ревизији договореног у Стрмолу. Преовладало је уверење да је по среди прва опција, али се није искључивала ни могућност да је намера Италије била да суштински промени договорено.¹²⁰⁷ С тога се налагало југословенској делегацији да приликом новог сусрета заузме „чврсто и тврдо“ држање и само саслуша захтеве који би дошли из Рима. Италијанска страна није била ништа речитија ни приликом сусрета Гаје и Павићевића до ког је дошло два дана касније. Гаја је, не улазећи у детаље, југословенском амбасадору напоменуо да се ради о „формалним питањима“ и малим изменама којима би се побољшао текст из Стрмола.¹²⁰⁸

У ишчекивању да дође до предвиђеног сусрета двеју делегација југословенска страна је настојала да сазна стварне намере Италијана за сазивање новог састанка. Како је прошло неколико недеља без одговора више није била сигурна да ли се стварно радило само о томе да је требало изменити делове уговора или је дошло до суштинске промене прилаза Италије решавању овог проблема, односно до тога да је Италија одустала од тога да га решава и то у склопу шире стратегије САД и НАТО према југословенској држави.

Могућност да се нешто сазна у Риму била је веома ограничена. Режим строге поверљивости преговора, ограничен број оних који су били упућени у његов ток и притом спремни да о томе разговарају биле су готово непремостиве препреке за Југословене. С тога се све сводило нагађање о могућим мотивима. У анализи амбасадора Павићевића, коју је упутио ССИП-у 11. марта, изнето је више претпоставки.¹²⁰⁹ За њега је намера Италије да издејствује уступке у односу на

¹²⁰⁷ На такав закључак југословенску дипломатију је наводио део разговора у коме је амбасадор Макота нагласио како преговарачи нису били формално опуномоћени и да Румор није био у току са преговорима. Ово је могло да значи да је италијанска влада за себе задржала могућност да оспори договорена решења. АЈ, КПР, I-5-б/44-18, Забелешка поводом разговора Минића и Макоте од 30. јануара 1975.

¹²⁰⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 1. бр. 45131, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 1. фебруара 1975. Мало светлости на намере Рима бацио је Макота у разговору са Шнудерлом 31. јануара. Он је том приликом напоменуо да су исправке могле да се односе на „цепове“ који су у Стрмолу били решени у прилог Југославије. (*Viri 24*, стр. 95; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 121.)

¹²⁰⁹ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55., ф. 1, бр. 412450, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. марта 1975.

Стрмол био само један од разлога за сазивање новог састанка и продужетак преговора. Други мотив тражио је у нестабилној унутрашњој ситуацији у Италији која је почетком 1975. године пролазила кроз жестоку економску, социјалну и политичку кризу, једну од најтежих у послератној историји. Мада овај аргумент није спомињао нико у Фарнезини, Павићевић је сматрао да је могао да доведе до промене става заузетог у јуну 1974. године од стране државног руководства да је погодан моменат за закључење споразума са Југославијом.¹²¹⁰

Један од мотива амбасадор је видео и у интензивној критици унутрашњих дешавања у Југославији и поновном покретању спекулација о њеној будућности после Тита, која је почетком године била веома присутна у италијанској јавности. Како је то било време у коме се југословенски комунистички режим обрачунавао са осморицом професора са Филозофског факултета у Београду, забрањивао часопис *Праксис* и осудио дисидента професора Михајла Михајлова на вишегодишњу робију, целокупна италијанска штампа ове догађаје је оценила као снажно јачање неостаљинистичког утицаја на југословенску политику и јачање позиција СССР-а.¹²¹¹ Павићевић је износио претпоставку да би управо ово могло утицати да се поново отвори контроверза у врху Демокришћанске партије о „опортуности“ решавања граничног питања и да је то било у оквиру опште стратегије САД и НАТО према Југославији. Коначно, није занемарио ни унутрашње поделе у оквиру демокришћана и ривалство између Мора и Фанфанија, износећи претпоставку да је одлагање решавања граничног питања могло бити део стратегије генералног секретара партије Фанфанија да помери курс странке удесно.¹²¹²

Сва ова нагађања прекинуо је нови састанак преговарача до ког је дошло 12. марта 1975. године у Дубровнику, више од три месеца након последњег сусрета одржаног у Стрмолу. Слутње југословенске стране да су Италијани имали на уму много више од редакцијских коректура споразума обистиниле су се већ током првог

¹²¹⁰ Павићевић је сматрао да је разлог због ког није потезан аргумент италијанских унутрашњих тешкоћа био тај што је у прошлости „често и дуго коришћен као претекст и алиби за одлагање решења” спорних питања. АМИП, ПА, 1975, к. 55., ф. 1, бр. 412 450, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11.марта 1975.

¹²¹¹ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 53, ф. 13, бр. 411653, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 7. марта 1975.

¹²¹² АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55, ф. 1, бр. 412450, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. марта 1975.

састанка преговарача. Карбоне је, наиме, изнео читав низ примедби које је италијански државни врх имао на нацрт уговора из Стрмола. Поред ситних корекција текста, које нису суштински мењале договорено, Италијани су затражили и неколико крупних промена. Сагласност о граници на копну и мору није била доведена у питање, али је зато затражена промена договореног о мањинама, слободним добрима и држављанству. Италијански преговарачи правдали су ове своје захтеве оштрим критикама којима су били изложени од стране државног врха да су били превише попустљиви у преговорима, посебно у вези мањинског члана.¹²¹³ То је посебно дошло до изражаја на састанку Мора, Румора и представника партија које су подржавале владу у парламанту одржаном током фебруара на коме је на инсистирање премијера дошло до захтева да се из мањинског члана избаци други став који се односио на мањину која је живела ван подручја регулисног Специјалним статутом.¹²¹⁴

Југословенска преговарачи су, уз сагласност Минића, одбили захтев за промену мањинског члана као неприхватљив, али је савезни секретар наложио делегацији да не прекида разговоре већ да настоји да испита да ли Италијани нуде неку солуцију која би задржала суштину раније договореног решења. Карбоне је након извесног колебања понудио могућност да се спорни став о мањинама пребаци у преамбулу уговора. Након дводневног преговарања и притиска Шндерла, предложио је и текст клаузуре која је требало да буде унесена у преамбулу уз резерву да то прелази овлашћења која је имао и да ће морати да тражи сагласност владе.¹²¹⁵ Остала спорна питања решена су лакше и уз минимална попуштања обе стране. Дубровачки сусрет закључен је 15. марта договором да се наставе контакти и сачека коначни став Рима о решењима из Дубровника. Карбоне је пренео став италијанске стране да би до парафирања споразума могло доћи у релативно кратком року, али да се са потписивањем мора сачекати док прођу регионални и локални избори предвиђени за половину јуна. Још једном је поновио да Рим није склон идеји

¹²¹³ *Viri 24*, стр. 103; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 124

¹²¹⁴ АЈ, КПП, I-5-6/44-18, Информација о резултатима разговора са италијанском делегацијом о новим италијанским предлозима (у Дубровнику од 11-16. III 1975)

¹²¹⁵ *Viri 24*, стр. 108-109; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 132.

да се цела ствар финализује до заседања КЕБС-а, јер нису желели да се створи утисак да је Конференција приморала две државе да склопе споразум.¹²¹⁶

У Дубровнику је, такође, договорено да у Рим отпутује југословенска радна група на челу са Радком Мочивником, који је требао да предводи делегацију уместо болесног Шнудерла, како би се усагласили текстови описа граничне линије и превели на француски језик. Мада је се очекивало да ово буде посао техничког карактера италијанска страна је искористила прилику да предложи нове корекције већ усаглашених текстова.¹²¹⁷ Како се у највећем броју случајева радило о ситнијим променама које нису суштински мењале договорено, Мочивник је уз сагласност ССИП-а пристао на неке измене текстова уговора.

Након, чинило се, добро обављеног посла у Дубровнику и Риму у Југославији се очекивало да ће италијански државни врх дати позитиван одговор везан за промене мањинског члана и да ће се коначно приступити завршном усклађивању текстова и парафирању уговора. За то време Југословени су се доследно држала одлуке да одрже затишје у политичким односима на нивоу влада, али да развију односе на свим оним пољима међудржавне сарадње где су по њиховој процени постојали „радни проблеми“.

Посебна пажња била је посвећена оживљавању економске сарадње; развијању и продубљивању контаката са блиским политичким партијама и организацијама, попут КПИ, левичарским синдикатима и борачким организацијама; развијање и разграновање пограничне и регионалне сарадње и брига за остваривање и поштовање права словеначке мањине у Италији. У том циљу, нарочита пажња била је посвећена оживљавању рада мешовитих тела која су се бавила мањинама и привредним приликама и на чије заседање се чекало дужи временски период. То се посебно односило на заседање Мешовитог одбора за питање етничких група који се није састајао од децембра 1973. године и на чијем одржавању је Југославија упорно инсистирала, нарочито након што је на место председника југословенског дела

¹²¹⁶ Исто.

¹²¹⁷ АЈ, КПР, I-5-6/44-18, Италија, Извештај о завршеним разговорима са Италијанима у Струњану од 21. маја до 8. јуна 1975; *Viri* 24, стр. 118-119.

одбора, које је остало упражњено одласком Звонка Перишића, именован Силво Деветак.¹²¹⁸

Југославија је ово питање покретала у више наврата преко својих дипломата у Риму и преко италијанске амбасаде у Београду, али без резултата. Тако је половином јануара 1975. саветник у амбасади у Риму Витомир Добрила, на основу инструкција из Београда, интервенисао у Фарнезини како би се након вишемесечног застоја поново сазвао овај одбор.¹²¹⁹ Иницијатива, међутим, није наишла да добар пријем у италијанском МИП-у. Матеји, са којим је Добрила разговарао, изјавио је како је „помало изненађен“ због покретања овог питања у време када се „’цела ствар’ налази непосредно пред закључком“ у оквиру кога је било и питање мањина. Зато Италијани уопште нису предвиђали сазивање састанка и именовање новог председника италијанског дела Мешовитог одбора након што је са те дужности отишао Милези Ферети.¹²²⁰ Било је очито да су у Риму сматрали како Мешовити одбор губи своју сврху у време када је требало да се мањинско питање реши једним уговором који је, између осталог, предвиђао и посебан члан који се тицао заштите мањинског становништва.¹²²¹

Разлози за притисак који је Југославија вршила на Италију по овом питању леже у настојањима Хрватске и Словеније да актуелизују ово питање, као и у снажном притиску који је вршила словеначка мањина у Италији. Конзул Ренко из Трста преносио је „забринутост“ мањинаца за судбину својих институција и страх да би могло доћи до „тихе ликвидације“ Мешовитог одбора као институције предвиђене једним међународним уговором. Напоменуо је да због тога почиње да се

¹²¹⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 54, ф. 2, бр. 422154, Забелешка у вези са ситуацијом по питању заседања Мешовитог југословенско-италијанског одбора за мањине од 7. маја 1975.

¹²¹⁹ АМИП, ПА, 1975, к. 54, ф. 2, бр. 41339, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 13. јануара 1975.

¹²²⁰ Исто.

¹²²¹ Секретар италијанске амбасаде у Београду Мартина објашњавао је британском дипломати Брнсу да је циљ Италије био да оконча посебан статус Словенаца, који су имали на основу одредаба Лондонског меморандума, као и италијанско учешће у телима које је овај уговор предвиђао, попут Мешовитог одбора за мањине. Због тог разлога италијанска влада је одбијала да именује председника свог дела овог одбора. TNA, FCO, 28/2804, telegram from British embassy Belgrade to London 7 January 1975.

критикује југословенска влада и предложио да се по овом питању дају јавне изјаве како би се умирила словеначка мањина у Италији.¹²²²

Изразећи у сусрет захтеву мањинаца, Комисија за спољнополитичка питања Словеније расправљала је о овом питању на својој седници одржаној 26. марта и о томе издала саопштење које је сутрадан пренела дневна штампа.¹²²³ Комисија је констатовала како Мешовити одбор упркос иницијативи Југославије није заседао због тога што италијанска страна није именовала свог председника и није показала спремност да дође до састанка. У закључку се наводило да је Комисија „изразила забринутост због неиспуњавања обавеза које произилазе из специјалног статута.“¹²²⁴

Након два дана на захтев Хрватске, састао се у Загребу југословенски део Мешовитог одбора како би се утврдили стварни разлози који су навели Италијане да блокирају његово функционисање и поставиле смернице за даљи рад. На састанку је закључено да треба „инсистирати“ да се утврди „ако треба и дипломатским путем у писменој форми“ званичан став Италије о будућој судбини Мешовитог одбора. Истовремено, тражено је да се се о свему упозна домаћа и међународна јавност, као и словеначка мањина у Италији.¹²²⁵ Инсистирање југословенске стране да се одржи састанак Мешовитог одбора, као и интервенције везане за поједине иредентистичке испаде у Трсту¹²²⁶, у Фарнезини су примљени са „чуђењем“, због уношења полемике у међудржавне односе и као „боцкање са стране“ у време када су се приводили крају разговори о потписивању коначног споразума.¹²²⁷

Заседање Мешовитог одбора било је главна тема разговора Силва Деветака са Мартинијем који је одржан 28. маја.¹²²⁸ Конкретан повод за сусрет највероватније је било саопштење Словеначко привредно-културног савеза које је ова водећа

¹²²² АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 54, ф. 2, бр. 412956, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду, 13. март 1975

¹²²³ *Борба* 27. март 1975.

¹²²⁴ Исто.

¹²²⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 54, ф. 2, бр. 422 700, Bilješka sa sastanaka jugoslovenskog dijela Mješovitog odbora za pitanja manjina održanog 24. 2. 1975. u Zagrebu.

¹²²⁶ Југославија је преко саветника амбасаде у Риму Добриле 16. априла учинили демарш због учешћа локалних представника цивилних и војних власти у прослави „дана избеглица“ који је био обележен фебруара месеца у Трсту. АМИП, ПА, 1975, к. 52, бр. 419 135, телеграм амбасаде уРиму упућен Београду 16. априла 1975.

¹²²⁷ АМИП, ПА, 1975, к. 52, бр. 419 135, телеграм амбасаде из Рима упућен ССИП-у 16. априла 1975.

¹²²⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 2, бр.426 164, Белешка о разговору С. Деветака са Мартинијем, секретаром италијанске амбасаде у Београду 28. маја 1975.

словеначка организација у Италији издала два дана раније и које је било објављено у југословенској штампи. У саопштењу се тражио наставак рада Мешовитог одбора, а кривица за застој у раду приписана је италијанском министарству спољних послова, које није именovalo свог председника, што је довело до тога да се одбор није састајао готово годину и по дана.¹²²⁹ Мартини је у разговору са Деветакoм рекао како схвата југословенске, нарочито словеначке, преокупације и нервозу због незаседања одбора и „апеловао“ на разумевање и стрпљење уз констатацију да ће у „новом уређењу“ и ово питање бити решено. Нагласио је како је проблем Словенаца за италијанску државу „веома крупан и сложен“, док, са друге стране, Италија, по његовим речима, „не придаје велики значај“ италијанској мањини која живи у Југославији. Упитан да да своје виђење будуће улоге Мешовитог одбора, Деветак је значај његовог постојања видео у томе што је одбор представљао испробан канал преко кога се могло расправљати о проблемима мањина.¹²³⁰

У међувремену, првих дана маја стигле су и новости из Рима у вези са тајним преговорима. Карбоне је обавестио Шнудерла да је потребан још један састанак радних група на коме би се разрешила сва „отворена питања“ и парафирати коначни текстови уговора. Он је, међутим, прилично магловито напоменуо како ће Рим и након парафирања задржати резервисан став према граници повученој око брда Саботино и оставити његово дефинитивно решавање за завршни сусрет два министра и коначно потписивање уговора. Како је то заправо могло значити тражење нове територијалне концесије, што није било у складу са ранијим договорима, на инсистирање Шнудерла, Карбоне је „у поверењу“ објаснио да ће захтевати граничну исправку на Саботину и да ће тражити не само врх овог брда, већ и много веће територијалне корекције у складу са линијом коју су две године раније разматрали Перишић и Милези Ферети.¹²³¹ Карбоне је овај најновији захтев правдао политичким разлозима. Навео је како је Југославија преговорима у Стмолу добила територијалне „цепове“ и многе друге концесије, попут пута у области Брда, док је Италија изгубила чак и Саботино, упркос чињеници да је једина вредност овог

¹²²⁹ *Борба* 27. мај 1975.

¹²³⁰ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 2, бр.426 164, Белешка о разговору С. Деветака са Мартинијем, секретаром италијанске амбасаде у Београду 28. маја 1975.

¹²³¹ *Viri* 24, стр. 116. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр 139.

празног брдског каменог терена била у његовом „емотивном“ значају за италијанску државу.

Нови сусрет преговарача одржан је од 21. маја до 8. јуна у Струњану код Пирана. Том приликом Карбоне је саопштио како италијанска страна прихвата да се део мањинског члана пренесе у преамбулу будућег уговора, али уз корекцију преосталог текста овог члана, као и промену текста у писмима која је два министра требало да размене у погледу декларације о мањинама. Ово решење било је, међутим, условљено добијањем територијалне концесије на Саботину. Тако су у Струњану централно место у разговорима имала питања мањинског члана и разграничења на Саботину, док су сва друга ситнија питања која су остала отворена након Дубровника и Рима решена без посебних тешкоћа и уз попуштања са обе стране.¹²³²

Како би уверили званичнике у Београду да су захтеви за Саботином последњи које имају и да након тога више неће бити нових измена уговора, Италијани су 24. маја, у време док су преговори у Струњану били у току, преко Гаје то званично саопштили амбасадору Павићевићу.¹²³³ Генерални секретар Фарнезине је предложио и сценарио даљих потеза након окончања преговора између Шнудерла и Карбонеа. Италијанска влада је планирала да одмах после регионалних и локалних избора заказаних за 15. јун обавести парламент да је спремна да преговорима решава сва спорна питања са Југославијом. Потом би уследили преговори, али би они били само формалног карактера.¹²³⁴ Формални преговори су Италијанима били неопходни због унутрашњих разлога, јер је влада до тада негирала да се преговори уопште воде. За Југославију формални преговори представљали би само „фасаду“ да се потпише већ договорено.¹²³⁵ Два дана касније истоветну поруку италијанске владе пренео је и амбасадор Макота подсекретару ССИП-а Прибићевићу.¹²³⁶

¹²³² АЈ, КПР, I-5-6/44-18, Извештај о завршним разговорима са Италијанима у Струњану од 21. маја до 8. јуна 1975. *Viri* 24, стр. 137-138; О преговорима у Струњану детаљније: V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр.144-155.

¹²³³ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 2, бр. 425904, телеграм амбасаде из Рима упућен Минићу-лично 24. маја 1975; *Viri* 24, стр.129; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр.150.

¹²³⁴ Исто.

¹²³⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 2, бр. 424 173, телеграм из Београда упућен Риму 19. маја 1975. године.

¹²³⁶ *Viri* 24, 130-131; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр.150.

Ова службена комуникација између два министарства свакако је охрабрила зловолне Југословене, већ деморалисане сталним захтевима Италије за новим уступцима, да је завршетак преговора заиста на видiku. Зато су у Београду одлучили да као „политички гест и знак добре воље југословенске владе у интересу пријатељске сарадње између две земље у будућности“ пристану да дају територијалну исправку код Саботина.¹²³⁷ Коначно 8. јуна Шнудерл и Карбоне су парафирани текстове уговора и тиме је окончан доготрајни преговарачки процес.

7.2 Потписивање Осимских споразума

На првом искушењу тек парафирани споразуми нашли су се половином јуна. Поново је пометњу унела нестабилна ситуација у Италији. Наиме, 15. јуна одржани су локални и регионални избори у овој земљи. Резултати су показали даљи напредак странака левичарске оријентације и пад демохришћана. Са 33.4% добијених гласова Комунистичка партија Италије се приближила на мање од 2% демохришћанима који су освојили 35.3%. Штавише, и остале партије леве оријентације су напредовале, па су у укупном збиру имале чак 46.8% гласова.¹²³⁸ Лоши изборни резултати изазвали су конфузију у редовима владајуће Демохришћанске партије и довели у питање опстанак влада Алда Мора формиране шест месеци раније. Прва мера коју су спровели већ током јула била је смењивање секретара партије Фанфанија који је означен као главни кривац за више неуспеха странке, почев од пораза приликом референдума о разводу брака маја 1974. до лоших резултата на изборима одржаним 15. јуна 1975.¹²³⁹

Како се ближило заседање КЕБС-а, чији почетак је био предвиђен за 30. јул, код Југословена је расла нервоза, јер упркос парафирању није долазило до потписивања споразума, како је то било предвиђено „сценаријем“ усаглашеним у Струњану. Утисак који је амбасадор Павићевић стекао у разговорима са дипломатама у Фарнезини није наговештавао да ће Италија искористити веома

¹²³⁷ На овај начин Италија је добила врх Саботино као и 32 хектара земље. АЈ, КПП, I-5-6, Извештај о завршеним разговорима са Италијанима у Струњану од 21. маја до 8. јуна 1975; *Viri* 24, стр. 138.

¹²³⁸ G. Galli, *н. дело*, стр. 168-169.; P. Ginsborg, *н. дело*, стр. 372-373.

¹²³⁹ Уместо Фанфанија на чело партије дошао је Бенињо Цакањини (Benigno Zaccagnini).

нестабилну унутрашњу ситуацију како би одложила коначно потписивање споразума. Међутим, лично је био песимиста пошто је сматрао да ће унутрашња ситуација у Италији, „сложенија него икад“ и дубока криза, која је након изборног неуспеха захватила редове демохришћана утицати на одлагање решавања „отворених питања“ све док се ситуација у Италији не среди.¹²⁴⁰

Неизвесност око реализације предвиђеног „сценарија“ било је предмет расправе на седници Председништва СФРЈ одржаној на Брионима 11. јула.¹²⁴¹ Присутним члановима Председништва информације о тренутном стању југословенско-италијанских односа дали су Минић и Шнудерл, који је такође присуствовао седници. Објашњења које су изнели нису одударала од оног што је из Рима јавио Павићевић. Минић је присутнима изложио план даљег поступања након парафирања споразума, који је био договорен између преговарача. Планом је било предвиђено да италијанска влада изјави у парламенту како је спремна на преговоре са Југославијом. Као одговор на ову изјаву, уследила би југословенска изјава у којој би Београд потврдио спремност да започне преговоре. Након тога су требале да буду образоване делегација које би водиле јавне преговоре који су требали да буду формалне природе и да послуже за легализовање онога што је већ било договорено приликом тајних преговора између Шнудерла и Карбонеа.¹²⁴² Шнудерл је додао како су Италијани због најновијих унутрашњих тешкоћа, али и због промена руководећих људи Фарнезине до којих је дошло у исто ово време, почели да размишљају о промени првобитног плана и „прескакању“ фазе формалних преговора.

Чињеница да се одступало од договореног плана забринула је Сергеја Крајгера, који је сматрао да прескакање фазе да се изађе пред парламент заправо значи одлагање легализовања преговора. С тога је поставио питање да ли постоје индиције да су се у одлагање умешале „неке друге стране силе“ при чему је пре свега мислио на САД. Минићев одговор био је одричан. Он је стварне разлоге одлагања видео у унутрашњој конфузији међу демохришћанима, и у борби која је након избора започела у врху странке. Део одговорности приписао је и Мору, који је

¹²⁴⁰ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 2, бр.433008, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 2. јула 1975.

¹²⁴¹ АЈ, 803, ф. 28, Стенографске блешке са XXXVI седнице Председништва СФРЈ одржане 11. јула 1975.; (Део стенографских блешки које се односи на Италију објављен је и у: *Viri 24*, стр. 140-142.)

¹²⁴² Исто; *Viri 24*, стр. 140; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 156.

„сасвим упао у ситуацију тоталног колебања“ око тога да ли да поднесе оставку или реконструише владу на чијем челу је био.¹²⁴³

За Минића главни проблем није био у дилеми да ли је иза одлагања потписивања преговора стајала нека одређена скривена намера или не, већ како ускладити званично потписивање споразума са предстојећом завршном фазом заседања КЕБС-а. У складу са настојањем Југославије да искористи заседање овог међународног форума како би коначно скинула са дневног реда проблем границе са Италијом, савезни секретар се питао како поступити у случају да не дође до потписивања споразума пре краја заседања. Излаз из ове ситуације видео је у једној интерпетативној изјави, коју би Југославија приложила уз потписивање званичног документа којом би се утврдило да потписивањем завршних докумената КЕБС-а - у коме је стајало да су границе у Европи неповредиве - престао да постоји и проблем југословенско-италијанске границе. Разлог зашто је Минић настојао да се да наведена изјава био је у томе што је желео да се обезбеди да Италија неће после КЕБС-а „врдати“ око питања граница. Стога је тражио сагласност Председништва да се припреми једна таква изјава. Тито се сложио са идејом да се у Хелсинкију мора „нешто казати“ и „дати објашњење“, али је његов став био радикалнији од Минићевог. У складу са својим неповерљивим ставом према стварним намерама Италије у односу на Југославију, предлагао је да се на Конференцији обелодане тајни преговори и чињеница да су споразуми парафирани, како се у будућности не би поново појавили проблеми са Италијом.¹²⁴⁴ Са Титовом идејом сложио се Крајгер и чак предложио својеврсну тактику по којој је Италијанима требало предложити заједнички наступ на КЕБС-у уз претњу да би у случају да одбију Југославија „била доведена у ситуацију“ да објави постојање тајних преговора. Крајгер је сматрао да би наведена тактика била добро средство притиска да се Италијани приволе да среде односе са Југославијом пре заседања Конференције. Минић је, ипак, био за то да се не откривају тајни преговори већ да се нађе заједнички језик са Италијанима и

¹²⁴³ Исто; *Viri*, 24, стр. 141.

¹²⁴⁴ Исто; *Viri* 24, стр. 142. Иза ове Титове намере стајала је његова зебња да би у случају југословенског пристанка на то да се спорзуми потпишу након КЕБС-а Италијани могли „затезати у недоглед“ са коначним решењем. Тита је, такође, мучила и нестабилна унутрашња ситуација на Апенинском полуострву, па је поручивао: „Ми морамо сада то урадити, јер не знамо каква ће бити ситуација у Италији после“.

покуша да се да заједничка изјава, а чини се да је то био и став већине присутних на седници. На крају присутни су се сложили да се припреми изјава и предочи Италијанима. Председавајући Бакарић је закључио расправу речима да треба наћи начин како да се КЕБС не искористи против Југославије.¹²⁴⁵

Неколико дана након седнице Минић је позвао на разговор Макоту и саопштио му одлуку Председништва СФРЈ да ће Југославија „бити принуђена да на КЕБС-у учини интерпретативну изјаву о карактеру границе у Европи имајући у виду југословенско-италијанску границу“ уколико до почетка његовог заседања не буду званично потписани споразуми.¹²⁴⁶ Он је замолио амбасадора да пренесе Румору како је добио сва неопходна овлашћења од Председништва да потпише споразуме и да је спреман да то учини и пре почетка КЕБС-а. Очекивано, Макота је у одговору предочио савезном секретару нови редослед потеза који је предложила италијанска влада и који је предвиђао делимичну измену претходног сценарија утолико што би се изоставили формални преговори. Међутим, оно што је унело недоумице био је предлог владе у Риму да се почетком августа, одмах након завршетка парламентарног распуста, као први наредни потез изврши званично парафирање текстова, упркос чињеници да су Југословени сматрали како је то већ учињено на састанку у Струњану 8. јуна.¹²⁴⁷

Минић је одмах након разговора са Макотом издао хитан налог Павићевићу да затражи пријем код Румора и предочи му југословенске ставове по питању окончања преговора и КЕБС-а. До сусрета са Румором дошло је тек након више од седам дана. Разлози за одлагање били су велика заузетост шефа италијанске дипломатије, како због спољнополитичких активности тако и због обавеза унутар Демокришћанске странке. Наиме, он је као шеф најјаче струје у оквиру странке био „до гуше“ ангажован у припреми и раду националног савета демохришћана сазваног након лоших изборних резултата са циљем да одлучи о будућем правцу развоја странке и судбини генералног секретара Фанфанија. У тако згуснутом распореду није било места за пријем југословенског амбасадора, без обзира на то што је

¹²⁴⁵ Исто; *Viri 24*, стр. 140-142.

¹²⁴⁶ АМИП, ПА 1975, к. 55, ф. 2, бр. 434 585, телеграм ССИП-а упућен Риму 15. јула 1975.; *Viri 24*, стр. 146.

¹²⁴⁷ Исто.

Павићевић напоменуо како Румору треба да пренесе „личну и хитну“ Минићеву поруку. Амбасадор је, поред велике заузетост министра, као вероватни главни разлог одлагања пријема навео неспремност владе да прихвати предлог Југославије о потписивању споразума пре КЕБС-а, те да је Румору било „непријатно да то лично саопшти“.¹²⁴⁸

Када ја 23. јуна коначно дошло до сусрета, Румор је Павићевићу детаљније појаснио оно о чему је Макота говорио Минићу у Београду. Проблем са парафирањем текстова споразума он је видео у чињеници да су Шнудерл и Карбоне 8. јуна само ауторизовали текстове и да је било потребно да их парафирају на основу писмених овлашћења двеју влада. Румор је предложио да то буде 6. августа и да документе парафрају Шнудерл и Карбоне. Говорећи о разлозима због којих је дошло до промене првобитно планираног сценарија, навео је три разлога: лоше резултате јунских избора који су довели до великих потреса у Демокришћанској странци, личну заузетост због бројних обавеза на спољном и унутрашњем плану и проблем са слободном индустријском зоном за чије укључивање у споразуме је била потребна претходна сагласност ЕЕЗ.¹²⁴⁹

Румор је нарочиту пажњу у разговору посветио југословенској намери да учини интерпетативну изјаву на КЕБС-у. Он је изразио бојазан да би једна таква изјава могла да доведе до негативне реакције у Италији, те је „апеловао“ на владу у Београду да ово питање не покреће и као гест добре воље италијанске стране предложио је да се парафирање споразума изврши пре заседања КЕБС-а, уколико би то утицало на Југославију да не подноси изјаву на Конференцији.¹²⁵⁰

Своје тумачење аргумената које је изнео Румор, амбасадор Павићевић је саопштио у допунском извештају који је послао у Београд истовремено са забелешком о разговору са италијанским министром.¹²⁵¹ Он је, чини се, са доста разумевања коментарисао изнете италијанске ставове, посебно оне који су се односили на везу између КЕБС-а и решења „отворених питања“ са Југославијом. За

¹²⁴⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 435516, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 19. јула 1975.

¹²⁴⁹ АМИП, ПА, 1975, к. 52, бр. 435863, телеграм из Рима упућен Београду 24. јула 1975; *Viri*, 24, стр. 149.

¹²⁵⁰ Исто; *Viri* 24, стр. 151.

¹²⁵¹ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 436452, телеграм из Рима упућен Београду 24. јула 1975.

њега је било неспорно да су Италијани рачунали да ће КЕБС створити „неопходне, повољне услове, претпоставке, климу и аргументе“ за окончање граничног спора са Југославијом, односно да ће послужити као „алиби“ пред италијанским јавним мњењем да се затворе „отворена питања“. С тога је, по мишљењу амбасадора, померање почетка Конференције првобитно планиране за октобар на 30. јул изненадило званичнике у Риму и приморало их на промену првобитног сценарија.¹²⁵²

Павићевић је пренео утисак да је на италијанске државне званичнике нарочито непријатно деловало настојање Југославије да учини интерпретативну изјаву, те је у том контексту било разумљиво Руморово настојање да на сваки начин приволи званични Београд да одустане од ове намере, чак и понудом да се парафирање текстова обави пре КЕБС-а. Као свој коментар он је нагласио да са правног становишта максимум који је могла да уради италијанска влада било је да парафира текстова уговора, док југословенски предлог да се они званично потпишу не би био правно валидан без претходног одобрења парламента који је управо у том тренутку био на летњем одмору.¹²⁵³

Да ли под Павићевићевим утицајем или не тек Минић је одмах након што је примио извештај из Рима позвао Макоту и саопштио му да прихвата нови сценарио који је предложио Румор. Исто тако, пренео је одлуку Југославије да одустане од интерпретативне изјаве и да уместо тога председник Тито у свој говор, који је требао да одржи у Хелсинкију, унесе један начелан став који би се односио на овај проблем. Минић је том приликом саопштио Макоти садржај предвиђеног говора. У њему је наглашено како је принцип неповредивости границе Југославија сматрала обавезним „и за себе и за своје суседе у односу на постојеће границе, независно од тога којим су међународно-правним инструментом оне утврђене, почев од мировних уговора, па до таквих међународних докумената као што је Лондонски меморандум о сагласности”.¹²⁵⁴

Реакција из Рима је стигла након неколико дана и пренео ју је амбасадор Макота. Он је, у одсуству Минића који је био на Брионима, разговарао са

¹²⁵² Исто.

¹²⁵³ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр.436452, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 24. јула 1975.

¹²⁵⁴ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 436391, Телеграм ССИП-а упућен амбасадри у Риму 24. јула 1975; *Viri* 24, стр. 151-153. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 161.

подсекретаром у ССИП-у Новаком Прибићевићем. Том приликом је нагласио како је за Италију било „мање опасно“ уколико се то питање не би уопште помињало у Титовом говору. Разлог за бригу била је могућност да се због говора поново отвори јавна полемика, што би могло да изазве тешкоће италијанској влади на унутрашњем плану. Макота је, с тога, апеловао на „умерено“ понашање југословенске штампе и избегавање полемичких тонова који би могли да доведу до реакције штампе у Италији.¹²⁵⁵ Југославија је још једном изашла у сусрет захтевима Италије, па је спорни део Титовог говора био измењен тако што је изостављено директно спомињање Лондонског Меморандума о сагласности. Ову промену Минић је саопштио Румору приликом њиховог сусрета у Хелсинкију 30. јула.¹²⁵⁶

Након завршетка конференције у Хелсинкију приступило се реализацији сценарија договореног у другој половини јула. У складу са предвиђеним календаром активности 6. августа у Београд је допутовала италијанска делегација предвођена Карбонеом. Истог дана у просторијама ССИП-а у Немањиној улици он је са Шнудрелом парафирао споразуме. Парафирање је учињено на основу писмених овлашћења која су у виду личних писама обојица преговарача добила од својих министара иностраних послова, а о томе је био потписан и посебан протокол. Мада је цела процедура обављена уз присуство фоторепортера договорено је да све остане под строгим ембаргом и назнак да се ради о државној тајни.¹²⁵⁷

Након парафирања докумената током августа вршене су припреме за објављивање постигнутих споразума са Италијом. Оне су подразумевале детаљно разрађивање свих корака који су требали бити предузети у циљу упознавања политичких структура у Југославији са садржајем споразума. Редослед је предвиђао да се пре осталих о договореном информишу „републички активи“ Словеније и Хрватске, као и најужа руководства оних општина у овим република која су се граничила са Италијом и то десетак дана пре објављивања споразума у Скупштини СФРЈ. Након њих долазиле су на ред остале републике и покрајине, а пар дана уочи иступања у Скупштини требало је обавестити „шири актив“ у граничним општинама.

¹²⁵⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф 3, бр. 436 391, телеграм ССИП-а упућен на Брионе 28. јула 1975. године.

¹²⁵⁶ О сусрету Минића и Румора у Хелсинкију види: *Viri*, 24, стр. 154-155; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 162-163.

¹²⁵⁷ *Viri* 24, стр. 158-159; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 165-168.

Планом је било предвиђено да се непосредно уочи говора Минића у Скупштини о постигнутом договору обавесте амбасадори САД, СССР и Велике Британије. Коначно, неколико сати пре говора одржао би се брифинг на коме би о свему била информисана домаћа штампа и телевизија.¹²⁵⁸

Упада у очи чињеница да наведеним планом није било предвиђено да се сви републички и покрајински „политички активи“ истовремено обавесте о споразуму са Италијом, већ су приоритет имале Словенија и Хрватска. Ово може бити разумљиво с обзиром на то да су у преговарачком процесу наведене две републике, посебно Словенија, показивале највише интересовања за решавање спорних питања са суседном државом, док су друге републике и покрајине врло ретко узимале учешћа у дискусијама које су тицале овог проблема. Тако су на седницама Председништву СФРЈ на којима се расправљало о овом проблему дискутантима готово искључиво били чланови председништва из Словеније и Хрватске. Међутим, пасивност осталих република не би се могла објаснити само њиховом незаинтересованошћу, већ и чињеницом да нису биле благовремено и потпуно обавештаване о томе шта се заправо одвија у односима са Италијом. У прилог томе говори чињеница да су о тајним преговорима Шнудерла и Карбонеа републичка руководства била обавештена тек на седници Председништва одржаној 23. децембра 1974. године, више од шест месеци након почетка тајних преговора и после окончања преговора у Стрмолу.

Да овакво вођење спољне политике није имало једнодушну подршку сведочи и расправа вођена на проширеној седници Председништва СФРЈ 24. јуна 1975.¹²⁵⁹ Повод за расправу била је информација савезног секретара Минића који је обавестио присутне о актуелним преговорима са Грчком и да је тим поводом обавио претходне консултације са руководством републике Македоније. Ово је засметало председнику Председништва Србије Драгославу Марковићу. Он је ставио примедбу на праксу ССИП-а да се „претходне или накнадне консултације“ воде само са заинтересованим републикама и истакао како је то „некаква пракса која траје“. Нагласио је како би се претходне консултације и обавештења морале обавити и са другим републикама и

¹²⁵⁸ *Viri* 24, стр. 160-161; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 170-171.

¹²⁵⁹ АЈ, 803, ф. 27, XXXIV седница Председништва СФРЈ одржана 24. јуна 1975. у Београду.

закључио да треба уважавати посебан интерес појединих република, али да у расправе треба укључити „суштински и формално“ све републике.¹²⁶⁰

На Марковићеву дискусију надовезао се председник Председништва Македоније Видое Смилески речима како се овакве ствари не појављују први пут и да је сам исту примедбу дао управо на седници одржаној 23. децембра у вези са тајним преговорима са Италијом и затражио да се информисаност мало побољша.¹²⁶¹ Реплицирао је председавајући Председништва Бакарић речима да се у случају преговора са Италијом тако поступало због строге тајности на којој су инсистирали Италијани, који су били уплашени „да се нешто од тога не прочује“. Бакарић је, за разлику од Марковића и Смилеског, сматрао да је такав начин вођења спољне политике био исправан и додао како је ССИП учинио велики напор и да је постигнут велики напредак, па је уместо ранијег вођења спољне политике која се сматрала „унутрашњом ствари“ спољних послова и са малим консултацијама- што је очито била алузија на време када је на челу ССИП-а био Тепавац- дошло до тога да се и мања питања обављају са великим консултацијама.¹²⁶²

Како год било, у недељама које су следиле обе државе су координирано и до најситнијих детаља планирале како да финализују процес преговарања. Када је 10. септембра нови генерални директор за политичке послове Фарнезине Еуђенио Плаја (Eugenio Plaia) пренео Павићевићу да је одлучено да иступање министра Румора у парламенту буде 1. октобра планирани календар активности је могао да почне да се остварује.¹²⁶³ Плаја је, такође, прецизирао како министар том приликом неће представити текстове споразума нити говорити да су они већ парафирани да би се

¹²⁶⁰ Исто. Речитији је био Душан Чкребић у књизи *Поглед искоса*. Он је навео како је тадашње руководство Србије имало три значајне примедбе на спољну политику „на које Минић није осетио потребу да утиче код Тита да решење буде другачије“. Једна од њих било је и преговарање са Италијом, које ће довести до потписивања Осимских споразума (остале две биле су политика према Албанији и проблем ратних репарација са СР Немачком). Чкребић је замерао Милошу Минићу што код Италије није покренуо питање обештећења Србије и Црне Горе „које су претрпеле фашистичку окупацију“, већ се искључиво борио за интересе Словеније и Хрватске. Чкребић каже: „Минић је само послушвао да се случајно не појави неко нерасположење од стране других република или од Тита, Кардеља и Бакарића“. (стр. 95-96)

¹²⁶¹ АЈ, 803, ф. 27, XXXIV седница Председништва СФРЈ одржана 24. јуна 1975. у Београду. Међутим, у стенографском запису са седнице одржане 23. децембра на Брионима није забележено учешће Смилеског.

¹²⁶² Исто.

¹²⁶³ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 443 321 телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 10. септембра 1975.

избегле правне полемике са противницима споразума. Изјава је требала да садржи историјски и политички део, а италијанска страна је показала спремност да уступи Југославији тезе Руморовог говора. Плаја је нагласио да ће министар у говору изнети резерве везане за индустријску зону за чије оснивање је требала да се добије дозвола ЕЕЗ.¹²⁶⁴

У ССИП-у су били сагласни са овим планом. Штавише, предложили су да се у року од десет дана након обелодањивања преговора у парламенту састану министри спољних послова како би потписали споразуме.¹²⁶⁵ Ово убрзавање догађаја није наишло на добар пријем код Италијана који су сматрали да је предложени рок исувише кратак и да у том периоду неће стићи неопходно одобрење ЕЕЗ везано за индустријску зону.¹²⁶⁶

До коначног рашчишћавања свих недоумица око финализовања поступка у вези са „отвореним питањима“ дошло је приликом сусрета Минића и Румора у Њујорку 22. септембра на маргинама заседања ОУН. Након што је шеф италијанске дипломатије резимирао све већ усаглашене елементе сценарија поновио је разлоге због којих је Италија имала резерве према југословенском предлогу за потписивање споразума. Румор је нагласио како је чин потписивања за Италију представљао формалност, али да је требало сачекати одлуку Министарског савета у вези индустријске зоне, пошто би се у супротном потписивање сматрало као притисак на ЕЕЗ да одобри споразум. При томе је додао како очекују да ће одлука бити позитивна и донета у кратком временском року. Минић је након овог објашњења у потпуности прихватио италијанске предлоге.¹²⁶⁷

У међувремену југословенски државни врх је на седници Председништва одржаној 15. септембра донео одлуку да се приступи реализацији сценарија обавештавања републичких и покрајинских „политичких актива“ о постигнутом споразуму са Италијом, онако како је то било планирано крајем августа и почетком

¹²⁶⁴ АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 3, бр. 443322, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 11. септембра 1975.

¹²⁶⁵ АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 3, бр. 443322, Телеграм ССИП-а упућен амбасадџи у Риму 16. септембра 1975.

¹²⁶⁶ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 444423 телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. септембра 1975.

¹²⁶⁷ АЈ, КПР, I-5-б/44-18, Италија, Разговор друга Минића са министром Румором; АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 4, бр. 445349, телеграм упућен из Њујорка у Београд 22. септембра 1975.

септембра. У том циљу је 20. септембра био дистрибуиран један подсетник у коме су се детаљно образлагали сви кораци које је требало предузети како би се што детаљније упознали са садржајем споразума парафираних са Италијом.¹²⁶⁸

Два дана након седнице Председништва заменик савезног секретара за иностране послове Лазар Мојсов обавестио је амбасадоре САД, СССР, Енглеске и Француске о постигнутом споразуму.¹²⁶⁹ Реакције свих амбасадора биле су позитивне. Совјетски амбасадор Стјепаков поздравио је споразум речима да је то „велики успех и олакшање“ за југословенску државу. Његов амерички колега Силберман такође је оценио да се ради о „доброј вести“ и од Мојсова затражио нека детаљнија појашњења појединих одредаба споразума.¹²⁷⁰ У истом тону је говорио и саветник америчке амбасаде у Риму Мартин Веник, који је Павићевићу пренео став Стејт департамента да је „веома значајно што ће споразум бити постигнут, не само за италијанско-југословенске односе, него и шире“.¹²⁷¹ Амбасадор Француске у Београду Себијо коментарисао је како се ради о веома доброј ствари, посебно зато што је долазила након заседања КЕБС-а у Хелсинкију као његова „практична реализација“.¹²⁷²

Најречитији је, ипак, био британски амбасадор Дугалд Стјуарт. И он се похвално изразио о споразуму речима: „Ја сам усхићен и радостан. То је заиста добра вест. Чекам је већ годинама“. Додао је, међутим, како је „путем врло поверљиве интерне информације“ био упознат са постојањем тајних преговора и да је званични Лондон у неколико наврата саветовао Италију да реши спор са Југославијом.¹²⁷³ Заиста, Британци су већ од краја 1974. године наслућивали да се „нешто спрема“ у односима између две државе, али су обавештење да су тајни преговори у току добили тек половином марта 1975. када је секретара британске амбасаде у Београду Брнса о преговорима обавестио италијански војног атешеа у

¹²⁶⁸ Текст подсетника објављен је у : *Viri* 24, стр. 172-175.

¹²⁶⁹ АЈ, КПР, I-5-б/44-18, Италија, Информација о реаговањима неких амбасадора на резултате разговора са представницима италијанске владе у вези са решавањем комплекса међусобних односа.

¹²⁷⁰ Исто.

¹²⁷¹ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55, ф. 4, бр. 445481, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 25. септембра 1975.

¹²⁷² АЈ, КПР, I-5-б/44-18, Италија, Информација о реаговањима неких амбасадора на резултате разговора са представницима италијанске владе у вези са решавањем комплекса међусобних односа

¹²⁷³ Исто.

Београду пуковник Феделе.¹²⁷⁴ Много комплетнију информацију амбасадор Стјуарт је добио 24. јула у разговору са италијанским колегом Макотом. Макота му је том приликом рекао да је постигнут готово комплетан споразум, али да се са објављивањем мора сачекати погоднији политички моменат у Италији.¹²⁷⁵

Ова строго поверљива информација подстакла је Стјуарта да у допису упућеном Форин офису предложи да се Британци умешају у целу ствар тако што би поверљивим путем преко италијанског амбасадора у Лондону Роберта Дучија охрабрили Италијане „да иду напред“. У објашњењу ове иницијативе подвукао је да без обзира на званични став Велике Британије заузет током велике кризе из 1974. године да се не меша у југословенско-италијански спор, постоји стварни интерес Запада да се спор оконча. Он је нагласио како је чињеница да је граница формално несређена дестабилизујући фактор за Југославију и да даје суштинску подршку Титовим тезама по којима је Запад био подједнако велика опасност за безбедност земље као и Исток, што би, по речима амбасадора, у периоду након Тита могло да нанесе штете интересима Запада у Југославији. Амбасадор је додао како је веома пожељно да се гранични спор реши пре Титовог „одласка“ образлажући то страхом Југословена да би након председникове смрти свака држава са територијалним претензијама према југословенској територији имала агресивне намере. Управо због ове чињенице и сами Југословени би били мање расположени за било какве преговоре око границе. Стјуарт је закључио како је веома вероватно да пет година након смрти Тита не би било човека у Југославији који би се усудио да ауторизује трансфер ни једног квадратног километра територијалних вода Италијанима.¹²⁷⁶

Ова Стјуартова идеја била је примљена у Форин офису са пословичним британским опрезом. Томе је допринео и амбасадор у Риму Гај Милард који је у допису од 28. августа нагласио како је тршћанско питање за италијанску јавност веома осетљиво и да никада није „погодан моменат“ да се реши, јер ће међу италијанским политичарима, посебно на десници, увек бити критичара било ког предложеног решења. Отуда је Милард оценио да Италијани нису вољни да у блиској будућности покрену ту ствар. Ипак, сложио се са Стјуартовом идејом да се

¹²⁷⁴ TNA, FCO, 28/2804, from D. A. Burns (Belgrade) to A. F. Green (London), 13 March 1975.

¹²⁷⁵ TNA, FCO, 28/2804, from D. Stewart (Belgrade) to John Killick (London), 24 July 1975.

¹²⁷⁶ Исто.

нешто покуша преко Дучија који би могао британску поруку да пренесе званичницима у Риму.¹²⁷⁷ У Форин офису су прихватили да преко италијанског амбасадора у Лондону упуте поруку италијанском државном врху, али их је вест из Београда да су преговори завршени прекинула у том науму и то управо у тренутку када су планирали да контактирају Дучија.¹²⁷⁸ На основу наведеног се може закључити да Стјуартова изјава изречена у разговору са Мојсовим да је званични Лондон у више наврата саветовао Рим да реши спор са Југославијом није одговарала истини.

Док се у дипломатским круговима расправљало о вестима у вези са постигнутим споразумом, југословенска јавност није била обавештена о току догађаја, пошто је по предвиђеном сценарију она била последња на реду која је о томе требала нешто да сазна. Сасвим другачија ситуација била је у Италији. Италијани су нарочиту пажњу посветили управо информисању своје јавности. Постојао је разређени план коришћења штампе и појединих листова како би се јавно мњење правовремено обавестила о постигнутом споразуму. Да неће све тећи по предвиђеном сценарију показало је писање римског неофашистичког дневника *Секоло* који је 14. септембра објавио текст под крупним насловом „Зона Б је уступљена Југославији“. У њему је објављена интерпелација коју је премијеру Мору упутио подпредседник посланичке групе МСИ-ДН Алфредо Пацаља са питањем у вези парафирања споразума око зоне Б.¹²⁷⁹ Овај новински напис означаио је почетак кампање неофашиста и иреденте против споразума, али није утицао на писање остале штампе. Она је почела да пише о постигнутом споразуму тек 24. септембра и то на основу информације коју је објавио дневник *Борнале д Италија*. Од тада је започела добро планирана владина кампања у циљу припремања италијанског јавног мњења пред наступ министра Румора у парламенту са декларацијом о постигнутом договору између Италије и Југославије.¹²⁸⁰ По предвиђеном сценарију у првој фази, пре иступања Румора у парламенту, поједини угледни листови, попут *Кориере дела*

¹²⁷⁷ TNO, FCO, 28/2804, from Guy Millard (Rome) to John Killick (London) 28 August 1975.

¹²⁷⁸ TNO, FCO, 28/2804, draft minutes from 24. september 1975.

¹²⁷⁹ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 3, бр. 443 853, телеграм из Рима упућен Београду 14. септембра 1975.

¹²⁸⁰ Да се ради о посебном плану италијанске владе југословенским државним званичницима је потврдио амбасадор Макота. АМИП, ПА 1975, к. 55, ф. 4, бр. 445 676, телеграм из Београда упућен Риму 26. септембра 1975.

сера, били су брифовани и усмеравани да износе линију владе и утичу на креирање позитивног расположења у вези споразума. Партијска штампа оних странака које су биле у влади или је подржавале: демохришћански *Пополо*, гласило социјалиста *Аванти*, републикански *Ла воће републикана*, као и *Уманита* лист социјалдемократа требало је да се огласе тек након што споразум буде обелодањен у парламенту. Од самог почетка позитивне написе доносила је штампа Комунистичке партије Италије *Паезе сера* и *Унита*.¹²⁸¹

Нису сви листови били на владиној линији. Римски дневници *Темпо* и *Биорнале д Италија* били су ненаклоњени споразуму, а у Југославији су то приписивали утицају који је на њихово писање имао Фанфани. Тако су се ова два листа придружила десничарским, иредентистичким и неофашистичким *Секоло* и *Рома* који су од половине септембра били препуни текстова у којима се влада веома оштро нападала за издају националних интереса. У истом, негативном тону писао је и тршћански дневник *Пиколо*. Од првог текста о споразуму објављеног 26. септембра из пера одговорног уредника Кина Алесија жестоко је напао споразум и владу Италије.¹²⁸²

Тек након што је италијанска штампа започела кампању обавештавања јавности о споразуму Председништво СФРЈ је на седници одржаној 25. септембра одлучило да се преко Танјуга обавести домаћа јавност о писању италијанске штампе, али без сопствених коментара и додатних информација.¹²⁸³

Уочи Руморовог говора у парламенту предвиђеног за 1. октобар руководеће личности италијанских политичких партија, које су чиниле владину коалицију или је подржавале, нису давале изјаве и коментарисале вести везане за споразум. Једино се 27. септембра огласио секретар Републиканске партије Бјазини изјавом у којој је „изразио вероватноћу да ће парламент дати овлашћење влади да настави и заврши преговоре“.¹²⁸⁴

¹²⁸¹ Анализом садржаја писања италијанске штампе о Осимским споразумима бавио се Борут Клабјан у раду: „Osimski sporazumi in odmevi v Italiji“, *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja razmejitev leta 1975*. стр. 173-186.

¹²⁸² *Il Piccolo*, 26. settembre 1975.

¹²⁸³ АМИП, ПА 1975, к. 55, ф. 4, бр. 445 676, телеграм из Београда упућен Риму 26. септембра 1975.

¹²⁸⁴ АМИП, ПА 1975, к. 55, ф. 4, бр. 446 610, телеграм из Рима упућен Београду 30. септембра 1975.

Много активнији су били противници споразума. Већ од првих информација да предстоји њихово потписивање на адресу парламента почеле су да пристижу бројне интерпелације и посланичка питања у циљу притиска на италијанско јавно мњење, политичаре и владу како би се онемогућило дефинитивно решавање „отворених питања“.¹²⁸⁵ Још уочи заседања КЕБС-а 30. јула огласила су се Паоло Барби и Ђакомо Болоња, двојица демохришћана и Фанфанијеваца, која су и раније у сличним приликама подизали глас против југословенско-италијанског споразума и у одбрану италијанства бивше Зоне Б. Они су поставили питање о италијанској политици према границама са циљем да изврше притисак на владу. Из редова исте партије дошла је и интерпелација посланика из Торина Ђузепеа Костамање (Giuseppe Costamagna). Посланичким питањем огласили су се и Пиетро Нени, директор *Аванија* Гаetano Арфе (Gaetano Arfè) и потпредседник социјалистичке групе у сенату Франћеско Албертини (Francesco Albertini). Став социјалиста, који су као спољни партнер владајуће коалиције били упознати са тајним преговорима Шнудерл- Карбоне, био је у прилог коначног решавања „отворених питања“, што су водећи људи партије више пута поновили југословенској страни. У Београду се иступање Ненија приписивало његовој прошлости и чињеници да је припадао групи „носталгичара“ који су имали резерве према решавању граничног питања.¹²⁸⁶

Опозициона Либерална странка била је, такође, међу онима који су поднели интерпелацију влади. Руководство партије то је учинило 24. септембра, а након неколико дана огласио се и представник странке Алдо Боци (Aldo Bozzi) који је критиковао владу да није изабрала добар пут за решавање проблема и тражио да се у парламенту покрене суштинска дебата о овом питању.

Очекивано, најгласнији су били представници неофашистичке МСИ-ДН. Они су и започели кампању интерпелацијом потпредседника ове групе Алфреда Пацаље. Након Пацаљине интерпелације уследиле су нове, па је тако група од шест посланика неофашиста из Кампање, такође упутила интерпелацију влади.¹²⁸⁷

¹²⁸⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 56, ф. 19, бр. 446027, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 26. септембра 1975.

¹²⁸⁶ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 9, бр. 446609, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 30. септембра 1975.

¹²⁸⁷ АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 4, бр. 446162, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 27. септембра 1975.

Посебно активни били су у Трсту, где су растурали летке, лепили плакате и 28. септембра организовали на Пјаци Сан Антонио протестни митинг против споразума на коме су посланици Де Видович и Петронио оштро напали владу, премијера Мора, али и остале партије које су подржавале споразум.¹²⁸⁸

МСИ-ДН је у својој акцији имала свесрдну подршку бројних организација које су окупљале избеглице „езуле“ из целе Италије. Међу њима су предњачиле су „Unione degli Istriani“ и „Associazione Nazionale Venezia Giulia Dalmazia“. Посебна пажња била је посвећена иступањима бившег тршћанског бискупа Антониа Сантина.¹²⁸⁹ Он је упутио апел председнику владе Мору и лидерима демохришћана са поруком да се не сме дозволити промена постојећег стања на граници.¹²⁹⁰ Деловању противника споразума погодиле су бројне гласине, непроверене вести и дезинформације о садржају споразуму, које су почеле да се шире већ од првих информација да је постигнут договор о граници.

Сва нагађања прекинута су 1. октобра када су министри спољних послова обе земље иступили пред својим парламентима, обелоданили да је постигнут договор и саопштили најважније тачке његовог садржаја. Истовремено иступање Румора и Минића било је плод претходних врло детаљних договора и усаглашавања између двају министарстава иностраних послова, при чему се водило рачуна о свим појединостима, почев од тога у које време ће бити одржани говори до тога шта ће оба министра саопштити посланицима.¹²⁹¹

Минић је о споразумима са Италијом поднео експозе у Савезној Скупштини пред делегатима Већа социјалистичких република и покрајина.¹²⁹² Он је обавестио присутне делегате да су две државе постигле „прецизне договоре“ којима су се из

¹²⁸⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 52, ф. 2, бр. 446848, Телеграм генералног конзула из Трста упућен Београду. По процени конзула Ренка овом протестном скупу присуствовало је 3000 људи, међу којима и „многа радозналих, као и припадника јавног реда“.

¹²⁸⁹ Тршћански бискуп Антонио Сантин био је један од највећих поборника италијанства Зоне Б. Одлуком Ватикана пензионисан је 29. јуна 1975. године. G. Caviga, *н. дело*, стр. 17.

¹²⁹⁰ АМИП, ПА, 1975, к. 56, ф. 19, бр. 445 616, телеграм из Рима упућен Београду упућен 27. септембра 1975.

¹²⁹¹ У прилог томе говори и чињеница да је иступање Минића првобитно било предвиђено за преподне, док је Румор намеравао да говори у поподневним сатима. Након хитне интервенције Италијана усаглашено је да оба министра говоре у исто време. АМИП, ПА 1975, к. 55, ф. 4, бр. 446712, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 1975.

¹²⁹² *Борба*, 2. октобар 1975. У збирци докумената *Viri 24*, објављено је више варијанти нацрта говора као и коначна верзија (стр. 176-194).

међусобних односа требали уклонити „остаци прошлости које је оставио Други светски рат“ и унапредити сарадња на свим пољима. Након што је укратко подсетио на историјат тршћанског питања, нагласио је да су преговори са прекидима трајали дуже време и да је у њих био укључен државни врх на челу са Титом. Део говора посветио је сажетом објашњењу појединих тачака договора, а посебно се задржао на одредбама које су се односиле на заштиту националних мањина. Коначно, нагласио је да ће се споразумима „потпуно угасити једно потенцијално жариште и уклонити опасност за стабилност и мир у овом делу Европе“, као и да су постигнута решења подстрек за „стварање нове позитивне политичке климе у Европи у духу Хелсинкија“. Присутни делегати поздравили су аплаузом и одобравањем Минићево излагање, а у дискусији која је уследила учествовали су представници из свих република и покрајина и „једнодушно“ подржали постигнуте споразуме.¹²⁹³

За разлику од расположења које је владало у Београду, атмосфера у Риму уочи и током заседања парламента била је битно другачија. Италијанска влада је била под притиском екстремне деснице, који је трајао данима уназад и доживео кулминацију у време одржавања седнице парламента, када је у центру града организован протесни скуп против споразума и „владине издаје националних интереса“.¹²⁹⁴ Нарочиту бригу влади је представљала могућност да се појави велики број противника споразума „дисидената“ у редовима владајућих демохришћана и републиканаца. Отуда не чуди темељна припрема која је претходила обелодањивању договора. О томе сведочи сусрет Мора и Румора са представницима странака које су подржавале владу, одржан вече уочи планираног иступања у парламенту. Састанак је био сазван како би се лидери демохришћана, републиканаца, социјалиста и социјалдемократата упознали са најважнијим тачкама споразума и одобрили политику владе по овом питању. Сви позвани лидери странака подржали су рад владе на

¹²⁹³ *Борба*, 2. октобар 1975.

¹²⁹⁴ АМИП, ПА, 1975, к. 52, ф. 2, бр. 446842, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 2. октобра 1975. По завршетку митинга део демонстраната се упутио према Квириналу у намери да изрази протест и председнику Републике. Једна група је чак продрла у двориште председничке палате, али је захваљујући интервенцији полиције убрзо била избачена.

постизању споразума и иступање пред парламентом.¹²⁹⁵ Сличне консултације обављене су и у оквиру саме владе неколико сати пред почетак седница.¹²⁹⁶

Руморов дуг и пажљиво изнесен говор у оба дома парламента (Представничком дому и Сенату) био је конципиран тако да је садржао: историјски део у коме је изнео преглед развоја граничног питања и најважнијих догађаја из југословенско-италијанских односа полазећи од краја Другог светског рата; део у коме је министар изложио саму материју обухваћену споразумом са посебним акцентом на предностима, посебно економским, које је од споразума имала Италија; завршни део у коме је пажњу посветио међународном и унутрашњем контексту и политичкој аргументацији којом се руководила италијанска влада у решавању граничног питања са Југославијом. Румор је нагласио да је то била „горка одлука“ за италијанску владу, али и додао како је било „неминовно“ да се споразумом пронађе решење за дугогодишњи гранични спор и да је то било у складу са учешћем Италије у процесу попуштања међународне затегнутости.¹²⁹⁷

Ван усаглашеног сценарија са Југословенима, посланицима Представничког дома обратио се и премијер Моро. Његов говор био је много краћи, садржао је политичко образложење договора и био намењен превасходно италијанском јавном мњењу. Моро је навео како је споразум био последња међународна цена коју су Италијани морали да плате због грешака које је починио фашистички режим.¹²⁹⁸

¹²⁹⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 52, ф. 2, бр. 446784, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 1. октобра 1975.; Исто, к. 55, ф. 7, бр. 449902, Осврт на предлог италијанске владе о Споразуму са СФРЈ, реаговања политичких партија, штампе и других кругова, дебату и гласање у представничком дому, који је амбасадор Павићевић упутио у Београд 24. октобра 1975.

¹²⁹⁶ Британски амбасадор у Риму Гај Милард није имао превише разумевања за Морове поступке. За њега су потези италијанског премијера били „формалне којештарије“, с обзиром на чињеницу да је захваљујући писању штампе и пре ових састанака био познат став политичких партија. Једино логично објашњење амбасадор је видео у разлозима унутрашње политике и жељи Мора да нагласи чињеницу како у консултацијама није била укључена Комунистичка партија Италије. TNA, FCO, 28/2804, from Millard (Rome) to FCO (London) 1 October 1975.

¹²⁹⁷ АМИП, ПА, 1975, к. 52, бр. 446 844, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 2.октобра 1975. Текст излагања видети у: Manlio Udina, *Gli accordi di Osimo. Lineamenti introduttivi e testi annotati*, LINT, Trieste, стр. 221-234.

¹²⁹⁸ Помињање фашизма као главног „кривца“ изазвао је бурну реакцију посланика из редова неофашистичке МСИ - ДН који су повицима „издајце!“ више пута прекидали говор и покушали да изазову инцидент. Насупрот њима остали посланици аплаузом су поздравили ове аргументе. (АМИП, ПА, 1975, к. 52, ф. 2, бр. 446 841, телеграм из Рима упућен Београду 2. октобра 1975). Стенографске белешке иступања премијера Алда Мора и посланика МСИ-ДН видети у: *Zona B dal diktat alla rinuncia, Documenti per la storia*, Sargraf S.p.A, Torino, 1976. Амбасадор Валтер Макота је у свом већ помињаном тексту о Осимским споразумима такође навео како су споразуми били последица

Попут Румора и он је подвукао да је било неизбежно пронаћи споразумно решење за границу. Било је, међутим, приметно да је Моро при опису постигнутих договора говорио о „основама споразума“ и „платформи“, док је Минић више пута нагласио да се радио о „прецизном договору“.¹²⁹⁹

Након излагања Мора и Румора уследила је дводневна дебата у Представничком дому парламента. Посланици из редова демохришћана, републиканаца, социјалиста, либерала и комуниста који су узели учешће у расправи подржали су владине ставове.¹³⁰⁰ Против споразума очекивано су се изјаснили посланици МСИ-ДН и тројица демохришћана: Барби, Болоња и Костамања, а овој групи прикључила су се још три „дисидента“ из осталих партија које су подржавале договор. Постојала је, међутим, бојазан да би број „дисидената“ спремних да гласају против владиног предлога могао бити много већи, па је због тога још у току трајања дискусије група демохришћана одржала састанак са Румором који је покушао да их приволи да гласају у прилог споразума.¹³⁰¹ После завршетка дебате Румор је дао реплику у којој је поново говорио о „болној“ и „горкој“ одлуци владе, али је изнео и неколико нових аргумената у прилог споразуму. За југословенску страну најинтересантнија је била тврдња да италијански суверенитет над целом територијом бивше Слободне територије Трста, па самим тим и Зоне Б, није била универзално прихваћена, већ италијанска теза „инспирисана не само правном аргументацијом, већ нужним националним политичким консидацијама“.¹³⁰²

Коначно, када се приступило гласању велика већина присутних, њих 349, била је за, док је против гласао 51 посланик. Приметно је било да више од трећине посланика није било присутно у сали у време гласања. Италијански државни званичници ово одсуство правдали су чињеницом да је гласање одржано у петак када

изгубљеног рата, као и да је то било мишљење и италијанских Западных савезника и посебно САД. G. W. Maccota, „Osimo visto da Belgrado“, стр. 65.

¹²⁹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 52, бр. 446841, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 2. октобра 1975.

¹³⁰⁰ Основне ставове из излагања појединих посланика видети у: Mario Dassovich, *I molti problemi dell'Italia alconfine orientale. Dal mancato rinnovo del patto Mussolini-Pasich alla ratifica degli accordi di Osimo (1929-1977)*, Del Bianco Editore, Udine, 1990, стр. 261-263.

¹³⁰¹ Милански лист *Борнале* спекулисао је о броју од тридесет демохришћанских посланика. АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 4, бр. 446 943, Телеграм амбасаде из Рима упућен у Београд 3. октобра 1975.

¹³⁰² АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 52, ф. 2, бр. 447 362, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 4. октобра 1975. За амбасадора Павићевића италијанска страна је на тај начин јасно оповргла своју ранију тезу о продуженом суверенитету над зоном Б.

је већина посланика напуштала Рим и одлазила у своје изборне округе, али је амбасадор Павићевић у овом чину видео и неке друге разлоге, попут смањеног интересовања за гласање, јер се исход унапред знао, али и због настојања неких посланика да на тај начин не прекрше партијску дисциплину.¹³⁰³

Након расправе у Представничком дому парламента уследила је дебата у Палацо Мадама, седишту италијанског Сената. Исход расправе и гласања био је исти. Сенатори из редова владине већине, Комунистичке партије, независне левице и либарала били су закључење споразума са Југославијом, док су против били једино представници МСИ-ДН. Дисидената из редова демохришћана овога пута није било, изузимајући иступање Фанфанија, који је формално подржао владу, али је инсистирао на томе да се покуша да се измени споразуме у италијанску корист.¹³⁰⁴

У министарству спољних послова Италије били су задовољни оваквим исходом гласања у парламенту. Плаја је у разговору са Павићевићем нагласио како је све прошло „врло добро, чак и лакше него што су предвиђали“, посебно због сагласности свих партија у прилог споразуму са изузетком МСИ-ДН.¹³⁰⁵ Сличног мишљења били су и неки други италијански државни функционери и политичари.¹³⁰⁶ Чини се како је опште мишљење свих оних који су се изјашњавали у прилог договору са Југославијом било да споразум значи „болну“ жртву и одрицање за Италију, али да представља „горак“ и неопходан чин политичког реализма. У анализи значаја које је изјашњавање у парламенту имало на унутрашњем политичком плану Италије, Павићевић је подвукао како је општа сагласност око овог питања имала позитивно дејство на унутрашња политичка кретања.¹³⁰⁷

¹³⁰³ АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 7, бр. 449902, Осврт на предлог италијанске владе о Споразуму са СФРЈ...

¹³⁰⁴ Гласање је показало да је од 320 сенатора за споразум био 211, а против њих 15 и то сви из редова МСИ-ДН. Одсутно је било 94 сенатора. АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 7, бр. 449 902, Осврт на предлог италијанске владе о Споразуму са СФРЈ...

¹³⁰⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 5, бр. 447805, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 9. октобра 1975.

¹³⁰⁶ О томе сведоче разговори Павићевића са министром Франћеском Косигом, бившим шефом дипломатије Ђузепеом Медичијем, и посланицима из редова комуниста Серђом Сегреом и Ђанкарлом Пајетом. О томе детаљније види у: АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 5, бр. 447551, бр. 447746; Исто, ф. 6, бр. 449 164; Исто. ф. 7. бр. 447746.

¹³⁰⁷ АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 7, бр. 449902, Осврт на предлог италијанске владе о Споразуму са СФРЈ.

Информације о постигнутим договорима између Италије и Југославије изазвале су подељену реакцију на међународном плану. Како је напред речено, Југославија је десетак дана пре него што су договори јавно објављени о њиховом постојању обавестила велике силе. Италијанска страна званично је то учинила свега неколико сати уочи Руморовог и Моровог иступања у парламенту. Званична реакција САД дошла је већ 2. октобра када је представник Стејт департамента Роберт Фунсет (Robert L. Funseth) на конференцији за штампу изјавио како договори „одражавају државнички приступ“ руководстава Италије и Југославије и имају значај не само за сређивање односа између два суседа већ и за „стабилност и безбедност у овој области Европе“.¹³⁰⁸ Реакција државних званичника у највећој мери се поклапала са писањем штампе у САД.

Сличне реакције дошле су и из других земаља Западне Европе. Министар иностраних послова Француске Жан Совањарж (Jean Sauvagnargues) честитао је Румору и Минићу на постигнутом договору¹³⁰⁹, а задовољство споразумом исказали су и званичници из Бона и Лондона. Штампа ових земаља, такође је донела велики број позитивних написа истичући у први план да је угашено „последње жариште кризе у овом делу света“, да је договор постигнут у духу успешно окончане конференције у Хелсинкију и да има шири значај за мир у Европи. Дисонатни тонови могли су се прочитати у листовима деснице, попут француског *Орора*. У Београду је било запажено да је гласило Комунистичке партије Француске *Иманите* (*L'Humanite*) дало најмање простора договору у односу на осталу француску штампу.¹³¹⁰

Сасвим другачија ситуација била је у земљама Источне Европе. Упркос чињеници да је прва реакција амбасадора у Београду Стјепакова била позитивна државни врх Совјетског Савеза се није оглашавао. У првој недељи октобра о договору су се појавиле само две вести агенције ТАСС. Ћутање званичне Москве морало је забринути југословенску дипломатију, која је о томе расправљала на Колегијуму сектора за Европу и Северну Амерку ССИП-а одржаном 6. октобра и

¹³⁰⁸ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 6, бр. 448154, информација бр. 1: Прва реаговања у свету на договор СФР Југославије и Италије о споразумном решавању граничних и других питања, 7. октобар 1975.

¹³⁰⁹ Исто.

¹³¹⁰ Исто.

донела закључак да о томе обавести домаћу јавност.¹³¹¹ Додатну узнемиреност изазивале су поједине изјаве совјетских државних званичника, које су долазиле до Југословена. Тако је италијански министар спољне трговине Де Мита пренео амбасадору Павићевићу изјаву Косигина са којим се срео у Москви почетком октобра. Косигин је „шокираног“ Де Миту упитао: „да ли је тачно да ћете уступити Трст Југославији?“¹³¹² Италијани су овакво понашање Совјета оценили као негативно, али и разумљиво пошто се иза њега крила логика: „ако Југославија има мање проблема, то је за СССР неповољније“.¹³¹³ Истоветна ситуација била је и са другим социјалистичким земљама. Док се државни званичници нису оглашавали, средства јавног информисања су донела тек по неку штуру информацију о постигнутим споразумима, па је тако у Бугарској то учинила једино радио-Софија, док у Чехословачкој није било ни једне вести о договору. Нешто боља ситуација била је Пољској, ДР Немачкој и Мађарској. Једино је румунска штампа дала запажен публицитет.¹³¹⁴ Позитивне реакције са Истока почеће да пристижу тек од половине новембра.¹³¹⁵

Мада билатералног карактера, постигнути договор је имао и своју ширу димензију, пошто се њиме стављао ван снаге Меморандум о сагласности чије су потписнице и гаранте биле Велике силе. Такође, требало је скинути са дневног реда УН питање именовања гувернера за Слободну територију Трста. Отуда је обавештен и генерални секретар УН Курт Валдхајм (Kurt Waldheim). Он је поздравио договор две државе, а повољне реакције дошле су и из дипломатских кругова Уједињених нација.¹³¹⁶

Када је изгледало да је договор добио широку подршку јавности обе земље био примљен са одобравањем на ширем међународном плану, те да следи њихово

¹³¹¹ АМИП, ПА, 1975, к. 63, ф. 8, бр. 448226, Резиме и закључци са састанка Колегијума за Европу и Северну Америку одржаног 6. октобра 1975.

¹³¹² АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 7, бр. 451682, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 31. октобра 1975.

¹³¹³ АМИП, ПА, к.55, ф. 9, бр. 455625, Допис амбасаде из Рима упућен Београду 20. новембра 1975.

¹³¹⁴ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 6, бр. 448167, Иностранна штампа о југословенско-италијанском договору, 8. октобар 1975; Исто, бр. 448154, Информација бр. 1 од 7. октобра 1975.

¹³¹⁵ Министар иностраних послова СССР-а Громико је у допису упућеном Минићу 24. новембра изразио задовољство потписаним споразумом. АМИП, ПА, к.55, ф. 9, бр 456318, Допис Друге управе ССИП-а упућен амбасади у Москви.

¹³¹⁶ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 6, бр. 448154, Информација бр. 1, Прва реаговања у свету на договор СФР Југославије и Италије о споразумном решењу граничних и других питања, 7. октобар 1975.

званично потписивање, из Италије је дошло још једно изненађење у виду нових захтева да се постигнути договори ревидирају у учине неке нове концесије. Најава таквог развоја догађаја могла се наслутити већ током дебате у италијанском Сенату. Поједини сенатори, попут демохришћана Фанфанија и Пеле, те либерала Брозија, поставили су захтев да се промене поједине одредбе договора и тако споразуми учине прихватљивијим за Италију. Ова иницијатива довела је до интервениције Карбонеа. Он је у сусрету са Шнудерлом 19. октобра у Београду предочио све резерве које су имали покретачи ове иницијативе и замолио југословенску страну да „изађе у сусрет“ по неким од ових питања и да би позитивна решења „било од изузетног значаја за стварање повољније ситуације у вези са ратификацијом споразума у италијанском парламенту“.¹³¹⁷ На списку се нашло девет захтева. Италијани су тражили проширење индустријске зоне, корекцију граничне линија на Коловрату и код Нове Горице, очување функционисања споразума о малограничном промету и поједине привредне концесије. Било је и захтева у којима се тражило да италијанска телевизија сними филм о Италијанима у бившој зони Б, да се обезбеди функционисање рибарског споразума, да се поједностави процедура преласка границе. Коначно, тражио се толерантнији став према прекршајима које су чинили италијански рибарски бродови у југословенским територијалним водама.¹³¹⁸

Овим захтевима, потпуно неочекивано за југословенску страну, прикључио се и један Словенац. Радило се о посланику у италијанском парламенту Албину Шкерку. Он је 22. октобра упутио писмо министру Румору у коме се интересовао за судбину извесног пута у његовој општини, који је био пресечен државном границом и тако отежавао живот локалном становништву, те је затражио да се, из практичних разлога, део југословенске територије кроз којом је пролазио тај пут припоји Италији. Југословенске дипломате у Риму, које је Шкерк упознао са писмом одмах по уручивању, негативно су одреаговале тумачећи његов захтев као „неопортун“. Службеник амбасаде Цигој, са којим је Шкерк разговарао, навео је како постоји могућност да се такав потез протумачи као притисак на италијанску владу у време

¹³¹⁷ *Viri* 24, стр. 198.

¹³¹⁸ Исто, стр. 198-199.; V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 187-188.

када су поједини политичари покренули питање поправљања споразума у италијанску корист.¹³¹⁹

Ако је Шкерков предлог за граничном корекцијом одбијен као „неопортун“, југословенска страна је, ипак, показала добру вољу да размотри могућност да се прихвате поједини захтеви италијанске владе који нису дирали у гранична решења. У том циљу Минић је наложио Шнудерлу да обави консултације са словеначким руководством. Испоставило се, међутим, да за тим нема потребе, пошто је италијанска страна сама одустала од готово свих захтева.¹³²⁰

Нови састанак две делегације одржан је у Београду 30. октобра. Повод је било саопштење Италијана да је Комисија ЕЕЗ прихватила протокол о слободној индустријској зони. Том приликом италијанска страна поднела је предлог да се размени неколико поверљивих писма која су на неки начин модификовала поједине одредбе постигнутих споразуме. Једно од њих односило се и на очување свих постојећих споразума између две земље, при чему се посебно мислило на Тршћански, Горички и Видемски споразум. Југославија је прихватила ово, као и друга предложена писма, и на тај начин испунила бар један од захтева који је поднео Карбоне 19. октобра.¹³²¹

Прихватањем Протокола о слободној индустријској зони од стране Комисије ЕЕЗ и усаглашавањем око појединих тачака споразума на састанку одржаном 30. октобра отклоњене су све препреке за коначно потписивање споразума. До њега је дошло 10. новембра у дворцу Leopardi Dittaiuti који се налази у близини малог приморског места Осима удаљеног 15 километара од Анконе. Избор ове локације за

¹³¹⁹ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 56, ф. 19, бр. 450 384, Телеграм из Рима упућен Београду 24. октобра 1975.

¹³²⁰ *Viri* 24, стр. 197-199. V. Škorjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 190-191. Карбоне, који се са Шнудерлом поново састао 30. октобра, ово је образложио изузетно тешком унутрашњом ситуацијом у којој се наша италијанска влада крајем октобра због унутрашњих борби у оквиру владајуће Демокришћанске партије.

¹³²¹ Поред наведеног писма италијанска делегација је поднела још три. У првом се тражила могућност отпуста из држављанства становника насеља на северном сектору границе, при чему се мислило на насеља у Брдима која су уговором припала Југославији. Другим писмом југословенска страна требала је да се обавезе да ће омогућити коришћење гробља Мирен у Новој Горици за италијанске грађане, пошто је ово раније границом подељено гробље споразумом у целости припало Југославији. У трећем писму италијанска делегација је тражила да се из уговора изостави да ће Италија финансирати пут на Саботину. Југославија је прихватила све захтеве, али је Италија накнадно одустала од последњег писма. АЈ, КПР, I-5-б, Забелешка о разговору југословенске и италијанске делегације од 30. октобра 1975.

потпис споразума био је италијански. Судећи на основу објашњења Плаје, намера Италије била је да се потпишу у неком месту које се налази на обали Јадранског мора како би се на симболичан начин истакла важност постигнутих договора за два јадранска суседа.¹³²²

У Осиму су министри Минић и Румор потписали читав низ уговорних докумената¹³²³:

- Уговор са 10 прилога којим се регулишу гранична и друга питања везана за границу попут држављанства, имовине и социјалног осигурања,¹³²⁴
- Споразум о унапређењу привредне сарадње са 4 прилога међу којима је и Протокол о Слободној зони,¹³²⁵
- Завршни акт којим се везују претходна два уговорна инструмента и предвиђа њихово истовремено ступање на снагу;
- Шест одвојених писама, од којих су два поверљивог карактера која су се односила на читав низ питања: питање држављанства; споразум о признавању факултетских диплома; реституцију културних добара; изградњу међународних граничних прелаза; декларацију о политици према мањинама које ће две владе, свака засебно, дати у парламенту приликом ратификације

¹³²² АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55, ф. 7, бр.451 784, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 1. новембра 1975.

¹³²³ Текстове уговора са свим пропратним прилозима видети у: *Viri* 24, стр. 208-219.

¹³²⁴ Уговор је садржао девет чланова: члан 1 односио се на границу која није била означена Уговором о миру 1947. године (у два прилога дат је њен текстуални опис); члан 2 са прилозима III и IV одређивао је разграничење на мору у Тршћанском заливу; члан 3 регулисао је питање држављанства, а могућност пресељења југословенске, односно италијанске мањине регулисао је прилог VI; питање обештећења било је предмет члана 4; област пензија и социјалног осигурања обухваћен је чланом 5 уговора и прилогом број IX; У члану 6 стране уговорнице потврдиле су решеност да развијају економску сарадњу; Члан број 7 односио се на престанак важности Меморандума о сагласности; чланом 8 регулисан је статус националних мањина, док је члан 9 био завршни и говорио о даљој процедури- ратификацији споразума.

¹³²⁵ У оквиру Споразума о унапређењу привредне сарадње биле су регулисане бројне области у циљу побољшања услова живота пограничног становништва две државе. У том оквиру једанаест чланова регулисало је области: водопривреде, регулисање сливова река Соче, Идријце и Тимаве, изградње бране на Сочи и хидроелектране на Солкану, а алтернативно изградња базена на југословенској територији за наводњавање италијанске територије, финансирање проучавања могућности за изградњу пловног пута Тржич – Горица – Љубљана, повезивање аутопутева две државе, изградњу пута на Саботину, сарадњу лука, сарадњу у области заштите Јадранског мора од загађења, испитивање могућности за заједничка улагања у секторима електро-енергије, нафте и природног гаса, металне и неметалне руде, дрва и целулозе. Протокол о слободној зони детаљно је регулисан у четрнаест тачака.

споразума; и на пролаз ратних бродова у формацији кроз југословенске територијалне воде између острва Палагружа и Галијула и италијанке обале.

- Писмо о северном сектору границе поверљивог карактера са четири прилога који се односе на опис границе и друга писма везана са тим (гробље Мирен и могућност исељавања са одређеног подручја на северном сектору).¹³²⁶

Информације о садржају уговора потписаних у Осиму биле су дозирано пласиране у јавност обе земље. На основу претходног договора два министарства спољних послова њихово објављивање било је, као уосталом и све друго везано за споразуме, синхронизовано и део унапред планираног сценарија. Текстови Осимских споразума, без делова који су били поверљиви, 13. новембра су објавиле новинске агенције Танјуг и АНСА. Једини изузетак била је београдска *Политика* која је то учинила, без знања југословенских власти, два дана раније у издању за унутрашњост.¹³²⁷ Највећи део штампе у Италији позитивно је оценио потписивање споразима и дао подршку влади, али је штампа била „брифована“ да након првих коментара престане да се бави овом темом.

Било је приметно да су овога пута у потпуности изостали јавни коментари државних званичника и политичара.¹³²⁸ Међутим, југословенска страна је могла да их сазна захваљујући чињеници да је амбасадору Миши Павићевићу непосредно након потписивања Осимских споразума истицао четворогодишњим мандат. Приликом Павићевићевих опроштајних посета личностима из државног врха главна тема разговора били су управо потписани споразуми. Сви саговорници изразили су задовољство њиховим потписивањем.¹³²⁹

Сасвим другачија ситуација била је са екстремном десницом која је наставила, па и појачавала кампању, а епицентар „борбе“ је све више почео да се

¹³²⁶ АЈ, КПР, I -5- б/44-18, Из извештаја о сусрету Милоша Минића са министром иностраних послова Републике Италије Маријаном Румором у Анкони (Италија) 10. новембра 1975. године и потписивању уговорних инструмената о граничним и другим питањима.

¹³²⁷ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55, ф. 8, бр. 454943, Телеграм из Београда упућен амбасади у Риму 14. новембра 1975.

¹³²⁸ АМИП, ПА, Италија, 1975, к. 55, ф. 8, бр. 455212, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 17. новембра 1975.

¹³²⁹ Павићевић се сусрео са председником Леонеом, премијером Мором, министром спољних послова Румором, председником Представничког дома парламента Сандром Пертинијем, председником Сената Спањолијем и многим другима. АМИП, ПА, к. 55, ф. 9, бр. 458732, Забелешка о разговору амбасадора Павићевића са министром иностраних послова Италије М. Румором 11. децембра 1975.

пребацује у Трст. У овом граду противници споразума су већ од половине септембра започели организовање демонстрација, дељење летака и исписивање парола против договора. У први план су истицана патриотска осећања, док је влада оптуживана за издају италијанског народа и Италијана Истре, Ријеке и Далмације. Након, изјава Румора и Мора у парламенту, а нарочито након потписивања споразума у Осиму и детаљнијег упознавања јавности са њиховим садржајем, тежиште кампање пренело се на критику појединих одредаба. Нарочито је на удару била идеја о оснивању индустријске зоне.

Изузимајући десничарске странке, све друге партије у покрајини Фриули Венеција Ђулија подржале су владине ставове, што се и показало приликом гласања у скупштини ове покрајине, провинцијама Трст, Горица и Удине и у општинским скупштинама наведених градова.¹³³⁰ Мада су сви локални органи власти великом већином прихватили владину одлуку, унутар већине партија је дошло до трвења и поларизације и иступања појединих угледних чланова из партија што је политички живот у покрајини увело у нову узбуркану фазу која ће 1976. године довести и до стварања нове политичке снаге познате под називом *Lista per Trieste* (Листа за Трст).¹³³¹

Још једна последица споразума у Осиму било је организовање наступање бројних избегличких организација о чему сведочи формирања Одбора за заштиту Трста и зоне Б. Иницијатори су биле организације истарских избеглица уз велику подршку католичких кругова окупљених око Сантина и гласила *Vita nuova*. На челу Одбора био је изабран Сардос Албертини.¹³³²

Потписивањем споразума у Осиму новембра 1975. године коначно су затворена „отворена питања“ која су три деценије била оптерећујући фактор за пун развој односа између Југославије и Италије. Могла је да почне нова етапа у развоју свестране билатералне сарадње, без хипотеке нерешених проблема везаних за међудржавно разграничење. Започињао је, међутим, годину и по дана дуг пут који је

¹³³⁰ АМИП, ПА, 1975, к. 52, бр. 447808, телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 8. 10. 1975; Исто, к. 55, ф. 6, бр. 448694, телеграм од 10. 10. 1975; Исто, бр. 448 693, телеграм од 9. 10. 1975.

¹³³¹ О томе шире у: Pietro Purini, „Una conseguenza degli accordi di Osimo: la nascita della Lista per Trieste“, *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, стр. 195-208.

¹³³² АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 9 бр. 455955, Извештај Генералног конзулата из Трста упућен Београду 17. новембра 1975.

требало преваљити од потписа споразума до његове ратификације у парламентима двеју држава. Коначно, парламенти Југославије и Италије ратификовали су споразум марта 1977. године, а уговор је ступио на снагу 3. априла 1977. године.¹³³³

*

Чини се да су сви сусрети званичника Италије и Југославије до којих је дошло током јесени 1975. године почињали или се завршавали жељама да се након дефинитивног регулисања спорних питања између две земље крене у нову фазу још плоднијих и свестранијих билатералних односа. У иницијативама су, као и увек, предњачили Италијани. Већ половином септембра, пре обелодањивања постигнутог договора, италијански војни аташе у Београду интересовао се за могућност обнављања војне сарадње, тако што би бродови италијанске ратне флоте посетили неку југословенску луку. Аташе је том приликом нагласио како га „радује“ потписивање споразума и да ће то „отворити пут за пун развој наших односа“.¹³³⁴ Исто тако, Италијани су крајем октобра преко амбасадора Макоте настојали да оживе и консултације два министарства иностраних послова о међународним проблемима.¹³³⁵

Иницијативе за сарадњу долазиле су и од покрајинског руководства Фриули Венеција Ђулија. Крајем септембра преко југословенског конзулата у Трсту најавили су да ће након коначног решавања питања границе инсистирати на што интензивнијој сарадњи са Словенијом и Хрватском и то не само на привредном, већ и на политичком плану.¹³³⁶ Након што је током октобра обелодањено постизање споразума договорено је са се посета Словенији оствари већ у првој половини децембра 1975. године.¹³³⁷

¹³³³ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф.8, бр. 452759, Збирка међународних уговора; М. Udina, *Gli accordi di Osimo*, стр. 207. О периоду између потписа споразума и ратификације опширније видети у: V. Škočjanec, *Osimska pogajanja*, стр. 207-241.

¹³³⁴ АМИП, ПА, 1975, к. 58, ф. 9, бр.442785, Забелешка о италијанској иницијативи за посету њихових ратних бродова нашим лукама, 11. септембар 1975.

¹³³⁵ АМИП, ПА, 1975, к. 53, ф. 16, бр. 452244, Забелешка о разговору заменика савезног секретара за иностране послове Лазара Мојсова са амбасадором Републике Италије Валтером Макотом 31. октобра 1975.

¹³³⁶ АМИП, ПА, 1975, к. 55, ф. 5, бр. 447181, допис Генералног конзулата у Трсту упућен ССИП-у 26. септембра 1975.

¹³³⁷ АМИП, ПА, 1975, к. 54, ф.9, бр. 452336, Генерални конзулат у Трсту, информација о разговорима са представницима власти, 28. октобар 1975.

Постепено се поправљао и однос према словеначкој мањини, па је тако током укрсршњих празника априла 1976. године одлуком горичког надбискупа Пиетра Коколина (Pietro Cocolin) по први пут у катедрали Сан Антонио у Трсту употребљен словеначки језик.¹³³⁸ Завршила се и борба за *Тржачку кредитну банку*. Након више година настојања да овај финансијски завод добије статус *Banco d'agente*, који би јој омогућавао пословање са иностранством и имао велики привредни и политички значај за Југославију/Словенију,¹³³⁹ коначно је јануара 1976. године одлуком *Banco d'Italia* позитивно решен.¹³⁴⁰ Италија је показала више интереса и за положај Сталног словенског гледалишча и привремено решила његове финансијске проблеме. Уклоњене су, такође, препреке за изградњу Словенског дома у Горици и постављени двојезични натписи у местима око овог града.¹³⁴¹

Задатак да „отопи“ замрзнуте политичке и поправи пољуљане економске односе са западним суседом добио је нови амбасадор СФРЈ у Италији Борисав Јовић, који је децембра предао акредитиве италијанском председнику Леонеу. Пред њим није стајао лак задатак. У бројним припремним разговорима које је имао са републичким и покрајинским руководствомима и привредницима главни акценат је стављен на очекивања на пољу економије посебно због перспективе коју је пружала слободна индустријска зона.¹³⁴² А управо је ово поље билатералних односа претрпело оштре ударе током двогодишњег периода у коме су југословенско-италијански односи били у кризи. Висок платни дефицит у робној размени који је од краја шездесетих добио хроничне размере и током 1975 године наставио је раст, па је тако за првих девет месеци износио огромних 396.7 милиона долара, а и други

¹³³⁸ АМИП, ПА, 1976, к. 57, ф. 1, бр. 421409, Телеграм Генералног конзулата из Трста упућен Београду 15. априла 1976. године; N. Troha, „Položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji“, стр. 150.

¹³³⁹ У једном допису републичког Секретаријата за међународну сарадњу Словеније упућеном ССИП-у наводило се како би добијањем статуса *banco d'agente* имало значајну економску, али и политичку функцију, зато што би се на банку могло пребацити исплаћивање југословенских пензија бившим југословенским и италијанским партизанима који су живели у Италији, пошто су наведени пензије до тада добијали преко *Banco d'Italia*. АМИП, ПА, 1975, к. 56, ф. 8, бр. 437963, Допис датован на 1. август 1975.

¹³⁴⁰ АМИП, ПА, 1976, к. 57, ф. 14, бр. 49172, Телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 18. фебруара 1976.

¹³⁴¹ АМИП, ПА, 1976, к. 56, ф. Бр. 45284, телеграм амбасаде из Рима упућен Београду 4. октобра 1976.

¹³⁴² АМИП, ПА, 1976, к. 58, бр. 4214, Забелешка о завршном разговору амбасадора др. Борисава Јовића пред одлазак на дужност у Рим, одржаном 26. новембра 1975. године у Сектору та Европу и Северну Америку.

сектори економске сарадње били су у стагнацији.¹³⁴³ Јовић, као бивши председник Мешовитог комитета био је добро упознат са свим проблемима из економских односа. Он је решења за оздрављење економских односа видео у онемогућавању даљег закључивања оних уговора који би повећавали ионако превелику технолошку и производну везаност за Италију, а поља привредне сарадње која би могла да доведу до уравнотежења платног биланса била су у секторима електричне енергије, дрвне индустрије, обојене металургије и пољопривреде кроз заједничке улагања две државе. Поред слободне зоне која је била „крупна шанса“ за Југославију, он је подвукао и значај пуштања у рад пруге Београд-Бар који је требало да уследи током 1976. године.¹³⁴⁴

На плану политичких односа опште место у свим разговорима било је да су се након потписивања Осимских споразума створили услови за широку и неометану сарадњу. Међутим, налагао се и опрез. У ССИП-у су указивали на то да је код појединих западноевропских дипломата на служби у Југославији било присутно размишљање како су споразуми са Италијом отворили врата за продор Запада и потискивање Совјета, те је Италијанима требало предочити да су Југословени „свесни те опасности“. Поље међународне сарадње, посебно на Медитерану је требало развијати због „многo заједничког“, али се, такође, требало чувати „подводних стена“ због настојања Италијана и Француза да успоставе доминацију на Средоземљу.¹³⁴⁵ За Италијане Осимски споразуми су, такође, представљали прекретницу у развоју билатералних односа. Уклањањем препреке у виду нерешеног проблема међудржавног разграничења требао је да почне период искренијег пријатељства и свестраније сарадње са источним суседом на свим пољима. Италијански државни званичници веровали су да ће блиска сарадња са комунистичком Југославијом повећати престиж земље и на међународном плану и да ће Италија постати мост који ће спајати Запад са Истоком.¹³⁴⁶

¹³⁴³ Трговински дефицит био је већи за 114 милиона долара у односу на исти период 1974. године. АМИП, ПА, 1975, к.55, ф. 7, бр. 449901, Билатерални економски односи, 25. октобар 1975.

¹³⁴⁴ Исто.

¹³⁴⁵ Исто.

¹³⁴⁶ М. Bucarelli, „La Slovenia nella politica italiana di fine Novecento: dalla disgregazione jugoslava all'integrazione euro-atlantica“, *Italia e Slovenia fra passato, presente e futuro*, (a cura di) Massimo Bucarelli e Luciano Monzali, Edizioni studium, Roma 2009, стр. 109; L. Monzali, „I nostri vicini devono essere nostri amici“, стр. 106; S. Romano, *Guida alla politica estera italiana*, стр. 200-201.

ЗАКЉУЧАК

Интервенција пет социјалистичких земаља Варшавског уговора предвођених Совјетским Савезом на Чехословачку у позно лето 1968. године био је догађај који је битно утицао на будући развој политичких односа Југославије и Италије. Након њега започео је период у коме су две суседне државе са више поверења приступале међусобним односима. За Италију је Југославија, која је показала отворено неслагање са интервенцијом у Чехословачкој и тиме потврдила своју позицију независне социјалистичке државе, постала важан фактор њене сопствене националне безбедности. Зато јој је у тренуцима када је постојала опасност од совјетске интервенције на Југославију изјавом од 2. септембра 1968. године пружила гаранције сигурности и на тај начин настојала да покаже како је постојање независне и несврстане Југославије у интересу италијанске државе.

Југославија је, са друге стране, имала посебан интерес да негује добре односе са Италијом као земљом која није била само суседна, економски повезана и блиска по традицији и начину живљења, већ и прикладна да буде природни излаз Југославије на Запад. Отуда је политика добросуседства и сарадње била чврсто прихваћена од стране југословенског државног врха и истицана као модел суживота две државе, једне блоковске а друге несврстане, са различитим политичким и друштвеним системима. У Италији су, такође, сматрали како је њихова земља политички најпогоднија међу свим државама Запада да са Југославијом развије активности усмерене на охрабривање њеног аутономног пута у спољној политици.

Од јесени 1968. године започиње период интензивне сарадње Југославије и Италије. Нова клима у билатералним односима била је нарочито видљива у јавним иступањима највиших југословенских и италијанских државних званичника, попут председника двеју држава Јосипа Броза и Ђузепеа Сарагата, али и кроз писање штампе и бројним другим манифестацијам у којима је истицано пријатељство и добросуседство. Одлични политички односи најбоље су се огледали у сусретима на највишем државном нивоу до којих је дошло током 1969. године. У посетама су предњачили Италијани. Тако је Београд на пролеће те године посетио министар

иностраних послова Пиетро Нени, а током октобра у Југославији је боравио италијански председник Ђузепе Сарагат.

Приликом свих ових сусрета исказан је висок степен сагласности око бројних питања. Истовремено, Италија и Југославија су настојале да отворе нека нов поља међусобне сарадње. То се посебно односило на жељу обеју држава да започну размену мишљења око главних међународних проблема. Најзаслужнија за отварање овог поља сарадње била је посета Пиетра Ненија Београду маја 1969. године. Током његове посете разматране су могућност за заједничка наступања на међународном плану, посебно у вези питања одржавања једне конференције за европску безбедност и сарадњу, али и разматрање других актуелних питања попут блискоисточног проблема и стања на Медитерану. Конкретан резултат успешних разговора о широком спектру међународних тема било је успостављање редовних консултација на нивоу два министарства спољних послова, прво те врсте које је Италија имала са неком комунистичком државом у Европи. Врхунац сарадње представљала је посета италијанског председника Сарагата. У питању је била посета на највишем државном нивоу, прва те врсте у више од педесет година дугој историји билатералних односа између два јадранска суседа.

За време сусрета на највишем државном нивоу крајем 1968. и током наредне године од стране италијанских државних руководиоца у више наврата је подвучена жеља да политички помогну југословенску државу тако што би се унапредила и проширила економска сарадња, с обзиром на чињеницу да је она до тада била „главна база“ међудржавних односа, а Италија један од најважнијих економских партнера Југославије. Ова настојања добијала су на значају због тешкоћа које је Југославија имала у трговинским односима са земљама чланицама Европске економске заједнице које су биле изазване протекционистичким мерама ЕЕЗ у области аграра и увођењем ограничења за увоз у земље чланице заједнице у виду превелмана и суперпревелмана. Наведена ограничења су директно погодила југословенски извоз у Италију, пре свега говеда, говеђег меса и кукуруза. Пад извоза пољопривредних производа резултирао је повећањем дефицита у трговинској размени са Италијом у износу од више десетина милиона долара. Почев од 1968. године, па до краја посматраног периода велики југословенски трговински дефицит

био је константна појава. Настојања Италије да помогне Југославији да преброди тешкоће изазване политиком ЕЕЗ били су видљиви и приликом преговора за склапање уговора Југославије са ЕЕЗ, који је Југославија потписала марта 1970. године.

Поред затварања тржишта ЕЕЗ, Југословени су главну кочницу даљег развоја економских односа видели у неповољној структури размене, с обзиром на чињеницу да су 70% југословенског извоза чинили аграрни производи и сировине, док је 90% увоза из Италије отпадало на машине и финалне производе. Овако створена комплементарност привреда, која је била основ интензивне економске сарадње деценијама уназад, дошла је пред велико искушење наведеним затварањем тржишта ЕЕЗ. Зато су у Југославији у први план стављали потребу да се сагледају све могућности за развијање једне дугорочније економске сарадње, која је требала да доведе до „стабилнијег“ повезивања привреда двеју држава. Решење за смањење дефицита, али и оздрављење економских односа у целини, обе државе виделе су у повећању југословенског извоза у Италију, првенствено путем развијања дугорочније индустријско-техничке сарадње у свим њеним видовима, посебно у онима који су обезбеђивали Југославији повећани извоз индустријских производа у Италију. Индустријска сарадња оцењена је као најперспективнији вид будућег развоја економских односа. Њом је требало да се још чвршће повежу привреде двеју држава и да се путем заједничког планирања и допуњавања производње омогући да се производи могу пласирати како на домаћа тако и на тржишта трећих земаља, пре свега у државама које су припадале покрету несврстаних. Овај вид сарадње добијао је на значају и због чињенице да је Италија била први партнер Југославије на пољу економске, индустријске и техничке сарадње. Поред наведеног, пажња је била посвећена и развијању економске сарадње југа Италије са јужним деловима југословенске државе, као и даље испитивање могућности сарадње на Јадрану, пре свега на пољу заједничког истраживања и експлоатације гаса и нафте. Целом овом послу требало је дати „политички импулс“, јер се није имало у виду само сагледавање могућности за сарадњу, већ и тешња интеграција две привреде. Поред наведеног били су развијени и кредитно-финансијски односи, који су се огледали у чињеници да је Италија била проверени кредитор Југославије.

Поправљање односа 1968. године одразило се и на решавање свих оних питања која су остала нерегулисана још од краја Другог светског рата. Најважније међу њима било је дефинитивно разграничење и решавање бројних проблема везаних за границу. Након Чехословачке кризе Италија је дала иницијативу за решавање ових питања укључијући и најосетљивије које до тада није било предмет разговора - коначно „државно-правно“ регулисање границе повучене Меморандумом о сагласности из 1954. године, односно њено претварање из демаркационе линије у државну границу. Иницијативу за решавање свих „отворених питања“ формулисао је тадашњи италијански министар иностраних послова Ђузепе Медичи октобра 1968. године у виду једног документа у коме су у 18 тачака били побројани сви проблеми које је требало решити. Југославија је прихватила ова предлог, а задатак да воде поверљиве „експлоративне“ разговоре добила су двојица дипломата Звонко Перишић и Ђан Луиђи Милези Ферети.

Поред разграничења, важно питање из билатералних односа које је требало решити, односило се на регулисање статуса националних мањина, посебно словеначке етничке групе у Италији. Особеност ове мањинске заједнице била је у томе што су живели на простору три италијанске провинције (Трст, Горица и Видем) и што им је, у зависности од тога где су живели, статус био другачије регулисан. Тршћански Словенци имали су највише права, јер су били под заштитом Специјалног статута из 1954. године, они настањени на подручју Горице уживали су одређена права прописана италијанским законодавством, док су у најлошијем положају били мањинци који су живели у провинцији Видем, којима италијанска држава уопште није признавала статус националне мањине.

Мада мањинско питање није било саставни део Медичијевог „пакета 18 тачака“ Југославија је инсистирала на његовом решавању. Уочавало се, међутим, различито виђење начина на који треба да буде регулисан статус мањинаца. Италија је настојала да, под утиском искуства са немачком мањином у Јужном Тиролу, ово питање регулише унутрашњим законодавством. Истовремено, није желела да призна Словенцима који су живели у видемској провинцији право националне мањине. Југославија је, захваљујући снажном притиску Словеније, желеле да питање мањина

регулише једним међународним уговором и упорно је инсистирала на изједначавању статуса свих Словенаца који су живели у Италији.

У време када су обе државе проширивале и продубљивале политичку сарадњу и тражиле адекватне механизме којима би поспешили економске односе, отварање спорних и нерешених питања није било у првом плану. Овим питањима бавили су се експерти Перишић и Милези Ферети за време сусрета који су се одржавали на маргинама заседања Мешовитог комитета за етничке групе и Видемски споразум којима су председавали. Међутим, током 1970. године наведена нерешена питања почела су све више да добијају на значају захваљујући пре свега заоштравању унутрашње политичке ситуације у обе државе. Политичка клима у Италији била је прожета честим кризама влада, социјалним и економским нестабилностима и потресима и снажном притиску деснице, која је као тему често имала тршћанско питање и односе са источним суседом. И у Југославији је ово време унутрашњих тешкоћа, бујања национализма и настојања република да добију што више самосталности у вођењу спољне политике.

Решавање „отворених питања“ у први план избија на самом крају 1970. године у време када је требала да се одржи посета Јосипа Броза Италији. Захваљујући притиску који су на државни врх вршили Словенци, Југославија је настојала да посету искористи како би решила нека од спорних питања. Италија је, са друге стране, због обзира према сопственој десници и иредентистичким круговима, који су се томе противили, желела да посета буде манифестационог карактера. Неслагање око карактера посете довело је билатералне односе у озбиљну кризу и резултирало је њеним одлагањем.

Спор је превазиђен захваљујући залагању обе стране. Преломни догађај био је сусрет министара спољних послова Алда Мора и Мирка Тепавца у Венецији фебруара 1971. године. Састанак је био веома значајан по томе што су питања везана за коначно разграничење по први пут разматрана у званичној форми на министарском нивоу. Истовремено, постигнут је договор о даљем поступку приликом решавања спорних билатералних питања. То је отворило пут за коначно реализовање посете Јосипа Броза Италији марта 1971, која је успешно и остварена.

Од тада решавање „отворених питања“ почело је да заузима све више простора у укупним политичким односима двеју земаља. Југославија је све упорније настојала да са дневног реда скине питање нерешеног међудржавног разграничења, представљајући га као „анахронизам“ и стални извор неспоразума и криза у билатералним односима, који су користи иредента, фашисти и сви противници добросуседских односа.

Југославија је у својим плановима да што пре реши „отворена питања“ рачунала и на помоћ појединих италијанских политичких странака - како у власти тако и у опозицији -које су јој биле идеолошки блиске и са којима је имала развијену међупартијску сарадњу. То се пре свега односило на Комунистичку партију Италије са којом је имала најразвијеније односе. Међутим, ова партија јој није пружила јавну подршку, а од италијанских странака то је најгласније учинила Социјалдемократска партија Италије и у мањој мери Социјалистичка партија Италије.

Италијански државни врх је желео да се питање разграничења дефинитивно реши - као и сва друга питања која су била са тим у вези - али је инсистирао на томе да самостално одлучи о политичком моменту изласка у јавност и пред парламент са једним таквим споразумом. За званичнике у Риму граница повучена Лондонским меморандумом из 1954. године није била спорна, али је Италија инсистирала на томе да се једним новим глобалним билатералним споразумом промени њен правни наслов. У току тајних разговора које је након сусрета у Венецији водила „група четири“ коју су сачињавали Перишић, Милези Ферети и југословенски амбасадор у Риму, односно италијански у Београду, италијанска страна је излазила са предлозима за веће или мање „уступке“ као и за поједине облике сарадње, како би се пред италијанском јавношћу створила „оптика“ за презентирање решења.

Ако је питање дефинитивног државног разграничења након посете Јосипа Броза остало нерешено и предмет спорове како између Југославије и Италије, тако и унутар ових држава, билатерални односи на неким другим пољима наставила су да се развијају и гранају. То се пре свега односило на поправљање положаја словеначке мањине у Италији, посебно након посете мањинске делегације код премијера Коломба децембра 1971; развијали су се војни односи и продубљивања економске сарадње; размењивале су се делегације планера које су имале за циљ да ускладе

привредни развој две државе. Истовремено, настављена је и пракса консултација два министарства спољних послова око међународних проблема. Међутим, југословенски државни званичници почели су све више да условљавају развој свеукупних билатералних односа решавањем „отворених питања“. За њих је италијанско инсистирање на сарадњи представљало само „спољну фасаду“ која је требала да сакрије неспремност да се реше проблеми у међусобним односима.

С обзиром на то да је једну од главних сметњи за решавање међусобних спорова представљао притисак десних кругова на владу у Риму, наду да би се до решења могло доћи пружио је долазак Ђулиа Андреотија на чело италијанске владе половином 1972. Како је та влада била деснија од претходних, јер у њу нису ушли социјалисти, у Југославији су очекивали да бу она могла да учини више од ранијих влада левог центра. Оптимизам се заснивао на чињеници да Андреотијева влада није била толико оптерећена унутарполитичким обзирима и страхом од деснице, пошто јој је једину опозицију при решавању „отворених питања“ могла да представља само екстремна десница и иредента. Југословенима је оптимизам уливао и повратак Медичија на чело дипломатије због његовог ранијег залагања за решавање наведених проблема.

Након вишемесечног одуговлачења и пошто је југословенски државни врх на челу са Титом јавним иступањима извршио притисак на италијанске државне званичнике дошло је до сусрета двојице министара иностраних послова Ђузепе Медичија и Милоша Минића у Дубровнику марта 1973. године. Значај овог састанка био је у томе што су отворена два паралелна канала за преговоре. Званичне тајне преговоре на основу тада формулисане заједничке платформе требало је да води двојац Перишић- Милези Ферети са задатком да у што краћем временском року заврше преговарачки процес, који је трајао још од октобра 1968. године, и припеме предлог општег споразума. Истовремено, министри су се приликом сусрета у „четири ока“ договорили да успоставе још један канал за преговоре о међудржавном разграничењу. У том циљу одређена су двојица тајних емисара са задатком да у случају да се појаве потешкоће у разговорима између Перишића и Милези Феретија, спрече пропаст преговора и наставе да преговарају до коначног постизања решења. Улоге тајних емисара припале су Еуђениу Карбонеу, генералном директору

Министарства индустрије Италије, и Борису Шнудерлу, члану Савезног извршног већа. Међутим, након вишемесечног преговарања Перишић и Милези Ферети нису постигли договор, а споредни канал није био активиран.

Неспоразуми око решавања „отворених питања“ кулминирали су почетком 1974. године и довели до оштре вишемесечне кризе. Незадовољна италијанским отежањем да се реализује договорено у Дубронику, југословенска страна је предузела низ мера у циљу потпуног инкорпорирања Зоне Б у своју националну територију. Највидљивији корак било је постављање металних табли на граничним прелазима. Овај потез није остао непримећен од стране Италије и резултирао је нотом у којој се негирао југословенски суверенитет на овој територији. То је изазвало оштру реакцију Југословена и довело билатералне односе у озбиљну кризу. Југославија је започела опсежну акцију против Италије. Званични Београд је тежиште својих активности уперио према влади, остављајући тако „неокрњен“ простор за деловање свих политичких снага у Италији које су биле за добросуседске односе са Југославијом. Притом је коришћена иста тактика као и у претходним ситуацијама када су међудржавни односи били заоштрени. Док су оштро нападали владу у Риму, Југословени су истовремено настојали да путем личних контаката ступе у додир са водећим личностима политичких партија и угледним појединцима из политичког и јавног живота, без обзира да ли су били на власти или у опозицији, са којима су до тада имала развијену сарадњу са намером да их директно обавесте о новонасталом спору, објасне им своје позиције и придобију их за своју ствар. Истовремено, интернационализовали су проблем државног разграничења тако што су га изнела пред Конференцију за европску безбедност и сарадњу, која је у то време заседала у Женеви, на којој је потез Италије окарактерисан као ударац циљевима за које се Конференција залагала и покушај ревизије стања створеног након Другог светског рата. Исто тако, наложила је својим дипломатским представницима у свету да се ангажују како би објаснили позицију југословенске владе. На унутрашњем плану започела је широку и добро синхронизовану пропагандну акцију против Италије.

Криза у југословенско-италијанским односима поклопила се са периодом лоших односа између Југославије и САД. У Београду се сматрало како је акција Италије представљала континуитет њених територијалних претензија на

југословенске територије, али и део ширег притисак на Југославију од стране Запада и САД.

Након што је половном 1974. године окончан „рат нотама“ и пошто је активиран тајни преговарачког канала успостављен у Дубровнику марта 1973. између Шнудерла и Карбонеа, започела је последња фаза у решавању југословенско-италијанског спора. У време док су вођени тајни преговори Шнудерла и Карбонеа Југославија је настојала да политичке односе на нивоу влада држи замрзнутим и на тај начин врши притисак на Италију како би се они успешно окончали. Ова фаза преговора окончана је новембра 1975. године потписивањем Осимских споразума којима је стављена тачка на све спорове везане за границу и разграничење између две државе који су трајали од краја Другог светског рата.

Последњи чин три деценије дугог процеса дефинитивног државног разграничења између Југославије и Италије одвијао се у повољној атмосфери коју је створила Конференције за европску безбедност и сарадњу. Југославија је настојала да искористи заседање овог међународног форума и његове прокламоване принципе о територијалном интегритету и неповредивости граница како би коначно скинула са дневног реда проблем разграничења са Италијом. Како је Конференција закључена првог дана августа 1975. године потписивањем Хелсиншког завршног акта, југословенско-италијански споразуми потписани у Осиму новембра исте године сматрали су се првом практичном реализацијом постигнутог у Хелсинкију.

Потписивањем споразума у Осиму коначно су затворена „отворена питања“ која су три деценије била оптерећујући фактор за пун развој односа између Југославије и Италије. Могла је да почне нова етапа у развоју свестране билатералне сарадње, без хипотеке нерешених проблема везаних за државно разграничење и обележена успоном билатералних односа на свим пољима.

Библиографија:

Необјављени извори:

1. Архив Југославије - Београд:

- *Фонд 130*: Савезно извршно веће
- *Фонд 507*: Централни комитет Савеза комуниста Југославије
- *Фонд 803*: Председништво СФРЈ
- *Фонд 837*: Кабинет председника Републике

2. Дипломатски архив министарства спољних послова Србије - Београд:

- *Фонд*: Политичка архива
- *Фонд*: Строго поверљива архива

3. Archivio centrale dello Stato - Roma:

- *Fondo*: Presidenza del Consiglio dei ministri
- *Fondo*: Archivi di famiglie e di persone:
 - a. Carte Aldo Moro
 - b. Carte Pietro Nenni
 - c. Carte Ugo La Malfa

4. National archives, London:

- *Records created and inherited by the Foreign Office – (FO)*
- *Records of the Foreign and Commonwealth Office - (FCO)*
- *Records of the Cabinet Office - (CAB)*
- *Records of the Prime Minister's Office - (PREM)*
-

5. Arhiv Republike Slovenije - Ljubljana:

- Osebni fondi:
 - Fond 1521: Kardelj Edvard- Krištof 1929-1979.

6. National Archives and Records Administration –Washington:

- Record Group 59: General Records of the Department of State.

Објављени извори:

1. *Balkanski ugovorni odnosi 1976-1996*, Dvostrani i višestрани међународни уговори i други дипломатски акти о државним границама, политичкој i војној сарадњи, верским i етничким мањинама, III том (1946-1996), Београд, 1999.
2. Arie Bloed (ed.), *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*, Martinus Nijhoff Publishers, Amsterdam, 1990.
3. *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, ur. Momčilo Pavlović, Београд 2009.
4. *Osinski sporazumi*, Београд 1977.
5. Перо Симић, Звонимир Деспот, *Тито - строго поверљиво: архивиски документи*, Службени гласник, Београд, 2011.
6. Viljenka Škorjanec, *Osinski pogajalski proces. I del: Uvodna sinteza pogajanj; II del: Diplomatska pogajanja 1973-1974*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 2006. (Viri, številka 23).
7. Viljenka Škorjanec, *Osinski pogajalski proces. III del: Od strmola do Osima 1974-1975*, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 2007. (Viri, številka 24).
8. Josip Broz Tito, *Izbor iz dela. Knj. 5, Jugoslavija u borbi za nesvrstanost i nezavisnost*, Београд 1977.
9. Manlio Udina, *Gli accordi di Osimo. Lineamenti introduttivi e testi annotati*, Trieste, LINT, 1979.
10. *Zona B. Dal diktat alla rinuncia, Documenti per la Storia*, Sargraf, Torino, 1976.

Интернет извори:

1. http://legislature.camera.it/_dati/leg06/lavori/stencomm/08/Leg/Serie010/1973/1212/stenografico.pdf (сајт прегледан 1. јуна 2012.)

2. Foreign Relations of the United States (FRUS) 1964-1968, Volume XII, Western Europe, <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xii/2255.htm> (сајт прегледан 1. јуна 2012).
2. FRUS, 1969–1976, Volume E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p1> (сајт прегледан 1. августа 2012.)
3. FRUS, 1969–1976, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29> (сајт прегледан 13. маја 2012.)
4. „Анекта Sodobnosti XII: Novo obdobje v prizadevanjih za stvarno enakopravnost: Usoda slovenske narodnostne skupnosti v Italiji - druga anketa (1972)“, *Sodobnost (1963-)*, letnik 20, številka 2. URN:NBN:SI:DOC-RY62ILQZ from <http://www.dlib.si> (сајт прегледан 15. маја 2012).

Штампа:

Борба (1968-1975)
Међународна политика (1968-1975)
НИН (1968-1975)
Народна армија (1968-1975)
Политика (1968-1975)
Rinascita (1968-1975)
Il Piccolo (1968-1975)
L'Unità (1968-1975)

Мемоарска литература:

1. Corado Belci, *Trieste. Memoria di trent'anni (1945-1975)*, Morcelliana, Brescia, 1989.
2. Manlio Cecovini, *Dare e avere per Trieste. Scritti e discorsi politici (1946-1979)*, Del Bianco Editore, Udine, 1991
3. Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, Службени гласник, Београд, 2008.

4. Mario Dassovich, *Dopoguerra a Trieste: l'esperienza e la testimonianza di un optante fiumiano, 1949-1996*. Del Bianco Editore, Udine, 1996.
5. Henry Kissinger, *Memoari*, knj. I i II, Mladost Zagreb, 1981.
6. Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1969/1971*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1984.
7. Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac-sećanja i komentari*, Beograd 1998.
8. Pietro Nenni, *I conti con la storia. Diari 1967-1971*, Milano, 1983.
9. Mira Šuvar, *Vladimir Velebit, svjedok historije (Razgovore vodila i priredila Mira Šuvar)*, Razlog d.o.o, Zagreb, 2001.
10. Paolo Emilio Taviani, *I giorni di Trieste. Diario 1953-1954*, Il Mulino, Bologna, 1998.
11. Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb, Globus, 1983.
12. Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom, (1967-1973)*, Zagreb, 2001.

Монографије и чланци:

1. Lino Sardos Albertini, *Gli Accordi di Osimo nella realta e nel diritto. Un trattato da non ratificare*, Trieste, 1976.
2. Lino Sardos Albertini, „Come é nata L'Unione degli Istriani“. Доступно на: <http://www.leganazionale.it/esodo/linosardosunione.htm>(сајт прегледан 1. јуна 2012).
3. Elio Apih, *Trieste*, Laterza, Bari, 1988.
4. Pia G. Celozzi Baldelli, (a cura di), *La politica estera italiana negli anni della Grande distensione (1968-1975)*, Arcane, Roma, 2009.
5. Fabrizio Balzer, „Il trattato di Osimo“, *Rivista Dalmatica*, LI, 3-4, 1980.
6. Ante Batović, *The Balkans in Turmoil-Yugoslav Political Crisis and its Positions Between the Blocks 1966-1971*, LSE IDEAS. Коришћено је интернет издање: http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/pdf/Balkans_in_turmoil.pdf (прегледано 25. септембра 2012).
7. Corrado Belci, *Quel confine mancato, la linea Wilson 1919-1945*, La Morcelliana Editrice, Brescia, 1996.

8. Nora Beloff, *Tito fuori dalla leggenda: fine di un mito: la Jugoslavia e l'Occidente 1939-1986: il libro proibito dal regime di Belgrado*, Reverdito, Trento, 1987.
9. Mainardo Benardelli, *La questione di Trieste. Storia di un conflitto diplomatico (1945-1975)*, Udine, Del Bianco, 2006.
10. Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Službeni list, Beograd, 2000.
11. Dragan Bogetić, „Križa jugoslovenskog društva početkom 70-tih i pitanje sovjetske pomoći ostanku Titovog režima“, *Istorija 20.veka*, бр. 2, 2010.
12. Dragan Bogetić i Alekandar Životić, *Jugoslavija i izraelsko-arapski rat 1967*. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2010.
13. Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2012.
14. Massimo Bucarelli, *La “questione jugoslava” nella politica estera dell'Italia repubblicana (1945-1999)*, Roma, 2008.
15. Massimo Bucarelli, „Roma e Belgrado tra Guerra Fredda e Distensione“, *La politica estera italiana negli anni della Grande distensione (1968-1975)*, (a cura di) Pia G. Celozzi Baldelli, Arcane, Roma. 2009.
16. Massimo Bucarelli, „La Slovenia nella politica italiana di fine Novecento: dalla disgregazione jugoslava all'integrazione euro-atlantica“, *Italia e Slovenia fra passato, presente e futuro*, (a cura di) Massimo Bucarelli e Luciano Monzali, Edizioni studium Roma 2009.
17. Massimo Bucarelli, „Aldo Moro e L'Italia nella Westpolitik Jugoslava degli anni sessanta“, *Aldo Moro L'Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011.
18. Giuseppe Mammarella e Paolo Cacace, *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri*, Laterza, Bari-Roma, 2008.
19. Giovanni Cavera, „Gli accordi di Osimo e la crisi politica italiana degli anni Settanta“, *Nuova Storia Contemporanea*, n. 3, 2006.
20. Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale 1866-2006.*, Il Mulino, Bologna, 2007.

21. Marcello Cherini, *La minoranza etnica italiana in Jugoslavia. Analisi e prospettive*, Trieste, 1983.
22. Giorgi Conetti, „Che cosa resta di Osimo“, *Quaderni Giuliani di Storia*, XXII, n. 2, 2001.
23. Душан Чкребић, *Поглед искоса. Људи, судбине, коментари*, Службени гласник Београд, 2009.
24. Štefan Čok, *L'occasione mancata. PCI e minoranza slovena fra legge di tutela e trattato di Osimo 1970-1980.*, Trieste 2008.
25. Mario Dassovich, *Momenti di tensione a Trieste: dagli accordi di Osimo alla scomparsa di Tito, 1975-1980*, LINT, Trieste, 1991.
26. Mario Dassovich, *I molti problemi dell'Italia al confine orientale. Dal mancato rinnovo del patto Mussolini-Pasic alla ratifica degli accordi di Osimo(1929-1977)*, Del Bianco Editore, Udine, 1990.
27. Mario Dassovich, *Sopravvissuti alle deportazioni in Jugoslavia*, Fachin Editore, Trieste, 1997.
28. Mario Dassovich, *Dal mancato rinnovo del patto Mussolini – Pasic alla ratifica degli accordi di Osimo, 1929-1977*. Del Bianco Editore, Udine, 1990.
29. Diego De Castro, *Il problema di Trieste: genesi e sviluppi della questione giuliana in relazione agli avvenimenti internazionali 1943-1952*, Rocca San Casciano, Cappelli, Bologna, 1952-1953.
30. Diego De Castro, *Trieste: Cenni Riassuntivi sul problema giuliano nell'ultimo decennio*, Rocca S. Casciano Cappelli, Bologna, 1953.
31. Diego De Castro, *La tutela della lingua e della cultura italiana nelle zone di confine*, Dante Alighieri, Trieste, 1955.
32. Digeo De Castro, *La regione Friuli-Venezia Giulia, Parte I, Cenni sul problema regionale e proposta di Statuto*, Rocca San Casciano, Cappelli, Bologna, 1955.
33. Diego De Castro, *Italiani e slavi a Trieste: la natalità*, Roma, 1974.
34. Diego De Castro, *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954.*, LINT, Trieste, 1981.
35. Diego De Castro, *Cenno storico sul rapporto etnico tra italiani e slavi nella Dalmazia*, Giuffrè, Milano, 1978.

36. Diego De Castro, *Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico - politico. Il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema*, LINT, Trieste, 1981.
37. Diego De Castro, *Memorie di un novantenne: Trieste e l'Istria*, MGS press, Trieste, 1999.
38. Diego De Castro, *Trieste 1954. L'altra soluzione*, Giuffrè, Milano, 1991.
39. Ljubodrag Dimić, „Godina 1968 - ishodište nove jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije“, *1968-četrdeset godina posle*, Зборник радова, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2008.
40. Bojan Dimitrijević и Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojnopolitički aspekt*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.
41. Darko Dukovski, „Dva egzodusa: hrvatski (1919.-1941) i talijanski (1943-1955)“, *Adrias*, no.15, prosinac 2008.
42. Christopher Duggan, *A consise History of Italy*, Cambridge University Press, 2004.
43. Giorgio Galli, *I partiti politici italiani (1943-2004)*, BUR, Milano, 2006.,
44. Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд, Клио, 2003.
45. John Lewis Gaddis, *The Cold War. A New History*, The Penguin Press, New York, 2005.
46. Raymond L. Garthoff, *Détente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, The Brookings Institution, Washington, 1996.
47. Ilaria Favretto, „The Wilson Government and the Italian Centre-Left Coalitions: Between 'Socialist' Diplomacy and Realpolitik 1964-1970“, *European History Quarterly*, vol. 36, 3, July 2006.
48. Tito Favaretto e Ettore Greco (a cura di), *Il confine riscoperto: beni degli esuli, minoranze e cooperazione economica nei rapporti dell'Italia con Slovenia e Croazia*, F. Angeli, Milano, 1997.
49. Alessio Fornasin, „L'esodo dal Capodistriano nel secondo dopoguerra“, *Dopoguerra di confine*, (a cura di) Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella, Trieste, 2007.
50. Guido Gerin, *Il Governo Militare Alleato nella Zona A del Territorio Libero di Trieste*, Edizioni della “Rassegna giuliana di diritto e giurisprudenza”, Trieste 1973.

51. Guido Gerin, *La giurisprudenza sulla posizione delle cosiddette Zona A e B del mai costituito Territorio Libero di Trieste*, Trieste, Edizione della "Rassegna giuliana di diritto e giurisprudenza", 1973.
52. Livio Grassi, Trieste, *Venezia-Giulia 1943-1954*, Editrice italica, Roma, 1960.
53. L. Gibjanskij, „L'Unione Sovietica, la Jugoslavia e Trieste“, *La crisi di Trieste maggio-giugno 1945, una revisione storiografica*, (a cura di) Giampaolo Valdevit, Trieste 1995.
54. Paul Ginsborg, *A history of Contemporary Italy. Society and Politics 1943-1988*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
55. Gianni Giuricin, *Origini della Lista per Trieste. Storia documentata*, Italo Svevo, Trieste, 2006.
56. Carlo Ghisalberti, *Da Campoformio a Osimo. La frontiera orientale tra storia e storiografia*, Edizioni scientifiche italiane, Napoli, 2001.
57. Roberto Gualtieri, *Introduzione alla storia contemporanea. L'Europa nel mondo del XX secolo*, Carocci editore, Roma, 2005.
58. Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza*, Beograd, Filip Višnjić 1990.
59. Слабољуб Ђукић, *Политичко гробље*, Службени гласник, Београд, 2010.
60. *Il Trattato di Osimo: la richiesta al Capo dello stato di negare la ratifica*, Trieste Centro nazionale di coordinamento per la Salvezza di Trieste nell'interesse della pace, 1976.
61. Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Клио, Београд, 2002.
62. Džon R. Lempi, *Jugoslavija koa istorija: Bila dvaput jedna zemlja*, Dan Graf, Beograd, 2004.
63. Massimo de Leonardis, *La "diplomazia atlantica" e la soluzione del problema di Trieste (1952-1954)*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1992.
64. Massimo de Leonardis, „La questione di Trieste“, in *Il trattato di pace con l'Italia*, (a cura di), R. H. Rainero e G. Manzari, Stabilimento grafico militare, Gaeta, 1998.
65. Zoran Lutovac, „Italijanska istočna politika i Jugoslavija“, *Međunarodni problemi*, god. 42, br. 2, (1990).

66. Dejan Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, Prometej, Zagreb, 2003.
67. Jovan Kesar, Đuro Bilbija, Nenad Stefanović, *Geneza maspoka u Hrvatskoj*, Književne novine, Beograd 1990.
68. Borut Klabjan, „Osinski sporazumi in odmevi v Italiji“, *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja razmejitev leta 1975*, Zbornik radova, ur. Jože Pirjevec, Borut Klabjan, Gorazd Bajc, Založba Annales, Koper, 2006.
69. Hrvoje Klasić, „Unutrašnjopolitičke i vanjskopolitičke aktivnosti Jugoslavije nakon intervencije Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj 1968. godine“, *1968-чeмпдeceм година после*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008.
70. Branko Kojić, *Osinski sporazumi: s posebnim osvrtom na sporazum o unapređenu privredne suradnje između SFR Jugoslavije i republike Italije i na protokol o slobodnoj zoni*, Rijeka, 1977.
71. Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Клио, Београд, 2003.
72. Stanislas Jeannesson, *La guerra fredda. Una breve storia*, Donyelli, Roma, 2003.
73. Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, The Penguin Press, New York, 2005.
74. Walter G. Maccotta, „La Iugoslavia di ieri e di oggi“, *Rivista di studi politici internazionali*, 55, n. 2, 1988.
75. Walter G. Maccotta, „Osimo visto da Belgrado“, *Rivista di studi politici internazionali*, 60, n. 1, 1993.
76. Cinzia Maggio, *Il confine orientale italiano nei verbali dell'assemblea costituente (giugno 1946-31 gennaio 1948)*, Edizione Italo Svevo, Trieste, 2005.
77. D. Maltese, „Accordi di Osimo e Memorandum di Londra“, *Rivista di studi politici internazionali*, XLV, 1, 1978.
78. Renato De Pangher Manzini, *Beni-diritti ed interessi trasferiti allo Stato jugoslavo in compensazione del debito di guerra italiano e beni-diritti ed interessi in "Zona B" venduti allo Stato italiano: shema di proposta di legge*, La editoriale libraria, Trieste, 1965.

79. Vojtech Mastny, „Was 1968 a Strategic Watershed of the Cold War?“, *Diplomatic history*, 29, 1 (2005).
80. Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976.
81. Denis Mach Smit, *Italy and its Monarchy*, Yale University Press, New Haven, 1989.
82. Marco Mapelli, „La Destra italiana e la questione di Trieste (1946- 1954). La ricerca di una rilegittimazione “nazionale”“, *Quaderni giuliani di storia*, XVIII, 2, 1997.
83. Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931-1937*, ISI, Beograd, 1987.
84. Rosario Milano, „L’ENI e la Jugoslavia (1961-1971)“, *Aldo Moro, L’Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Lecce, 2011.
85. Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943-1947*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2012.
86. Ive Mihovilović, *Nema više zone B. Politički i pravni argumenti protiv presizanja Italije na sjevernu Istru(1954-1974. god.)*, Mladost Beograd 1974
87. Saša Mišić, „Југословенско-италијански односи и чехословачка криза 1968. године“, *1968 –Четрдесет година после*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008.
88. Saša Mišić, „Poseta Josipa Broza Tita Italiji 1971. godine“, *Tito- viđenja i tumačenja*, Zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011.
89. Luciano Monzali, „La questione jugoslava nella politica estera italiana dalla prima guerra mondiale ai trattati di Osimo (1915-1975)“, *Europa adriatica. Storia, relazioni, economia*, (a cura di) Franco Botta, Italo Garzia, Laterza, Roma-Bari, 2004.
90. Luciano Monzali, „I nostri vicini devono essere nostri amici`. Aldo Moro, L’Ostpolitik italiana e gli accordi di Osimo“, *Aldo Moro L’Italia Repubblicana e i Balcani*, (a cura di) Italo Garzia, Luciano Monzali, Massimo Bucarelli, Besa, Nardo, 2011.
91. Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac. Sećanja i komentari*, Radio B92, Beograd, 1998.
92. Ennio Di Nolfo, *Dagli imperi militari agli imperi tecnologici. La politica internazionale nel XX secolo*, Laterza, Bari-Roma, 2005.

93. Bogdan Novak, *Trieste 1941-1954, The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, University of Chicago Press, 1970.
94. Maura Hametz, *Making Trieste Italian 1918-1954.*, Wiltshire, Cromwell Press, Trowbridge, 2005.
95. William Hitchcock, *The Bitter Road to Freedom. A New History of the Liberation of Europe*, Free Press, 2008.
96. Gianni Oliva, Foibe, *Le stragi negate degli Italiani della Venezia Giulia e dell'Istria*,
97. Gianni Oliva, *La resa dei conti. Aprile-maggio 1945: foibe, piazzale Loreto e giustizia partigiana*, Mondadori, Milano, 1999.
98. Egidio Ortona, „La conclusione del problema di Trieste vista dall'ambasciata di Washington: pagine di diario“, *Storia contemporanea*, no. 2, Aprile 1985.
99. Mario Pacor, *Confine orientale. Questione nazionale e Resistenza nel Friuli Venezia Giulia*, Feltrinelli, Milano, 1964.
100. Federico Pagnacco, *Il dramma di Trieste nell'urto fra Italia e Slavia*, ed. Monciatti, n. 8, Trieste, 1957,
101. A. Panjek, „Le politiche migratorie nella Zona A del TLT: il Gma e l'Italia“, *Dopoguerra di confine*, (a cura di) Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella, Trieste, 2007.
102. Pietro Pastorelli, *La politica estera italiana del dopoguerra*, Il Mulino, Bologna, 1987.
103. Giorgio Perich, *Tito. Tre tavole fuori testo*, Milano, 1969.
104. Ранко Петковић, *Субјективна историја југословенске дипломатије 1943-1991*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
105. Aurelio Lepre, Claudio Petraccone, *Storia d'Italia dall'Unità a oggi*, Il Mulino, Bologna, 2008.
106. Latinka Perović, *Zatvaranje kruga-ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972*. Svijetlost, Sarajevo, 1991.
107. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije. Socijalistička Jugoslavija 1945- 1988*, III knjiga, Nolit, Beograd, 1988.
108. Francesco Piazza, *L'altra sponda adriatica: Trieste, Istria, Fiume, Dalmazia 1918-1998: studia di una tragedia rimossa*, Cierre, 2001.

109. Jože Pirinič, „Vlada Staneta Kavčiča in njena gospodarska politika“, *Slovenija-Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Zbornik radova, Ljubljana 2010.
110. Jože Pirjevec, „Mosca, Roma e Belgrado (1948-1956)“, *Roma-Belgrado. Gli anni della guerra fredda*, (a cura di), M. Galeazzi, Longo, Ravenna, 1995.
111. Jože Pirjevec, „L'Italia repubblicana e la Jugoslavia comunista“, *La questione adriatica e l'allargamento dell'Unione europea*, (a cura di) F. Botta, I. Garzia P. Guaragnella, Milano 2007.
112. Jože Pirjevec, *Il giorno di s. Vito. Storia della Jugoslavia 1919-1992*, RAI-ERI, 1993.
113. Jože Prijevec, „Pot v Osimo“, *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, Zbornik radova, Založba Annales, Koper, 2006.
114. Jože Pirjevec, *Tito in tovariši*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2011.
115. Janko Pleterski, „Osimo v zgodovinski perspektivi soseščine Italijanov in Slovencev“, *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975* Zbornik radova, Založba Annales, Koper, 2006.
116. Raoul Pupo, *La rifondazione della politica estera italiana: la questione giuliana 1944-1946*, Del Bianco Editore, Udine, 1979.
117. Raoul Pupo, *Fra Italia e Jugoslavia: saggi sulla questione di Trieste (1945-1954)*, Del Bianco Editore, Udine, 1989.
118. Raoul Pupo, *La particolarità del sistema politico triestino del secondo dopoguerra. Atti e memoria della Società istriana i Archeologia e storia patria*, Trieste, 1991.
119. Raoul Pupo, *L'esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria (1943-1946)*, Passato e Presente, a. XV, n. 40, 1997.
120. Raoul Pupo, „Profilo storico del secondo dopoguerra triestino“, *Quaderni giuliani di storia*, XIX, n. 2, 1998.
121. Raoul Pupo, „La questione di Trieste: un panorama interpretativo“, *Qualestoria*, XXIII, n. 3. 1993.
122. Raoul Pupo, *Guerrra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938-1956)*, Del Bianco Editore, Udine, 2000.
123. Raoul Pupo, Roberto Spazzali, *Foibe*, Mondadori, Milano, 2003,

124. Raoul Pupo, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Milano, Rizzoli, 2006.
125. Piero Purini, *Trieste 1954-1963. Dal Governo militare Alleato alla Regione Friuli Venezia Giulia*, Trieste, 1995.
126. Piero Purini, „Una conseguenza degli accordi di Osino: la nascita della Lista per Trieste“, *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, Zbornik radova, ur. Jože Pirjevec, Borut Klabjan, Gorazd Bajc, Založba Annales, Koper, 2006.
127. Roberto G. Rabel, *Between East and West: Trieste, United States and the Cold War*, Duke University Press, Durham, 1988.
128. Peđa Radosavljević, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963-1978, Prilog za istorijografiju diplomatsko-verskih nastojanja Vatikana na Balkanu i u Srednjoj Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
129. Božo Repe, „Od Versajske konference do Osimskih sporazumov: vloga slovenskih politikov in diplomatov pri določanju meja“, *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, Zbornik radova, ur. Jože Pirjevec, Borut Klabjan, Gorazd Bajc, Založba Annales, Koper, 2006.
130. Božo Repe, „Slovenski 'liberalizem' šezdesetih let in vloga Staneta Kavčiča“, *Slovenija- Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, Zbornik radova, Ljubljana 2010.
131. Keith Robbins, *The World Since 1945*, Oxford University Press, 1998.
132. Sergio Romano, *Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi*, BUR, Milano, 2006.
133. Serđo Romano, *Istoriya Italije od Rizordimenta do današnjih dana*, Filip Višnji, Beograd, 2006.
134. Carla Meneguzzi Rostagni, „La distensione italiana negli anni settanta“, *Osimska meja: jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975*, Zbornik radova, ur. Jože Pirjevec, Borut Klabjan, Gorazd Bajc, Založba Annales, Koper, 2006.
135. Carla Meneguzzi Rostagni, *La politica estera italiana e la distensione: una proposta di lettura*, www.dsi.unipd.it/documenti/ProfMeneguzzi.pdf.
136. Liliana Saiu, *La politica estera italiana dall'Unita a oggi*, Laterza, Roma-Bari, 2006.

137. Fulvio Salimbeni, „Gli accordi di Osimo e la questione triestina“, *Studium*, LXXVI, 1, 1980.
138. Fulvio Salimbeni, *Le foibe, un problema storico*, Unione degli istriani, Trieste, 1998.
139. Carlo Schiffrer, *Dopo il ritorno dell'Italia. Trieste 1954-1969. Scritti e interventi polemici*, (a cura di) Giorgio Negrelli, Del Bianco, Udine, 1992.
140. Carlo Schiffrer, *La questione etnica ai confini orientali d'Italia: antologia (a cura di Fulvia Verani)*, Italo Svevo, Trieste, 1990.
141. Giacomo Scotti, *Tito, l'uomo che disse no a Stalin*, Roma, Gremese, 1972.
142. Enrico Serra, „La politica inglese nei confronti della Jugoslavia“, *Relazioni internazionali*, n. 13, 1953.
143. Enrico Serra, „La diplomazia britannica e il problema di Trieste“, *Relazioni internazionali*, n. 39, 1953.
144. Перо Симић, *Тито: тајна века*, Новости, Београд, 2009.
145. Предраг Симић, *Тито и НАТО. Успон и пад Друге Југославије*, Новости, Београд, 2008.
146. Tomaž Simčič, „Pravna podoba slovenske šole od zavezničke vojaške uprave do zakona 38/2001“, *Na oni strani meje. Slovenska majšina v Italiji in njen pravni položaj: Zgodovinski in pravni pregled 1866-2004*, (ur.) Gorazd Bajc, Knjižnica Annales Majora, Koper 2004.
147. Roberto Spazzali, *Trieste di fine secolo (1955-2004). Per una storia politica del secondo Novecento*, Italo Svevo, Trieste, 2006.
148. Roberto Spazzali, *Foibe: un dibattito ancora aperto*, Edizione Lega Nazionale di Trieste, Trieste, 1991.
149. Antony Sutcliffe, *An Economic and Social History of Western Europe Since 1945*, Longman, London and New York, 1999.
150. Жорж-Анри Суту, *Неузнестан савез. Историја Европске заједнице*, Клио, Београд, 2001.
151. Storia d'Italia, *Dall'Unita a oggi*, Volume quattro, Einaudi, Torino, 1976.
152. C. G. Strohm, *Senza Tito può la Jugoslavia sopravvivere?* Trieste 1977.
153. Geoffrey Swain, *Tito. A Biography*, I.B. Tauris, London New York, 2011.

154. Viljenka Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanski odnosi v luči dubrovniškega srečanja zunanjih ministrov 1973“, *Zgodovinski časopis*, 3-4, br. 55, 2001.
155. Viljenka Škorjanec, „Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973“, *Zgodovinski časopis*, 1-2, br. 57, 2003.
156. Viljenka Škorjanec, „Jugoslovensko-italijanska pogajanja o dokončnosti meje“, *Tokovi istorije*, 1-2, 2007.
157. Viljenka Škorjanec, *Osimska pogajanja*, Založba Annales, Koper, 2007.
158. Francesco Torcoli, „Il processo d'integrazione balcanico e L'Italia 1952-1954“, *Italia contemporanea*, n. 206, 1997,
159. Nevenka Troha, „Le organizzazioni filo-jugoslave della zona A della Venezia Giulia. I loro assetti organizzativi e la politica dei quadri“, *Dopoguerra di confine*, (a cura di) Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella, Trieste, 2007.
160. Manlio Udina, *La condizione giuridica internazionale del Territorio libero di Trieste*, Casa editrice meridionale, Napoli, 1947.
161. Manlio Udina, „La questione della Venezia Giulia nelle relazioni internazionali 1915-1950“, *Rivista di studi politici internazionali*, 1952.
162. Manlio Udina, *Scritti sulla questione di Trieste sorta in seguito al secondo conflitto mondiale ed i principali atti internazionali ed interni ad essa relativi*, Milano, Giuffrè, 1969.
163. Derek W. Urvin, *A political History of Western Europe since 1945*, Longman, London and New York, 1997.
164. T.E. Vadney, *The World Since 1945*, Penguin Books, London, 1998.
165. Michele Vaina, *Trieste italiana*, Milano, Ed. Edizione tecniche, 1954.
166. G. Valdevit, „Un documento del Foreign office sul confine orientale“, *Qualestoria*, anno VII, 2 luglio 1979.
167. Giampaolo Valdevit, *La questione di Trieste 1941-1954: politica internazionale e contesto locale*, Milano, F. Angeli, 1986.
168. Giampaolo Valdevit, „Gli Stati Uniti, il problema di Trieste e la sicurezza europea (1948-1956)“, *Quaderni Giuliani di Storia*, XVII, 1, 1996.

169. Giampaolo Valdevit, *Trieste. Storia di una periferia insicura*, Mondadori, Milano, 2004.
170. Giampaolo Valdevit, *Il dilemma Trieste. guerra e dopoguerra in uno scenario europeo*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 1999.
171. Giampaolo Valdevit, *Trieste 1953-1954. L'ultima crisi?*, Trieste, 1994
172. Giampaolo Valdevit (a cura di), *Foibe. Il peso del passato. Venezia Giulia 1943-1945*, Venezia, 1997.
173. Giampaolo Valdevit (a cura di), *La crisi di Trieste, maggio-giugno 1945, una revisione storiografica*, Trieste, 1995.
174. Antonio Varsori, *L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1998.
175. Giuseppe De Vergottini, „La rinegoziazione del Trattato di Osimo“, *Rivista di studi politici internazionali*, n. 237, Firenze, 1993.
176. A. Verocchio, „Verso il “partito nuovo”. Il PCTLT dopo la scomunica di Tito (1948-1951)“, *Dopoguerra di confine*, (a cura di) Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella, Trieste, 2007.
177. M. Verginella, *Il confine degli altri. La questione giuliana e la memoria slovena*, Roma, 2008.
178. Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, *Storia degli sloveni in Italia, 1866-1998*, Marsilio 1998.
179. Victor Zaslavsky, *Lo stalinismo e la sinistra italiana. Dal mito dell'URSS alla fine del comunismo 1945-1991.*, Milano, Mondadori, 2004.
180. Fabio Zetto, *Il problema dei beni situati nella zona B cosiddetto Territorio di Trieste*, Trieste, 1956.
181. Fabio Zetto, *Sovranità sulla Zona A e B del cosiddetto Territorio di Trieste*, Trieste 1956.
182. Maurizio Zuccari, *Il dito sulla piaga. Togliati e il PCI nella rottura fra Stalin e Tito 1944-1957.*Milano, Mursia, 2008.
183. Александар Животић, „Југославија и криза на Блиском истоку 1967- 1968. године“, *1968-Четрдесет година после*, Зборник радова, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008.

Биографија аутора

Саша Мишић рођен је у Јагодини 17. септембра 1972. године. Основну школу завршио је у Крушевцу. У истом граду завршио је средњу Економску школу у периоду од 1987. до 1991. године када је и матурирао. Исте, 1991. године уписао је прву годину основних студија на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Због одслужења војног рока студије је започео у школској 1992/1993. години. Дипломирао је 1999. године са просечном оценом током студија 8.82 на катедри за Општу савремену историју. Магистрирао је на истом факултету 2005. године са темом *Политика Југославије према Албанији у периоду од 1924. до 1927. године*.

Од 2003. године ради као асистент приправник, а од 2006. као асистент на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, где је ангажован на предметима Савремена политичка историја и Друштвена историја Србије. Током 2008/2009. године био је на једногодишњем научно-истраживачком боравку у Италији као стипендиста Универзитета у Трсту, а у неколико наврата је учествовао у програму који је Факултет политичких наука имао са School of Slavonic and East European Studies, University College London. Сарадник је на пројекту Министарства науке и технолошког развоја Србије, а био је ангажован и на међународном пројекту „Српско-словеначка сарадња и односи према Италији у 20. веку“ (ФПН и Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središće, Koper).

До сада је објавио једну монографију: *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији у периоду од 1924- 1927. године* (Службени гласник Београд 2009), као и више научних радова у домаћим часописима и зборницима радова. Учествовао је на више међународних научних скупова Поље научног интересовања су му истраживање југословенске спољне политике, посебно политички и економски односи са Албанијом и Италијом.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Саша Д. Мишић

број уписа: 827

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Политички односи Југославије и Италије у периоду од 1968. до 1975. године

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 29. 11. 2012.



Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Саша Д. Мишић

Број уписа: 827

Студијски програм:

Наслов рада: **Политички односи Југославије и Италије у периоду од 1968. до 1975. године**

Ментор: Проф. др Љубинка Трговчевић-Митровић

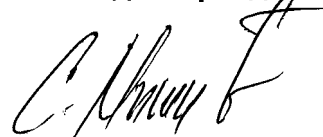
Потписани: Саша Д. Мишић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда



У Београду, 29. 11. 2012.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Политички односи Југославије и Италије у периоду од 1968. до 1975. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 29. 11. 2012.